

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

A-13.795

VALLÁSSOSSÁG ÉS NÉPI KULTÚRA A HATÁRAIN KON TÚL

Budapest

A-13.795

VALLÁSOSSÁG ÉS NÉPI KULTÚRA
A HATÁRAIN KON TÚL

R12

A Magyarságkutatás könyvtára

MTA NÉPRAJZI KUTATÓ
CSOPORT
KÖNYVTÁRA
LELTÁRI 23.996

•II•

Felelős szerkesztő
JUHÁSZ GYULA

Sorozatszerkesztő
DIÓSZEGI LÁSZLÓ
FEJŐS ZOLTÁN

VALLÁSOSSÁG ÉS NÉPI KULTÚRA A HATÁRAINKON TÚL

Szerkesztette

Fejős Zoltán — Küllös Imola

Magyarságkutató Intézet
Budapest
1990

ISSN 0865-3925
ISBN 963 462 021 3ö
ISBN 963 200 258x

Készült az ELTE Folklór Tanszékén
Megjelent a Ts-4 Magyarságkutatás program támogatásával

Tartalomjegyzék

JUHÁSZ Gyula: Ajánlás	/
ERDÉLYI Zsuzsanna: Csokolja Egész Magyarországot Juliskanéni. Vallásos hagyományaink mentése külszági magyarjaink között.	9
DOMÁN István: A magyarországi jesivák növendékeinek szerepe a magyar nyelvés kultúra megörzésében – idegenben.	58
PETRASSEVICS NIKEFOR : Ortodox és görög katolikus vallási hagyományok és szokások kölcsönhatásai a Kárpát medencében.	74
SZIGETI Jenő: Adventista misszió indulása a Kárpátalján.	95
FAZEKAS Gábor: Técső gyülekezeti élete és vallásos szokásai	104
NAGY Olga: Az egyházi tanítástól eltérő szokások az erdélyi református népi vallásosságban	124
VIRT István: Egy moldvai magyar község /Pusztina/ halottas szokásai	132
HÁLA József: Óévbuasztató és újévkuosztó népszokások a Nagy-Homoród-menti falvakban	146
VIRÁG Anna – KOVÁCS Péter: A Nyárad-menti unitárius székelyek vallásos hagyományai	173
SÁNDOR Andrásné: Egyházi népszokások az oltszakadati magyar evangélikusoknál	193
MAKKAI Endre: Emlékeim a dévai székely telepések vallásos életéről	197
MOLNÁR Ambrus: A református vallás szerepe a magyarságtudat őrzésében a szlavóniai Kórógyon és Szentlászlón	211
BÁRTH János: Adalékok a jugoszláviai magyarság bucsujáró hagyományainak ismeretéhez /Doboszló/	227
BARNA Gábor: Adatok a felsőőriek bucsujárásához	246
TÁTRAI Zsuzsanna: Adalékok a Zobor-vidéki magyar falvak vallásos hagyományaihoz	257
FEJŐS Zoltán: "A temető e csendes árnyán, itt nyugszik egy vándor árván": chicagói magyarok temetkezési szokásai	279
KÜLLŐS Imola: Épilógue.....	316

Content

Gyula JUHÁSZ: Dedication	7
Zsuzsanna ERDÉLYI: "Kisses for Hungary from aunt Juliska". Saving our religious traditions among Hungarians in foreign countries	9
István DOMÁN: Students of Jeshivas in Hungary: Saving Hungarian language and culture in abroad	58
NIKEFOR PETRASSEVICS: Interactions of Orthodox and Greek Catholic religious traditions and habits in the Carpathian Basin	74
Jenő SZIGETI: The Adventist missions starting at the foot of the Carpathians	95
Gábor FAZEKAS: The life and religious habits of the Calvinist Church in Técső (Soviet Union)	104
Olga NAGY: Non-canonical popular religious rules in the Transylvanian reformed church	124
István VIRT: Death rituals in a Hungarian village (Pusztina) of Moldva, Rumania	132
József HÁLA: Folk custom at parting of the old and greeting of the New Year in the villages along the river Nagy-Homoród (Transylvania)	146
Anna VIRÁG – Péter KOVÁCS: Religious traditions of the Unitarian Székelys along the river Nyárád (Transylvania)	173
Mrs. A. SÁNDOR: Popular religious practice of the Hungarian Lutheran community in Oltszakadát (Transylvania)	193
Endre MAKKAI: My memories of the religious life of the Székely settlers in Déva (Transylvania)	197
Ambrus MOLNÁR: The teaching of the calvinist church in saving the ethnic consciousness of Hungarians in Kórógy and Szentlászló, Slavonia (Yugoslavia)	211
János BÁRTH: Contribution to the tradition of the Hungarians' patronal festivals in Yugoslavia (Dorosló)	227
Gábor BARNA: Data in addition to the patronal festival in Felsőőr (Austria)	246
Zsuzsanna TÁTRAJ: Contribution to the religious traditions in the Hungarian villages around the Mountain Zobor (Czechoslovakia)	257
Zoltán FEJŐS: "Shadow sits still in the cemetery, where lonely rests a wanderer for eternity...": Hungarians' funeral habits in Chicago and vicinity.	279
Imola KÜLLŐS: Epilogue	316

Ajánlás

Juhász Gyula

A nemzetiségek, az etnikai, nemzeti kisebbségek élete világszerte szorosan összekapcsolódik a vallás kérdéseivel. Jól ismertek azok a nemzetközi válságócok, ahol népek, népcsoportok fegyveres összecsapásoktól sem mentes konfliktusait mélyen meghatározzák a vallási ellentétek. Szinte napról napra olvashatunk tragikus nemzeti-ségi villongásokról, melyek első pillantásra nem is tűnnek másnak, mint vallási összeütközéseknek. Szerencsére a hozzánk közelebb eső tájakon a vallás és a nemzeti-ségi lét kapcsolatát békésebb viszony jellemzi.

Az elmúlt években nálunk is többször felvetődött a határainkon túl élő magyarok és a vallás, az egyház kapcsolatának a problémája. Többször elhangzott már, hogy a nemzeti-ségi sorban élő magyarság számára a vallásos élet, az egyes magyar felekezetekhez való tartozás jelenti az anyanyelvi kultúra és műveltség egyik utolsó – ha nem a legutolsó – bástyáját. Az egyházak, bármennyire is megnyírbálták legtöbbször autonómiáját, mégis a kisebbségi társadalom egyik fontos szervező erejét képezik, akár mint a nemzeti-séget átfogó intézményrendszerek, akár mint a gyülekezetek mikroközösségeinek megteremtői. Sokan hangsúlyozták már, hogy a vallásosság a kisebbségi helyzetben és a tőlünk elvándoroltak, azok leszármazottainak életében a nemzeti, etnikai identitás egyik legfontosabb ébrentartója. Mások ugyanakkor kétségbe vonják a vallásnak a nemzeti-ségi lét megtartásában betöltött szerepét, cáfolják, hogy az egyháznak a kisebbségek organizációjában megkülönböztetett szerepe lenne.

Szembeállítva e két álláspontot, feltűnő, hogy a gyakran indulatokat kavarázó viták milyen kevésbé hivatkoznak konkrét adatokra, megalapozott ismeretekre. S ez nem véletlen, hiszen a határon túli magyarok vallási életét tudományos módszerekkel mindmáig alig vizsgálták. Sem a környező országokban tevékenykedő magyar kutatóknak nem nyílt erre lehetőségük, sem a hazai szakembereknek nem áll módjukban a helyszínen adatokat gyűjteni s elemezni. A vallási türelmetlenségből, ideológiai sablonokból táplálkozó légkör nem kedvez – s hosszú ideig tudjuk nálunk sem kedvezett – az ilyen értelmű kutatásoknak. A vallás és a nemzeti, etnikai kisebbségek kapcsolatának megismerése terén rengeteg tehát még az elvégzendő feladat.

Ezért is többszörös örömmel adjuk közre a jelen tanulmánykötetet, amely a magyar társadalomtudományon belül az első önálló kiadvány a határon túli magyarok vallásos életéről. Aligha meglepő, hogy elsőként épp a néprajzkutatók által rögzített adatokat, eredményeket vehetjük kézbe, hiszen eredményes munkálkodásukat a "lágyabb" kutatási módszerek is segítették, gondoljunk csak arra, hogy milyen körülményes lenne pl. egy vallásszociológiai vizsgálat lebonyolítása. Másrészt tény – s ezáltal ez a fontosabb –, hogy a néprajzosok számára a határon túli magyarok körében végzett kutatómunka és a vallással kapcsolatos jelenségek tanulmányozása nem számít most "felfedezett" feladatnak. Folklorikusként a mainál sokkal mostohább

szellemi-ideológiai légkörben kezdtek a népi vallásosság kérdéseivel foglalkozni, s munkájuk során már akkor felkeresték a szomszédos országokban élő magyar csoportokat, szórványokat, amikor ezért nem járt nyilvános elismerés.

A kötet szerkesztői törekedtek arra, hogy minden jelentősebb határon túli magyar csoport vallásos életét bemutassák, lehetőleg friss kutatások, mai terepmunka eredményeként. Igyekeztek felekezeti vonatkozásban is minél teljesebb képet nyújtani. A kötetben helyet kapott néhány olyan tanulmány is, amely a népi vallásosságot kisebb vagy nagyobb mértékben egyháztörténeti, művelődéstörténeti megközelítésben vizsgálja. A történeti adatok részben a mai viszonyok háttérét világítják meg, részben olyan témákat érintenek, amelyekkel a kutatás eddig még egyáltalán nem foglalkozott.

Szeretném e kötetet mindazok figyelmébe ajánlani, akik felelősséget éreznek a határon túli magyarok élete iránt és akik érdeklődéssel figyelik a helyzetüket tudományos alapos-sággal vizsgáló munkákat. Ugy vélem, hogy e kötet lapjain számos új megfigyelést, színes leírást és megszívlelendő tanulságot talál az is, aki egyébként nem jártas a népi vallásosság vagy egyáltalán a néprajz irodalmában. A kívülálló számára a kötet talán legfontosabb üzenete abban áll, hogy felhívja a figyelmet a vallásosság, a népi vallásgyakorlat meglepően gazdag és sokszínű világára. Hajlamosak vagyunk ugyanis arra, hogy a kisebbségi lét kapcsán a vallásról főként mint intézményről, egyházszervezetről, annak jelentőségéről beszéljünk. E kötet aprólékos, a részletek jelentőségét aláhúzó leírásai, beható elemzései nyomatékkal figyelmeztetnek arra, hogy a vallás, a vallásos élet jóval több ennél. Ez természetesen nem csak a kisebbségi, nemzetiségi helyzetben van így, de a mindennapi gyakorlat szintjén épp ilyen körülmények között nő nagyra ennek jelentősége. A vallás "hivatalos" tételei, az egyházszervezet és az őket átítató népi vallási gyakorlat együttesen szolgálják az anyanyelvi kultúra, az etnikus azonosságtudat megszilárdítását.

Olvassuk tehát a határon túli magyarok életének eddig kellően nem ismert világát bemutató tanulmányokat, annál is inkább, mivel az összeállítás joggal figyelmeztet arra, hogy mennyi fontos és időszerű kutatási feladat áll még előttünk.

"Csokolja Egész Magyarországot Juliskanéni"
(Vallásos hagyományaink mentése külföldi magyarjaink között)

Erdélyi Zsuzsanna

Az archaikus népi imádsághagyomány élő emlékeinek a föltárása gyűjtés útján történt, a holt emlékek összesszedése meg levéltári-könyvtári kutatás révén. Kezdetben az élő anyag érdekelt. Tudni akartam, hogy e költői ágazat mily mértékben él szakrális örökségünkben, mennyire elterjedt gyakorlat. Általános jelenség-e, s ha igen, mennyire függ tájtól, közösségtől, egy-egy vidék hagyományörző készségétől? Fontos volt tudnom, hogy az elterjedtség vonala hol húzható meg, a közigazgatási, vagy ami valószínűbb, a nyelvi határoknál? S a nyelvi határoknál vége, vagy nemcsak specifikus magyar áhitatforma? Van-e nyoma más népi kultúrákban is? Föllelhető-e a hazai nemzetiségeink körében, mivelhogy ezer év alatt azonos kulturális hatások érték a Kárpát-medencében élő népeket; és hogy elérhető-e más európai népek archaikus műfajaiban?

Ilyen és hasonló alapkérdésekre hosszú és fáradságos munkával lehetett csak választ adni. Elsősorban közvetlen terepmunkával, azaz gyűjtés során, másodjára közvetett módon, azaz gyűjtési fölhívások kibocsájtásával. Volt köztes megoldás is: személyes gyűjtési felhívások közzététele. Ezekre alkalmat templombúcsúk, egyházzenei áhitatok szolgáltattak, ahol az optimális alapkövetelmény, a hívők tömeges jelenléte eleve adott, s biztosított, hogy a gyűjtő szava egyszerre sokezer emberhez jut el; mitöbb: az eredmény már a helyszínen elkönnyvelhető. Nem várt módon elnyertem az egyházi közreműködést is, az értő főhatósági közreműködést, ami ennél a "teologice liturgice absurd" hagyománynál nem is volt olyan természetes. Dr. Kovács Sándor szombathelyi és dr. Lékai László, az időben veszprémi püspök, először püspöktársaik tájékoztatásával támogatták munkámat, majd az ennek eredményeként kiadott püspöki körlevelekkel,¹ templomokban is fölolvastatott gyűjtési fölhívásokkal. Lékai László még továbbment: 1972 május–június havában szervezett papi rekollekciós előadásokon a vallásos néphagyományt választotta témának, különös tekintettel az archaikus népköltészeti műfajokra és előadónak az egész egyházmegyében engem kért föl. Célja az volt – ahogy sajtóságon mondta –, hogy "fiait megtanítsuk néprajzosul".

A magyar archaikus népi imádsághagyománnyal, az első hosszú "pénteki imádság"-gal, jómagam 1968 legvégén találkoztam a Somogy megyei Nagyberényben egy kiváló memóriájú 98 éves asszony, Babos Jánosné Ruzics Rozália jóvoltából. Az intenzív gyűjtést 1969 őszén kezdtem el, előtte hónapokon keresztül könyvtári kutatást végeztem, kerestem e számomra egyedülálló szöveg folklorisztikai, netán irodalmi előzményét, előfordulásait, párhuzamait. Az alig-eredmény indított fokozott tempójú országos gyűjtésre, melyet aztán összekötöttem az említett búcsúk és egyházzenei áhitatok során elhangzó gyűjtési fölhívásaimmal. Sajnos e nagy hatásfokú gyűjtési módozatot a hivatalos értetlenség leállította, félremagyarázván igyekeztem és munkám célját. Mindezzel egyidejűleg kértem a sajtó támogatását is, melyet az Új Írás 1970. 9. számában megjelent közlésen kívül² – Juhász Ferencnek máig is hálás vagyok azon években nem éppen egyszerű kiállásáért³ – kezdetben csak a katolikus hetilap, az Új Ember mert biz-

tosítani.⁴ Az idő tájt az ideológiai merevség nem nagyon tette lehetővé azt, hogy világi lapok is közreadjanak ilyen jellegű kérelmeket. A Magyar Nemzet (1978), a Szabad Föld (1982) és naptára, a Kincses Kalendárium (1983), a Somogyi Néplap (1983), a Nők Lapja Magazin (1985)⁵ után aztán a protestáns lapok is felsorakoztak: az Evangélikus Élet (1982), a Reformátusok Lapja (1985, 1986)⁶. Számomra a közvetett – felhívásos – gyűjtés legnagyobb fogását azonban a Szabad Föld és a Kincses Kalendárium tette lehetővé. Az egyházi lapokban felekezettől függetlenül több alkalommal olvasható gyűjtési kérelmek, értékelések, összegeзések nem hoztak annyi anyagot, mint a széles falusi-paraszti háttérrel rendelkező nevezett két orgánum. Elsősorban ezek hatására érkezett több ezer levél és küldemény a határokon, sőt a tengereken túlról is. A "küldemény" kifejezés indokolt, mivel ezekben a felhívásokban már nemcsak imádságokról, énekekről szoltam, hanem az 1980 január elsejével Lékai László bíboros érsek támogatásával szervezett Népi Vallásosság Múzeum számára is kértem közreműködést, azaz a népi vallásos érzés-áhitat tárgyi emlékeit.⁷

Akár személyes gyűjtéssel, akár a sajtót fölhasználva törekedtem az archaikus imádságok összeszedésére, mindig különös figyelmet fordítottam a határokon túl élő magyarság szellemi javainak lehetőség szerinti mentésére. Az érzelmi okok mellett szakmai indokok is vezettek: az anyaországtól elszakadt, immár szórványközösségek, az ún. diaszpóra-kultúra hordozói a tapasztalat szerint fokozottabban őrzik hagyományait, s különösképpen archaikus műfajaikat. E népcsoportokat személyesen kívántam fölkeresni.

A Felvidékre viszonylag hamar eljutottam: a Csehszlovákiával érvényben lévő kulturális csereegyezmény keretében – 1973 november – dolgozhattam, majd egyéni utak során is hozhattam haza értékes szövegeket. Egyidejűleg ottani rokonaim, barátaim, kollégáim gyűjtöttek nekem.

A Délvidékre, Jugoszláviába nem juthattam el, ott is kollégák, barátok tették magukéva ügyemet.

A Kárpátaljára, a Szovjetunió magyarlakta területeire az időben aligha tehettem be a lábam.

Erdélyben először közvetett úton nyerhettem imádságokat. Részint ott élő kollégák lelkesedtek e hagyományért, részint meg itthoni értők és értékelők álltak mellém s szedtek össze jelentős szövegállományt. Kiemelkedő értékűt Ujváry Lajos festőművész, aki már a hatvanas évek végén főleg a Gyimesvölgyből jött meg nyaranta tele kézzel. Idővel – az ismert okok miatt – csökkent az ilyenféle segítségnyújtás lehetősége.

Az egyházi sajtó felhívásai nyomán azonban már megindult a levelekben küldött ima- és énekszövegek beszivárgása. Ritkábban hivatalos – postai – úton, inkább személyes közvetítéssel. Jelen nehéz időszakban nem óhajtom részletezni, miként alakult ki s kiknek a helytállása folytán az a gyűjtőhálózat, amely az elmúlt években egyedülálló és nem kizárólag szakrális anyaghoz juttatott.

Végül valamiféle egységes gyűjtési elv érvényesítése céljából jómagam is beme-részkedtem Erdélybe 1978 szeptemberében. Harmadmagammal egyhetes körutat tettem s közben a csíksomlyói búcsúra is eljutottam. Nem éppen könnyen szedtem össze ritka szép imádságokat-énekeket, amelyeket aztán nem kis izgalmak közepette hoztam haza. A rákövetkező őszön is jártam ott, főleg Észak-Erdélyben, szakmai kirándulás keretében. Ez alkalommal is gyűjtöttem, ha tudtam, magyar és román emlékeket egyaránt keresvén. Ez utóbbiak természetesen módon egészítették ki és érzékletesen ellenpontosították akkorra már igen gazdag hazai nemzetiségi gyűjtéseimet. A gyönyörű, sokszor énekelt román szövegek teljesen megértették velem Bartók rajongását a román

népköltészet és zene iránt, melynek kézzelfogható jele az én kutatásaimban is nagy segítséget jelentő kolinda-gyűjteménye.⁸ Talán különösnek tetszik, mégis tény, hogy a román kolindák – pontosabban a vallási témájú kolindák – és a magyar archaikus népi imádságok számtalan azonos motívumot mutatnak bizonyítván ezzel is az egymás mellett élő népek szellemi cseréjét, kölcsönhatásait. E tényre a hazai nemzetiségeink körében gyűjtő Bartók is följegyezt, és hosszan foglalkozott vele.⁹

A hagyomány fogalmából kiindulva a határokon túli magyarság kategóriájába tartozik még azon közösségeink archaikus műfajainak gyűjtése is, akik a háború kezdete óta véghemenő önkéntes vagy szervezett áttelepülésekkel kerültek át hozzánk akár a Felvidékről, – 1947 – 1948 –, akár a keleti részekről: Erdélyből, Bukovinából, Moldvából – 1941 – 1947. Az ő kultúrájuk jellegét a szülőföld határozta meg, melyet a második világháború kiváltotta belső mozgások haladási irányába esve jószántukból, vagy kényszerből odahagytak. Magukkal hozták azonban szellemi javaikat, melyek nagy részét még ma is éltetik, sokszor még örököltik is. Hozzájuk is eljutottam és eljutott sajtóbéli szavam. Amit tőlük gyűjtöttem-kaptam, az talán a magyar hagyomány legveretesebb része. Könyveimben, írásaimban sokat közöltem belőlük,¹⁰ sőt a rövidesen megjeleendő ima-hanglemezekre is bőven jutott e páratlan szövegekből.

A népköltészeti, de különösen a szakrális népköltészeti gyűjtési anyag erősen interdiszciplináris matéria, mivel érinti az irodalom, a művelődéstörténet, a nyelvészet, a zene, a képzőművészet, a vallás-áhitattörténet területét, sőt gyakorta át is lép rá. Az egyes műfajokhoz kötődő szóállomány nem kevésbé figyelemreméltó, mint maguk az ének- és imádságsszövegek. Olyan elgondolkasztató tudati és lelki tartalmakat olvashatunk ki belőle, amelyeket a jövő társadalom- és néplélekkutatója nagy haszonnal elemezhet. Lévéen a vallási tudathoz, népi lelkiséghez tartozó vagy a megélt kor viszonyaira vonatkozó észrevétel mindenképpen informatív értékű, elsődleges alanyi forrás, vagyis a belülről láttatás képességével rendelkező dokumentumsor. Sokszor még a jövőt sem kell kívánni ahhoz, hogy hasznos mivoltjukat érzékelhessük, ahogy nem egy ilyen témájú közleményem és fogadtatása jelzi.¹¹

Ennek a bőven áradó szófolyamnak, műfaj-kihozta közlésvágynak azt hiszem lélektani oka van. Az öregek a szélekre szorultak. Sem a szűk (család), sem a tágabb (falu) környeztet nem ér rá velük foglalkozni. Az idős ember elmagányosodik s minél inkább egyedül érzi magát, annál jobban beléssűrűsödik a szó, a mondanivaló, mely szinte fullasztja már. E mögött hat a mégoly öregben is jelen lévő fontossági tudat, az esetleg "kivoltan én egykoron" élményével. Az idő viszont eljárt fölötte s környezete leírta az "éj, maga ezt már nem érti!" ítélettel. Aztán jön egy idegen, aki bár messziről jött, érti őt, megérti nyelvét s megszólal ezen a nyelven. Így lelnek egymásra, így találkoznak az érdekek: a néprajzos hallani akar, az öreg meg beszélni akar. Az egyiket hajtja a kíváncsiság, a másikat hajtja a közléskényszer. Az egyik keresi a népi tudást, a másik keresi az emberi érzést. Ki-ki adja a magáét, végül mindkettő jól jár.

Figyelemre méltó, hogy ez a közlésvágynak még akkor is érvényesül – s ez jelzi hőfokát – amikor a gyűjtő személye nem adja, nem adhatja meg a közvetlen lökést, mivelhogy nincs jelen, például a sajtóbéli felhívásokban. Viszont a beérkező levelekből is árad a szó. Meghökentető, miképpen írnak a teljesen ismeretlennek a legszemélyesebb ügyeikről, érzéseikről. Az érzelmi állapotot kifejező megszólítások, jelzős szerkezetek belső élményt sejtetnek, az öröm, a szeretet, az ajándékozni-segíteni akarás állapotáról árulkodnak. S még sok minden másról: a meglepetésről, hogy politikai lapokban jelenhet meg vallási vonatkozású gyűjtési felhívás; a folszabadulás érzetéről, hogy minderről már nyíltan írhatnak, mikor nem is olyan régen még a szótól is védtek; az elismerés kifejezéséről, hogy az ő értékeik mentését ennyire szorgalmazzuk; meg-

elégedettséget és hálát fejeznek ki, hogy letehettek és ezzel átadhatták a megőrzés gondját valakinek; a csendes megnyugvást, a halálra való fölkészülés békéjét: "most már nyugodtan halok meg, most már készülhetek a halálra ..." sóhaját. S ez írások sok egyéb mellett elárulnak még valamit: a sűrű, egyre sűrűsödő magányérzetet, az elhagyatottság, az egyedüllét miatti szomorúságot, sokszor elkeseredést, sőt a megcsalatlanság, kifosztottság jajra-panaszra indító tudatát. Főleg a gyerekeik hálátlanságát nem tudják elviselni, sokszor fölfokozott vallásosságba menekülnek s különösen az "égi anyánk"-nak tekintett Szűz Máriától remélnék még valami vigaszt.

Érdekes módon a levelekben anyagi gondokról nem esik szó. A paraszti gyomor múltbéli éhségét — úgy tetszik — korunkra fölváltja a lélek, a szív éhsége. "Az ántivilágban a gyomrunk korgott, a felünk volt tele, most a felünk korgó a gyomrunk van tele" — mondta 1972-ben egyik palóc asszonyom Varsányban (Nógrád m.).

A hazai levelekben számtalan egyedi vonás mellett talán ezek a legáltalánosabb jellemzők. Ezzel szemben a határokon túlról érkezőkben ezideig ily motivációjú panaszszót nem olvastunk. Kicsendül azonban belőlük a félelem hangja, melyet a hazaiakban már alig érzékelünk, ha csak nem néha közvetve, például a "kattona tiszt" vő megtiltja egyik nógrádmegyei levélírómnak, hogy velem levelezzek s hogy őt — kitűnő adatközlőt vélvén benne — fölkeressem. A felhívásokra beérkezett levelek tartalmi és figyelemre méltó stíláriái taglalását külön tanulmányban végeztem el. A fent kiemelt néhány mozzanatot is csak azért érintettem, hogy jelezzem mily mértékben tekinthető interdiszciplináris gondolati tartománynak mindaz, ami az archaikus népi imádsághagyomány szerepköri-funkcióbéli, tudati, lelki környezetébe tartozik s magnótekercek százaiából, levelek ezreiből kiáradva, nemcsak a népi mentalításra, hanem korunk gondolkodásmódjára is érvényes vonásokat tárol, úgy mutatván az egyest, hogy egyszersmind megjeleníti a háttérre közösséget is.

E rövid áttekintés után a határokon túlról érkező levelekkel foglalkozom. Bár már kezdettől fogva gyűjtési programomban szerepelt a tőlünk elszakadt magyarság hagyományainak mentése, ennek szükségét talán soha annyira nem éreztem át, mint amikor magam is kint jártam közöttük és találkoztam kisebbségi sorsban kínlódó magyarjainkkal, a múltjukba görcsösen kapaszkodókkal, mireánk tekintőkkel. Vagy amikor egyik öregasszonyom adta kéziratosa énekeskönyvben¹² a Sopron megyei Babóton — 1975 — ilyen bejegyzést, mellbevágó sorokat találtam:

"Molnár Mihály Énekesfüzete 1888–1893 Babóton

Babóti lakos

A Molnár Hendri

elmént amerikából

ortumba 1899: Decembér

9 díkín őtőd magával az Isten

iltesse szégínt sokáig adjon

nekí minden jókat

Ezt kívánja nekí egísz

utca béli barátjai

kicsínje és nagyja öregé

és apraja írtam molnár

mifűl"

"Széging". Ez a szó az elbocsájto közösségi Hendri után küldött szánó, sajnáló sóhajként úgy telepedett agyamba, ahogyan a babóti utca népe agyát ülte meg a gond s a szeretet ünnepe, karácsony előtt a Molnár családra telepedett gond, amikor 1899-ben a nagy kitántorgások idején messzi útra, tengerentúlra indult a vállalkozó kedvű testvér, barát "széging Molnár Hendri".

Szívem szerint elmentem volna az USA-béli régi magyarok leszármazottjai közé, hogy megnézzem, él-e még közöttük az archaikus imahagyomány, vagy ennek gyakorlatát egy-két nemzedék után elhagyták.

A gyűjtési felhívásokra tehát érkeztek irások a határokon túlról, vagyis a történeti Magyarország területéről és érkeztek a tengereken túlról: az USA-ból, Kanadából és Ausztráliából is. A legtöbb levelet Erdélyből és a Felvidékről kaptam. Mielőtt azonban ezen levelek elemzésére térnék át, a teljesség kedvéért szólnék azon már említett s számunkra nagyon fontos rétegről, amely a második világháború idején-után önként, vagy kényszerből hagyta el szülőföldjét a jelenlegi Csehszlovákia, vagy Románia területét, megőrizvén, sőt éltetvén magával hozott ősi kultúráját. E jelentős szellemi örökség értékeit lehetőségünk szerint összeszedtük, s amint a Hegyet hágek, lőtöt lépék kötetekből is látható, bőven közöltünk belőlük, különösképpen a moldvai-bukovinai nagyon archaikus változatokból, a hagyomány történeti mélységeit fölcillantó imádságokból.

E sokat szenvedett és jelenlegi nyugalomát, zavartalan magyarságát keservesen megfizető, lelkiileg azonban máig is kettős arculatú népelem rajzát jól érzékeltetik a felhívásokra érkezett levelek; a messzire került szülőfalu-kedves táj elvesztése fölötti fájdalom hangja még negyven-negyvenöt év múltán is kicsendül. A Felvidékről a Baranya-megyei Véméndre áttelepített I.B.-né szép levelében sok mindenről szól, több értékes imádságot-éneket küld mondván: "... most én is az Urjézus és a Szüzanya iránti szeretetből én is küldök magának egykét imát és éneket ezek mind olyanok amelyek nincsenek az ima könyvben. Ha ugyan megfelelnék, hogy ezzel a jó cselekedettel is közelebb legyenek a jó Istenhez, mert mindig csak a bajok érik az embert, de belekel nyugodni az ő szent akarataiba ...". Aztán családi, egészségi gondjairól szól, gyerekei elvállaltalanodásáról, majd hirtelen így folytatja: "... és édesem asztis megirom magának hogy minket 48-ba felvidékről telepítettek ide 3 családot Szimő községből lehehogy ismerős is arra felé hiszen az életrajzából kiértettem Komárom 30 kilométer az Érsekújvár 17 km (ide jártunk piacra) Szimő község arról nevezetes hogy 1800 ba ott született a Jedlik Ányos a dinamo föl találója, de én eszt a szülőföldet soha elnem felejttem mindég sírok ha rá gondolkok ha meghalok még a föld sem fogja belöllem kinyomni ...". /1983. febr. 3./

A feltehetően moldvai B.M.-né Mekényesről (Baranya m.) így ír 1982. dec. 30-án érkezett levelében: "Kedves Zsuzsanna Lelkem! Megkel mondanom hogy én egy 50 éves; vallásos yo családból származom a származásom Erdéli vagyis Román-magyar vagyok és nagyon régen vágyok egy ilyen feladatra hogy énistudjak valamit elő adni valakinek; és sokatis tudok csak legyen egy kis ismeretség és erő merészségemert hüszén én elüs kesztem egyszer de valahogy abbais hagytam mert valahogy gyáva voltam gondoltam hogyki nevetnek de meg próbálkozok még egyszer yo; és most egy rövid Karácsonyi éneket adok vagyis írok le amit Édes yo anyámtól gyerek koromba tanultam: Az Ur Jézus Születese: Nyugugy küszded csendességben, (Agy heljt édes álmoknak ...) Ha esetleg énekek és táncok régi szokások érdekelik tessenek el yönni vagy hüvni meg oldjuk yo, tudok nagyon sok szép Erdelyi éneket és szép táncot amit még soha nem adott senki elé ...".

Az írása és stílusa után ítélve iskolázott M.N.-né Pécselyről (Veszprém m.) már egészen korán bekapcsolódott a gyűjtésbe: "Kedves Asszonyom! Az Uj Emberben olvasva a felhívást, én is beneveztem a népi imádságok felkutatásáért indított akcióba. Az itt

közölt 3 imát sikerült megszerezni. Még az 1920-as években elemista koromban hallottam egy leánykától, aki a "nannyó"-jától tanulta. Ennek most 45 éve. Az öreg néni régen meghalt, ha élne kb. 110 éves lenne. Akitől a szöveg származik, unokája az elhalt néninek. Ő őrizte meg idáig a nagyszülöktől tanult imákat és ő mondta most tollba, Erdélyben, onnan kértem el. Az illető X.Y. ... Szentdemeteren. Ott is lakik jelenleg, Maros megye. Ennyit tudok írni az imákról és gazdáikról. Hogy mikor imádkozták, minek nevezték, nem tudom. A nyáron haza készülök, és megpróbálok még valamit gyűjteni ...". /1971. ápr. 30./ E jobb híján kétlakinak nevezhető lelkiség több hasonlóan szép levelet eredményezett, feltűnő felelősségtudattal és messzemenő segíteni akarással.

Az előzőkben a hazai levelek legjellemzőbb elemeit érintettem. Tettem azért, hogy viszonyítani tudjam a határokon túlról befutó küldeményekhez, s ezzel érzékeltessem az azonosságokat és a különbözőségeket. A másféleséget, amelynek a történeti helyzetből adódóan jelen kell lennie s jelen is van.

Először a Trianon előtti Magyarország területéről kapott levelekkel, illetve azok anyagával foglalkozom. Nevezett írásokból – a hazai megnyilatkozásokhoz hasonlóan – feltűnő módon kíválglik a segíteni akarás. A hagyomány értékeléséből eredő mentési szándék az anyaggyűjtés sőt a kiegészítő jegyzetek pontos közlése is: a szövegek örökítője, adatai, majd a funkció és a szokásokba való beágyazottság jelzése. S mindennek tudatosított fontossága. E koncentráltaságból következik, hogy az írások számszámbak az alanyi szférában, vagyis kevesebb bennük a szűjektiv mozzanat, az ego fölörése. Hangjuk általában tényközlő, visszafogottabb, különleges vonásokat ritkábban találni bennük. Még az egyedi jegyek is könnyebben általánosíthatók. Viszonylag ritkán írnak magukról, tekintenek vissza múltbéli dolgokra. A mában élnek. Úgy tetszik, elfogadják azt, ami megmásíthatatlan. Még véletlenül sem találtam utalást a történelmi status quo vágyára. A kisebbségi sors alig kerül előtérbe, hacsak nem közvetett formában, a nehézségekre való célzás, néha erősebb sejtetés alakjában. A napi politikára ritkán térnek ki, de ha igen, akkor nagyon is kiélezve, ahogy most nemrégiben az élecsédő magyar–román ellentétéről írt egy Szovjetunióbéli. Berég megyei asszony.

A stílusfordulatokban sincs sok eltérés a hazai levelekhez képest. A megszólítások ugyanúgy a szélsőségek között mozognak, mint nálunk. Egyházi nivólra való célzás éppen úgy van bennük, mint az ellentétjére. Hol "Kedves nővér"-nek szólítanak, hol meg "Tisztelt elvtársnő"-nek. Van példa a modernebb, tárgyyszerű formára: "Tisztelt asszonyom, s van az "úri" világ bevett alakzataira: "Drága nagyságos asszony". Ehhez hasonlóan a záróformulák is sok egyezést mutatnak, nyelvi panelok létét. Nagy számmal találunk példát a nyelvi romlásra. Szívszorító módon jönnek elő mind a helyesírásban, mind az ígeragozásban, mondatszerkesztésben. Ez a jelenség vagy az anyanyelvi iskola hiányára vall, vagy a nyelvi környezetből való kiválásra.

Amíg a hazai levelekben már nem találtam nyomát annak a félelemnek, amely még a hetvenes években is lépten nyomon kísértett gyűjtéseim során ("Aztán nem lesz ebből baj?" – "Nem visznek el emiatt?" – "A nevem? Azt ne kérdezze, a fiam itt a párttitkár!" – "A nevem nem mondom be, azt már nem! Hogy értem jöjjenek!") ilyen és hasonló megnyilatkozások formájában, addig a kintről kapott levelekből az látszik, hogy hat még a félelem, hogy a régi görösök távolról sem oldódtak föl a kisebbségi sorsban élőkrel. "Tisztelt Erdélyi Zsuzsanna – írja egyik levelezőtársam – Tudatom vele hogy a napiárból olvastam a felhívást ha valaki tud régi imákat hogy tudassuk vele vanhátorsságom: Csehszlovákiából írni ha el fogadja igen örüni fogok neki. Maradok mély tisztelettel írni ...". /P.J.-né 72 é. Szenc (egykor Pozsony vm.) 1983. febr. 16./

Egy másik levél a Szovjetunióból jött: "Kedves ismeretlen Asszony! Én Kínese – kalandáriumból olvastam, hogy kértek ki tud régi imát és ami kerek hátha ez lenne az

a muzeumba mint régiségett. Nem tudom elhagyák e olvasni, s a határon elengedik e gondolom igen ebbe semmi államellenes nincsen." /S.J.-né, 54 é. Taracköz (egykor Máramaros vm.), 1984. febr. 12./

Ugyancsak aggályoskodó, félelelmről tanúskodó sorok Erdélyből: "Tisztelt Elvtársnő! Az 1983mas kalendáriumból olvastam hogy muzeumba gyűjtik a régi imádságokat. Én ajálkozni hogy levelezek önnel és föl keressem azon idős egyéneket a kiket gondolok hogy analfabéták s ők örökölték elődjektől azokat a régi imádságokat, csak mivel mi Romániában lakunk, nem lesz e valami törvény sértés a levelezés miatt. Én szeretek foglalkozni az írás és olvasással mivel rá érek egy magam vagyok özevgyul már 6 éve. Születtem 1899. Csik megyében ...". /X.Y. Csinod (egykor Csík vm.), 1983. jan. 8./

A kisebbségi élet nehézségeiről árulkodnak e mondatok: "... Jelenleg N-on lakok a kisebbik fiamnál, voltam D.-ben a nagyobb fiamnál a hol van 2 unokám a kik vallásos gyerekek nagyon sok imát tudnak énekeket s úgy terveztem el velük hogy a címre elküldöm és nagyon kérem tessék válaszolni nagyon holdogok lennének erősödné a hitük és szívükben az, hogy értékeli azt a mi itten csak úgy dugva őrzünk a régi szép hagyományos imákat és bucsu énekeket és hiszünk remélünk a hatalmas teremő Istenünkben ... Üdvözlettel maradok, egy székel asszony. X. néni. 71 éves vagyok." /X.Y.-né, 1985. máj. 14./

A hagyományörzést tudatosan végzik s ennek terhét vállalja a fiatalság is. X. néni gondoskodott arról, hogy unokái is megtanulják énekeit, imádságait: "Én X. 13 éves és Y. hugom 9 éves minden este tiszta szívünkől ezt és még másokat is imádkozunk. Én X. Szent Csalárd kilencedjeit, és a Lurdi megjelenések emlékére minden esti gyűlésben mindt vezető voltam 30-40 személy volt jelen esténként. Nálunk Székely földön D.-ban mi szeretjük tartani a vallást. Tessék imi mert még fogunk máskor is imi a címet a nagymamától kaptam ...".

Ugyanígy a segíteni akarás és az Erdélyben mindig gyakorolt vallási tolerancia jellemzi X.Y.-nét G-ről, aki nemcsak archaikus imádságokat, hanem ráolvasó-gyógyító imákat is küldött, nyilván "használta" is őket. "Tetszet kémi a rádió hullámain keresztül ehez hasonló imádságokat és én tehetségem szerint meg is próbáltam küldeni. X.Y.-né vagyok 48 éves Rom Katolikus, de azért mindig szeretettel hailgatom a Protestáns adást is. Ha meg tetszik kapni leveletem tessék meg imi még fogok küldeni, mert még tudok más imádságot is estéjit és gyogyított, hogy ha tűz befolya az arcát. Maradok tisztelettel Romániába magyar testvérük X.Y.-né." /1982. dec. 27./

(Így közvetve tudtam meg, hogy ez időben a Kincses Kalendárium felhívását a rádió református vallási félórája keretében is bemondták. Meglepett, mert nem számítottam rá, de okosnak és célokat segítőnek tartottam az ötletet.)

Hasonlóan a hagyománymentés feladatát vállalta X.Y. a kalotaszegi M.-falváról egy még korábbi gyűjtési felhívásra küldött levelében: "Mégjen tisztelt Nagyságos-asszony! Elmúlt a nyár; faluhelyen kevesebb a munka, és így nekem is sor kerülhetett a levélírára, ill. más közleményekre, melyet az alábbiakban fogok ismertetni nagyságos-asszonnyal. Először egy karácsonyi éneket írok melyet az ablak alatt énekeltek ős-nagyapáink. Ezt az éneket egy 1776-1777-ben kiadott énekes könyvből írtam, melynek első két versét nagyapámtól tanultam, de a többi versszakokat nem ismertem. Az egész versszakát olyan betűkkel írtam, ahogy ill. amilyen betűkkel a könyvbe van ..." Valójában levélírónk történeti énekeskönyvből másolt karácsonyi énekeket küldött: Szent Ézsaiás így ír Krisztus születéséről ...; majd: Örömműnep van ma minden keresztények ... és a Perancsolá az Augusztus császár ... kezdetűt. Mindhárom éneket régies írásmóddal, ahogy említett énekeskönyvben is megvan. Levele végén még hozzáfűzi: "Most agyszer

enyit írok: még falunk M.-falva történetéről X-i népviseletről tudnék írni, lakodalmi szokásokról, régi s még néha ma is divatban lévő leánylopásról stb." /1974. dec. 14./

Hogy Erdélyből olyan értékes anyag jött be, azt első sorban a jó szervezésnek köszönhetem. Már első felhívásaim után megszervezték ottani barátaim a gyűjtést és a személyes postával való küldést, rendszerint alkalmi utasok révén. A legelső ilyen közvetítő H.M., akkor pesti egyetemista lány, akitől 1974. okt. 18-án a következő levelet kaptam nagyon szép imádságok kíséretében: *"T. Erdélyi Zsuzsa! Elnézést, hogy ismeretlenül zavarom! A nyár folyamán barátnőmmel egy erdélyi körutat tettünk. Gyulafelhérvárral járván, volt szerencsém megismerkedni X.Y. teológussal, aki először minket ismeretlenül, de rem szívélyesen! — kalauzolt a "Hunyadi sírok"-ról híres katolikus székesegyházban. Innen az ismeretség s azóta a szívélyes levelezgetés. N.N. kérésére továbbítom Ön felé a "gyűjtését", ami remélem jó kezekbe kerül ..." A küldött, kézzel írt, pontosan adatolt imádságok után ezt írja a gyűjtő X.Y., hivatkozva a Hegyet hágék, lőtöt lépékkötet (1976-os kiadás) egyik moldvai imájának különös szavára: "Nagy gyűjtőterület a Székegyföld. Anyag bőven van, csak lelkes munkásokra van szükségünk. Nem értett szavak nyerneik értelmet a gyűjtés kapcsán: Pl. imecs: alató; (sokan viselik ezt a nevet ilyen alakban: Imets!), egy csikménasági néni mondta, hogy az imecs búbjóssággal foglalkozót jelent, aki a jövőbe is lát. Az imedtem: félálomban láttam, (révületben) jelentéssel bír. Nevem továbbra is incognitus. Scribam per N.N. Gy. 1976. okt. 6. Öszinte nagyra-beccsüléssel X.Y."*

Fáradhatatlan segítőm volt ezen N.N. unokahúga, aki 1975. dec. 20. és 1978. jún. 15. között szállította a küldeményeket. Betegsége, majd halála miatt záródott be ez a forrás. Egyik leveléből idézek egy részletet: *"... Sok-sok szívélyes üdvözlöt küld a bátyó. Imádkozik Érted sokat, minél jobb egészséget, szép értékes munkásságot kíván. ... erdélyiek most lendülnek bele a nagy gyűjtésbe. Az új generáció már így kel útra."* /1978. márc. 22./

Az egyik fontos paraliturgikus gyakorlatot, a határkerülés népi rítusát, többfázisú imádságsorát kaptam meg 1975. dec. 20-án "Bátyó" unokahúga közvetítésével. Kezeirásával az utolsó oldalon ez állt: *"Érkezett Gy.ról 1975. XII. 15-én küldte: X.Y."*

Majd egy másik levélben — 1977. máj. 12. — ajánl nekem valakit, aki megy Erdélybe, Gyimesbe: *"... ma beszéltem vele, kértém, érdeklődjék az összegyűjtött anyagról és hárman elosztva ügyesen hozzák el, mivel sok Téged érdeklő összegyűjtött szövegük (imák, énekek) van ..."*

1977. júl. 1-i leveléből ezt olvashatjuk: *"Bácsikám ... nagyon el volt foglalva, sajnos komoly beteg is, szeretettel köszönt, majd küld ismét Augusztus elején remélhetőleg jön 2-3 "fia" ... Az a tervem, hogy szeretnék összehozni legalább 1-2 "ilyen fiúval." Ezért jó volna tudni nyári programodat, főképp augusztus hónapban ..." Az unokahúg halálával megszakadt a kapcsolat, de így is sok értéket mentett meg a Bátyójával való együttműködés. E nagyszerű asszony szerepe nehezen pótolható, de azért akadnak utódai nem is akármilyen tevékenységi körrel.*

Követői sorába lépett az a fiatalember is, aki így írt nekem kedvesen, őszinte hangon: *"Mélyen tisztelt Erdélyi Zsuzsanna! az 1983as Kincses Kalendáriumban közölt felhívásának hatására tollat ragadtam és papírra vetek néhány Mária éneket és esti imát. X.Y.-nak hívnak a T-i Római Katolikus Egyházközség híve vagyok. Már kis korom óta szerettem a vallásos dolgokat és hűségesen jártam templomba, ez a hűség felnőtt koromra alább hagyott de azért nem vagyok templom-kerülő. Most áttérek a témára az első amit közölni szeretnék A Hét fájdalmu Szűz Anya segítségének kérése ..." ¹³*

Az erdélyi gyűjtés kiemelkedő jelentőségű. Nemcsak a szervezett és irányított "jó csapat"-nak köszönhetően, hanem például egyszerű parasztasszonyoknak is, gyakran

református községekből, akik maguk is eljárnak a csíksomlyói búcsúra, a nagy magyar találkozóra, s gyűjtenek (gyűjtöttek) nekem saját Pesten vett magnójuk segítségével.

A Felvidékről hasonlóan élmény- és anyaggazdag gyűjtéseket könyvelhetek el részint a közvetlen, személyes, részint a közvetett, baráti-levélbeli terepmunkának köszönhetően. A gyűjtési felhívásokra innen is számos levél érkezett s ezek szövegeiből írásaimban már közöltem. Az éveken át közreadott gyűjtési felhívások közül e tájról is a legtöbbet a népszerű Kincses Kalendárium hozta baráti nyílt hangú levelek kíséretében. Ezekben szintén megmutatkozik az értékféltés, értékmentés ténye, az elődök iránti tisztelet és szellemi javaik becsülése.

"Kedves Ismeretlen Asszonyom! — írja Cz.L.-né Érsekújvártól, 1974. aug. 7-én érkezett levelében. — Már másodízbe olvasom a Kedves "Új Ember"-ben, hogy Ön keresi az általam is kedves imát. Amit itt most mellékelve elküldöm Önnek. Igazán nagyon örülnék ha megnyerte tetszését. Én még kicsi gyermekkoromban tanultam a drága b. édes Anyámtól. Már megettem a kenyerem javát de eddig hála legyen a jó Istennek minden napi imádságaim legkedvesebbjai közé tartozik." Nem könnyű leírni betűre nem álló öreg kéznek egy hosszú imádságot, de megteszi M.J. Dunaszerdahelyről (egykor Pozsony vm.) 1983. febr. 15-én érkezett levelében, hogy elküldhesse nekem azt: "Igen tisztelt Nagyságos Asszony! Ne tessék nézni a rosz írássomat de nehezen jár a kezem az írásra már. Olvastam a felhívását a kincses kalendáriumban erre szeretnék válaszolni. A feleségem tudja a szóban forgó imádságot gondoltuk hogy meg írom. A feleségem most a 85-dik évében van fiatal korában tanulta egy öreg nényétől talán tudja használni ..."

Tudatos falu-krónikási felelősséggel rendelkező embernek ismertem meg Ipolyszakálloson (egykor Hont vm.) D.A.-t, akivel aztán a Felhívásra ismét kapcsolatba kerültem, miután szép levéllel örvendeztetett meg: "Krisztusban kedves nővérem! Mink már nem vagyunk teljesen ismeretlenek. Jó néhány évvel ezelőtt mikor itt járt Szlovákiában, akkor az én falumban Ipolyszakálloson is megfordult és azóta ha emlékezne rám ismerősök volnánk. Most, hogy jelen soraimmal fölkeresem még pedig azon okból, hogy már idős ember vagyok vagyis 85dik évemben járok. Hosszu életemben végeztem népi énekek és imagyűjtéseket és saját szerzeményeim is vannak és a faluba más helyen akadnak ilyen dolgok. Azért arra kérem magát, hogy, vagy önt, ha pedig nem tehetné meg, akkor valakit kiküldene hozzám az "Antal" bácsihoz. Lakok 167 es házszám alatt. Az általam följegyzett dolgokat kár volna magammal a sirba vinni. Kelt Ipolyszakállos 1985 február 3. választ vagy az elvetélét [sic!] várva maradok ön irányába igaz nagyrabecsüléssel." (Aláírás nincs.) Öreg "Antal" bácsi szava nem hangzott el hiába. Miután magam nem mehettem el, átküldtem egy fiatal tanár ismerősöm, aki áthozta remek falutörténetét, amelyet lemásoltattam, majd aztán visszajuttattam neki.

Hasonlóan tartalmas levelet kaptam egy másik felvidéki községből, Gurabról [egykor Pozsony vm.]. Ez az Evangélikus Élet 1982. nov. 21-i számában megjelent gyűjtési felhívásra érkezett. Fontos gyülekezet- és egyháztörténeti dokumentumot tartalmaz, mégpedig egy számadáskönyvet 1786-1809 közötti időből.¹⁴ Ez, akárcsak a Historia domusok, sok olyan etnográfiai jelentőségű mozzanatot örökölt meg, amely különben nyomtalanul eltűnne az idő sodrásában.

A "Számartó könyv"-nek nevezett írás Munhardt Dániel lelkipásztor tollából ímgyen kezdődik:

"A Németh-Gurabi Evangélikus Eklézsiának mind jövedelméről, mind pediglen a Bé vett pénznek ki adásáról valo számtartó könyve. Melybe írni kezdettünk Krisztus Urunk születése után 1786 Estendőben. András havának 27 napján ..."

E számtartó könyv témája például a templomépítés, amelyről S. J. így ír említett levelében: "... A tiszteletre méltó elődeink első temploma, Puszta templom nevet kapta,

mert az nem épült csak helybeliekért a nagy boltíves templom, hanem a nagy környékért, s még a hegyentúlról is jártak Istentiszteletre. E templom 16 század másik felében épült. Azonban a 17 század elején már megindították az ellenreformációt és a katolikus Pápai hierarchia elsajátította az elődeink templomát ... Azután a Gurabi és Csataji evangélikusok a Pusztá-Födémesi Artikuláris templomba voltak kénytelenek elmenni Istentiszteletra. Ahol a 31. év. nemes család él és lelkészük is volt Mumhardt Dániel személyében. A nemesi családok már pár évvel előbb a Pozsonyi Országgyűlésen kivívták a templom építési jogot, mégpedig Járásonként hármat. Sopromban, Rétén és Pusztá-Födémesen. A Pusztá-Födémesi lelkész Mumhardt Dániel, nagyon megsajnálta a Gurabi és Csataji híveket, hogy olyan messze kell nekik járni Istentiszteletra. S azért elhatározta magában hogy összehívja a közgyűlést és szépen megkéri a nemesi családokat, hogy vegyék figyelembe és legyenek beismeréssel a Gurabi és Csataji hívek iránt, hogy olyan messze kell nekik járni. És azért nagyon szépen megkéri őket, hogy legyenek olyan szívesek megengedni neki, hogy minden második vasárnap inkább Ő elmenne Gurabra végzni Istentiszteletet. De Mumhardt Dániel nem talált megértésre és jóhiszeműségre, a nemesi családok mind felháborogtak és ellenkező goromba szavakkal válaszoltak. Menjete el- menjetek el a papistákkal is és mi hozzátok sohasem megyünk el?!

Mumhardt Dániel lelkész mégsem választotta magának a nyugott békés életet a gazdag nemesi családoknál, mert Ő inkább nézte és figyelembe vette Gurabon és Csatajon a 200 felüli családokat: És elis jött Gurabra, s ahol semmi nem volt, csak szegénység és nyomorúság, merthízen a hívek jobbágyok voltak! S azért az Istentiszteleteket itt ott pajtáiban végezték, 1785 ben.

Mumhardt Dániel nem maradt csak ennyinél, megalapította a Gurab Csataji egyházunkat, 1785 ben. És megvolt áldva Teremtőtől, az Úristentől, a Mindenható és mindenütt jelenvaló Szent-Lélektől nagy alkotó és teremtő képességgel. És azért elhatározta a templom építési tervet, elis ment II József királyhoz, (egy pár hívőjével) és engedélyt kért a templom, iskola és a paplak építésére, II József jóhiszeműleg mindent megadott, 1786 ban.

Gurab Csataji egyházunkban megvan a Mumhardt Dániel 200 éves könyve, melybe 1786 ban kezdte írni jegyzeteit. A Pusztá-Födémesi Nemesi történelmi eseményt is ...

Tehát a Gurab Csataji templom építésének történetét küldte el nekem S.J., hű képet adván egy nem csekély vállalkozás anyagi és szellemi terheiről. Levele számunkra még azért is érdekes, mert egy népi imádságot is küldött, amely valójában a katolikus archaikus imádságok csoportjába tartozik; alapszöveg s az egyetlen, amely a protestáns hagyományba is átkerült. Jelenleg mind az evangélikus s mind a református gyakorlatban elérhető. Ez alapszöveg pedig az Európaszerte elterjedt "Én lefekszem én ágyamba ..." kezdetű imádság, amelynek történeti előzményeiről hosszan szoltam már a Diakonia 1983/1. számában. Bizonyos elemei a 325-ös Niceai zsinatig követhetők. Érdekessége, hogy maga Luther is élt ezzel az imával.¹⁵ Változatai szinte mindenhol, – talán még ma is – megtalálhatóak felekezettől függetlenül. A S. J. küldött szöveg egyrészt kontamináltan jelentkezik más egyházi eredetű imádságokkal, másrészt meg teljesebb, mint amit a mai hazai protestáns gyakorlatban találtunk:

IMÁDSÁG

Úr Isten énnemnyi szerelmes szent Atyám!
mikor az én halálomnak sokáig váratott órája eljövend,

alázattal könyörgök Légy irgalmas hozzám,
S kegyelmedből ad meg nekem, hogy csendesen haljak meg és
nehezen sokáig ne gyötördjem.

Én édes Jézusom:

Tedd édessé nekem az étéletnek napját, hogy üdvözülhessek.

Elég ez nekem nemszükség, hogy Tetőled többet kívánjak.

Ha felkelek ágyamból, mindentesti koporsómból

(Ha lefekszem ágyamba, mindentesti koporsómba,)

Kegyelmedből vannékem három védő angyalom,

eggyik őriz, másik nyugosztol, vigasztal,

harmadik a bűntől és véghaláltól oltalmaz.

Álom engem ne nyomorítson,

gonosz tőlem eltávozzon.

Istennek Szent Lelke szivembe lakozzon:

Ugy légyen Uristen.

Drága kincsem én Jézusom:

áldott Légy azért is, hogy az Evangélium tüzével új élet lángját

gyújtod bennem,

S az Evangéliom erejével megmented a veszendőt!

Ájándékoz meg élő hittel: szeretettel igazsággal és a bizonyosság-tétel
lelkével:

Vedd füledbe óhajításom,

Legyen boldog kimúlásom, Ámen.

Adjon az Úristen: jó szerencsés napot,

jó erőt és egészséget, jó elmét és okosságot:

Hitet, reményt szeretetet és békességet mindnyájunknak.

Türelemet és kitartást a további élet küzdelmében.

A Te Szent Fijad: a mi Megváltó Jézus Krisztus Urunk által! Ámen.

(Adjon az Uristen nyugodalmat és békességet jó éjszakát,
mindnyájunknak)

A Te Szent Fijad: a mi Megváltó Jézus Krisztus Urunk által! Ámen.

Őseink öröksége

A gyűjtési felhívásokra a Délvidékről csak néhány levél érkezett. A küldött szöveganyag ugyancsak az általánosan ismert típusokból áll. Van amelyik német nyelvű imádságot is tartalmaz, szerémségi sváb nagyanyától tanult emléket. A felhívások az itt élők körében is felelősségtudatot váltottak ki, erős belső késztetést keltve a közreműködésre, segítségre: "Tisztelt Cím. Erdélyi Zsuzsanna Budapest Amióta a Kincses Kalendárium felhívását olvastam nincs nyugalmam, hogy régnult gyermekkorom szép két imádságát át ne adjam az utánnam következőknek. Én magam Bezdánban élek, 78 éves vagyok, ezeket az imádságokat mai napig is imádkozom. Az egyik imát nagyanyai nagynénemtől tanultam Varga Ilonától, ki 1857-ben Bezdánban (egykor Bács-Bodrog vm.) született, Bácskában [Jugoszlávia] és 86 éves korában halt meg 1943-ban. A német imádságot apai nagyanyámtól Libisch Mária-tól tanultam, aki 1853-ban született Rimán [Szerémség, Jugoszlávia] és 1923-ban halt meg ..." írja K.-né L.P. 1983. febr. 2-án érkezett levelében. Egy másik levelező Újvidékről egy korábbi gyűjtési felhívásra

vallásos tárgyú ponyvákat küldött, amelyeket elhalt édesanyja iratai között talált s ezért nem akarja, hogy megsemmisüljenek. Segítségét is kilátásba helyezi: "... *Megpróbálunk majd ismerőseim között gyűjteni, hátha ráakadunk értékes írásokra is ...*" /G.L.-né, 1975. jan. 8./

N.M.-et szintén a felelősségtudat indítja írásra: "*Igen tisztelt Ismeretlen! Talán kissé csodálkozni fog, hogy más országból kap levelet. Úgy érzem el kell küldenem a mellékelt "Zelli bucsu" c. legendát. Remélem a bucsu napjáig meg is kapja ... Ellenértékeként nem kérek semmit csak egy nagy célom elérésére egy két fohászt a Szűz Anyához és Jézusom szent Szívéhez ...*" Újvidék, 1974. aug. 26./

Ha magam nem is tudtam személyes gyűjtést végezni a Délvidéken mint említettem, baráti és kollégiais segítséggel nyert szövegek révén fölmérhettem az ott élő imádsághagyományt is.

A Szovjetunióból érkezett írások vegyes anyagot tartalmaznak, mivel beküldők sem mind katolikusok. A jelek szerint szektás hívó is van közöttük, aki azóta is rendszeresen jelentkezik, nem annyira imákkal, mint inkább Szentírás-értelmezéseivel. Újabban napi politikával is foglalkozik, szenvedélyesen ítéli el az erdélyi magyarságot fenyegető román falupusztítási tervet.

Az e tájról küldött anyag különleges vonásokat nem mutat, jobbra az átlaghagyományt jelzi. A kísérő levelek hangja közvetlen, emberi, olyan, mintha már évek óta levelezésben állnánk egymással. Az iskolázottság fokát nézve íróik paraszti származásúak, szemben a Délvidék kisvárosi-városi beküldőivel, akik között még kántor is van. A 82 éves B.J. levelét idézem *Mezőkászonyból* (egykor Bereg vm.), hogy hallassam az ungi-beregi magyarság hangját s sejtsem kiéhezetségét a vallási szövegekre, népi áhitatirodalomra. (Hasonló sóvárgást tapasztalunk majd a tengerentúliak leveleiből is.) "*Mélyen tisztelt Erdei Zsuzsána, bocsánatot kérek ha ne talán zavarkodom e pár soraimmal de a Kincses naptáromba rá találtam az Ismeretlen kedves becses Nevére imádságot és a többi soraira és figyelembe vettem az ön kívánságot. Most azért bátorkom tudomására adni hogy én is szeretem a Nazaretbeli Úr Jézus Krisztust a zsidók királyát és minden este és reggel el imádkozom azt a sép imádságot amit meg tanultam a kincses naptáromból és én is írtam egy másik imát nem könyvből való csak amit Isten jelített nekem meg Nyolcvankét éves koromba könyv nélkül. Tessék szíves lenni el olvasni és figyelembe venni az én imádságomat is. Maradok tisztelttel továbbra is Ön egy öreg nyolcvan két éves született D.R., B.J.-né ... Kezeit csokolom! Tessék szíves lenni válaszolni,*" /1983. jan. 3-án érkezett./

Eddig az ausztriai Örségből levelet nem kaptam, semmilyen gyűjtési felhívásra onnét anyag nem érkezett. Ezzel szemben néhány szép levél jött a tengeren túlról. Ezekben – talán természetesen – az érzelmi elemek a hangsúlyosak, s ugyancsak a szakrális emlékekre-irodalomra való rákíváncozás. "... *Ha valaki másképpen tudja, én is kérem cserébe*" – írja a kaposvári születésű K.L.-né /Calgary (Alberta), Kanada/ 1983. márc. 8-án érkezett írásában a küldött imádság mellé. Több személyes vonatkozást tartalmaz az USA-béli Astoria (Oregon) lakójának, az 56 éves Sz.I.-nek levele 1983. febr. 12-én, amelyben a felhívás feletti örömet fejezi ki. Egy, az édesanyjától, illetve a nagyanyjától származó "Fehér rózsá, Mária ..." kezdetű imádságot küld, amelyhez erős érzelmi szálak kötnek: "*Drága szüleim elvesztése* – írja – *nagyon megtörte a szívemet fél év alatt vesztettem el őket. De ez a kis imádság az én drága szeretett Édesanyámra emlékeztet, amit nem tudok elfelejteni, mert minden este reggel együtt montuk el. Szeretettel gondolok a hazámra*" – fejezi be részletes adatokat is közlő sorait.

Részletesebben idézem P.J. ausztráliai /Sidney/ levelének néhány szakaszát. Úgy vélem, ő fejezi ki a leghűebben a külföldön élő, de az egykori otthonra sokat gondoló

emigráns magyar lelkivilágát. Több imádságot, éneket, szokásleírást közöl szülőfalujáról, Kisbácsáról (Győr vm.), ahol 26 évig pékségük volt. Arról nem szól, mint ahogy a többiek sem, hogy mikor hagyták el az országot. *"Erdélyi Zsuzsannánk – kezdi első levelét – Dicsértessék a Jézuskrisztus így fogadom a vendéget Ausztráliában sirva bonulnak a nyakamba. Juliskanéni de régen nemhalottam ezt! Bizon elvanvadulva a világ, pár kis Imát mit gyerek tanultam lefogok imi."* – Több imádságot, köszöntőt ír, majd így folytatja: *"Sok szépéneket tudok bocsánat a csunyairásom sokat varrok 1 méteres Goblent Munkácsy kép kivartam 12 kép Vihar a pusztában csikos a 7 loval Fiam szül, lettkész 100 dollár volt az aranykeret csodálják a lo kedvelő Ausztrálok Denyebárónő olvas Munkácsy az olvasónő, de szép érdekes azota sem talállok Magyarot Sok kézimunka üzletet nézek. Itt a János Vitéz Táncoló Juhász Ludas Matyi még van egy víznyomás mit kivamék a Fönoba a címe kislány emeli az orsot fíu meg akarja Csokolni. Szívem remeg ezért a szép Magyarkéért. Kivartam az Urangyalát a menyemnek földműves imádkozik a feleségével ott a talicska mellett oh deszép folytatom kalászszedoaszonyokat ..."*

Itt hirtelen megszakad az első levele, hiszen már minden lehetséges helyet teleírt a papíron. A másodikban leírja a "Názáreti Jézus zsidók királya ..." kezdetű imádságot, amit az édesanyjától tanult egykoron, s közben mentegetőzik: *"Sok hibát csináltak de 71 éves a nyelvtanom. 4 elemít végeztem. Talán eltetszik igazodni öreg betűimen. Csokolja Egész Magyarországot Juliskanéni."*

A legvégén, mintegy utóiratként, a légitestboríték zárólapján költői lendülettel árad belőle a szó, mintha megtáltosodott volna. Úgy hat az egész mint valami látomásos képpel kezdődő népi imádság. E kezdőkép rendszerint így alakul: *"Én kilépek én ajtómon. Föltekintek magas mennybe ..."*

Íme Juliskanéni "látomása": *"Kilépek a lances ajtón Jézusom Pálmád a lábamnál. Pálmás vasámap bevonulásod emlékére ültette fiam ezt a kis Csemetét már házmagasságban van, kinyílt a Pálmavirág milio csillagból áll lelépek a lépcsőn Dicsértessék a Jézus Krisztus Jézus mikor 300 Rózsafa a Pirosban csepedő véred a fehérben hófehér lelked a Lilában halott tested lilája sárgában arcod sárgasága Rozsaszinben édes ajkad pirját látom. Itt a kerben látni téged mindennap beszélek Veled Isten tagado ateisták nézzetek körül a természetben meglátjátok Istent. A szeretet Lángját indítsuk el mertkéri keresztet Szűz Anyánk veszélben a világ 5 ször vessünk" – itt megszakad a levél, nincs már hely ahova írni.*

Úgy vélem, érdemes volt ebből a szárnyaló hangvétellű levélből kissé többet idézni, a belőle áradó hangulatot, fölfokozott lelkiállapotot megismerni. A látomásos, euforisztikus kerti jelenet éppen olyan fontos lélektani állapot tükre, mint a magyar témájú kézimunkák – a mi megítélésünk szerint valószínűleg gicces nyomatú kézimunkák – özőne. E levél önmagáért beszél. Aligha lehetne valóságghűebben leírni egy tőlünk 15000 kilométerre élő idős magyar asszony belső világát, mintahogy magamagát "Juliskanéni" élénk tárja, s enged lelkében olvasni, sok mindent kiolvasni. A sokat emlegetett identitástudat riadtan védekező magatartásformáit ugyanúgy, mint az egykori közösséghez való pótcselekvéses, göröcsös ragaszkodást, mely a jelképpé vált himző motívumokban éppen úgy erőforrást talál, mint a vallásban a természet színeiben megjelenő Istenfiúban és a ráárasztható érzésekben. Így s ilyen állapotban érthető meg a "Csokolja Egész Magyarországot ..." zárószó. Míg "szégin Hendri" sorsáról sokat nem tudunk, reméljük, hogy számítását megtalálta légyen Ortumban, addig "Juliskanéni" sorsa nyitott könyv. Anyagi gondjai pálmafái és 300 rózsafái társaságában nem nagyon lehetnek. Családja megadja neki a háttér biztonságát, egykori honfitársai a szülőföld meghatározta reflexazonosságokat. Ennek ellenére keresi a fogódzókat, keresi emlékeiben, kézimunkái témáiban, azok vizuális élményeiben.

idézük föl – ha torzultan is sokszor – a szülőföld képét s nem engedik elmerülni a nagyvárosi lét kozmopolita jellegtelenségében, nem engedik lecsúszni az öreg Európa förszéről, melybe spirituális kapaszkodóival legalább úgy fogódnak, mint az alpinista a maga tárgyi kellékeivel a meredélyekhez.

A dolgok logikája azt kívánná, hogy most minden tájról idézzek szövegeket, hogy bemutassam niként alakul az elmondottak nyomán az archaikus imádsághagyomány képe határainkon túl.

E bemutatásnál két lehetőségem van.

1) Vagy a kezdettől fogva érvényesített törekvésem jegyében teljességében nézem a beáradó anyagot, függetlenül attól, hogy saját gyűjtés, baráti-szakmai segítség, levélbeli közlés eredményezte-e azt;

2) vagy kizárólag csak a gyűjtési fölhívásokra levelekben érkezett szövegekből közlök valamennyit. E szűkítés megfelel a beszámoló alapgondolatának, mely a gyűjtési fölhívások tényéből indul ki s a levelekre épít. Ugyanakkor azonban ellentmondásokba is kever, mert sok szöveg a felhívásokra jött, de nem postai úton, hanem személyes közvetítéssel. S tágitva a kört, nem is mindig egy-egy konkrét sajtóközlésre, hanem immár általánossá vált, időtlen fölhívásra. Bizonyos szakmai-baráti-gyűjtői körökben tudják rólam, hogy a jó ügy érdekében minden lehetséges közreműködésre számítok és kérem is az értők segítségét. Ezek a gyakori sajtóbeli jelzések csak tudatosították azt a feladatot, amely nemzeti-népi értékek mentésénél valamelyest a közösségre is hárul s túlnő egy-egy ember vállalási körén-képességén. Sőt: kiben-kiben (embere válogatja) már kollektív felelősséget ébreszt. E felelősség erősen kiérződik a paraszti levelekből s ez mutatkozik meg a lelkes baráti-kollégialis igyekezetből is, akár "csak úgy" hoztak nekem imádságokat a Felvidékről, Moldváról vagy a Szerémségből, akár meghatározott felhívás adta rá a lökést. Végül is úgy gondolom, hogy érvényesítem a filológiai következtetességet és idézek a levelekből: majd a személyes közreműködés révén nyert szövegekből. S ha a belső egyensúly, netán az esztétikai igény úgy kívánja, hozok saját felvidéki vagy erdélyi gyűjtéscimből is. Az anyag gazdag, a keret szűk. Ennek megfelelően mérlegelek és arra törekszem, hogy a "Juliskanénik", a "Bátyó"-k s "fiat" szent igyekezete is érvényesüljön, ugyanakkor az érintett tájak hagyományából a szép-jellemző darabok kerüljenek közlésre. Annyit még meg kell jegyezni, hogy nem ez az első alkalom, hogy szóránymagyarjaink hagyományából mutatok be szövegeket. Már legelső közléseimben is – 1970/1971 – találhatók ily imádságok, mint ahogy bőséggel találhatók a "Hegyet hágék, lőtőt lépék" kötetekben még az elődökre is kiterjedő pontos adatolással. Elég ha csak az érzékletesen szép Nyitra vidéki, medvesaljai vagy a kifejezéseiben még a magyar középkort őrző moldvai-bukovinai imádságokra gondolunk. Mindebből következik, hogy most lehetőleg a nevezett kötetek megjelenése óta beérkezett-gyűjtött szövegekből válogatok, amelyek még nem nyerhettek nyilvánosságot. Mivel a gyűjtési felhívásokra és baráti közreműködésre főleg Erdélyből jöttek imádságok, s jómagam is jártam azóta a csíksomlyói búcsún és a Gyimesvölgyben, szükség szerint bizonyos erdélyi túlsúllyal kell számolni, ami éppen napjainkban indokolt és hasznos is, nem beszélve a költségek nem kevésbé fontos szempontjairól.

A Délvidéken személyesen nem járván, baráti közreműködésre kapott imádságokból mutatok most be kettőt. Jóllehet egy s ugyanaz a személy mondotta el, az első inkább sorolhatnám a palóc vidékre jellemző szövegek közé, míg a másodikat a Dél-Alföld prototípusai rendjébe. Az ilyen szövegmozgásokkal gyakran találkozunk, magyarázhatják családi kapcsolatok, búcsúi csereberék, belső emigrációs történetek, mint például a 18. századi palóc "exodus" Dél-Magyarország felé, a törökpusztította vidékek benépesítésére.

1) *Oh hajnal hajnal
Piros színű szép hajnal
Kiben Mária nyugoszik
Ur tőle születik
Pokol tőle töretik
Eleven ostya Uristen
Neked ajánlom lelkemet
Tüled várom lelkemnek
Rózsakeretet nyitva látok
Ottan látok két szentes oltárt
Ott mondja Szent Péter Szent Pál az új misét.
Új mise-figyelgető Asszonyunk Szűz Mária
Tekints fel a szent Sínai hegyre
Maj' meglátod szent fiadat szép Jézust!
Vasvesszőkkel csapdossák
Szent szakállát tépázzák
Szívtememe megszakada
Piros vére folyamoda.
Bizony bizony mondom nektek
Aki ezt a kevés imádságot este reggel elmondja
Hét halálos büntől megmenekül.*

2) *Én lefekszek én ágyamba
Mind Ur Jézus koporsóba
Nehéz álom el ne nyomjon
Gonosz sátán meg ne csaljon
Engem az angyal őrizzen
Szent kereszttel megjegyezzen
Ária Józseffel velem legyen.
Kerüld kereszt házamat
Őrizd angyal lelkemet
Három angyal fejem fölött
Egyik őriz éjfélig
Másik őriz hajnalig
Harmadik halálom óráig.
Ehün gyűn a Jézus
Lelkem látó Jézus
Békességet szállást adó Jézus.
Beteg a test a sok bűn miatt
Óh én elmúlt órámon
Rövid számos napon
A közgyovonaton
Urat akarnék magamhoz venni
Gyűjjön el szent teste, szent vére, szent istensége.*

*Ma vagyon a pntek annak van a napja
 Az Ur halála napja.
 Én elmenyek a Krisztus kinjára
 Szabad akaratára.
 Ahun megfoglák Krisztus Urunkat
 Fölvitték a Sinai nagy hegyre
 Egybe kötötték szent kezit, szent lábát
 Vas láncokká' megkötözték.
 Mégis megszólalt az édes Jézus:
 Aki ezt a kevés imádságot este reggel elmondja
 Pénteken fökötig, vasámap misekor is
 Részes leszén a mennyei dicsőségbe mint a mai született gyerek.
 Amen.*

(Nagy Ferenc plébánostól kaptam fölhasználásra 1986. januárjában. Temerinben (egykor Bács-Bodrog vm.) gyűjtötte 1973. júl. 20-án I.J.-nétől, aki 1899-ben született. Funkcióra vonatkozó adatok hiányoznak.)

A Felvidékről szép számban érkező imádságok közül az 51 éves Cs.E.-né imáját közlöm Magyardíószegről (egykor Pozsony vm.). 1983. jan. 31-én vettem kézhez. Gyermekkorában tanulta nagyanyjától. Kísérőszöveg nélküli levelében csak imádságokat énekeket küldött kiegészítő megjegyzések nélkül. "Esti imá"-ja alaptípusokat sorjáztat kontaminált egységben:

*Mikor a kakas megszólal,
 Kelj föl, kelj föl szép Szűz Mária.
 Megfoglák a Jézust a pogány zsidók.
 Dárdával dárdázták, töviskoronával koronázták.
 Egy csöpp vére elcsöppent,
 Szűz angyalok fölszedték
 Glóriába bevitték.
 Ott is azt mondták.
 Aki ezt az imát elmondja reggel, délben, este,
 Hét büne meghocsájtatik. Amen.
 Én lefekszem én ágyamba
 Minden szép koporsómba
 Angyaloknak ruhájába
 Krisztus Jézus színibe
 Kerék kereszt, őrizz angyal láss Mária
 Halálom óráján. Amen.
 A házamnak négy szöglete, négy szép őrző angyal
 Közepibe keresztelő Szent János
 Ablak alatt a szép Szűz Mária
 Az is azt kérdezte. Alusztok-e szegények?
 Csak aludjatok és megkeresztelkedjétek. Amen.*

Sz.J.-né 76 é., Debrődről (egykor Abaúj-Tolna vm.) küldött egy különleges imát, amely kódexirodalmi hagyományokat jelez. Például az 1516-os Gömör-, vagy az 1532-es Kriza-kódexben van utalás egyik-másik motívumára, így Krisztus ötezernégyszázhatvanöt sebére.¹⁶ A Gömör-kódex még arról is szól, hogy Szent Brigittának, aki tudni akarta, milyen sebei voltak maga Krisztus jelentette ezt ki.¹⁷ Az 1982. dec. 22-én érkezett levél indító sorait is közlöm, annyira jellemzőek:

"Ez év Novemberében kaptam egy 1983. évi Kincses naptárt a magyar rokonoktól és olvasás közben meg találtam az én kedves imámat, amit naponta végzek érte (Názáreti Jézus zsidóknak királyja). Ez bátorítot fel hogy én is írjak egy nem nagyon ismert szép imát, Vanekem egy ima füzetem ami vagy lehet 200 éves eben van, nagyon gyenge már a lapjai de sok szép régi ima van bene. És olvastam a felhívást kedves Zsuzsan testvér Szeretettel gondolok ara az én imám is kedves lesz. Az én edes jó anyám sok szép imára megtanítot amit már én átattam, az én gyermekeimne is. Én egy föld munkás gyermeke vagyok 8 voltunk testvérek 3na kiskorukban meg haltak ... Sok szép esteli és reggeli imára tanítot az én edes jó anyám, a mit most nem imádkoznak.

Kedves Zsuzsanna netesék rosznéven veni ha, nem jól szolítotam mink nem vagyunk értelmiség család mint a maguk családja ..."

*A szenvedő Jézus imája
Uram Jézus Krisztus ki százkét csapást a zsidóktól felvettél,
Azoktól a kertben harminczszor pofonverettél;
Annás házánál hétszer földreestél;
Fejeden, karjaidon, melleden és válladon harmincz ütést szenvedtél;
Szent hajadnál fogva harminczszor vonattál;
Szentséges szivedből százhuszonkilenc fohászzkodást bocsátottál;
Harmincháromszor szakállodnál fogva hurczoltattál;
Halálosképen taszítottál, hogy a kereszttel a földre estél;
Ezerhatszázhatvanháza csapást szenvedtél ostorozáskor.
Szent fejeden a tövis korona miatt ezer sebet szenvedtél;
A kereszten három hegyes tövis szent fejedet átjárta;
Orczádra harminczhétszer köptek,
Szent testedet a vitézek kik megfogták, ötszázan voltak;
Hőhérok kik megkötoztek, harminczháman;
Vérednek cseppjei melyek kiszivárogtak szent testedből, ezernégy száz
vott.
Kérlek téged keserves kinszenvedésedért,
Vérednek kiontása és szent halála által, adj malasztot
jobbulásomra!
Ne engedj kimulni igaz penitencziataratás, bűneim megbánása és
szentséges testednek vétele nélkül.
Mind, mind ezek felett a te szerelmedet adjad nekem hogy téged
szeresselek.
Nem a pokoltól való félelemben, vagy a menyország reménységéért,
Hanem szeretetből és egyedül a te szerelmedért. Amen.*

(egy Miatyánk és Üdvözlégy) naponta elmondani egy évig és még több évig is imátkozunk áhitattal.

Szent Brigita hosszú időn át foron vágott azután hogy hány ütést kapott a mi Istenünk Üdvözítőnk az ő keserves kinszenvedése alatt ezért foglalta így össze. Ezt egy évig minden nap elket mondani Jézus ehhez a könyilatatáshoz a legnagyobb igereketet füzte. Megmentem lelkét az örök kárhozatol veszélyétől. Amen."

Levelének van egy mondata, mely szomorúan elgondolkoztató:

"... Szepsi és Jászó közö egy félre eső faluban lakom Debrad, ot mentem férhez ..." A spontán Debrad-nak írt község, mint föntebb kiderült; Debröd (egykor Abaúj-Torna vm.).

1987. szeptember 27-én a Gömör megyei Velkenyén gyűjtöttem. Vasárnap délután a litánia után bent marasztaltam az idős asszonyokat, akik között többen tudtak szép imádságokat. Cs.P.-né (1915) kicsi korában nagyapjától, aki rimaszécsi (egykor Gömör vm.) születésű pásztorember volt, tanulta az Észak-Magyarországon is még föllelhető imát, a műfaj egyik legrégebbi típusához tartozót:

Óh reggeli csengettvi
Nyisd meg az eget
Mosogasd az utakat
Mer' itt jönnek a papok
Itt hozzák a szent szakramentomot
Lelkünk üdvösségéért.
Ha megént egyszer gyovont ember lehetnék
Mária kaput nyíttatnék.
Anna szülte Máriát,
Mária szülte szent fiát.
Mária elhullajtotta könnyét
Az angyalok folszették
A kehelybe öntötték
Aki imáceságomat elmongva este lefektébe
Reggel felkeltébe
Elviszem én magammal az örökké való dicsőségbe ammen.
Szép piros hajnal hasadjék
Kibe szép Szűz Mária nyugoggyék
Pokol tölem tünödjék
Eleven ostya Urísten
Hitlenkedők hitlen zsidók kik megfogták Krísztus Urunkat
Keresztre feszítették
Tövissel megkoronázták
Epével eteték
Ecettel itatták
Arra megven Jézus Krísztusnak drágalátos szent anyja
Óh fiam, fiam, szerelmes szent fiam!
Szánom és bánom a te keserves kinszenvedésedet.
Oh anyám, ne szánd, ne bánd az én keserves kinszenvedésemet,
Hanem menj kő kápolnácskába

Hirdesd ki, kiáltsd ki:

Aki imádságomat elmondja este lefektébe reggel felkeltébe

Elviszem én magammal az örökké való dicsőségbe ámen.

"Eztet csak én magam mondon ... este reggel ... [templomban] nem hallottam".

Előző nap a szomszédos Abafalváról (egykor Gömör vm.) az általában az észak-keleti vidékeken ismertebb "Fehér rózsza Mária ..." kezdetű imádságnak hallottam szép változatát G. J.-nétől (1912) igen jó elmondásban:

Fehér rózsza rózsza Mária

Engem Krisztus találja

Szent vérével eljegyzett

Aranygyűrűvel lepecsételt.

Az ágyamnak négy sarkán

Négy őrző angyal áll.

Őrizz őrizz angyalkám

Mig Mária nyugszik.

Nyugodj, nyugodj Mária,

Mert elvitték a te szerelmes szent fiadat.

Az ő drága vérég elhullajtották

Az angyalok összeszedték

Kehelybe öntözték.

Kimenvén házambó'

Föltekintve a menybe [javít: menyre]

Ott látom Szent Pétert és Szent Pált

Ott mondják az ő szent miséjüket.

Könyökig könnyűbe' térdig vérbe'.

Ereggy Péter, ereggy a fekete föld színére

Hirdesd ezt a rövid imádságot,

Aki ezt az imádságot este lefektébe' reggel fölkeltebe' elimádkozza

Hét halálos bűni bocsáttatik meg, ámmen.

"Hát este ... ima az őrzőangyalhoz ... jajjj én má' nagyon régen gyerekkoromba ... hát még az édesanyám tanígatott ... "Hanvái születés volt, 32 éves korában halt meg 1926-ban. "Otthoni imádság" ... /templomban?/ "Nem, csak ugy otthon ..." (A nép Abafalva helyett csak Abafala-t mond.)

Még ugyanaznap átbicikliztem Szentkirályra (egykor Gömör vm.), ahonnét egy hasonlóan szép "Fehér rózsza Mária ..." imát mondott el V.I.-né (1912), recitáló dal-lamos lejtéssel.

Fehér rózsza Mária

Engem a Krisztus taná't,

Szent vérével me'jegyzett

Arany gyűrűt pecsételt.

Boldogasszony ajtómba'

Házamnak négy szögén négy őrző angyal

Őrizz angyal őrizz
 Míg a Mária nyugszik,
 Szép piros hajnal hasad
 Napfény virrad
 Kelj fel Mária
 Mer' elvitték a te szent fiad
 Keresztfára feszítették
 Háromcsepp vért elöntötték,
 Az angyalok felszették
 A kehélybe öntötték
 Mondván Krisztus Urunk:
 Aki ezt az imádságot este lefektébe
 Reggel fölkeltebe elmondja
 Hét halálos bűnő léssen megbocsájtva.
 Sítéség lőn midőn Jézust a zsidók kilenc fertályban fölfeszítették
 Nagy szóval mondotta:
 Én Istenem én Istenem, mér hattál el engem?
 Isten a maga fiának me[g] nem engedett
 Mi érettünk kezébe adta őt
 Krisztus lelke szentejj meg!
 Krisztus kinszenvedése erősíts meg!
 Óh édes Jézusom hallgass meg halálom óráján hívj hozzád engem
 Mennyben szent neved dicsértessem amen.

"Mé' régen, még a szüleimtől ..." [édesanyja] 88 éves korában halt meg. Sajonémetin született. "Este, én minden este mondom, minden este mondom. /Templomban?/ Hát nem, nem nagyon ... ezt nem hallottuk, nem."

Őshitekbéli – hiedelemelemeket őrzött meg egy régebbi gyűjtésű, medvesaljai Almágy (egykor Gömör vm.) községből való imádság, melyet még 1972-ben az egrí fáj-dalmas búcsú, szept. 16-17-én vettem magnóra; A.A.-nétől (1936).

Én lefekszek én ágyamba,
 Mint Urjézus koporsóba.
 Fejem fölött három angyal
 Egyik őriz, másik vigyáz,
 Harmadik a lelkem üdvösségét várja.
 A négy szögön négy angyal,
 Közepibe szent kereszt,
 Kerüld kereszt házamat,
 Őrizd angyal lelkemet,
 Széles tenger partján a
 Aranyfának aranyága.
 Arra járt asszonyunk Szűz Mária
 Mikor láttad a te szentséges szent fiadat?
 Ma tellyes hamadnapja,

*Hogy a zsidók erre vitték,
Ényvialakkal köpdösték
Vasvesszővel vesszőzték,
Kálvária hegyére kivítették
Keresztfára feszítették,
Aki ezt az imádságot reggel este elmondja
Ugy megy a menyországba mint a született kisgyermek.*

"Eztet a szomszédban a Liba Maritó'. Kis gyerek vótam. Jó öreg vól, mikor meghalt is má' ... Kellett imádkozni pénteken reggel, szombaton vacsorakor, vasárnap mise előtt ..." /Templomban nem imádkozták. Liba Mari: Kovács Mária./

T.B.-né (1910) szintén Almágyról mondta el ezt a látomásos, s kereszténységelőtti hitképzetekre is utaló imádságot:

*Mikor a kakas a kapun megszólalt
Kimegyek házam elejbe
Feltekintek magos menybe.
Mit látok?
Apró madárkákat,
Számtyas angyalkákat
Számtyas angyalkákon szent templom
Szent templomban szent oltár
Szent oltáron pálmafa
Pálmafa szülte bimbáját
Bimbója szülte Szent Annát,
Fiam, fiam fényes fiam,
Ereggy ki a fekete földre
Hirdesd ezt a hét szó imádságot,
Aki eztet este reggel elmondja
Velem léssen a paradicsomba.*

"Este ... Édesanyámtól ... (Templomban mondják?) Hát aki mondja."

És egy gyászjegyű Krisztus-motívumot, melynek létrejöttére minden bizonnyal hathatott a nagypénteki liturgia Urkoporsó-imádása mozzanat. *Guszonán* (egykor Nógrád vm.) gyűjtöttem felvidéki nagy utam során 1973. nov. 16-án B.J.-nétől (1905).

*Kimegyek kicsi házam elejbe
Föltekintek a magos egekre
Ott látok egy kápolnát
Kivel aranyos, belül irgalmas.
Közepibe piros márván'kő koporsót,
Azon fekszik az ártatlan Jézus.
Szent kezit, lábát elnyűttya
Szent szemit, száját befogja.
Arra megyen arkangyal,*

Mongya neki:

Ó édes Jézuskám!

Most is itt nyugszol a te iszonyu kinodba?

Aki ezt a kis imádságot elmongya

*Megüdvözl mint a pólyába való kisgyermek. (Hangja sirásha
fullad.)*

Lilkei (egykor Nógrád vm.) születésű nővérétől tanulta. Rendszeresen már nem mondja, csak "néha, mikor úgy eszembe jut". Vilke Losonchoz közel fekvő község.

Figyelembe véve a jelenlegi Bős–Nagymaros vízlépcső tájromboló hatását, mely az érintett községek és hagyományaik folszámolásával jár, bemutatok egy korábbi gyűjtési főlhívásra kapott, e tájról származó karácsonyi köszöntőt, ún. mendikáló-éneket. A Csallóközben e hagyomány mélyen él/t/, a vízi világba zárttság fönntartotta az archaikus közösségi formákat, az ünnepi alkalmak szövegállományát. V.S.-né (1900) a Pózsny megyei Királyrévről származik s a küldött mendikáló-énekeit még az édesanyjától tanulta. Ide eljutni már nem lehet. lakosai-hagyománya szétszóródott. Legalább ez énekek birtokunkba kerültek, melyekkel levélírónk gyerekkorában még az ablakok alatt köszöntöttek. A kezdősorok után ítélve duda- vagy dudahang utánzó zenei eszközzel kísérték éneküket:

Tuli-tuli beteg tuli, gyere velünk mendikálni,

Kis Jézuskát vigasztalni,

Kis Jézuska Isten fia, holdogságos Szűz Mária!

Lackó járja lejtőjét, meggörbitik magukat,

Ugy tisztelik urukat, mennyei Királyukat!

Gyerünk pajtás előre – nem kell lámpás kezünkbe,

Hipp-hopp itt vagvok, én már a dombon állok!

Midőn elaludtunk az erdőben, süni rendek között a fűvekben,

Mond csak pajtás ugyan mi dolog ez, juhaink sietnek Betlehembe,

Amott légyen szárnyas legény, ő magát angyalnak mondja,

De ki légyen Isten tudja, félek tőle megkárosít, lódulj mert serény.

Ládd a botom miként forog téged ütni készül,

Ha megfogunk úgy megnyújtunk hátad is megkékül.

Kérünk téged kérünk oh szép Jézus

Halálunk óráján tölünk ne fuss!

Hogy lehessünk országodba, hogy lehessünk véled mindig abba

A Szovjetunió területéről szép anyag érkezett, ami különösen fontos nekünk, mivel eddig onnét vajmi kevés emlékünkn van.

Legelőször a már említett B.J.-né (82 éves) imádságát idézem *Mezőkászon*yból (egykor Bereg vm.) amelyet, mint 1983. jan. 31-i leveléből olvashattuk "Isten jelentett nekem meg Nyolczvankét éves koromba könyv nélkül". Ez az ún. sugalmány-imák csoportjába tartozó szöveg régi, egyházi irodalmi hagyományokat árul el, tehát semmi esetre sem lehet egvényi találmány. Mégis el kell fogadnunk adatközlőnk állítását. Valószínűleg a felhívás olvasása hozta elő a mélyrétegekből a valamikor hallott-tanult imádságokat, amelyek a sok évtized során elfelejtődtek. A főlhívás emlékeztetőnkítő hatását jelezheti az időbeli egyezés. 82 éves most és 82 éves volt az égi jelentéskor is.

Dicsősség az egek Úrának dicsősség neked drága jó Idvezítő
 Ártatlanul sokat szenvedet Megváltó Úr Jézus Krisztusom
 Ki én érettem is születél, én érettem is szenvedtél ártatlanul,
 Én érettem is vérig korbácsoltattál ártatlanul,
 Én érettem is tövissel meg koronáztattál ártatlanul pedig te
 mindenkit szeretél,
 Én érettem is arczúl köbdöstetél ártatlanul pedig te mindekinek
 csak Isten igazságát hirdetted,
 Én érettem kesztre feszítettél ártatlanul,
 De te akor is mindekiér imádkoztál amikor a te szent tested
 vonaglott a fájdalomtól a Golgota keresztnél,
 Én érettem Imádkozzál mi előtt kilehelted volna a te háromszor
 szent Áló lekedet
 Mert meg kellett neked halni ártatlanul a kínos Kerresz fán,
 De harmadnap múlva én érettem is fel támadtál a halálból,
 Én érettem is ki emelkedtél a te sírodból,
 Harmadnapi fel támadásod után negyven nap múlva én érettem is
 dicsőségesen a menybe emmel kedtél hogy ottan helyet
 készítetél nekem;
 Óh draga jó Megváltó, Idvezítő Úr Jézus Krisztusom, ne is hagyjál el
 engemet,
 Inkább a te nagy irgalmasságod szerint könyörűly rajtúnk,
 Könyörűly az én szeretteimen is akik vagy itt vagy messze földön
 élnek
 Könyörűly az én bűnös lekemen, Most és halálom óráján könyörűly
 rajtam
 Óh Úram ne haggyál el engemet,
 Midőn az ég és föld meg fognak indulni,
 El jősz e világot langokban itélni, Ámem, Ámen, Ámen.

Nagydobronyból (egykor Ung vm.) kaptam több archaikus népi imádságot 1983.
 júl. 18-i keltezéssel B.E.-től, a következő sorok kíséretében: "Kedves osmeretlen Erdelyi
 Zsuzsánna A felhívást meg találtam a nálunk eljutot Naptárban hogy aki tudja kiüljel
 ezt az Imádságot az unoka leírta de engemet is Az édes apa és anya tanítot óvodás ko-
 romban Most pedig vagyok már nyolcvan év fele.

Deezt nem felelytem Istenek legyen hálla érte -"

Ima

Menjel tőlem Sáltán
 Nekisércs engemet
 Fejemvan nékem

*Fejem az Urjézus
Krisztus
Ámen*

B.B.: *néhol hibás a betegségem miatt de eztén írtam. Isten Véled Soksikert, kívánok*

Ima (Más írással.)

*Fehér rózsza Mária
Engem krisztusom találta.
Szent ígéjével ígézet
Arany betűvel pecséttel
Nígyház szögeletén.
Nígy szép őrző angyal.
Őriz, őriz teszép angyal.
Mejőrában krisztus ununk
Elnyugodott piros hajnal hasadozott.
Kely fel kely fel, Boldogságos Szűz Mária.
Meggfógták a te szent fiad.
Kereszt fára feszítették
Három csepp vérit elejtették
Az angyalok feltörölték
Az árhilyomba bevítették
Krisztus Ununk elébe letették
Krisztus Ununk erre azt mondta
Aki eszt az imádságot este regel
Elmondja. Héthalálos bűne
Bocsátatik meg, én istenem
Halgas meg kegyelmesen Ámen.*

*Ének (A legelső ima keze írásával.)
dallam: Mint a szép hives patakra*

*Szép dolog gyűnyörni séges
Az Unak énekelni
És imé nagyon szűkséges
Mejnek megkel fellelni
Én a jobb részt választom
Nem kések nem halasztom
Éneklek Szűz Máriával:
Mózes Debora Annával*

*Ösztönöm a szent háromság
A huszonnégvénékel*

*A Menyország ő áltálok
Zeng gyönyörű énekkel
Csillagai az égnek
Mivelünk énekelnek
Az Isten fia nyelvének
Legelső szava volt ének*

Ez éneknek a rendelkezésemre álló Incipit-katalógusokban nem találtam nyomát. Meglehetősen ökumenikus jellegével kiválik az eddig általam ismert énekek közül.

Fomos községből (egykor Bereg vm.) kaptam B.A.-nétól az ún. Arany ABC-t, (népiesen Arany ábécé) 1983. jún. 7-én. Ez a versezet egyértelműen református hagyományra utal. Ma már meglehetősen ritkán kerül elő, jóllehet bő száz éven át része volt a református iskolai oktatásnak. Valójában verses életszabály-gyűjtemény, a Biblia valláserkölcsei szabályainak összefoglalása költői formában, ahogy ezt dr. Szabó Lajos lelkész a közelmúltban tartott előadásában megállapította.¹⁸ Jóllehet a 19. sz. végén hivatalosan megszüntették, sok helyen később mégis tanították, mivel erkölcsi hatása, sokszor már az iskolai elsajátítás előtti családi gyakorlat révén, egy életre érvényesült. Eredete a 18. század végére nyúlik vissza, egyik lehetséges szerzője Szombathy János sárospataki tanár. A szerzőség kérdése még nem eldöntött, mindenestre a szöveg emberség és jellemformáló szerepe a református elemi iskolai oktatásban jelentős. Több változatban is élt, katolikusok is szívesen olvashatták, ahogy gyűjtéseim jelzik. Lévéen napjainkra kevésbé ismert, e felhívásunkra érkezett szöveget most közöljük, talán elgondolkodtatóul pedagógiai vitáktól hangos korunkban.

Arany ábécé

- A. *Élet szabáj, szülei tisztelet.
Atyádat, anyádat tiszteld.
Hogy Isten áldását meg nyerd.*
- B. *Ember becsülés.
Becsüld meg az embereket.
Ugy nyersz te is becsületet.*
- C. *Lelki tisztaság.
Célod mindig nemes legyen.
Foltot ne tűrj a lelken.
A tiszta lelki ismeret.
Bizonyosan menybe veszet.*
- D. *Műnkáság.
Dolgos, gondos, szorgalmas légy
Minden munkát jó kedvel tégy
Amit véghez kel vined ma.
Soha ne halazd holnapra.*
- G. *Jó szívűség.
Gondoj mindig jó léleket.
Az el hagyot szegényeket.*

- Ha meg áldot Isten téged
 Nyújcs másoknak segítséget.
 Mert nem tudod te is végre.
 Nemszorúlsz e segítségre*
- E. Erős lelki hűség.
 Erős lélek legyen benned.
 Nem kel mindent szívre vened
 Ne csűgedj el inségedben.
 Fojtasd tisztet s biz Istenben.*
- F. Szó tartás.
 Fogadást csak okosan tégy
 De asztán szódnak úra légy.
 Esküvést ritkán végy szádba
 Soha ne esküdj hiába.
 Ha esküdni mersz hamisan
 Meg ver Isten bizonyosan*
- H. Háládatosság.
 Ha valaki jót tett velül
 Te azt soha el ne feledd.
 A rosszért is jóval fizess.
 Hogy Istennél kedves lehess.*
- I. Isten félelem.
 Istent féljed Istent szeresd.
 Reménységed ő benne veszd
 Ő mindnyájunk édes atya
 Oktalan ki ezt tagadja*
- J. Templom szeretet
 Járj el az Isten házába
 Oda sosem jász hiába.
 Öndski szíves Isten előtt
 És nyesz tőle áldást erőt
 És míg otvagy légy csendesen
 Viseld magad figyelmesen.
 Ne sűtog és ne szűnyadoz.
 Szemeidet ne kalandoz
 Épülj a jó tanításon. Ne járjon az eszed máson.
 A templomba maradj végig. Az útolsó éneklésig.*
- K. Igaz mondás.
 Kövezs a szép igazságot
 Kerüld a rossz társaságot
 Akiegszer hazúdni mer
 Hitelt többet nem könnyen nyer.*
- L. Nevelés.
 Legjobb örökséget vettél
 Ha okosanneveltetél*

- Aki tanulni nem szeret. Felnőt korába bánja meg*
- M. *Békeség, szeretet.
Mebántódon ne álj boszút
Békeségre ez leg job út
Kész légy júsodból engedni
Mintsem másal perlekedni
Csekéjségen felne akadj.
A rossz ember vétékét meg vezsd
De magát mint embert szererszsd*
- N. *Mértékleteség
Nincs job a rendes életnél
Meg bánád ha mást követnél
Oda lenne kedved erőd
Elhervadnál idő előtt
Mert a mértéktelen élet.
Nemér tisztos örökséget.*
- O. *Bűn kerülés
Óh félj az első vétektől
Csak ugy lehetsz ment többektől.
Akár mej rejtek hejen légy
Lát az Isten rosztat netégy.*
- P. *Vagyon szerzés
Pénzt csak igaz úton szerez
Lopni csalni nagy vétek ez!
Magadra csak átkot hoznál
Ha emiat el kárhoznál*
- R. *Rendeség.
Rendetlenek száz a dolga
Ő a legnagyobb rabszóga
Tarcs mindent a maga hején
Tégy mindent kelő idején.
Dolgod csak úgy mehet rendbe.
S többre boldogísz mindenbe.*
- S. *Alázatoság.
Se ne dicsérd sene gyalázd.
Magadat, ha nem meg alázd
Meg dicsémek erényeid.
Ha mások is meg ismerik.*
- SZ. *Haza szeretett -
Szívből szeresd,édes hazád,
Ez második édes anyád.
Munkád után ez ad neked.
Kenyeret és becsületet.*
- T. *Tanítódat tiszteljed.
Tanítód legjobb barátod.*

- Javadra van tudod látod.
Légy hát neki szófogadó.
Minden tiszteséget adó.*
- U. *Szép szó szép tet.
Ugy szólj mindig hogy meg ne bánád.
Nevelt ember senkit se bánád.
A jó Istent ne káromold.
Ha látnál is roszt másztól.
Figyelmezt a kisebbekre
Ne tanisd őket vétekre.*
- V. *Öreg tisztelet
Vén emberből csúfot ne tégy.
Inkább szolgálatjára légy.
Gondolj arra hogy majd egyszer.
Te magad is meg öregszel.*
- Z. *Ön úralom.
Zabolázd indulatodat
Hagyd holnapra haragodat.
Őrizkedjél a haragtól.
Meg ment a késő bánatól.*

Vége.

B.A.n-né szűkszavú levelében csak ennyit ír: "én, B.A.-né írtam ezt a levelet születem 1913-ban magyar valású vagyok, de mozgás sérült vagyok már kétésfél éve. csak mankóval tudok járn. comb törésem van és nem erősodik sehova. válasz várok." Imái között Máriához szóló és régi karácsonyi ének is van. A küldöttekhez semmi megjegyzést nem fűz, ellentétben a legtöbb levélírónkkal, így nem tudjuk meg, kitől tanulta és milyen alkalmakkor mondták ezeket.

A tengerentúlról érkezett szövegek leginkább az általános alaptípusokhoz tartoznak, de ez sem filológiai sem pedig érzelmi értékükből nem von le semmit, elmondjuk számára kiemelkedő pretium affectionis-szal rendelkeznek. Jelentik ui. a szülőföldet és a szülőanyát, akitől rendszerint tanulták. Az áttekintésnél ezekre a mozzanatokra utaltam, most nem ismétlem a már közölt levélrészleteket.

SZ.I. leveléből az USA-ból az Oregon állambéli Astoriából már idéztem. Most a küldött szövegre vonatkozó adatok miatt emelem ki az indító részt: "Kedves Zsuzsanna. Örömmel olvastam a Kincses Kalendáriumba a felhívását. Budapestről kaptam 1983-as naptárt, minden sorát örömmel olvasom, és örömmel teljesítem kérését. Ezt az imádságot az én drága jó szeretett Édesanyámtól tanultam, kislány koromban, Édesanyám meg nagymamámtól. Nagyon rég volt, mert már lassan, 56 éves leszek magam és Nagymamám 93 éves volt mikor meghalt ..."

*Fehér rózsza Mária,
Engem Jézus tanálja,
Szent gyűrűvel jegyzete ajtómba
Jézus házamba.
Hajnal hajnal, de szép fényes hajnal,*

Kiben Mária nyugszik,
 Pokol ellen törekszik.
 Hűtellen zsidók hűtellenkednek
 Az Úr Jézust epével etetik,
 Méreggel itatják,
 Tövis koronával koronázzák.
 Kelj-fel, kelj-fel
 Szentséges szent
 Szűz Máriám, mert most viszik
 A te szent fiadat,
 Magas keresztfára felfeszítik,
 Egy csöp vére leesik,
 Az angyalok felveszik
 Szent testébe beteszik.
 Maga mondja az Ur Jézus Krisztus,
 A ki ezt az imádságot, este lefeküben
 Reggel fölkelésben elmondatik
 Annak két-három halálos bűne megbocsáttatik.

Amen.

A levélből nem tudjuk meg, hogy írója mely vidékről származik, mindenesetre az imádság az Észak-Magyarországon elterjedt típuskörekre tereli figyelmünket.

A karadai Calgaryból K.L.-tól és K.L.-néől 1983. márc. 8-án érkezett levélből kiderül, hogy K.L.-né 1951 óta él Kanadában, Kaposváron született és imádságát leírva még hozzáteszi: "Emlékeül Zsuzsának K.L.-néől", mintha ezzel is valami láthatatlan szálal akarna húzni az Új- és az Óhaza között, jóllehet nem is ismer személyesen csak a Felhívást megelőző interjúból közvetve.

Én lefekszem én ágyamba
 Testi lelki koporsómba
 Három angyal fejem fölöt
 Egyik őriz másik vigyáz
 Harmadik a bűnös lelkem várja
 Szól a kakas keje föl Mária
 Meg fogták krisztus ununkat
 Tövisel meg koronázták
 És keresztre feszítették
 Két Csep vére le csöpent
 Az Angyalok fel szelék
 arany tálcára teték
 Krisztus ununk elé viték
 Krisztus ununk azt mota
 Aki ezt a kis imádságot el mondja
 Háromszor este le fektibe
 Regel föl keltibe az
 Hét halálos büntől meg menekedik, vagy meg bocsájtatik
 "Ha valaki másképen tudja én is kérem cserébe ..."

Az imádság az egyik legáltalánosabban elterjedt országszerte, első része még protestáns estí imaként is szerepel. Ez alaptípusból nehezen következtettem volna ki, hogy az ország mely részébe való a leírója. Szerencse, hogy tényszerűen tudatta velünk, akárcsak a Sidney-ből jött levelek Juliskanénije, aki mint tudjuk *Kisbácsáról* való. Küldött imádságai énekei alapján nehéz vidékhez kötni, mert többek között az ún. *nagyberényi* alapszöveget is ismeri, melynek változatait Sopron megyében éppen úgy megtaláltam, mint bukovinai magyarjaink körében. Egyfolytában írta imáját, analógiák alapján tördelem a népi ritmus szerint. Megjegyzendő, hogy elég sok a torzulás benne.

*Názáretbeli Jézus Szidók Királya
Veszedelembé lévők forgók Istene
nehagy e bűnbe elveszni
Őriz Angyal éjjel
Boldogságos Szűz Mária virultig
Krisztus Jézus minditig.
Hogy gyarló testem nyugodjék,
de szívem elne aludjék!
Enged eszt Atya Fiu fölségedben
élvén örök dicsőségben.
Mavala Péntek annak napja van,
méne az Urjézus a koponyahegyre
kinok kínhelyére,
Szol az Édesanya.
fiam fiam aszt gondoltam, teleszelbus
látod pedig én lettembus.
Názáretben van egymustromfa
aban mondak 7szer 7 szentmisét,
ott halgatom szerelmes szentfiammal
Ártatlan Jézusommal.
Etragadják melőlem a kegytlen zsidók!
Keresem utcákrol utcákra
elől találom.
Szent Lukács evangélistát.
Nem látad é szerelmes Fiamat ártatlan Jézusomat,
Oh Anyám menj el a magas koponya hegyre
ottvan szent keresztrefeszítve.
Vasdárdákkal nyitogatják
arcul verik megveszőzik.
Tövisekkel koronázzák
epével ecetel ittatják.
Oh Anyám szép Szűz Máriám
menjle a fekete föld (Sic!) színe alá
Ádám magvai kezé,
kiálsd hirdesd*

*aki eszt az imádságot naponta háromszor elmondaná
megüdvöztülne.*

*Most pedig kereszteteket az öt ujjommal
az ötven Angyalokol.*

Százszentel

Jézus szájából származó szentigével.

Az Atyánakfiunak szentlélek Istennek nevében Amen.

Ez utolsó öt sor záró-, defenzív – védekező formuláját Dunántúlon és Dél-Alföldön találtam meg leggyakrabban. Általában nem szerves része a "Názáretbeli Jézus zsidók királya" kezdetű, immár klasszikussá vált imádságnak. Juliska néni leveleiben sok mindenről van szó de, hogy kitől tanulta imádságát és mikor mondták, arról nem tudunk meg közelebbit. Sokkal többet belső állapotáról érzelmi telítettségéről, melynek hevületében "Csokolja Egész Magyarországot ..." a világ túlsó felén lévő Ausztráliából.

Végezetül szólok az Erdélyből szerzett imádságokról, amelyek birtok há részint a felhívások, részint baráti-szakmai segítség, majd saját gyűjtés révén jutottam. Ezeket a gyönyörű imádságokat azért hagytam utoljára, mert ahogy J.P., azaz Juliskaneni szíve van tele Magyarországgal, úgy van most a mienk magyarországiaké az ilyen hagyományt létrehozó néppel, kultúrával. Az egyes szövegeket külön nem elemzem. Az előzetes nemzetközi összehasonlító vizsgálatok és nyelvi-stilisztikai indokok alapján nyugodtan állíthatom, hogy ez imák a késő középkori nemzeti nyelvű szakrális közköltészetének a világába visznek minket, s olyan költői valóságot jelenítenek meg, amelyről – ha feltételeztük is létét – írásos emlékeink hiányában tényszerűen nem szólhattunk. Most már szólhatunk, ha nem is írásos emlékek alapján, hanem a sok-sok ezer népi imádság birtokában, különösen az ősi formákat megőrző erdélyi alaptípusok ismeretében. Az évszázadokon át szóban közvetített szellemi örökség, az ún. orális kultúra éppen nyelvi elszigeteltsége miatt itt jobban megőrizte korai formáit, alapjegyét, mint a nyelvi hatásoknak szellemi áramlatoknak, azaz a változásoknak inkább kitett összefüggő központi etnikum.

A szövegek között találunk az Erdélyben még szép számban gyűjthető ráolvasóbájló imádságokat is, amelyek régiségét nemcsak a szaktudomány állítja, hanem bárki megbizonyosodhat róla, ha késő középkori emlékeink között értő kézzel válogat, s örömmel fedezi föl, hogy a 20. század végén gyűjtött ráolvasó imádságoknak számtalan motívuma, fordulata megegyezik a 16. században lejegyzettekével.¹⁹ E kor csak rögzítésük ideje, de nem a népi gyakorlaté, mely jóval korábbi időkre megy vissza, bizonyos szövegelemeiben a kereszténység-pogányság találkozási idejére, e találkozásból létrejött szinkretikus folyamatokra.

A gyűjtési felhívásokra érkezett szövegekből most néhány ráolvasó imádságot mutatok be, ezzel is érzékeltetvén kissé a tudati fejlődést az ősi, mágikus elemek túlsúlyát a misztikus képzetekkel szemben.

X.Y.-né *gelencei* (egykor Háromszék vm.) 48 éves katolikus lakos 1982. dec. 27-én érkezett levelében: "Most leírok egy másik imádságot mit ugyan csak gyógyításra használtak az un. vizvetés mitigizet gyógyítására csinálták."

Vizetés imádság

*Elindult a Boldogságos Szűzmária az ő áldott szentséges szent
Fijával a szent Isten szent templomába szentmise
hallgatásra.*

*Elől talált három pogány zsidó leányt talpig feketébe lén,
ugy meg nézték a boldogságos Szűzmária ölébe az Úrjézust szörnyű
halált halt.*

*Akkor a boldogságos Szűzmária el ment a jordán folyóhoz,
kimerített három csep vizet.*

*Belévetett három eleven szemet,
vizet vetett az ő áldott szentséges szent Fijának, hogy meggyógyuljon
és megvigasztalodjon.*

*Én is azzal az ige által vizet vetek N.N. csontjaira, husaira, inaira
hogy ezáltal meggyógyuljon és megvigasztalodjon. Ámen.*

"Ezek a gyógyító imádságok rajtam is kovoltak próbálva és hatással vol. Én is az utobit már több alkalommal alkalmaztam embernek is és állatnak is. Egy csészébe háromszor vizet merített ezt az imádságot közben mőngya a kályhából égő szemet dob bele időnként 3 mat 5-től- vagy 7-tet. a vízzel meg keni a beteg homlokát."

"Bátyó" egyik "fia" Méréfalváról (egykor Udvarhely vm.) 1976. okt. 22-én küldött egy e nemből is igen régi s az ősi gyík-asszony motívummal jelentkező ráolvasót, mely éppen e révén mutat kapcsolatot az 1518-as Szelestei ráolvasó imával.²⁰ Sajnos a beküldő fiatalember semmi funkcióbéli adatot nem jegyzett föl, csak annyit, hogy változtatás nélkül írta le az akkor 84 éves X.Y. asszony imáját, amely kelés ellen használandó:

*Dádelindul [sic!] Uram Jézus Krisztus
Szerető szent Jóvá,
szt.Péterrel uton találá egy gyík-asszont.
Kérdé: Hová te gyík-asszon?
Én elmegyek x y-nak piros vére kiszipására.
Ne menyel te gyík-asszony,
menjel a magos kösziklára,
ahol embert nem látsz,
kereszteletlen gyermeknek ingöt nem csinálnak,
vakarupercöt nem sütnek;
Szánts követ, vess vasat.
Valamint a kő a vasba megfogani,
ez az eredet [kelés] ugy eloszoljon.*

Székeszállásról (egykor Maros-Torda vm.) ugyanilyen segítséggel érkezett levélben – 1976. jún. 16. – a 81 éves N.N. imája ígézés ellen, a gelencei ráolvasóval mutat rokonságot:

*Az Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek nevében Ámen
Elindult a Boldogságos szép szűz Mária
szerelmes szent Fiával, hosszú rengeteg útra:
Találkozik hosszú hajú zsidó leánnyal,
az Ő szerelmes szent Fiát lefödözte [kitakarta] és halálra megigézte.
Sír Mária: kérdi az angyal: mért sírsz Mária?
hogye símék mikor az én szerelmes szent Fiamat a hosszú hajú
zsidó leány lefödözte és halálra megigézte.
Ne sírj Mária menj vissza,
a Jordán vizéből vess 3 szénnel vizet.
Bizony bizony mondom szentséges szent Fiad jobban lesz
Én is aszerint vetek N.....nek [itt kell mondani a megigézettnek a
névét] amint Mária vetett a Jordán vizéből,
év vetek a kút vizéből és úgy használjon,
mint Jézusnak a Jordán vize.*

Az idős asszony ez imádságot még az édesanyjától tanulta. E műfaji csoportba sorolom még az egyik saját gyűjtésű szemmelverés elleni imádságot, melyet Gyimes-völgyben Görbepatakán az 1897-ben született X.Y.-néől rögzítettem 1978.szept. 11-én a Bornemissza 1578-as "bai"-ait erősen idéző ráolvasóként:

"Mikor megigizték."

*Elindult a Názáretibéli Jézus fekete földnek színire
Talála hetvenhétféle rut élátó szemeket, gonosz igizeteket,
Kérdé: merre mentek, merre mentek gonosz igizetek?
Mű elmenyünk Péternek csontja hányására vére szipására szálás
husa hasogatására.
Térjete, menjete erőst kösziklába
Ahol az oroslányok laknak
Ahol fekete lovak nem nyerítnek
Fekete kakasok nem szólnak
Kovászos kenyervel nem élnek
Sohase is éltek.
Arra mondom ezeket a szavakat,
[Hogy] Vegye le a Názáretibéli Jézus a szent ótárról a gyujtó gyertyát
Keritse meg fejit, testyit
Úgy elmu'jjon minden betegség róla,
Hogy az esti harangszó rajta ne találja.*

"S akkor három Üdvözléte mondunk ... mikor megigizték ... háromszor el kell mondani, igen." [Nem a gyertyával – bár az van a szövegben – hanem az olvasóval

"kerítette el" a beteget, a megigézettét]: ... az olvasóval kerítette így a" – mutatja – az olvasóval kerítette. Gyertya nem volt ... Milyen időszakba" mondta? Hogyha délelőtt volt, akkor a déli harangszó rajta ne találja, ha délután, akkor az esti harangszó rajta ne találja, így, ha reggel, a reggeli harangszó ..."

Lakonikus rövidségű levelet kaptam 1977. febr. 15-én H.K.-tól: "Gy-ról küldi az Atya." Amit küld, gyönyörű székelyszállási betlehemes, zenei anyagával együtt. A későbbi sok szomorú Mária-kép enyhítésére idézem a pásztorjáték Boldog-Anya Máriájának altató sorait.

*Aludj szépség és ékesség
Mennyből csöppent édesség.
Aludj ajándékot is adok,
Majd lépesmézet is hozok,
Pásztorok a nváj mellől
Mindjárt ide hívassuk
Azok szépen énekelnek
Megtetszik neked is tudjuk.*

majd:

*Aludj édes drága alakocskám
Jó illattal tele patikácskám
Szűz tejemből szopó kis báránykám
Sorsom ne nézd violám!
Sorsom ne nézd violám!*

(Gyűjtés ideje: 1976. júl. 11.)

T.K. Csinodról (egykor Csík vm.) – 1983. jan. 8-án küldött imájával átlépünk a Szenvedés-Krisztus halál-Mária gyászközpontú archaikus népi imádságok költői világába, a nagyheti eseményeknek apokrif hagyományokat is megjelenítő érzékletes képi "ábrázolásába", az általam verbális ikonográfiának nevezett műfaj néhány emlékének bemutatására. Ezek a szövegek különösen alkalmasak arra, hogy ne csak a költői szépséget közvetítsék, hanem a hagyomány eredetére utaló "lirico-epico-dramatico" jelleget is láttassák, kivetítve a késő középkor szent színjátékainak műfaji összetettségét. Ezekben a dramatikus mozzanatok hőfokát hosszú, epikus részek langyosítják, s adott helyzetekben lírai betétek, például Mária siralmai emelik vissza a kívánt feszültség szintjére, teret engedve a korra jellemző érzelmi vallásosság áradásának is.

Levéliírónk imájának tömör egyszerűségét még fokozza sajátos "bája", leírási módja, az írással küszködő parasztember törekvése. (Tördelés, mint általában az egyfolytában írt szövegeknél analógiák alapján tölem van.) A leírás módján természetesen sem itt sem máshol nem változtattam, tehát a látszólagos helyesírási hibák, elírások az

iskolázottság hiányát jelzik, ahogy erre nem egy levélírónk mentegetőzve utal és kénytelenézt.

Pénteki imádság

*Mami van ma szent Péntek ugyan anak a napja
Krisztus mene kinjára
kinján esék esetje
Öt mélységes sebe
Argonának három ága*
Magas menjbe angus háza [sic!] **
Küjel irgalmas belől aranyas
négy sarkába négy arany kereszt
közepébe szent altár
ozan ülvala
A mi úrunk Jézus Krisztus
szíve el irvadva
színe el fanyadva
kérdetőle szent Lúkács
mét sírsz
hogyne sír nek mikor az én Atjámtul elvagyak rendeltetve
engemet azsi dak meg fogjanak
kínozanak keservesen
alabi kinjajimra
fel vigyenek kálvárija hegyére
s at keresztre feszítsenek
sent kezejimet szerte feszítsék
kegyetlen vas szegekel leszegezék
szent lábajimat egy másra tegvék
kegyetlen vas szegekel leszegezék
hírdesed évangyúri úristen
akieszt a Imádságot el mangyaPénteken háramszor
Nem küdöm angyalim nem küdöm apastalim
el mejek ezer ní ezer angjal val ezerni ezer apastal val
nem hagyam a leg kiséb kőrmüt se Bünbe s kárhazat ba Ament eszt*

irta T.K.

S most a közvetítők révén "Bátyó fiai" gyűjtötte imádságokból válogatok ki néhányat. E válogatás majdnem kinlódásnak tűnik annyira nehéz eldönteni melyiket emeljem ki a szebbnél szebb, régibbnél régibb szövegekből. Ha stíluskritikai elemzések révén nem tudnám régiségüket vélelmezni, elég csak a "vala" ragrímek előfordulására gondolnunk, mint a főttebbi csinodi imánál is látjuk. Túlzás nélkül állíthatom, hogy ezek a szövegemlékek a népköltészet varázsa címszó alá sorolható szellemi bűvöletek; a most bemutatandók egy s ugyanazon motívumnak, a gyászképzetű síró Mária-toposznak változatos képgazdag megformálásai.

* változatok alapján: Orgonának három ága

** Magas mennynek hangossága. — Ezek s ilyesmik a gyerekkori elhallás okozta szövegromlások.

*Én kimenék én ajtomon,
 feltekinték magos mennybe
 ott láték egy káponát,
 Küjjel irgalmas, belől aranyos,
 négy szegében négy angyal
 közepében szent asztal.
 Ott imádkozik moldogságos szép Szűz Mária.
 Oda mene Keresztelő szent János, azt kérdé:
 mit imádkozol, mit imádkozol?
 Hogyne imádkoznék, mikor három áldott teljes napja nem láttam
 az én áldott szent Fiamat.
 Könyökölj hámat,
 térdelj hámat, minnyá meglátod a te áldott szent fiadat.
 Térdeltem hámat
 Könyököltem hámat, minnyá megláttam az én áldott szent fiamat.
 Hol voltál, hol voltál
 én áldott szent fiam?
 El voltam fekete föld színire izrontani,
 Ott a zsidók megfogdostak,
 büdös nyállal leköpdöstek,
 vaskorbáccsal megcsabodtak,
 nehéz keresztet tettek a vállamra,
 Kivíttek Kálvária hegyire.
 Aki ezt az imádságot elmondja este lefektibe, reggel felkötibe,
 én magam megyek úgy hozom mint a máj születettet. Ámen.*

(A leíró "fiú" jegyzete: Küjjel: kívül; föld színire: föld színére, földre; izrontani: igézet rontani. Az imádság H.M. közvetítésével érkezett 1976. okt. 20-án. 64 éves csík-szentsimoni (egykor Csik vm.) asszony mondta el 1974. júl. 14-én. "Tanultam dédnagyanyámtól Gyimesközéplakon." (egykor Csik vm.).)

A "Bátyó" irányította gyűjtőlánc eredménye e változat:

*Én felkelek én bűnös ágyamból
 Én kimenék én bűnös házamból
 Föltekinték napkeletre ott láték egy aranyos kő oltárt.
 Kívül aranyos, belül irgalmas.
 Ott sirdogál Asszonyunk Szűz Mária.
 Odamene szent Apostol Évangélista
 Kérde miért sírsz Asszonyunk Szűz Mária.
 Hogy ne símék, hogyne símék
 Mikor három napja oda van az én áldott szent Fiam.
 Áll'könyötös könnyben, térdig vérben,
 s majd előáll a te áldott szent Fiad.
 Áll könnyötös könnyben térdig vérben,*

majd előállott az ő áldott szent fia.
 Hol jártál? hol jártál? él áldott szent Fiam?
 Hol járék? hol járék én áldott szent anyám?
 A hóhérok három napig üldözének,
 harmadnapra megfogának,
 vasastorokkal ostromoztak
 bűnös nyelvvel köpdösének,
 Oh, hagyjuk ezt édesanyám ezeket.
 - Aki ezt az imádságot minden reggel elmondja,
 megnyitódik a Mennyország ajtaja,
 becsukódik a pokol kapuja. Amen.

Az egykori Udvarhelymegyei Korondról való imádságot a 9 éves X.Y. mondotta el, aki 70 év körüli nagyanyjától tanulta. V.M. révén érkezett 1978. márc. 24-én a még azon év januárjában fölvelt szöveg. E két, epikus jellegge ellenére is inkább lírai hangvételű imának – mely a főmotívum révén a 17. század végi Memorialis-szal is kapcsolatban van, s ezzel Pais Dezső megállapítása szerint az Ómagyar Máriasíralom-mal is – most közlendő harmadik változata drámaibb, sűrítettebb, és minden egyedülálló teljessége mellett szaggatottabb. E nagyon régi változat a szent péntek–szent vasárnap említésével még a szét nem töredezett állapotra utal, s e típus alapsémájának, netán a lehetséges összöveghez ez ideig legközelebb állónak is tekinthető. Mindez azért maradhatott meg ilyen érintetlen formában, mert az erősen hagyományörző Moldvából kaptam ez év (1988) februárjában, január-végi gyűjtésként, egy P.-ből áttelepült fiatalasszony révén. Sz.A. egy 80 éves asszonytól gyűjtötte. Az imádság a nagypénteki történnel Krisztus halálára való célzással, mintegy invokációval indul s a középkori gyakorlatnak megfelelően ezen esemény ajánlatos fölidézésével, – a ferences szellemiség kikövetelte belső azonosulás érdemszerző magatartása fölidézésével – ahogy erről a kódexek imádságai és a mi záradékaink sora is árulkodik.

Ma aranyos péntek oh annak napja
 Krisztusén kényyán esék esetje
 Őt mélységes sebjei, akiből kiomlik drága szent vére
 Mihult szollán keresztján
 Adtam lélek teremtettem testet
 Ki ezt elmondja minden pénteken úgy megüdvözüljen
 Mint én megüdvözültem magos keresztján ámmen.
 Dicsőséges szent aranyos szent vasárnap
 Én felköttem én bűnös ágyamból
 Kimenék bűnös ajtóm eleibe
 Kimódzszószám [Sic!] bűnös könnyeimből
 Feltekinték magos mennybe
 Ottan látám fehér káplonecskát
 Fehér kápo'nának négy szegibe négy arany kereszt
 Közepibe arany ótár arany ótár előtt arany karszékecske,
 Benne ül vala Bóldogságos szép Szűz Mária
 Feje lehajtva,

Könyvei hullvának,
 Odamene Szent István Szent Lukács evangélista.
 Jónapot aggyon Szűz Anyám Máriám!
 Isten hozott Szent István Szent Lukács evangélista.
 Mér sir, mér sir Szűz Anyám Máriám?
 Honne sírjak Szent Ist[v]án Szent Lukács evangélista
 Mikor teljes harmadnapja, hogy én elvesztettem az én drágalátos
 szent fiamat.
 Ne sírjon Szűz Anyám Máriám,
 Mennyen ki ajtaja eleiebe
 Álljon ki térgyig vérbe
 Könyökig könnyűbe
 Minnyá' előjön az ő áldott szent fia.
 Kimene Boldogságos szép Szűz Mária
 Ajtója eleibe
 Kiállott térgyig vérbe
 Könyökig könnyűbe
 Minnyá' előjött az ő áldott szent fia.
 Mér sir, mér sir Szűz Anyám Máriám?
 Hogyne sírjak Szent Ist[v]án [hirtelen javít:]
 Hogyne sírjak áldott szent fiam,
 Mikor teljes harmadnapja, hogy nem láttalak.
 Ne sírjon Szűz anyám Máriám, mert leszállottam az öreg földre
 Két nap kergettek a gonosz zsidók
 Harmadnapra megfogtak
 Kőhöz laphoz leköttek
 Büdös nyálvol töpdöstek
 Vas ostorokval ostoroztak
 Vas kesztyűkvel csabhattak
 Szent bárcul vertek. [sic!]
 De hagyjuk el Szűz Anyám Máriám s engeggyük el.
 Aki ezt elmondja napjában egyszer világnak válcságáér'
 Krisztusnak szent vére hullásáér'
 Izzan mondom bézárom pokloknak ajtaját
 Kinyitom mennyeknek országát.
 Beteg a test, örvend a lélek,
 Vigan várja az angyal, hogy bévezesse menyországba úgy legyen
 most és mindörökkön örökké, ámmment.
 Na!

Sajnos a néprajzi gyűjtésben járatlan fiatalasszony a kiegészítő adatokat nem kérdezte, így sem a funkcióra, sem az örökítőre nem kapunk közelebbi információt. A népi gyakorlat szerint az ima neve magában hordozza elmondása idejét: pénteki imádság. Sok helyen vasárnap is mondható, ahogy e szöveg "szent arangyos szent vasárnapja" is sejteti, valójában a husvétvasárnapi feltámadásra irányítván gondolatainkat.

Ez egyedülálló szöveg figyelemre méltó és sok tanulsággal szolgáló változatát "Bátyó" egyik "fia" is elküldte Gyimesfelsőlokról (egykor Csík vm.) 1977. okt. 26-án, V.M. közvetítésével. Az összehasonlítás és a variálódás módozatainak érzékeltetésére közlöm, továbbá azért, hogy az esetleges összövegre még újabb adalékokat hozzak.

Pénteki ima.

*Én kimenék én ajtóm elejibe
Feltekintek napkelet felé
Nyitva látám gyönyörű Menyországnak szép ajtaját
Abba láték egy szép fehér kápolnát
Küjel aranyos, belül irgalmas
Négyszegiben négy arany [kereszt]
Közepiben arany karszék
Abba üle Boldogságos szép szűz Mária
Feje hajolván nagy keserves sirván
Oda mene szt. István szent Lukács, szent angyeliista:
Mit sir, mit sir asszonyom Boldogságos szép szűz Mária?
Hogyne simék szt. István szent Lukács szent angyeliista,
Mikor harmadnapja nem láttam én áldott szent fiamat.
Ne sirjon asszonyom Boldogságos Szűz Mária!
Álljon ki térdig vérbe, könnyökig könnyűbe előjön az ő áldott szent
Fia.*

*Kérdi mért sir, mért sir én áldott szent anyám.
Hogyne simék én áldott szent Fiam,
Mikor harmadnapja nem láttalak Téged.
Ne sirjon én áldott szent anyám, mert eljártam a teremtőföldre,
Két nap a zsidók-üldözének, harmadnapon megfogának,
Nehéz keresztjét Kálvária hegyére kivetették.
Vasostorokkal ostromozának,
Vaskinokkal kinezának,
Töviskoszorút fejére tévék,
Vaskesztyűkkel arcul verének,
Hobos nyálakkal töpdösének,
Szentséges szent lábaimat esszeszegezik,
Szentséges szent kezeimet kétfelé szegték,
Kész a lélek, vigan várják az angyalok mennybe szállnak. Amen.*

X.Y. (47 é.) nagyanyjától tanulta, ez imát kislány korában, aki 1933-ban halt meg, 75 éves korában. "Minden pénteken és mikor mejünk az esztenára szoktuk mondani. (1977-es nyárvégi gyűjtés).

Egy Erdély bejárta kolléga által gyűjtött 25 kazettányi anyag (!) részleteiben e típuskörbe tartozó ritkaságát közlöm a kies fekvésű *Esztelnekről* (egykor Háromszék vm.) Imiut-amott jelentkező változatai jobbára Moldvából kerültek elő; az indító motívumok ilyen összefüggésben még eddig soha, ha csak nem más szövegekhez csapott szóroncsokban. Ez az esztelneki imádság így mintegy kulcsszöveggé válik.

Az angyalok csenditénék az aranyos misére
 Így szólának hát mennyünk el velük,
 Nem mehetünk, mert meg vagyunk kötözve a halálos bűnre,
 Kérjük az Urjézust, adjon mellénk három angyalt
 Az egyik őrizzen,
 A másik oltalmazzon,
 A harmadik mondja fejünk felett a tizparancsolatot.
 Az én házam Szent Antal háza
 Küjel irgalmas bellül arannyos,
 Négy szegibe négy angyal,
 Közepibe szent óltár
 Szent óltár előtt szent kereszt
 Nyujtsad kezed Mária
 Hogy menjünk az Ur színe látogatására
 Kimenék az én ajtóm eleibe
 Feltekintek napkeletre
 Ott láték egy aranyszéket
 Aranyszőnyeget
 Hát benne ül Szent Antal
 Szent feje meghajtva
 Szent szakállát szaggatva
 Mondá az Urjézus:
 Menj el a fekete földre
 Este lefektedre
 Reggel fölkeltebe
 Bizony, bizony! mondom,
 Ki ezt az imádságot mindennap háromszor elmondja
 Pokol ajtaja bétetétetik
 Menyországajtaj kinyitattik
 Kész a lélek beteg a testem
 Vigan várják a mennyei szent angyalokkal
 Kimenék az én ajtóm eleibe
 Feltekintek a magas egekbe
 Ott láték egy szép fehér kőkápolnát
 Abba láttam asszonyunk Szűz Máriát
 Szent haja leeresztve
 Szent szíve szomorodva
 Oda mene Szent Lukács, Szent Máté, Szent János evangélista
 Kérdék egy szóval:
 Óh hol járál, óh hol járál óh áldott szent fiam?
 Óh hol járék, óh hol járék én áldott szent anyám
 Hóhérok kezükbe
 Típoszlophoz kötözve [sic!]
 Vasostorral ostromoztak,

Vaskesztyűkkel fogdostak,
Tövissel megkoronáztak
Bizony bizonynal mondom,
Ki ezt az imádságot minden nap háromszor elmondja
Pokol ajtaja bétőtetik,
Menyország ajtaja kinyitattik
Kész a lélek beteg a test,
Vigan várják a mennyei szent angyalokkal, ámen.

(X.Y.-né 1908-as születésű asszony 65 éves korában falubéli társától
tanulta, aki "talán a szüleitől". Egyéb adatot nem kaptam.)

Lazábban kötődik ez indító motívumhoz az ugyancsak Háromszék megyei
Bereckről való imádság, melyet szintén kollégától kaptam, 1975. júl. 8-i gyűjtés ered-
ményeként, K.J. jóvoltából.

Hallod fülem, hallod
Az angyali zengést,
Hivat a Jézus Krisztus,
Mert elkészült az aranytemplom
Amely küjjel irgalmas, belül kegyelmes.
Négy sarkába négy arany kereszt,
Közepibe egy arany oltár egy arany szék,
Abba ül vala a boldogságos Szűz Mária,
Arany haja leeresztve,
Két keze felfogva,
Úgy sír, úgy sír.
Odament Szent Lukács evangélista és kérdi tőlle:
Miért sírsz boldog anyánk?
Hogyne símék, mikor az én szent fiamat
Két nap kergették,
Hamadikon megfoglák
Kivitték a Kálvária hegyére,
Felfeszítették, s függvén a kereszten.
Azért mondom neked, Szent Lukács evangélista,
Menny el a föld színire, és hirdessed, hogy
Aki ezt pénteken, szombaton elmongya,
Pokolnak kapuját bezárattatom,
Menyországnak kapuját megnyitatom,
Menyországban megrészeltetem, ámen.

"Ezt a nővéremtől s az édesanyámtól tanultam — mondja a 79 éves adatközlő. —
Ez már régi imádság. Mikor gyerekek voltunk, édesanyám körbevett, letérgyeltetett az ágy
elejibe, s rendszeren imádkoztatott. Így nagyhéten, husvét nagyhéten mű mint gyerekek
körülötte voltunk, s akkor édesanyám mondta el nekünk, s én akkor a begyembe szedtem.

Ugyhogy, mikor elimádkoztuk, sokszor egy hétig, vagy meddig imádkoztunk a földön, én már tudtam egyedül, a bátyám nem tudta megtanulni. S akkor édesanyám azt mondta: na lássátok-e, szegény leánka megtanulta... én esténként szoktam mondani. Régen nagyhétben mondták, de én amikor nem vagyok fáradt, leülök az ágy szélére, elgondolkozom, s akkor leveszem a rózsafüzéremet, s azt elimádkozom."

Ezen imádság funkciójára és a háttérres áhítatformákra vonatkozó észrevételek nagyjából pótolják a sok gyűjtésnél elmaradt népi gyakorlatra jellemző részletek közlését. Azért is hoztuk ilyen terjedelmesen.

Az eszterleki "történeti" változathoz talán még feszesebben fűződik saját csíksomlyói Mária-búcsúi gyűjtésem egyik imája, melyet 1925-ben Mikeszászán (egykor Kisküllő vm.) született Anonym mondott el. S ezzel áttérek saját erdélyi terepmunkám révén nyert szövegekre is, különösen az 1978. szept. 9-10-i csíksomlyói anyagra.

*Magos mennyben csenditének,
Az angyalok fölkelének
Aranyos misére készülének.
Az Ur háza Szent Antal
Négy szögbe négy angyal,
Közepiben egy oltár
Oltár előtt aranypad
Előtte világura Jézus.
Feje lehajtva
Szíve szomorodva
Szent szakállán lecsordula a vér.
Odamenyen Gábrriel arkangyal.
Kérdi tőle mér' sírsz, mér' sírsz világura Jézus?
Hogyne símék, mikor az én szerelmes szent Atyám azt írta le nekem,
Hogy engemet hurcoljanak, voncoljanak.
De menj el Gábrriel arkangyal a fekete föld színire
S hirdesd nekem ezt az egy-két szót aki elmondja,
Este lefektében, reggel fölkelésben
Bizony bizonynal mondom
Hamadnapon halottaimból föltámadok
Pokol kapuját bezáratom
Mennyeknek ajtaját megnyitatom,
És úgy bocsájtom az ő lelkét az örökké való dicsőrségbe, ámen.*

"Én egy öreg nénitől, kiskapusi ... hát, nagybőjtben inkább."

Az indító motívumoknak egy, a maga egyszerűségében is megragadó, a népi költésre jellemző letisztult szövegformálásban lévő változatát mondta el Csíksomlyón egy 1904-ben született gyergyószentmiklósi (egykor Csík vm.) Anonyma. E változat is adalék a lírai szabadságra és a lehetséges összövegre.

*É[n] házamba Szent Antal
 Négy szegibe négy angyal
 Közepibe' oltár
 Oltár előtt aran'pad
 Szűzanya azon siránkozott.
 Odamene Ábrahám, kérdi:
 Mé't sirsz Boldogságos Szűz Anya?
 Hogyne símék te Ábrahám,
 Mikor az én teremő szent fiamat
 Szeredán megfogták
 Csütörtökön megostorozták
 Pénteken fölfeszítették a magas keresztfára.
 Menny e' te Ábrahám
 Hirdesd az ígét!
 Ki este lefektibe'
 Reggel fö'köttibe elmondja
 Pokolnak ajtaját bezárom
 Menyország ajtaját kinyitom, amen.*

"Én? – anyámtu' [tanultam] '40-be halt meg 69 éves korában, de hát kicsi gyermekek vótunk s még akkor tanított, még iskolába nem jártunk ... este reggel, de bár csak este végezzük, inkább este ..."

A most következő, ezideig variáns nélküli imádságot különleges líraisága miatt szeretem, mely szintén a csíksomlyói gyűjtés "terméke."

*Piros hajnal hasada
 Égi madár rettene
 Óh tekintsé/t/ek a Máriát,
 Hogy sirassa szent fiát.
 Oh én Uram Teremtőm
 Aki ingem teremtet,
 Szent lelkive' szeretett
 Szent vérive' megfestett.
 Fogadj hézzád Uristen
 Hogy mehessek kerekégnek alája
 Rogyogó csillagoknak felije
 A jó Istenemnek dicséretire, ammen.*

Az 1909-ban született alsógyimesi (egykor Csík vm.) Anonyma így emlékezik vissza: "... édesanyámtól ... (Mikor halt meg?) Ugy lehet, hogy '53-ba. Ő akkor úgy lehet, hogy 82 [éves volt]. Ő gyimesi vót s Bálványosra vót férjhez menve. Ezt minden este mondom ... Nem hagyom e' sohase ... Ő münköt így tanított, mer' minden este letérgyeltetett hárman vótunk ojjan egyforma [korúak], mindig a Szűz Anya elejbe térgyeltetett s ott imádkoztunk. Állandóan ..."

Befejezésül a magyar népi imádsághagyomány talán legszebb emlékéiről szólok, amely vetekszik a pusztinai és esztelneki szövegekkel, ha ugyan fölül nem múlja

témájában, a középkori apokriferedetű keresésmotívum ilyen teljes megformálásában.²¹ A keresésmotívum különben is szövegeink egyik vezető toposza, eddigi példáinkban is gyakorta fordul elő. A most következő imát ugyancsak *Csikósomlyón* gyűjtöttem egy 1912-ben született gyergyószárhegyi (egykor Csik vm.) Anonymától.²² A község a híres ferences kolostor szellemi kisugárzási övezetében terül el, s hogy milyen erős hatást jelent ez, mutatja e maga nemében egyedülálló imádság, mely sok mozzanatában erős kötődést jelez az erősen archaikus umbriai és Abruzzók-beli egyszóval az ún. középolasz, majd calabriai párhuzamokhoz, nem különben bizonyos román kolindatípusokhoz.²³ Érdekessége még, hogy tíz évig egyetlen előfordulásként élt tudatomban ez az imádság, míg nem aztán ez esztendő februárjában "Bátyó" személyi postán keresztül el nem küldte gyergyóremetei változatát egy 79 éves asszony közléséből. Mindkét szöveget közlöm, lévén egyszerű darabok. Fölöttébb tanulságos a kettő összevetése, a kettőnek egymást kiegészítő képessége a valamikori ősz-szöveg ilyen módon történő rekonstruálása. Nehezen tudnám eldönteni, hogy melyik változaté az elsőség. Melyik archaikusabb vagy "romlott"-abb. A kettő együtt láttatja az egészet, az esetleges egykorvoltage, netán a legelső szöveggépet, ha egyáltalán a népi költésben ilyesmiről beszélhetünk, vagy ha mégis igen, kérdés, hogy utólráható-e a kodbevesző?

*Asszonyunk Szűz Mária elindula hosszú útra,
Utak megszomorodának
Fennálló fák tédet fejet hajtának
Égi madarak véres könnyet hullatának.
Elmene asszonyunk Szűz Mária küssebb zsidó városába
Küssebb Pilátusnének házába, így köszöne:
Dicsértessék az Úr Jézus Krisztus!
Úgy fogad: mindörökké ámmen.
Kérdé Pilátusné: mit keressz asszonyunk Szűz Mária?
Én az én áldott szent fiamat keresem
Negyven éjjel negyven nap hegyről hegyre völgyről völgyre keresem
Sehol föl nem találom.
Menj el asszonyunk Szűz Mária nagyobb zsidó városába
Nagyobb Pilátusnének házába
Nagyobb Pilátusné erőst beteg,
Nyelvét fölemelvén, szót kimondván
Ő megmondja hol a Te áldott szent fiad.
Elmene asszonyunk Szűz Mária
Nagyobb zsidó városába
Nagyobb Pilátusnének házába.
Így köszöne: dicsértessék a Jézus Krisztus!
Úgy fogad: mindörökké ámmen.
Kérdé Pilátusné: mit keressz asszonyunk Szűz Mária?
Én az én áldott szent fiamat negyven éjjel negyven nap
Hegyről hegyre völgyről völgyre keresem
Sehol fel nem találom.
Menj el asszonyunk Szűz Mária
Lépjél öt mélységes lépést*

Ejts el három véres könnyet
 Tekints fel a magas Kálvária hegyre a magas keresztfára
 Meglátod a te áldott szent fiadat felfeszítve.
 Elmene asszonyunk Szűz Mária
 Lépek öt mélységes lépést
 Elejte három véres könnyet
 Föltekint a magas Kálvária hegyre a magas keresztfára
 Meglátta az ő szent fiát felfeszítve.
 Hol járál, hol járál én áldott szent fiam?
 Én a fekete földnek színére
 Kegyetlen zsidók közi
 Hat nap kergetének
 Hetedik nap megfogának
 Egy kőlábhöz megkötének
 Vas ostonnal megostorozának
 A purgatólumbéli kínját rajtam mind kitölték.
 Azért azt hagyom asszonyom Szűz Mária:
 Vidd el az én szomorú imádságomat a fekete földnek színére ott
 hirdessed:
 Aki ezt elmondaná este lefeketibe reggel fölkeltebe
 Minden étel ital né'kül
 Gondolatlansága né'kül
 Ugy megüdvözülné
 Mint én megüdvözültem a magas keresztfán.
 Békesség szálló alkotó
 Menyország kapuja megnyitó
 Kész a lélek beteg a test
 Készen várlak az örök dicsőségben ámmen.

S most minden megjegyzés nélkül nézzük a "Bátyó" küldötte gvergvőremetei
 (egykor Csik vm.) változatot, mely 1988. febr. 5-én közös barátunk révén jött, s amelyet
 elmondója 10 éves korában tanult az édesanyjától. Mivel a szöveget verses formában
 kaptam, változó sorú szakaszos tördelésben, én is úgy írom le:

Elindúl Asszonyom Szűz Mária hosszú útakra
 Hosszú utak megszomorodának,
 Fennálló fák térdepet hajtának,
 Égi madarak véres könnyet hullatának.

Menj el Asszonyom Szűz Mária
 Nagyobb zsidó várossába
 Nagyobb Pilátusné asszony házába.
 Ott megmondják hol van a Te áldott Szent Fiad.

*Elment Asszonyom Szűz Mária
Nagyobb zsidó várossába,
Nagyobb Pilátusné asszony házába,
Így köszönt: Dicsértessék, úgy fogadták:
Mindörökké, Úgy legyen.*

*Hol jársz Asszonyom Szűz Mária?
Én ott járék nagyobb zsidó várossában,
Nagyobb Pilátusné Asszony házában,
Negyven éjje', negyven napja keresem
Az én áldott Szent Fiamat, seholsem találom.*

*Menj Asszonyom Szűz Mária
Kisebb zsidó várossába,
Kisebb Pilátusné asszony házába
Ott megmondják hol van a Te áldott Szent Fiad.*

*Elment Asszonyom Szűz Mária
Kisebb zsidó várossába,
Kisebb Pilátusné asszony házába.
Így köszönt: Dicsértessék, úgy fogadták:
Mindörökké, Úgy legyen!*

*Hol jársz Asszonyom Szűz Mária?
Én itt járok kisebb zsidó várossában,
Kisebb Pilátusné asszony házában,
Negyven éjje', negyven napja keresem
Az én áldott Szent Fiamat, seholsem találom.*

*Menj el Asszonyom Szűz Mária,
Lépjél hét mélységes földet
Ejts ki három véres könnyet,
Tekints fel a magas Keresztfára
Ott meglátod a Te áldott Szent Fiad.
Elment Asszonyom Szűz Mária
Lépett hét mélységes földet,
Ejtett három véres könnyet
Feltekintett a magas Keresztfára,
Ott meglátta az Ő áldott Szent Fiát.
Fel van feszítve.
Vasostorral ostorozzák, ecettel, epével itatják
Szent oldalát megnyitották, piros vérét kiontották,
Hétszer térdre esett, hétszer elájúlt.*

*Megszólt az Úr Jézus
 Fogadj engem Fiadnak, mint én fogadtalak Anyámnak
 Méhen méz teremjék, egész világ részesedjék;
 Aki ezt az imádságot este lefektében,
 Reggel felkeltében elmondja, – kiváltképpen nagypénteken
 Ha annyi bűne van is mint a fűszál,
 Meg lesz bocsájtodva [sic!] tőle.
 Amen.*

Azt hiszem ilyen "imádság"-ok olvastán nem nagyon kell bizonygatni, hogy mit jelent a társadalmi gyűjtés. Milyen értékeket tud felszínre hozni a közösségi összefogás a kkor, mikor már majdnem úgy gondoltuk, hogy sok újat már nem kaphatunk. A Felhívások hatására érkezett szövegek, majd az úgy szeretetéből mozgásba jött "külsősök" gyakran tekintélyes gyűjtései – nem beszélve a kollégák területemre való átrándulásairól – azt bizonyítják, hogy még mindig vannak gazdag tartalékaink. Vannak idehaza, s ahogyan a határokon túli egészen friss gyűjtések mutatják, bőven vannak szóránymagyarjaink körében is. Most hogy ennek a beszámolóknak az írására készültem és ismét kezembe vettem a leveleket, vagy a személyes küldeményeket nemkülönbben saját gyűjtéseim anyagát, nyomasztó érzéssel nehezedett rám a további tennivalók sürgető tudata. Ezért határoztam el, hogy újabb gyűjtési felhívást teszek közé esetleg a külszázgi magyarok számára kiadott orgánumban s változatlanul a Szabad Földben és naptárjában a "Kincses"-ben. Egyidejűleg beszámolok az eddigi eredményekről s közlök néhány értékes szöveget. Erősen bizom abban, hogy amiképpen eddig is mindig élénk visszhangot keltett s eredménnyel járt egy-egy kérésem, azonképpen bővítik gyűjteményünket a jövőbeli felhívások. Ez a nagy nyilvánosságot biztosító gyűjtési eszköz valójában nemcsak a mi számunkra előnyös. Előnyös azoknak is, akik a határokon innen és a határokon túl a menteni-akarási felelősségérzetétől áthatva, a hagyományaik iránti szeretet és megbecsülés készítésére sorunkba állnának, mint ahogy ez a szándék a levelekből újra meg újra kiderül. Nem lehet figyelmen kívül hagyni ugyanis az írásokból áradó sokféle érzést, hálát, köszönetet, amiért szavunkat hallattuk és ezzel hozzájuk is eljuttattuk. Hogy ez mennyire fontos és mennyire igénylik kinti magyarjaink, elég, ha egy 1983 szeptember végén Kolozsvárról érkezett levelet idézek: "Kedves Zsuzsána Egy karácsony előtt kaptam meg cimedet egy istentisztelet alkalmán végén. Már nem tudom biztosan, hogy melyik évben 1-2 évvel ezelőt. Abban az évben küldtem egy szép Karácsonyi jó kívánságot, meg egy levelet, de nem kaptam rá választ pedig nagyon szerettem volna veled levelezni Szeretnem, ha imál és ha modod lené fel keressél Sok szeretettel Ilanka." Előző levelében még közli: "Én nagyon szeretem az istenfélő embereket. Én is református vagyok Két imát szeretnék egyelőre küldeni." E sorai 1982. dec. 22-én érkeztek.

Bizony csak felkeresném a teltszívű "Ilanka"-t Kolozsvárott, vagy X.Y.-nét Gelen-cén, aki annyi imádsággal, ráolvasóval, énekekkel vár. Nem rajtam múlott, hogy nem mehettem el hozzájuk, pedig de felkeresném a sok göcsörtös írású asszonyt a Kárpát-alján, vagy a Székelyföldön, hogy átvehessem emlékezetük még lappangó értékeit s bizonyíthassam nekik, hogy számíthatnak rájuk szellemi javaik mentésében-megőrzésében. Annál is inkább, mert ilyen munkát csak összefogva végezhetünk el s végeznünk kell – minél előbb! Nem igaz, Juliskanéni?

Jegyzetek

1. Főpásztori – egyházmegyei körlevelek:
Szombathelyi egyházmegye: 1980. dec. 1628/1970. sz.
Kalocsai főegyházmegye: 1972. márc. 3371/1972.sz.
Győri egyházmegye: 1972. máj. 1683/1972.sz.
Váci egyházmegye: 1972. júl. 2677/1972.sz.
Szombathelyi egyházmegye: 1972. júl. 1213/1972.sz.
Veszprémi egyházmegye: 1972. nov. 2000-107/1972.sz.
E püspöki körlevelekre rendszerint reagált az egyházi sajtó is, s közölte lényegüket, a gyűjtési felhívást, támogatást: pl. Új Ember 1972. ápr. 23. 4.p., 1972. júl. 28. 4.p., 1973. jan. 21. 4.p.
2. Erdélyi Zsuzsanna: "Hegyet hágék, lőtőt lépék". = Új Írás. 1970. 9. 75. 100.p.
3. Juhász Ferenc: Imák, apokrif mámorok. = Új Írás. 1970. 9. 73-74.p.
4. Rosdy Pál: Amíg el nem lobban. = Új Ember. 1970. okt. 4. 3.p.
Sinkó Ferenc: Magyarok imádsága. = Új Ember. 1970. nov. 30. 1.p.
Rosdy Pál: Ősi népi imádságainkért. = Új Ember. 1971. ápr. 11. 6.p. (Gyűjtési felhívás is.)
Sz.E.: Katolikus szemmel [rovat]. = Új Ember. 1971. ápr. 25. 2.p.
Rónay György: Együtt a világban. = Új Ember. 1971. aug. 15. 3.p.
Erdélyi Zsuzsanna: A szeretet lírája. = Új Ember. 1971. dec. 19. 3.p. "Részemre is kedves ez a szolgálat ..." = Új Ember. 1972. febr. 13. 3.pld. (Gyűjtési felhívás is.) Szeretettel viszonzozza ... = Új Ember 1974. febr. 17. 4.p. (Gyűjtési felhívás is.) Köszönet és kérelem. = Új Ember. 1974. júl. 28. 4.p. (Gyűjtési felhívás is.) Vallásos néprajzi emlékek gyűjtése. 1976. jan. 11. 3.p. (Gyűjtési felhívás is.)
Lékai László – Bálint Sándor – Erdélyi Zsuzsanna: Vallásos hagyományaink, értékeink megmentéséért. = Új Ember. 1980. jan. 6. 3.p. (Gyűjtési felhívás.)
Erdélyi Zsuzsanna: Mit küldünk? Mit várnak? = Új Ember 1980. márc. 9. 4.p. (Gyűjtési felhívás is.) A Népi Vallásos Emléktár egy éve. = Új Ember 1981. jan. 25. 4.p. (Gyűjtési felhívás is.) Kérjétek és adatik nektek ... = Új Ember. 1981. aug. 30. 4.p. (Gyűjtési felhívás is.) Öröme és becsületre. = Új Ember 1982. máj. 16. 4.p. (Megemlékezés Bálint Sándorról és gyűjtési felhívás teológiai főiskolásokhoz.) Hagyománymentő szolgálat. = Szolgálat. 1983. Péter-Pál. 58.sz. 14-21 old. (Gyűjtési felhívás is.) [Ausztriában – Spital/Drau – újabban Bécsben megjelenő magyar katolikus folyóirat.]
5. Erdélyi Zsuzsanna: Őszi búcsú. = Magyar Nemzet. 1978. okt. 29. 10.p. (Gyűjtési felhívás is.) Ismerősök a Kincsesben. = Szabad Föld. 1982. okt. 30. 13.pld. Gyűjtési felhívás. [Szerkesztőségi cikk.]
Nádor Tamás: "Kipirosodik a hamuszürke arc..." = Kincses Kalendárium, 1983. [Megjelent 1982 őszén.] 42-46.p. "Gyűjtési Felhívás". 46.p.
L.L.: A kincset Somogyban találta. = Somogyi Néplap. 1983. júl. 8. 5.p. (Gyűjtési felhívás is.)
Bozóky Éva: Megszólaló évszázadok. = (Nők Lapja Magazin 1985 ősz-tél. 40-42.p. [Gyűjtési felhívás is.]
6. Erdélyi Zsuzsanna: Van-e hazai evangélikus népi imádsághagyomány = Diakonia. 1981. 1. 26-34.p. (Gyűjtési felhívás is.) Van-e evangélikus népi imádsághagyomány? = (Evangélikus Élet. 1982. nov. 21. 4.p. (Gyűjtési felhívás is.) Eljött az ideje annak ... = Reformátusok Lapja 1985. jún. 9. 6.p. (Gyűjtési felhívás.) [Tóth Judit nevében is írtam, mert ő foglalkozik református vallási hagyományokkal.] Megsemmisülésre ítélve? = Reformátusok Lapja. 1986. jún. 15. 4.p. (Gyűjtési felhívás is.) [Tóth Judit nevében is.] Magával a kérdéssel, mintegy tudatformálási szándékkal foglalkoztam még a református Confessio-ban (1979. 1. 108-114.p.) "Az archaikus népi imák kérdéseihöz" címmel, és részletesen értékelve történeti kitekintéssel az evangélikus gyűjtési felhívások eredményeit: Válasz a kérdésre. Van-e hazai evangélikus népi imádsághagyomány? = Diakonia. 1983. 1. 20-29.p.
7. Lásd 4.sz. jegyzet alatti felsorolásban Lékai László – Bálint Sándor – Erdélyi Zsuzsanna felhívását tájékoztatását. Ez a következő írásokban is folyamatosan történik, az ébrentartás szándékával.

8. Bartók Béla: *Melodien der rumänischen Colinde. /Weihnachtslieder./* 1968. Budapest. D. Dille [szerk.]
9. Bartók Béla: *Népzénék és a szomszéd népek népzéneje.* Budapest, 1952. 3-28.p. Valójában az egész tanulmány.
10. Erdélyi Zsuzsanna: *Hegyet hágék, lőtőt lépék.* = *Új Írás* 1970. 9. 75-100.p. uő. *Archaikus és középkori elemek népi szövegekben.* = *Ethnographia.* 1971. 3. 343-358.p. *Hegyet hágék, lőtőt lépék ...* *Archaikus népi imádságok* = *Somogyi Almanach,* 19-21.sz. Kaposvár, 1974. 223.p. *Hegyet hágék, lőtőt lépék.* *Archaikus népi imádságok.* Budapest, 1976. Magvető. 772 p. ua. 1978-ban is megjelent.
11. Erdélyi Zsuzsanna: *Száz év árnyékában.* = *Somogy* 1975:1. 85-102 old.; *Látóhatár.* 1975. 8. 22-43.p. "Az öröm után jött a nagy bánat" és részletek Gáspár Simon Antal /1894 Isten-segits – 1978 Halásztelek/ *Krónikájából.* = *Somogy.* 1980. 5. 47-56.p.; *Látóhatár.* 1981. 2. 60-78.p. *Istensegits – Istenvéle.* Bukovinától a Bácskáig és Gáspár Simon Antal *Krónikájából* részletek: *A 14000 Bukovinai magyar haza telepítésének története.* = *Somogy.* 1987. 3. 81-92.p. "Ezt el is kell énekelni." = *Magyar Nemzet.* 1982. dec. 19. 6.p. Az írástudatlanok felelőssége. = *Új Írás.* 1988. 11. 70-89.p. ; továbbá az egyházi sajtóban: "...Aki ezt az imádságot ..." = *Vigilia.* 1979. 11. 750-759.p. *Karácsony az életünkben.* = *Vigilia.* 1979. 12. 840-843.p.
12. Kaptam régi adatközlőmtől a sopronmegyei Baboton 1975. okt. 14-én, az 1984-ben született Horváth Józsefné Sági Emiliától.
13. Nevezett ének a "Boldogasszony Édes Anyánk te hozzád eljöttünk ..." kezdetű búcsú-ének. Az utolsó tíz-tizenöt évben vált közkedvelté. Igazában panasz- és kérő-ének Szűz Máriához, hogy segítse vissza a hithez az elvallástalanodott, erkölcsiében megrendült fiatal-ságot, s általában javítsa meg a hitéletet és a közerkölcsöket. Eleinte csak titokban merték énekelni – például nekem gyűjtéskor csak halkán mondták a hetvenes években – ma már bevett s nagyon népszerű énekként használják. Figyelemreméltó, hogy ily gyorsan jutott el Erdélybe is.
14. A sűrűn teleírt 22 oldalnyi beszámolót 1982. dec. 20-án kaptam S. Jánostól Gurabról, az egykor Pozsony-megyei községből.
15. Erdélyi Zsuzsanna: *Válasz a kérdésre. Van-e hazai evangélikus imádsághagyomány?* = *Diakonia,* 1983. 1. 20-29.p. A Lutherre vonatkozó adat: 22.p.
16. *Nyelvemléktár* XI. 327.p. *Gömöry-kódex,* és *Nyelvemléktár* II. 359.p. *Kríza – kódex.*
17. *Nyelvemléktár* XI. 327. old. Szent Brigitta imádsága bevezetése: "Ez tyzen eveth Imadsagot jelentette Iduezyttenk Ihs xps zent brigida azzonnak ..."
18. Dr. Szabó Lajos taktaszadai lelkes előadása a Doktorok Kollégiuma Egyházi néprajzi szekció ülésén Debrecenben, 1988. aug. 23-án: *Egy múlt századi református iskolai tankönyv: Arany ABC.*
19. Bolgár Ágnes: *Magyar bájoló imádságok a XV-XVI. századból.* Budapest, 1934.
20. A szelestei ráolvasás – "Contra thargy equorum" – löfökély elleni analógiás elvű eljárás, az ún. kiparancsoló típusba tartozik. Felsőszelestei Gosztönyi János győri püspök jegyezte le 1516-1518 között. = *Magyarság Néprajza.* II. 415.p.
21. Erről kimerítően történeti és középkori eredet-kérdéseit is elemezvén: Ernst Hilmar: *Mariä-Wanderung. /Überlieferung und Geschichte eines geistlichen Volksliedes./* = *Jahrbuch für Volksliedforschung.* XI. Freiburg/i.Br. 1966.
22. Közzétettem a csiksomlyói búcsúról való beszámolómban – *Magyar Nemzet.* 1978. okt. 29. 10.p. – "Őszi búcsú" címmel, és a *Szolgálat* 1983. 58.sz.-ban; lásd: 4 jp. utolsó tételét.
23. A román kolindákkal, sőt az orosz ráolvasókkal való egyezéseket mind az 1974-es, mind az 1976-, 1978-as "Hegyet hágék, lőtőt lépék" kötetekben egy-egy motívum előkerülése során jelzésszerűen, lapszéli jegyzetben föltüntettem. Az olasz és az egyéb európai kapcsolatokra meg az *Új Magyarság Néprajzában* megjelent tanulmányomban szoltam: *Magyar Néprajz.* V. *Magyar Népköltészet.* Bp. 1988. 692-748.p. Főszerk.: Varggyas Lajos. Szoltam továbbá új nagy tanulmányomban: "Az archaikus népi imádságok történeti kérdései" címmel, melynek megjelenése szintén folyamatban van.

A magyarországi jesivák növendékeinek szerepe a magyar nyelv és kultúra megőrzésében idegenben

Domán István

A magyar jesivák (talmudiskolák) növendékeinek jelentős közvetlen, illetve közvetett szerepük volt a magyar nyelv és kultúra megőrzésében, idegenben. Ez így első hallásra paradoxnak tűnik azok számára, akik ismerik a jesivák tantervét és belső felépítését. A talmudiskoláknak ugyanis fő és egyetlen jelentős tantárgya a Talmud¹ és magyarázatainak elmélyült tanulmányozása volt. E mellett, a Tóra (Mózes öt könyve) heti szakaszainak átnézése is egészen melléktantárgynak számított, mert azt már a jesiva előkészítő iskoláiban, a chéderben el kellett sajátítaniok a növendékeknek. Itt csak egyénileg ismételték át a korábban tanultakat. Annnyira természetesnek vették a Szentírás ismeretét, hogy a rebe² (a jesiva vezetője) ebből nem is feleltette a növendékeket.

A jesivákban tehát csak Talmudot tanultak. Tilos volt a világi tárgyak tanulmányozása. A tanítás nyelve viszont a jiddis. Erre a nyelvre kellett lefordítani a részben héber, de főleg arameus³ szöveget és megmagyarázni az értelmét. A rebevel csak jiddisül beszélhettek a növendékek, minden más világi nyelv használata tilos volt.⁴

Mindezen ellentmondások ellenére is a magyar jesivák növendékeinek szerepük volt a magyar nyelv megőrzésében, szerte a világon. De ahhoz, hogy ennek az első hallomásra talán hihetetlennek tűnő állításnak a valódiságáról meggyőződjunk és feloldódjék az ellentmondás, szükséges, hogy előbb megvizsgáljuk, mit is jelentettek a talmudiskolák a vallásos (ortodox) zsidóság életében általában.

A jeruzsálemi Szentély pusztulásától számítva, ami i.sz. 70-ben történt, a jesivák a zsidó vallás legfontosabb fenntartói közé tartoznak. Ettől az évszámtól kezdve számítják a diaszpórát, a szétszórtságot. A Talmud elbeszélése szerint már egy évvel korábban, tehát i.sz. 69-ben Jochanan ben Zakáj, a neves tudós tanítványai által kicsempéztette magát az ostromlott városból, és az akkori római hadvezértől, Vespasiánustól a javnei talmud főiskola fenntartását kérte, és meg is kapta. A zsidó hagyomány szerint azért adta meg a római hadvezér az engedélyt, mert Jochanan megígulta, hogy császárrá választják, ami hamarosan be is következett.⁵

Ebből a történetből az a lényeges, hogy a római légióktól letiport, hazájából rab-szolgaléként elhurcolt, szétkergetett zsidóságot a Tóra magyarázatainak, a Talmudnak a tanulmányozása tartotta fenn. Ez pedig főként a talmudiskolákban, a jesivákban történt. Ezekben az iskolákban nevelték azt az ifjúságot, amely jártasságot nyert a vallási szabályokat megvitató Talmudban, és így a hitközségek vezetésében, irányításában vezető szerepet kapott. A növendékek egy kis töredéke, a legképzettebbek (főleg a rabbicsaládból származók) rabbi oklevelet szereztek, és örökölték hitközségükben a vallási élet töretlen továbbvitelén. A rabbik egy jelentős része maga is alapított jesivát vagy a már meglévő vezetését vette át elődeitől.

Így nem túlzás annak a megállapítása, hogy ami az ortodox és a hagyományokhoz hű zsidóságban szokás, tanítási módszer, viselet, ének, nyelvezet kialakult, az a legnagyobb mértékben a jesivákból származott, annak hatását viselte magán. Hiszen a "bocherek"⁶ (így nevezték a növendékeket) magukkal vitték a tanultakat, az ott beidézget szokásokat későbbi életükbe, családjukban meghonosították azokat és gyermekeiket is ebben a szellemben nevelték.

Ahol a zsidóság jelentősebb számban letelepedett, ott létrejöttek a jesivák is. Így már a 8. századtól találkozunk talmudiskolákkal a Közel-Keleten kívül Észak-Afrikában, Itáliában és Spanyolországban. Ez utóbbi országban különösen elterjedt ez az intézmény. Castillia tartomány hitközségeinek vezetői 1432-ben olyan határozatot hoztak, hogy minden ottani rabbi köteles jesivát létrehozni a maga közösségében. Spanyol jesivák hatására alakultak hasonló iskolák Francia- és Németországban. Ezekben számos neves rabbi, jelentős talmudtudós volt, aki távoli vidékekről, így a szláv nyelvterületről is vonzotta magához a tanítványokat. A nyugateurópai jesivák, főleg a Rajna vidékiek – az ottani hitközségeket ért üldözés következtében, amelyek a "fekete halál", a pestisjárvány nyomán következtek be – tönkrementek, diákjaik menekülni kényszerültek. Nagy részük Ausztria, Csehország felé áramlott, ahol már működtek talmudiskolák. Ezáltal Bécs, Bécsújhely, Prága és Morvaország jesivái emelkedtek a legjelentősebbek közé. Ezt előmozdította néhány igen nagy tudású ottani rabbi messze földre eljutott híre is.

Újabb változást hozott a talmudiskolák elterjedésében a 15-16. század, amikor a zsidóság gazdasági és politikai helyzete Nyugat- és Közép-Európában kezdett bizonytalanná válni, és számosan vándoroltak Kelet-Európa felé, főleg Lengyelországba és Litvániába. Ez a terület azután – egészen a Holocaustig, a keleti zsidóság túlnyomó többségének kiirtásáig – a talmudtanulás egyik legnagyobb és legjelentősebb központja lett, bár nem mindig egyenlő mértékben. Az 1648-49-es Hmelnickij Bogdánféle pogromok után visszaesett az itteni jesivák látogatottsága.

Közben ezeknek az iskoláknak a státuszában is bekövetkezett bizonyos változás. A 16. századig a jesivák és a helyi hitközségek között csak laza kapcsolat állt fenn tekintve, hogy a talmudiskola fejének ez félig magánvállalkozása volt. Ugyanis majdnem minden talmudtudós, aki rabbi állásba jutott, nyitott iskolát, és ennek pénzügyi, gazdasági fenntartása az ő felelőssége volt. A jómódú tanítványok fizettek a tanításért, a szegénysorsúakat pedig a közösség jótékonyági intézményei támogatták. Számos hitközségnek különadót kellett fizetnie a városi hatóságnak azért, hogy a helyi jesivában joguk legyen máshonnan származó diákoknak is tanulniuk.

Idővel ezek a tanházak egyre szorosabb kapcsolatba kerültek a helyi hitközségek vezetésével. A 16. század közepén újfajta jesiva alakult ki, amely teljes egészében a közösség felügyelete alatt állt, annak pontos szabályait kellett követnie. A közösség vállalta a talmudiskola fenntartását, ennek fejében teljes ellenőrzést gyakorolt felette, még a vezető képességét is felülbírálhatta, a diákok felvételét, tanulmányi előmenetelét is ellenőrizte. Emellett még a régi típusú jesivák is működtek egyes helyeken, főleg Itáliában és Németországban, amelyeket gazdag támogatók vagy a jómódú rabbi tartott fenn. De mindenképpen növekedett a jesiva kapcsolata a helyi hitközségekkel és befolyásuk a vallási kérdések, helyi peres ügyek eldöntésénél, ahol gyakran tanácskoztak a jelesebb tanítványokkal.

Ezeknek az iskoláknak a jelentőségét bizonyítja az a határozat, amelyet a litván zsidóság tanácsának első gyűlésén hoztak 1622-ben, amelyben minden hitközséget, amelynek rabbija volt, megfelelő számú tanulóval rendelkező jesiva fenntartására köteleztek.⁷

A történelmi Magyarországon, *Pozsonyban*, Feiwelmann és Liebermann Juda rabbik – akik 1480–85 körül működtek – elsők voltak, akik fiatal talmudistákat gyűjtöttek maguk köré és tanították őket. Igyekezetük nem hozott tartósabb eredményt, mert nincs adat arra, hogy kezdeményezésüknek folytatása lett volna.

A 16. és 17. század nem volt kedvező Magyarországon jesivák létrehozására. Az ország területén folyó harcok és háborúk bizonytalanná tették a zsidóság helyzetét. Gyakran ki is utasították őket városokból, helységekből. Számos hitközség omlott össze, tagjaik földönfutókká váltak, így nem gondolhattak állandó talmudiskolák alapítására.

Az első állandó jellegű jesivát 1700 körül Jom Tov Lipman rabbi alapította *Pozsonyban*, aki Bécsből menekült oda és 1695–1715 között működött a városban.

A *pozsonyi* jesiva nemcsak időben volt az első ilyen jellegű intézmény a történelmi Magyarországon, hanem jelentőségét tekintve is, és ezt egész fennállása alatt megtartotta.

A magyar jesivák fejlődésénél először a nyugati hatás dominált. A rabbik jelentős része Ausztriából, Cseh–Morvaországból származott, ahogy ezt a *pozsonyi* iskolánál is tapasztaljuk. Valóban világhírűvé ezt az iskolát Schreiber /Szojfer/ Mózes tette, aki 1762-ben született Frankfurt am Mainban. Először Morvaországban működött rab-biként és csak 1806-ban került *Pozsonyba*, ahol új módszert vezetett be az oktatásba. Maga ad elő mindent és ellenőrzi otthonukban is a tanítványait. Sokan látogatják iskoláját, de tanítványai többsége külföldről jött hozzá. Ennek oka abban a kultúr-forradalomban gyökerezett, amely a 19. század első évtizedeiben játszódott le a nyugati zsidóságon belül. Hamburgból kiindulva modernizálási mozgalom kezdődött, amely meg akarta reformálni a vallási életet. A mozgalom *Pozsonyban* és egész Nyugat-Magyarországon jelentős számú követőre talált. A fiatal emberek többsége új utakat keresett. Magában *Pozsonyban* a kormányzat 1827-ben betiltotta a jesivát, hogy zsúfolt és tűzveszélyes, de Bettelheim Mózes hitközségi elnök kiállt Szojfer Mózes mellett és újból megnyílhatott a talmudiskola.⁸

A *pozsonyi* jesivát Szojfer Mózes szervezeti és tanulmányi szempontból is teljesen új alapokra helyezte az akkori jesivákkal szemben. Szervezeti szempontból függetlenítette a hitközségtől, ami belső autonómiát és főiskolai jelleget adott neki. Tanulmányi szempontból pedig eltávolodott a szörszálhasogató, vitázó módszertől és a vallási szabályok gyakorlati döntéseire helyezte a hangsúlyt. A talmudi tanulmányok tehát a vallási szabályok precíz megismerését és a források elemzését segítették elő. Viszont semmit nem engedélyezett, ami tanítványait elvonhatta volna a vallási tanulmányoktól. A legszigorúbban eltiltotta a világi tárgyakkal való foglalkozást.

A nagyszámú diák kosztolását "napok evésével" bonyolította le. Ez a kifejezés, ami a jiddis "tagessen" szó szerinti magyar fordítása, azt jelentette, hogy a hitközség tagjai vállalták, hogy egy vagy több "bochert" a hét valamelyik napján asztaluknál vendégül látnák. A tehetősebbek több ilyen napot is vállaltak a diákok ellátására. Ám egyesek gyakran rossz minőségű vagy kevés ételt adtak az ingyenkosztosoknak. Szojfer rabbi templomi beszédeiben rámutatott ennek erkölcstelen voltára és hangsúlyozta, hogy akik a Tórával foglalkoznak, azok megérdemlik a rendes ellátást. Ezenkívül segélyegyletet szervezett a szegényebb diákok megsegítésére.

Kortársai a rabbit karizmatikus adottságokkal, különleges tulajdonságokkal rendelkező zseninek írták le. Ruházata elütött az akkori általános viselettől. Valószínűleg morvaországi öltözködési szokásokat hozott magával *Pozsonyba*. Konzervatívizmusa ebben is kiütközött. Számos diák jött vele ide, azok is követték a régi öltözködési hagyományokat. Így meglehetősen nagy különbség keletkezett a "bocherek" és a város zsidó

polgárságának többsége között, akik már asszimilálódni akartak. Ezt csak előmozdította, hogy a lakosság nagy része németül beszélt, a zsidók pedig az ún. jiddis-deutsch-ot, tehát a némethez hasonlóan zsargont használtak. Moses Mendelssohn (1729–1786) választékos németiséggel írt, a felvilágosodás eszméitől áthatott bibliafordítása és magyarázatai, filozófiai művei eljutottak hozzájuk, hatással voltak rájuk.⁹

De Szojfer Mózes különleges egyénisége képes volt megfordítani ezt az irányzatot, és a hitközség tagjainak nagy része követte az ortodox vonalat, még ha a többség ruházkodásában továbbra is a modernebb divathoz ragaszkodott. A modern német irányzat elleni fellépésével a rabbi elérte, hogy a pozsonyi zsidóság, amely akkor egyetlen hitközségben tömörült, nem a német kultúra és nyelv irányába asszimilálódott.

1839-ben bekövetkezett halálakor nemcsak jól szervezett jesivát hagyott fiára, hanem tanítási módszerét is, amelyet már számos magyarországi iskola követett, s amelyek közül többeknek a vezetői az ő tanítványai közül kerültek ki.

Szojfer Mózes kimondottan a tudományokra, a Talmud tanulmányozására és oktatására helyezte a hangsúlyt.

Fő műve, a "Chatam Szajfer". (Magyarul "Schreiber pecsétje", vallási tárgyú döntéseket tartalmaz, az ún. responzum irodalomhoz¹⁰ tartozik.) Vallásossága, ha egyáltalán e szó illik erre, tudományos alapokon nyugodott, ami az ortodox felfogás szerint azt jelentette, hogy elfogadja a hit alaptételeit és tevékenysége a szabályok minél pontosabb betartásának tanulmányozására irányul.¹¹

A szigorúan konzervatív Szojferék külsőségeiben is ragaszkodtak a hagyományokhoz. A ruházkodásukban később tapasztalható némi változás, ami Pozsony reprezentatív szerepéből következett. Ugyanis a magyar zsidóság az 1868–69-ben tartott országos kongresszus után megoszlott. 1871-ben kiváltak az ortodoxok és létrehozták a saját szervezetüket. Ebben a pozsonyi rabbi jelentős szerepet játszott. Neki, mint az ortodox szervezet fejének a hatóságokkal is tárgyalnia kellett, ilyen alkalmakra kissé eltérő ruházatot alakítottak ki.

Mégis feltűnő a különbség a rabbi kissé "reformált", de a hagyományos, hosszú, kaftánszerű kabáthoz még csaknem hasonló reprezentatív öltözké és a növendékek egészen divatos ruházata között. Még feltűnőbb, hogy előírások pajeszük (a ful mellett növesztett haj) alig-alig van, sőt, némelyik fiatalember már-már frizurának is beillő, hosszabb haját visel. Jóllehet frizurát, tehát hosszú haját az ortodox felfogás szerint az imaszíjak (tfilin) felrakása miatt nem volt szabad viselnie a jesiva növendékeknek és a vallásos zsidó férfiaknak.

Számos tabló maradt fenn a két világháború közötti évtizedekből a jesiván belül működő egyletekről, így a "Szombat Dísze Egyletről" (Chevra Tiferesz Sábosz), vagy az "Éleselműjű Viták Egylet"-ről (Chevra Chárifesz). Ezekről a fényképekről már nagyrészt a kor divatjának megfelelően öltözött fiatalemberek tekintenek ránk vissza, akik hosszú vagy csokornyakkendővel viselnek, ruhájuk sem mindig sötét tónusú, ami korábban még elképzelhetetlen lett volna. Ha nem látnánk a "kapele"-nek nevezett kis kerek sapkát rajtuk és középen nem foglalna helyet a "rebe" (Akiba Szojfer) s az idősebb, szakállas jesiva vezető (ros jesiva),¹² aki segítette a rabbinak az immár 400 főre duzzadt főiskola irányításában, akár egy világi egyetem hallgatóinak is hihetnének őket.¹³

A pozsonyi jesivának ez a külsőségeiben modern formája kritika tárgyát is képezte. A Magyarország keleti feléből érkezett "bocherek közül számosan levágták" pajeszüket, szakállukat és igyekeztek mindenben modernizálódni, hasonlítani a többi diákhoz. Ha a rabbi ezt észrevette, akkor keményen megszidta őket. Egyik félétet

megnyitó előadásában utalt is ezekre a jelenségekre. "Azt beszélük a világban, hogy egy máramarosszigetről jött bocher kezdetben még jól viseli magát, de végül elromlik. Elromlik valaki is Pozsonyban? Véleményem, hogy ez nem fedi a valóságot, hanem nyilvánvaló, hogy az romlott volt már kezdettől fogva." Másszóval azt akarta mondani, hogy nem a külsőségekben modern, de a valóságban mély vallásosságot árasztó légkör készíti a keleti szokások elvetésére az onnan érkezőt, hanem az már eleve szakítani akart azokkal a szokásokkal.¹⁴

A Schreiber rabbidinasztia harca, elsősorban a dinasztia fejéé, a Chászám Szajferé, főleg a német nyelvű zsidóság asszimilációs törekvései ellen irányult. Ezt tekintette fő ellenségének, mert Pozsony zsidó lakossága – ahogy általában lakosságának jelentős része – ekkor még németül beszélt.

1848 után a pozsonyi zsidóság nyelve, ahogy az ország többi részében is, főleg magyar lett. A magyar nyelvnek a terjedését a város zsidóságának körében az is elősegítette, hogy az ország minden részéből jöttek tanulni Pozsonyba, a híres jesivába, a nagy tekintélyű és tudású rabbidinasztia tagjaihoz. Nagyrészt olyan tanítványok, akik már magyar anyanyelvű családokból származtak. Példa a pozsonyi zsidók és a jesiva tanulói beszédének elmagyarosodására Grosberg Lipót esete, aki 1859-ben született Belényesen és 1927-ben hunyt el Budapesten. A pozsonyi jesivában tanult 22 éves koráig. Először az Allgemeine Jüdische Zeitung nevű napilapnak lett a szerkesztője, majd később a Zsidó Újság néven megjelent magyar nyelvű ortodox zsidó hetilapnak az alapítója és szerkesztője. Számos novellát írt magyarul, amelyeknek tárgyát a magyar zsidóság életéből merítette.¹⁵

(Itt említhetem meg, hogy unokája Izraelben él. A vallásos irányzatú héber oktatásügy egyik vezetője, tökéletesen beszéli az ivrit nyelvet. Ettől függetlenül az Új Élet előfizetője és az ottani magyar nyelvű lapok olvasója is.)

A pozsonyi talmudiskola hatására alakult meg a történelmi Magyarországon, főleg annak nyugati, észak-nyugati felén több hasonló intézmény. Külön meg kell említenünk a kismartoni (Eisenstadt) jesivát. Ebben a kisvárosban volt a központja az ún. "sevá köhilausz"-nak, a "hét hitközségnek", amelyek egykor Sopron és Moson vármegyék területén feküdtek, és igen vallásos közösségek voltak.

Kismarton említése azért is jelentős, mert az 1717-ben megalakult jesiváról pontos adatokat jegyeztek fel.¹⁶ Az alapító Méir As rabbi 1717–1744-ig működött a városkában. A jesiva fontosságát mutatja a vallásos ortodox hitközségi életben, hogy a rabbi idejének jelentős részét talmudiskolájára, a bocherek tanítására fordította. Levelezéséből kitűnik, hogy a híveitől érkező vallási tárgyú kérdésekre legtöbbször megkésve adott választ, és ezt azzal okolta meg, hogy nem akarta félbehagyni a tanítványaival tanulmányozott talmudi fejezetet. Így döntéséről sokszor csak több hónapos késéssel értesültek hitközségei tagjai.

A városka talmudiskolájának legnagyobb nevezetessége Ezriél Hildesheimer működéséhez fűződik. Ő 1820-ban született Halberstadtban, Németországban. Kora gyermekkorától Talmudot tanult, de később világi tárgyakkal, klasszikus nyelvekkel és felsőbb matematikával is foglalkozott. Gimnáziumi érettségét tett, majd a hallei egyetemen doktorált. Ugyanakkor szigorúan vallásos szemléletű maradt és ortodox rabbioklevelet is szerzett. 1851-ben fogadta el a felkínált kismartoni rabbiszéket. Itt érdekes kezdeményezésbe fogott, bevezette a Talmud és a Szentírás oktatása mellé a világi tárgyak tanítását. Ezt a következő tanterv szerint osztotta be: az év első felében a tanítványok csak Talmudot tanultak, illetve héber tárgyakkal foglalkoztak. A második félévben heti 35 órában továbbra is csak a vallási tárgyakat vették, de 16 órában világi

tárgyakat oktattak, köztük a magyar nyelvet is! Meg kell jegyeznünk, hogy mind ez a Bach-korszakban történt, amikor Burgenlandban igen erős volt a német hatás.

Kezdeményezése nagy feltűnést keltett. Újításának sok híve volt, de még nagyobb ellenzéke. Mind az ún. neológ zsidóság, amely már eltávolodott a Talmud tanulmányozásától, mind a szélsőséges ortodoxok ellene fordultak. A neológok féltek, hogy új módszere elvonja tőlük a tömegeket és átveszi az irányítást, a szélsőséges ortodoxok pedig a zsidóság fennmaradása miatt aggódtak, az asszimilációtól féltek.¹⁷

Kísérletének bukása jelzi, hogy a magyar ortodoxiában egyre jelentősebb szerepet kapnak a keleti zsidók, így Hildesheimer elítélésében a galíciai Kolomeából való Hillél Lichtenstein rabbi és veje, Akiba József Schlesinger.¹⁸

A 19. század harmadik harmadaig azonban még túlsúlyban voltak az olyan jesiva vezetők, akik nem zárkóztak el bizonyos reformok elől. Ezek közé tartozott Jehuda Aszód rabbi is, aki *dunaszerdahelyen* működött. Amikor azonban úgy látta, hogy a hagyományosan vallásos irányzatot valami fenyegeti, a leghatározottabban fellépett ellene. Ilyen eset volt a *pesti* rabbiképző megalapításának ügye, ami még a múlt század ötvenes éveiben felmerült, és úgy hírelett, Ferenc József császár is jóváhagyja. Ennek megakadályozására ortodox rabbiküldöttség ment Bécsbe a császárhoz.

Ugyanakkor Aszód támogatta a modernizálást a tanításban. Még arra is áldását adta, hogy világi tantárgyakat szervezetten tanítsanak, vagy egyes bocherek magánúton tanuljanak.

A 18. század második felétől tehát Magyarországon egymásután jöttek létre a talmudiskolák. Először a nyugati, észak-nyugati országrészen *Pozsonyból* és *Kismartonból* kiindulva. Így létesültek *Dunaszerdahelyen*, *Bonyhádon*, *Hunfalván*, *Surányban*, *Nyitrán*, *Pápán*, *Gyömörén*, *Balassagyarmaton*, *Mádon*, *Verpeléten*, *Mukón*, *Nagykállón* stb. Hamarosan az egész történelmi Magyarországon elterjedtek a jesivák, olyan ortodox hitközségekben, amelyeknek rabbija is volt.

A 19. század hatvanas éveit, mondhatnánk a kiegyezésig, a magyarországi jesivák rabbijai és növendékei nem ütöttek el jelentősen egymástól viseletükben, beszédükben, énekeikben. A bocherek az ún. jiddis-deutsch-ot használták tanulmányaikban, tehát a talmud és a Szentírás szövegét erre a nyelvre fordították, a magyarázatokat ezen a nyelven adták elő, de egyre inkább elterjedt közöttük a magyar nyelv használata. Ott-hon, a családon belül már főleg a magyar szó járta. Tekintve, hogy a rabbik ebben az időben – a múlt század közepén – már nem külföldről, Ausztriából, Cseh- és Morvaországból származtak, hanem főleg itthoni születésűek voltak, megtanulták az ország nyelvét. Ennek egyik érdekes példája a *nagykállói* "rebe", Eizik Taub személye¹⁹ (1751-1821), aki magyar népdalokat énekelt jiddis vagy héber szövegű betoldásokkal. Egyébként őt tekinthetjük a magyarországi chaszidizmus első képviselőjének, aki a 18. század vége felé és a 19. század első két évtizedében működött *Nagykállón*. Tekintve, hogy szinte egyedül állt a mozgalmával az országban, ő asszimilálódott inkább a környezetéhez, mint fordítva.

Az 1867-es kiegyezés után megindult Galiciából, Bukovinából – amelyek az Osztrák-Magyar Monarchia tartományai voltak – a bevándorlás Magyarországra. Az ok nyilvánvaló: a két sűrűn lakott tartományban a gazdasági helyzet nyomasztó volt, a túlnyomóan kereskedelemmel foglalkozó zsidók számára kevés megélhetési lehetőség kínálkozott. Ugyanakkor a magyar kormányok szívesen fogadták az ideérkező zsidóságot, mert a nemzetiségekkel szemben – amelyek az ország lakosságának a többségét képviselték – támaszt reméltek ezekben a bevándorlóknak. A magyarság politikai helyzetének erősítését várták tőlük, hisz a zsidóknak nem voltak nemzeti törekvéseik, mint a szlovákoknak, ruténeknek, románoknak, szerbeknek és németeknek. A beván-

dorló zsidó réteg mélyen vallásosak voltak. Legtöbbjük a chászid mozgalomhoz tartozott, ez már ruh. kodásukon is meglátszott. Bársony kalapot (jiddisül "Biberhüt"), vagy legalábbis fekete posztó kalapot viseltek, amelyet középen kerek formájúra nyomtak be, legtöbbjük csaknem bokáig érő kaftánt hordott. Ha öltönyt viseltek, akkor csak feketét és ennek kabátszegélye kizárólag szögletes lehetett, mert a lekerekítettből a nadrág felső része kilátszott, és ezt erkölcsi szempontból kifogásolhatónak tartották. Szombaton végiggombolt fehér inget öltöttek, nyakkendő nélkül. Ilyenkor, munkaszüneti napokon kalap helyett strámlit tettek a fejükre. Ez 13 prémcsomóval körített fejfedő, középső része – a kalpag – bársonyból készült.

A lengyel területekről bevándorlók, akik Magyarország észak-keleti és keleti megyéiben telepedtek le, nemcsak külső megjelenésükben különböztek a régi zsidó lakosságtól, hanem magukkal hozták eredeti jiddis nyelvüket, imádkozási szokásaikat, rítusukat, "rebe"-kultuszukat.

Az itt élő zsidó lakosság – amint már szó volt róla – német szavakat használt a beszédében, de már szívesebben társalgott magyarul. A jövevények viszont olyan jiddist beszéltek, amelyben a középkori német szavak már szlávós akcentust kaptak, és rengeteg szláv és héber eredetű kifejezés volt benne. Kezdetben még a kétféle zsidóság sem értette meg egymás nyelvét, ráadásul a galíciaiak nem tudtak magyarul.

Az imák rendjében is különbségek voltak. Magyarországon addig az áskénáz (német) rítust követték. A bevándorlók a szefárd (spanyol) imakönyvet használták. Ebben egyes imák betoldásokkal szerepeltek, sőt, némelyeket az áskénázok eddig egyáltalán nem mondtak, másokat viszont a szefárdok hagytak el. A kiejtésükben is eltérések mutatkoztak.

Ugyancsak más felfogásuk volt a rabbi szerepét, tevékenységét illetően. Nem annyira talmudikus tudása alapján ítélték meg – bár ebben is jártasnak kellett lennie – mint inkább különleges egyéniségét, szuggesztív erejét bámulták. Gyakran rendkívüli, csodatevő hatalmat tulajdonítottak a rebének, akihez "kvitlikre" (kis cédulákra) írt kérelemmel járultak. A cédulára a kérelmező nevét és röviden összefoglalt kívánságát írta fel és adomány kíséretében átadta a rebének magának, vagy gabejának (titkáranak), hogy imájába foglalja. Úgy gondolták, hogy a szent ember imáját inkább meghallgatja Isten és teljesíti kérését.

Az új jövevények nagy száma folytán az ország északi és észak-keleti részében lévő hitközségekben az új szokások, rítusok és rebekultuszok jelentős mértékben uralkodóvá váltak. Lehetséges, hogy nemcsak a mennyiség játszott itt szerepet, hanem a lelkesedés, a hitnek ez a gyakran gyerekes egyszerűsége, ahogy a világ bonyolult kérdéseire, gazdasági, társadalmi, szociális problémáira egyszerű válaszokat kaptak. Talán a Talmud szigorú logikája, száraz, néha szörszálhasogatónak tűnő módszerével szemben itt a lélek felengedhetett.

A nyugat-magyarországi jesivákban a talmudi tanulmányokból törvényeket, vallási szabályok gyakorlati alkalmazását sajátított el. A rajongás, a lelkesedés szélsőséges formája nem ragadta meg őket.

Így jött létre a jesivák világában a kettősség. Az észak- és nyugat-magyarországi jesivák és hitközségek voltak az "oberlendiek" (felsőországi), míg az észak-keleti és kelet-magyarországiakat "interlendiek"-nek (cz a német "Unterländer" jiddis megfelelője: alsóországi) nevezték.

Voltak bizonyos vetélkedések a kétfajta zsidóság között és szelíd gúnnyal néha kipellengéreztek egymás túlzásait, de éles szembenállás sohanem fejlődött ki. Az "interlendiek" elismerték a nyugati ("ajberlendi" – ahogy ők mondták) jesiva vezetőit

nagy talmudi tudását, jó tanítási módszereit, míg a nyugat-magyarországiak tisztelték az "unterlendiek" (ahogy ők nevezték azokat) lelkes vallásosságát, nagy istenfélelmét.

A jó viszony és megértés abból is származhatott, hogy Magyarországon ekkor már előretört a modern irányzat és híveinek tábora egyre növekedett. A felvilágosodás eszméi jórészt a 19. század második felében terjedtek el a széles néprétegek körében. Ez a zsidóságon belül még nagyobb mértékben érvényesült. Számos új, fényes zsinagóga épült orgonával. Az istentiszteleteket hangszerek és kórus, jó hangú, zeneileg képzett kántorok éneke, egyetemet végzett rabbik szabatos, érthető magyar nyelvű prédikációi tették vonzóvá az egyre inkább magyarul beszélő, művelődő zsidóság körében. Ezt csak fokozta, hogy a dualizmus korának politikai liberalizmusa, a nagy ország gazdasági lehetőségei folytán az iskolák megnyitották kapuikat mindenki előtt, hiszen kellett a "kiművelt emberfő". Még a főiskolák és egyetemek sem voltak elérhetetlenek a zsidó ifjúság szélesebb rétegei számára. Így a jesivák vezetői nem egymás különböző irányzataitól, hanem a kultúrától, a világi tudományok vonzásától féltették saját ifjúságukat és az utánpótlást. Ezért a rabbik szónoklataikban, könyveikben, tanulmányaikban a neológia terjedésének veszélyére hívták fel a figyelmet. 1877-ben a modern budapesti Rabbiképző Intézet létrejöttét tragédiának tekintették, mindent megtettek megalakulásának a megakadályozására, és amikor mégis megvalósult, volt olyan ortodox rabbi, aki a megnyitás napján böjtöt rendelt el hívei körében.²⁰

A Galiciából érkező zsidók nem beszéltek magyarul. Szigorúan ragaszkodtak eredeti jiddis nyelvükhöz. A hitközségi életben így a jiddis volt az irányadó, a közgyűléseken, a Chevra Kadisa (Szent Egylet, más néven Temetkezési Egylet) gyűlésein héber betűkkel írt jiddis jegyzőkönyvek készültek. Sőt, néhány jiddis lap is megjelent, de ezek csak rövid életűek voltak.

A lengyel származású zsidóknál az üzlettel, a megélhetéssel – főleg a talmudtudós családfő esetében – az asszony, a feleség foglalkozott. Ő nevelte a gyermekeket is. A fiúgyermek haját pontosan a harmadik születésnapján lenyírták, úgy, hogy a pajeszt meghagyták, és a chéder-be (héberül szoba) vitték őket. A chéder a jesiva előkészítő iskolája volt, ahol melámedok (tanítók) foglalkoztak velük reggeltől délig, majd ebéd utántól estig. A melámedok diplomával nem rendelkező, egykori jesiva bocherek voltak, legfontosabb pedagógiai eszközük rendszerint a nád vessző vagy nadrágszija volt, amivel a tanulásban eláradt vagy tanulni nem akaró gyerekeket figyelemre és fegyelemre ösztönözték. A gyermekeket 3 éves kortól kezdték tanítani az "alef-bészre" (héber abc), majd később, 4 éves koruktól már a Tóra szöveget vették át velük magyarázattal. A héber szöveget jiddisre fordították. Hétéves kortól már könnyebb talmudi szövegeket is tanultak velük. 12-13 éves korban pedig legtöbbjüket már érettnak nyilvánították a jesivára. Rendszerint távoli helyeken működő talmudiskolába küldték őket a szüleik, hogy az anyai befolyást megszüntessék és az otthoni ismerős környezet ne vonja el őket a tanulástól.²¹

A múlt században az ortodox nők voltak kapcsolatban a nem-zsidó vagy nem vallásos világgal. Már gyermekkorukban, az elemi iskolában jól megtanultak magyarul, mert nem kellett idejük jelentős részét a chéderben tölteniük. Később az üzletben vagy a kis műhelyben, ahol segítettek anyjuknak vagy a szülőknek kiszolgálni a vevőket, tárgyalni az ügynökökkel, egy új, számukra ezért érdekes világ tárult fel. Tekintve, hogy a nők nem tanulmányozták a Talmudot vagy a vallási irodalmat, érdeklődésük a világi irodalom felé fordult. Szabadidejükben regényeket, újságokat, ismeretterjesztő könyveket kezdtek olvasni.

Az intelligensebb nők igényesek lettek a ruházkozásban, a lakáskultúrában. Ez elvezetett hamarosan oda, hogy a párválasztásban is érvényesíteni kezdték az akaratukat.

Ez persze még csak áttételesen történhetett, a múlt század utolsó évtizedeitől. A házasságokat a szülők vagy a házasságközvetítő bonyolította le. Korábban a jobb módú apa rendszerint a jesiva vezetőjéhez, a rebéhez fordult, hogy ajánljon a lányának egy jó képességű, szorgalmas bochert. A rebe a bocher talmudikus tudását vette számításba, tekintve, hogy más tantárgy nem szerepelt a tanrendben. Fogalma sem volt a jelölt üzleti érzékéről és más emberi kvalitásairól.

A rebe választását az apa gondolkodás nélkül elfogadta és általában el is fogadtatta a lányával. Ám az így a családba került, bocherből lett ifjú férj – járatlan lévén a világi dolgokban – teljesen az asszonyok, az anyós és a feleség befolyása alá került, akik megkivánták, hogy az egyre igényesebb társadalmi életben a férj is vegyen részt. A kereskedők vagy iparosok szabadversenyen alapuló, kapitalizálódó gazdaságban és társadalomban éltek, ahol a vevő vagy megrendelő kör megszerzéséért harcolni kellett. Ehhez szükséges volt az ország nyelvének elsajátítása, újságolvasás és a világ dolgainak ismerete. A gyermekek nevelésében is az új szempontok érvényesültek. A jiddis mellett már megtanultak magyarul, elvégeztették velül a 6 vagy 8 osztályos elemi iskolát, ami alól korábban a szülők igyekeztek kibújni.

A nők gazdasági és társadalmi befolyásának emelkedése folytán a lányos apa már kénytelen volt feleségének a véleményét is meghallgatni a leendő vő kiválasztásánál. Ekkor kaptak nagyobb szerepet a "sadchen"-ok (házasságközvetítők) is. Őket már olyan vőlegényjelölt keresésére ösztönözték, aki megfelelt az elvárásoknak, vagy legalábbis közel állt hozzájuk.

Így az "interlender" társadalomban is végbement bizonyos asszimiláció, ha ezt a felszínen, a ruházkodás vallásos jellegén még nem lehetett azonnal észrevenni. A nők továbbra is "seitl"-t (parókát) viseltek és az évszaktól függetlenül hosszú ujjú ruhákban jártak. A férfiak posztó és bársonykalapot, szegletes szegélyű kabátot vagy kaftánt öltöttek. Szombaton zsebkendőjüket a nyakukba kötötték, vagy nadrágszíjuk kiegészítéseként használták, mert nem akarták áthágni a szombati munka tilalmát. Márpedig a zsebkendő hordását munkának tekintették. Ám belső életükben, értékítéletükben forradalmi változások mentek végbe. Az elérendő eszmény a vallási és világi tudományokban egyaránt jártas férfi lett, aki képes fesztelenül társalogni az előkelőbb körökben is, kiismeri magát a politikában, hozzá tud szólni a napi problémákhoz. Akit tehát a külső, nem-zsidó társadalom is becsül és tisztel. Így a falu vagy város magyar hivatalnokrétegét, értelmiségét igyekeztek utánózni bizonyos, a vallással nem ütköző szokásaiban, kultúrájában. Ez érvényes volt az egykori nemzetiségi ország-részekre: a Felvidékre, Kárpátaljára, Erdélyre, a Délvidékre is. Az "interlender" zsidók, akiknek szülei vagy esetleg ők maguk Kelet-Európából vándoroltak be a történelmi Magyarország területére, mind olyan országból érkeztek, ahol nagyon erős volt az antiszemitizmus. A cári Oroszországban – ahová az első világháború előtt a lengyel területek nagy része is tartozott – valamint Romániában a zsidóság kétségbeesztő körülmények között élt. Csak bizonyos helyeken lakhatott, polgári jogokkal nem rendelkezett, még a középiskolák is nagyrészt el voltak zárva előlük. Gettókban éltek, így csak befelé, önmaguk felé fordulhattak. Számos foglalkozási ágból ki voltak zárva. Ezekben a kelet-európai országokban a gazdasági elmaradottság az egész lakosságot sújtotta. A reakciós kormányzatok a nép elégedetlenségét zsidóellenes uszítással próbálták levezetni. A pogromok meglehetősen gyakoriak voltak, és akkoriban jóformán csak ennyiből állt a zsidó lakosság érintkezése a külvilággal. Ezért legnagyobb részt még környezetük nyelvét sem sajátították el, hiszen csak saját maguk által fenn-tartott iskolába járathatták gyermekeiket, akik így szigorú vallásos nevelést kaptak,

jiddisül beszéltek, chéderbe, majd jesivába jártak. A jiddis maradt a gettóba kényszerített zsidó tömegek nyelve.

A világi műveltséget is csak a jiddis útján tudták elsajátítani. Ezért alakultak jiddis nyelvű színházak Bukarestben, Iasiban vagy Kisinyovban, Varsóban és több más városban a cári Oroszország területén. Azért jelentek meg jiddis nyelvű napi- és hetilapok ezekben az országokban, mert a zsidóságnak nem is volt más lehetősége az önkifejezésre, mesterségesen elzárták előle az asszimiláció útját.

Ezzel szemben Magyarországon jogegyenlőség, gazdasági lehetőségek, a tanulási szabadság körülményei közé kerültek a bevándorló zsidók. Nagy örömmel kapcsolódtak be a fejlődő ország építésének munkájába. Aránylag rövid idő elég volt ahhoz, hogy alkalmazkodjanak az új élet adta lehetőségekhez.

Gyakran idézték azt a jeremiási mondatot, amit még az első szentély pusztulásakor kötött a próféta a száműzetésbe kényszerített zsidó tömegek lelkére: "Dirsu et slom hoir áser higléti etchem somo vohitpálólu váádá el – ádonáj ki vislomá jibje lochem sálom." [Fáradozzatok annak a városnak békéjén, ahová fogságba vittetek benneteket és imádkoztatok érte az Úrhoz, mert annak békéjétől függ a ti békétek is!] (Jeremiás 29, 7.)

A dualizmus korának viszonylag rövid ideje (1867–1918) elég volt ahhoz, hogy felnőjön egy olyan generáció a jesivákban, amely már folyékonyan beszelt magyarul. Az ország nemzetiségi vidékein az értelmiség főleg magyarokból állt, az ortodox zsidóság asszimilációja feléjük irányult, legalábbis nyelvében.

Az ortodox zsidóság magatartását illetően nem változott lényegesen a helyzet az I. világháború után sem. Ebben nagy szerepet játszottak a trianoni béke nyomán létrejött politikai, gazdasági és társadalmi körülmények is. Más-más külső hatás, illetőleg hatások láncolata befolyásolta a zsidóság magatartását az ún. "utódállamokban", vagy az "anyaországban", ahogy a Párizs környéki békekötés nyomán létrejött területváltozás alapján nevezték magyar részről az új államalakulatokat.

E magatartás teljes feltárása széles körű kutatást és hosszadalmas kifejtést igényelne, amire ebben a tanulmányban helyhiány miatt nincs lehetőség. Ezért csak nagy vonalakban és a fő okokat tekintetbe véve ismertethetem a kialakult helyzetet.

Vegyük tehát sorba az egyes területeket, ahol jelentős számú ortodox zsidóság élt a történelmi Magyarországon, és figyeljük meg helyzetük alakulását. Kezdjük a Felvidékkel és Kárpátaljával, amelyek a Csehszlovák Köztársaság határai közé kerültek.

A változást itt harcok vezették be, amelyek a magyar Tanácsköztársaság csapatai és a Csehszlovák Hadsereg egységei között folytak 1919 tavaszán és nyarán. A csehszlovák seregek magjának egy részét 1919-ben és 1920-ban főleg cseh "légionisták" képezték, akik az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregéből az I. világháború idején a cári csapatok fogságába estek vagy átszöktek az oroszokhoz, mert tőlük remélték független szláv államuk megalakítását. A cári rendszer engedélyt adott önkéntes katonai egységeik létrehozására, amiből kialakult az ún. "cseh légio".

Az 1917-es bolsevik forradalom után a légio az orosz ellenforradalmárokat támogatta, akiknek fő célkitűzése a cári rendszer visszaállítása, "ideológiájuk" egyik lényeges eleme pedig az antiszemitizmus volt.

Ezt a "szellemet" hozta haza magával a légionáriusok egy része, akik a magyar Tanácsköztársaság bukása után – amit az ellenforradalmárok ugyancsak "zsidóuralomnak" bélyegeztek – a Felvidéken és Kárpátalján garázdálkodtak. Kisebb arányú pogromot rendeztek; több zsidót megöltek vagy bántalmaztak, és még többet kiraboltak. Főleg a jómódúakat üldözték, közöttük számos ortodox zsidót, akiknek a

kommunizmushoz semmi közük nem volt, persze az ellenforradalmárokat nem is az ideológia érdekelte. A cseh uralom bemutatkozása az említett területeken így nem éppen a legbizalomgerjesztőbbet hatotta a zsidóságra. A harcok megszűnte, majd a békekötés nyomán a demokratikus köztársaság rendszere visszaállította a törvény előtti egyenlőséget és a zsidóság számára is biztosította a polgári jogokat.

A csehszlovák államnak is problémát jelentett a nemzetiségek nagy száma. Főleg a németek és a magyarok voltak igen sokan. Az utóbbiak számát és befolyását úgy akarták csökkenteni, hogy a zsidókat külön nemzetiségnek tekintették. Ezáltal igyekeztek leválasztani a magyarul beszélő felvidéki és kárpátaljai zsidókat a magyaroktól. Ha zsidóknak vallották magukat, nagyobb lehetőségeket biztosítottak a részükre az egyetemeken, főiskolákon, állásokban, hivatalokban, ami hatott is az asszimiláns zsidóság egy részére.

A zsidó nemzetiségi érzés felpiszklásával a cionista mozgalom is fellendült. Jelentős cionista szervezetek jöttek létre. Ungváron és Munkácson olyan zsidó gimnáziumot alapítottak, ahol az ívrit volt a hivatalos tanítási nyelv.

Míndez az ortodox és főleg a chaszid irányzatú zsidóság hatalmas ellenállását váltotta ki. A cionizmust tekintették legveszélyesebb ellenségüknek. A vallásos zsidóság hitének alapja, hogy a Messiás egyszer csak megérkezik és megváltja a világot, összegyűjti a szétszórt zsidóságot és eljön az egyetemes béke korszaka, amikor "... kardjaikból kapákat kovácsolnak, lándzsáikból metszőkéseket. Nép a népre kardot nem emel, hadakozást többé nem tanul." (Mícha 4,3.)

A cionisták jelentős többsége — egy kis részük volt csak vallásos irányzatú — a chaszidok támadását és átkait kihívásnak tekintette, és ellentámadással válaszolt, ami néha tettelegességgé fajult. A Csehszlovák Köztársaságban ezenkívül az ateista irányzatok is jóval jelentősebbek voltak, mint Magyarországon, természetesen hatásuk is jobban érvényesült. Míndez érthetővé teszi, hogy a munkácsi főrabbi — az akkori Csehszlovákiában a chaszid irányzat legnagyobb táborral rendelkező feje — hatalmas tömeg előtt tartott beszédében mint elítélendő dolgot említi "az antant tréfó békéjét". (Tréfó = széttépett állat, amit emberi fogyasztásra a törzsi törvények szerint tilos felhasználni, mert nem rituálisan vágják le, vagyis nem kóser. Átvitt értelemben valamilyen helytelen, tilos, jogtalan ügyet jelent.)

Az ortodox zsidóság számára a régi, az I. világháború előtti Magyarország sokkal kíváncsabbnak tűnt a maga konzervativizmusával, mint a jóval liberálisabb Csehszlovák Köztársaság, ahol cionisták, ateisták, sőt kommunisták is jelentős szervezeteket hoztak létre, amelyek tevékenysége hatással lehetett a jesivák ifjúságára. Így a vallásos zsidóság világi olvasmányai terén a magyar nyelvű írásokat, könyveket, újságokat részesítette előnyben a csehvel vagy szlovákkal szemben.

A Román Királysághoz csatolt Erdélyben a felvidékinél jóval előnytelenebb volt általában a zsidóság helyzete, és különösképpen az ortodoxoké. Már a húszas években féktelen antiszemita agitáció kezdődött, ami az évtized vége felé vad kitérésekben nyilvánult meg. Úton-utfélen megtámadták a zsidó embereket, üzleteik kirakatait beverték, cégtábláit megrongálták. "Nagyváradon, Kolozsváron, Csucsán, Bánffyahunyadon és egyes kisebb helyeken — román diákok — feldúlták a zsinagógákat, a Tórákat elrabolták, bemocskolták, széjjeltépték vagy elégették és értékes kegyzsereket tulajdonítottak el. Ezek az atrocitások Cusa, egyetemi tanár igazgatásának következményei voltak."²²

Romániában a zsidóság már eleve nemzetiségnek számított. Az egyetemekről és főiskolákról nagyrészt kiszorították a zsidó hallgatókat, sőt a középiskolákban is csak korlátozott számban vettek fel zsidó diákokat. Ez a cionista mozgalmak erősödését hozta

magával, mert a zsidó értelmiség kénytelen volt befelé fordulni. Még a végzett diplomások sem tudtak máshol, mint zsidó cégnél elhelyezkedni, de sok volt az állás nélküli tisztviselő is.

A cionista mozgalmak előretörését jelzi az Új Kelet c. kiadvány elterjedése is, amely *Kolozsváron* 1918 decemberében indult hetilapként, majd 1920-tól már napilappá terebélyesedett és nagyon népszerű lett egész Erdélyben. Cionista orientációjú volt, és a II. világháború után Izraelbe települt át, ahol ma is napilapként működik.

Az ortodox zsidóság túlnyomó többsége riadtan szemlélte Erdélyben is a cionizmus terjedését, amely a vallás terén nagyfokú liberalizmussal járt, sőt, a mozgalom baloldali szárnya egyenesen támadólag lépett fel a szélsőséges ortodoxiával szemben, amelynek akkor főleg Erdély északi részében (a legsűrűbben zsidólakta terület) volt a központja.

A vallásos zsidóság tehát a román uralom alatt két tűz közé került. Egyrészt a hivatalos antiszemitizmus sújtotta a román állam és főleg az értelmiség részéről, másrészt a zsidóságon belül – külső kényszer hatására – terjedt a cionizmus és a baloldali ateista mozgalmak. Így nosztalgikusan gondolt a korábbi magyar rendszerre, ahol mindentől védve volt.

A trianoni Magyarországon – az ellenforradalmi rendszer alatt – az ortodox zsidóság jogi helyzete 1938-ig, az első hivatalos "zsidótörvényig" nem változott jelentősen. Főleg gazdasági helyzete romlott, ezt részben a megcsonkított ország nehézségeinek tulajdonította. A kommunisták és a haladó értelmiségiek üldözése, zaklatása nem érintette különösebben őket, habár ezek főleg zsidó származásúak voltak, mert olyanokról volt szó, akik teljes mértékben elszakadtak a vallástól. A "jesivák népe" és főleg szellemi vezetői, a rebek, sokkal inkább aggódtak a hitetlenség, a vallástalanság növekedésétől, ami az I. világháború után főleg zsidó körökben terjedt, mint az üldözéstől.

A magyar zsidóság vezetői pedig egyöntetűen és élesen elhatárolták magukat a cionizmustól. Ebben egyek voltak a neológok és az ortodoxok. Sőt, még a nyugati zsidóság segítségét is kereken elutasították, amikor a Népszövetségnél panasszal akart élni a magyarországi egyetemi és főiskolai felvételeknél bevezetett "numerus clausus" törvény ellen, amely a zsidó hallgatók létszámát az összlétszám mindössze 5%-ára csökkentette, és nagy részüket arra kényszerítette, hogy nyugati egyetemeken nappal tanulva és este segédmunkákat vállalva, nyomorogva próbálják megteremteni az áhított diplomát. Ebben az esetben azzal az indokkal utasította vissza az Izraelita Országos Iroda (a magyar zsidóság akkori csúcsszervezete) vezetősége nyugati hitsorsosai közbelépését a Népszövetségnél, hogy Magyarországon a zsidóság vallás és nem nemzetiség, vagyis ők nem kérnek olyan segítségből, amely a hazájuk belügyeibe való beavatkozással járna együtt.

Az ortodox zsidóság az ellenforradalmi rendszer antiszemitizmusát mint a "gólesz" (a diaszpóra jiddis neve) velejáróját vette tudomásul. Egyben hálás volt a kormánzatnak, hogy megakadályozza az "istentelen" eszmék terjedését, a modern magyar zsidóság vezetőségének pedig azért, hogy Herzl szülőföldjén mereven elzárkózik a cionista mozgalom minden árnyalatától, tehát még a veszélye sem áll fenn annak, hogy a talmudista ifjúságot megkísérthetik az új és "szennyese" gondolatokkal.

A közelmúltban-könyv jelent meg Londonban Robert Maxwell életéről, az angliai Pergamon Press kiadványvállalat és számos országos napi- és hetilap világhírű tulajdonosáról, aki több mint 2 milliárd font tőke fölött rendelkezik. A nagyközönség nem tudta, hogy Robert Maxwell azonos az egykori Hoch Lajossal, aki *Szalatnán* (Kárpátalja, szlovák néven Szolotvino) látta meg a napvilágot 1923-ban, zsidó szülők

gyermekként. A sajtómágnás maga meséli el a könyv szerzőjének, Joe Haines neves angol újságírónak, hogy *Szalatnán* a zsidóknak általában jiddis volt az anyanyelvük (a két háború közötti időről van szó), de mindegyik beszélte rendszerint a magyart is, amelyet az értelmiség nyelvének tekintettek.²³

Maxwell családja szigorúan vallásos ortodox család volt, őt rabbinak szánták és először *Máramarosszigetre*, majd *Pozsonyba* küldték Jesivába 1938-1939-ben, a cseh uralom alatt. Magyarul az anyjától tanult meg, bár cseh iskolába járt. Az említett jesivákban nyilván tovább őrizhette, használhatta anyanyelvét.

Az Izraelben élő és az Új Kelet-et szerkesztő Rappaport Ottó írja, hogy vallásos apja Erdélyben 1940-ben, "a szittya fergeteg berohanása után még imásan dúdolta: Kossuth Lajos azt izente, elfogyott a regimentje. A jeruzsálemi Száz Kapuk (ortodox negyed) rajongó, vakhitű, kaifános szakállasai száz év után is még mindig ízesen beszélnek, dalolnak magyarul."²⁴

Müller Pinchász, Názáret (Izrael) főrabbija írja A mezőtelegi ezüstserleg című elbeszélésében:

"De még nehezebb volt megbarátkozni a telegdi zsidók mentalitásával. Nem tudták megszokni a román rezsimet és epedve várták Horthy Miklós vitézeinek bevonulását, akárcsak a jámbor zsidó a Messiás eljövetelét. Ahányszor csak elhangzott a budapesti rádióban a magyar Himnusz, kapedlit tettek fejükre és haptákba vágták magukat. Törve beszéltek a jiddis és román nyelvet, de fejből tudták Petőfit és Arany János Toldijából egész mondatokat idéztek.

A mellét döngető nagy magyar hazafi, a kecskeszakállú Weinstein bácsi gyakran mondta: 'Hallél' imát mondok majd, mint pészáchkor, ha megszabadulunk a 'bocskoros oláhoktól'. (Közben egyetlen leánya úgy maradt életben, hogy a belényesi határnál átszökött Romániába. Magát Weinstein bácsit a kakastollas csendőrök még a deportálás előtt verték agyon.)²⁵

Különösen jól kitűnik a jesivát látogatott chászid zsidó tömegek kötődése a magyar nyelvhez M. D. Weinstock: *Scandal in Brooklyn* című könyvéből, amelyet az ortodox zsidó szerző, aki egy magyar-zsidó havilapnak a szerkesztője Brooklynban, magyarul írt meg és dr. Tábori Pál, a neves regényíró színpadi szerző és kiadó fordított angolra. Az 1972-ben megjelent műben Weinstock leírja, hogy Jeruzsálemben, annak legvallásosabb negyedében, a Mea Seárim-ban (Száz kapu), egy fiúgyermek körülméletésének ünnepélyes órájában ugyanazokat a magyar dalokat énekelték az ötvenes évek végén, mint Magyarországon. Felhangzott többek között a híres *nagykálói* ének: "Sírnak-rínak a bárányok..."²⁶ A könyv főszerzője Áron Silberstein chászid zsidó, (a chászid zsidóság minden külső viseletével: szakállal, pájesszal, "biberkalappal" és káftánnal ellátva) elhatározza, hogy magyar nyelvű hetilapot jelentet meg szigorúan vallásos szövegek közlésével. Terve be is válik és számosan olvassák a lapját ortodox körökben Izraelben, sőt később a világ legkülönbözőbb tájain. Még Ausztráliában és Új-Zélandban is talál előfizetőket. Majd kivándorol Amerikába és Brooklyn legvallásosabb negyedében, Williamsburgban folytatja tovább folyóirata kiadását ugyancsak magyar nyelven, még nagyobb sikerrel.

Felveti a kérdést egy baráti társaságban: "Az ég szerelmére, miért volt a magyar zsidóság olyan reménytelenül magyar? Milyen gyakran váltak gúny tárgyává, ha elhagyták születésük helyét! ... Szakállas chászidok remegtek, ha átlépték a határt Hegyes-halomnál és beleszimatoltak a levegőbe. 'Óh, magyar levegő!'"²⁷

"... Mi volt az a varázslat, amely atyáinkkal március hónapban chaszid kalapjuk (széles karimájú bársonykalap) mellé tűzette a magyar kokárdát, a gyerekek hazafias érzéseik könnyeitől fulladoztak, amikor lassan meneteltek, míg a katonazenekar azt

játszotta, hogy 'Kossuth Lajos azt üzenté ...'. Azok a gyerekek, akik nem a Kárpátok hegyvonulataitól körülvett területen születtek, nyilván nehezen érthetik meg ezt, ha egyáltalán megérthetik.²⁸

Érdekes és nyilván nem véletlen, hogy Izraelben az Új Kelet-nek, amely az egyetlen magyar nyelvű napilap az ország határaitól távol eső területen – mert még Amerikában is csak hetilapok jelennek meg magyar nyelven – olyan főszerkesztője van, aki ortodox környezetben nevelkedett és jesivába járt.

Ugyanez a helyzet a Hét Tükre című hetilap is és a Remény című irodalmi, kulturális és társadalmi zsidó folyóirat esetében. Naftali Krausz, a szerkesztő és testvére, Slomo ugyancsak ortodox környezetben nőtt fel és jesivákat látogattak.²⁹ Írásaikban ma is igyekeznek a vallásosság, az ortodoxia felé irányítani olvasóikat.

Krausz Náftáli "Ahol Ros Hasana egy napig tart" című cikkéből érdemes idézni egy részletet, ami a gyakorlatban bizonyítja, hogy az ortodox jesiván nevelkedett magyar zsidóság bármilyen messze, távoli vidékre is veti a sorsa, ragaszkodik "anyanyelvéhez".³⁰

A szerző New Yorkban járva tapasztalja a következőket: "... Az egykori East-Side negyed olcsó üzletei helyett a turista ma a Borrow-Parkba jár mecie³¹ lesre. Főleg textil és elektromos háztartási cikkekben van itt dömpingárusítás, meglehetősen olcsón, persze ha a vevő előre lemond a márkás nevekről, és megelégszik jó minőségű tucatáruval. Ide jöttünk Smulikkal, egy bizonyos speciális fajta nadrágtartót venni, amit a Crown-Heights-i üzletekben nem tartanak. Fogadást ajánlottam Smuliknak, hogy ha bemegyünk húsz üzletbe, abból tizenötben beszél valaki héberül, de mind a húszban tudnak magyarul. A fogadást megnyertem, de a speciális hőzentráger csak a Macy's-nél találtuk meg, ahol a pesti Corvin áruház jelszavát megvalósítván, szinte minden [van] minden szinten'.

Borrow-Park zsidó jellege egyben szigorúan vallásos jelleg is. Az utcákon parókás, jólöltözött fiatalasszonyok, gyerekkosci mögött saját nagy hasukat is tolják, és az a pár nő, aki nem volt állapotos, vagy portorikóiak voltak (azok is elég szaporák), vagy a várandós hölgyek nagymamái. Majdnem minden második ház egy-egy jesiva, iskola vagy templom, és a járókelők nagy része szakállas zsidó.³²

Jegyzetek

1. A Talmud a zsidóság irodalmának az a része, amely a Szentírásnak, főképpen a Tóra törvényeinek magyarázatával foglalkozik. Több ezer tudós vitáját és nézetét tartalmazza. Hosszú évszázadok anyagát foglalja magába és az i. sz. 5. század végén zárták le a szöveget a szerkesztői.
2. Rebe a rabbi jiddis elnevezése. A chászidoknál "csodarabbi"-t is jelent.
3. Néhány elő-ázsiai népnek a sémi nyelvcsalád nyugati csoportjához tartozó nyelve.
4. E tanulmány szerzője 1936-1941 között négy jesivában tanult szerte az országban: Verpeléten, Büdszentmihályon /ma Tiszavasvár/, Tabon és Galántán. Így módja volt tapasztalnia ezen iskolák szabályait és belső felépítését.
5. Babiloniai Talmud Gittin traktátus 55/b–56/a.
6. Bochor: héberül fiút jelent, ebből lett a jiddis bocher.
7. Encyclopaedia Judaica: Jeruzsálem, 1971. 762-770.p.
8. Magyar Zsidó Lexikon. Budapest, 1929. 720.p.
9. Abraham Fuchs: Jösivot Hungaria. 1979. 32-47..p.
10. Responzum irodalmon gyakorlati vallási kérdésekre adott válaszok gyűjteményét értik.
11. Abraham Fuchs: i.m. 58-59.p.

12. Ros jesiva, a jesiva feje hébertül. Általában az adott jesivában a legtöbbet tudó bochert nevezik így.
13. Abraham Fuchs: i.m. 66-69.p.
14. Abraham Fuchs: i.m. 59.p.
15. Magyar Zsidó Lexikon. Budapest, 1929. 322-323.p.
16. Wachstein, B.: Urkunden und Akten zur Geschichte der Juden in Eisenstadt. Wien, 1926.
17. Hildesheimer, M.: "Rabbi Jöhuda Aszád vörábbi Ezriél Hildesheimer", Széfer Házichrajn lőhoráv Jőchiél Jaacob Weinberger. Jeruzsálem, 1970. 285-302.p.
18. Abraham Fuchs: i.m. 563-565.p.
19. Grünwald, Jekutiél: Tojzent jór jiddis leben in Ungarn. New York, 1945.
20. Abraham Fuchs: i.m. 77.p.
21. Salom Ash: A zsoltáros. Budapest, 1935.
22. Magyar Zsidó Lexikon. Budapest, 1929. 233.p.
23. Haines, Joe: Maxwell Macdonald. London, 1988. 42.p.
24. Kútfő. Irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. [Tel Aviv.] 1988. 1. 6.p.
25. Uo. 141.p.
26. Weinstock, M. D.: Scandal in Brooklyn. New York, 1972. 110.p. Az idézett nagykállói ének első szakasza:

*"Símak-rtnak a bárányok,
Panaszkodnak a juhásznak,
Hová lett a legszebbik juh
Kiben megvolt száz font faggyú?"*

A másik híres nagykállói ének szövege:

*"Szól a kakas már,
Majd megvirrad már,
Zöld erdőben, sík mezőben
Sétál egy madár.*

*De micsoda madár?
De micsoda madár?
Kék a lába, zöld a szárnya,
Engem oda vár.*

*Várj madár, várj,
Te csak mindíg várj!
Ha az Isten néked rendelt,
Tied leszek már.*

De mikor lesz az már?

*Jibone hámi kdos ir cijajn tömálé,
[Ha felépül a Szentély, Cion városa benépesül]
Akkor lesz az már.
Várj madár, várj,
Te csak mindíg várj!"*

27. Uo. 135-145.p.
28. Uo. 158.p.
29. Gyakori budapesti látogatásai folyamán ezt maga Naftali Krausz mondta el.
30. Remény. Irodalmi, kulturális és társadalmi zsidó folyóirat. [Tel Aviv.] 1988. 4. 6.p.
31. Mecie jiddisül olcsó vételt jelent.
32. Remény. 1988. 4. 7.p.

Irodalom

- ABRAHAM, C.I.: Maszadot torá böéjropá. New York, 1956.
- SALOM Ash: A zsoldtáros. Budapest, 1935.
- EHRENREICH, Ch. I.: Lökarat hájjudim böujhely. Déva, 1931. Ajcér Chájim. Encyclopaedia Judaica, Jeruzsálem, 1971.
- FISHMAN, I.: The history of Jewish education in Central Europe from the end of the sixteenth to the end of the eighteenth century. 1944.
- FUKSZ, A.: Jösivot hungáriá. Jeruzsálem, 1979.
- GANZ, D.: Cemách Dovid hásolém. Jeruzsálem, 1966.
- GOLD, H.: Die Juden und Juden Gemeinde. Bratislava [Pozsony] – Brünn, 1932.
- GRINWALD, J. J.: Karat ír Presburg ugdolehá. Sziget, 1912.
- GRÜMWALD, J.: Tojzent jór jiddis leben in Ungarn. New York, 1945.
- HAINES, J.: Maxwell, Macdonald. London, 1988.
- HILDESHEIMER, M.: "Rabbi Jóhuda Aszád vörábbi Ezriél Hildesheimer", Széfer Házichrajn löhoráv Jóchiél Jaacob Weinberger. Jeruzsálem, 1970.
- ISAACS, N.: Study as a mode of worship. 1925.
- KOHÉN Cedek, E.: Hachatam Szojfer. Jeruzsálem, 1969.
- Kútfő. Irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. Tel Aviv.
- LEFKOVITS, J. D.: Jesivát Unszdorf. Budapest, 1919.
- Magyar Zsidó Lexikon, Budapest, 1929.
- PANET, J. A.: Zichron Jáákov. Brooklyn, 1953.
- REMÉNY. Irodalmi, kulturális és társadalmi zsidó folyóirat. Tel Aviv.
- ROZMAN, S.: Széfer zichron kedosim lijhudé Karpatorusz. Marmaros. 1968.
- WACHSTEIN, B.: Urkunden und Akten zur Geschichte der Juden in Eisenstadt. Wien, 1926.
- WEINSTOK, M. D.: Scandal in Brooklyn. New York, 1972.
- WEISS, I. H.: Zichronotáj. Warszawa, 1895.

Ortodox és görögkatolikus vallásos néphagyományok kölsönhatásai a Kárpát-medencében

Petrassevics Nikefor

A Vallási néprajz II. kötetének utószavában azt jegyezte meg a kötet szerkesztője, Küllös Imola, hogy a protestáns és szabadegyházak; a kisebb vallási közösségek hagyományait még nem tárták fel kellőképpen; holott ezeknek a "fehér foltoknak" a felszámolását nagyon is igényli a hazai folklórtudomány. Az iménti vélemény méginkább vonatkozik a hazai "óhitűek":¹ akár az ortodox, akár az "unitusok" hagyományaira is; mivel a teljesség érdekében nemcsak a magyar, hanem görög, bolgár, ruszin, szerb, román stb. hagyományok kölcsönhatásait is szükséges megvizsgálni.

Történelmi háttér

A kereszténység kelet felől terjedt el a nemzetek és népek között; nemcsak földrajzi értelemben, hanem azáltal is, hogy Jeruzsálemtől, a szent várostól örökölte az egyetemes egyház a liturgia legősibb formáját; némely liturgikus ének (például a zsoltárok) éneklési módját; a liturgikus öltözetek, ünnepek egy részét és az Ószövetség sok más hagyományát.

Péter apostolfejedelem utódai Rómában – tehát Nyugaton – székeltek. Innen irányították az egyház életét; de ekkor még csupán földrajzi értelemben különbözött Kelet és Nyugat; hiszen a keresztény egyház egységes volt. Amikor azonban Nagy Konstantin császár 330-ban áttette székhelyét a Boszporusz partján fekvő Bizantionba (melyet róla neveztek el Konstantinápolynak), akkor már nemcsak földrajzi értelemben különült el a nyugati, illetve a keleti egyház; hanem a rítus, szemlélet, magatartás szerint is. Keleten tizenkét rítus fejlődött ki.² Ez még nem okozott szakadást, de – fokozatosan – nemcsak elidegenedés, hanem egyre erősödő ellenségeskedés kezdte elválasztani őket. Keruláriosz Mihály patriarcha idejében (1054-ben) a régi és új Róma főpapjai kölcsönösen "kiátkozták" egymást. Ekkor vált tartóssá Kelet és Nyugat egyházszakadása.

Mindezt el kellett mondani, mivel hont kereső őseink hosszú időn át vándoroltak a bizánci, óhitű birodalom területén. A bizánci császárok – különösen Jusztinián óta (527-) – igyekeztek a birodalom területén tartózkodó, pogány népek között terjeszteni a kereszténységet. Így keresztelkedett meg a 6. században, Gorda(s)³ hun fejedelem. Bizánc szerzetesei az avarok között is terjesztették a keleti típusú kereszténységet.⁴ A honfoglaló magyarok és kísérlőnépeik között is sok bizánci keresztény volt. Bizánc krisztianizálta a Duna-medencében és környékén élő népek nagy részét is, a 9-10. században. (Morvák, csehek, szerbek, sőt, kezdetben horvátok és lengyelek is voltak bizánci térítők hatása alatt.)

A kievi fejedelemséget, a "vörösoroszországi" népeket,⁵ valamint a bolgárokat is Bizánc krisztianizálta. A honfoglaló magyarok az új hazában már sok keleti típusú keresztényt találtak, (avarok, bolgárok, szlovének; továbbá a nehezen azonosítható szláv népek: antok, fehér horvátok, venediek stb.). A magyarokkal együtt érkezett kárpátorosz, kisorosz kísérek, valamint a "rokon" kabarok között is sok keleti keresztény volt. 950 körül keresztelkedett meg Bizáncban Gyula társfejedeleme, akinek lánya, Sarolta lett Géza fejedelem felesége, Szent István édesanyja. Gyula vezér hozta magával Konstantinápolyból Hieroteosz püspököt; a keletmagyarországi óhitű hierarchia első ismert főpásztorát. A marosvári Ajtony vezér Bodonyban (a mai Vidinben) keresztelkedett meg, keresztapja a bolgár fejedelem volt. Bár keveset tudunk a korabeli óhitű hierarchikus térképről, nem nehéz képet alkotni erről a korszakról; ha megfontoljuk, hogy a tárgyilagossá Moravcsik professzor 200 azonosítható és ennél is több nehezen azonosítható keleti monostorról tudott.⁶ Ahol ennyi monostor létezett, ott életnek, tevékenységnek, kultúrának is kellett lennie! Igaz ugyan, hogy már Géza fejedelem – nyilván földrajzi és katonapolitikai szempontok miatt – nyugat felé orientálódott és törekvésében követte őt fia, első királyunk; de a keleti kereszténység továbbélt, hiszen Szent István keleti monostorokat is létesített, például Veszprém-völgyben. Aba Sámuel szintén pártolta az óhitet, s I. András is létesített keleti monostorokat, Tihanyban, Visegrádon stb. A bizánci egyházszakadás, valamint a kelet és dél felől terjedő "bogumil-mozgalom",⁷ továbbá a lateráni zsinatnak (1215) az a rendelkezése, mely a hazai óhitűeket a nyugati szertartású püspökök joghatósága alá rendelte,⁸ azután a keleti monostorok elnéptelenedése; végül az Árpád-ház férfiágának kihalása és – egyáltalán nem utolsósorban – Róma és Germánia szorítása végül is elsenyvesztette az óhitet; legalábbis a magyarajkú hívek számára. Az utolsó óhitű monostor: a szávaszentdemeteri, ahol egy időben nyugati és keleti szerzetesek éltek együtt, 1344-ben megszűnt az óhitűek részére. Az idegen házból való királyok pedig "keresztesháborúkat" szerveztek az óhit elpusztítására. Érthető tehát, hogy a szorongatott óhitűek egy része "latinizálódott". Egy másik részük a 16. században protestáns lett; de a többség – szertartásához ragaszkodva – csatlakozott a más nyelvű óhitűekhez, a ruszinokhoz, szerbekhez, később a románokhoz is, és ezáltal gyengített a nemzettestet.⁹

Unió törekvések

A kereszténység alapítójának, Jézus Krisztusnak az volt a kívánsága, hogy követői "egyek" legyenek, egységben éljenek.¹⁰ Ámde a keresztények között minden időben akadtak, akik ezt az egységet megbontották. Az említett keleti egyházszakadás után pápák és uralkodók, papok, szerzetesek és világiak is próbálkoztak – ha nem is mindig önzetlen és tiszta szándékkal – a keleti és nyugati egyház egyesítésével.

Az első komolyabb próbálkozás a lyoni zsinaton történt: 1274-ben; kevés eredménnyel. Több reménnyel biztatott a flórenci zsinat 1438-ban; mivel ott jelen volt a bizánci császár és a patriarka, valamint a kievi petropolita, Izidor érsek is. Ettől az időtől nevezik a Rómával egyesült keleti keresztényeket görögkatolikusoknak.¹¹ A görög császárnak "sürgős volt" az unió és a remélt nyugati segítség, mivel a törökök már Bizánc közelében állottak! Izidor érsek őszintén óhajtotta az egységet, melyet Kiev 1054-ben nem is tagadott meg. A kievi fejedelmek még sokáig tartottak diplomáciai kapcsolatokat Rómával és a metropoliták is "beszélő" viszonyban álltak a pápával;

1111-ig igazolhatóan, és rövid megszakítás után később is. Izidort azonban Rómából való hazatérése után székvárosából kikergették, Rómába menekült és ott halt meg. Az első, tartósabb uniót az ukránok kötötték meg Rómával Breszt-Litovszkban, 1596-ban. Ezt az okmányt – akkor még – nem írta alá a két legtekintélyesebb egyházfő: a lemerbergi és przemysli püspök. Az unió eszméje azonban elterjedt Galíciában, de a kárpáti körzetben is.

A breszti unió után néhány évtizeddel, 1646-ban aláírták a kárpáti és szabolcsi óhitűek unióját is az *ungvári* várkaplónában. Ennek előkészítői szintén arisztokraták: Drugethek, Koháryak, Károlyiak voltak, továbbá az akkori egri püspök, Jakusics gróf, kinek húga, Anna az ungvári várúr, Drugeth György felesége volt. Az unió munkásai között találjuk még a galíciai unió apostolait, Terleczy és Krupeczky püspököket, Kosszovics bazilitát és a hajdúdorogi vikáriust, Marinics Jánost,¹² aki őszintén egységpárti volt. A legfontosabb igényt viszont, hogy az egyesültek saját egyházmegyét, saját püspököt kapjanak, csupán 1771-ben teljesítette Róma. Addig az egri püspök volt a patrónusuk. Magyar püspökségről szó sem esett.¹³

A románok uniója 1697-ben volt. Teofil főpap ekkor írta alá *Gyulafehérváron* az egyesülés okmányát. Ő is kapott egy jezsuita "szürke eminenciást" és ennek az uniónak is volt politikai háttere. Az 1948-as reunió a mai napig sújtja nemcsak a másfélmilliónyi, egykor görögkatolikus románságot, hanem – elsősorban – a nemzetiségüket, nyelvüket, szertartásukat "ördöggel, pokollal szemben is" védő, a világ csodálatát kiváltó székelő hitsorsosainkat!¹⁴

A délmagyarországi unió 1776-ban realizálódott a körösi görögkatolikus püspökség létesítésével. Ennek mai székhelye *Zágráb*. Itt volt a legkevesebb probléma, hiszen a bácskai-bánáti görögkatolikusok elsőprő része már mint unitus költözött át mai hazájába a kárpáti-dukai körzetből.

Ortodox-unitus örökség a vallásos népelemek terén

Az *ungvári* unióig (1646) nemcsak hangjegyes, paraliturgikus kéziratunk nem maradt fenn az óhitűek egyetlen körzetében sem, hanem pusztán szöveges kéziratokról sem tudunk. Az óhit – az Árpád-ház kihalása után – nagyon is mostoha sorsra jutott. S még ha maradt volna is valami az óhitű hagyományból, Nyugat fanatikus aktivistái úgyis elpusztították volna, mint ahogyan felgyújtották a templomokat, az egyházi ruhákat, könyveket, ikonokat stb. A vallásos népelemek tartalmazó kéziratok terén azonban nem is volt sok pusztítani való, mivel egyrészt Keleten a liturgikus ének volt a fontos; másrészt mind a keleti egyház, mind a nyugati tiltotta a népi "kantok" használatát. A nyugati rítusú vallásos népelemek száma sem volt magas; hiszen – a Nádor-kódexben lejegyzett – 2 darab kottás népénekén kívül a Kisdy-kancionál kinyomtatásáig (1651., illetve 1665-ig) alig volt vallásos népénekgyűjtemény.

A vallásos népelemek elterjedésének Keleten sokat ártott a "bogumil-mozgalom",¹⁵ melynek fanatikusai vallásos énekeikben dicsérték ugyan az Istent; viszont gyalázták a hatalom birtokosait, az urakat és papokat. A hatóságok természetesen pusztították ezt az irodalmat. Nem könnyen érthető, hogy – bár a keleti egyház "népibb" mint a nyugati – a liturgia párbeszédese drámájában való közreműködésen kívül a népnek alig volt szélesebb lehetősége a saját énekei megszólaltatására.

Mivel az első megmaradt paraliturgikus kézirat Oroszországban a csernigovi (1632), Galíciában a lemerbergi (1680), Kárpátalján a kereknyei (Ung megye, 1680

körül), a Dukla-alján a kurói (1751), Budán a Radisics-féle (1769-ből), majd az első tisztán magyar nyelvű, a hajdúdorogi 1851-ből: tehát mindegyik már az "unitus" időkből. Így fel kell tételeznünk, hogy a "szakadár" korban keletkezett vallásos népelemek száma nagyon csekély lehetett, alig két tucatnyi.¹⁶ A hazai román és szerb, valamint bolgár ortodox lelkészekkel való beszélgetésem meggyőzött arról, hogy a "szakadár"-korbeli, vallásos népelemek számáról való vélekedésem nagyjából megfelel a tényeknek. Szinte érthetetlen, hogy a nagyon gazdag folklórkinccsel rendelkező bolgárok karácsonykor majdnem kizárólag liturgikus énekeket énekelnek.

Az óhitű, vallásos népelemeknek leggazdagabb termőföldje Galícia. Itt sem ismerünk a breszti unió (1596) előtti paraliturgikus énekgyűjteményt, hiszen a pocsajevi, "Bohohlasznik" című nyomtatott énekeskönyv lemergeri, kéziratossal elődje 1680-ból származik. A többi kézirat, Zavarinik (1717), illetve (1735) stb. mind a breszti unió után íródott. Mivel azonban Pocsajev csupán 1713-ban fogadta el az uniót, addig "szakadár" maradt, így valószínű, hogy az ottani gyűjtemény bizonyos része még az ortodox időből származik. Azt is tudjuk azonban, hogy a nyomtatott kiadást nem csupán áhítat és vallási igény hozta létre, hanem a breszti uniót már megelőző, egyre hevesebb lengyelesítési törekvések elleni védekezés is. Emiatt jogosan tételezzük fel, hogy a pocsajevi gyűjtemény anyagának döntő része – például a műénekek egészen biztosan – már az unió termékei voltak, mivel az unitus ukrán baziliták saját termésű, ósláv, illetve ukrán nyelvű "ellenkantokkal" próbálták védeni híveiket a fülbemászó, lengyel nyelvű "kantok" hatásától.¹⁷ Ez a galíciai "kant-háború" indította el az óhitű, vallásos népelemek elterjedését, nemcsak Galiciában, hanem – valamivel később – a Kárpátok és a Dukla alatt lakó ruszinok között is. Ennek az énekanyagnak egy része terjedt el dél felé a zempléni, borsodi, szabolcsi óhitűek irányában. Én még diákkoromban, 1928-ban az abaújmegyei *Száraskék* községben, anyai nagybátyám, Petrassy Konstantin kétyi esperes kezében láttam meg az első nyomtatott, pocsajevi Bohohlasznikot, amelynek több ósláv énekét ugyanő magyarra fordította és *Miskolcon* publikálta.¹⁸ A galíciai anyag sok éneke még a múlt századig elfelejtődött. Ezekből nem is közlök szemelvényeket.

A pocsajevi gyűjtemény szebb énekei eljutottak a kárpáti körzetbe, ahol meg is maradtak századokon át. Ezekből kijegyeztem néhányat.¹⁹ A gyűjtemény néhány éneke ma is él: *Körösmezőtől Szegedig*, Duklától *Mikóházáig*, *Múcsonyig*, *Rakacáig*, *Hejőkeresztúrig*. Az egyes énekeknel megjegyeztem a – feltételezett – ortodox eredetet is. Hazai, óhitű, vallásos népeleink másik szülőföldje a kárpáti és duklai körzet, hiszen ott századokon át több százezer óhitű élt és él ma is. E körzet népelekei szebbek, színesebbek, mint a galíciaiak.²⁰ Létrejöttükben nagy szerepet játszottak a felvidéki, óhitű búcsúhelyek, mint Krásznibrod (*Laborcrév*); *Munkács*-csernekhegy, *Klokocsó* (Közép-Zemplén), *Máriakút* (Rafajovce, *Homonna* környékén); *Nagybukóc* (V. Bukovce; Észak-Sáros); *Misztice* (Mszticsovo; a Borzsava völgyében); *Kisberezna* (Ung megyében); *Bikszád* (Észak-Szatmárban), *Mikola* (Kolozsvár körül). E két utóbbi helyen három etnikum, a magyar, a ruszin és a román találkozott egykor. 1948 óta azonban csupán *Litény* "működik"!

A kárpáti–dukla körzet énekei között találunk olyanokat is, amelyek nyugati eredetűek. Ennek magyarázata egyrészt abban rejlik, hogy az óhitűek, a széles hazában együtt éltek a nyugati rítusú keresztényekkel, és átvették tőlük a népszerűbb énekeket. Másrészt: az ungvári unió egyesítette ugyan az óhitűeket Rómával, viszont nem volt saját megyéspüspökük, papnevelőjük, nem voltak intézményeik. Ezen akart segíteni Kollonich bíboros, lehetővé téve a kárpáti-szabolcsi óhitű kispapoknak, hogy a bécsi "Barboreum"-szemináriumon kívül a *nagyszombati*, illetve – egy ideig – az egri szemi-

náriumban is tanulhassanak. Éppen ez időben nyomtatták ki a Kisdy-Szelepcsényi Kancionált (1655), melynek néhány szép énekét a ruszin kispapok óslávra fordították le és odahaza elterjesztették.

Még egy fontos forrást kell említeni: *Máriapócsot* és ennek hatását: nemcsak az óhitű, hazai vallásos népének kedvelői között, hanem a nyugati ritusú keresztényekre is. Néhány pócsi dallamot is leírtam.²¹ Az említett forrásokból fakadó, óhitű vallásos népének – Galiciától a Kárpátokon át – eljutottak a délmagyarországi körzetbe is, éspedig nem csupán az óhitűek, hanem a szerb ajkú ortodox hívek közé is. Ennek bizonyága az az *Újvidéken* 1912-ben kinyomtatott szerb imakönyv, amellyel *Magyarcsanád*on találkoztam 1982-ben, és amelynek néhány galíciai eredetű énekét a szerbek a mai napig éneklék, kissé "áthangolt" dallamokkal. Lehetséges, hogy ezeknek az énekeknek a déli zónába jutásában szerepet játszott a Radisics-kézirat (1769), amely ma a Széchényi Könyvtár kéziratárában található.

A bácskai óhitűek magukkal vitték új hazájukba a kárpáti termés legjavát. Őseik – egykor legfőképpen *Krásznibrod*, *Klokocsó* és *Bukóc*, majd *Máriapócs* búcsúira jártak – utódaikra hagyták a szép búcsúénekek szövegeit és dallamait.²²

Meg kell emlékeznünk – ha röviden is – a román körzet vallásos népénekeiről, bár az ismert okok miatt itt a legnehezebb a kutatás, mivel hozzáférhető írásos anyag nincs, a szájhagyomány hiteles képviselői már vagy kihaltak, vagy túlságosan idősek és dallamintónálásuk nem megbízható. Másrészt ezek az énekek annyira más kultúra gyümölcsei, annyira nincs bennük hasonlóság, "rokonság" a kárpáti-szabolcsi övezet énekanyagával, hogy közlésük nem indokolt. Hatással nem voltak sem a magyar, sem a ruszin óhitű, paraliturgikus énekek fejlődésére. Itt is meg kell említeni, hogy a már elmondott általános okok miatt a paraliturgikus énekkultúra – a ruszinokat és magyar-ajkúakat leszámítva – a többi ortodox közösségek körében nem jutott magasabb színvonalra, mivel távolról sem volt olyan kiemelkedő szerepe, mint a nyugati egyházban. Annál fontosabb volt a liturgia, a "hivatalos" ének kultusza. Kezembe jutott egy Nyugaton, talán nem is "ökumenikus", hanem "uniformizáló" szándékkal kinyomtatott imakönyv, "Carte de Rugăcioni" címmel. Magába foglalja a nyugati liturgiát éppúgy, mint Aranyszájú Szent János keleti liturgiáját. A könyv végén közölt vallásos népének 90%-a nyugati típusú. A karácsonyi énekek között csupán az "O, ce veste minunată ..." kezdetű éneket ismerik és éneklék az óhitű románok, ortodoxok és unitások egyaránt, sőt a római katolikusok is. Ahány hazai román közösségben jártam; mindenütt ezzel kezdték a karácsonyi énekrendet. Sajnos, sokkal többet nem is találtam az "Inzserul paszorilor"-on továbbá a "Trij kráj delá"-n és a "Naszerja ta Krisztoszá"-n kívül. Ez utóbbi nem is népi ének, hanem a hivatalos, karácsonyi Tropár(-himnusz), melyet azonban a *kétegyházi* ortodox tanár, Pop Tilikan más dallamon énekel, mint a *pocsaji*, unitus "nótafa".

A hazai szerb ortodoxok vallásos népénekeit ugyancsak röviden említtem meg, mivel ezek nem voltak hatással sem a délvidéki görögkatolikusokra, sem más körzetekre, sőt, inkább ők örökölték néhány galíciai, illetve kárpáti eredetű vallásos népéneket, akár ortodox eredetűek voltak ezek, akár már az unitus korból valók. Ezeknek szövege megtalálható az *újvidéki* kiadású ortodox imakönyvben. Ezek közül a "Vszí jazüci, voszplescsite rukámi ..." (= "Minden népek, tapsoljatok ...") kezdetű énekek csupán kolomejka-ritmusa azonos a nálunk szélesben elterjedt "Midőn a Szűz bepólyálja gyermekét ..." kezdetű, karácsonyi altatódallal; de dallama más. A "Voszkrész Iszűsz ot hróba" (= "Feltámadott a Jézus ...") nemcsak Lembergtől *Ingvárig*, *Újfehértótól Makóig* ismert, hanem *Hajdúdorognak* ez az ének az egyik ked-

vett, húsvéti darabja. Ennek dallamára éneklük Dorogon a Kerub-himnusz is, Húsvétkor és a Pászká-ünnepkörben.²³

Keleti típusú vallásos és profán népszokások kölcsönhatásai hazánkban

Ebben a fejezetben elsősorban a keleti eredetű népszokásokat fogom felsorolni, nyomon követni és megpróbálom megkeresni történeti gyökereiket; azaz: hogy a népszokás még a "szakadárság" idejéből való-e, vagy már az unió idejében keletkezett. Mivel a keleti rítus szerinti egyházi év szeptember 1-jével kezdődik, emiatt az őszi – többnyire ünnepekhez kötött – népszokásokkal kezdem a szemlét.

Az első őszi ünnep Szent Demeter napja, mely az ókalendárium szerint november 8-ra esik, az új naptár szerint pedig október 26-ra. Az orosz egyház hatásának lehet tulajdonítani a "Demeter-szombat"-ot, amely az – általánosan, minden őhitű egyházban megtartott – öt "halottas szombaton" kívül még a Szent Demeter vértanú ünnepe körüli halotti megemlékezést is megtartja. A gazdasági év folklórnaptárában Demeter napja a juhászok "újéve". Az elszámolás, elszegődés és természetesen az áldomás ideje. 1985-ben Krasznibrodon (Észak Zemplén) és Mikóházán még megtaláltam a Demeter-kultusz nyomait.

November 30-án (az ónaptár szerint XII. 13-án) ünnepli az egyház – Keleten és Nyugaton egyaránt – Szent András apostol ünnepét, amely egyetemes folklórünnep is.²⁴ Galíciában derelyét ("pirohü") sütnék a lányok; Kárpátalján "vakarcsot", melyeket sámlira tesznek és aggódalmas érdeklődéssel figyelik, hogy a szobába bevezetett kutya melyik lány "remekművét" falja fel elsőnek. A hagyomány szerint ugyanis az a lány megy legkorábban férjhez, akinek "vakarcs-művét" előbb habzsolja fel a kutya. Kárpáti szokás az is, hogy a "böjtös" mulatságból,²⁵ lányos házakból hazatérő legények elé az utcán a sötétben erős madzagokat feszítenek ki a lányok. A legények hasra esését az árokba bújó lányok természetesen vihogással és tapssal "honorálják". Az ólomöntés és az ólomfigurákból való jóslások is ismeretesek az egész Duna-medencében. Eredetükre egyforma jogot formálnak keleten és Nyugaton. A galuskafőzésnek is a jövőbenezés a célja. Észak Zemplénben (*Habura*), de Észak Szepesben is (*Berkenyéd*) a megőrzendő galuskába papírt rejtettek el a lányok, amelyekre előzetesen férfineveket írtak. Néhol tizenhármat, néhol csak tizenegyet; melyekből az egyiket + -tel jelölték meg: ez korai halált jelentett; egyet üresen hagytak, ez meg azt jelentette, hogy a férjhezmenéssel még várniuk kell. Gömörben és a Garam völgyében megrázták a lányok udvarlójuk kertjének kerítését s közben Szent Andrásról "imádkoztak": "Garádom, megrázlak; Andrásom, vallatlak; kinek leszek hamar odaítélt rabja?" Az András napi népszokások egy része még pogánykori örökség, s a profán jellegű köszöntők sehol sem említik Andrást apostolként, csupán mint "szerencsét hozót". Keleten viszont "imádságos" formában is említik őt, például *Haburán* "Szlávim Tya, Andreje ..." (= "Dicsőítlek Téged, elsőnek hívott apostol ..."). Ez azt látszik igazolni, hogy Szent András tisztelete keleti gyökerű, s egyben azt is, hogy a – keleti körzetben elterjedt – András nap népi játéka még az ortodox korszakból származnak. Ez abból is látható, hogy az Emilia Horváthhová könyvében található túróci szövegben ruszin, őhitű igealak szerepel: "znáti, szpáti" (= megtudni, aludni, hálni). A teljes szöveg magyarul így hangzik: "Andráská, szeretném megtudni, hogy a jövő évben kivel fogok hálni?"²⁶

A Miklós-nap számomra legkedvesebb, gyermekkori folklóremléke a "Nyikolajka-jércék" koncertje, az Abaúj megyei *Gadna* község görögkatolikus templomában.

Ezeket az állatkákat a hívek ajándékozták az egyház szolgálóinak; nyilván azért éppen Miklós-napra, mivel a jószívű myrai érsek, aki a keleti egyház patrónusa is volt, messze földön híressé vált emberszeretetéről. Ennek az emlékét őrzi – Nyugaton – a gyermekoknak az ablakba kitett cipője, amelybe "Mikulás bácsi" ma is belerakja ajándékait.

A "lucaszékét" keleten is készítették az óhitűek, de ez a népszokás nyugati eredetű. Az Exarchátus némelyik egyházában, például a borsodi *Rakacsnán* 1945-ig még szokásban volt.²⁷

A fonóházi szórakozások, melyek az egyedüli böjti szórakozást jelentették, egyformán ismereteseek voltak minden körzetben. Keleten néhol "istenes" dalokat is énekeltek a fonóban, mint a paradicsomi bűnbeesés történetét, azaz: adventi témát.

A Karácsony korábban került az ünnepek közé Nyugaton, mint Keleten, ahol sokáig az "Úrjelenés"²⁸ volt a főünnep. A karácsonyi vigília keleti rendje a következő: december 24-én (a régi naptár szerint január 6-án), reggel végzi a pap, rendszerint csak a kántor és egy-két idős "kenethozó"²⁹ jelenlétében a "királyi" imaórákat³⁰ és Szent Bazil liturgiáját. A házakban és a ház körül folyik az előkészület az ünnepre. Délben valódi "ókeresztény", szerény, böjtös ebéd van. Délután a házigazda, illetve néhol a családanya behoz egy szalmaköteget a lakószobába és széjjelszórja. Amikor már minden "jóság" az asztalon volt, akkor összejött az egész család, az északi és déli körzetekben kiegészítve a testvérként kezelt, szegénysorsú "vándorral", aki igazában Jézust képviseli, ki "övéi közé jött, de övéi őt be nem fogadták". A családfő "Krisztus születik" köszöntéssel köszönti a családtagokat, akiknek válasza: "Dicsőítsétek!". Majd együtt eléneklik a karácsonyi himnusz: "A Te születésed, Krisztus Istenünk ...", melynek végeztével minden családtag elfogyaszt egy kis adag fokhagymát, melynek egészségmegőrző erejét ugyan senki sem tagadja, de a lányok nem mutatnak iránta túl nagy lelkesedést. Ezután mindenki vesz az asztalon lévő tálból káposztáslevest, melyet bizonyos körzetekben babbal, borsóval ízesítenek. Utána valamilyen halétel; növényi olajban rántott hal vagy ruszli, majd a "bobályka" következett mézzel vagy gyümölcs-izzel. A bobályka mákkal vagy vegyes keverékkel (mák, dió, lekvár) töltött derelye. Ezután jöttek a különböző sütemények és italok. A galíciaiak szentestei vacsorája tizenkét fogásból állott, köztük a "kutja" nevű, méz, mák és búzapép keverék, mely nemcsak liturgikus, tehát kötelező eledel volt; hanem termésjelző is! Ennek egy adagját a gazda kanállal a szoba mennyezetére dobta, s ha a pép fennmaradt, akkor jó termést, ha viszont leesett, akkor sovány évet jövendölt. A kárpáti óhitűek asztaláról nem hiányzott az alma sem, hiszen ez is "bibliai" gyümölcs, amely mindenkit emlékeztetett a paradicsomi bűnbeesésre éppúgy, mint az Isten irgalmára. Emiatt lett a Megváltó a karácsonyi dalokban "aranyalma."³¹ Vacsora után a házbéliek karácsonyi dalokat énekeltek, miközben már megindult a falu fiatalsága; előbb a kisebb iskolások, majd a többi fiatalok; de idősebbek is, hogy – részint kántáló énekekkel, melyek az ünnep vallásos tartalmát közvetítették, részben jókívánságokat tartalmazó, gyakran teljesen profán szövegű versekkel vagy énekekkel – hozzájáruljanak az örömdal hangulatának emeléséhez.³² A magyar görögkatolikusok karácsonyi énekeinek egy része ószlávból való fordítás még a "szakadárság" idejéből, másik része közismert, római katolikus karácsonyi ének, mint például a "Mennyből az angyal", a "Dicsőség mennyben az Istennek" stb. A "betlehemjárás" nyugati eredetűnek látszik, bár – akár a szerbek "vertepje", akár a bolgárok ugyanilyen elnevezésű betlehemjárása – nagyon régi időre vezethető vissza. Az egész hazai körzetben összegyűjtött és publikált karácsonyi játékok³³ közül Keleten általában csupán a nagybányai változatot ismerik az óhitűek. E népi játék szereplői többnyire azonosak a nyugati változatokban szereplő figurákkal, bár a Dukla-alján (Észak-Sárosban, *Pusztamezőn*) annyi szereplőt találunk,

hogyan nehéz követni a játék sorát (zsidó, katona, Heródes, ördög és "kecske" stb.) Némely helyen ismerik keleten a "csillaghordozást" is; de mivel ezt többnyire Vízkeresztkor végzik, majd ott szölok róla. A karácsonyi köszöntők között lejegyeztem Szepesjakabfalván egy "tréfás kolyadát", Szent János és Szent István együttes kántálásáról.³⁴

Szilveszterest – Újév. A szilvesztereste vagy újév hajnalán véghezvitt jókívánságmenetelések ismertek voltak az egész Duna-medencében. Sok helyen "maskarások" járták végig a falvakat és adták elő – közösen vagy vezetőjük révén – jókívánságaikat. Közép-Sárosban, 1968-ban tanúja voltam egy "falujárás" szertartásnak. Két ünneplőbe öltözött lány, szépen feldíszített fenyőgallyal a kezében, a felvégőtől az alvégig körüljárta a falut. Kettejük között menetelt egy nagyobb legény; nagyobb fenyőgallyal, melynek tetejére egy pufók derelye volt erősítve. Ezt a derelyét a lányok alaposan megpaprikázták. Útközben karácsonyi énekeket daloltak. A falujárás végén egy előre megállapított házban megvendégelték őket. Ekkor a fenyőgallyat vivő legénynek – akit az egész Felvidéken "carj"-nak, azaz "király"-nak neveztek – el kellett fogyasztania a túlpaprikázott derelyét. Meg is ette, még ha köhögött, prüszkölt is! Ugyancsak ebben a sárosi községben, Litényben már az újév délutánján összegyűltek az északi faluvégén a nagylányok és lassú léptekkel végigjárták a falut. Közben karácsonyi énekeket is énekeltek, de például az "Ott alul ..." (= Tam dolu ...) kezdetű népéneknek³⁵ semmi köze nem volt a karácsonyi ünnephez. Az északzempléni Haburán "Vaszilka" néven ismerik ezt az újév előtti jókívánságmenetet. A haburai "Vaszilka" egyik szövege így hangzik: "Friss derelyét adjatok, zsírban úsztassátok, ügyesen vadásszatok, jó férjet fogjatok".³⁶ A néhol gyakorolt "tuskóégetés" helyett a sárosiak tuskóvontatást végeznek, de január ötödikén.

Vízkereszt: I. 6. (illetve I. 19.). A haburai "csillaghordozás" azonos az imént leírt litényi móddal, csak ezt – galíciai hatásra – Vízkeresztkor végzik. Ez a szertartás – mint Ernyey József megállapította³⁷ – orosz-ukrán eredetű, és nyomai megtalálhatók az ukrán határmenti Haburától, a délzempléni óhitű falvakon (*Mogyoróska, Baskó, Boldogkőváralja* stb.) át az északi zóna határáig, a Miskolc környéki Hejőkeresztúrig. A vízkereszt-i házaldás néhol még divatban van mind az ortodoxoknál, mind az unitusoknál. A házakat a pap áldja meg, a melléképületeket és állatokat a gazda.

Tél "temetése": ideje, módja sőt elnevezése is különböző, tájak szerint. A Garam mentén "moréná"-nak; Sárosban "szmertocská"-nak (= halálka) mondják; délebbre "kiske", Dél-Szlovákiában "kiszelica" a neve. A tél elbúcsúztatása vagy a "fájdalmas vásárnap" előtti szombat, vagy – Sárosban, az óhitűeknél – "Lázár szombatjára" esett. Valószínűleg azért, mert a hidegebb körzetekben nem lehet a "télbábút" (a kiszét) korábban a folyóvízbe dobni; mert még be van fagyva.

Húsvét. Elnevezése "Velikdény" (= Nagy nap), "Ünnepek ünnepe" stb. Az első húsvéti esemény a színes, körmenetes, hajnali feltámadási szertartás, melyet Nyugaton már régóta nagyszombat délutánján tartanak meg. Ez a szertartás a reggeli szolgálatnak kibővített, ünnepélyes formája. E szertartás után következik a húsvéti eledlek (sonka, húsfélék, pászka, bor, sajt, túró stb.) ünnepélyes megáldása a templom körül vagy a templomban. Az áldás végén az "eladólányok" felkapták a kosarat és rohantak vele haza, mivel "hitük szerint" amelyikük leghamarább ért haza, az ment férjhez a legkorábban! Húsvétkor az óhitűek egykor nem főztek "meleget", hanem csupán a "szenteltet" fogyasztották. A húsvéti locsolódás elterjedt szokás volt keleten és nyugaton egyaránt. Ugyanúgy a festett, húsvéti tojások ajándékozása is, bár ezt például Bod Péter keleti eredetűnek tartotta. Húsvét első napján a délutáni szolgálat keretében a templom körül színes körmenet volt, a feltámadási evangéliumok olvasásával. Ezután következtek a népi játékok. A "ligeti játék" (északon: "lahivkü" vagy "háivkü")³⁸ egyik

változata szerint a lányok kettős sorokban, kézenfogva vonultak fel a falun keresztül a ligetbe. (Hajdúdorogon régen csupán a hatalmas templomkertben volt megengedve e táncos játék, hogy a fiatalok felügyelet alatt legyenek!) A ligetben aztán kört alakítottak ki, miközben lassú, kígyózó, kanyargós tánc (szláv: krivúj) keretében énekelték a tavaszt dicsőítő dalokat, melyeket északon "vesznyanká"-nak (azaz tavaszkanak) neveztek.³⁹ Másik változata szerint a körtáncot lejtő lányok körén belül egy szólótáncosnő külön táncolt. Ismét más változata szerint a lányok két csoportban álltak – egymással szemben – és antifónaszerűen kérdés-feleletet daloltak. Ezalatt a legények a fák mögé bújva taspsoltak, füttyültek, kritizálták vagy ijesztgették őket. További két leányjáték volt az "akadályugrás", melynél a legények bíráskodtak és az "Engedj engem" kezdetű. Voltak húsvéti legényjátékok is a kárpáti körzetben, többnyire galíciai eredetűek. (Ököreladás, "utánzás", "körjáték" stb.) Az "ököreladás" csupán jogcím volt a vendéglátás kiprovokálására. A legények az ünnep második vagy harmadik napján házról-házra járva mindenütt bekiabálták: "Van ökrünk eladó"! Ha a háziak jelezték, hogy készek a "vételre", akkor következett az alkudozás, azaz az italozás.

Az "utánzást" – egymás között – a lányok is játszották. Sort alkottak, amelynek az elején háttal állt az "oktató", aki valamilyen munkafolyamatot (kaszálast, favágást, varrást, ásózást, stb.) utánzott, és a mögötte állók megismételték a látott mozdulatot. Akinek ez rosszul sikerült, az zálogot fizetett a lányoknál, de a legényeket büntetésül "deresre húzták".

A "kő-játék" abból állott, hogy a fiatalok három kő körül táncolva daloltak a szerelemről, tavaszról. Egy ilyen játékdal szépeességi szövegének a kezdete: "Virágocskák, zöld vetések, növekedjete; ti, legények, magatoknak lányt keressetek."⁴⁰

A "híd"-játékot ismerik Lembergől az Adriáig.⁴¹ Itt leírom a ruszin változatú szöveg magyar fordítását Smajda makovica gyűjtése alapján:⁴²

I. kar: "Haja, gyöngye, haja; elküldött a királyné; haja gyöngye, haja. II. kar: Mért küldött a királyné? /refr./ I.: Erős hidat építeni, /refr./ II.: Készen van-e már a híd? /refr./ II.: Mi már elkészítettük, /refr./ I.: Átengedtek-e rajta /refr./ II.: De mi jót adtok érte? /refr./ I.: Feketeszemű, szép lányt, /refr./ II.: Becsületes-e a lány? /refr./ I.: Becsületesebb, mint ti! /refr./ II.: Nosza, igyekezzetek! /refr./"

Országszerte Szent György napján hajtották ki először a szarvasmarhákat. Északon (az ónapár szerint) május 6-ra esik ez az ünnep. Szent György napján a falusi legények a "határjátékokat" játsszák, tulajdonképpen ügyességi feladatokat hajtanak végre (futás, dobás stb.) egy alkalmas helyen, rendszerint az erdő, liget előtt.

Szent Iván nap előestéjén, június 23-án (illetve július 6-án) országszerte végeztek a fiatalok olyan népi szertartásokat, melyeknek eredete még a pogány korba nyúlik vissza. Vitatott, hogy e játékok nyugati-germán vagy északi-szláv eredetűek-e? Valószínű, hogy mind északon, mind keleten és nyugaton a pogány kori Vénusz-kultusz újabb-kori változatai ezek a játékok.⁴³

A fiatalok kivonulnak a patak partjára, vagy az erdőszélre, ligetbe. Elkészítenek egy-két fabábut, melyeket tölgy vagy jávorfagallyakkal díszítenek fel. A bábut kiemelkedő helyre állítják, majd faháncsokból tüzet raknak és a lányok "szólóban" vagy párosan átugorják a tüzet. A legények minősítik az ugrásokat. A tűzben való megpörköltetés vagy – ne adj' Isten – a tűzbeesés nagyon rossz előjel! A szentivánéji daloknak csak annyi köze volt Szent Jánoshoz, hogy megemléstették a nevét, néha érzelmes, de néha eléggé erotikus szövegek környezetben.⁴⁴ A fiatalság régen kint is hált az erdei pázsiton, de ezt a hatóság tiltotta!

A keleti típusú lakodalom – leszámítva a liturgikus részt – ugyanazokat a népi elemeket tartalmazza, mint a nyugati. Keleten is "kommendálás" alapján kezdődik a házassági tervek szövögetése, majd a kölcsönös információgyűjtés, – a "puhatolás" a lány hajlandóságáról, "szabad kezéről", után a "hitesek" jelenlétében történik meg a hivatalos leánykérés. Ezt a "kézfogó" követte, amikor valóságosan "kezet adtak" egymásnak nemcsak a jegycesek, hanem az örömszülők is. Ezután jelentkeztek a hirdetésekre a jegyzőnél és a papnál; majd a vendégek "hívogatása" következett, ami északon a "zászlós" (ruszinul: "zasztavnik")⁴⁵ feladata volt. Az esküvő napja előtt bonyolították le a menyasszonyi láda átvitelét a vőlegényes házba. Ugyanezen a napon volt a "csigakészítés" és a legény, illetve leánybúcsú megható szertartása. A polgári és egyházi esküvő után a lakodalmi vacsora asztali áldással, az ételek felszolgálása előtti rigmusokkal, evés-ivással; menyasszonytáncsal, "szakácsofferával", stb., ugyanúgy zajlott, mint a nyugati lakodalmakban. De a templomi szertartásnak volt egy keleti különlegessége. A kántor által énekelt szentpáli "apostol-szöveg" egyik részénél: "Asszonyok, engedelmeskedjetelek férjeteleknek, mint az Úrnak" (vö.: Ef.: 5:22).. az újházások igyekeztek egymást megelőzni a "lábfejtaposással" a "tetrapod"-nak nevezett kis asztalka alatt, mivel hitük szerint amelyik félnek ez a taposás hamarabb sikerül, az fogja hordani a kalapot a közös életben. A lakodalmas dalok anyagában elég nagy a különbség a keleti, illetve a nyugati zóna között. Keleten sokkal több vallásos jelleget találunk e dalokban. Például a szülői áldás kérésekor: "Ó, anyám, anyácskám, áldd meg gyermekedet, kérjed a jó Istent: őrizzen engemet!" (*Mikova*; Észak-Zemplén.) A templom előtt: "Nézd meg jól, Annuska, a templom kulcslyukát, ma láttak utólszor téged, mint leánykát." A koszorúkészítésnél: "Nézz ránk égből Isten, segítséged most kell, Te is, Isten anyja, díszítsd koszorúkat." A templomba menet: "Megyünk, közeledünk az Isten házába, hogy ott áldást kapjunk közös, új utunkra." A templomon kívül akad tréfás szöveg is, pl.: "Új pár az oltártól székenben vonult el; még a Miatyánkot se mondták el, renddel. Új asszony csak a "kis" Miatyánkot tudta; férj a keresztet is balirányba hánnya." Lejegyeztem egy – merész szövegű – menyasszony "gyónást" is a 10 csókról:⁴⁶

Lány: "Eljöttem hát, lelkiatyám, meggyónni magának. – Pap: Valljad hát meg igaz szívből vétkeid a papodnak. – Lány: Első csókot adtam az én drága, jó anyámnak. – Pap: Az járt neki, úgy mint a te élted adójának stb. ... Lány: Kilencedik csókot adtam kedves jegyesemnek. – Pap: Tizediket fogod adni lelkivezetődnek. – Lány: Ha ez törvény, hát engedek a régi szabálynak, hisz a tized úgyis járul az Úr szolgájának." Korábban azt hittem, hogy ezt a gyónást sváb telepések honosították meg, de megtudtam, hogy régen az egész Szepes és Sáros ismerte.

A siratóénekeknek gazdag irodalma és bőséges szemelvényei vannak Keleten is. Itt, csupán az érdekesség kedvéért említek egy esetet, melyben fiatalon elhunyt cigány-prímást szokatlan módon sirat el az édesanyja.⁴⁷ A panaszos, mélabús dallamon eljajgatott első rész után egyszerűen átcsap a "Ritka búza, ritka árpa ..." dallamába és gyorsabb tempójába, annak érzékeltetésére, hogy az ő fia milyen szilajon, milyen érzéssel játszott a gyerekek talpa alá ezt a nótát!

Amint a liturgikus ének forrásai eltérnek a galíciai-kárpáti-szabolcsi körzet forrásaitól, ugyanúgy a paraliturgikus énekek is mások a szerb zónában. Mivel más a vallásos népének dallamvilága, csupán összefoglalást adok a szerb, vallásos folklór maradványairól, hozzátéve, hogy amit leírok, az mind ortodox örökség.

Adventi idő. A szerbek az András- és Luca-napihagyományok, szokások helyett inkább a bányászok védőszentjének, Borbálának tiszteletére végeztek népi felvonulásokat, de ezeket is rábízták a kisebb, illetve kamaszkorú fiúkra. Egy másik népszerű szent, alexandriai Szent Katalin emlékét is ápolták. Az ő vigiliáján, december 7-én, a lányok szilvaágakat helyeztek a patak vizébe vagy vízesedényekbe abból a célból, hogy azok a karácsonyi ünnepre (I. 7.) kivirágozzanak. Miklós-napi köszöntőket a szerb gyermekek is elrigmusoltak, nemcsak jámborságból, hanem a várható ajándékok miatt is.

A karácsonyi vigília hajnalán (I. 6.) a házigazda kivagott az erdőben egy fiatal tölgyet. Ennek vastagabb tuskóját ("badnyak") hazavitte, és ezt égették egész napon át. A szentestei menü általában ugyanolyan volt a szerbeknél, mint a többi óhitűeknél. A szobákat házi füstölővel kifüstölték az ünnepi vacsora előtt. A betlehemi járás szerb formáját régebben "vertep"-nek nevezték.⁴⁸ A szentestei, illetve első napi ünnepi asztalnál lehetett találkozni a "poljaznik" néven ismert, Jézust jelképező vendéggel. Szentestei szerb különlegesség a "bozsicsnűj kolacs" (= kisistenke, azaz Jézus kalácsa). Ugyancsak szerb különlegesség a "csésznica" nevű kalács, melynek belsejébe pénz volt belesütve, aki megtalálta, annak szerencsét hozott.

Az őszendő utolsó napja – a szerb óhitűeknél is – Melánia ünnepe. Az újévi, ünnepi kalács neve "vaszilica", Szent Bazil tiszteletére. Sajátosan szerb népi ünnep a család védszentjeinek ünnepe, melyet ők "szláva" (= dicsőség, tisztelet) néven említenek és nagy ünnepélyességgel tartanak meg.

Nemrégiben *Battonyán* jártam, megtudni, hogy mi maradt meg ott a régi szerb hagyományból? Az előbb említett szokások közül eltűntek Borbála, Katalin, Melánia népi ünnepének hagyományai. A "badnyinát" (= széna vagy szalma) most is elhinti a gazda aszentestei vacsora előtt. A karácsonyi "bozsics"-kalács készítése körülbelül 1960 óta megszűnőben van. A "csésznica" viszont még hitegeti a szerencsét várókat. A "szláva"-ünnepet még nagyon tartják; különösen a "kedvenc" szentek – János, Miklós, Mihály, Száva – napján, valamint a templom ünnepét, mely az új naptár szerint IX. 8. A húsvéti locsolást Szent György napján végzik. A húsvéti "hoja gyungya"-játék 1920 óta megszűnt. Nem ismerik már a Szent Iván éji "tűzugrást" sem, ellenben nagy ünnepélyességgel áldják meg Keresztelő Szent János születése napján /VII. 7-én/ a gyógy-növényeket (= bilin). Ezekből koszorúkat fonnak és a templom falára akasztják.

Pünkösöd táján végzik a határszentelést a mezsei kereszt mellett. Szent Mihály előtt (XI. 8., illetve 21.) kegyelettel emlékeznek meg a két világháború halottairól; gyászliturgiával és panychidákkal (= emlékeztetések). A télutón játszott "turka"-játék 1945 óta nincs divatban. A "lucaszék" készítés szintúgy. A vízszentelést I. 6-án régóta a templomban végzik.

Román folklórhagyományok

A román ortodox – és az ebből merítő unitus – hagyományok, népszokások egyre inkább fogynak, pusztulnak a hazai óhitűek között. András-napi hagyományuk nem is volt, kivéve a vegyes lakosságú helyeken; ugyanígy nyoma sem maradt a lucaszék készítésnek. A Miklós-napi "Ó, aki Szent Miklóst szereti" ("= O kto, kto Nikolae sfinte ...") éneket ismerik, de más dallamon éneklük, mint a ruszinok és magyarok. Karácsonyi énekeiknek két fajtája van, a kolinda és korinda. Úgy tűnik, mintha az előbbiben több lenne az ünnep tartalmából, míg az utóbbi inkább köszöntő jellegű, de a pesti ortodox román esperes véleménye szerint ez a különbség csupán fiktív, nem törvényszerű. Sajnos, a még énekelte kolindák száma is egyre csökken, mivel erős az asszimiláció, másrészt az ifjabb nemzedék már nem sok érdeklődést mutat irányukban. A téli "turca"-játék 1945 után szintén kiment a divatból, ugyanígy a "priscalit" elnevezésű húsvéti "bíráskodás" szokása. Ez abban állott, hogy a templomtéren felelniök kellett a legényeknek a "tanács" előtt; nem sértették-e meg a böjti szabályokat, például büntetést érdemlő csókolózással? Ha igen, a "tanács" súlyos ítéleteket hozott a "vétekese" ellen! Pünkösdkor még ma is kivonul a hívő sereg a mezei kereszthez ("ku krucsa") a határszentelésre. A régi "Barátság"-ünnepnek és Szent Tódor tiszteletének nincs már emléke. A házszentelés néhol most is szokásban van, de az Iván-napi tűzugrásnak nyoma sincs. A locsolkodás Szent György napján történik; 1945-ig még e napon gyakorolták a leányfürdést is. Pünkösdkor régen felcicomázott, fehér ökröt vezettek végig a falun, majd a felvonulás után ünnepi áldomást tartottak. Különleges, a Kárpátokban és Szabolcsban ismeretlen "leányvásár" dívott a románoknál, melynek "zsok" (azaz: tréfás tánc) volt a neve. A templomtéren, tánc közben nézte ki mindegyik anya nősülendő fia számára a jövődöbelit. A halotti tort, a "pománát" még ma is megtartják, mikoris egy nagy méretű kalács közepére helyezett égő gyertyával tisztelegnek a halottnak. A régi, karácsonyi betlehemjárás ("vifliem")⁴⁹ a 3 "csillagos" (cu steau) és a Heródesjáték (Irodiu) a háború óta kiment a divatból. Viszont a románok is megtartják a "halotti szombatokat" (ötször); sőt néhol a Tamás-vasárnap utáni halotti megemlékezést is, különösen ott, ahol együtt élnek más óhitű népekkel. A halotti évfordulónak is nagy a kultusza. A szabolcsi, hajdúsági magyar óhitűekre és görögkatolikusokra nagy hatással volt régebben a román óhitűek vallási hagyománya, hiszen például *Hajdúdorogon* 1819-ig fennállott a román parókia, illetve román papot is tartottak. A két háború fokozatosan megszüntette ezt a befolyást, és ma inkább a "nyugatosodásnak" vagyunk tanúi. Az eltűnt ikonostázok, képállványok helyére új szobrok, szószékek, ajtatos képek (Jézus szíve, Szűz Mária, Szent József) kerültek. Az új templomi patrónusok (Kis Szent Teréz, Jézus szíve, Szent József stb.) mind arról tanúskodnak, hogy a keleti rítus emlékei halványulnak; s velük pusztulnak a – főleg nemzetiségi – ortodox hagyományok és népszokások is.

Amit itt leírtam, az csupán néhány mozaik, néhány adat, mely azonban mégis elegendő Kahler Ferenc tételének igazolására. "Bizánc megéri a fáradságot!"⁵⁰ Kelet ismerete nélkül sok népszokásunk gyökerét hasztalan keressük, viszont a keleti folklór gyakran magyarázatot ad egyes folklorisztikai problémákra.

Jegyzetek

1. Óhitűek = ortodoxok: A rómaiával nem egyesült, különböző rítusú és különböző nemzetiségű keresztények. Unitusok vagy köznyelven görögkatolikusok, a Rómával egyesült – ugyancsak különböző rítusú, pl. bizánci, kopt, chald, maronita stb. keresztények, akik között ugyancsak több néphez tartozó hívőt találunk; mint pl. magyarok, ruszinok, bulgárok. "Óhitűeknek tartják magukat a keleti keresztények, néhol egyrészt a nyugati keresztényekkel szemben; másrészt az "újhitű" protestánsokkal szemben. A tanulmány témájához további szakirodalommal ld. Bartha Elek, 1986; Cserbák, András 1986; Timkó, Imre 1971.
2. A 17 keleti rítus közül ismertebbek: a bizánci, a szír-antiochiai, az örmény, az abesszin kopt; a libanoni maroniták, indiai malabárok, szír jakobiták stb.
3. Gordasz hun király megkereszteléséről ld. Pirigyi, 1982; 11.p.
4. Az avar temetők bizánci leleteiről ld. Pirigyi, 1982; 15.p.
5. "Vörösoroszország" – Podólia, Volhynia, Lodoméria stb. a Kárpátokon túl.
6. A hazai, bizánci rítusú monostorokról ld. Papp, Mosolygó, Moravcsik, Timkó, Balugyanszky, Thallóczy stb. munkáit.
7. A "bogumilokról" ld. Jirecsek, 1899; 160.p.
8. A lateráni zsinat után már csupán a "sztauropigias" = független szerzetesfőnökök (pl. Körtevényesen, Szávaszentdemeteren), valamint szertartásbeli helynökök (Esztergomban, Vácott, Egerben stb.) kormányoztak, de a latin szertartású püspökök irányításával "besegítettek" a keleti szertartású előjárók.
9. 1920-ban csupán 48% magyar nemzetiségű volt a történelmi Magyarországon, de ez a romlás már századokon át ölte az óhitű magyarokat és hízalta a szomszéd népek óhitű lakóinak számát.
10. Ld. Jézus főpapi imáját. János 17: 11.
11. A "görögkatolikus" kifejezés túlságosan szűk, mivel léteznek nemcsak görög (azaz bizánci rítusú, görög nyelvű), hanem bizánci rítusú ukrán, ruszin, magyar, bulgár stb. katolikusok is. Helyesebb tehát az unitus kifejezést használni.
12. Marinics János nemcsak lelkes híve volt az egyházi egységnek, hanem mindent meg is tett unitus lelkületű püspökének, Taraszovicsnak a munkácsi várbörtönből való kiszabadításáért. A témához ld. Hodinka Antal 1909. és 1911.
13. Erről ld. Eszterházy Károly egri püspök és Bradács János munkácsi helynök drámai vitáját Duliskovics, 1875. III.198.p.
14. A székely görögkatolikusok sorsáról ld. Ivánka 1942. és Papp 1938.
15. A bogumilokról ld. Jirecsek, 1897: 160-172. és 198-209.p.
16. Ilyenek az "Ó, aki szent Miklóst szereti" (Kottáját ld. az 1. számú kottamellékletben), a szent Mihály, valamint az unitusok által nyilvánosan nem ünnepelt szentek: Piroška (=Paraszkéva), Demeter, Száva, Tivadar (=Teodor), Arzen stb. tiszteletére énekelt nagyon régi vallásos népdemek, melyek bizonyosan ortodox eredetűek.
17. A dalos ukrán nép vallásos énekeinek létrejöttében a vallásos igény mellett komoly szerepet játszott a nemzeti önvédelem is.
18. Ld. Zelátor 1932.
19. Ld. a 2. számú kottamelléklet dallamait.
20. Ld. a 3. számú kottamelléklet dallamait.
21. Ld. a 4. számú kottamellékletben.
22. Ld. az 5. számú kottamellékletet. A bácskai áttelepült óhitűek vallásos folklórjáról ld. Hosovszkij, 1976.
23. Ld. a 6. számú kottamellékletet.
24. András apostol kultusza Keleten elevenebb, ami talán azzal függ össze, hogy a hagyomány őt tartja Dél-Oroszország, sőt Kiev apostolának, hittérítőjének.
25. November 14-én (ill. 27-én) kezdődik Kelet adventi böjtje. Ennek népi neve "Filippovka" – Fülöp apostol neve után.

26. V.ö. Horváthova 1986.
27. Kisfalussy János görögkatolikus esperes szíves szóbeli közlése.
28. Az "Úrjelenés" (a görög Epifánia, ill. ószláv Bohojavlénije) volt a keleti keresztények legnagyobb téli ünnepe.
29. A "kenethozók" eredetileg azok az asszonyok voltak, akik Húsvét hajnalán meg akarták kenni Jézus holttestét. Nevüket örökölték az irgalmas szeretet tetteit gyakorló jámbor asszonyok.
30. "Királyi"-nak amiatt nevezik ezeket az imaórákat, mivel régen a bizánci császár és más uralkodók is az ikonosztáz középső nagy ajtaja előtti ún. "királyi" széken ülve imádkozták együtt a néppel.
31. V.ö. Dömötör Tekla, 1974: 139-140.
32. A "kolyadkák" általában az ünnep eseményeiről szóltak, a "scsedruvkák" (a szó "kegyes", "kellemes" értelmének megfelelően) jókívánságokat zengedeztek. Ld. a 7. számú kottamellékletet.
33. V.ö. a királyházai betlehemes játékkal. MNT II. 430-434.p.
34. Ld. a 8. számú kottamellékletet.
35. Ld. a 9. számú kottamellékletet.
36. A "Vaszilka" ünnep eredete összefügg Vaszil (azaz Szt. Bazil) január 1-jére eső ünnepével. Az idézett mondóka eredeti szövegét ld. Smajda, 1969 "Tri pirohü davajte, dobre no-maszite ..." kezdettel.
37. V.ö. Erney, 1904.
38. A "hájovkú" szó a szláv "háj" = liget, erdőszél, vágás jelentésű szóból származik.
39. Ld. a 10. számú kottamellékletet.
40. Eredeti szláv szövegét ld. Smajda, 1969; 12. és 14.p.
41. V.ö. Melich János, 1938. Egy haburai változat dallamát ld. a 11. számú kottamellékletben.
42. V.ö. Smajda, 1969; 13.p.
43. A római, pogány Vénuszhoz a szláv "Kupalo" felelt meg.
44. V.ö. Magyar Népzene Tára, II. 204-294.p., valamint a 12. számú kottamelléklet.
45. A zasztavnik valóságos hivatalhalmaz volt. Zászlóvivő, nótakezdő, elővivő, rendcsináló, tréfamester.
46. A "gyónás" szövegét Dudinszky Péter egykori hodermarki (ma Jihlany) lelkésztől hallottam, dallamát a községben jegyeztem le. Ld. 13. számú kottamellékletben.
47. A szepesjakabfalvai siratóéneket — ld. a 14. számú kottamellékletben — 1946-ban jegyeztem le néhai R. Julia nótafámtól.
48. Vertep = barlang (szláv szó) vö. Erney, 1904; 30.p. A magyarországi szerbek szokásaihoz ld. még Kiss Mária 1975., bő néprajzi szakirodalommal.
49. V.ö. ószláv Viftlejem. A román liturgikus szövegekben inkább az ószláv, míg a köznyelvben a latin nyelv hatása mutatkozik.
50. Kahler Ferenc tanulmánya a Pénz c. numizmatikai folyóirat 1972-es évtolyamában jelent meg ezzel a címmel.

Irodalom

- BARTHA Elek: A bizánci liturgia nyomai a néphagyományban. = "Mert ezt Isten hagyta ..." Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Budapest, 1986. 312-327.p
- BALUGYANSZKIJ, Andrej: Isztórija cerkvi. Wien, 1854.
- CSERBÁK András: Magyar görögkatolikus népi vallásosság történeti háttere. = "Mert ezt Isten hagyta ..." Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Budapest, 1986. 275-311.p.
- DÖMÖTÖR Tekla: Népszokások költészete. Budapest, 1974.
- DULISKOVIČS, Joann: Isztorieszku čertu uhorusszkih. Ungvár, 1875.
- ERNYEY József: A szláv karácsonyi játékok főbb típusai. = Néprajzi Értesítő. 1904. 28-49.p.
- HODINKA Antal: A munkácsi görögkatolikus püspökség története. Budapest, 1909.
- HODINKA Antal: A munkácsi görög szertartású püspökség okmánytára. Ungvár, 19

- HORVÁTHOVA, Emília: Rok v zvykoch našho'ľudu. Bratislava, 1986.
- HOSOVSKÝ, Viktor: Ukrajinský písňový Zakarpatja. Moszkva, 1968.
- IVÁNKA Endre: A görög szertartású magyarság múltja. Kolozsvár, 1942.
- JIRESEK Konstantin: A bolgárok története. Nagybecskerek, 1897.
- KOSZTJUK, Juraj: Ukrajinský národný písňový prjasivszkoho kraju. Bratislava, 1958.
- KOVÁCS András: Énekfüzér. Hajdúdorog, 1851. /Kézirat/
- MELICH János: Adatok a húsvéti "Híd"-játékhoz. = Ethnographia, 39./1938.
- Jeles napok. (Szerk. Kerényi György) /Magyar Népzene Tára II./ Budapest, 1953.
- MORAVCSIK Gyula: A magyar történelem bizánci forrásai. Budapest, 1934.
- MORAVCSIK Gyula: Görög monostorok. = Szt. István Emlékkönyv. Budapest, 1938. 387.p.
- MORAVCSIK Gyula: Bizánc és a magyarság. Budapest, 1953.
- MOSOLYÓ József: A keleti egyház Magyarországon. Miskolc, 1941.
- MOSOLYÓ József: A székelyföldi görögkatolikus egyházak. = Görög Katolikus Szemle. 1941. 11. 23.p.
- PAPP György: A magyarság és a bizánci kereszténység kapcsolatai. Nyíregyháza, 1938.
- PETRASSEVICS Nikofor József: Óhitű vallásos népkönyvtár. Eger, 1978. /Kézirat/
- PETRASSEVICS Nikofor József: Paraliturgicseszkije písnyei. Eger, 1980. /Kézirat/
- PIRIGYI István: A görögkatolikus magyarság története. Budapest, 1982.
- SCHNEIDER-TRNAVSKÝ, Mikuláš: Slovenský Kancionál. Trnava, 1935.
- SMAJDA, Michail: Iz narodnoj pamjaty, Prjasiv, 1969.
- SMAJDA, Michail: Narodnaja poezia. Prjasiv, 1969.
- TIMKÓ Imre: Keleti kereszténység – keleti egyházak. Budapest, 1971.
- ZELÁTOR (= PETRÁSSY Konstantin): Énekfüzér. Miskolc, 1932.
- ZSASSKOVSKY Endre: Egyházi énekek. Eger, 1853.
- THALLÓCZY Lajos: Adalék az óhit történetéhez Magyarországon. = Századok, 1896.

1. kottamelléklet

Ó, aki kárpáti szabolcsi dallam

Ó, a ki SzentMiklóst szereti; azt bármikor meg segíti; SzentMiklós — Szent Miklos
 Ó, a ki hiven szolgálneki védelmében részesíti

galíciai dallam Zsovka, Cerkovnyi, Písenyi 1926

Ó, kto, kto Nikola ja lyúbity | to mu Szvjatij Nikola j Nikola j,
 Ó, kto, kto Nikola ja lyubity | na vszjakij csasz pomahaj

szerb dallam Magyarcsanád, 1982 Gedos Velimir orth. lelkész

Ó kto kto Nikola ja lyubity | to mu Szvjatij Nikola j Nikola j Nikola j
 Ó kto kto Nikola ju szluzsityna vszjakij csasz pomahaj

2. kottamelléklet

Parlando

Istenszülő Szűz; hívek pártfogója; Tebenned bizóknak hathatós oltalma;
 Bohorodice, virnűch ochrono,
 mentse meg hűnéped, irgalomnak anyja; üdvünk záloga.

Bohom izbránnaja

Istentől választott, kegyes, jó Istenanya, segítségét kéri
 Bohom izbránnájá, Máti miloszerdija...
 ma minden híved ajka.

3. kottamelléklet

kukói kéziratból (1751)

Adventi ének Zsavkovszky Endre énekes könyvéből

Karácsonyi ének

kukói kézirat

szlovák Kancionál (1935)

Zsavkovszky Endre énekeskönyve

Karácsonyi ének

kukói kézirat

szlovák Kancionál (1936)

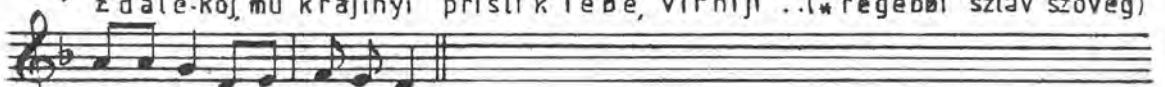

4. kottamelléklet

Pócsi énekek

A. Pócsi szép templomban kinyitott egy szép róza siessünk lá- tására
 Ždale-koj mŭ krajinyi prišli k' Tebe, virniji' ..(régebbi szláv szöveg)

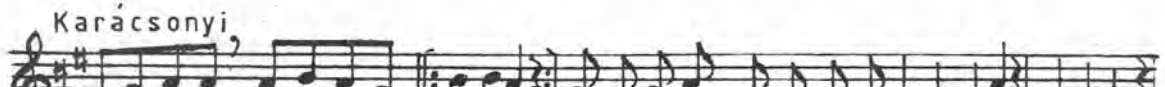
születése - napjára

Mati Chriszta Čarjajszki Tja velicsajem... Marije, Mari - je; preszvjata Djivo.
 Megváltunk Szentanja; Téged dicsőítünk Mária, Mari - a; áldott Sz.Szüzanya.

5. kottamelléklet

Karácsonyi

Vsz i jazüci, voszplescite ru kami: jáko Chrisztosz Iz bavitely jeszty, jeszty
 sznami sznami
 Minden népek, tapsoljatok, vig szívvél: mert Megváltunk, Jézus Kr. szállt szállt
 földre; földre.

6. kottamelléklet

magyarul: Szémán István: Imakönyv, Eperjes 1916

Legtisztább Szüz; néped pártfogója; néped pártfogója Te hivei - det; minden veszélyben
 A Te neved mindenki áldja mindenki áldja

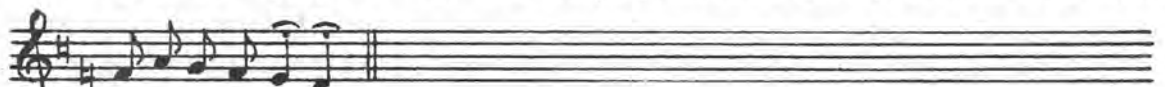
oltalmazod e - rős ke z eddel; ne hagy elveszni.

magyarul: Kovács András, Hajdudorog 1851

* Parlando több

Tábor he - gyén át - vál - toz - ván; é g i dicső sé g é re; prófétákkal társalkodván

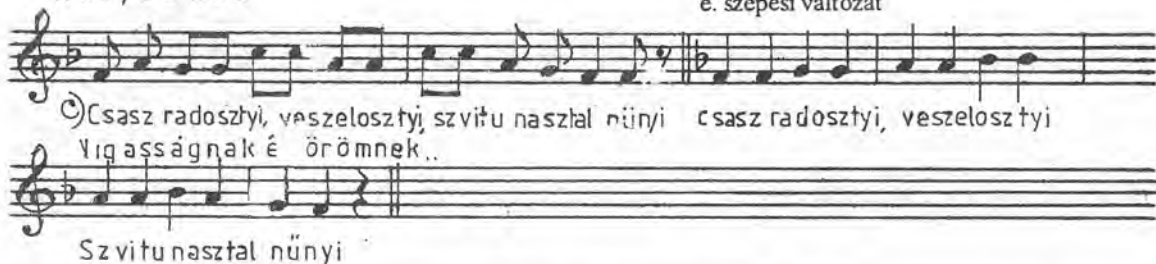

a postolid látván

7. kottamelléklet

Kolyadkák

é. szepesi változat

csasz radosztyi, veszelosztyi, szvitunasztal nünyi csasz radosztyi, veszelosztyi
Vigasságnak és örömnök..

Szvitunasztal nünyi

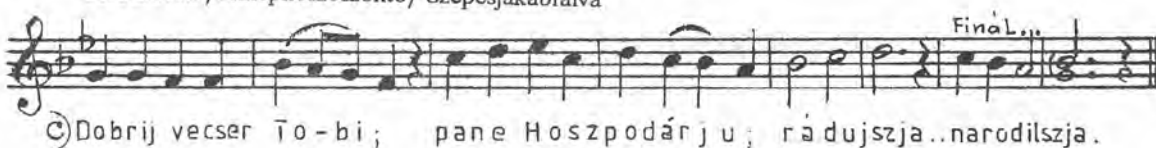

Vigasságnak és örömnök ide je van mostan Betlehem...tájékán...

makói változat

Vigasságnak és örömnök ide je van mostan..Betlehemtájékán...

Scsedrovka /ünnepköszöntő/ Szepesjakabfalva

Finál...

Dobrij vecser To-bi; pane Hozspodárju; rádujszja..narodilszja.

8. kottamelléklet

Tréfás kolyada / Szepesjakabfalva /

Szvjätij Ján i Szvjätij Stefan po ko-lyá-qyi rád cho- dil
Szent Istvánis szívesen járt ki-va-nni vig-ün-ne - pet ve-le Szent Já-

nos evange-lista lépkedett

9. kottamelléklet

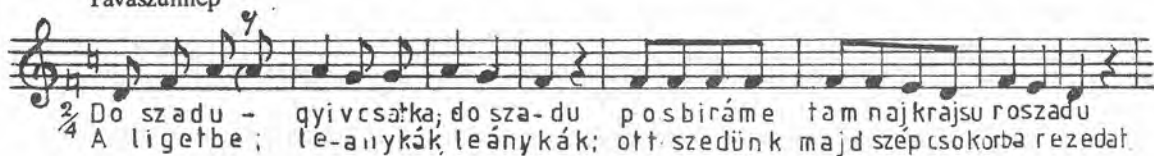
Új évi / Litény, Sáros m /

Tám do-lu tám do-lu tám dúzse daleko j - szusze mij miluj Iszusze mij miluj
Ott alul, ott alul; sűrű felhő vonul; ó édes Jézusom; sűrű felhő vonul

10. kottamelléklet

Tavaszünnep

Do szadu - gyivcsatka; do sza- du posbiráme tam najkrajsu rosadu
A ligetbe; le-anykák, leánykák; ott szedünk majd szép csokorba rezedát.

11. kottamelléklet

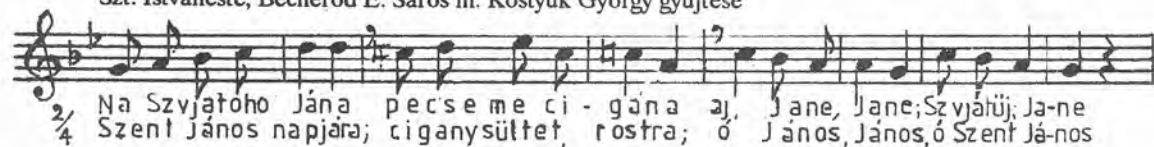
Habuka É. Zemplén

Hoja Dyungya, hoja; poszlala mja Královna; hoja Gyungya hoja...
Heje Dyöngyöm, heje; elküldött a Királyné; heje, Dyöngyöm, heje...

12. kottamelléklet

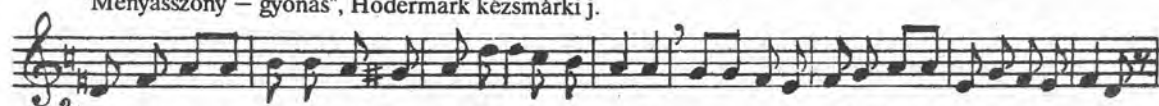
Szt. Istváneste, Becherod É. Sáros m. Kostyuk György gyűjtése

Na Szvjatoho Jána pecse me ci - gána aj, Jane, Jane; Szvjahuj; Ja-ne
Szent János napjára; cigany sültet, rostra; ó János, János, ó Szent Já-nos

13. kottamelléklet

"Menyasszony – gyónás", Hodermark kézsmárki j.

4 Mladucha szja spovidala; szvjascsebniku, tájno; bűneide t; a lelki a - tyád
(Jött, a leány esküvőre; meggyónnia papnak; vallyad
hát meg

14. kottamelléklet

Síratóének, Szepesjakabfalva saját gyűjtés

Pokedvesnűj Szünu, Dányo; procstonas o - pusztit?
(Édes - Kedves Danyi fiam; mérthagytál el engem; ó, ha tudnád mért siratna k
téged a le - gények: kiknek szivből húz tad mindig azta kedves nótát; hogy:
Trata, trata, trata, trata, tam, tam, tam ..

AZ ADVENTISTA MISSZIÓ INDULÁSA A KÁRPÁTALJÁN

Szigeti Jenő

Több mint harminc esztendeje foglalkozom a Kárpát-medencében élő kisebb protestáns felekezetek történetének, életjelenségeinek kutatásával. Munkám során több olyan átfogó vizsgálatra méltó problémára találtam, aminek tanulmányozása nemcsak a szűken vett egyháztörténeti kutatás szempontjából fontos, hanem a különböző szempontú társadalomtudományok érdeklődésére is számot tarthat. Bevezetőben ezeket a tanulságokat szeretném összegezni.

A keresztyénség két nagy irányzata – Róma és Bizánc – között a Kárpát-medencén belül húzódik a határ.¹ Ehhez a kérdéshez máig különféle feszültségeket kiváltó "konfliktusok" kapcsolódnak. A történelmi protestantizmus legkeletibb bástyája Erdély és Magyarország volt. A délszlávoknál, oroszoknál, románoknál a különböző 16. századi szórványos, bár történelmileg jól datálható kísérletek ellenére nem alakultak erős protestáns egyházak.² A 19. század közepén induló *szabadegyházi közösségek viszont átlépték ezt a missziótörténeti határt*. A szabadegyházaknak (vagy ahogyan több szomszédos államban összefoglaló néven említik ezeket a múlt század közepén indult közösségeket, az újprotestáns, neoprotestáns egyházaknak) jelentős bázisai vannak szomszédainknál. Ezt példázza a baptista, az adventista, a pünkösdi közösség helyzete. Ezek a kisegyházak az utódállamokban nemcsak a magyar falvakban toborozták híveiket, hanem arra törekedtek, hogy a nemzetiségi feszültségeken átlépve mindenkit megszólítsanak és a gyülekezeten belül megoldják a nemzetiségi problémákat.

A legrégebbi szabadegyházi közösségek szerveződése – a *nazarénusok*,³ a *baptisták*,⁴ az *adventisták*⁵ – vegyes nemzetiségi háttéren indult hazánkban. Nemcsak németek vagy magyarok voltak első tagjai, hanem a társadalmi feszültségek között vívódó nemzetiségek közül is nagyon sokan lettek az új hit(ek) követői. Az új egyházak nemcsak Isten és ember között munkálták a békét, hanem a nemzetiségek között is. Már a múlt században is felfedezték, hogy ez a nemzetiségi nyitottság a misszió sikerének titka.

Szeberényi Lajos Zsigmond – száz esztendővel ezelőtt – írja a bácskai nazarénusokról: "A nacionalizmus, amely a soknyelvű Bácskában a forradalom után itt és ott fellobbant, minden erejét elvesztette a nazarénusoknál. Aki közéjük lépett és megkezdte, az feltétlenül testvér lett, tekintet nélkül a nyelvi különbözőségeire."⁶ A *nazarénusok* kezdet kezdetétől soknemzetiségűek voltak. *Kalmár István* missziója⁷ nyomán a szerbek között éppen úgy terjedtek, mint a magyarság körében, úgy hogy a hatvanas évek végéig a legtöbb nazarénus Jugoszlávia területén Bácskában és a Szerémségben élt. Hatásukra jellemző, hogy énekeiket a múlt században a híres szerb költő, *Jovan Jovanović Zmaj* (1883–1914) fordította le.⁸ Az énekeskönyv 1881-ben Újvidéken horvátul is megjelent. A nazarénus misszió *Bella József* munkássága nyomán a felvidéki szlovákok körében is elterjedt. A századforduló éveiben a románok között is megerősödött a nazarénus misszió, főként a Temesvár, Arad, Nagyvárád, Dicsőszentmárton környéki falvakban. Énekeskönyvüket még a századfordulón

románra fordították. Jelenleg az erdélyi nazarénusok tagságának 40%-a román származású. A századfordulón a ruszinok közé is eljutott a nazarénus misszió és különösen Csernovic környékén hódított. Most is 10 gyülekezetről tudunk a Kárpátalján.⁹

Az induló *baptista misszió* ugyanilyen figyelmet fordított a nemzetiségekre. Nagyon hamar megjelent a baptista misszió a szlovákok között.¹⁰ *Konya Mihály* működése nyomán az erdélyi románok között épp úgy terjedt, mint a magyaroknál.¹¹ Az újvidéki születésű, korábban nazarénus *Hempfl Adolf* a szerbek között dolgozott mint baptista misszionárius.¹² Így a magyarországi baptista misszió belül hamar jelentkezett a nemzetiségi kérdés. A monarchia baptista prédikátorainak 1892. május 5-i értekezletén éppen ez volt az egyik legfontosabb vitatéma. *Novotny Ferenc* prágai prédikátor örömmel állapította meg, hogy a nemzetiségi ellentétek a gyülekezetben elhalványulnak. *Masser Rudolf*, a lengyelek között munkálkodó prédikátor a jegyzőkönyv szerint a következőket állapította meg: "A bűnt gyűlöljük, nem pedig egy másik nemzetiségű embertársunkat, hiszen ezzel saját testünket és vérünket gyűlöljük."¹³ A századforduló éveiben a baptista gyülekezetek nemzetiségi arányai így alakulnak: 1910-ben Magyarország területén 17200 aktív, felnőtt baptista élt. Ebből

8900	magyar
6750	román
900	német
650	szlovák anyanyelvű ¹⁴

Jól jellemzi a nemzetiségi kérdés súlyát a baptista közösségben az elismertetés kérdésében folyó közjogi vita nyomán előállt szakadás, aminek egyik kiváltó oka *Meyer* németesítő törekvése volt.¹⁵

Az *adventista misszió* kezdettől fogva törekedett arra, hogy szervezeti kérdésekben is megvalósítsa a nemzetiségek egyenlő képviselését, *Huenergardt J. Frigyes* azon fáradozott, hogy a német, magyar, román, később pedig a szerb-horvát és szlovák nemzetiségű vidékeken a lehetőségeknek megfelelően terjessze az adventista egyház tanításait.¹⁶

Ha most a *szabadegyházi missziók kárpátaljai működésére* fordítjuk figyelmünket, akkor talán először a nazarénusok missziójáról kell beszélünk. Keveset tudunk – megfelelő források hiányában – az indulásról, de több jel arra mutat, hogy az 1880-as években telepedtek meg Csernovic környékén az első nazarénusok. A baptista misszióról több információnk van.¹⁷ *Munkács*on és *Tövisfalván* a múlt század végén *Szücs Imre* (1866–1932)¹⁸ a baptista misszió egyik legjelentősebb paraszt evangélikátora, aki a korai református belmissziói mozgalmakból szervezi az első közösséget. Még azokban az években, *Sátoraljaújhelyen* *Bretz Gusztáv* (1855–1944)¹⁹ felnőtt keresztségben részesített egy *Stumpf Jenő* (1855–1929) nevű embert, aki 1899-ben *Munkácsra* költözött. *Bretz Gusztáv* eredetileg tímármester volt, 1876-ban *Poprádon* ismerkedett meg a baptistákkal. A századforduló éveiben *Sátoraljaújhelyen* szervezett baptista gyülekezetet. *Stumpf Jenő* 1900-ban – tapasztalva az emberek érdeklődését az evangéliumi tanítások iránt – *Kárpátaljára* hívja *Brassoványi Antal* (1848–?) evangélikátort, aki négy nyelven – magyarul, ruszinul, szlovákul, németül – prédikált egy kis bérelt helyiségben. A gyülekezetben számos *Munkács* környéki faluból jövő érdeklődő is megfordult. A gyülekezet rendszeres anyagi és lelki támogatást kapott. *Udvarnoki András* (1865–1845) többször is ellátogatott a szépen fejlődő körzetbe. 1905-ben *Munkács* mellett már *Nagydobronyban* is működött egy kis csoport. Mindkét

filia az eszenyi körzethez csatlakozott. A körzet néhány év alatt 175 aktív, felnőtt tagot számláló egységgé fejlődött. 1905-től *Varga József (1870–1935)* – *derecskei* parasztevangélistából lett prédikátor – szolgálata nyomán növekedett önfenntartó missziói bázissá a körzet. 1905-ben *Ágcseryőn* újabb állomást sikerül szervezni. A munka intenzitását, eredményességét jól jellemzi, hogy 1912-ben *Zúhonyban* 37 új hittallót merített be Varga József. A korabeli sajtó híradása szerint egy év múlva – 1913. május 18-án – *Munkács*on több ezer érdeklődő jelenlétében 15 embert merített be a Latorca vizébe. Ma a baptista egyháznak virágzó, népes gyülekezetei vannak a Kárpát-alján. Tagjai sorában a rutén nemzetiségű tagok mellett jelentős számú magyart is találunk.

A Kárpátaljai adventista misszió kiindulópontja *Ilonca /Ilnica/*, a Bereg megyei, rutén nemzetiségű falucska, amelynek 1910-ben 4314 lakosa volt. Egészen pontosan nem tudjuk, hogy a falu lakói hogyan kerültek kapcsolatba az adventista misszióval, melynek az 1910-es évek elején még nagyon kevés híve volt az akkori Magyarország keleti felén. Amikor 1911. november 22-26-án *Budapesten* a Magyar Misszióterület tizenegyedik közgyűlésén az Erdélyi Egyesület leválása után felosztották a missziói munkaterületet, Abaúj-Torna, Árva, Bereg, Borsod, Gömör, Heves, Hont, Lipót, Máramaros, Nógrád, Sáros, Szabolcs, Szatmár, Szepes, Ugocsa, Ung, Zemplén és Zólyom vármegyékből szervezték meg az Észak-Magyar Misszióterületet. Ez 726 négyzetkilométer terület volt, amin 3 512 000 ember élt, de ebből csak 18 volt aktív adventista, és csak két csoport, *Miskolc* és *Kassa*²⁰ létezett.

A szervezés után gyorsan növekedtek az adventista gyülekezetek ezen a területen is; 1912 januárjában 34-en, év végére már 7 csoportban 75-en voltak.²¹ A statisztikai jelentések tanúsága szerint a legdinamikusabban fejlődő csoport a kisdudai *iloncai* gyülekezet volt. A szóbeli visszaemlékezések szerint úgy indult az adventista misszió *Iloncán*, hogy *Kapitány János* *Miskolcon* vásárolt adventista iratot, és beszámolt róla falubeli társainak. Mások meg úgy tudják, hogy a katonaságnál ismerkedett meg az adventistákkal.²² Bizonyos, hogy 1912 őszén merítkezett be az első 10 tag.²³ Az adventista misszió indulásának hátterében a görögkatolikus vallás válsága és az éleződő nemzetiségi kérdés állt. Az embereket egyre kevésbé elégitette ki a görögkatolikus istentisztelet és az egyházi élet. Ezért mást, az aktívabb hitélet kielégítésére alkalmas közösségi formákat kerestek.

Az első keresztség után csak fokozódott az érdeklődés. Az 1913. első negyedévi jelentés szerint a bibliatanulmányozó csoportban (szombatiskola) nyolccal több rendszeres látogató van, mint ahány hivatalosan megkeresztelkedett adventista él a faluban. Az adventista misszió nagy ellenállást vált ki a falu hivatalosaiból.²⁴ Hatósági úton akarják megakadályozni az újabb keresztséget, amit 1913. május 13-án mégiscsak sikerült megrendezni és 13 új tagot keresztelni. Az eseményről egy korabeli beszámoló – *Kessel Frigyes* lelkipásztor riportja²⁵ – így tudósít:

"A mi felsőmagyarországi orosz testvéreinknek külső harcai szintén igen erősek. Mióta tudomást vettek a jelenkori igazságokról, sokszor meggyűlt a bajuk úgy az egyházzal, valamint a kerületi hatósággal. Gyakran idéztettek a bíróság elé, ahol szép bizonysgot tettek hitükről és a hatóságot is megismertették a Bibliával. Beleolvasták magukat a Bibliába, és aki beleolvassa magát a Bibliába, azt nem lehet többé eltántorítani. Hasonló lesz az a szabadban álló tölgyhöz.

Idegeneknek tilos volt helyiségeiket felkeresni. Ha egy munkas netatan megis betette hozzájuk lábát, ahonnan körülvették és kivezették a helységből. A gyülekezést betiltották, az ablakokat beverték és a tagokat fejenként 10-10 koronára büntették, mivel 10-nél többen merészelték összegyűlni egy alkalommal. Május 13-án mégis alámerítkezett 13

kedves lélek. Mivel azon helységbe, ahol a testvérek laktak, be nem mehettünk, óvatosan kellett eljárniunk. Ismételten kértük az Urat, hogy mutassa meg nekünk az utat, melyen haladnunk kell. Mivel Ilonca a Mármarosi havasokban fekszik, csak egy keskeny hegyi ösvényen közelíthető meg. Az Úr azonban szívünkbe adta, hogy mit cselekedjünk. Délután a gyülekezeti vént sürgönyileg tanácskozássra hívtuk néhány állomásnyira a községtől. Miután mindent megbeszéltünk, a vén visszautazott, hogy a testvéreket éjjel értesítse, hogy a keresztség és az úrvacsora a falu mögött fekvő hegyek között a patak partján megy végbe. Másnap én és Betleni testvér²⁶ a meghatározott helyre mentünk. A barátok és testvérek csoportokba verődve mászták meg a hegyeket. Egy öreg, 70 éves házaspár is átvargódott a hegyeken, hogy az Úr Jézust az alámerítkezésbe kövesse.

Egy nagyon szép helyet találtunk a hegyek közötti tisztáson, melyen a csobogó patak folyt át. Leborultunk és hálát adtunk az Úrnak, hogy segítségünkre volt. A szükséges kérdések feltevése után, hitvallomásuk alapján 13 lelken hajtottuk végre a keresztséget. Az ellenség azonban itt is felkutatott bennünket hatalmas kutyák segítségével, melyek nyomukra vezették őket. Ők a hegy túloldalán gyülekeztek. Erősen hittük, hogy Isten bennünket is megment az ellenség kezéből, valamint Izráel fiait megszabadította a veres tengeren Fáraó kezéből. Egy másik hegyoldalra mentünk át és miután János 13. fejezetét felolvastuk, a patakban a lábmossást végeztük. Mivel tányérunk nem volt, felöltöttük a Bibliát és azon törtük meg a kenyeret. Miután még a szükségeseket megbeszéltük, Isten kezébe ajánlottuk magunkat és megköszöntük a fenséges tapasztalatokat. Mi a hegyek között állomásunkra mentünk, a testvérek pedig szintén visszamentek helyiségükbe. A történetekről már mindenütt tudomást vettek. Mikor a hegyek között mentünk, a pásztorok kövekkel dobáltak ránk. Az állomáson az erdei munkások szidtak bennünket és a hatóság emberei is kihallgattak, azonban mégis szabadon kellett nekik bennünket bocsátani. 'Mert az Isten bolondsága bölcsőbb az embereknél és az Isten erőtlensége erősebb az embereknél.' (Ikor 1:25)

A következő állomáson egy szolgabíró, egy katolikus pap és egy jegyző szálltak be vonatunkba, akikhez alkalmunk volt szólni a Biblia alapelveiről. Megértettük velük, hogy a Biblia a népet erkölcsösebbé teszi.

Ugyancsak most kaptam egy levelet Iloncáról, hogy a testvéreket ismételten a bíróság elé idézték. Erre szükségünk van az üzenet elterjedésének érdekében; s ezáltal számos lélek fogadja el az igazságot. Az Úr üldözőinket is szereti, imádkozzunk hát az ő lelki üdvösségükért is."

Ez a riport képet ad nemcsak az iloncai helyzetről, hanem az induló adventista misszió munkamódszeréről is a hatóságok reagálásának módjáról is. Kessel Frigyes élményszerű beszámolója jól tükrözi azt a feszültséget, amit a kis iloncai csoport indulása kiváltott. A statisztikákból kiderül, hogy a gyülekezet tagjai szegény emberek voltak; jövedelmi viszonyaikat jól jellemzi az az adat, hogy a kispolgári összetételű kassai adventista gyülekezet tagjainak jövedelme mintegy tízszerese volt az iloncaiakénak.²⁷

Az iloncai gyülekezetet hivatalosan 1913. november 27–30. között a kassai konferencián vették fel a gyülekezetek sorába, és itt avatták "vénné", vagyis felszentelt lelkésszel egyenlő jogú presbiterré Kroly Lászlót. A konferenciái beszámoló is megemlékezik az iloncaiakról, a májusi keresztelezés utáni fejleményekről: "Roppant sok üldöztetést kellett kiállani a szegényeknek eleintén falujokban a hatóságtól. Azonban állhatatosságuk által mégis kivívták falubelieik tiszteletét. Az a pap, aki a legtöbbet ártott nekik, a templomában lett öngyilkossá, s azóta annyira becsülik őket, hogy még kalapot is emelnek előttük. Az általánosan felébredt érdeklődést most már szorgos és hasznos munkával lehet kihasználni."²⁸ A falu újonnan keresztelt tagjai közül többen — Kroly

László, a vénnek szentelt presbiter, valamint Mundraninecz János és Mihály – a könyvterjesztő misszióban is munkát vállaltak.²⁹

1914 tavaszán tíz új taggal szaporodott az iloncai gyülekezet.³⁰ Kessel Frigyes újabb prédikatori hevületű beszámolót küld az Evangéliumi Munkásnak, ami az Iloncán történt friss eseményekről is tájékoztat. A többi között ezt írja: "Az egyházak pogány vonatkozásai csak most kezdenek a maguk mezítelenségében jelentkezni s tanács-talanul kérdik egymást, vajon mit tegyünk, hogy ezen hatalmas mozgalomnak fényét feltartóztassuk? S mivel a kérdésre nem találunk feleletet, mind nagyobb zűrzavarba és egyenlenségbe jutnak. Az ósdi rombadől, az idők megváltoznak, a búcsújárók száma lepad, s új élet fakad a romok alól. Az új hajó honnan jött? Mi a neve? Hisz államilag sincs elismerve. Kastort és Polluxot ismerjük, Kalvin és Luther is el vannak ismerve, "adventizmus" az a név ismeretlen előttünk.

Ily módon támadják a mi orosz testvéreinket is. Használnak csendőr szuronyt, kiltást stb. a gyülekezeteket betiltják, s békés polgárokat kiutasítanak.

A vakon született, aki eddig mindenkitől vezetni engedte magát, most végre látni kezd. Hiába átkozzák, hiába üldözik s hiába mutatnak rá a mozgalomra: 'Mi nem tudjuk honnan való ez', (Ján 9:28-29.), a vakon született azonban erős marad annál, hogy: 'Én csak azt tudom, hogy vakon születtem s most látok.

A mi iloncai testvéreinket a nagy máramaroszigeti pörbe is belekeverték. Azt mondták, hogy Oroszországhoz szítanak és csak azért nem akarnak katolikus templomba menni, mert ott a pápáért és nem az orosz cáráért imádkoznak. Miközben a nagy per egy évig tartott, közben megérkezett a királyi tábla ítélete, hogy a vallás magánügy, mindenki szabadon, meggyőződése szerint imádhathja Istenét, hogy tehát az adventistáknak is teljes szabadságuk van az egész ország területén s az iratokban semmi kárhozhatni való nincsen. Azon egész év folyama alatt rettenetes üldözéseknek voltak a testvérek kitéve. Gyülekezeteket nem tarthattak, mert akik merészkedtek, azokat 10 korona pénzbírságra büntették. Midőn a nagy vízáradás azon a vidéken mindent elvitt, a lakosság között segélyt osztottak ki, ám testvéreink csak oly feltétel alatt kaphattak volna a különben állami segélyből, ha vissza térnek azon egyházba, amelyből kiléptek. Ám végre az Úr mégis megadta a győzelmet. Még csak egy pont körül folyik a harc. A falu házai valamennyien oly alacsonyok, hogy a községi hatóság oly címen tiltja meg a gyülekezetet, hogy az alacsony helyiségben egészségtelen egybejönni több személynek. Azt hiszik, hogy a szegény emberek soha sem lesznek képesek egy rendes, megfelelő, egészségi szempontból kifogástalan imaházat építeni. De feledik, hogy ami emberek előtt lehetetlen, az Isten előtt lehetséges. Hisszük, hogy az Úr majd gondoskodik a szükséges anyagiakról, s minden esz-közzel lehetővé teszi igazságának terjedését."

Ez, az egykori prédikáció-stílusból sok elemet őrző beszámoló egy érdekes összefüggésre, a nevezetes máramaroszigeti perre³¹ utal, melyben 1913. március 3-án 32, lázítással és izgatással vádolt rutén vádlottat hosszú börtönbüntetésre ítélték. A Tiszakormány intenciójának megfelelően fogták perbe a "szizmamozgalomban" szereplő kárpátukrán parasztokat. 1913–1914 fordulóján tömegesen tartóztatták le a vádlottakat. A mozgalom lényege az volt, hogy a ruszin parasztok ébredő nemzeti öntudatuk hatására vissza akarnak térni az orthodoxiához. Ez a mozgalom nem irányult a monarchia ellen, a Tisza-kormány mégis veszedelmes "pánszlávizmust" sejtett mögötte. Úgy gondolták, hogyha az írni-olvasni nem tudó ruszin parasztokat bebörtönözik, szétzúzzák a pánszlávizmust, és megfékezik a monarchia egységére törfő erőket. A vádak alaptalanok voltak, mégis ítélet született, amelyre nemcsak Oroszországban, Franciaországban és Angliában, hanem Németországban és Ausztriában is felfigyeltek.

A perből az adventisták kimenekedtek, de helyzetük nem lett jobb. Nemsokára kitört az első világháború, és az üldöztetés sem sokat enyhült. Továbbra sem mehetett be adventista lelkész Iloncára. Egy-egy nagyobb konferencián – amilyen az 1916. nov. 15-22. között rendezett kassai konferencia volt³² – ott találjuk az *ilonciakat* is, hiszen számukra a testvére összetartozás legszerényebb jele is fontos esemény volt. A gyülekezethez újabb tagok csatlakoztak. 1916 nyarán harminchatan keresztkedtek meg Iloncán, és így a gyülekezet taglétszáma több mint kétszeresére nőtt. 1917 január végén Huenergardt J. Frigyes Kelemen István társaságában, aki Kassán lakott, Beregszászon át Iloncára utazott és így számolt be tapasztalatairól:

*"Az iloncai állomáson találkoztunk a gyülekezet elöljárójával Kroly Lászlóval, és a gyülekezet diakónusával. Aznap péntek lévén, nagy számú hallgatóság előtt megtartottuk istentiszteletünket. Szombat napon is egész nap Isten igéjével foglalkoztunk, igen sok tanulságot és bátorítást merítettünk az Úrnak igéjéből, s így teljesezésbe ment régi vágyam, az iloncai testvérek meglátogatását illetőleg. Ezen gyülekezet is sok viszontagság között jött létre. Két éve, hogy egyetlen egy munkás sem látogatta meg, s ennek dacára a tagok száma mégis hatvannyolcra szaporodott. Jóllehet, a testvérek máig fiatalok, és még sokat kell tanulniuk, mégis a legjobb reménységgel néznek a jövőbe. Igen sajnáltam, hogy a körülmények nem engedték meg, hogy több időt tölthettem volna közöttük, elbúcsúztam a testvérektől abban a reménységben, hogy alkalmilag még majd több időt is tölthetek közöttük, s így a kedves testvérek igen hálásak voltak, s ily rövid idő alatt is sokat tanultak."*³³

Huenergardt reménysége nem teljesedett. 1919. január 23-án családjával együtt visszatért az Egyesült Államokba³⁴ és többet nem járt Iloncán. Az első világháború vérzivataros napjai után 1919 januárjában a csehszlovák csapatok elfoglalják a Kárpát-alját, majd ezt a helyzetet stabilizálja az 1920. június 4-én aláírt Trianoni békeszerződés. Az ezután következő tizenkilenc év adventista történetéről nem sokat tudunk. Azt tudjuk, hogy megerősödik a Kárpátaljai misszió, ami a kassa adventista központ fíradozásának eredménye. Munkács lett a központ, ahol az 1930-as évek első felében Csizmár László (1892-194?) lekipásztor kezdett munkát.³⁵ Ezeknek az éveknek forrásanyaga - helyi és csehszlovákiai kutatások hiányában feldolgozatlan. Az 1938. november 2-i bécsi döntés után katonai támadás indul Kárpátalja megszállására november 19-21. között.

A Magyarországhoz csatolt területek adventistáit nyílt levélben köszöntötte Michnay László,³⁶ "a nehéz időben" amikor "a nyomorúság megsokasodott". Az első Kárpátaljára látogató Sohlmann Károly volt, aki 1939. január 4-én Csapon találkozott Benyovszky Andrásval, a Munkácsi körzet prédikátorával.³⁷ Az összejöveteli tilalom miatt Munkács helyett először a muzsai gyülekezetbe ment el. Január 7-én Munkácson volt. "Csak egyesekkel találkozhattunk, mert a veszély és rémület miatt a gyülekezet javarésze nem jött el. Az utcákon láttuk a gránáttöréseket, beszélünk haláltól szabadult emberekkel." Sohlmann Károlynak, Benyovszky segítségével sikerült Nagymuzsaj és Munkács mellett Beregszászon, Tasnádon, Ungváron is megfordulnia.

Kárpátalján ekkor 7 gyülekezet volt, 140 taggal és egy lekipásztor – Benyovszky András – dolgozott itt, "aki a háború után ott maradt a Felvidéken, és mint felszentelt prédikátor az ottani magyarok között dolgozott." 1939 tavaszán Murányi Árpád, Michnay László társaságában meglátogatták a Kárpátaljai gyülekezeteket. Tapasztalataikról így számol be Murányi:³⁸

"Ungváron csak 6 testvérünk van, azonban este 30-nál is többen voltak a Benyovszky testvérek lakásán. Megható volt, amint az óra után egy katona (otthon baptista gyülekezet vezető) felállt és Istennek az áldását kívánta ránk, munkánkra és az adventi közösségre."

Nagyon szükséges Ungváron termet bérelni és azt berendezni. Sok kedves érdeklődő van ott. (...) Nekünk, hogy a Felvidéken termeket berendezhessünk, egy "Adventista az Adventistákért" mozgalomra volna szükségünk. Járulj hozzá testvérem örömmel te is a házbérhez."

[...] "Munkácson hasonló a helyzet, mint Ungváron. Ott is egy atyánkfia lakásán jönnek össze a testvérek. Szeretettel fogadtak itt is, és szép számú hallgatóság előtt tettünk bizonyosságot az utolsó kegyelmi üzenetről."

[...] "Nagymuzsaj szintisza magyar község, 26-an vannak itt testvérek, de gyülekezeti helység nincs. Imaházat akarnak építeni a testvérek, s kérnek néhány száz pengős segítséget. Legyünk-e segítségükre? Itt tudtam meg, hogy a testvérek szívesen fizettek még 2 pengőt is egy magyar szombatiszkolai leckéért és boldogok voltak, ha megkapták azt. Nem zúgolódtak, hogy drága, de örültek, hogy Romániából kaphattak magyar leckét és az Igét a saját nyelvükön tanulhatták."

[...] "Beregszászon is meglátogattuk a testvéreket. Gyülekezeti helységük nincs. Egy szerény kis szobában tudnak összejönni testvéreknél."

[...] "Nagy örömmre szolgált a kedves tasnádi ruszin testvérek meglátogatása. Nem messze Beregszásztól a hegy oldalán telepedtek meg. 12-en vannak, közülük 3 atyafi beszél magyarul. Az egyik atyafit még Huenergardt testvér keresztelte meg Iloncán. A testvérek boldogan fejezték ki örömlüket afelett, hogy minket láthattak. Egyszerű, szorgalmas emberek ezek a mi kedves testvéreink, bár magyarul nem sokat tudnak, de szívük melegen dobog a többi testvér iránt. Meglepett az a tisztaság, és a rend, amit náluk tapasztaltam. Nagyon örültem a gyermekeknek is, akiket a szülők e sok és nehéz munka dacára igaz istenfélelemre nevelnek. Szívvel üdvözlöm a kedves ruszin testvéreinket a mi közösségünkben."

A beszámolót Murányi Árpád prédikatori hevületű szavakkal zárja: "Siessünk azért a felvidéki munkát gyorsan kiépíteni. Jöjjön minden testvér a segítségünkre, hogy az Úrnak háza ott se álljon romokban. Legyen minden gyülekezetnek helyisége, ahol szombatról-szombatra összejöhetnek a testvérek."

Más forrásból is ismerjük a kárpátaljai adventisták szegénységét. Benyovszky András így biztatja az Adventhírnök olvasóit a segítségre: "Kérem a testvéreket összefogásra, különösen Kárpátalja támogatására, amelynek szegénysége nagy. Az is egy segítség, ha iparos testvéreink tanoncokat akarnak felvenni, írjanak nekem. Több testvér adná a felvidékről a fiát tanoncnak olyan helyre, ahol az igazságban nevelkednék. Olyan is van, aki mezőgazdasági munkára menne azon célból, hogy magyarul tanuljon."³⁹

Iloncáról is kapunk hírt. 1939. május 5-6-án nagyobb szabású összejövetel, konferencia volt Iloncán, melyre Michnay László, Zarka Dénes, Murányi Árpád és Benyovszky András látogatott el a kis ruszin faluba. A tudósítás szerint "az iloncai gyülekezet 93 tagból áll. Megjelentek a környékből is a kedves testvérek. A fából 150 személy részére felépített saját imaházuk zsúfolásig megtelt. Az imaháznak a berendezése nagyon egyszerű, de a kedves testvérek lelki élete kitűnő. Sok a fiatalság és harmónium hiányában is gyönyörű karékkal dicsérték az Urat az istentiszteletek közben. Két testvérünk hibátlanul és gyorsan fordított a prédikátoroknak". [...] "Testvéreink szegénységük dacára, örömmel gyakorolták velünk és a többi konferenciái látogatókkal szemben is nagy vendégszeretetet."⁴⁰

A jól induló testvéri kapcsolatokat hamar lehetetlenné tette az az 1939. december 2-i belügyminiszeri rendelet, mely a metodisták és a baptisták kivételével az összes szabadegyházi közösség működését betiltotta. Ezek a rendelet megállapítása szerint "a honvédelem érdekeit" veszélyeztetik.⁴¹ A testvéri kapcsolatok nem szakadtak meg, de a történelmi sorsfordulók miatt nem is erősödtek. Az utóbbi években a kapcsolatok újra

kivirágoztak. Jelenleg a Kárpátalján 1109 aktív gyülekezeti tag él 13 gyülekezetben,⁴² amelynek mintegy 20%-a magyar nemzetiségű. Az egyház jelenlegi helyzetének, szolgálatának, életének a kutatása még megoldásra váró feladat.

Jegyzetek

1. A keleti kereszténység hatásáról: Moravcsik Gyula: A honfoglalás előtti magyarság és a kereszténység. Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Budapest, 1938. I. 171-211.p.; Berki Feriz: A magyarországi ortodox keleti egyház szervezése. Budapest, 1942.; Timkó Imre: Keleti kereszténység - keleti egyházak Budapest, 1971.; Róma és Bizánc ütközéséről: Ivánka, E.: Ungarn zwischen Byzanz und Rom. Blick nach Osten. Wien, 1949.; Petrus Jenő: Magyarország önvédelme a keleti egyház idegen nyelvének beolvasztó törekvései ellen. Debrecen, 1897.
2. Tracsay Erzsébet: A reformáció Horvát-Szlavonországban. Debrecen, 1930.; Juhász István: A reformáció az erdélyi románok között. Kolozsvár, 1940.
3. Kardos László - Szigeti Jenő: Boldog emberek közössége. Budapest, 1988.; Palotay Sándor - Szigeti Jenő: A nazarénusok. Budapest, 1969
4. Csopják Attila: Képek a magyarországi baptista misszió történetéből. Budapest 1928.; Emléklapok a Magyarországi Baptista Egyház 125 éves jubileumáról.; Budapest, 1972. Mészáros Kálmán: A magyarországi baptista egyház vázlatos története. Budapest, 1985.
5. Szigeti Jenő: Fejezetek a H.N. Adventista Egyház magyarországi történetéből. Budapest, 1985.
6. Szeberényi Lajos Zsigmond: Nazarénizmus. Nagybecskerek, 1888.
7. Szigeti Jenő: Egy nazarénus "szent ember": a Bibliafordító Kalmár István. = Vallási néprajz, III. Budapest, 1987. 178-193.p.
8. Szigeti Jenő: A nazarénus énekeskönyv története. = "És emlékezzél meg az útról." Budapest, 1981. 41-58.p.
9. Palotay Sándor - Szigeti Jenő: A nazarénusok Budapest, 1969. 38-44.p.
10. Szebeni Olivér: A 7. százados szepességi és lipitói úttörő missziómunkáról. Budapest, 1981. [kézirat]
11. Kirner A. Bertalan: Kornya Mihály krónikája. New York, 1965.; vö. Bányai Jenő: Az erdélyi és az alföldi baptista misszió kezdeti korszakai. = Theológiai Szemle, 1966. 1-2. 26-37.p.
12. Mészáros Kálmán i.m. 32-33.p.
13. Mészáros Kálmán i.m. 43-44.p.
14. Baranyai János: Évkönyv. Budapest, 1910.; Mészáros Kálmán i.m. 87.p.
15. Kovács Géza: A szakadástól a megbékélésig. = Békehiromok. 1963. dec. 15.; Bányai Jenő: Emlékezés egy háromnegyedszázados évfordulóra. Békehiromok. 1968. aug. 132-133.p.
16. Szigeti Jenő: A jugoszláviai adventista egyház történetének kezdetei a magyar nyelvű források tükrében. Békéscsaba, 1973. [kézirat]
17. Szebeni Olivér: Igéretes misszió Munkácson és környékén. = Békehiromok 1983. máj. 22. 86.p.
18. Csopják Attila: Képek... 56-59. (fényképe is.)
19. Meyer Henrik önéletrajza [kézirat, Baptista Levéltár]. 44., 70.p.
Répay Gy. Gyula emlékezései [kézirat, Baptista Levéltár].
Dont, Rudolf: Wie das Werk began. Kassel, 1958. 428., 437.p.
20. Zeiner Alajos: A magyar misszióterületnek tizenegyedik évi közgyűlése. = Evangéliumi Munkás, 5. 1912. 1. 3-5.p.
21. Evangéliumi Munkás, 6. 1913. 3. 22.p.
22. Pircsák Illés (Munkács) szóbeli közlése.
23. Evangéliumi Munkás, 6. 1913. 3. 24.p.
24. Blau G.: "Az Úr építi Jeruzsálemet." = Evangéliumi Munkás, 6. 1913. 6. 47-48.p.

25. Kessel Frigyes: A felsőmagyarországi oroszok közötti tapasztalatok. = Evangéliumi Munkás 6. 1913. 7. 49-50.p.
26. Betleni Jenő biblíamunkás, korábban a Középmagyar Egyesület jegyzője volt. Egerben végzett úttörő misszió munkát = Evangéliumi Munkás, 5. 1912. 32-33. 36.p.
27. Az Evangéliumi Munkásban 1913 első negyedétől 1917 negyedik negyedéig megjelenő statisztikák mind ezt igazolják.
28. Böttcher J.T: Északmagyarország. = Evangéliumi Munkás, 7. 1914. 1. 2-3.p.
29. Észak-Magyar misszió terület. = Evangéliumi Munkás, 7. 1914. 2. 11-13.p.
30. Evangéliumi Munkás, 7. 1914. 9. 71.p.
31. Mayer Mária: Skizmatikus parasztmozgalom Kárpátalján a XX. század elején. = Történelmi Szemle, 1971. 1-2.; uő.: Kárpát-ukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések, 1860-1910. Budapest, 1977.
32. Huenergardt J.F.: Missioi körutunk. = Evangéliumi Munkás, 9. 1916. 4. 12.p.
33. H.J.F. [Huenergardt J.F.]: Missió körút a viszontagságos időben. = Evangéliumi Munkás, 10. 1917. 1. 1-2.p.
34. Evangéliumi Munkás, 12. 1919. 2. 32.p.; Review and Herald, 1919. márc. 13. 3523.p. vö. Szigeti Jenő: Szabadegyházi lelkipásztorok diplomáciai küldetésben. = "És emlékezzél meg az útról ..." Budapest, 1981. 143-150.p.
35. Pircsák Illés szóbeli közlése 1984.
36. "Kedves Felvidéki Testvérek!" Adventhírnök, 16. 1939. 1. 1.p. Michnay Lászlóról: Szigeti Jenő: "Az űzöttek aranyszívű papja." = "És emlékezzél meg az útról ..." Budapest, 1981. 203-211.p.
37. Sohlmann Károly: Az Úré a szabadítás, miénk a dicsőítés. = Adventhírnök 16. 1939. 1. 5.p.
38. Murányi Árpád: Felvidéki gyülekezetek. = Adventhírnök, 16. 1939. 2. 8-9.p.
39. Benyovszky András: Felvidékről és a Kárpátaljáról. = Adventhírnök, 16. 1939. 3. 6-8.p.
40. Murányi Árpád: Keletmagyar területi konferenciák. = Adventhírnök, 16. 1939. 3. 2-4.p.
41. vö. Szigeti Jenő: "És emlékezzél meg az útról." 159-160., 199-202., 207-211.p.
42. Seventh-day Adventist Yearbook, 1987. Hagerstowne, 1987. Review and Herald Publishing Ass. 368.p.

TÉCSŐ GYÜLEKEZETI ÉLETE ÉS VALLÁSOS SZOKÁSAI

Fazekas Gábor

A kárpátaljai magyarok vallási életének kutatása még előttünk álló feladat. Ennek előmozdítása érdekében alább egy olyan kéziratot teszünk közzé, amely az 1940-es évek elején íródott, akkor rögzítette egy máramarosi magyar település reformátusságának gyülekezeti életét és népi vallásosságát. Fazekas Gábor két és fél évig működött segédlelkészként Técsőn, így alaposan megismerte a gyülekezet életét és szokásait. Leírása olyan állapotot tükröz, ami 1945 után nagyon sok szempontból megváltozott. Fazekas Gábor munkája azonban nemcsak az utóbbi évtizedek fejleményeit tekintve lehet fontos, összehasonlításra alkalmas mű, hanem valójában szinte az első olyan néprajzi leírásunk, ami az egykori Máramaros vármegyében élt, élő magyar szórványok életéről, néprajzáról tájékoztat. Técső az öt úgynevezett "koronaváros" (Huszt, Hosszúmező, Visk, Máramarossziget) egyike, a magyar nyelvterület egyik legkeletebbre eső települése. Ma több mint 9000 lakosából körülbelül 2800 magyar, parókiája ma is működik, az egyház jelenlegi lelkésze Vass József.

Fazekas Gábor munkája nem néprajzi szaktanulmány, nem is ilyen céllal készült. Szerzője sárospataki diákként a második lelkészsképesítő vizsgára írta disszertációját. Terjedelmi okokból nem a teljes kéziratot közöljük – ez Sárospatakon a Faluszeminárium Kézirattárában található –, hanem a munkában lévő néprajzi leírások, adatok teljes megőrzésével, némileg lerövidítettük a kéziratot. A hosszabb kihagyásokat [...] jelzi, de lényegében csak a dolgozatban lévő teológiai fejtegetéseket, a témához szorosabban nem tartozó kitérőket hagytuk el. A munkához fűzött jegyzeteket utólag toldottuk a szöveghez. (A szerk.)

[...] Mindaz, amiben lélek van, él. A gyülekezetben Krisztus lelke van, tehát a gyülekezet is él. Ezért lehet gyülekezeti életéről beszélni. Úgy vizsgálhatjuk ezt, mint az egyén életét. Megfigyelhetjük indulását, fejlődését, küzdelmeit, vérmérsékletét, győzelmeit, csüggedését, lemondását, betegségét. Színes és sokoldalú a gyülekezet élete, mint az egyéné.

Valamint az egyén életét, úgy a gyülekezet életét is meghatározza a származás, a táj, a faji arc, a történelmi sors, a társadalmi helyzet, a kultúra stb. Már az őskeresztények idején is éles különbségek választották el a gyülekezeteket. Más volt a korinthusi gyülekezet, mint a jeruzsálemi, nagy az eltérés a római és a galáciai [galatabeli] gyülekezetek között. Ezért beszélhetünk ma is egyházvidékekről és azoknak sajátos gyülekezeti életéről.

Az egyház fő feladata az igehirdetés. A gyülekezet akkor él igazán, ha erőteljes hordozója az igének. Az elmondottak alapján dolgozatunkban a következőket tartjuk szem előtt: megvizsgáljuk az egyházat olyan szempontból, hogy megállapíthassuk, mi-

ilyen mértékben és lehetőségek között áll módjában fő hivatását, az ige szolgálatát teljesíteni, ezért megszerkesztjük a gyülekezet külső és belső rajzát. Ezután megnézzük, hogy a gyülekezet mennyiben szolgálja is az igét: liturgikus istentiszteleti alkalmakkor, nem liturgikus istentiszteleti alkalmakkor és végül a testvéri közösségben. Ezért dolgozatunk ilyen beosztást kap:

1. A gyülekezet rajza.
2. A gyülekezet hitélete és vallásos szokásai a liturgikus istentiszteleti alkalmakkor.
3. A gyülekezet hitélete a nem liturgikus istentiszteleti alkalmakkor.
4. A gyülekezet belső, közösségi élete.

Dolgozatomban – Isten segítségével – a técsői gyülekezet életét és vallásos szokásait írom le.

1. A gyülekezet rajza

A Kárpátok kapujában, a Tarac völgyéből és a Tisza völgyéből vezető út egymásbatorkolódásánál fekszik *Técső*. Ha a Kárpátokból ide leereszkedünk, azonnal szemünkbe ötlük, hogy a határgyepű belső szélén állunk és előttünk van a letelepült magyar nemzettest. Könnyű kitalálni, hogy ez a koronaváros (négy társával együtt) az északról és északkeletről jövő ellenséges erők feltartóztatására létesült. Lakosai a végek kiváltságait élvezték. Az idők és az események viharával szembenéző, harcoló, önerejét értékelni tudó szabadmagyar-típus fejlődött itt ki. Délibábot nem kerget ez a nép. Tudja, hogy annyi az övé, amennyit a partot mosó Tiszától megív, amennyit a nem egészen termékeny lankás domboldalakból kicsikar, amennyit gyakori, alkalomadtán kötött üzletek hasznaként megkaparint. Técsői nyelven szólva: "Seftes ember a técsői ember." Mindenért verítékével fizet, ezért semmit sem ad ingyen. Nem ajándékoztató, mint a tiszaháti magyar gazda, akinél meg sem tetszik, ha egy kötél szalmát ad a szegénynek az ágyába, vagy egy marék lisztet ad a koldusnak. Itt a petrezselymet is pénzért adja a gazdaasszony a szomszédasszonynak, és nem dívat kölcsönkérni a kovászt. Különbben is városon vagyunk és a lakosság nagyrésze péknél veszi a kenyeret. Mindezt annak megvilágítására mondtam, hogy a técsői embernél az állandó testi munka és az agyat foglalkoztató üzletkötések mellett vajmi kevés idő jut a bölcselkedésre, a lelki elmélyülésre.

Ez az általános leírás némi fényt vet a vallásos élet mai színére és erejére is. Most nézzük meg, hogyan jutott el a técsői gyülekezet mai kialakult életformájához.

Técső minden bizonnyal már a reformáció hajnalán reformátussá lett.¹ A máramarosi sóvidékhez tartozott ez a koronaváros és lakosait nagyrészt gyarapították a bányamunkára és üvegfúvásra idetelepült németek. Ezek az anyaországgal való érintkezés folytán hamar megismerkedtek Luther tanaival. Egészen bizonyos, hogy az erdői zsinaton (1545) megjelenő Huszti Tamás szigeti lelkész, mint a máramarosi gyülekezetek kiküldöttje, a *técsői* eklézsiát is képviselte. Két úrvacsorai poharunk ebből az időből való, sőt őrizünk egy úrasztali terítőt a husziták idejéből is.

Nemsokára az erdői zsinat után, 1556 körül a máramarosi eklézsiák – közöttük *Técső* is – "elhagyván a Luther tudományát, béveszik a Kálvin értelmezése szerint való Reformációt egy Pál nevű Református prédikátor munkája által" – írja Csányi József lelképásztor az anyakönyv II. kötetében.

Kik voltak kezdetben a lelkipásztorai, nem tudjuk. Csányi József az anyakönyvben feljegyzi a lelkipásztorok névsorát, de csak 1618-tól kezdődően. A névsorban az első: Vári P. Mihály, ezután megszakítás nélkül Izsák Imréig bezárólag 22 lelkipásztor szolgált itt. A legrégibb anyakönyvünk 1771-i bejegyzéssel kezdődik.

Técsőnek, mint e vidék szellemi központjának nagy volt vallásos kisugárzása is. Körülötte egymásután "fundáltattak" az eklézsiák és parókiák. Az úrmezői 1677-ben, a taracközi 1727-ben. Idők folyamán — sajnos — mindkét egyházközség alig néhány lelket számláló fiókegyházközséggé sorvadt vissza.

Kedvező fekvése miatt nem zárkozhatott el Técső a nemzetiségek beszívargása elől sem. "1750 körül Parochiát, Templomot, Papot állítván, ekléziát formálnak itt Técsőn az az előtt béres cselédi szolgálat útján ide beszívargott Egyesült Görög Szer-tartásúak."

"1780-ban Técsőre Plehánus jő bé és két három házból, nevezetesen Orményekből álló Ekléziájának számára a reformátusok pénzen vett Temetőkertjéből 10 ölnvi szélességű föld egész hosszában via Facti ingyen kihasíttatik."²

Ebből a néhány idézetből megláthatjuk, hogy Técső református magyarsága milyen sokáig ellen bírni állani a nemzetiségek hullámverésének. Bizony erősebben lüktetett a nemzeti és vallási öntudat, mint ma. Sőt beolvasztó ereje is nagy volt az itt élő magyarságnak. A hajdan betelepült svábok ma már csak a nevükben nem magyarok. Ilyen nevűek élnek itt nagy számmal: Berghauer, Mülbauer, Czébely, Toperczer stb. Szívesen költöztek be ide a nemzetiségek. Ez a hely a máramarosi hegyvidéken a legjobb megélhetést nyújtotta. Egy öreg ember apától úgy hallotta, hogy a Técső elnevezés a "tej-cső" szóból származik. Tejfel folyó föld volt ez hajdan!

Az említett időtől kezdve a betelepültek mindinkább átveszik a számbeli túlsúlyt. Ma Técsőn mintegy 2330 református él. A ruthénokkal és a később betelepült zsidókkal együtt Técsőnek 11700 lakosa van. Ennek több mint a fele magyarul beszél. A hangadó elem — ősi joggal és erővel — a reformátusság. Vagyonilag is ennek a javára billen a mérleg, mert a 27300 kat. hold földbirtokból, melynek nagy része erdő- és legelőbirtok, mintegy 20500 kat. hold van a református tulajdonosok kezében. A városházan, tehát a község ügyeinek intézésében is a reformátusság a döntő tényező.

A gyülekezet képe ma az, hogy a körülbelül 2330 református közül állandó templomjáró és úrvacssozázó lélek mintegy 800, teljesen közömbös 300, az egyháznak és az egyháziasságnak kimondott ellensége s minden bujtogatásban részt vevő 50 lélek. A többi 1200 körüli lélek részint gyermek még, részint "ünnepi református", ami azt jelenti, hogy nagy ünnepeken és demonstrációk alkalmával ő is veri a mellét és hangoztatja vastagnyakúságát. Minden munka, minden gyülekezetfejlesztő lelki és anyagi építés magva az a 800 lélek, amelyik a cseh időkben³ is mind egyházi, mind nemzeti vonatkozásban biztos alap volt, törhetetlenül állott és áll mind a mai napig.

A teljesség kedvéért szóljunk még a gyülekezet hivatalnokairól, intézményeiről, vagyonáról, hogy tiszta képet alkothassunk a gyülekezet életképességéről.

A gyülekezet belső emberei között első helyen áll a lelkipásztor, aki jelenleg a máramaros-ugocsa református egyházmegye esperese is. A hivatalával járól nagy elfoglaltsága miatt inkább irányítólag vesz részt a gyülekezet pástorolásában. Személyes lelki gondozásra nem jut ideje.

Közvetlen munkatársai a segédlelkészek. Két segédlelkész szolgál a gyülekezetben. Tapasztalatom az, hogy a segédlelkész sohasem pótolhatja teljességgel a lelkipásztort. A gyülekezet atyja nem lehet segédlelkész még akkor sem, ha — úgymond — aranyzája van a kistiszteletesnek. A técsői nyakas magyarok szemében, akik nem fogadnak el sem figyelmeztetést, sem tanácsot olyantól, aki korra nézve fiók lehetne, a

káplán nem valami abszolút fegyelmező erő. A káplán tehát pásztorolást illetően nem pótolhatja teljesen a principálist.

Öt tanító van, három férfi és két nő. Igen szerencsés szám egy 2300 lelkes gyülekezetben. Képzett becsületes emberek. Olyan lehetőség ez Técsőnek, ami nem adatik meg akármelyik gyülekezetnek. És mégis éppen Técső a bizonyíték arra, hogy eredményt csak minden erejét, idejét munkájába fektető, független, a körülmények adta gátlásoktól mentes nevelők érhetnek el. Hogy áll az eset Técsőn? Ezek a nevelők legjobb akaratuk ellenére is csak félerővel vehetnek részt a gyülekezet nevelésében és gondozásában. A két tanítónő ideális leány- és asszonykörvezető lehetne. (A segédlelkész nem jó leánykörvezetőnek.) Miért nem azok? Mert egyik is másik is amellett, hogy tanítónő, egyúttal feleség, családanya és gazdaasszony is. Hogy baj-e ez, vagy nem, arról lehet vitatkozni, de szerintem Técsőn baj. Nincs ideje annak a tanítónak neveléssel foglalkozni, akit naponként foglalkoztat a főzés, férjhezadás, gyermeknevelés stb. godnja. A férfitanítókról is be lehetne bizonyítani, hogy – bár talán önhibájukon kívül – félkézrel dolgoznak. A sok mellékhivatás, az egyéni természetű körülmény lefoglalva tartja egyik kezüket. Személyes tapasztalatom, hogy a néppel nemcsak törődni kell, hanem az érte való munkában eltörőődni is. Itt csak az elhullatott veríték arányában lesz termés.

Ott állhatna még a gyülekezetben munkára felsorakozva a presbitérium. Hogy áll a dolog a presbitériummal? Túlnőtt rajta az idő, ahelyett, hogy együtt növekedett volna az idővel. A presbitérium feladatát kettősnek látom: 1/ megőrizni és gyarapítani az egyház anyagi javait, 2/ megőrizni és gyarapítani az egyház lelki javait. Meg kell jegyeznem, hogy mindaz, ami anyagi, nem cél, csak eszköz, bár igen hasznos eszköz. A cél mindig a lelki javak megőrzése és gyarapítása. "Tartsd meg, ami nálad van, hogy senki el ne vegye a te koronádat." (Jel. 3:11.) Nyilvánvaló, hogy az ige itt elsősorban lelki javak megtartására int. Sajnos, idők folyamán a presbitérium felcserélte a kettős feladat sorrendjét. Túlságosan az anyagiak gondjában merült el. Az egyházat földi vagyonnal rendelkező jogi személynek kezdte tekinteni, ahol is főcél a javaknak kapitalista módon való felhalmozása, mint akármelyik gazdasági vállalatnál. A presbitérium megszűnt olyan erkölcsi testület lenni, amely fránt az egyháztagok a függelem érzésével viseltetnének. Ennek megvan a nagyon szomorú következménye. Az egyének megszűnt az az igénye, hogy neki presbitere legyen. Nem tudja lemérni, hogy mennyiben gazdagabb vagy szegényebb azáltal, hogy neki presbitere van vagy nincs. Nem igényeli a maga számára a presbiter szolgálatát. [...] A huszonnégy técsői presbiter feladata abban merül ki, hogy kezeli az egyház vagyonát, illetőleg ellenőrzi az egyház vagyonát ténylegesen kezelő kurátort. Van miben gazdálkodni. A szorosán vett egyházi javak (lelkészlak, öttantermes iskola, tanítói lakások) mellett van az egyháznak 2 bérháza, 50 holdas gyümölcsöse, 50 holdat kitevő kaszálója és szántója, a gondnoki napló évi 28-30000 pengős bevételt mutat, a 750 adófizető évi 6000 pengő körüli egyházi adót fizet be. Látjuk tehát, hogy a técsői református egyház a földi vagyonból eredő vagyon a lelkiek szolgálatában áll-e? Mire költünk? Vajon a költségvetés mutat-e lelki befektetésre előirányzott összegeket? Ezen a ponton igen fukar a presbitérium. A "szükségesség elve" Técsőn azt követeli, hogy mennél nagyobb anyagi tőkét fektessünk be az eljövendő lelki és szellemi gyarapodásért. A cél nem a mai életünk, hanem a holnapi megmaradásunk! Valaki azt mondotta, hogy a legeslegnagyobb áldozathozatal is nevetségesen kicsi, ha azáltal háborút nyerünk meg. Lelki téren is háborút vívunk. Ennek a háborúnak a megnyeréséért is áldoznunk kell! "Mit használ valakinek, ha az egész világot megnyeri is, ha lelkében kárt vall."

Erre a nagyon is őszinte leírásra azonban még nem kell *Técső* fölött a vészhangot megkongatni, mert a gyülekezet a mi erőtlenségünk ellenére is él. Ha ennek az életnek szemmel látható nagy fellobbanásai nincsenek is, magának az életnek jelenlétét meg lehet állapítani. Krisztus lelke itt is munkálkodik. Ez az élet megnyilatkozik mind a liturgikus, mind a nem liturgikus istentiszteleti alkalmakkor, és megtalálható a gyülekezeti közösségben is.

2. A gyülekezet hitélete és vallásos szokásai a liturgikus istentiszteleti alkalmakkor

Egy gyülekezet hitéletére mégiscsak az vet fényt vagy árnyékot, hogy a gyülekezet mennyire látogatja vagy nem látogatja az Isten házát. Megelégedéssel kell megállapítanunk, hogy a *técsői* nép templomjáró. Vasárnaponként, de különösen sátoros ünnepek alkalmával zsúfolásig telve van a templom. Különösen a cseh megszállás idejéről mondhatjuk ezt el. Az elnyomott nép legzavartalanabban az Úr házában élte ki magyarságát is. Itt gátlás nélkül zenghetett magyarul az ének és csendülhetett fel a magyar szó. A nép tömegesen tódult ide, hogy magyarul énekelhessen és őszinte magyar szót hallhasson. Valamicskét változott a helyzet a felszabadulás óta.⁴ Amióta a mindig fenyegető veszedelem feszült érzése természetesen nem tereli egybe a híveket, mint vihar a juhokat, azóta a templomlátogatás is megcsappant. [...] Még ha a zsúfolt templomot látom, akkor is úgy érzem, mintha a legtöbb embert nem annyira a lélek indítása, mint inkább a megszokás hozta volna ide. Természetesen ezerszer jobb eset ez annál, mint ha az illető nem is jött volna templomba. [...]

Egy vasárnap délelőtti istentiszteleten a gyülekezet külső képe a következő: A templomhajó jobboldali részét az elsőől az utolsó padig az asszonyok és leányok töltik meg. Az első padosorkban ülnek a leányok és fiatal asszonyok, hátrább az öregek. A hajó baloldalán már aránytalanul kevesebb a nép. Az első két padban ül néhány úri-asszony és kalapot viselő *técsői* leány. Utánuk két-három padot töltenek be a gyülekezet vénei. Mögöttük ülnek a gyülekezet élőkölöbbségi ifjai, akik származásuknál és koruknál fogva lekerültek az orgona mellől és nyakkendő viselésére, valamint az istentisztelet alatti beszélgetésre érzik magukat jogosultaknak. A legtermészetesebben csodálkoztak a figyelmeztetésen és a legtermészetellenesebbnek tartották azt, hogy egyáltalán pap őket valamire figyelmeztetni meri. Azóta mégis félnek az újabb fejmosástól és templomi társalgásuk nyomott hangulatú. Jót tenne, ha – mivel a legtöbbször nincs énekeskönyve – énekeskönyveket osztanánk szét köztük az istentisztelet idejére, véleményem szerint azonnal megszűnne a beszélgetés, mert énekeskönyvvel a kézben lehetetlen nem énekelni. Az említett ifjak mögött ül néhány komolyabb iparos és tisztviselőfiú, tarkítva a szerényebb gazdálkodó ifjakkal. Van ezután aztán egy szomorú jelenség. A 30-60 éves férfiak tábora nem nagyon népes. Alig képviselik ezt a tábort néhányan. Hiányoznak a külső erőt is képviselő meglelt férfiak, akik a gyülekezet büszkeségei lehetnének. Ezek felrázása, aktivizálása a legsürgősebb feladat. Mert minden tekintetben ezek képezik *Técső*nek legértékesebb emberanyagát. A fiatalokon már – fájdalom – meglátszik, különösen szellemi kvalitásukon, a rokonházasságok szomorú nyoma. Az idősebb férfiakkal még mindig többet lehetne kezdeni, mint ezekkel. A gyermekek elvegyülnek szüleikkel a felnőttek között. A gondnok az algondnokkal együtt a szószékhez közel, oldalt fekvő padban ül. Mellettük ülnek a tanítók és egy két al-...ványtevő gyülekezeti tag sarjadéka.

Szép szokás, hogy beharangozásra minden templomlátogató elfoglalja helyét s így az ismétlés kezdetét nem zavarja későnjövők kopogása. Székkérdés és az egyes padokban korszerű elhelyezkedési rend nincsen, s így az elhelyezkedés nem jár egymás hegyén-hátán való átcúszkálással, hanem az érkezés sorrendjében történik. Nem okoz feltűnést, ha – különösen a felszabadulás óta *Técsőre* költözött – házastársak ugyanabba a padba, mondjuk a férfiak padjába ülnek be. Ez a tény már a gyülekezeti felfogásnak halványan városias színezetét árulja el.

A gyülekezet szeret énekelni, csak nem sok éneket tud. A szokványos néhány vasárnapi dicséreten kívül alig énekelnek egy-két zsoltárt vagy katekizmusi éneket. Rá kell itt mutatnunk arra a tényre, hogy a felvidéki gyülekezetek zsoltáros kegyességét az is lemérte, hogy könnyen vagy nehezen fogadták-e el a felvidéki, cseh megszállás alatt szerkesztett, régeből átdolgozott énekeskönyvet. Ahol ez könnyen ment, ott a gyülekezetnek nem volt bőven hullámozó életeleme az éneklés, ott nem fakadt seb a lelken, amikor a régi zsoltárokat és dicséreteket (az ezekben megszokott egymás mellett zengő szavakat) a léleknek Istent kereső és Istentől táplálkozó eme csápjait márai holnapra leszaggatták róla. Nem mindegy az, ha az évek hosszú során tudatunkban megrögzött szavakat: *"Krisztus, ki vagy nap és világ"* – a következő sorban levő rím kedvéért így énekeljük: *"Krisztus nap és világ ki vagy / Minket sötétségben ne hagyj"*, mint ahogyan azt a Felvidéken máról holnapra énekelni kellett. Ahol ez az átállítás (a sok jól vagy rosszul átdolgozott énekszöveg átvétele) könnyen ment, ez azt jelentette, hogy a gyülekezet nem sok énekszöveget tudott emlékezetből s így nem hatott rá önkénytelenül is sértőleg, ha most már nem a rég megszokott szöveg szerint énekel. *Técsőn* ez az átállítás (mint mindenütt, ahol a templomban nem diktálásra, hanem orgonaszóra énekelnek) nem ment valami nehezen, legfeljebb az új énekeskönyvétellel járól újabb pénzkiadás bosszantotta a népet, mint ahogyan most is, ma használt énekeskönyvünk bevezetésénél. Itt a kézenfekvő cél tehát az, hogy a gyülekezetet mennél több énekszövegre megtanítsuk, hogy egyrészt gazdagabb nyelvezetet kapjon az egyén az élő Istennel való – magányos órában is nagyon fontos – társalkodásra, másrészt hordozója legyen a gyülekezet a versekbe szedett, mennél szélesebb körű vallási öntudatnak. Erre különösen a katekizmusi énekek a jók.

Imádkozásnál fejet hajt a gyülekezet, nem borul a padra, nem mondják a lelkipásztor után súgva az imát, mint ahogy azt valahol teszik. Ima alatt mélységes áhitat tölti el a templomot.

A prédikációt szívesen hallgatják. Nem szeretik azonban, ha a pap rajtuk példázódik. De úgy van az rendjén, ha a prédikáció túlsúlyát a Krisztus melletti bizonyosságtétel képezi. Itt aztán úgy lehet vezetni mondanivalónkat, hogy a hallgató életének minden vonatkozásában, minden helyén szembetalálja magát Krisztussal és ráemlékezzék, hogy egy-egy adott esetre nézve milyen üzenetet küldött számára az igehirdetésen keresztül Krisztus, hogyan lett Ő minden mindenkiben. Ezzel szemben sok prédikációt lehetne így nevezni: rágni-tanítás. Ha egy fél órán át csak azt zengedettük a már jelen lévőknek, hogy jöjjetek atyámfiai a templomba, mert itt az igével táplálkozhattok, vagy: milyen jó lenne, ha ez vagy az nem így vagy úgy lenne, ez csak olyan hívogatás az eledelhez, de nem átadása annak. Ha valaki valahol jót kapott és jóllakott, hívatosan is visszamegy oda. [...]

Liturgiánk annyiban különbözik az egységes liturgiától, hogy nálunk a Miatyánk után a gyülekezet helyet foglal, hirdetések felolvasása után énekel, a Himnusz is elénekeli, azután áldást vesz. Áldás után néhány másodpercig mindenki csendben magában imádkozik és ezután a gyülekezet kivonul a templomból, úgy, hogy előbb távoznak a nők, azután a férfiak, végül az öreg emberek, akik mentükben fejbőlintással

köszöntik a lelkipásztort. Kinn az ajtóban nem szokás huzamosabb ideig megállni, beszélgetni, mint ezt jó sok gyülekezetben teszik. A vasárnap délelőtti istentiszteleten lévők átlagos száma 1000, délután jóval kevesebben vannak, de itt is főleg csak leányok és ifjak.

A sákramentumokkal való élés. A kereszteléssel kapcsolatban alig látunk valamilyen jellegzetes szokást. A keresztelés elenyészően kevés kivétellel a lelkészlakon történik. Általános hiedelem, hogy mindenkit meg kell kereszteni, tehát nagyon vigyáznak arra, hogy a haldokló csecsemő kereszteleetlenül ne maradjon. Ilyen esetben házhoz is elhívják a lelkipásztort. A keresztelésnél csak a keresztyanya és a szülésznő van jelen. Talán annyit lehetne még megjegyezni, hogy a gyermeket keresztelésre menet a szülésznő viszi, de haza már a keresztyanya viszi. (Hazamenet a keresztmamát a kapukból tréfásan megszólítatják. Például: - Hozd ide, ne fáradj vele olyan messzire. - Nem viszem - mondja a keresztmama - jobban várják ezt otthon, nem a te hasad fáj azért.)

A gyermekágyas asszonynak két héten át hordanak enni a rokonok és a jó ismerősök. A keresztmama kétszer víz: először és utoljára. Két héten túl már szégyen vinni, mivelhogy az asszony ekkorra már rendszerint felkel és maga főz.

A keresztszülőknek jelentős szerep jut a gyermek életével kapcsolatban. Ők fizetik a stólát és a komasággal járó kiadásokat, még a komasági lakomát is nagy részben ők állítják ki. Szerepük jut később kereszty gyermekük konfirmációjánál, az esküvőjénél, és ha a gyermek meghal, a temetésnél is. Általában a gyermek szívélyes viszonyban van keresztszülőjével. Igaz, hogy legtöbbször rokoni szálak is fűzik össze őket.

Az egyházkezelés ősi szép szokásként megmaradt gyülekezetünkben. A gyermekágyból felgyógyult anya első útja a templomba vezet. A délután 4 órai harangozáskor, amikor egyébként gyülekezeti istentisztelet nincs is, az anya egyedül jön a templomba, megáll az úrasztala előtt és rendesen a XXV. zsoltár eléneklése után a lelkipásztor a Lukács 2:22-30-at olvassa fel, utána imádkozik. Az ima hálaadást tartalmaz azért, hogy Isten az anya életén át új élettel ajándékozta meg anyaszentegyházunkat, felajánlja ebben az imádságban az édesanya gyermekét Isten dicsőségének a szolgálására, erőt és segédelmet kér a gyermek felneveléséhez és végül együtt könyörög a lelkipásztorral minden magyar édesanya életéért és boldogulásáért.

Az úrvacsora. Az úrvacsorát komoly készülés előzi meg. Ha a hétköznapi istentiszteletekről – a szombat estelit kivéve – azt mondhatjuk, hogy ezek gyülekezet hiányában nem is tartatnak, nagyhéten esténként szinte a vasárnapi nagyságot eléri a templomozó gyülekezet száma. Ilyenkor mindig bűnbánati igehirdetés van.

Szinte kínosan vigyáznak a gyülekezeti tagok a nagyheti kegyes életére. Ha ez nem is jár mindenkinek a komoly önvizsgálással, az életnek az ige mérlegén való lemérésével, az Istennel való kibékülés utáni komoly vágyakozással, mégis az egyén külső magatartásán a nagyheti készülődés meglátszik. A különben máskor eléggé káromkodó ember most nem káromkodik, a csipkelődéséről *técsi* dongónak nevezett ember most nem rágalmaz, a kocsárosokat elég szép haszonnal ellátó ember most nem iszik. Kikapcsolódik ugyan a mindennapi élet szennyes áradatából, de nem tanúsítja, hogy elragadta volna a lelki növekedést adó istenes élet sodra. Amolyan sajátosság elcsendesedésben állapodik meg (ami igen hasznos lehet, mert a csendben nagyobb a lehetősége annak, hogy meghallgassa a "halk és szelíd szót"), de ha ezt a ki-mondottan hat napra szorítkozó kegyességet csak egyetlen egyszer is, bármelyik napon, tehát mondjuk, hogy a bűnbánati hét első napján, megtörte egy nem helyénvaló szónak a kiejtésével, egy pohár bor megívásával, azonnal abbahagyja a készülést és nem úrva-

csorázik, pedig a Szentlélek egy szempillantás alatt is eszközölheti a megtérést, nem kellene tehát az ilyen embernek magát visszatartani. ha az utolsó pillanatban elfogná a vágy az úrvacsorával való élés után.

Mozgó úrvacsoraszétosztás van. A gyülekezet egyenként járul a kenyérhez és kettésével a poharakhoz. (Hogy mindkét pohár "áldott" legyen, nagyon szemmel tartják, hogy a lekipásztor mindkét pohárt kezében tartja-e, amikor a bor fölött imádkozik.) Bár a szent jegyek vételénél az elsőséget illetőleg korszabta sorrendet nem tartanak, mégis bizonyos elv szerinti felsorakozás tapasztalható. Lehetőleg úgy igyekeznek ugyanis elhelyezkedni, hogy a pohárt az anya a lányával, testvér a testvérral, barát a baráttal egyszerre kapja. Ennek az a jelentősége, hogy így mintegy enyhe kényszer áll fenn olyan irányban, hogy az egyén ne egvedül menjen, hanem a szívéhez közelállót is vigye magával úrvacsorázní. Először természetesen a férfiak vesznek úrvacsorát, élükön a gondnokkal és algondnokkal, aki azután a poharak töltésénél segédkezik, utánuk a nők és legvégén a kántor a harangozóval. A lekipásztor úrvacsorázásakor külön alkalmi éneklés nincs, mint az némely helyen lenni szokott. Mire a szent jegyek kiosztódnak, sajnos a templom annyira kiürül, hogy a befejezésnél alig marad benn néhány hívő. [...] Megnyugtató, hogy *Técsőn* ilyen komolyan értelmezik az úrvacsorát és szép számmal élnek is vele, átlagosan 700-an. A betegek úrvacsoráztatása eléggé gyakori. Ilyenkor a háznép és – különösen sátoros ünnepek alkalmával – a beteghez közel lakó, templomba már elmenni nem bíró öregek is vesznek úrvacsorát.

Az úrvacsorai jegyek adományozása nem általános. Sokszor pénzért veszi az egyházközség a lisztet és a bort. (A kenyeret mindig az algondnokné sűti meg.) Utóbbi időben igen szép számmal és összegben adakoztak úrasztali szükségletre. Az adakozók azt kívánják, hogy az adomány szószéki kihirdetésénél nevüket ne említse a lelkipásztor.

A *konfirmáció* mint mindenütt, úgy itt is jelentős állomás a gyülekezeti tag életében. Búcsú ez a gyermekkortól és belépés a felelősséget vállalható felnőttek sorába. A konfirmálás után bizonyos jogok illetik meg a legénykéket és serdülő lányokat. Messzebb menő céllal, ami a majdani házasságra is irányul, szót válthatnak egymással. A fiúk kék kötényben (ez szinte jelvénye itt a magáiban dolgozó földműves gazdának) jelenhetnek meg az utcán, beleszólhatnak a nagyok beszédébe, és most már személyesen vehetik át a leányoktól a májusfáért járó ajándékot. Szokás ugyanis a fiúknak a lányok ablaka alá május éjszakáján hatalmas "májfákat" állítani. Ilyen májusfát már a fejlettebb iskoláslányok is kapnak. Amíg a leány nem konfirmált, az ajándékot (zsebkendő, pénztárca, legújabbban csinos kötésű énekeskönyv) csak elküldi a fiúnak, most már a fiú maga megy el érte.

Ha egyébként nem is aggasztja valami nagyon a *técsői* szülőket gyermeküknek tanulmányi előmenetele, t. i. hogy a gyermek mennél több ismeretre tegyen szert (bár a jó bizonyítványt ennek ellenére elvárják a tanítótól, hiszen ők tartják!), a konfirmációra való komoly előkészülést szigorúan megkövetelik gyermeküktől. Ezt megértik a gyermekek is. Nagy szégyen lenne alábbvalóknak lenni a tavaly konfirmáltaknál! A vizsga áldozócsüörtökön délelőtt a gyülekezet színe előtt történik. Áldozócsüörtök hetében a konfirmándusok felássák a templomkertet és mindegyik leány egy-egy virágágyat telepít. Itt versenyszámba megy, hogy ki-ki mennél szebb virágokat ültessen. Ügyelnek arra, hogy virágágyuk arra a helyre essék, ahol néhány évvel ezelőtt a néniük, vagy még régebben az édesanyjuk plántált virágot. Így lassanként családi virágágyak létesülnek. A templomot is gyönyörűen felékesítik virágokkal konfirmáció napjára.

Áldozócsütörtök reggelén a konfirmandusok köszönetni járnak. Elmennek a nagyszülőkhöz, keresztszülőkhöz, végül szüleik elé állnak és versben köszönik meg nekik eddigi jószágukat, gondos nevelésüket. Ide iktatok egy ilyen verset:

Konfirmációi köszöntő keresztyának.

*Szeretettel jöttem hozzád, kedves keresztyám,
Megköszönni, hogy te mindig oly jó voltál hozzám,
Meghívni tégedet az Isten házába
Azon a szent napon,
Amikor én megyek konfirmációra.*

*Hallgass meg jó szívvel, szeretettel kérlek.
Tudom a Jóságos Isten megáld érte téged.
Áldjon meg az Isten, hogy szerettél engem,
Áldjon meg az Isten minden lépésedben.*

*Adjon sok örömet, boldogságot néked,
Így fogok én imádkozni minden nap teérted.
Köszönöm a sok jót, amit értem tettél,
Megköszönök mindent, azt is hogy szerettél.*

*Tarts meg szeretetben ezután is mindig!
Az én szeretetem és az én hűségem
Elkísér a sírig.
Isten áldja meg, drága jó keresztyám!*

A konfirmáltak keresztszüleiktől és az egyházközségtől konfirmációi ajándékot: bibliát, énekeskönyvert és emléklapot kapnak, ők pedig egymás között bibliai idézettel és nevükkel ellátott névjegy nagyságú konfirmációi emléklapocskákat osztanak szét, amelyeket bibliai lapjelzőkül használnak. Első úrvacsorázásuk pünkösöd délelőttjén történik. Ilyenkor zárt rendben vonulnak be a lelkipásztor előtt a templomba és az úrasztala körül foglalnak helyet. Elsőnek ők vesznek úrvacsorát.

Az esketéshez különleges, liturgián kívüli, de egyházi szokások nem kapcsolódnak. Külön dolgozatot érdemelne a lakodalom leírása, de ez már nem tartozik mostani feladatomhoz.

A temetés az az alkalom, ahol a gyakorlatban letisztult átfogó mozzanatok sora a legvilágosabb bizonyítéka a gyülekezet közös életütemének, szerves egybetartozóságának. [...] Az alábbiakban egy técsői temetést írok le az első harangkondulástól az utolsó áldásig:

A gyülekezetet a halálesetről a híradó harangszó értesíti. Konfirmált férfiúnak hármat húznak a nagyharanggal és a negyediket mindhárommal egyszerre; konfirmált nőnek kettőt húznak a nagyharanggal és a harmadikat összehúzzák; a még nem konfirmált fiúnak hármat húznak a kicsivel és a negyediket össze; a még nem konfirmált leánynak kettőt húznak a kicsivel és a harmadikat össze. Ezenkívül napjában háromszor harangoznak a halottnak összehúzással.

Este *virrasztóba* sereglik a gyülekezet. Nemcsak férfiak, hanem nagyszámmal gyermekek és asszonyok is összejönnek. Sokszor el sem férnek abban a helyiségben, ahol a ravatal van, hanem kiszorulnak a konyhába, hátulsó szobába, sőt néha még a szomszédba is jut belőlük. Arra azonban mindenki vigyáz, hogy 5-10 percig a halott mellett is tartózkodjék. A ravatalt a rokonok ülik körül. Ezek helyezkednek el a koporsó körül is az udvaron a temetés napján.

A *virrasztóban* énekelnek. Van egy-két férfi és asszony, aki diktál. Különösen szeretik mostanában, ha Bíró István 58 éves atyámfia vezeti az éneket. *Virrasztó* énekeiket három főcsoportra oszthatjuk. Vannak 1. bevezető énekeik; 2. a halott korára, életkörülményére alkalmazott énekeik és 3. házágótló, az élet-halál tényét általánosan tárgyaló énekeik. Ezek az énekek bár sok a szövegükben a tárgyi tévedés, mégis részben vallási öntudatot adnak, részben szárnyak, melyekkel a pusztában sínylődő lélek Istenhez emelkedik, végül a fájdalom levezető csatornái ezek, amelyeken keresztül lehömpölyög a lélekről a nyomasztó teher. A gyászolók panaszát foglalják magukba és a panasz elmondásával mindig megkönnyebbül a lélek. A *virrasztó* azt a parancsát tölti be Jézusnak, hogy "sírjatok a sírókkal".

Említettem, hogy a *virrasztót* egy bevezető énekkel kezdik meg, például ilyenekkel:

(*"Erős várunk nekünk az Isten" dallamára.*)

*Örök Isten nagy mindenható,
Szívünk mélyéből tör fel e szó.
Dicsértessék nagy neved tőlünk,
Valamíg e világon élünk.
Most bús ravatalhoz jöttünk,
Fáj,sajog szívünk,
Mert egy ember (asszony) társunk
A terítón látjuk,
Akiért lett nagy szívfájdalmunk.*

*Borzasztó a halál hatalma.
A földi embert elrabolja.
Elrabolja, a sírba zárja,
Múlандóságát kiszolgálja
Itt a példa most előttünk,
Hogy készek legyünk,
Mert ha üt az óra,
Szállunk koporsóba,
Holttestünket enyészet várja.*

Ha a halott gondnok, vagy presbíter volt, még ezt a versszakot hozzáénekelik:

*Szívünket a fájdalom tépi,
Hogy válnunk kell tőled jó férfi,
Ki egyházunkat is gondozád,
Védted annak híven ős jogát.*

*Már kihűlt tested elpihen,
Az örök Isten
Magához rendelte,
Hol érélyes élted
Jutalmát az égben elvegye.*

A bevezető ének után a halott életkörülményeit ecsetelő alkalmi ének következik. Férj és családja fölött ilyen:

("Adjátok hálát az Istennek" dallamára.)

*Az enyészet múltó szavára
Döltél a koporsó karjára.
Te jó édesapa valál,
De nem nézte azt a halál.
Nem nézte a keserveket,
Az érted hulló könnyeket.*

*Itten vagyunk hív rokonaid,
Tisztelőid és barátaid.
Itt van nő és gyermekeid,
Hullnak fájdalmas könnyeik,
Szomorú minden szív s kebel,
Mivel tenéked menned kell.*

*Mert az égből jött a rendelet,
Hogy hagyd el a múltó életet.
Ne szánd itt hagyni kedvesid,
Vigasztalja őket a hit,
Hogy a sír nem örök lakhely,
Égi boldogság váltja fel.*

*Kedvesei, kiktől ő elvál,
Búsan áltok koporsójánál.
Rá egy pár könnyet ejtsetek,
Megérdemli azt tőletek,
Most is egy jobb hazába fent
Értetek imádkozni ment.*

Azt hiszem nem lesz talán értéktelen munka, ha néhány temetési éncünköt ideírva mentem meg az enyészettől. Mindegyik énekből a közös fájdalom vállalása, a közös vigasztalás szava, a közösség hitének építése zendül ki, tehát az bizonyul be, hogy a gyülekezetnek közösségi élete van.

Így siratnak el egy leányt:

("Áldott hely a temető" dallamára.)

*Hová hová te leány?
Íly szaporán, ily korán?
Szüleidtől távozá,
Mert rád lehelt a halál.*

*Szólt a halál angyala.
A leányzó meghula.
Itt hagyta már testvérít.
Velők tovább nem él itt.*

*A szülei szeretet
Melegét nem érezed.
Elhalt a hang ajkadon,
Néma lett a sírhalom.*

*Szűnjék a könny s a jajszó.
Csendes ágy a koporsó,
Mert akit az odazár,
Arra örök élet vár.*

[...] Az alkalmi énekversek közben beszélgetnek, a férfiak pipáznak és úgynevezett házagpótló verseket énekelnek. Szól ez az ének életről, halálról, földi mulandóságról, mennyei állandóságról, de mindenek felett elibénk állítja Krisztust, aki példa volt a szenvedésben, de ma, mint a halál legyőzője, az Élet Fejedelme él, uralkodik és szelíden minket is magához ölel.

Lássunk egy ilyen éneket:

("Áldott hely a temető" dallamára.)

*Szólott az Úr, hogy menjek
Hogy más hazába' legyek.
Mentek el már többen is,
Megyek utánok én is.*

*A más életben minden
Foly szakadatlan rendben,
Az öröm apadatlan,
Az élet fogyhatatlan.*

*Elhagyom e világot,
A változandóságot,
Kíváncszom elmenni,
Jobb más hazába menni.*

*Jézus, hívek vezére,
Nézz e ház félelmére,
Küldj mennyből vigasztalást,
Hogy vehessen újulást!*

*Már én Tehozzád térek,
Lelkemnek szállást kérek.
Jézus, ne hagyj engemet,
Vedd kezébe lelkemet!*

*Hát ti is úgy éljétek,
Hogy kegyelmet leljétek
És eljussatok végre
Mennyei dicsőségre.*

*Boldog, kire az élet
Nehéz bajai helyett
A sír nyugalmat talál
Szelíd éjszakájánál.*

*Jézus Isten fia volt,
Eltemette síri hant.
Ő is pihent ott alatt,
Szent testére hullt a hant.*

*Mit is használ e világ,
Ha csak változandóság,
Mulandóság örömei
És gyönyörűségei.*

*De legyőzte a halált,
Ámbár nyila rátalált.
A hűs sírből fölkele,
Felment örök életre.*

*Bíztat az Ő példája
Hogy a halál prédája
Mi sem leszünk egykoron,
Élet nyílik a poron.*

*Ha vívjuk nagy harcunkat,
Rád fordítjuk arcunkat,
Jézus, ne hagyj bennünket,
Vedd kezébe lelkünket!*

Ezenkívül szívesen éneklük még az alábbi éneket, amelyet különös, sirató és érdekes dallama miatt idekottázok:⁵

Szólt a sírok angyala

Szólt a si - rok an - gya - la: Térj a föld po - rá - ba!
Por - rá lesz, mi por va - la, Jaj - kőny mind hiába
/: Mind hi - á - ba, hasz - ta - lan. A sir hantja rá - n - k zuhan

*De nem marad a poron a hant melyet ásnak.
Napja eljő egykoron a feltámadásnak.
/: Diadalmad óh halál / semmisülve füstbe száll :/*

*Iffjú korodat óh el neblízzad halandó.
Élted szép virága mint rózsza s hervadandó.
/: Ráfuval a hideg szél, / lehull és tovább nem él. :/*

Félig esteli, félig halottas ének az, amellyel a virrasztót berekesztik:

("Adjatok hálát az Istennek" dallamára)

*Szívemet tehozzád emelem. Kegyes Isten Te légy velem.
Ápolj számyad árnyékában, sötét, borús éjszakában.
Reggel ha léssen reggelem, új hálám hozzád emelem.*

*Eljött a kellemetes este, mely az ég boltjára van festve.
A szellőre, napsugárra, a béborult láthatárra,
Mely szemem elől már lendül, alkony sötétlik, mély csend ül.*

*Magasztalva örök jólétét, ebben az Istennek jótétét,
Óh, ti ébren s nyugton valók, égi rendet magasztalók,
Már én is nyugni sietek, maradjon az Úr veletek!*

"Hiszem testiinknek feltámadását." – A hitvallásnak ezt a tételét fejezi ki az utolsó vers:

*De a testem nem fog maradni, a sírban, majd fel fog támadni.
Újult erővel ékesül, lelkemmel ismét egyesül,
Hogy azon várt egyezségben együtt legyenek az égben.*

Hívatlanul és nagy számmal mennek a virrasztóba, ilyen népes a temetés is. Amikor a koporsót kiteszik az udvarra, asszonyok nagy sokasága veszi azt körül. Az asszonyok lehetőleg ülnék. Ezért az udvaron hosszában lócákat helyeznek el. A férfiak a koporsó feje felől állanak. Férfi – kivéve a konfirmáción aluli gyermekeket – legyen bár az férje, atyja, vagy testvére a halottnak, nem áll a koporsó mellé, nem kíséri a koporsót, hanem előtte megy. Azt tartják, hogy nem illik férfiúhoz az asszonyos siránkozás.

A temetést a "csendítő harangszó" vezeti be. Ekkorára atyafiak jelennek meg a lelkipásztornál és innen együtt mennek vele a halottasházhoz, amikor is az úton innen is onnan is férfiak csatlakoznak hozzájuk valamennyien ünneplő öltözetben. Míg a menet a házhoz nem ér, addig a nagyharanggal állandóan harangoznak.

A halottasháznál a szertartás a következő: Temetési ének egy versszakát énekeli a gyülekezet, a lelkipásztor rövid imát mond, a gyülekezet ismét énekel, ezután felveszik a koporsót és harang- és énekszó mellett elviszik a templomba. Minden halottat innen temetnek. Itt, ha a halott felnőtt, a XC. zsoltár 2. versét énekelik, ha a halott gyermek volt, az alábbi:

("Örül mi szívünk" dallamára.)

*Minden múlandó, nincs maradandó itt e földön semmi.
Egyenként róla a sírba kell menni.*

*Az élet lejár, mindent halál vár e földi szűk pályán.
Át kell evezni a sír mély homályán.*

Ezután a lelkipásztor előfohász, igeolvasás után ígét hirdet. Nem ragaszkodnak túlságosan a ríkatáshoz. Igehirdetés végén a lelkipásztor röviden elbúcsúztatja a halottat ilyen szavakkal: "Ama gyászos koporsóban nyugszik immár csak néhai kihűlt teteme, aki élt x évet, (boldog házasságban y évet). Búcsúját veszi feleségétől (vagy férjétől). Búcsúzik testvéreitől, gyermekeitől, rokonaitól, jó sógoraitól, jó komáitól, unokáitól, jó szomszédaitól, jó barátaitól, akiknél legyen emlékeztete áldott". A búcsúztatót a temetést rendező atyafi írja. Érdekes, hogy a búcsúztatásnál nem ragaszkodnak a név szerinti felsoroláshoz. Itteni derék felfogás szerint a szószékről nem hangozhatik el élő ember neve. A lelkipásztor ilyen szavakkal fejezi be a búcsúztatást: "A mi válaszuk legyen Isten szavára és a búcsúztatásra egy buzgó imádság." A gyülekezet imádkozik. A Miatyánt után a lelkipásztor megáldja a gyülekezetet. A múltban a halottat is megáldotta a lelkipásztor szépen kicirkalmazott üdvösségkívánásokkal. Ma csak a gyülekezetet áldjuk meg annak ellenére, hogy a halott megáldásának elmaradását némileg hiányolják is. [...]

A templomból kimenőre azt éneklik, hogy "Nincs már szívem félelmére". A templomtól a temetőig még két ének hangzik el. Induláskor ez:

(A XLII. zsoltár dallamára.)

*Menj el a te nyugalmadba,
Boldog lélek követünk.
Hogy kívánt nyugodalmadban
Részt vehessünk, sietünk.
Készíts Uram e jóra,
Hogy midőn amaz óra
Eljön, örömmel mehessünk
Hozzád s jobboldra ülhessünk.*

A temető kapujában így énekelnek:

("Uram, bűneink soksága" dallamára.)

*Temető fogadd adódat,
Koporsódat takard bé göröngyiddel.
Hadd aludja majd álmait
csendesén itt e holt
S egykor támaszd fel.*

A sírbatételnél, míg a koporsót a *bárkába* helyezik, a férfiak leveszik a kalapot, azután megkezdődik az elhantolás. Nem a sírásó, hanem a koporsót vivő és kísérő férfiak húzzák be a sírt. Ezalatt a gyülekezet énekel:

*"Áldott hely a temető,
Minden bajt megszüntet ő,
A holtakat béveszi,
Anyakeblére teszi."*

Elmondja aztán az ének, hogy mennyire a csend és béke országa a temető. Itt a szenvedélyek, a vágyak, a fájdalmak elpihennek, itt az osztályellentét kiegyenlítődik. Ne féljünk ide jönni, mert "Jézus is volt ily kertben, / Pihent ily temetőben."

A frissen hantolt sírnál egy atyafi (jelenleg a 82 éves Kékesi Lajos bácsi) sírverset és az elhunyt hozzátartozói nevében köszönetet mond a végtisztességtételért.

Az egyik köztisztelőben álló öreg ember sírjánál a következő vers hangzott el:

*"Idehoztunk fáradt vándor kész testednek házába,
Ahol csendes nyugalmadat már semmi fel nem rázza.
Míg e földön vándoroltál, hosszú vala a pálya,
Ám de ott lenn nyugalmadat már semmi fel nem rázza.*

*Megsiratva, emlegetve hagytad ide e földet.
Óh, mert aki úgy élt, mint te, azért könnyek ömlenek.
Majd, amikor sírod hantja kedveseid könnyét issza,
Az égiek seregéből nézz szeretettel vissza.*

*Megállok még egy-két percig szerelmesim köztetek,
Nem azért, hogy gyönyörködjem, látván, miként könnyeztek,
Hanem hogy az ég Urától, ki jót, rosszat osztogat,
Esedezzem fejetekre atyai áldásomat.*

*Nőm ki annyi éveken át hűséges társam valál,
Örömben, bánatomban velem híven osztózáál,
Te szeretett életpárom, mától fogva özvegyem,
Életednek minden perce Istentől áldott legyen.*

*És ti édes gyermekeim, szeretett jó unokák,
Nyíljon életösvényteken bőven az örömvirág.
Éljetek e földi pályán szerencsésen, boldogan,
Ezt kívánom, kinek háza már e sírhant alatt van.*

*Az Úrban megboldogult és a halálban immár elpihent N.N.
atyánkfia gyászoló hozzátartozói nevében köszönetet mondok
mindenkinek azért, hogy halottukat felvették, ide elhozták és itt nagy
tisztességgel eltemették, köszönetet mondok a végtisztességtételért."*

Ezután végzi el a lelkipásztor a sírnál a szertartást és ezután áldja meg a gyülekezetet.

Pótlólag emlitem meg, hogy a halottnak csapott tetejű fejfát állítanak hosszú eresszel, minden különösebb sírfelirat nélkül. Egyik néprajzi kutatónk úgy véli, hogy az ilyen formájú fejfa arra a csónakvégre hasonlít, amit az ősmagyarok állítottak síremlékkül.

A katonabúcsúztatás. Istentiszteleti Rendtartásunkban erről nem történik említés, de mintegy liturgikus istentiszteleti alkalomnak tekinthetjük *Técsőn* a katonabúcsúztatást. Ez a következőképpen történik: A bevonuló regruták civil életüknek utolsó vasárnapján, a délelőtti istentisztelet alkalmával a Miatyánk után katonás rendben felsorakoznak az úrasztala előtt. A lelkipásztor előfohász után ígét olvas, majd buzdító beszédet intéz az ifjakhoz. Ezután a kurátorral együtt a gyülekezet nevében kézfogással búcsúzik tőlük s közben kis bibliát, imakönyvet, énekeskönyvet oszt ki közöttük. Ezután megáldja őket és a gyülekezetet, majd a himnusz elénekelése után a záróének alatt az ifjak kivonulnak a templomból.

Házszentelés. Elvértve megtörténik, hogy az új házat a lelkipásztor a család és a rokonság jelenlétében megszenteli az Istentiszteleti Rendtartásban található előírás szerint. A házi istentisztelet után a jelenlevők együtt ebédelnek.

3. A gyülekezet hitélete a nem liturgikus istentiszteleti alkalmakkor

[...] A csak liturgikus istentiszteleti alkalom könnyen gépiessé teheti a lélek mozgását. Létrehozhat egy vasárnapló, ünnepi embert, akit a templomon kívül úgy várnak a mindennapi élet bajai, szennyei, kis üzletei, mint ahogyan templomos őseinket várták hajdan hétköznapi reggelenként a templom falához támasztott munkaeszközök. A léleknek szüntelenül éreznie kell a fölötte naponként megújuló isteni kegyelmet, és éreznie kell, hogy erre a kegyelemre naponként rászorul. Ezért kell keresnünk Istent alkalmas és alkalmatlan időben. Ezért kell ketten vagy hárman összejönnünk Krisztus nevében, hogy Ő köztünk legyen, köztünk lakozzék. Ezt az állandó Isten-keresést és a megtalált Istennel való együttélést szolgálják a nem liturgikus istentiszteleti alkalmak.

Kérdezzük tehát, hogy *Técsőn* a templomon kívül hol keresik Istent?

Keresik a *vallásos estéken*. Főleg a gyülekezet asszonyai, öregemberei, továbbá a leányok és gyermekek gyűlnek össze novembertől virágvasárnap szombatjáig a hét minden szombat estéjén az egyik tanteremben. Itt éneklés, ima, írásmagyarázat után időszakos gyülekezeti vagy magyar sorskérdésekről beszélget a lelkipásztor a megjelentekkel. Ezenkívül nagyon szívesen hallgatják, ha a lelkipásztor történeteket olvas fel a magyar református múltból.

Igen szép kamattal fizeti a befektetett munkát a *vasárnapi iskola*. A segédlelkészekon kívül leánykörti tagok vezetnek egy-egy csoportot. Ezeket az önkéntes vezetőket szombat esténként a segédlelkész készíti elő. A gyermekekben a lelkesedés és a szolgáltni akarás oly nagy, hogy néha több feladatot akarnak vállalni és kérnek, mint amennyit kiszabhatunk rájuk. Sajnos azonban, hogy néha egy-egy megmozdulásuk (kirándulások, különböző vallásos, műsoros szereplésük, gyermekénekkar) azon is múlik, hogy a segédlelkésznek ideje van-e a velük való foglalkozásra. [...] Az igen károsan hat ki a későbbi ifjúsági egyesületi életükre, ha gyermekkori lendülésüket letöri valami. Csődjé az szinte az egész gyülekezeti munkának és életnek, ha a lelkipásztor a tanítókkal együtt a kellenél is több időt nem fordít a gyermekgondozásra. Egyébként vasárnapi iskolásaink eddig még igen szép munkát végeztek. A különböző gyermekszerepléseken kívül ők rendezik és végzik el az "egy kanál zsír" akciót. Ez abban áll, hogy a *nagyszöllősi* árvaházunk számára *Técsőn* minden házból egy kanál zsírt kérnek és az így összeszedett mennyiség szinte egész évre elegendő árváinknak.

Az ifjúsági egyesület és a leánykör életének hullámgörbéje mindig aszerint mutat hullámhegyeket vagy völgyeket, hogy milyen minőségű emberanyagból áll ez a közösség, hogy időről időre miben látja az ifjúság a munkának a célját. Mindig azon áll vagy bukik egy esztendő munkájának a sikere, hogy milyen munkatársak termelődnek ki az ifjúság köréből a vezető mellé. A végső cél itt az, hogy a közösségnek igével lemérhető, tartós öntevékeny élete legyen. Ne omoljék mindig minden össze, ha egy-egy vezető megválna a közösségtől.

Három esztendővel ezelőtt a felszabadulás pünkösdi lelkesedésében otthon épült *Técsőn* az ifjúság számára. Jellemző itt a szalmalángszerű fellobbanásra az az előfordult eset, hogy míg az építkezés megkezdésekor egymástól is alig férték az önkéntes munkások, mire vakolásra került a sor, az utolsó láda homokot az 500 méternyire levő Tisza partjáról már pénzért kellett behozatni.

Az otthon a maga négy falával, beépített színpadával, 11 darab lócájával és felhalmozódott adósságával új feladat elé állította az ifjúságot. Ezt a feladatot ebben a jelszóban lehetett kifejezni: Az otthont otthonossá kell tenni! Itt megint újabb külső és belső akadályok állottak elő. A lelkesebbek katonaszolgálatra vonultak be, az itthon maradt kettő-három pedig életcéljául tűzte ki, hogy minden megmozdulást csírájában elfojt. [...] Rövid ideig teljes tétlenség állott be az ifjúság életében. Ezután a csend után hosszú, reménytelennek látszó munka telt el s még több imádság hangzott el, míg Isten kegyelme eljuttatott néhány ifjút arra az igazságra, hogy nem szolgálhatnak két úrnak, nem lehetnek egyidőben a korcsmának is, az otthonnak is látogatói. Még az 1941/42. év telén az ifjúság életében és megmaradásában csak egy ember bízott: a vezető. Azóta lassan megindult az élet, megindult a munka. Az ifjúság az adósságot kifizette, a terem nagyságú, fűthetetlen otthont szétnyitható válaszfallal két részre osztotta. Külön a játék és külön a komolyabb foglalkozás számára megfelelő helyiség jött így létre. Rádiójával, asztalaival, székeivel, folyóirataival, könyvtárával stb. az otthon valóban otthonossá lett. Ma az ifjak minden hétfőn és pénteken – a nyári hónapokban is – felváltva tartanak bibliamagyarázatot, és önkéntesekből toborzott regőcsoport is készül az eljövendő szolgálatokra. Hétszeresen igaz az ige, hogy a plántálás és öntözés nyomában Isten adja a növekedést. (1 Kor. 3:6.)

A család, vagy a családok vallásos életének feltárása igen határozottan világítana rá a gyülekezet vallásos életére. [...] Komoly problémája és nagy körülményt igénylő munkája a lelkipásztoroknak a családmisszió. Van egy lélekben hozzám közel álló lelkipásztortestvérem, aki minden jónak és minden rossznak forrását a családban látja. Nagyon igaza van.

Hogy *Técsőn* hogyan keresik Istent a családban, azt csak jelekből tudjuk érzékelteni. Még ahol eddig megjelentem (eltekintve gyűjtésektől, összecírásoktól, mert így a lakosság 70%-ánál már megfordultam) a legtöbb családnál könnyen hozzáférhető helyen találtam a bibliát, az énekeskönyvet, sőt vasárnap délutáni látogatásom alkalmával egy két embert bibliaolvasáson is értem. Az utóbbi időben mind többen keresik és vásárolják a Szikszai keresztény tanításokat.⁶ Énekeskönyvet és imakönyvet is szép számmal rendelnek meg. [...] Általában megvan a családoknál a gyermekeknek mindennapi rendszeres imádkoztatása. A jelekből arra is lehet következtetni, hogy *Técső* református őslakossága a mindennapi életben is valláserkölcsi alapon áll.

Kántálások. Az Isten melletti bizonyágtétel és tömegnyilvánulásának kell tekintenünk a karácsonyi kántálást és a gyermekek húsvéti locsolkodását. Karácsony estéjén főleg az ifjak – minden evés-ivás, tehát ellenszolgáltatás kizárásával – házról-házra járnak és az ablak alatt karácsonyi énekeinket énekelik. Húsvétkor a gyermekek mondanak feltámadást hirdető húsvéti verseket. Például:

*"Siratták a Jézust, mikor kikísérték,
Mikor a szent testét keresztre feszítették.
Meg is halt hát értünk az Isten szent fia,
Nagypénteknek napján tétetett a sírba.
Nem maradt a sírban, hirdetem tinéktek:
Ez nap feltámadott, vígan örvendjete.
Hogy sok húsvét napot, kívánom, érjete,
Végre az egekben koronát nyerjete,
Szívemből kívánom."*

Szilveszter éjszakáján éjfélkor az ifjak összegyűlnek a toronyban és ó-esztendei, majd újesztendei énekeket énekelnek. Éjfélkor ugyanitt fúvószenekar játszik (toronyzene) egyházi énekeket.

4. A gyülekezet belső közösségi élete

Pál apostol a gyülekezetekhez írott leveleiben gyakran ad gyakorlati tanácsokat. Figyelme kiterjed az élet leghétköznapiabb vonatkozásaira is. Számol azzal, hogy akik a kegyelmi ajándékokat hordozzák, azok hús és vér emberek. Maga az apostol a saját életén tapasztalja, hogy nem azt műveli, amit akar, hanem amit gyűlöl, azt cselekszi. Minthogy a bűnt ilyen közéről ismeri, ezért tartja kezét oly éberben a gyülekezetek ütőerén, ezért nem kerüli el figyelmét a gyülekezet legkisebb életrándulása sem, ezért fontolgatja, boncolgatja nagy figyelemmel a még jelentéktelennek látszó problémákat is. Szinte példát ad nekünk arra, hogy hogyan figyeljük a gyülekezet belső közösségi életét, mi az, ami érdekeln bennünket. [...]

Técsőn is megtalálhatjuk a gyülekezeti tagoknak egymásra irányuló bizonyos kölcsönhatását, az egymással való törődés bizonyos jeleit.

Különösen éber szemmel figyelik, hogy a teher hordozása az erőhöz mérten arányos legyen. Például az egyházi adó megfellebbezését a legtöbb esetben nem azzal indokolják meg, hogy mondjuk: én a reám rótt adót nem bírom kifizetni, mert szegény vagyok, hanem: én a reám kivetett adónak csak a felét vagyok hajlandó kifizetni, mert N.N. kétszer gazdagabb nálamnál, de reá is annyit vetettek, mint reám.

Ez csak kirívó példája az egymásra figyelésnek, szép számmal van eset a kölcsönös támogatásra is. A gyülekezetnek választott diakónusai vannak, akik időnként gyűjtéscset tartanak. Szegények szükségére, árvaházunk számára pénzt, terményt minden évben szép összegben gyűjtenek nálunk.

Arra is akad bőven példa, hogy egyháztagjaink egymás közt fennálló ügyes-bajos dolgaikat az egyházban, belkőreleg intézik el. Sokszor kötnek üzleti szerződéseket a lelkipásztor előtt, aki szabályszerű esküt vesz ki tőlük arra nézve, hogy egymást nem csalják meg. Általában szent előttük az eskü. Csak az utóbbi időben is három megrögzött iszákos hagyta abba az ivást, mert a "pap előtt felfogadta".

Az egyházfegyelemnek is megtalálható némi nyoma. Volt rá eset, hogy összeharagudott felek panaszukat a presbitérium elé vitték és itt kibékültek. Kárunkra adott reverzális miatt *egyházkövetés* is fordult már elő. Viszálykodó házastársak próbálták már ügyüket pap elé vinni. Sajnos, itt nem sok eredményt ért el a lelkipásztor.

*

Ezekkel a mozaikszerűen összerakott életkockákkal azt akartam bizonyítani, hogy van még gyülekezeti élet, fennáll az igény az egyházzal szemben, van feladata és munkatere a lelkipásztornak, különösen a lelkigondozás irányában. "Az aratni való sok, de a munkás kevés. Kérjétek azért az aratásnak Urát, hogy küldjön munkásokat az ő aratásába." (Máté 9:37-38.) [...]

Dolgozatomnál mindíg az vezetett, hogy semmit el ne hallgassak és a valóságtól lehetőleg semmit el ne ferdítsek. Külön tudományos forrásmunkákat nem használtam, mert eléggé kimeríthetetlen forrás volt számomra maga a gyülekezet, amit az eszemem és szívemen keresztül – Krisztus ügyét mértékül elibém állítva – szüntelenül néztem

és ma is nézek. Az anyag rendszerbe foglalásánál nagy segítségemre volt Újszász Kálmánnak A falu című munkája,⁷ ezen kívül figyelembe vettem az anyakönyveket, presbiteri jegyzőkönyveket, egyházlátogatási jegyzőkönyveket. Hálás vagyok a jó öreg atyafiaknak, akik nagy szívfességgel szolgáltatták az anyagot. Isten áldja meg Técsőt! Isten áldja meg a técsői református gyülekezetet!

Jegyzetek

1. Técső és a máramarosi magyarok településtörténetéhez ld.: Bélay Vilmos: Máramaros-megye társadalma és nemzetiségei. Budapest, 1943.
2. Anyakönyvi feljegyzések.
3. Técsőt (Husztot és Visket) a trianoni békeszerződés Csehszlovákiához csatolta, Hosszúmezőt és Máramarosszigetet pedig Romániához.
4. Az első bécsi döntés és Kárpátalja megszállása után a vidék 1939-től 1945-ig Magyarországhoz tartozott.
5. Szövege: Losonczy 1879-ből, dallama: Kovács Dezső, Sárospatak. (A bíráló tanár megjegyzése.) Losonczy László: Kesergő lant. Gyászköltemények, búcsúztatók, halotti énekek és sirversek. Kecskemét, 1879.
6. Szikszai György: Keresztényi tanítások és imádságok ... Pozsony, 1786.; /Új-, átnézett és jav. kiad.: Budapest, 1932./
7. Újszász Kálmán: A falu. Útmutató a falu tanulmányozásához. Sárospatak, 1936.

Az egyházi tanítástól eltérő szokások az erdélyi református népi vallásosságban

Nagy Olga

Az egyház szerepe a paraszti értékrend kialakulásában vitathatatlan. Az élet fordulóihoz és a jeles napokhoz fűződő ünnepi szokásokban mindenkor jelen van az egyház is. Az sem szorul különösebb bizonyításra, hogy az erkölcsi rend mélységesen vallásos fogantatású. Azt pedig, hogy mi erkölcsös és mi erkölcstelen, általában az egyházi tanítások szabják meg évszázadok óta.¹

Az egyes közösségek mentalitása is szoros összefüggésben van azzal, hogy az illető közösség milyen vallás, illetve egyház tagja. Egyik tanulmányában² Katona Imre különbséget tesz a katolikus és a református népi közösségek között, az előbbieket "hagyományos"-aknak, az utóbbiakat "történelmi"-eknek nevezve. A református egyház tagjai egy viszonylag racionálisabb mentalitást képviselnek; ez szabja meg a hiedelmekhez, a szokásokhoz, a népköltészethez való sajátos viszonyukat. A református falvakban például a legendák tréfás változatai vannak forgalomban, mivel a csodák szerepe a vallásból hiányzik, következésképpen a népköltészetben is csökkent a jelentőségük. A tündérmesék elhalása és a realizmus behatolása a népköltészetbe egyaránt feltételezhető.

Mindennek ellenére a református népi vallásosságban is vannak olyan jelenségek – szokások és gyakorlatok – amelyek "idegenek" a hivatalos egyházi felfogástól; olykor csak eltűrt, gyakran pedig egyenesen tiltott hagyományok.

A vallás mindenkor az ember szorongatottság-érzetét van hivatva feloldani, így valamiképpen "eszköz", segítség az élet nehézségeinek elviseléséhez. E lélektani momentum egyszerre érzelmi és irracionális indítékú.

A népi vallásosságban mindig akadnak olyan elemek, amelyek eltérnek, vagy éppen ellentétesek a hivatalos egyházi felfogással, – s ez arra vall, hogy a nép olyan valást alakít ki magának, amely lelkére szabott, megfelel lelki igényeinek. Íme néhány példa:

Halottas szokások

A halál, a maga bevégzett és visszavonhatatlan mivoltában szinte vonzotta azokat az ősi, misztikus, irracionális jegyeket, amelyek a felvilágosultabb protestantizmus szellemétől idegenek. Épp a halál kapcsán mérhető le a hagyomány roppant ereje és szívóssága, ilyenkor nyilatkozik meg legszembetűnőbben a közösség megtartó ereje, mely a "pogány" szokásokat az egyház minden tiltása ellenére szívósan őrizte.

A halottas szokások: a *virrasztás*, a *tor*, a *búcsúztató*, a vallásos szokások körébe tartoznak részint azért, mert hiedelemhátterük a közösség tagjainak nagy részénél már feledésbe merült, de ahol még rekonstruálható, ott is csupán passzív tudás, amelyet az

emlékezet őriz. Másrészt pedig azért, mert *átértékelődtek*, időközben újabb motivációt és *értékrendet* nyertek.³

A virrasztás

A virrasztás szokása ma is élő és általános gyakorlat, ennek megfelelően sok változata van. A virrasztás alapja az az ősi hiedelem, hogy a halott szelleme a ház körül tartózkodik és mindent lát. A virrasztással mintegy kiengesztelhető, és rábírható arra, hogy ne ártsen a családnak. Az archaikusabb közösségekben e hit még eleven. Megdöbbentő élmény volt számomra, hogy a hatvanas években a *kászai* (Maros m.) román virrasztók maszkos alakoskodó játékokat játszottak a ravatal körül a szellem elriasztására. Ma már mindez inkább csak hagyománytisztelethől, illetve a "gyászosok megvigasztalására" történik. A virrasztás hiedelemháttérét már nem ismerik, cselekedeteiket azzal indokolják, hogy a halott "megérdemli"; hogy ez valójában búcsúvétel a megholttól, s egyúttal a "siralmasok"-nak, azaz a gyászolóknak szóló részvétnyilvánítás.

A halott iránti kegyelet a hozzátartozókat arra is kötelezi, hogy egyszerű "kínálás"-sal vendégeljék meg a virrasztókat: kenyeret, kalácsot, pálinkát adnak nekik. Ha sok a virrasztó két szobában ültetik le őket: külön a férfiakat és külön az asszonyokat. A férfiak kártyáznak, s a játék hevében sokszor el is felejtik, hogy halott van a háznál.

A virrasztás a múltban jó alkalom volt a balladaéneklésre, ahogyan ezt Ráduly János⁴ és Pozsony Ferenc⁵ kutatásaiból tudjuk, de ma már csak a cigányoknál szokásos. A múlt században még a székelyek is énekeltek a virrasztóban balladákat, a cigányok ott tanulták meg tőlük a legarchaikusabb alkotásokat. A tragikus balladák jól beillenek a virrasztó hangulatába. Nemesgy helyi ballada valamilyen tragikus esemény kapcsán épp a virrasztókban született meg. Például egy *gyergyótölgyesi* asszonyról, aki szeretőjének segítségével megölte saját gyermekeit.

A balladaéneklést – valószínűleg az egyház tiltása következtében – váltotta fel az egyházi, főként halotti énekek éneklése. Az, hogy a virrasztóban mennyire honosodott meg az egyházi gyakorlat, az egyházi énekek éneklése, esetleg bibliaolvasás, imádkozás, az a mindenkori lelkésztől függött. A Maros és Nyárád menti falvakban is aszerint van többé kevésbé egyházi tartalma a virrasztásnak, hogy mennyire volt aktív vagy passzív az illető faluközösség lelkése.

Búcsúztatás

Az egyház kezdetől fogva tisztában volt a halott búcsúztatásának "pogány", illetve kereszténység előtti eredetével, mégis mindenkor maguk a lelkészek végezték és végzik ma is. A halotti szertartás végeztével, még a temetőbe indulás előtt, a lelkész felolvassa a hozzátartozók által vagy azok megbízásából megírt búcsúztatót. (E műfajnak minden faluban vannak kiváló művelői.) Ebben a halott búcsúzik el legközelebbi hozzátartozóitól, rokonaitól, barátaitól, jó ismerőseitől, mégpedig név szerint és szigorú protokolláris sorrendben említve őket, végül pedig az egész végtisztességet tevő gyülekezettől köszön el.

A legtöbb egyházközségben a halott első személyben búcsúzik, és kínosan vigyáznak arra, hogy senki se maradjon ki a búcsúztatóból, mert ebből halálos sértődések származhatnak.

A búcsúztatás e módjáról a református egyház azt tartotta, hogy nem illik össze a kálvini tanítással, mert a halott nem búcsúzhatik, hisz ez a szellemhit áttételes megnyilatkoztatása. A papoknak ennek ellenére vállalniuk kellett ezt a feladatot is, mivel a falu e szokást rendkívül fontosnak tartotta: a búcsúztató értékrendi szerepet tölt be. A szépen, tisztességben leélt élet végén a halott búcsúztatása elmaradhatatlan, mert ezt a halott "megérdemli", és megérdemlik azok is, akik a halottért még életében tettek valamit, betegségében, öregségében gondját viselték; s végül megérdemli a "végtisztesség tévő gyülekezet" is, amely a temetésen megjelent.

Szem és fültanúja voltam a nyolcvanas években annak, hogy Havadon egy újabb felülről kapott rendelet értelmében a lelkész nem volt hajlandó felolvasni a búcsúztatót. A hozzátartozók szívszakasztóan könyörögtek, hogy a pap ne hagyja el ezt a szokást, de mégis így történt. Még két ilyen temetés után a felháborodás akkorára nőtt, hogy a búcsúztatót vissza kellett állítani. A református lelkészek és a közösség akarata között kompromisszumos megoldás született: az első személyben való búcsúztatás helyett bevezették a harmadik személyben szólót. Újabbán a lelkészek néhol a búcsúztató felolvasását átengedik egy hozzátartozónak vagy az egyházfinak.

Halotti tor

A "pogány" jelleg jól kiviláglik a halotti tor szokásában is. A temetés után feltálatlakoma, a gyászoló gyülekezet étellel-itallal való megvendégelése eredetileg főként a halott kiengesztelését szolgálta. Egyes falvakban ma is létezik az a szokás, hogy a toron a halott helye üresen marad, de a teríték és az ülőhely mintha a meghalt jelenlétére figyelmeztetne. A református falvakban ez az ősi szokás teljesen átértékelődött. A halott felköszöntése – "Isten nyugtassa" – a halott iránti kegyelet kifejezésévé vált, úgy érzik a halott ezt "megérdemli" tőlük.

Az idők folyamán az egyház lelkészei megpróbálták rábírní a falu népét a tor elhagyására is, de ez a legtöbb helyen nem sikerült. Ezért, hogy a tornak vallásos színezetet adjanak, bevezették azt a szokást, hogy imádsággal kezdték meg a lakomát és közben egyházi énekeket énekeltek. Ha a lelkész is jelen volt a toron, rövid igehirdetést tartott, vagy a Bibliából olvasott fel néhány verset. (Ezt tapasztaltam például a Maros és Nyárád menti falvakban.)

De akadnak egyéb változatok is. *Mezőpaniton* például, ahol az egyházi fegyelem igen szigorú volt, a tort úgy álcázták, hogy a temető kapujában állítottak fel egy asztalt, és a kilépőket kínálták meg egy pohár pálinkával és kaláccsal, amit aztán menet közben hajtottak fel, illetve fogyasztottak el. Ezt a szokást azzal indokolták, hogy azok, akik segítettek a végtisztességértében, megérdemlik, hogy köszönetképpen megkínálják őket.

A tort hovatovább azért sem lehet elhagyni, mert a gyászolók attól félnek, hogy fősvénynek fogják tartani őket. Az utóbbi időkben kialakult versengés a nagy lakomák, a lakodalom, keresztelő, névnap stb. megtartásában, és ezekhez sorolták a halotti tort is. Ez is értékrendi szerepet tölt be, rangot jelent. Így tartósítja a tort az újabbán kialakult korszellem.

A soron következő vallásos gyakorlat a halottak napi világítás. Ez több szempontból is különbözik az előzőektől:

a) E szokás nagyon is új, mindössze néhány évtizede került át a reformátusok gyakorlatába. Mivel gyakorlása még kezdeti stádiumában van, egyes közösségek életében fontos, másokéban mellékes szerepet tölt be.

b) Mivel ez katolikus vallásból átvett szokás, a református egyház erőteljesebben tiltotta.

A gyertyagyújtás vallásos tartalma egyértelmű: engesztelő áldozat a halott lelki üdvéért, hogy "az örök világosság fényeskedjék neki". E tartalom azonban nem került át a szokással együtt a református köztudatba, mivel a kálvinisták többsége nem hisz a túlvilági életben.⁶ Ma már a katolikus híveknél is egyre inkább átértékelődik, és elsősorban a halott iránti kegyelet kifejezőjévé válik.

A halottak napi gyertyagyújtás voltaképpen látványosság is, amely növeli az ünneplést. Ez pedig a református hívek rítus-igényét is kielégíti. A reformátusok ugyanis több rítust igényelnek, mint amennyit racionális egyházuk nyújt, és ezt a hiányérzetüket elégítik ki a katolikus egyháztól átvett szokásokkal.⁷

A világítás a mind erőteljesebbé váló halottkultusz fontos tartozékaként is terjed. A múltban, egészen a század harmincas éveig a temetők gondozatlanok voltak, nem volt szokás a díszes sírok kialakítása. Manapság a versengés e téren is megnyilvánul. A díszes házak, impozáns kapuk, kerítések után kiterjedt a temetőkre is, ahol az egyre díszesebb sírkövek, költségesen kiképzett sírok készítése státusszimbólummá lett. Ide sorolható a halottaknapi kivilágítás is, amely látványosságával, rítusszerűségével emeli a megemlékezés ünneplését. Mindez azonban azt bizonyítja, hogy a világítás még nem vallásos szokásként terjedt el a református falvakban, hanem az általános polgárosodás vonulatához tartozik. Terjedésében a következő tényezők játszottak közre:

- vegyes lakosságú falvakban a más vallásúak gyakorlata;
- egy-egy tekintélyes más vallású személy példája;
- a városba került reformátusok szokása, akik a halottak napján hazatérve, a városi gyakorlatot követve kivilágították otthoni szeretteik sírját.

Havadon (Maros m.) 1947-ig senki sem világított. Ekkor ketten is elkezdtek – az egyik egy más faluból idekerült katolikus asszony volt, aki meghalt fiacskájának világított, a másik pedig egy öngyilkos csendőr idegenből idekerült özvegye, aki azért kezdett világítani, mert ezt városban látta és valamiképpen előkelőnek tartotta. Egy *Marosvásárhelyre* férjhez ment asszony az ötvenes évek végén kezdett gyertyát gyújtani szülei sírjánál. E szórványos példák hatására a hatvanas évek elejére már általánossá vált a szokás. Hasonló példákat említhetnék a szintén tiszta református *Mezőfeléből* (Maros m.) is, a szokás katolikus minta nyomán mindinkább terjedt, és a nyolcvanas évek már általánossá vált.

Mindez arra is utal, hogy napjainkban az egyházfegyelem gyöngül a református falvakban. Jó ellenpélda viszont *Mezőpanit* (Maros m.), ahol ötven éven át egy szigorú, puritán református lelkész, Váradi Albert kiprédikálással torolt meg minden fegyelemsértést. Ezért ott még húsz évvel a lelkész nyugdíjba vonulása után sem jutott eszébe senkinek világítani a halottak sírján.

A másvallásúak példájának erejét tükrözi Szék (Kolozs m.), ahol a község túlnyomó többsége református ugyan, de a mintegy száz katolikus család példáját követve, már igen régen világítanak a református temetőben is.

Egyéni vallásos gyakorlatok

A következőkben azokról a vallásos népszokásokról szólok, amelyek katolikus vagy görögkeleti egyházak híveinek gyakorlatából származtak át a református közösségek egyes tagjaihoz. Ezek legfőbb sajátossága az, hogy maguk is ősi elemek, olyan vallásos képzetek, melyeket a katolikus, illetve görögkeleti egyház kanonizált. Átvételük arra vall, hogy megfeleltek a vallás iránt támasztott mindenkori igényeknek, annak i.e., hogy pótszer és "eszköz" legyen a bajok legyőzésében.⁸ A *Gondolatok a babonáról*⁹ című dolgozatomban részletesen írtam erről a kérdésről.

"Egyes mágikus elemeket maga a keresztény egyház kanonizált, szakrális indítékkal ruházott fel. A mágia és a keresztény vallás egymásba olvadása több etnológus és vilásfilozófus számára azt a meggyőződést kristályosította ki, hogy a katolikus egyház ügyszólván születése pillanatától nemcsak megtűrte, de éppenséggel óvta, ápolta és magábaölelte a korábbi vallások hiedelmeit ..., szakrális rangra emelt népszokásokat, megtűrte és magába olvasztott paraliturgikus elemeket" - írja Murányi Mihály.¹⁰

Itt most csak a megrendelt misemondásra, az ezzel kapcsolatos böjtölésre, a gyertyagyújtásra, a ráimádkozásra gondolok, amelyeket a hívek az egyháztól kérnek a maguk számára, valamely betegség, üldöztetés, nagy anyagi kár, dögvész, természeti csapások stb. elkerülése vagy enyhítése céljából.

A bizonyos kívánság teljesedése érdekében mondott mise, a ráböjtölés, az imádások gépies ismétlése, bizonyos számú rózsafüzér elimádkozása, a gyertyagyújtás a segítő szentek oltárán stb. mind álcázott varázscselekvés, amelyet már a primitív ember is gyakorolt, amikor a szellemeket vagy isteneket kényszeríteni vagy engesztelni akarta.

Bár mindezek a praktikák a református népi vallásosságban csak egyéni megnyilvánulások, ennek megfelelően szórványosak is, mégis foglalkozom velük, mert a tendencia feltétlenül fölismerhető, és mert maga a nép is vallásos cselekményekként fogja föl ezeket. A protestáns közösségek tagjai közül csak itt-ott, egy-két személy válsághelyzetben, nagy lelki traumák, szorongatottságok esetén folyamodik ilyen gyakorlatokhoz. A közösség többi tagja közömbös ezek iránt, illetve szánszalommal vegyes megértéssel kezeli ezeket az eseteket, mint amelyek bárkivel előfordulhatnak.

Példáimat a már kötetbe összeállt népi elbeszélésekből vettem. Ezeket asszonyok mondták el nekem:¹¹

György Zsuzsánna kolozsi (Kolozs m.) asszony így kezdi *Fiam beteg lett* című elbeszélését:

"Én életem során sok szenvedést éltem át. Sokfelé megírtam, hogy az Isten fordítsa el tőlem a csapásokat. Mert uram is, egyik fiam is betegen feküdt a kórházban. Így kerültem Macskásra. Ott volt egy híres pap, amelyikről mondták, hogy olyan misét tart, hogy attól minden baj elmúlik."

Férje halálával kapcsolatosan az *Egyedül maradtam* című elbeszélésében ezt mondja:

"Miért maradtam egyedül? Tanúm az a megváltó Jóisten, hogy amit csak tudtam, megtettem az uramért. Máramarosszigettől kezdve mindenfelé, ki merre mondta, elmentem. El én Keresztúrra, Tordán túlra, Macskásra, Désre, Szamosújvárra, Karába, el én a főtéri templomba, misét mondatni. A barátok templomába, otthon a román paphoz. Talán eszembe se jut, hányfelé voltam elmenve, hogy mentsem az életnek az uramat s a fiamat."

Ugyancsak György Zsuzsánna mondta el, hogy amikor különböző papoknál járt misét mondatni, ott mindig találkozott másokkal, leginkább asszonyokkal, akikkel megbeszélték nemcsak bajaikat, de tapasztalataikat is a misék hatásosságával kapcsolatosan.

Bár a misemondatást, rábőjtölést stb. általában asszonyok gyakorolták, arra is vannak adataink, hogy férfiak fordultak hasonló segítségért papokhoz. Győri Klára széki parasztasszony önéletrajzi vallomásában megírta, hogy azért ment vissza urához, mert az misét mondatott a román pappal, és ezzel kényszerítette őt a visszatérésre:

"Vasárnap reggel vittem a tejet a tanítóéknak, s megkondukt a románok harangja. S bennem úrrá lett a gondolat: megyek vissza az emberemhez. Nem tudom miért, de nem tudtam szabadulni ettől a gondolattól." A rejtély később megoldódik, férje bevallja neki: "Elmentem a román paphoz s mondom a papnak, nem merek utánad menni, nem tudná-e megcsinálni, hogy jöjj vissza kérlelés nélkül? A pap vállalta, megteszi. S még mondja a pap, addig ne adjak pénzt, amíg nem vagy visszajöve."¹²

Sámánizmus

A böjt rendjét, a szentekhez való folyamodás, a misemondatás mikéntjét egyházi előírások szabályozzák, és a katolikus meg a görögkeleti egyházak tagjai tudják is, miért és hogyan kell paphoz fordulni szükségükben. A hivatalos egyházi kánon módot ad a misemondatásra, és tanítja is annak hathatóságát. Úgyszintén elismeri a csodákat, számon tartja a csodatevő helyeket is, tehát szorongatott helyzetekben maga a hivatalos egyház is lehetőséget ad a csodákban való hit kiélésére. A református egyház viszont teljes egészükben elveti ezeket: babonaságnak vagy pogány cselekedetnek minősítve mindenilyen eljárást.

A misemondás pénzbeni vagy természetbeni fizetés ellenében történik. Ezért a papoknak anyagi érdekük fűződik ahhoz, hogy minél több ilyen fizetett misét kérjenek. Adatközlőink arról is beszámoltak, hogy egyes papok miséjét "hathatósabbnak" tartották, és ezért tódultak hozzájuk a hívek. Ismét idézem György Zsuzsannát:

"Mikor először mentem hozzá, azt mondta a pap, nemcsak nekem, hanem másoknak is, mert sokan voltunk:

— Két hét múlva lesz Nagyboldogasszony, akkor tartok nagymisé, s az olyan, hogy amit a Jóistentől akkor kérek, mind megadja. Ebben a két hétben semmi zsírosat, se tojást, se tejet, se húsfélét ne egyenek, s jöjjenek vissza akkor!"

György Zsuzsánna elmondja, hogy a pap "megszentelte" a beteg ruháit, s a kicsi keresztet, amelyet a beteg a nyakában viselt.

Egy másik, tudós hírben álló pap, amikor ránézett az asszonyra, már tudta is a baj okát: *"Na, lelkem, magukat megcsináltatták. [...] Úgy csináltatták meg, hogy az egész családja haljon meg, csak maga maradjon siratónak."* Ezután ilyen tanácsot adott neki: *"Hozzon, lelkem, két lapos tányért: mély tányért, két villát, két kést, két kanalat, két fokhagymát, két cellert, két félliterr olajat! ... Maga bőjtöljön kedden és pénteken, semmit ne adjon ki a házból!"*

Egy másiknak ilyen "diagnózist" állapított meg: *"Attól függ, melyik lesz erősebb: a maga imádsága, vagy a bosszú."*

Miklós Dénesné havadi asszony azért folyamodott misemondásért, azért bőjtolt, hogy derüljön ki az igazság, mivel férjét lopással rágalmazták, és hogy az Isten haragja szálljon vissza a rágalmazókra! Ezt ő nem érezte rontó varázslatnak.

Sorolhatnám még azokat a tanácsokat, megállapításokat, kívánságokat stb., amelyek e "csodapapoktól" származnak, és amelyeknek az volt a célja, hogy a híveket jobban meggyőzzék és nem utolsó sorban adakozásra készítsék. Az efféle eljárás a saját egyház szemében is kihágás és büntetendő cselekedet. De meséltek adatközlőim olyan esetet is, amikor a papnak a rendőrhatalóság elől kellett elbújdosnia, mivel csalással vádolták, nem is igaztalanul.

Aki misét mondat vagy bőjtöl, tetteit semmiképpen sem tekinti babonás eljárásoknak; a papot sem "varázslónak", noha az indíték, amely bajában hozzá vezette ugyanaz, mint amikor csodadoktorhoz, jóshoz, kártyavetőnőhöz, vagy javasasszonyhoz fordult. György Zsuzsánna is felváltva járta a papokat, a jósokat és a kártyavetőket férje és gyermeke betegsége idején. Cselekedeteit ugyanaz a szorongás, lelki trauma, válsághelyzet idézte elő. És amíg ilyenek lesznek, addig megmaradnak az irracionális indítékú praktikák is.¹³

Az egyéni, szórványos esetek nagy társadalmi bajok alkalmával *tömegessé is válhatnak*, amint azt az alábbi havadi példa is bizonyítja. Közvetlenül a második világháború után, a hadifogságban lévő vagy eltűnt katonák hozzátartozói között valósággal elharapózott a misemondatás, vagy pedig egy Csejdiné nevezetű *marosvásárhelyi* jósnőhöz fordultak.

Felvetődik a kérdés: a református közösségek miképpen jutnak hozzá ezekhez a praktikákhoz? Hogyan terjednek ott, ahol az egyház szigorúan tiltja ezeket? A vegyes lakosságú falvakban, mint amilyen például *Kolozs*, ahol reformátusok, római katolikusok és görögkeletiek is laknak, a beszüremelés közvetlenül történik; egyszerűen ajánlgatják egymásnak azok, akiken ez vagy az a praktika "segített". A homogén református falvakban ritkább az ilyesmi, de egyáltalán nem lehetetlen, hiszen a vásárokon, a városban, a munkában vagy utazás közben érintkezhetnek más faluból valókkal, és a kétségbeesett füle minden menekvés lehetőség számára nyitva van.

Ezek a jelenségek mindenkor a tudattalan, az ösztönéletben keletkeznek, így sem a város, sem a falu nem mentes ezektől. Híres csodadoktorok, csodapapok, jósok mindenütt vannak a világon. Párizsban és New-Yorkban éppúgy, mint Ugandában, vagy Lappföldön, tehát mindenütt, ahol az emberek semmi más ésszerű segítséget nem remélhetnek.

Jegyzetek

1. Nagy Olga: A törvény szorításában. A paraszti értékrend és magatartásformák Budapest, 1989.
2. Katona Imre: Parasztságunk történelemszemlélete. = Hiedelemrendszer és társadalmi tudat. I. (Szerk. Frank Tibor, Hoppál Mihály.) Budapest, 1980. 242-254.p.
3. Nagy Olga: Halál az élet rendjén. Szempontok egy népi thanatológiához. I-II. = Korunk, 1982. 5. 343-349.p.; 6. 647-680.p.
4. Ráduly János: Kibédi népballadák. (Bev. és jegyz. ell. —.) Bukarest, 1975.
5. Pozsonyi Ferenc: Álomvíz martján. Feketeügy-vidéki magyar népballadák. (Gyűjtötte és bev. ell. —.) Bukarest, 1984.
6. Nagy Olga: i.m. (Halál) Főleg Havadon /Maros m./ végzett vizsgálódásaim alapján. Hasonló eredményekre jutottam a harmincas évek végén a szintén Maros megyei Mazópanit községben. Mindez nem vonatkozik az utóbbi községnek vagy például Mezőfélenek azon református híveire, akik magukat "ébredő keresztyének"-nek (bethanisták) tartják, és természetesen e falvak adventistáira sem.
7. Itt a később sorra kerülő misemondásra, bűjtölésre stb. gondolok.
8. Újból hangsúlyozom, hogy ez a vallásnak-csak egyik oldala, a másik értelmet ad az életnek, eszményt nyújt és értékrendi szerepet tölt be.
9. Nagy Olga: Gondolatok a babonáról. = Utunk Évkönyve, 1980. 34-42.p.
10. Murányi Mihály: Egy rendhagyó mű perspektívái. = Világosság, 1975. 273-276.p.
11. Nagy Olga: Asszonyok könyve. "Népi elbeszélések" címen hangszalagra vett szövegek. Budapest, 1988.
12. Győri Klára: Kiszáradt az én örömem zöld fája. Emlékezés. Bukarest, 1975.
13. A kérdés eldöntése azért sem könnyű, mert ugyanaz a vallásos cselekvés és gyakorlat például protestáns szemmel nézve tekinthető "bálványimádásnak", "bűnnek" stb.: más oldalról viszont a misemondatás, bűjtölés stb. istenfélő cselekedet. E kérdésben nyugodtan hagyatkozhatunk Voltaire-re, aki szellemesen állapította meg: "Nehéz megvonni a babona határait. [...] A canterbury-i érsek szerint Párizs érseke babonás; a presbiteriánusok ugyanezt vetik őméltóságának, a canterbury-i érseknek szemére. Őket pedig a kvékerek nevezik babonásnak, akik viszont más keresztyének szemében a világ legbabonásabb emberei." Idézi: Jahoda, Gustav: A babona lélektana. Budapest, 1975. 41.p.; Sumner, William Graham (Népszokások, szokások, erkölcsök, viselkedésmódok szociológiai jelentősége. Budapest, 1978.) látványos példákon mutatja be az azonos korban élő népcsoportok körében az egyes magatartásformák és erkölcsi értékek viszonylagosságát.

Egy moldvai magyar község halottas szokásai /Pusztina/

Virt István

*"elföldelt harangok
rozsdás gyomrában
már csak maroknyi
az igazi föld"*

(S.J. széki költő)

"Nekünk a legszebbik estét / Fekete színre festették / Fekete színre festették."¹ – a két évszázaddal ezelőtti fájdalmas sorsfordulót idézi a dal ma is azokban, akik Moldvában, vagy Magyarországon letelepedett csángók, székelyek között hallgatják a mádэфalvi veszedelem balladáját. 1764. január 5-én Mária Terézia katonasága szétlövette a székelyek követtségét Mádэфalván és a siculicidium 300 ember életét követelte. Ez a vérengzés váltotta ki a csíki és háromszéki székelyek nagyszámú kivándorlását Moldvába.² A 18. század utolsó negyedében telepedtek le a Tázló partján, a mai Pusztina területén azok a római katolikus székelyek, akiknek hitbéli hovatartozását Szent Istvánra szentelt templomuk a mai napig hirdeti.³ A pusztinai egyházközség 1830-ban alakult.⁴ A plébániához 1930-ban a következő filiák tartoztak: *Formóza, Szerbek, Teckán, Sóskút* valamint *Strugari* és *Boşoteni*.⁵ A pusztinai plébánián jelenleg két pap van, egyikük román származású, magyarul nem is értő plébános. A másik pap Moldvában, Rekecsinben született és magyar anyanyelvű.

1986-1988-as gyűjtőútjaimon a pusztinai halottas szokásokat és hiedelmeket vizsgáltam. Mielőtt a halottas szokásokban tükröződő lélekkel kapcsolatos hiedelmeket bemutatom, szükséges a lélek fogalmának meghatározása. A vallási tanítás szerint az *anyagnál magasabb rendűnek tartott lélek* olyan szellemi való, ami léteiben és működésében független az anyagtól. A lélek az ember életének, szellemiségének alapja és feltétele.⁶ Bolberitz Pál szerint a lélek az anyagi test formája és fenomenológiai megsemmisülésével (halál) a test is megsemmisül. A holttest nem sajátos értelemben vett emberi test, hanem olyan anyagság, amit új forma hat át.⁷ Minden élő működésének alapelveként feltételezhetjük a vegetatív lélek létezését (anima vegetativa), valamint az anyag megismerésére irányuló érzéki lélek (anima sensitiva) létét.⁸ A keresztény eszkatológia tanítása szerint az ember túlvilági sorsa a halál utáni ítéleten dől el. A katolikus hit szerint a jók a purgatóriumon keresztül a mennyországba, a rosszak pedig a pokolba jutnak.

A halottas szokásokat az emberi lélekkel, túlvilági élettel kapcsolatos hiedelmek határozzák meg; ezek vizsgálata régmúlt idők szellemi kultúráját ismerteti meg a ma emberével. Napjainkban is az a törekvés és kötelesség hatja át a halott felkészítésének szokásait, hogy a túlvilágra távozott lélek nyugalomát az élők biztosítsák. Ezzel magyarázható az is, hogy az emberélet fordulóihoz (születéshez, házassághoz, halálhoz) kapcsolódó szokások közül a halottas szokások változtak legkevésbé a külső hatá-

sokra,⁹ és ezekben a kereszténység előtti lélekhit összetevői ugyanúgy megtalálhatók, mint a keresztény és ezen belül a katolikus egyházak tanításai. E két fő tényező egyes esetekben élesen elkülönülve, máskor egybeolvadva szabályozza a halott körüli teendők ellátását.¹⁰

A családban, vagy a tágabb közösségben várható halálesetre legtöbbször valamilyen rendkívüli esemény, álom formájában tapasztalt előjel figyelmezteti a hozzátartozókat.¹¹ Az észlelt jelenség és a halált okozó lélek távozása között feltételezett kapcsolat biztosítja az előjel halálra utaló tartalmát. Pusztinán a napjainkban is számontartott előjeleket a *jelenség és a lélek távozása közötti viszony alapján* három típusba sorolhatjuk:

1. A valóságban tapasztalt előjelek eseménye és a lélek távozása között közvetlen kapcsolatot tételeznek fel; a tapasztalt jelenséget a lélek távozását kísérő eseményként tartják számon. Pusztinán a valóságban tapasztalható előjelek többségét az a hiedelem határozza meg, miszerint a korábban meghalt hozzátartozó lelke eljön a haldoklóhoz azért, hogy a távozó léleknek mutassa a túlvilágra vezető utat. A régebben meghaltak közelben tartózkodó lelke okozza azokat a rendkívüli eseményeket, amiket gyakran tapasztalnak a haldokló körül. Ezért tekintik a halál biztos előjelének azt, amikor a súlyos beteg meghalt hozzátartozókat emleget, vagy magától kinyílik az ajtó: "Akkor megint nagyon megijettek, ha beteg vót a háznál és akkor magától megnyílt az ajtó. Arra azt monták, hogy valakinek a kísértete a családból odagyótt és el akarja vinni. Ez rossz jel, az ajtó magától kinyílik az az, hogy nem látod, de egy halott, a lelke ott van. Ha beteg van a házba nagyon félnek, mer akkor az azér gyótt, hogy elvigye."¹² A láthatatlan lélek jelenlétével magyarázzák azokat az előjelként számon tartott jelenségeket, amikor egy tárgy magától eltörik, leesik a falról, vagy a ház körül élő állatok nyugtalanul viselkednek. Hamarosan bekövetkező halált jelent a kutya nyugtalansága, mert az állat meglátja az ember számára láthatatlan lelkét annak a rokonnak, aki eljön a halálkor távozó lélekért. Egyházi hatást tükröznek azok az elbeszélések, amelyekben az említett jelenségeket Szent Péter jelenlétével indokolják, aki elkíséri a halott távozó lelkét a másvilágra.

Gyakori eset az is, hogy valamilyen madár megjelenése miatt gondolnak halálra. A "bagoly", "halálbagoly", vagy "kukuvia" a tapasztalatok szerint esténként szól annak a háznak az udvarán, ahol később a halott lesz. Székely eredetű népcsoportoknál is elterjedt hiedelem szerint a halott távozó lelkét a "halálmadár" viszi el, ami hetekkel a halál előtt megjelenik a ház körül. Gyimesen a házba berepülő madárról gondolták, hogy várható halálesetet jelez. Széles körben elterjedt hiedelem szerint a lélek madár alakjában távozik, illetve a lélekmadár viszi el az ember lelkét. (A gyimesi csángóknál az is szokás, hogy megjelölték egy cérnával a házba berepülő madarat, és így tudták meg, hogy egy családból mindig ugyanaz a madár viszi el a halott lelkét.)¹³ Pusztinán a halálmadár megjelenésén kívül a denevér röpködéséből is halálra gondoltak: "Liliáknak mongyák nálunk, az a bőrmadár. Ha bemenen valaki sötét istállóra, vajh oda, ahol van az a bőrmadár és belekapaszkodik a hajába az embernek az azt jelenti, hogy meg fog halni. Az hal meg, akibe belekapaszkodik."¹⁴

2. A különböző álmokképek eseménye és a várható halál (lélek távozása) között analogikus kapcsolat van: "Álmoggya, hogy ledőlt a háza, épít új házat, új házat kell építeni, akkor meg kell haljon, mert építi már a házát odaát."¹⁵ Családon belül számítanak halálesetre akkor is, ha álmukban olyan tevékenységet végeznek, aminek következtében egy korábban egységes forma felbomlik. Ezért emlegetik Pusztinán halál előjeleként azt, amikor valaki szánt, vagy "terekbúzá" fejt álmában.

3. Egyes álmok eseménye asszociatív módon idézi az élkben a halál gondolatát. Halál közeledtét jelzi, ha valaki álmában gödörbe esik, vagy mély sárban jár és elsüllyed. Több esetben mondtak el olyan hiedelemtörténeteket, amelyekben a 20. század technikai elemei szerepeltek. Megállapíthatjuk, hogy ezeknél az álmoknál is a hagyományos eseményekhez kötődik az előjel tartalom (gödörbe esik valaki, sárban jár, valami elszáll, elrepül). A technikai elemek (autó, repülőgép) megjelenése a hiedelemtörténetekben az előjelek továbbélését, aktív számontartását igazolják: *"Megálmoggyuk, mikor az ávion eljön és leszáll az udvarra. A repülő. Álmoggyuk a repülőt, hogy eljön és megsürüngözi magát, leszáll, felkerekedik, elmenen, az halál. Bételek az."*¹⁶

Az előjelek funkciójáról Kunt Ernő megállapította, hogy a közösséget állandó készenlétben tartják az előjel-hiedelmek és ezzel megóvják a váratlan halál okozta megrázkódtatástól.¹⁷ A gyakran tapasztalt előjelek és az ezeket követő halálesetek utólag igazolják a hiedelmek közösség által elfogadott igazságértékét. Ez a folyamat biztosítja az előjelek fennmaradását, továbbélését.

Lélekkel kapcsolatos hiedelmek a halált követő időszakban

Az ember földi léte halálával megszűnik; halálkor a testet elhagyja a születésétől benne lakozó lélek, ami az utolsó lélegzettel távozik a testből. A moldvai magyarok hiedelemtörténetei egy másik lélek létezéséről is szólnak. 1982-ben a Baranya megyei Szárászon a késő esti órákban egy alvó ember társaságában beszélgettem a 76 éves Benke Rózsi néniel, aki közben egy égő gyertyát tett az ágy mellé: *"Ha beszélgetünk és aluszik valaki, gyertyát gyújtunk, mer az eszméje ilyenkor messze van és ha megriad, az eszméje meg messze van, nem tanál vissza. Azér kell a gyertya, hogy az eszméje visszatanáljon az alvóhoz, különben megbetegszik. Van olyan lélek es, ami mindig benne van. Amikor az a huh, az az utolsó lélegzet kimegy, kimegy a szuszogója és akkor nincs tovább."*¹⁸ Ebből az elbeszélésből kitűnik, hogy az emberi testben két lélek létezését feltételezik. A születéstől halálig lélegzet formájában tapasztalható lelket a szakirodalom *testlélek*nek nevezi, a moldvai falvakban pedig léleknek, *"szuszogónak"* hívják. A másik lélek (szakirodalomban a *szabadlélek*)¹⁹ időnként elhagyja a testet, messzi tájakat jár be, ahol rendkívüli dolgokat is megláthat, ilyenkor álmodik az ember. A szabadlélek (moldvai elnevezése az *"eszméje"*) akkor okozza a test betegségét, ha valami miatt nem tud visszatérni az emberbe. A szabadlélek és a testlélek legtöbbször láthatatlan, de különböző rendkívüli eseményekből következtetnek a szabadlélek (visszajáró halott) közelségére.²⁰

Pusztinán a nyolcvanas években is több esetben házbeli halálát, a lélek távozását az állatok jelezték. Halálkor a *"tehen elbődötte magát"*, *"blankótt a kutya"*, mert látták a halott távozó lelkét. Az ember számára láthatatlan lélek megjelenése az állatok előtt azok nyugtalanságát okozza, amit a házbeliek jelzésnek tartanak. Halál beálltakor a közelben állók közül valaki kiveszi a halott kezéből azt a *"szentelt gyertyát"*, amit haldoklásakor a kezébe fogtak. A lélek távozásának megkönnyítése miatt kinyitják az ajtót (*"a lelke elszállhasson"*) és a szentelt gyertyával *háromszor megkerülik a házat*, *"kikísérik a lelkét"*. Közben magyarul imádkoznak a megboldogult lelki nyugalmaért: *"Mikor meghal kiveszik a gyertyát a keziből, megkerülik véle a házat háromszor. Egyik gyertyával mennek inne, másikval onnan és mikor összeütnek, cserélik meg a gyertyákat és úgy*

viszik. Közben imádkoznak, mongyák a Miatyánkot. Azér mennek, hogy elkísérjék a lelket.²¹

1. A szabadlélek három napig a házban marad. Pusztinán úgy gondolják, hogy a temetés napjáig a halott lelke a test közelében marad, mindent lát és hall, ami körülötte történik. Az első három napon gyakran tapasztalják azokat a rendkívüli eseményeket, "dergetést", állatok nyugtalanságát, amiket a lélek közelsége okoz. A halott felkészítésének szokásait azok a hiedelmek határozzák meg, amelyek a lélekkel, túlvilági élettel kapcsolatosak. Az élőknek úgy kell eljárni a felkészítés során, hogy a lélek semmiben ne szenvedjen hiányt, nyugalmát ne zavarja semmi. A halálesetet követően a házban tartózkodó léleknek ugyanúgy szüksége van ételre és itálra, mint az embernek, ezért a ravatal ("nyújtópad") végéhez egy pohár vizet tesznek. Többen elmondták, hogy a pohárból másnap reggelre már hiányzott a víz, mert "a lelke ivott belőle." A halottat két éjszaka hagyják a ravatalon és két alkalommal virrasztanak mellette. Virrasztás alatt az elhunyt részére külön tesznek ételt, hogy a lelke chessen belőle. Az ételből azért nem hiányzik reggelre, mert a "hóttak a gőzit, a párját eszik akkor".²² Virrasztáson, toron leggyakoribb étel a "galuska" (szőlőlevélbe vagy káposztába csavart töltött), "savanyúlé" (savanyított leves), amit melegen tesznek az asztalra. A temetés napjáig egész éjszaka világítanak a házban, hogy "világosság legyen a hóttaknak". Ameddig a halott a házban van a szemetet sem szabad kisöpörni a házból, hogy "a lelket ne zavarják ki még el nem temetik". Az összegyűlt szemetet a ravatal alá söpri, ahonnan a halott kivitele után dobják ki.

A mosdatás és öltöztetés közben a halottal érintkező tárgyakkal a holttesthez hasonló módon járnak el. A mosdatásnál használt vizet "tisza helyre öntik" egy előre kiásott kis gödörbe. A rongyokat, kendőket elégetik, vagy a vízzel együtt elássák: "A kertnek a szegelletyibe, hol nem járja senki egy likat ásnak ki, abba vetik, különben nincs nyugodalma a hóttak, haza kell mennyen".²³ A halottól való félelem elűzésére leggyakrabban alkalmazott eljárás az, amikor a félős emberrel megfogadják a halott lábát. Pusztinán az is szokás, hogy a halott mosdatásánál használt kendőt elteszik és ezzel később megfűstölik az ijedős embert.

A lélek túlvilági életével kapcsolatos hiedelmeket tükrözik azok a koporsóba tett tárgyak, amiket a halottal együtt eltemetnek. A különböző rendkívüli hatású virágok (szentelt és gyógynövények), valamint a megboldogult életében összegyűjtött haja és a mindennapos használati eszközeinek eltemetése biztosítja a lélek túlvilági nyugalmát. A halottas párnát forgáccsal, virággal, vagy hajjal töltik meg. A párnába tett virággal kapcsolatban több magyarázat is él a pusztinaiak körében. Vannak idős asszonyok, akik életükben összegyűjtötték a "csájnak való, gyógyításnak való" virágokat, mert azok odaát is használnak. Mások az összegyűjtött virágokat és a "pimpót" (barkát) megszenteltették és azzal töltötték meg halottas párnájukat: "Bódogságos Szűz Mária es virággal vót eltemetve", mondta egy 59 éves pusztinai asszony. Gegő Elek 1836-os moldvai útján jegyezte le a következő csügi történetet: "Most a padláson valami zörrent, s asszonyunk elbeszélé, hogy az apja lelke haza jár, mert életében a kifésült haját a ház körül elhányta".²⁴ A múlt század első feléből származó tudósítás is felhívja a figyelmet arra, hogy az ember életében elszórt haja halála után lelkének nyugtalanságát okozza. Pusztinán napjainkban is a kifésült haját tűzbe vetik, vagy összegyűjtik és halottas párnájukat azzal töltetik meg. A halott hajával kapcsolatos szokások ősi eredetűre világít rá László Gyula professor amikor leírja, hogy a mordvinok a gyász jelül hajukat lebontva hordják és a halott levágott hajtincset beteszik a koporsóba. Ez a közlés egyben cáfolja azokat a feltételezéseket, is, miszerint a gyász jeleként lebontott haj és a halott hajának eltemetése a párnában a moldvai székelők által átvett "oláh szokások".²⁵

A párnába tett virágos és a halott összegyűjtött haján kívül különféle használati és kegytárgyait is eltemetik a halottal. Viaszból kis keresztet készítenek, aminek a közepébe pénzérmét ragasztanak és a halott kezébe rakják. Mellé teszik azt a hosszú vesszőt is, amivel megmérték a holttest hosszát; óráját is eltemették vele. A zsebkendőt a zsebébe vagy a szájához teszik. Pénzt is adnak a halott kezébe, hogy a "túlvilágon váltsa ki magát". *Pusztinán* úgy mondták, hogy a mennyország kapujában álló Szent Péternek kell fizetni. (Az összehasonlítás miatt emlitem meg, hogy *Gajcsánából* és *Klézéből* Baranya megyébe áttelepültek körében találkoztam azzal a hiedelemmel, hogy a földi világból a túlvilágra egy vizen át vezet az út és a fölötté álló "hidecskánál" vagy "pallónál" kell megfizetni a vámot. Ezekben a falvakban a halott elé "pallóvásznat" terítenek mielőtt kiviszik a koporsót. Idősebb *pusztinai* asszonyok szüleiktől azt is hallották, hogy a pénzt a halott homlokára, vagy szemére tették. A halott kalapját, botját is gyakran beteszik a koporsóba. Évtizedekkel ezelőtt az imakönyvet is be kellett tenni a halott mellé, de az utóbbi időkben ez a szokás a külső kényszer hatására megváltozott. A római katolikus hitű *pusztinaiak* Moldvában az ötvenes évek végétől nem gyakorolhatják anyanyelvükön vallásukat. A templomban román nyelvű misét kénytelenek hallgatni, és otthon is csak azok imádkozhatnak magyarul, akik szüleiktől megtanulták a magyar imákat. Magyar nyelvű imakönyvekhez szinte lehetetlen hozzájutni és ezért a meglevő könyveket nem temetik el a halottakkal, hanem "Isten nevében" odaadják egy falubelinek. Úgy gondolják, hogy az így adott tárgyakat a halott lelke ugyanúgy megkapja és használhatja a túlvilágon, mintha eltemették volna vele. Isten nevében gyakran adnak ételt, italt is falubeli hozzátartozóknak vagy szegényeknek. Ez a hiedelemcselekvés a kereszténység előtti időkig nyúlik vissza és később a keresztény vallásos életben is továbbélt. *László Gyula* a honfoglaló magyarok loáldozatával kapcsolatban megállapítja, hogy a megölt állatot gazdájával együtt eltemették, vagy életben hagyták és a szertartást végző táltosnak adták. A második lehetőségéből fejlődött ki a keresztény hitre tért, rokonnépeinknél is megfigyelhető szokás. Az elhunynak szánt tárgyat abban a hitben adják át az egyháznak vagy egy szegényebb falubelinek, hogy azt a halott a túlvilágon megkapja.²⁶ A moldvai székelyek és csángók napjainkban is úgy juttatják el a túlvilágra a halott lelkének szánt tárgyakat, hogy eltemetik vele, vagy odaadják valakinek Isten nevében: *"Imakönyvet régen betették. Most? Kinek van? Százból egynek. Odaaggjuk Isten nébe. Elviszem kinek gondolom és mondom, hogy Isten nébe adom emberemér. Ő meg köszöni, Isten fizesse, Isten juttassa a hótt eleibe! Akkor megkapja az emberem es ott, az meg használhassa, ki kapta."*²⁷

A házban felravatalozott halott mellett két éjszakán át *virrasztanak* a rokonok ("nyámok") és ismerősök. A virrasztáson résztvevőket "vigasztalóknak" nevezik *Pusztinán*, akik imádkoznak, énekelnek a halott mellett. A kántor ("deák") csak románul mondja az imádságot, ezért az utóbbi években már nem is tartóztatják sokáig, hanem távozása után a magyar imádságokat jól ismerő asszonyok vezetésével imádkoznak a virrasztók. Néhány éve halt meg az a kántor, aki magyarul vezette a virrasztást, de halála után itt is megszűnt a magyar szó. Hiába tud magyarul a mostani kántor, nem hajlandó másként, csak románul imádkozni: *"Mikor az én emberem meg vót halva másnap jött a deák és neki megmontam, hogy imátkozjék magyarul es. Egyecskét énekelt de rövidcskét, végig se mota. Mondtam, hogy megfizetem. Megfizettem. Elvette a kétszáz lejt, hogy szólajjon magyarul, de nem szólalt! A világ es úgy szereti, akkor úgy énekeje! Nem szólalnak. Hát mű azér magyarul imátkozunk. Kinek hogy jó. Szeretné a világ magyarul. Mitől félnek? De én tudom mitől félnek. Nem es tartyuk a deákat, mikor menen. Menen és mű imátkozjuk az olvasót magyarul."* A 60 esztendő *pusztinai*

asszony elbeszélése mindennél jobban jellemzi a moldvaiak tragikus helyzetét, amikor már halottaik mellett sem élhetnek vallásuknak anyanyelvükön.

A kántor távozása után nem sokkal elmennek ("elszertülnek" [szétszóródnak]) az ismerősök, csak a rokonok maradnak a halott mellett reggelig. Éjfélkor pálinkával vagy borral kínálják meg a jelenlevőket, akik az italból a földre eresztenek néhány cseppet, hogy "Isten aggyon örök nyugodalmat, minden cseppből részeltesse a hóttakat!", majd megköszönik, hogy "Isten fizesse, essék érte!". Ugyanígy köszönik meg a virrasztáson az Isten nevében adott ételt is abban a hitben, hogy a halott lelke ezeket a túlvilágon megkapja. A második éjszakát "utóbbszéri vacsorának" nevezik, amikor az étel és ital elfogyasztása után a kántor elbúcsúztatja a halottat. A búcsúztatót korábban magyarul, napjainkban románul mondják. Ezután a kántor elmegy és a rokonok magyarul eléneklik a következő halottas éneket: "Ó életem végórája, rajtam a halál kaszája / Jaj, nincsen itt maradásom, éjjeli számadásom / Istenem adj nyugodalmat, Mennysországba bėjutalmat // Ó türelem sok fájdalom, hogy a hóttakról kell szólni / Mongyunk örök nyugodalmat a te szolgád fiadnak / Istenem adj nyugodalmat, Mennysországba bėjutalmat!".

A virrasztás résztvevőinek búcsúzáskor egy-egy szőtt zsebkendőt adnak Isten nevében.

2. *A temetés előtt* a halottat kiviszik az udvarra, ahol a közeli és távoli hozzátartozók, ismerősök elbúcsúznak tőle. A pap az udvaron beszenteli a koporsót és rövid szertartást végez a halott mellett. A koporsót szekérrel viszik a temetőig: "*Legelől menen Krisztus keresztye, aztán menen a két lobogó, azokon szentes képek vannak. Keresztek után mennek a páterok, deák, utána egy rend világ, aztán megy a szekér a hóttal. Rokonyok a hóttak szekér után. Férfiak előbb, asszonyok utóbb.*"²⁸ A halott kísérése közben a legközelebbi nőrokonok hangosan *síratják* az elhunytat. A síratózás a halál beálltától a temetésig gyakran hallható a halottas háznál; a hozzátartozók így fejezik ki fájdalmukat. A rögtönzött szöveg szűk hangterjedelemben, recitálva szólal meg.²⁹ A nyitott koporsót síratózva kísérő asszonyok nem sokat törődnek *Pusztinán* azzal, hogy a pap többször kifejezte nemtetszését a síratás miatt: "*A páter elől megy, mű hátul síratyuk, így vót, így es marad*". A síratóknak két fajtája ismert a Tázló partján. A halott mellett énekelt rögtönzött, soha meg nem ismételtető típust búcsúztató síratónak nevezhetjük; ennek szövegelemeit is felhasználó, idővel állandósuló, a halott emlékére énekeltet pedig emlékező síratónak. (A későbbiekben ez utóbbira mutatok be egy *pusztinai* síratót.)

A nyitott koporsót beviszik a templomba, ahol gyászmisét tartanak. A pusztinaiakat ezt katolikus szokásnak tartják, mert "az oláhok nem viszik be a templomba, csak a temetőben teszik le". A koporsót a temetőben zárják le, hogy "utoljára még lássa a faluját". A moldvai székelyek úgy gondolják, hogy a halott lelke kikísérés közben a test közelében lebeg. (A Tatros melletti Csügésen minden kaput kinyitnak, amikor halottat visznek végig a falun, hogy a "halott szuszogója még eccer nézzen be".)³⁰ A temetőben a "sír marton" sír szélén, partján leteszik a koporsót, amit a román nyelvű szertartás után lezárnak. A legközelebbi rokonok végső búcsúként megcsókolják a halottat és hangosan síratják. Régebben a temetőben magyarul énekelték a következő halottas éneket: "Elérkeztünk a szent helyre, a szomorú gyászos kertbe / Vigasztalást itt nem veszünk, könyves szemmel visszamegyünk / Istenem aggy nyugodalmat, Mennysországba bėjutalmat! // Most mi már elődbe jöttünk, keresztfád előtt könyörgünk / Mongya minnyájunknak nyelve, dícsértessék Jézus neve / Istenem aggy nyugodalmat, Mennysországba bėjutalmat!" A koporsót napjainkban is kötétellel és vászonnal engedik le a gödörbe. A vásznat a temetés után Isten nevében adják a sírásóknak. Néhány évvel

ezelőtt még szokás volt, hogy a sír betemetése után egy kakast adtak át a sír fölött a sírásóknak. Újabban a toron adják oda Isten nevében a kakast, mert a pap nem engedte a temetés után átadni. A temetőből hazafele tartókat két felkért személy hívja el a torba: "Tettünk kücsüke asztalt a hóttér, győjjenek bé!". A kapuban két asszony kaláccsal és pálinkával kínálja a résztvevőket, akik megköszönik: Isten fizesse, essék érte! A templomi keresztre és lobogókra korábban felkötött szőtt kendőket leoldozzák a temetés után és Isten nevében adják a benne levő pénzürmével együtt azoknak, akik vitték a keresztet, a lobogókat és a halottat.

3. A tor, "asztalvetés" a temetést követően a halottas ház udvarán, vagy a házban van. A halott lelkéért Isten nevében adott étel és ital elfogyasztására mindenkit elhív-nak, aki ott volt a temetésén. Külön ültetik le a férfiakat, külön az asszonyokat és a gyermekeket. *Pusztinán* él az a hiedelem, hogy a tor ideje alatt a halott lelke visszamegy a halottas házhoz, ezért bőségesen ellátják étellel és itallal. (Az Isten nevében adott ételt a halott a túlvilágon megkapja.) Az egyik asztal két végére külön a lélek részére is tesznek egy-egy tálban ételt és pohárban italt, hogy a tor ideje alatt is fogyaszthasson belőle. A kántor rövid, román nyelvű imát mond: "*Az ami a toron van azé lesz, akiér teszik. Imáccságbán azt a nevet akiér aggyák belemongya a deák. Az isten fizesse kell utána, akkor megkapja.*"³¹ Az ételeket erre külön felkért asszonyok főzik meg szabad tűzön az udvar végében és onnan hordják az asztalokhoz nagy cseréptálakban. a forró, gőzölgő "galuskát", "savanyúlét" és a bort, pálinkát akkor teszik az asztalra, amikor a kántor is megérkezett. A halott lelkének ajánlott étel elfogyasztása után a borból a földre csöppentenek "a hóttaknak". Amikor az ételt és italt elfogyasztották egyszerre, mintegy imát mormolva megköszönik: "Isten fizesse, juttassa a hóttaknak!". A tor után a sírásóknak, jelenlévő szegényeknek Isten nevében odaadják a halott megmaradt ruháit, különböző használati eszközeit: "Ezen a világon legyen a tied, másvilágon legyen a hótté!". A megmaradt ételt cseréptálakba rakják és egy-egy gyertyával elviszik azoknak a falubeli szegényeknek, akik nem voltak ott a toron. Az ételt és a gyertyát Isten nevében adják és kérik, hogy imádkozzanak elhunyt rokonuk lelkének nyugalmaért.

A haláltól a torig terjedő időszak három napjában különböző hiedelemcselekvésekkel biztosítják azt, hogy a lélek semmibe ne szenvedjen hiányt, lélekről és túlvilági életről kialakult hiedelmeknek megfelelően minden szükségesnek ítélt dologgal ellátják. A koporsóba tett használati tárgyak mellett bőségesen adnak ételt és italt, vásznat és ruhát a halottért. A temetés után negyven napig még van lehetőség arra, hogy adjanak a halott lelkéért enni- és innivalót a hozzátartozók és ezzel gondoskodjanak a lélek nyugalmaért; megelőzzék annak visszajárását.

4. *Emlékezés a halottra.* A gyász ideje *Pusztinán* 40 naptól 1 esztendeig tart, illetve az idősebbek halálukig gyászolnak. A *negyven napos kötelező gyászt* a távoli, nem vér-rokonok is betartják. A halott lelke a halált követő harmadik napon elmegy a házból, de negyven napig a közelben marad, gyakran ad jelzést az élőknek és tudatja velük, ha valamiben hiányt szenved. A lélek hathetes közelben maradásáról különböző vélekedéseket mondtak el. Vannak akik úgy gondolják, hogy a lélek csak hat hét után hagyhatja el a földi világot, addig az élők környezetében maradva mindent meg kell adni, amire szüksége van. Ez idő alatt gyakran jelentkezik, de közelsége nem káros az élőkre. Mások elbeszélésében (az egyházi tanítások hatására) azzal a hiedelemmel találkozunk, hogy "negyven napig tisztul a bűnyeitől", a purgatóriumban van.

A negyven napos gyász ideje alatt a lányok napjainkban is lebontott hajjal gyászolnak. (A szokás keleti rokonnépeinknél megtalálható párhuzamait *László Gyula* és *Csernyecov* munkáit áttekintve *Veres Péter* mutatta be.)³² A férfiak ez idő alatt nem

borotválkoznak. A szigorú gyász ideje alatt gyakran adnak Isten nevében a halott lelkéért inni- és ennivalót, valamint ruhát.

A temetés napjától a negyvenedik napig minden nap egy vödör ("kerzár") vizet visz a halott lelkéért Isten nevében valamelyik házbeli közeli rokon egy idős asszonynak, hogy "a hótnak es legyen víze". Olyan esetet is hallottam, hogy egy egyedül élő öregasszony még életében elhordta a negyven vödör vizet, hogy halála után legyen víze a túlvilágon: *"Hortam a mámámér es, hortam tátámér es, kihortam még magamér es, mer nem lesz már, ki horgyon értem. Tavaly hortam magamér. Negyven napig hortam egy öreg fehérmépnek, aztán odaattam a kerzánt es, meg a negyvenedik napon kalácsot es, pohár vizet es, hogy legyen nekem es vízem a másvilágon. És akkor Isten fizesse, essék érte, Isten engedgye a másvilágon, hogy legyen zized. Így köszönte meg. Én kihortam magamér es, és ha kihorgya még más es, annál több vízem lesz."*³³ Aki hat hétig vizet hord, az az utolsó alkalommal kis kalácsot és egy kancsócska vizet is ad pománába. Az Isten nevében adott "pomána" ajándékba adott ételt és italt jelent, amit a túlvilágon a halott lelkének szánnak. Átadása kötődhet határozott időponthoz (negyvenedik nap, halottak napja) de máskor is adható, amikor valaki halottjára gondol. Az Isten nevében adott ételtől az különbözteti meg, hogy "pománába" jelképes mennyiségű ételt, általában kalácsot adnak.

A gyászoló hozzátartozók gyakran megálmodják, hogy a halottnak hiányzik valami; fázik, éhes, vagy valamilyen számára kedves tárgyat nem temettek el vele. Ilyenkor a rokonok Isten nevében ruhát, ennivalót adnak valakinek és megmondják, hogy a halottért imádkozzanak.

A hat hét eltelte után az utolsó napon a közeli rokonok halottas misét fizetnek a papnak és a templomba a hozzátartozókat is elhívják. Ezután a halottas háznál asztalt terítenek a halott tiszteletére. Az "asztalvetésen" a szokásos ételek elfogyasztására a hozzátartozókat hívják meg. Az összegyűlt rokonság magyarul elmondja az "olvasót", majd a házigazda a halott lelkéért ajánlja az ételeket és az italokat: "Adom az emberemért ezt a kücsüke asztalt Isten nébel", erre a többiek azt válaszolják: "Aggya Isten, hogy érte essék!". Saját tányérjából mindenki szed egy keveset egy üres, a halott részére kitett tányérba és az így összegyűlt ételt éjszakára is az asztalon hagyják, mert "a lelke hazagyön ilyenkor". Az ételt elfogyasztása után illően megköszönik: "Isten fizesse, Isten juttassa érte!". A negyven napos asztalvetésre régen elhívták a magyarul imádkozó deákot, aki maga is mesélt olyan történetet, ami a negyvenedik napon haza-térő lélekkel kapcsolatos hiedelmet tükrözi:

*"Egy ember mikor meghött negyven napra csináltak asztalt és nem mert senki ott alunni, hogy hazajő. Én marattam, hogy lássam ki jön héjzám. Éjcaka nyílt az ajtó, ami magától nem nyitódott, és ő gyött vissza. Így monta el az a deák."*³⁴ A románul imádkozó deákot nem hívják el az asztalvetésre, a rokonok maguk imádkoznak magyarul.

A haláleset után hat héttel a lélek elhagyja a földi világot és a mennyországba, vagy a "túlvilágra", "másvilágra" jut. Ezután a lélek csak akkor jelentkezik az élők előtt, ha valamiben hiányt szenved, nem gondoskodtak megfelelően a lélek nyugalma körül.

5. A visszajáró lélek közelségére különböző rendkívüli események alapján gondolnak a hozzátartozók. Az elmondott hiedelemtörténetekben leggyakrabban valamilyen rendkívüli zaj jelezte a lélek jelenlétét: ropogtak a bútorok, lépteit hallották, megzörgetett valamit. Amikor nem lehet megállapítani a visszajárás határozott okát, akkor misét mondatnak a halottért és ételt adnak valakinek Isten nevében. Gazda halála után a padlás felől hallható zajt azzal magyarázzák, hogy az ember halála előtt eldugott valamit és annak a keresése miatt jár vissza. Ilyenkor mindent el kell mozdítani a helyéről ("megmutálgatnak mindent") és ez megnyugtatja a halott lelkét. Olyan ese-

tekről is beszélnek *Pusztinán*, amikor valaki új házba költözött és halála után a másoknak eladott régi házába járt vissza a lelke. Az új lakók ilyenkor felszenteltették a pappal a házat és többet nem jelentkezett a halott. Egy 28 éves fiatalasszony éjszaka többször is arra ébredt, hogy valakinek a lépteit hallja és szorongatja a kezét, hogy ne féljen tőle. Tapasztalatait édesanyjának elmesélte, aki azt tanácsolta, hogy szenteltesse meg a szobát, mert valamilyen "tisztátalan lélek" jár oda. Tisztátalan léleknek azokat nevezik a moldvai székelyek, akik haláluk előtt nem gyóntak meg, vagy önmagukkal végeztek. Az öngyilkos ember lelke nem tud megnyugodni és gyakran ijeszti meg az élőket. Egy *pusztinai* férfi éjszaka a temető mellett haladt szakerével, amikor az ökrei megálltak, ágaskodtak és semmilyen unszolásra nem mentek tovább. Amikor a gazda keresztet vetett, akkor megnyugodtak az állatok és elindultak. A történetet azzal magyarázták, hogy tisztátalanul meghaltak lelkei éjszaka elállják az utat, de csak az állatok látják őket, az emberek számára láthatatlanok.

Az emlékezet még őrzi annak az asszonynak a történetét, akihez elmentek a falubeliek és a "mondóasszony" a halottaikról beszélt. Megtudták tőle, ha valamit elfelejtettek a halottnak adni, vagy kevés ételt és italt ajánlottak érte. Figyelemre méltó az a közlés, amit a halottlító tevékenységéről elmondott egy 63 esztendőös *pusztinai* asszony: *"Olyan es történt itt a faluba, de rég, már csak a veje él, hogy elalult és három napig nem ébredett fel. El vót menve az eszméje a másvilágra. Mikor visszajött monta, hogy mit látott, beszélt a másvilágról."*³⁵ A halottlító személye képességei révén összeköttetést jelentett az élők és a holtak világa között, üzeneteket közvetített a holtakról az élőknél. Testét napokra is elhagyja az "eszméje" (szabadlelke), ami ilyenkor a túlvilágon a halottak lelkei között van, majd a testbe visszatérve elmondja látomásait. *Pusztinán* jelenleg nincs "mondóasszony", *Lészpédre* mennek azok, akik halottaikról hírt várnak.

6. *Halottak napján* évente minden családnál megemlékeznek elhunyt hozzátartozóikról. November első napjára rendbe teszik a sírokat, a temetőt. A halottak napi szokásokat az a hiedelem határozza meg, hogy ezen a napon "szabadok a hóttak", hazamennek valamikori házukba, rokonságukba. Ezen a napon misét mondatnak a templomban, amin a falu apraja-nagyja jelen van. A templomból a temetőbe mennek és a pappal beszenteltetik a sírokat. *Pusztinán* napjainkban is ételt, italt visznek a sírokhoz, ahol egymásnak adják Isten nevében a pohár port és a kalácsot. Amikor a bort odaadják a sírnál imádkozó szegényebb falubeliek, akkor megköszöni és egy keveset a sírra ereszt belőle, majd megissza. A kalácsból egy darabot letörnek és azt elfogyasztják. A sírokon halottak napján több gyertya is ég egyszerre, mindig vannak, akik gyertyát gyújtanak valakinek a keresztjénél. Késő délután, este a háznál asztalvetést csinálnak, amire a rokonokat, hozzátartozókat hívják el. Amikor összegyűlt a család közösen imádkoznak a halott lelkéért, majd elfogyasztják az asztalra tett "galuskát". Az asztalvetés után távozáskor mindenkinek adnak "pománába" egy kis fonott kalácsot egy egő gyertyával és kis kancsó vízzel. A halottak napi ételt búcsúzáskor megköszönik: "Isten tarcsa meg, az Isten aggyon a meghóttaknak örök nyugalmat, részt mindenből".

Az idő múlásával a halott emléke nem mindig halványul; idősebbek évente kétszer, háromszor misét mondatnak hozzátartozóikért, elhívják a legközelebbi rokonokat a terített asztalhoz. Máskor csendes egyedüllétükben elevenítik fel az öregek a közösen eltöltött évtizedeket, magányukban gyakran beszélnek halott házastársukhoz, ami fájdalmas siratássá változhat. Egy 59 esztendőös *pusztinai* asszony egyik beszélgetésünk közben édesanyjára emlékezett, majd a hangos visszaemlékezés siratásba ment át: *"Mámikám, édes Mámikám / Mámám, jöjjön haza Mámikám, akit nem láttam három*

évtől Mámám / Mámám jöjjön haza, s hallgatojzék meg az ablakunk alatt Mámikám
 hogy milyen vacsorákat vacsorálunk mámám / Kérdezze meg Mámikám, három évtől
 milyen vacsorákat vacsoráltunk Mámám / er nincsen aki megkérdezzon Mámikám /
 Mámám, édes jó nyilacsám / Mámikám, úgy megkívántam három esztendőől Mámám
 / Hogy a körmeimvel es kiánsám Mámikám / Mámikám jó nyilacsám / Mámikám jó
 burjánkám / Mámám adjál örök nyugodalmat tátámnak es Mámikám / Mongya meg
 Mámám hogy elhaltak / Senki minket meg nem sajnált Mámám, édes jó nyilacsám /
 Tátikám, Tátikám / Tátám édes jó nyilacsám, jöjjön el s sajnájjon meg Tátikám / Mer
 senki sem sajnál úgy meg engem Tátám hogy kend megsajnálóogatott Tátikám / Tátám,
 édes jó nyilacsám / s Mámikám, édes jó Mámikám / Megbocsássanak Mámikám, ha
 én nem tuttam kifizetni semmivel magikat, Mámám / Nem tuttam Mámám leszógáni
 amennyit kínlóttak felnevelgettek Mámikám / Mámám, édes jó nyilacsám ki felnevelt
 nyóc gyermeket Mámikám, annyit kínlódott vélünk Mámám, árva es vót Mámikám /
 Elmaradott az édesannyától tizenegy esztendőön Mámám / És nem tuggya hogy nőtt föl
 Mámikám s mennyit kínlódott vélünk, amíg minket felnevelt, Mámám / Mik es nem tut-
 tuk mámám, bár a halála óráján maga mellé állni s valamivel megkínálni Mámikám /
 Mer mind el vótunk szertűve / Ki hol tutta, mind el vótunk szóródva Mámám /
 Mámikám s Tátikám megbocsássanak Mámikám s Tátikám s Isten fizesse meg minden
 jósaikat magiknak Tátám /.

A sirató fájdalma átjárja az embert, megrendíti lelkét amikor halottainak emléke
 könnyeket csal a szemébe. Szorongással és a félelem érzésével gondolkodom azokra a
 pusztinai magyarokra, akikről hitüket és nyelvüket is el akarják venni, akik törvénnel
 nem törődve mondták el életüket, szokásaikat, akik óvtak és bűjtattak. Az egyik éjsza-
 kába kerülő beszélgetés során a siratókról volt szó, elmondták, hogy a pap nem szereti a
 magyar siratózást az utcán. Ekkor szólt közbe az egyik házbeli, aki addig hallgatagon
 ült a kemence mellett: "Miséen románul beszélnek héjzánkí, a házunkba románul
 imátkojzik a deák, de halottainkat csakes magyarul siratózzuk. Nem lehet máshogy." A
 moldvában élő székelyek és csángók római katolikus vallása évszázadokon át biztosí-
 totta a magyar nyelv fennmaradását és a tradicionális kultúra továbbélését. Ra-
 gaszkodásuk a katolikus hithez ma is egyetlen biztosítéka a magyar nyelvűség
 megőrzésének. A XX. század végén szinte elképzelhetetlen szellemi nyomorúságot
 kényszerítettek a Tatros, Tázló, Szeret folyók völgyeiben élő magyarokra. Iskoláik
 nincsenek, vallásukat az egyházi szertartásokon csak románul gyakorolhatják még
 azokban a falvakban is, ahol magyarul beszélő pap van. Ilyen körülmények között
 rendkívüli fontosságúvá válik az, hogy a gyermekek többsége napjainkban is
 anyanyelvükön tanulják meg szüleiktől az imádságokat, egyházi énekeket. Hitüket
 megtartva, nyelvüket megőrizve védekezhettek az asszimilációs törekvések ellen:
 "Ameddig magyarul beszélünk álmunkban és magyarul imádkozunk magunkban, addig
 magyarok maradunk."³⁶

Jegyzetek

1. Domokos Pál Péter: Rezeda. Budapest, 1953. Zeneműkiadó. 188.p.
2. Gegő Elek: A moldvai magyar telepekről. Buda, 1838. 74.p.
3. Domokos Pál Péter: A moldvai magyarság. Budapest, 1987. Magvető. 228.p.
4. Domokos Pál Péter: ... édes hazámnak akartam szolgálni. Budapest, 1979. Szent István Társulat. 1340.p.
5. Domokos Pál Péter: A moldvai ... 166.p.
6. Vallástörténeti kislexikon. (Szerk. Gecse Gusztáv.) Budapest, 1973. Kossuth. 202.p.

7. Bolberitz Pál: Lét és kozmosz. Budapest, 1985. Ecclesia. 67.p.
8. Szántó János: "A halál elvileg titok." = Mauzóleum. Budapest, 1987. 253.p. /Bölcsész index centrál könyvek/
9. Kovács László, K.: A kolozsvári hóstátiak temetkezése. Kolozsvár, 1944. 11.p.
10. Példaként azt az esetet említem, amikor a léleknek szükséges tárgyakat a koporsóba teszik, vagy Isten nevében odaadják egy szegény embernek, hogy imádkozzon a halott lelkéért.
11. Kunt Ernő: Hiedelemrendszer és társadalmi parancs. = Hiedelemrendszer és társadalmi tudat. Budapest, 1980. 326-327.p.
12. 26 éves pusztinai asszonyok elbeszélése.
13. Gyimesfelsőlók (saját gyűjtés).
14. 28 éves pusztinai asszony elbeszélése.
15. 77 éves pusztinai asszony elbeszélése.
16. 59 éves pusztinai asszony elbeszélése.
17. Kunt Ernő: i. m. 327.p.
18. 76 éves, Moldvából Szárázra áttelepült asszony elbeszélése.
19. Diószegi Vilmos: A pogány magyarok hitvilága. Budapest, 1978. Akadémia K. 28.p.
20. Kunt Ernő: Az utolsó átváltozás. Budapest, 1987. Gondolat. 115.p.
21. 63 éves pusztinai asszony elbeszélése.
22. 69 éves pusztinai asszony elbeszélése. (Zelenin az ukránokról írja: "... egy friss kenyeret kétfelé törnek és az ablakba teszik. A kiszálló forró gőz a halottaké." = Zelenin, D.: Russische /Ostslavische/ Volkskunde. Berlin - Leipzig, 1927. 331.p.)
23. 63 éves pusztinai asszony elbeszélése.
24. Gegő Elek: i.m. 14.p.
25. László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. Budapest, 1944. 481.p.; v.ö.: Gegő Elek a haj lebontását "oláh" szokásnak tartja /i.m. 53.p./.
26. László Gyula: i.m. 479.p.
27. 77 éves pusztinai asszony elbeszélése.
28. 59 éves pusztinai asszony elbeszélése.
29. Kerényi György: Magyar énekes népszokások. Budapest, 1982. Gondolat. 142.p.
30. Csügés - Apahavaspataka, 50 éves asszony elbeszélése.
31. 62 éves pusztinai asszony elbeszélése.
32. László Gyula: i.m. 481.p.; Veres Péter: Az obi-ugorok halottas szokásai. = Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához. 10. Budapest, 1982. 116.p.; Csernyecov.: Predsztavlenijja a duse u obszkih ugrov. Moszkva, 1959.
33. 69 éves pusztinai asszony elbeszélése.
34. 67 éves pusztinai férfi elbeszélése.
35. Diószegi Vilmos: i.m. 38-39.p.
36. 67 éves pusztinai férfi elbeszélése.

Má-mi-kám, é-des má-mi-kám Má-mám, jő-jön ha-za má-mi-kám, a-kit nem
lát-tam há-rom év-től má-má Má-mám jő-jön ha-za, s hall-gat-ta-zék
meg az ab-la-kunk a-latt má-mi-kám, hogy mi-lyen va-cso-rá-kat
va-cso-rá-lunk má-má. Kér-dez-ze meg má-mi-kám hogy há-rom év-től
mi-lyen va-cso-rá-kat va-cso-rál-tunk má-má Mer nin-csen, a-ki
meg-kér-dez-zen, má-mi-kám. Má-mám, é-des jó nyi-lacs-kám
Má-mi-kám úgy meg-ki-ván-tam há-rom esz-tén-dő-től má-mám.
Hogya kör-me-im-vel es-ki-ás-nám má-mi-kám
Má-mi-kám jó nyi-lacs-kám. Má-mi-kám jó bur-jón-kám
Má-mám ad-jál ö-rök nyu-go-dal-mat tá-tám-nak is
má-mi-kám. Mon-gya meg má-mám hogy el-hal-tak
s, sen-ki min-ket meg-nem saj-nált má-mám é-des jó

nyi - lacs - kam , tá - ti - kám , tá - ti - kám tá - tám , é - des

jó nyi-lacs - kám, jőjjön el, ssaj-nál-jon meg tá - ti - kám

Mer sen-ki-sem saj-nál úgy meg en-gem tá - tám, ahogy kend

meg-saj-ná-lo - ga-tott tá-ti-kám , tá-tám, é-des

jó nyi-lacs-kám, s má-mi-kám, é-des jó má-mi-kám

Meg-bo-csás-sa-nak, má - mi-kám, ha én nem tud - tam

ki-fi-zet-ni sem-mi-vel ma-gi-kat, má-mám

Nem tud-tam má-mám le - szó - gál-ni a - meny-nyit kin-lód-tak

fel-ne-vel-get-tek má-mi-kám Má-mám, i-des jó nyi-lacs-kám,

ki fel-ne-velt nyolc gyer-me-ke-t má-mi - kám, any-nyit

kin-ló-dott vé-lünk má-mám ár-va is volt má-mi-kám

el-ma-ra-dott az é-des any-já-tól tí-zen-egy-esz-ten-dő-sőn

má-mám és nem tud-ja, hogy nőtt föl má-mi-kám

s meny-nyitkin-ló-dott vé-lünk, a-mig min-ket fel-ne-velt, má-mám

mink is nem tud-tuk má-mám, bár a ha-lá-la ó-rá - ján

ma-ga mel-lé áll-ni s va-la-mi-el meg-ki-nál-ni

má-mi-kám mer 'mindel vol-tunk szertűlvel, ki hol,

tud-ta mind el vol-tunk szó-ród-va má-mám

má-mi-kám, stá-ti-kám megbocsássonak má-mi-kám

stá-ti-kám s Is-ten fi-zes-se meg min-den jó-sá-ga-i-

-kat ma-gik-nak tá-tám

Gyűjtötte: Vitéz István, 1986. június 23.

Lejegyezte: Kun Attila

Óévbúcsúztató és újévköszöntő népszokások a Nagy-Homoród menti falvakban

Hála József

Szilveszter és újév napján, valamint a két napot összekötő éjszakán még a közelmúltban is többféle szokás élt a magyar nép hagyományaiban és néhány helyen él még ma is. E napokhoz kapcsolódott például a téltemetés, a télkiverés, a gulyafordítás és a szűzgulyahajtás szokása, néhol e napokon volt szokásban a kántálás, sok helyen pedig a különféle, a gonosz hatalmak elűzését, az óév kiűzését szolgáló zajkeltő szokások (kolompolás, csöngetés, ostopattogatás) éltek. Szilveszter és újév napjához sok mágikus és elhárító praktika, szerelmi, halál- és időjósító szokás, szerencse- és bőségvarázsló eljárás is kapcsolódott. Néhol a maskarázás, a dramatikus játék is előfordult. Újév reggelén sok helyen jártak szerencsét kívánni és köszöntőket mondani.

Az óévbúcsúztató és újévköszöntő népszokások külön csoportját képezik azok, amelyek a két nap közötti éjszakán, éjfél körül zajlanak a falu templománál. Ahol ez a szokás élt, mindenütt hasonlóképpen folyt le, de eltérések és különbségek is voltak. Éjfél előtt a harangok hívó szava szólította a falu népét a templomhoz. A toronyban, vagy a torony alatt férfiak énekeltek,¹ majd versekkel búcsúztatták az óévet és köszöntötték az újat. A verseket a kántor vagy legények mondták. Volt, ahol a pap mondott beszédet a toronyból és/vagy imádkozott. Egyes helyeken csak a toronyban lévők énekeltek, másutt a templom előtt álló nép is. Az óév búcsúztatása és az újév köszöntése különféle fény- és hangjelenségekkel járt együtt. Például a templomtornyot kivilágították, a toronyból csillagszórókat dobáltak, az egybegyűltek lámpákat tartottak a kezükben, illetve harangoztak, különféle eszközökkel kongattak, kolompoltak, durrogtattak és lövöldöztek. Végezetül a jelenlévők "Boldog újévet!" kívántak egymásnak.

Szendrey Zsigmond A magyarság néprajzában a "jelképes elválasztó szokás"-ok között említette az óév kiharangozását és az újévnek énekkel való üdvözlését.² Később (az egyik, Szendrey Ákossal közösen írt cikkében) kifejtette, hogy e szokás protestáns vallású falvakban volt jellemző, "... amely Erdélyből húzódott fel Besztercenaszód, Szilágy és Szatmár megyéken át Beregig."³ Az elsősorban az erdélyi protestáns magyarság körében gyakorolt, énekkel kísért "óévkiharangozás"-t százsz luteránus vallási szokás átvételének tartja,⁴ amelyről Bálint Sándor megjegyezte, hogy "E hagyományok archaikus gonoszűző célzata kétségtelen."⁵

A Hargitában eredő és délnyugatnak tartó Nagy-Homoród menti falvakban unitárius vallású székelyek élnek.⁶ E hagyományörző népcsoportunk körében számos népszokás maradt fenn a legutóbbi időkig, és több ma is él. Ezek közé tartoznak azok az óévbúcsúztató és újévköszöntő szokások is, amelyeket nemrégiben módunkban volt megfigyelni, illetve az erről a vidékről származó, Budapesten élő személyektől idevágó adatokat gyűjteni.⁷

A Nagy-Homoród menti óév búcsúztató és újév köszöntő szokásról a legrégebbi adatokat Orbán Balázs jóvoltából, Kénosból ismerjük. Nagy művében megemlítette a regölést,⁸ majd a következőket írta:

"Másik nem rég keletkezett vallásos szokás Kénosban az, hogy az ó-esztendő végeztéjén az egész falu fenn van éjfélig; ekkor mind a templom udvarára gyűlnek, ott elfujják az ó-esztendő utolsó napjára való zsoldárt; a pap a toronyba hág, onnan rövid beszédet és könyörgést mond, mire eljövén az éjféli, a nép rá gyujt az újévi zsoldárra; a fiatalság a papot haza kíséri; megköszöni ezen szívességből tett közreműködést, s azután szétoszolva, reggelig mulatoznak, hogy az újévet éberén kezdjék. Ezen szokás néhány év óta magától keletkezett, a népeletből fejlett ki, s már is a szomszéd unitárius falukban terjedni kezd..."⁹ Kénosban e szokást az 1950-es években elhagyták. Addig folyamatosan gyakorolták, de századunk első felében némileg más módon, mint ahogy azt Orbán Balázs leírta.

A falu fiatalsága karácsony és újév között több napig tartó mulatságot szervezett. Óesztendő estéjén harangszó jelezte a falu népének, hogy gyülekezzen a templom előtt. Két fiatalember (akik a zenészeket megfogadták) felment a toronyba. Az egyik elbúcsúztatta az óévet, majd harangozás után a másik köszöntötte az újat. Ezután ismét megszólaltak a harangok és a templom előtt összegyűlt nép visszament a táncterembe mulatni. Az idősebb kénosiak még emlékeznek arra, hogy a falunak régen volt egy kis mozsárgyúja, amellyel éjféli után lövéseket adtak le.

Homoródkeményfalván óév napján már éjjei 11 órakor elkezdtek harangozni az egyik haranggal, majd fél 12-kor a másikkal. Háromnegyed 12 körül összehúzták a harangokat. Közben összegyűlt a falu népe a Sós-hídon (a Sós-patak hídján) és folytatásában az úton, a toronnyal szemben. A toronyba felment egy csoport fiatalember és elkezdtek az éneklést. Az egyik soronként előre mondta az ének szövegét, amelyet az egybegyűlték közösen utána énekeltek. A "Halhatatlan teremtő, / Imádandó Isten..."¹⁰ kezdetű ének első versének eléneklése után következett az óév verses búcsúztatása, amelyet egy fiatalember olvasott fel. Ezután következett az újesztendő köszöntése egy másik fiatalember felolvasásában. A köszöntő elhangzása után az összegyűlt nép soraiból felkiáltott valaki, hogy "Halljunk szót emberek!" Ez azt jelentette, hogy az elmondottakhoz hozzáfűznivalója van. Leginkább prózában mondták el a búcsúztató és a köszöntő keltette gondolataikat. Gyakran több hozzászóló is jelentkezett, mindannyian a "Halljunk szót emberek!" felkiáltással. Előfordult az is, hogy a hozzászólás elmaradt. Ezt az egybegyűlték csalódottan vették tudomásul, mert várták azt. Ezzel egyidőben a befagyott Sós-patak jegén különféle hangkeltő eszközökkel *pukkantottak*. Végezetül a toronyban lévők és a Sós-hídon egybegyűlték közösen elénekeltek a korábban elkezdett ének ötödik versét. Ezután összehúzták a harangokat és a jelenlévők köszöntötték egymást. Ezt követően az asszonyok vedrekkel siettek a Homoródra vizet meríteni. Azt tartották, hogy vízzel telt vedret vívó személlyel találkozni szerencsét jelent. Ezért az asszonyok igyekeztek, hogy amikor valamelyik falubelijükkel találkozni, kezükben már vízzel telt veder legyen.

A templomnál lezajlott események után a legények *hajnalozni* mentek. Bekopogtattak a lányos házakhoz és ott köszöntőket mondtak a ház népének, beleértve a leányt (leányokat) is. A köszöntő elmondása annak a legénynek a feladata volt, akinek a *szeretője* ott lakott, tehát minden háznál más és más mondta a köszöntőt.

Szilveszter napján *Városfalván* is *táncot csinált* az ifjúság, amely este 6-7 óra tájban kezdődött. Ezen a falu apraja-nagyja részt vett. Táncoltak és időnként átmentek inni a táncterem szomszédságában lévő kocsmába.

11 óra tájban először a *nagyharanggal*, majd a *kisharanggal* harangoztak és kb. fél 12-kor *összehúzták* a két harangot. A harangszóra aki csak tehetett a templomtorony alá vonult. Megálltak a torony bejáratánál és a férfiak egy része a kántor körül gyülekezett. A kántor vezette az éneklést: lassan, de hangosan előre mondta az ének első sorát, amit a többiek együttesen utána énekeltek. *Városfalván* először vagy a "Halhatatlan teremtő, / Imádandó Isten ...",¹¹ vagy "Az esztendőek eljönnek és elenyésznek..."¹² kezdetű egyházi éneket énekeltek. Ezután egy jó beszédű fiatal legény (akit a többiek maguk közül választottak ki és a lelkész készített fel) kiállt a torony ablakába és elbúcsúztatta az óévet, majd az összehúzott harangok hangja jelezte, hogy megérkezett az újév. Ezután a kántor körül álló férfiak ismét énekelni kezdtek, ekkor az "Öröm- s hálaénekekkel / Téged, Isten áldunk ..." kezdetű éneket. Egy másik legény (szintén a toronyból) köszöntötte az újévet, elmondta az újévi köszöntőt. A jelenlévők "Boldog újévet!" kívántak egymásnak és a lelkészt is mindenki külön köszöntötte. Közben a gyermekek *rikoltoznak* és *lovöldöztek*. Lyukas kulcsba, vagy kifűrt vasdarabba gyufafejeket tettek, amelyet lezártak és egy kőhöz ütöttek, vagy kilyukasztott festékesdobozba karbidot raktak, erre vizet öntöttek és a lyukon kiömlő gázt meggyújtották. Régen a falubeli vadászok is leadtak néhány lövést puskáikból.

A jókívánságok elhangzása után a jelenlévők *csúszáltak* és énekeikni kezdtek, énekszóval vonultak a templomtól a falu központjáig. Minden alkalommal az "Egyszer egy embernek volt két tehenkéja ..." kezdetű dalt énekeltek (Függelék 1.), amit többször megismételtek.

Ezután a legények elindultak *hajnalozni*, vagyis a *lányokat kántálni*. Egy *idős legény* vezette a csoportot, ő *bíráskodott*. Cigányzenekarral kísérve, énekszóval vonultak végig a falun és sorra, minden lányos házhoz betértek. Az a két legény, aki az óévbúcsúztatót és az újévköszöntőt mondta, előrement. Az egyik *békopogott* a házba és egy köszöntő verssel (Függelék 2.) *békéresztette* a többieket. Ha a családfeje jelezte, hogy szívesen látja a csoportot, a *béköszöntő legény* kijött a házból és ezt elmondta a többieknek. Erre elkezdtek közösen énekelni. Először a "Néktek született mennyei kirány ...", majd a "Leesett a hó ..." kezdetű dalokat énekeltek és az "Iccu, biza, megérett a meggy ..." kezdetű dallal nyitottak be a házba (Függelék 3., 4., 5.). A cigányzenekar halkan kísérte mindhárom éneket.

A házban a *bévonuló* legényeket borral, pálinkával, kürtöskaláccsal és pánköval (fánk) fogadták. Az idősebb legények, akiknek jutott hely, leültek, a többiek és a fiatalabbak álltak. Minél fiatalabb volt valaki, annál hátrább állt, a legfiatalabbak általában kiszorultak a házból. A lány (lányok), az édesapa és az édesanya itallal és étellel kínálta a legényeket. Először a ház gazdája, az édesapa töltött az italból és köszöntötte a megjelenteket, például ezekkel a szavakkal: "Mindenkinek örömteljes, boldog újévet, egészséget, békességet!" A legényeknek mindent meg kellett enniük, amit eléjük tettek, a legelső háznál ugyanúgy, mint a legutolsónál. Az étel meghagyása nagy sértés lett volna a háziakkal szemben. Ugyanez vonatkozott az italra is.

A cigányzenekar is bent volt a lakásban és hamarosan *táncnótákat* kezdett játszani. Két-három legény *szerre* (sorra) megtáncoltatta a lányt (lányokat) és az édesanyát is. Miután az étel és az ital elfogyott, a másik legény megköszönte a szíves vendéglátást,¹⁴ majd a legények "Boldog felvirradást!" kívánva elhagyták a helyiséget és továbbmentek a következő lányos házhoz. Előfordult, hogy a *hajnalozás* délig is eltartott. *Városfalván* utoljára az 1960-as évek elején *hajnaloztak*.

A *Városfalvával* szomszédos *Homoródjánosfalván*¹⁵ is ünnepélyesen búcsúztatták az óévet és köszöntötték az újat, de a földrajzi közelség (a két falu 2,5 km-re van egymástól), az azonos nemzetiség és vallás, valamint a szoros rokoni kapcsolatok el-

lenére némileg más módon, mint *Városfalván*. *Homoródjánosfalván* nem volt szokásban a *hajnalozás* és a templomtoronyból kihangzó óévbúcsúztatóra esett a hangsúly, amint azt az alábbiakban még részletezni fogjuk.

Homoródjánosfalván karácsony másodnapján (dec. 26-án) *béállították a táncot* és újév napjáig még négy táncmulatságot (karácsony harmadnapján, valamint aprószentek, óév és újév napján) rendeztek. Karácsony előtt egy-két héttel megfogadták a zenészeket. A Nagy-Homoród mentén századunk első felében *Homoródszentpálon* és *Városfalván* voltak jó és keresett cigányzenekarok, amelyek a mindkét faluban élő Hucsi család tagjaiból szerveződtek. *Homoródjánosfalván* is volt egy jó zenekar, de mivel ebben a faluban nem éltek cigányok, a zenészek a helybeli gazdák soraiból kerültek ki. Ők is ugyanolyan hangszereken játszottak, mint a cigányzenészek.

A szervezők (az idősebb korosztályba tartozó legények, vagy a fiatal házasemberek, attól függően, hogy kik rendezték a táncmulatságot) két *kezes* vezetésével, zsákokkal felszerelve járták be a falut (régebben a felkért zenekar is kísérte őket) és búzát, szalonnát, kolbászt, tojást stb. gyűjtöttek. A cigányzenészeket általában ezekkel fizették meg, vagy eladták az ennivalót és pénzt adtak nekik. Ez volt a *muzsikásbér*. A helybeli zenészek, mivel gazdálkodók voltak, csak pénzért játszottak. A fiatalok az utóbbi években már nem járnak gyűjteni, hanem *kiveteik a muzsikásbért*. A *kezesek* előre kiszámolják a költségeket (a táncterem bére, a zenészek fizetsége stb.) és megálapítják, hogy ki, mennyit fizet. Ha valaki csak egy táncmulatságra megy el, akkor is meg kell fizetnie mind az öt alkalomra a ráeső részt. A pénz az utolsó este (újév estéjén) fizeti mindenki. Az elszámolást a két *kezes* végzi, de általában ilyenkor meghívják néhány társukat is, hogy ellenőrizzék az elszámolást. Ha a zenekárt más faluból fogadták meg, a zenészek étkezéséről és italáról is a falu gondoskodott. Az italt a beszédett pénzből fizették, az ételt pedig házaknál biztosították számukra. Az étkeztetést a falu egyik végén kezdték és naponta haladtak tovább. A következő táncmulatság alkalmával ott folytatták, ahol az előzőnél abbahagyták.¹⁶

Szilveszter napján már délután *béállt a tánc*. Vacsoráig főleg csak a fiatalok mulattak. A mulatságnak ebben a részében a nagyobb gyermekek is részt vehettek, és a fal melletti székeken ott ültek az idősebb asszonyok, a *salvédők* is, akik gyönyörködtek a táncolóban és *megpletykálták* a látottakat. Nyolc és tíz óra között elmentek vacsorázni (csak egy kisebb étkezésre tértek haza, az igazi vacsora éjfél után volt), utána a gyerekek és az öregek kivételével visszamentek a táncterembe.

Fél tizenkettő tájban meghúzzák a *kisharangot*, majd rövid idő múlva megkondult a *nagyharang* is. Végül *összesharangoztak*, ugyanúgy, mint amikor istentiszteletre hívják a falu népét.¹⁷ Időközben az emberek a templomtorony alatt, a *templomtér*en gyülekeztek. A táncból mindenki oda ment, az otthonokban általában csak a nagyon öregek, a betegek és a kisebb gyermekek maradtak. Ők kiálltak az udvarra vagy az ablakokba és onnan figyelték az eseményeket.

Közben a férfiak egy csoportja (a jó énekesek, általában azok, akik a templomban, az orgona körüli éneklésben is részt szoktak venni) és két fiatalember felment a toronyba, ahonnan hamarosan felhangzott az énekszó. *Homoródjánosfalván* évtizedek óta először a "Halhatatlan teremő / Imádandó Isten ..." ¹⁸ kezdetű énekkel indult az óév búcsúztatása. Az ének első két sorát az egyik férfi emelt hangon előre mondta, amit a többiek közösen utána énekeltek.

Ezután az egyik legény kiállt a torony ablakába (belülről fogták, hogy ki ne essen) és elmondta az óévi búcsúztatót (Függelék 6., 7.). A búcsúztatót felolvasó személyt azok közül a rátermett, jó képességű fiatalemberek közül választották ki, akik közvetlenül katonai bevonulás előtt álltak. Mivel a kiválasztást a falu többi legénye

végezte, ez nagy megütszültesnek és dicsőségnek számított. A búcsúztatót olyan hangosan kellett mondani, hogy a falu végén, az otthon maradtak is hallhassák.

A búcsúztató elhangzása után újra megkondultak a harangok, jelezvén, hogy elmúlt éjféli és megérkezett az újév. A torony alatt állók jókívánásokat mondtak egymásnak, a gyerekek durrogattak, a vadászok pedig puskalövéseket adtak le.

Ezután a toronyból ismét felhangzott a férfiak éneke: "Újesztendő napja, e nap felvirrada ..." (Függelék 8.). Ennek szövegét már nem mondta előre senki, hanem az elejétől a végéig közösen énekelték.

Ezt követően a másik legény állt ki a torony ablakába és ő is nagy hangerővel elmondta az újévi köszöntőt (Függelék 9., 10.). Ez a fiatalember (akinek e megbízatás ugyanolyan dicsőségnek számított, mint a búcsúztatót mondónak) általában azok közül került ki, akik az elmúlt évben szereltek le a katonaságtól.

Végül a torony alatt lévők köszöntötték a lelkészt is, majd hazamentek *éfélezni*. A család közösen étkezett és a soros házaknál megvendégelték a zenészeket is. Ezután visszamentek a táncterembe. A tánc reggelig tartott, sőt előfordult, hogy a mulatozók egy része délig is a táncteremben maradt.

Homoródszentpéteren is elbúcsúztatták az óévet és köszöntötték az újat. Ennek lefolyását részleteiben nem ismerjük, csupán annyit tudunk, hogy az ünnepi esemény hasonló módon zajlott le, mint a többi környékbéli faluban és ott egy, a templomtorony alatt levő nagy köré állt az a személy, aki a búcsúztatót és a köszöntőt mondta.

A Nagy-Homoród mentén élő unitáriusokhoz hasonlóan búcsúztatták az óévet és köszöntötték az újévet a környékbéli református magyar falvakban is.

Bágyon az éjféli harangszóra a templom előtt lámpásokkal gyülekeztek az emberek és a templomkapunál körbe álltak. A kántor elmondta az óévi búcsúztatót, majd közösen elénekelték az "Uram, ím itt állunk egy évnek sirjánál ..." kezdetű éneket. Ezután a lelkész mondott újévi köszöntőt, imádkozott, majd ismét énekelték. Közben a legények meggyújtott csillagszórókat dobáltak le a toronyból.¹⁹

A többségében református magyarok által lakott Alsórákoson óesztendő estéjén a legények *meghajnalozták* a lányokat. Ezt éjféli előtt félbeszakították és a hívó harangszóra a templom köré gyülekeztek. Egy legény a torony ablakából verssel búcsúztatta el az óévet, egy másik legény hasonló módon köszöntötte az újat, majd elénekelték az "Ez esztendőt megáldjad ..." kezdetű református éneket és a Himnuszt. Éjféli után folytatták a *hajnaozást*: felkeresték a brassói és fogarasi szolgálatból éjjel hazaérkezett lányokat is.²⁰

A Nagy-Homoród menti falvakban óévi búcsúztatókat és újévi köszöntőket lelkészek, kántorok és parasztemberek egyaránt írtak. A legtöbb faluban éltek népi versírók, parasztköltők, akik alkalmi beszédek, *pástilusok*, lakodalmi versek, halotti búcsúztatók, óévi búcsúztatók és újévi köszöntők írásával foglalkoztak. A vidéken ma is tevékenykednek parasztköltők.²¹

Homoródkeményfalván az óévi búcsúztatókat és az újévi köszöntőket idősebb emberek írták, gyakran az azokat felolvasó legényekkel közösen. Városhalván mindkettőt általában lelkészek írták, pl. századunk első felében *Péter Sándor* és *Báró József*. Az általuk írt versek közül néhány egyházi kiadványokban is megjelent.²² Kánosban többnyire az unitárius naplókban közölt verseket olvasták fel. *Homoródszentpéteren* néhai Jobb Dénest emlegették, mint a búcsúztatók és a köszöntők íróját. Homoródjánosfalván a versírás régi hagyománynak számít. A faluban élő és tevékenykedő "versifikáló fűzfa poéták"-ról már *Jánosfalvi Sándor* István is említést tett a 19. század első felében írt művében.²³ Ma is név szerint emlegetik az egykori jeles vers-

írókat, Balázs Zsigmondot, Sándor Dénest, Mezei Dénest, Darkó Pált és Varga Lászlót. Egykor ők voltak a lakodalmakban és a halotti torokon a *szószólók*, akiket ezekre az eseményekre *a szájukért hívtak meg*. Ma is élnek a faluban versíráshoz értő emberek, akik azt az előbb említett öregektől tanulták meg, lesték el. A parasztköltők büszkéek voltak tehetségükre, és a faluban régen is elismerték és ma is elismerik őket, közkedveltségnek és megbecsülésnek örvendenek.

Az emlékezet szerint *Homoródjánosfalván* az óévi búcsúztatókat mindig parasztemberek írták. A köszöntők többnyire a lelkészek művei voltak, de előfordult, hogy ezeket is parasztok alkották (Függelék 9.). Az utóbbiak általában vallásos tárgyúak, amelyekkel Isten jóindulatát kívánják megnyerni, dicsérik jóságát, megköszönik gondoskodását és áldását kérik hazájukra, falujukra, családjukra és földjeikre.

Homoródjánosfalván az éjféli előtt elhangzó búcsúztató az ünnepi esemény csúcspontja. Ez nem más, mint a falu elmúlt évének verses krónikája, amit nem titkolt kíváncsisággal vár mindenki. A búcsúztató a többi faluban is krónika-jellegű, amelyben érintik az elmúlt év fontosabb eseményeit, de *Homoródjánosfalván* (legalábbis az utóbbi évtizedekben) nemcsak az elbúcsúztatott év időjárásáról, természeti csapásairól, az elvégzett munkákról és a termésről esik szó, hanem részletesen taglalnak egyéb eseményeket is. A *homoródjánosfalvi* búcsúztatók rokonságban vannak a Nagy-Homolród vidékén az első világháborúig élő műfajjal, a *pástílussal*, de azzal a különbséggel, hogy bár stílusuk ezeknek is gunyoros, csipkelődő, de olyan durva sértéseket nem tartalmaznak, mint a *pástílus*.²⁴ A búcsúztatóba belekerül sok visszasság (felületesen, rosszul végzett munka, emberi hibák, tévedések, ballépések, félreértések, viszálykodások, veszekedések, részegeskedések, lopások, csalások) és sok más, erkölcsileg kifogásolható, vagy éppen csak nevetséges, humoros esemény, amely a faluban az elmúlt évben történt. A kipellengérezésből, ha rászolgált, a lelkész sem marad ki.

Homoródjánosfalván régen az év utolsó hetében többen összeültek és a versíróval közösen megbeszélték, hogy mi szerepeljen a búcsúztatóban. Az a férfi, aki az utóbbi évtizedekben írja a búcsúztatókat, év közben jegyzeteket készít. A falubeliek elmondják neki vagy leírják számára a megemlítenő történeteket. Az informátorok személye mindig titokban marad és a búcsúztatókban szereplő személyek is csak ritkán említettek név szerint. Általában úgyis tudja mindenki, hogy kikről van szó. A búcsúztatót óév napjáig nem olvashatja el senki, mindenki a toronyból hallja először. Írója ezzel is fokozza a várakozást és csigázza az érdeklődést. A szerző ügyel arra, nehogy valakit megsértsen, megbántson, a versben általában önmagát is kigúnyolja, sőt gyakran bocsánatot is kér az elhangzottakért.

A *homoródjánosfalvi* búcsúztatóban az elmúlt év eseményeinek taglalása a leghosszabb, legterjedelmesebb rész. A bevezető és a befejező rész rövidebb, ezekben gyakran felhasználnak régebbi búcsúztatókból átvett formulákat és motívumokat is.

Az óévbúcsúztatóknak, ezeknek a helyenként döcögős versezeteknek fontosságát nem (általában) szerény költői értekeiben kell látnunk, hanem a falu társadalmára gyakorolt hatását, a közösség életében betöltött szerepét kell értékelnünk. A verses krónikában felidézett események, a nyilvánosság előtt felolvasott humoros, gúnyolódó, esetenként megszegyenítő kitételek jobbító szándékkal hangzanak el. Így kívánnak pozitív hatást gyakorolni a hallgatóságra, a falu népére, s e hatás általában nem is marad el.

A búcsúztató a faluban mindig nagy visszhangot vált ki, az elhangzottakról még napok múlva is beszélnek. Dicsérik, bírálják, kifogásokat hangoztatnak és előfordulnak kisebb sértődések is. Van, aki azért sértődik meg, mert egy titkolt, önmaga előtt is szégyellt cselekedetéről szó esett, más azért, mert nem került bele a búcsúztatóba. A búcsúztatót legújabbban magnetofonszalagra rögzítik, és az új év első napjaiban lejátsszák

azoknak, akik valamilyen okból szilveszter éjszakáján nem tudtak a *templomtéren* jelen lenni. A *homoródjánosfalvi* óévbúcsúztatókra másutt is kíváncsiak, ezért a magnetonfonszalagot a környékbeli falvakba is elviszik meghallgatni.

Amint az a fentiekből is kiderült, a Nagy-Homoród mentén az óév búcsúztatásakor és az újév köszöntésekor általában az unitárius énekeskönyvekben is szereplő egyházi énekeket éneklik. Kivételt képez a *homoródjánosfalvi* "Újesztendő napja, e nap felvirradá ..." kezdetű ének (Függelék 8.), amelyet ugyanarra a dallamra énekelnek, mint *Városfalván* az "Egyszer egy embernek volt két tehenkéje ..." kezdetű dalt (v.ö. Függelék 1.). A *homoródjánosfalvi* újévköszöntő ének valószínűleg helybeli szerző (kántor?, parasztköltő?) alkotása, ezért közlését fontosnak tartottuk.

Különösen figyelemre méltó a *Városfalván* kántált "Néktek született mennyei király ..." kezdetű ének (Függelék 3.). Szendrei Janka írja, hogy "Az egyházi népéneként is funkcionáló anyagból kiemelkednek azok a darabok, amelyeknek jelenléte a kántálásban tipikusnak mondható: »Nékünk születék mennyei király«, az »Új esztendőben mi vígadjunk« refrénnel."²⁵ Az éneknek 16. századi írásos emlékét is ismerjük és középkori eredete feltételezhető.²⁶ Dallama laza, motivikus szerkezetű, erősen variálódó. Típusát elsősorban a "Született Jézus, őt imádjuk" szöveg és az ehhez kapcsolódó frig jellegű sorzárlat fogja össze.²⁷ Eredetileg latinul énekeltek. Magyar változata a nép körében katolikus és református vidékeken a legutóbbi időkig ismert volt, amint ezt a népzenei gyűjtések is bizonyítják. Egyik változatát Kodály Zoltán is feldolgozta "Vízkereszt" című énekkari művében.²⁸

Az ének a régi unitárius énekeskönyvekben is szerepelt (utoljára az 1777-es kiadásban), azonban 1837 óta nem vették fel az újabb énekeskönyvekbe,²⁹ valószínűleg azért, mert az unitárius vallás tanaival ellentétes kitételeket (pl. "Született Jézust mi imádjuk") is tartalmaz. *Városfalván* a kántálás egyik énekeként (a más népi variánsoktól és a régi, írásban megőrződött változatoktól némileg eltérő szöveggel, "Nékünk születék ..." helyett "Néktek született ..." -et, "nemes Virág" helyett "nemes király"-t mondanak) fennmaradt a folklórban. Az erdélyi kántálásban másutt is megmaradtak régi, templomban már nem énekeltek énekek, sőt olyan vallásos népénekek is, amelyek semmiféle egyházi kiadványban nem szerepeltek. Másutt a dallam különbözött a templomban énekelte változatokétól.³⁰

A Nagy-Homoród menti falvak óévbúcsúztató és újévköszöntő népszokásairól összefoglalásképpen a következőket mondhatjuk el. A különféle fény- és hangjelenségekkel kísért, közös éneklésből, valamint búcsúztató és köszöntő elmondásából álló szokás az unitárius falvakban és a környékbeli református községekben a múltban széles körben elterjedt volt. *Városfalván* és *Homoródjánosfalván* ma is él. E vidéken ily módon először *Kénosban* búcsúztatták az óévet és köszöntötték az újévet, valamikor a 19. század első felében. Feltehetően innen sugárzott szét a környékbeli falvakba. A szokás szerves része a téli ünnepkör karácsony és újév közötti szakaszának és több faluban (*Homoródkeményfalván*, *Városfalván* és a közeli *Alsórákoson*) közvetlenül csatlakozott hozzá a lányok megkántálásának, a hajnalozásnak a szokása. A verses búcsúztatókat és köszöntőket lelkészek, kántorok, vagy parasztemberek írták. A köszöntők többnyire teljes egészében vallásos jellegűek. A búcsúztatókban krónikaszerűen felelevenítik az elmúlt év fontosabb eseményeit. *Homoródjánosfalván* nemcsak a búcsúztatott esztendő időjárásáról, természeti csapásairól, a természről stb. esik szó, hanem ki-gúnyolják a hibákat elkövető embereket és humoros formában bemutatják a megtörtént visszasságokat is. A *homoródjánosfalvi* búcsúztatók közeli rokonságban vannak az ezen a vidéken a század második évtizedéig virágzó, az emlékezetben ma is élő, gúnyolódó stílusú verses műfajjal, a *pástílussal*. Az óév búcsúztatásokról és az újév köszönté-

sekor általában "hivatalos" egyházi énekeket énekelnek, de *Homoródjánosfalván* (valószínűleg kántor vagy parasztköltő által szerzett) vallásos népéneket is. A *városfalvi* kántálásban egy 16. század óta ismert, feltehetőleg középkori eredetű ének is fennmaradt egészen a legutóbbi időkig.³¹

Jegyzetek

1. A templomtoronyban való éjszakai közös éneklés néhol karácsonykor is szokásban volt. Pl. Újfaluban (ORBÁN B. 1873. VI. 416.p.); Oltszakadátón (MAKKAI E. – NAGY Ö. 1939. 41.p.); Szatmár és Bereg megye egyes falvaiban (SZENDREY Zs. – SZENDREY Á. 1941. 63.p.) és Tótkomlóson (KOPPANY J. 1985. 420-422.).
2. SZENDREY Zs. é.n. 324.p.
3. SZENDREY Zs. – SZENDREY Á. 1941. 63.p. Idézi: BÁLINT S. 1977. I. 122.p. V.ö. még: PETRI M. 1901. 713-714.p.; SZENDREY Zs. 1928. 35.p., 1941. 15.p., é.n. 324.p.; ILLYÉS E. 1931. 130.p.; MAKKAI E. – NAGY Ö. 1939. 13., 36., 54., 84., 106., 108., 114., 121., 127., 153., 175., 187-188.p.; megjelenés előtt 17., 106., 221., 257., 265., 269., 279-280., 305-306., 316-317., 338.p.; BÁLINT S. 1942. 25.p.; FÖLDESSY J.-né 1958. 12.p.; HORVÁTH I. 1980. 132-133.p.; SZEMERKÉNYI Á. 1983. 1635.p.
4. SZENDREY Zs. 1941. 15.p.
5. BÁLINT S. 1977. I. 122.p.
6. Csak Homoródszentmártonban él kis számú református népesség. A Kis-Homoród menti székely falvak lakóinak többsége is unitárius.
7. Ezúton is köszönetet mondok mindazoknak, akik a Nagy-Homoród menti falvakban megtisztelték vendégszeretetükkel, kitüntettek barátságukkal és adatközléseikkel segítettek munkámat. Értékes adataikért köszönetet mondok Lőrinczi Mihály, volt homoródszentpáli kántortanítónak /Budapest/, László Mózes homoródjánosfalvi születésű budapesti lakosnak és Bencze Márton homoródkeményfalvi születésű budapesti unitárius lelkésznek. A gyűjtésben való közreműködéséért Kocsis Mihálynak, a "Függelék"-ben közölt dallamok leírásáért Lázár Katalinnak /MTA Zenetudományi Intézet, Budapest/, a budapesti Unitárius Püspökség Könyvtárában nyújtott segítségéért pedig dr. Kaplay Imrénének tartozom köszönettel.
8. A Dunántúlon széles körben elterjedt regölést Erdélyből csak három faluból (Kénos, Lokod, Homoródremete) ismerjük. A kénosi regösének első közlője Kriza János volt 1863-ban (KRIZA J. 1975. 143-144., 471-473.p.). A szokást később ORBÁN B. (1868. I. 160.p.) is említette Kénosból, majd SEBESTYÉN Gy. (1902. 315-338., 367.p.) közölte a kénosi és lokodi regösénekeket. A homoródremetei regölés leírását FARAGÓ J.-nek (1961) köszönhetjük. V.ö. még: NAGY M. 1862., SÁNDOR Gy. 1897. 1.p., BARTÓK B. – KODÁLY Z. 1953. 972-973., 1169.p., FARAGÓ J. 1960. 8., SERES A. 1976-1977. 340.p. KOMLÓSI E. 1979. 103.p., JAKAB D. 1981. 91.p., KERÉNYI Gy. 1982. 61.p.
9. ORBÁN B. 1868. I. 160.p. Bár tudjuk, hogy Orbán Balázs a Székelyföldet alaposan ismerte, mégsem tartjuk bizonyítotttnak, hogy e szokás valóban Kénosban alakult ki. Kénos feltehetően csak a Homoród vidékén volt az első, ahol az óév ilyen búcsúztatása és az újév köszöntése szokásba jött.
10. Unit. énekeskönyv 1983. 313. ének.
11. Unit. énekeskönyv 1983. 313. ének.
12. Unit. énekeskönyv 1983. 164. ének.
13. Unit. énekeskönyv 1983. 320. ének.
14. Az elkösznő, búcsúzkodó szöveget sajnos nem sikerült lejegyeznünk.
15. A Nagy-Homoród menti székelységnek déli irányban az utolsó települése Homoródjánosfalva. E falu a vidék egyik tréfa-központja és a környékbeliek gúnyolódásainak egyik céltáblája. Egyrészt gyors beszédük miatt gúnyolták és gúnyolják őket (ORBÁN B. 1868. I. 169.p., DÁVID J. 1941. 110.p.), másrészt régen megtörtént, de ma is emlegetett ese-

- mények miatt gúnyolódnak velük. Pl. egyszer egy kutyát medvének néztek és el akarták ejteni, ezért medvéseknek nevezik őket (Székelység 1931. 10-11.p., DUKA J. – VÖÖ G. 1983. 145-146.p.). Máskor pedig a golyákat városfalvi kecskékkel tévesztették össze. Azóta nevezik a madarakat jánosfalvi kecskéknak (ORBÁN B. 1868. I. 169.p.), a jánosfalviakat pedig golyásoknak. Megjegyezzük, hogy DUKA J. és VÖÖ G. könyvében (1983. 146.p.) azt olvashatjuk, hogy a homoródszentpéterieket nevezik golyásoknak. Jánosfalván is sok humoros, tréfás történetet tudnak és mesélnek más falubeliéről, illetve (nem kevés öniróniával) a községükben történt eseményekről.
16. A délkelet-erdélyi fiatalság (Vargason társasbálnak, másutt ésszeállásnak nevezett) téli mulatságairól és az ezekhez kapcsolódó szokásokról részletesen: SERES A. 1976-1977., KOMLÓSI E. 1979.
 17. Volt, ahol a harangozással is kihangsúlyozták, hogy az óévet "temetik". Pl. Almásmálomban először úgy harangoztak, mint ahogy temetéshez szoktak és csak ezután szólalt meg az istentiszteletre hívó harangszó (MAKKAI E. – NAGY Ö. 1939. 175.p.)
 18. Unit. énekeskönyv 1983. 313. ének.
 19. FÖLDESSY J.-né 1958. 12-13.p.
 20. IMREH B. 1968. 31.p., 1978. 235.p.
 21. Vö.pl. BALÁZS F. A. 1980.
 22. Pl. PÉTER S. 1916. 5.p., BÁRÓ J. 1924. 33.p.
 23. "Dicséretjekre szolgál csakugyan e falúnak az, hogy gyermekeiket nem csak alsó falusi, de sokakat nagyobb iskolába is járatni s taníttatni szokták eleitől fogva, úgy hogy nem csak a honn maradtakból telnek ki néha versifikáló fűzfá poéták, kik mikor innepre a muzsikást a városfalviak elől elragadhatják így énekelnek: Jánosfalva járja, Városfalva várja, de akiknek főbb iskolába küldött fiai közül már csak az én tudtomra 7 pap, 5 mester s két híres prokurátor kerekedett ki. Csak az a kár, hogy a versifikálók között sokszor, valamint itt, úgy egyebütt is olyan irkálók is voltak, vannak, lesznek, kik egy kis pálinkáért akármit megírnak s irkálásaik miatt magok dolgairól is elfogódván, elkorhelyednek, elpusztulnak, és így e szép kis tudományosságuk reájok nézve nem áldássá, hanem átokká válnak." (JÁNOSFALVI SÁNDOR I. 1941. I. 106.p.)
 24. A pástilus (gúnyrim, gúnyvers) a Nyugat-Európában a reformáció és a nagy francia forradalom idején virágzó, Magyarországon a 18. századi kéziratos költészet jellegzetes műfajaként élő paszkvillusnak a népi változata. Pástilusokat a Nagy-Homoród menti falvakban az 1910-es évekig írtak, de az emlékezetben ma is sok él és a kéziratos verses- és énekeskönyvek is sokat megőriztek. Ezekben a gyakran durva, gyalázkodó stílusban írt, esetenként trágár kifejezéseket is tartalmazó versekben személyeket és falukat egyaránt kigúnyoltak. Ha valaki lépést tévesztett (pl. lopott, félre lépett, megcsalta a szeretőjét vagy a házastársát), hibás cselekedetet követett el, akkor a pástilusírók azonnal összefoglalták, megszelleztették az eseményt. Leírták, több példányban sokszorosították és terjesztették is. A sokszorosítást nem a vers írója végezte, hanem mással (gyakran más falubelivel) íratta le, hogy ne lehessen felismerni a kézírását. A lemásolt példányokat összehajtogatták, cérnával átkötötték és este, vagy éjszaka eldobálták az utcán, illetve bedobálták az udvarokba, annak a személynek az udvarába is, akiről a pástilus szólt. Aki elolvasta, továbbadta, kézzől kézre járt. A pástilusokat a kórusokban (fonókban) és disznótorokon is felolvasták. Híres pástilusíró volt Városfalván a 19. században Pálfi Mózes és Bóna József, később Csáka Ferenc. A század első felében Kénosban Tódor Sándor, Homoródjánosfalván Darkó Pál, Bálint Zsigmond és Sándor Dénes írt pástilusokat. Róluk mindenki tudja, hogy ezzel is foglalkoznak. A vaskos, durva sértésekért, a megsebzésvértésért többen feljelentették volna őket, de a kézírást (a fent említett okokból) nem lehetett azonosítani, s így a becsület-sértést sem lehetett bizonyítani. Papok is írtak pástilusokat, a század elején ezért a városfalvi lelkészt a jánosfalviak meg is verték (DUKA J. – VÖÖ G. 1983. 146.p.). E jellegzetes, ismereteink szerint ezidáig még nem kutatott félnépi műfaj, valamint ennek a Nagy-Homoród menti falvak társadalmi életében betöltött szerepe és utóélete további alapos vizsgálatot érdemelne.

25. SZENDREI J. 1980. 28.p.
26. HORVÁTH C. 1921. 429.p.; BARTÓK B. – KODÁLY Z. 1953. 24., 1083-1084.p.; CSOMASZ TÓTH K. 1958. 361-362., 548-549., 677-678.; DÖMÖTÖR T. 1979. 161., 246.p.; SZENDREI J. – DOBSZAY L. – RAJECZKY B. 1979. I. 74-75., II. 36-37.p., SZENDREI J. 1980. 28.p.
27. SZENDREI J. – DOBSZAY L. – RAJECZKY B. 1979. I. 74-75., II. 36-37.p. V.ö. még: PAPP G. 1970. 505., 507.p.; KERÉNYI Gy. 1982. 69.p.
28. CSOMASZ TÓTH K. 1971. 162.p. Az éneket Erdélyben is feljegyezték a kutatók. Pl. az 1930-as évek végén a 12 megye 59 községében végzett nagy gyűjtés anyagában a református többségű Mezőpanitról (Maros-Torda v.m.) említették (MAKKAI E. – NAGY Ö. 1939. 126.p.), és a maroskeresztúri (Maros-Torda v.m.) reformátusok is énekeltek a szilveszterről újjévre virradó éjszakán, a hajnalozás során (MAKKAI E. – NAGY Ö. sajtó alatt, 265.p.).
29. Az unitárius énekeskönyv első változata 1570 táján látott napvilágot és hat kiadást ért meg. Ebben a formában utoljára 1777-ben jelent meg. Ez utóbbiban még szerepelt a "Néktek születék Mennyei Király ..." kezdetű ének (Isteni Ditséreték ... 1777. 63-64.p.). 1837-ben Aranyosrákosi Székely Sándor unitárius püspök új énekeskönyvet szerkesztett, amelyben a régi énekeskönyv 299 énekéből csak 47-et hagyott meg, 63-at pedig maga írt, vagy másokkal íratott. A régi énekeskönyvben szereplő 150 Szenczi-féle zsoltárból is csak 34-et vett fel. Ez az énekeskönyv is hat kiadást ért meg. A harmadik változat 1924 és 1983 között tizenegy kiadásban látott napvilágot (Unit. énekeskönyv 1983. V.). Az 1837 óta megjelent, összesen tizenhét kiadás egyikében sem szerepel a Városfalván még az 1960-as években is kántált ének.
30. Pl. Mérán (Kolozs m.) a karácsonyi kántáláskor "... előkerülnek régi zsoltárok és új egyházi énekek egyaránt. De ezek mellett egészen különálló, semmiféle egyházi könyvben nem található énekeket is énekelnek.", Nagypetriben (Kolozs m.) pedig (szintén a karácsonyi kántáláskor) "A legények közösen megtanulnak két egyházi éneket, vigyázva arra, hogy az eredeti, hivatalos dallamhoz ne is hasonlítson, minél több hajlítás legyen benne." (MAKKAI E. – NAGY Ö. 1939. 75., 93.p.)
31. A korlátozott terjedelem miatt egy óévi búcsúztatót (Homoródjánosfalva, 1983) és egy újévi köszöntőt (Homoródszentpéter, 1927) nem tudunk közölni, de azokat az érdeklődő megtalálhatja a dolgozat kéziratos változatában a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában.

Irodalom

- BALÁZS F. ATTILA: Vass Dénes bácsi vigasztaló szavai. = Falvak Dolgozó Népe, 35, 1980. 16. 5.p.
- BÁLINT Sándor: Az esztendő néprajza. Budapest, 1942.
- BÁLINT Sándor: Ünnepi kalendárium. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából. I–II. Budapest, 1977.
- BÁRÓ József: Óévi búcsúztató. = Unitárius Naptár az 1925. évre 33. Kolozsvár, 1924.
- BARTÓK Béla – KODÁLY Zoltán /szerk./: Jeles napok. = A Magyar Népzene Tára II. Budapest, 1953.
- CSOMASZ TÓTH Kálmán: A XVI. század magyar dallamai. Régi Magyar Dallamok Tára I. Budapest, 1958.
- CSOMASZ TÓTH Kálmán: Dícsérjétek az urat. Tudnivalók énekeinkről. Budapest, 1971.
- DÁVID József /szerk./: Székelyföld írásban és képben. Budapest, 1941.
- DÖMÖTÖR Tekla: Naptári ünnepek – népi színjátszás. Budapest, 1979.
- DUKA János – VÓÓ Gabriella: Kilenc kéve hány kalangya? Anekdoták a székelyekről. Bukarest, 1983.

- FARAGÓ József: Porka havak esedeznek ... Népszokások felújításának kérdéséhez. = Utunk, 15. 1960 52/635/. 8.p.
- FARAGÓ József: Regőls Homoródremetén. = Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 5. 1961. 1. 51-55.p.
- FÖLDESSY Józsefné: Vallásos jellegű népszokások. Ethnologiai Adattár. Budapest, 1958. Néprajzi Múzeum 10057.
- HORVÁTH István: Magyarózd toronyalja. Budapest, 1980.
- HORVÁTH Cyrill: Középkori magyar verseink. Budapest, 1921.
- ILLYÉS Endre: A magyar református földművelő nép lelki élete, különös tekintettel vallásos világára. Szeged, 1931.
- IMREH Barna: Alsórákos története. Országos Széchényi Könyvtár (Budapest), Kézirattár. Fol. Hung. 3214. 1968.
- IMREH Barna: Az alsórákosi "sereg". = Népismereti Dolgozatok, 1978. 232-237.p.
- Isteni Ditséret, Imádságos és Vigasztaló Énekek. Kolo'sváratt, 1777.
- JAKAB Dénes: Ősi hitvilágunk emlékei a népi hagyományokban és szokásokban. = Keresztény Magvető, 87. 1981. 2. 86-97.p.
- JÁNOSFALVI SÁNDOR István: Székelyhoni utazás a két Homoród mellett. Sajtó alá rend. Benczédi Pál. Kolozsvár, 1942. /Erdélyi ritkaságok. 7-8./
- KERÉNYI György: Magyar énekes népszokások. Budapest, 1982.
- KOMLÓSI Előd: Legényszervezetek és az ifjúság téli mulatságai Délkelet-Erdélyben. Ethnographia, 90. 1979. 92-105.p.
- KOPPÁNY János: Harangozók és harangozási szokások Tótkomlóson. = DANKÓ Imre – KÜLLŐS Imola /szerk./: Vallási néprajz II. Budapest, 1985. 401-431.p.
- KRIZA János: Vadrózsák. Kriza János székely népköltési gyűjteménye Faragó József gondozásában. Bukarest, 1975.
- MAKKAI Endre–NAGY Ödön /szerk./: Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez. Kolozsvár, 1939. /Erdélyi Tudományos Füzetek 103./
- MAKKAI Endre–NAGY Ödön /szerk./: Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez. Az 1939-es kiadás átdolgozott és bővített változata. (megjelenés előtt) ELTE, Folklor Tanszék
- NAGY Mózes: Székely népköltmények. Ethnologiai Adattár Budapest. Néprajzi Múzeum 3673.
- ORBÁN Balázs: A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népisme szempontról. I-VI. Pest – Budapest, 1868-1873.
- PAPP Géza: A XVII. század énekelt dallamai. /Régi Magyar Dallamok Tára. II./ Budapest, 1970.
- PÉTER Sándor: Óévi búcsúztató 1916. = Unitárius Naptár 1917. évre. 5. Kolozsvár, 1916.
- PETRI Mór: Szilágy vármegye monographiája. I. Budapest, 1901.
- SÁNDOR Gyula: Népköltészet. Ethnologiai Adattár. 1897. Néprajzi Múzeum 1680.
- SEBESTYÉN Gyula: Regös-énekek. Budapest, 1902. /Magyar Népköltési Gyűjtemény IV./
- SERES András: Az ifjúság téli mulatsága Bodza, Barcaság, Erdővidéken, valamint a Nagyküküllő, Nyíró és Homoród mentén. = Alut, 8-9. 1976-1977. 329-342.p.
- Székelység. Jánosfalvi medvevadász. Székelység 1. 1931. 1. 10-11.p.
- SZEMERKÉNYI Ágnes: Szilveszteri szokások. = Élet és Tudomány, 38. 1983. 1635-1637.p.
- SZENDREI Janka: Kántálás. = Magyar Néprajzi Lexikon III. /Főszerk. Ortutay Gyula./ Budapest, 1980. 27-30.p.
- SZENDREI Janka – DOBSZAY László – RAJECZKY Benjámin: XVI-XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben. I-II. Budapest, 1979.
- SZENDREY Zsigmond: Szatmár megye néphagyományai II. = Ethnographia, 39. 1928. 27-38.p.
- SZENDREY Zsigmond: Évnegyedi szokásaink és babonáink. = Ethnographia 52. 1941. 10-23.p.
- SZENDREY Zsigmond: Jeles napok. = A magyarság néprajza. IV. Budapest, é.n. 323-341.p.
- SZENDREY Zsigmond – SZENDREY Ákos: Részletek a magyar szokás- és babonaszótárból. = Ethnographia, 52. 1941. 62-65.p.
- Unitárius énekeskönyv. Kolozsvár-Napoca, 1983.

Függelék

1.

1. Egyszer egy ember-nek volt két te-hen-ké-jé,
 Se-mmi-jé e-gy-e-bé, egy szép fe-le-sé-gé.
 Ked-ves fe-le-sé-gé ar-ra kér-te ő-t-e-t.
 Adják el a Ké-ke-t, ru-ház-zák fel ő-t-e-t.

2. *S. eladták a Kéket, felruházták őtet.
 Oly tollas az asszony, alighogy nem röpiül,
 A gazda bocskora gyakran sárba merül*

Jegyzet

A második versszakot az első versszak 1. 3. és 4. sorának dallamára éneklik

2.

*Dicsértessék a bölcs Úristen magasságos szent neve!
 Ki a kegyelmetek életét is megtartotta,
 Többeknek megérésével gazdagítja.
 Kérem Istent, határainkon adjon áldást,
 Hazánkban békességet,
 Ne bocsásson ránk semminemű ellenséget!
 Jézus, Istennek báránya,
 Legyen e háznak kormánya,
 Mindaddig, míg följutunk a mennybe.
 Ott is adj a meg kinek-kinek megígért pálmáját,
 Az élet hervadhatatlan koronáját,
 Szívemből kívánom!*

Régén megírták ezt a próféták.

Hogy fiat szüle egy nemes király.

Új esztendőre virradjunk,

Született Jézus ötét imádjuk

Rubato

Néktek született mennyei király,

Ki Idvezítőnek monda az angyal,

Született Jé-zus, ötét imádjuk,

Szüz Máriától gyermek született,

A Szentlélektől ez foqantaték,

Új esztendőre virradjunk,

Született Jézus ötét imádjuk

Leesett a hó,

Van lány el a dó,

Ha el-a - dó, majd megvesszük

Menyecske nek felesketjük.

Iccu, biza, megérett a meqy,

Iccu, biza, rajta maradt egy,

Minél inkább kéri a lányt, annál inkább megy, megy, megy,

Minél inkább kéri a lányt, annál inkább megy.

Óévi búcsúztató

Szólnak a harangok, jelzik az év végét,
 Gyülekezni látom kicsiny falum népét.
 Eljöttünk mégegyszer harangok szavára,
 Hogy elbúcsúzzunk és engedjük sírjába.
 Gazdag volt a múlt év minden terményekben,
 Szorgosan dolgoztunk, velünk volt az Isten.
 Nem volt veszekedés, egymást megértettük,
 Mindenféle munkát szépen elvégeztünk.
 Búza, kukorica, zab s árpa jól termett,
 Gyümölcsrel is teli voltak a nagy kertek.
 Szilvapálinkának keresték a nagy kádat,
 Még Udvarhelyre is többen jártak.
 Nem kielégítő a krumpli, s a heremag¹
 Az egyik pirizmában,² a másik kaszajban³ van.
 Ebből a kettőből elég gyengén állunk,
 Bele kell nyugodnunk, nincsen amit várjunk.
 Bódóbeli szénánk, mint mindenki tudja,
 Készen megszáradva a víz elsodorta.
 Villákkal próbáltunk elejébe állni,
 De már nem lehetett semmit sem csinálni.
 A sok dőltes búza, árpa és heremag,
 Már azt is gondoltuk, hogy a mezőn marad.
 Addig tászigáltuk normaleütéssel,⁴
 Hogy mégiscsak meglett, igaz csak késéssel.
 Szájvánt⁵ is csináltunk, odakint a hegyen,
 A fejőmarháknak, hogy őrzőhely legyen.
 De már nyár közepén, bent a Malomkertben,
 Mint mindenki tudja, új tanya volt verve.
 Kint a Zsombor-bércen nőtt a kukorica,
 Mellette szalmából csinálva kaliba.⁶
 A derék vadászok oda jártak lesbe,
 Legalább két hétig, minden áldott este.
 De mind csak hasztalan, mert egyet sem lőttek,
 Ők a vaddisznóktól sokkal jobban féltek.
 A kalibaaajtón szívszorongva lesték,
 Jó hogy mindenestől egyszer meg nem ették.
 Most én itt e helyről mindenkit megkérek,
 Nézzék el, ha egyes dolgokról beszélek.
 Hiszen minden évben így szokott ez lenni,
 Megtörtént dolgokat szoktunk emlegetni.

A temető felett, a Hegymege táján,
 Derék vezetőink épp a határt járták.
 Megpillantották, hogy lent, a sás közepén,
 Lócsorda legelész a harmatos fűben.
 Alló, vesd el magad, gyorsan kezdtek lépni,
 A kollektívben⁷ vannak és meg kell nézni.
 Hogy hová hajtsák be, arról egyeződtek,
 Postosan, amikor a lovak mellé értek.
 Mikor odaértek derékig megázva,
 Nagy volt mindenkinek a csodálkozása.
 Egymásra ránézve még egyet sem szóltak,
 Mert azok nem lovak, méhkaptárok voltak.
 Az elmúlt nyáron is sokan építettek,
 A házak elején pingáltak, festettek.
 De a szép zöld festék csak Udvarhelyt termik,
 Igaz, hogy mögötte még valami rejlik.
 Festéket hordozni nem szoktak zsákban,
 Lehet, sikerül, de nagyon vigyázva.
 Akik megpróbálták, nem nagyon vigyáztak,
 Utcát, s autóbust, mindent kipingáltak.
 Pálinka kóstoló édes jó barátunk,
 Jobb embert nálánál nemigen találunk.
 Ért a kóstoláshoz, de van is látszatja,
 Az első két fogát kinjában elhagyta.
 De addig keresték, családotól másnap,
 Amíg szerencsére, csak rátaláltak.
 Aki nem próbálta, az ne is kívánja,
 Ha pálinkát iszik, a foga megbánja.
 A vöröskeresztes kétkerekű szekér,⁸
 Ha nincs megterhelve, tudjuk, semmit sem ér.
 De belefeküdni, az sem kívánatos,
 Úgy, mint ezt tette Mezei Domokos.
 A külső utcában egyik jó barátunk,
 Kit egyik vasárnap a csárdánál láttunk,
 Addig kínálgatott, úgy mást, mind önmagát,
 A répataréj közt hagyta egy sor fogát.
 De az nem veszett el, mert volt ki felvegye,
 Egy kicsit lerázza, aztán visszategye.
 Aztán bevezették egy közeli házhoz,
 A falu végére, egyik sógorához.
 Sok minden történik, ugye kedves népem?
 De ez még csak kovász, amikről beszéltem!
 Az, aki nem esett bele a szórásba,
 Gondolom, e helyen nekem megbocsátja.

*Nem folytatom tovább, mert nem természetem,
 De hogyha megtörtént, arról nem tehetek.
 Bocsánatot kérek, attól, akit bántottam,
 Csak azt mondom, máskor vigyázzanak jobban!
 Ami nem jól sikerült az elmúlt évben,
 Csináljuk jobban az eljövő esztendőben.
 Veszekedés, harag köztünk sose legyen,
 Emberbarátjával mindenki jól legyen.
 Akkor ez az új év, amely már kopogtat,
 Megelégedést és boldogságot hozhat.
 Kezet kézbe fogva haladjunk előre,
 Bő termést és boldogságot az új esztendőre!*

Homoródjánosfalva (1966)

Jegyzetek

1. heremag: 'lóhere'.
2. pirizma: 'prizma, rakás'.
3. kaszaj: 'kazal'.
4. normaleütés: 'normacsökkentés'.
5. szájján /rom. saivan/: 'akol'.
6. kaliba /rom. colibá/: 'kunyhó, viskó'.
7. kollektív: 'termelőszövetkezet'.
8. vöröskeresztes kétkerekű szekér: 'betegszállításra használt jármű'.

7.

Óévi búcsúztató

*Éjfélre az óra, a harangok sírnak,
 Újra egy esztendőt helyzünk a sírba.
 Egy évszámmal többet írnak a naptárban,
 Életünk hajója lassan tovább halad.
 Mért jöttünk most ide, e késő órában,
 Talán fáj a múltnak tőlünk elválása?
 Vagy talán nem úgy volt, ahogy reméltük volna,
 Búcsúzni jöttünk, de nem sírjuk vissza.
 Vagy, hogy ősi szokást nem hagyjuk veszni,
 Ezzel apáink nyomdokát követjük.
 Vagy talán megbántuk hibánk, s a vétkünk,
 Mára itt egymástól bocsánatot kérünk.
 Egyik sem az, ami minket ide hozta,
 Jószándékkal itt e sorban oly kevesen állnak.
 Nézzetek csak széjjel magatok közt sorban,*

Hány családdal szemben lelked nem volt tiszta.
Vagy az önszeretet, meg a kapzsiságod,
Tart most oly távol rokont meg barátot.
Gondolsz-e arra, majd ha erőd lankad,
Baráti karokra mily szükséged volna?
Nyisd meg az ajtaját lelked kamrájának,
Másképp az Istentől semmi jót nem várhatsz.
Neki a napjai komorak és búsak,
Ember, ki benne él, kell hogy felvidítsa.
Nagyvilágtól sincsen miért békét várnunk,
Amíg mi egymásnak ellenségi vagyunk.
Büszke gögösségünk változtassuk jóra,
Sűrűre hétköznapon egymást pártfogolja.
Hogyha szeretsz minden embert, téged is szeretnek,
Meglásd, hogy az újév nálad nem hiába zerget.
Tiszta szívvel fogjál kezét minden embertársad,
Amikor az újév küszöbén megállasz.
Te múltó esztendő, közeleg az óra,
Pillantsunk hát vissza elmúlt napjaidra.
Korán jött a tavasz denis napsütéssel,
Erdők és a mezők új díszbe öltöztek.
Vasárnap harangszónál határunkat róttuk,
Apáink itt hajdan pedig körben szoktak állni.
Ünnepi ruhában, ünnepi díszben,
Ünnepi lélekkel vasárnapot ültek.
Mi meg kertek felett, lent a Tanórokban,
Villával, kapával róttuk határunkat.
Traktor, székérsajtól hangos vasárnapunk,
Lélekben egymástól oly távol maradtunk.
Kérdeznék vasárnap: hol vagy, mit cselekszel?
Azt kéne felelned: itt vagyok e helyen.
Itt vagyunk mindnyájan, család és gyermekek,
E szent falak között zsoltárt énekelek.
Hétköznap pedig megújult lélekkel,
Vessünk magvakat a drága anyaföldbe.
Gazdag volt határunk a nyár kezdetével,
Jó reményt öntött mindnyájunk szívébe.
Beállt az esőzés, szinte egész nyárban,
Nagy gondot okozott a szénacsinálásban.¹
Kapkodva tudtuk földél alá vinni,
Jóra fordult minden, de csak a nyár végén.
Kapálásokkal is el voltunk maradva,
Kecskek a Bodóban leszállhattak volna.²
Tavaszi trágázás nem volt elodázva,

Tópatakán³ fejjel,⁴ balra a lapályban.
 Egy traktor nem bírta, kettővel vontatták,
 Így hát a sok trágyát beletapasztották.
 Nem kellett kapálni, ez volt az előnye,
 Nyúlak a nyáron bukfenceztek benne,
 Termények bizony elég gyengék voltak,
 Amit az ős kissé kárpótolta.
 Gyümölcs-, almatermés a rekordot érte,
 Végül ingyen sem volt, aki leszedje.
 Szereltek is ennek külön föl egy gyárat,
 Mustot az edénybe löki gombnyomásra.
 Nem lesz már senkinek többé vényomása,
 Sok a cévitamin a boroskamrákba.
 Sópját⁵ akarta újra javítani,
 Sok állat benne nem kezdett már félni.
 Ácsmester elég van e kicsiny faluban,
 De csak nyugdíjasban volt a bizodalma.
 Felvették a rajzot, ketten, értelmesen,
 Másnap a munkások a helyszínre érkeztek.
 Magukra döntötték, addig okoskodtak,
 Jó hogy a többi marhák még a csordában voltak.
 Alig tudták a porfelhőből egymást kimenteni,
 Átellenben tőszomszédja dolog jettét veszí.
 Szőlőskertjében magát leporolá,
 Többé nem vitte vissza az irháját,
 Elment meggépelni a huszonöt árját,
 Végig rágalmazta az ő tőszomszédját.
 Miért vetett tököt az ő lotjába,⁶
 Mikor megvan neki és nincs szüksége rája.
 Mikor kapálni ment, egy tököt sem látott,
 Benőtte a szőrfű az ő kicsi tagját.
 Így jár, aki az övé helyett a másét gyomlálja,
 Megszűköszül ottan az asszony kamrája.
 Luxaskocsijával⁷ Kőhalomba menet,
 Cserépcsümél a motor megállt, nem volt több benzinje.
 Csobán,⁸ ki ott őrzé közel a juhait,
 Szájvántól⁹ behozott egy kanisztra¹⁰ benzint.
 Erre nem is gondolt, ó csodák, csodája,
 Hogy lehet a juh ilyen hasznos állat.
 Saját szemének nem akara hinni,
 Jó lenne e jó fajtára reáverekedni.
 Kocsma nincsen, mulatni a szomszédba mentek,
 Kollektívről,¹¹ juhtartásról szóba elegyedtek.
 Fegyverfogást kapanyéllal hajnalig csinálták,

Parancsszó harsogott és a diszlépést vágták.
Pincében, az alsóházban volt a hadiszállás,
Végezetül hiba nem volt, mert egymást csókolgatták.
A pulykatozás tudják nálunk milyen becsüs,¹²
Ezért az asszonyok a kötényükbe teszik.
Felhozá nem messze, hogy más is ültessen,
Mivel ketten voltak, szóba elegyedtek.
Hogy történt, hogy nem, pontosan nem tudom,
Elég, hogy a kötény sarka egy kissé megcsúszott.
Amíg észrevették, a földre potyogtak,
Mást hozott helyébe, otthon több nem maradt.
Meg volt gurucsálva,¹³ a pulykák nem tojtak,
Hát récét ültetett, az is hasznos állat,
Nem szállnak a fa hegyére és nem pityegtetnek,
Udvarát egy récecsorda teljesen ellepte.
Egész délután velük vesződe,
Seprővel kiverte, másfelől bejöttek.
Átment, elbeszélte a szomszédasszonyának,
Így megfestve récecsordát még Noé sem látott.
Nézd, hogy bémázolták, a szemükkel sem látnak,
Egész délután a kapu előtt állnak.
Bedugtam a kapualját, ott kint vákogjanak,
Este van, s az enyémekek még nem jövének haza.
Nem volt tűzifája, Datkra vitte útja,
Így gondolá, ott lakik a kedves komája.
Mivel az erdész kiment a vágterbe,¹⁴
Ő is kiindult, hogy beszéljen vele.
Egész napon át az erdőt kerülte,
Szürkülni kezdett, el volt keseredve.
Traktorzúgást halott, sántán is, de szaladt,
Magsajnálták, behozták, egész a faluba.
Akkora erdőben Robinson se jára,
Hogy egy egész napon a Napot se lássa.
Láttam, a vadak is el voltak tévedve,
Keresztül-kasul jártak, menekültek.
Egész éjszaka a szemét le nem hunyá,
Holnap kezdődik az állatösszeírás.
Az is baj, ha sok van, de mitévő legyek,
Már a szárnyasokból meg kéne menesszek.¹⁵
Kora hajnalban jól elkúrálta,¹⁶
Felcipelte felét a ház padlására.
Össze is írták, amit előkaptak,
Tyúkok a padláson még meg sem moccantak.
Csak a kicsi kakast nem tudom mi lelte,

Lehet, hogy a füst a szemét megcsípte,
 Kukorékolt keservesen, s ezek meghallották,
 Padlásostól az egészet listára felírták.
 Két híres vadász, juhot is tenyésztenek,
 Megkímélik asszonyukat, gyapjút ők fésülnek.
 Gyere komám Szentmártonba, pénzt tesznek a zsebbe,
 Fel is ülnek Városhalván a nemzetközire.¹⁷
 Elég gyorsan elvégezték ügyes dolguk, bajuk,
 Hazafelé jövet nem kellett már a busz.
 Hónyuk alá csípték fonalat, s a zsákjuk,
 Gyalog jöttek, mert a faluban akadt még komájuk.
 Városhalvára estére értek,
 Jó húsban voltak, meg voltak löketve.¹⁸
 Zsákjukat feldobták egy teherkocsira,
 Amely a bufet¹⁹ előtt nyugodtan párkála.²⁰
 Bementek és fölhajtottak közben egy pár decit,
 Amikor kijöttek, se gyapjú, se kocs.
 Azt az árgyélussát, luxust fogadának,
 Éjjélkor még Darócon gyapjúra vadásztak.
 Nem kéne mindenből nagy dolgot csinálni,
 Remélem, oda lent nem hallotta senki!
 Azért jöttem ily magasba, mindenki ne hallja,
 Az új esztendőben jobban vigyázzanak!
 Sok mindent elmondtam, tudják mind, ki hibás,
 Az a lüderclábi,²¹ ki nekem leírta.
 Lábával is sántít, esze sincsen elég,
 Nem érdemes érte senki haragudjék.
 Most te őesztendő, ki sír szélén állasz,
 Búcsúznak tőled, de nem sírunk vissza.
 Legyen ez órában minden rossz feledve,
 Egy szívvel térjünk át az új esztendőbe!

Homoródjánosfalva (1984)

Jegyzetek

1. szénacsínálás: 'kaszálás és gyűjtés'.
2. Utalás arra az eseményre, amikor a jánosfalviak a gólyákat városfalvi kecskéknak nézték (v.ö. a dolgozat végén lévő 15. jegyzettel).
3. Tópataka: Jánosfalva határában folyó kis csermely. Ez volt régen a Székelyföld határvonala, ettől délre szászok éltek (ORBÁN B. 1868. I. 170.p.)
4. fejjel: 'fent, feül'.
5. sóp: 'szin, fészér'.
6. lot /rom./: 'földtábla, parcella'.
7. luxuskocsi: 'személygépkocsi'.

8. csobán /rom. cioban/: 'juhász, /juh/pásztor'.
9. száján /rom. saivan/: 'akol'.
10. kanisztra /rom. canistră/: 'bádoggkanna'.
11. kollektív: 'termelőszövetkezet'.
12. becsüs: 'becses, értékes'.
13. meggurucsálva: 'megrontva'.
14. vágter: 'a favágás helye'.
15. meneszteni: 'menteni'.
16. kurálni: 'ellátni, gondozni'.
17. nemzetközi: 'a helyi autóbuszjárat tréfás neve'.
18. meglöketve: 'berúgva'.
19. bufet /rom. /: 'büfé, kocsma'.
20. párkálni: 'parkolni'.
21. lüderclábú: 'sánta, bicegős'.

8.

Poco rubato

1. Újlesztendő napja, e nap felvirrad a,
Búval teljes léven, az ő elmarad a,
Az újlesztendőben Isten hogy részt ad a,
Örvendjünk, sok veszély hogy el nem ragad a.

2. Újlesztendő hozzon ő magával áldást.
Aldás és békeség csókolgassa egymást.
Ne halljunk semmi jajt, sem panaszolgotást,
Isten minden bűtől adjon már távozást.
3. Kívánunk e helynek minden jót Istentől,
Viseltetve hozzá igaz szeretetből.
Mentse meg, kívánjuk, e világ terhéől,
E helyen levőket a veszedelemtől

4. *Az én szándékomnak itt van már summája,
Melyet leírt kezem tántorgó pennája.
Éljen kinek-kinek az ő szíve párja,
Addig míg érkezik mennyei mannája.*
5. *Újesztendő napja, e nap felvirrada,
Búval teljes lévén, az ő elmarada.
Az újesztendőben Isten hogy részt ada,
Örvendjünk sok veszély hogy el nem ragada.*

Jegyzet

Az éneket kéziratban őrzik a homoródjánosfalviak, amit az egyik generáció "örököl" a másiktól. Amikor a kézirat őrzője megöregszik és emiatt már nem tud felmenni a toronyba énekelni, továbbadja. Az emlékezet szerint a jelenlegi már a harmadik generáció, amely az éneket e régi kéziratból énekli. Szerzőjét nem ismerik.

9.

Új évi köszöntő!

*Éjféli harangszó a hogy elhallgatott
Várva vártt újévünk közénk be bagtatott
Szépenfel öltözött gyönyörű ruhában
Vajón mit tartogat az ő tarsolyában*

*Tudóm sok jót hozott látom milyen büszke
Csak a szép tervei ne mennének füstbe
A múlt évi sok kártt akarja pótolni
Mindenféle adót le akar srofolni*

*Halj csak ide népem szép terveim vannak
Segítsetek nekem s megvalósulnak
Amig éltek aztán mind boldogok lesztek
Akkor nem kenyerett hanem tórtátt esztek*

*A leg első dőlógóm hogy az egereket
Párt fogásom alá veszem szegényeket
Meg meg villanyózóm amúgy igazában
Több kártt nem tesznek a csirázó buzában*

Azután jönnek ám azok a csímmaszók¹
Az eke után fel bukkanó pímaszok
Ezeknek is tudóm már órvósságát
Senkinek sem rágják többet a répáját

Azért sok gabóna rozs árpa lesz elég
Csak hogy a gazdának helye legyen elég
Hogy hóvá rakja be Istennek áldását
S végre meg indítom kutaknak forrását

Török buza² sok lesz leszen mamaliga³
Hogy hízzék kővérré a sok mangalica
Az autók pedig nem kapnak defeggett
Különösen hogy ha szin alatt felejtéd

Igás marhát se kel már többet tartanód
A kicsi ekédet már félre rakhatód
Mert kóra tavaszal itt leszen a traktor
Meg is érzézik tán virág vasámapkór

A falú derekán leszen egy nagy mély tó
Bival tejjel tele a mely mindig főrró
E tónak közepén ál egy szép zsemlefa
A mely szép gyümölcseitt mind alá hullatja

Kanál is lesz téve a tónak szélére
Aki óda megyen vegye a kezébe
Eheték az vígan zsemlet bival tejett
És aki jól lakot azzal továbba mehet

Egy kővér disznó is járkál az uteákba
Nagy disznó ölökés szurva a hátába
Minden kapú előtt megál nagyótt rőffentt
Ugy hogy a gazdasszony meg halja ódabent

Kíszalad és a kést kihúzza hátából
Jódarabót levág a hátsó sonkából
Aztán vissza dugja tovább megy szaporán
Igy lesz ez minden nap decsak reggel kórán

Kővér határinkón juhók legelhetnek
Következésképpen dúsan legelhetnek
A bács⁴ sok sajjait Kőhalomba viszi
Az ezereket mind egymásra teszi

Mily bódóg világ lesz ugye kedves népem
Keserved bánatott tudom látom érzem
Amíg engem láthatsz nefélj az élettől
Inkább remeghetsz a feleségedtől

Látód a csűrődöt immár teleraktam
Bival tejjel zsemlet kövér disznót adtam
Pénz is leszen bőven ömlik mint a pólyva
De asztán jól ügyelj a bűgyilárisódra

Sók mindent ígérék bódóg lesz az ország
Még talán télen is kint legel a jószág
Azért hát legyetek illő türelemmel
Gazdagon ellátlak minden élelemmel

Móst Hózzád fordulunk menyei szent atyán
Ki a mult évben is vigyáztál mireánk
Kérünk téged atyánk áld meg határínkat
Telek borsoddal vezesd kedves családnkat

Nézz be a szegények s éhezők házába
Tekincs kegyes szemmel betegek ágyára
Vigasztald meg őket atyai szavaddal
Hiszen alig bírnak a nagy fájdalmakkal

És az özvegyeket árvákat se hagyd
Töröld le könnyűket ha sírva fakadtak
Légy gyámóllítójuk ügye főgyottaknak
Akik az életben nem sokat számítnak

Áld meg a közösséget szép össze tartással
Mindenki jóllegyen az ember társával
Áld meg igaz Isten belső emberűnket
Kik az élet útján vezetnek bennűnket

Tekincs le mireánk nézd megnyit szenvedtűnk
Nyugódtak se valánk mindíg csak remegtűnk
Legyen egyszer béke ezen a világon
Ezentúl ez a nép több napokat lásson

Áld meg ez esztendőit uram téged kérünk
Nálad nélkül soha jobb időt nem érünk
Vigyázó két szemed ne ved le miróllunk
Mert te vagy egyedűl mindenre óltalmunk

*Jánósfalva népe bizzál hát Istenben
Imádkózzál hozzá Reggel délben este
Akor nem lesz soha enépen több átok
Mindenkinek boldog újévet kívánunk*

Homoródjánósfalva (1929)

Jegyzetek

Ezt az újévi köszöntőt egy régi kéziratról másoltuk le és az eredeti kézírás szerint közöljük.

1. csimmasz: 'cserebogár lárvája, pajor'.
2. törökbúza: 'kukorica'.
3. mamaliga /rom. mămăligă/: 'puliszka'.
4. bács /rom. baci/: 'számadó juhász'.

10.

Újévi köszöntő

*Fölszállunk Hozzád, erős sziklavárunk,
Te változatlan Isten, örök igazságunk.
Egy igaz Istenünk, csak Téged ölelve,
Száll nyugalom, száll bízalom a mi szívéinkbe.
Látván időnek örvénylő folyását,
Esztendőidnek sebes elfutását.
Parányi homokszem e zúgó habba vetve,
Honnan vegyünk szót hálaénekükbe?
Jóságodat, Uram, miképpen dicsérjük,
A múlt évben, hogy nem fogyott el életünk.
Hogy napról-napra, habról-habra átvisz,
S elértük Im az újévet is.
Búban, veszélyben őrizőnk Te voltál,
Szívéink, ha vérzett, fölénk Te hajoltál.
Adtál sebet, de azt be is kötözted,
Be azt is, amit emberek ütöttek.
Bár vágvainkból vágvak is maradtak,
Az új évben legyen minden úgy, ahogy Te akartad.
Ez új esztendőt is letesszük kezédbe,
Lábainknak ösvényt Te mutatsz, egyedül csak Te.
Vezess Urunk, s amit Te ránk bocsátasz,
Nem félünk mi, legyen bár száz halál az.
Ó, minket a sír bízvást eltakara,*

*Megnyugatat az a tudat, hogy azt is Te akartad.
Magunkhoz ölelünk, erős sziklavárunk,
Te változatlan Isten, örök igazságunk.
Neved nagyságát ajkunk szavával,
Hirdetjük az újév hajnalában.
Mert nem árthat a mi szívünknek, ha Te vagy a vezér,
Évek halása, évek születése.
Áldd meg hazánkat, falunkat, a mi mezőnket.
Gazdagon áldd meg a Te hívő néped!
Adj bort, búzát, erőt, egészséget,
Minden emberszívbe adjál békességet!
Ez a kérése a mi lelkünknek,
Adj boldog újesztendőt minden embernek!*

Homoródjánosfalva (1985)

A nyárádmenti unitárius székelyek vallásos hagyományaiból

Virág Anna — Kovács Péter

1. Az unitárius felekezet Erdélyben

Mint minden eszmei mozgalomban, a 16. századi reformációnál is elkerülhetetlenül jelentkeztek a túlzásokra és szélsőségekre hajló ágazatok. Ezek a jelenségek magának a reformációnak a lényegéből fakadnak, s innen kiindulva magyarázható meg. Luther és reformátortársai ugyanis a lelkiismereti szabadságot és a Szentírás szabad vizsgálatát hirdették. Ennek következtében voltak olyanok, mint például a "münsteri rajongók", akik helytelennek tartották a gyermekek megkeresztelését, ezért a gyermekkorukban megkeresztelteteket felnőttén újrakeresztelték. Őket nevezték *anabaptistáknak*, vagyis keresztelésisméltóknak.¹

Másik szélsőséges irányzata volt a reformációnak az *antitrinitáriusok*, vagyis a szentháromságtagadók, akik a Szentháromságról szóló hitcikkeket is az "ész rostájára" tették. Ilyenek voltak: Spanyolországban Servét Mihály, Olaszországban Blandrata György és a Socin testvérek. A tanait követő hívek a 16. század első felében csak Lengyelországban és Erdélyben találtak menedéket.²

Magyarország — Erdélyt is beleértve — a 16. század második felében, annak is főként az elején a reformáció két fő ágának — lutheri és a kálvini — egymással folytatott vitatkozásai, mondhatnánk harcai közben az ország keleti és déli részeiben kezdett egy harmadik ágacska növekedni, a már említett egység hívek felekezete. A reformációnak ezt az új irányát — a külföldi "aspostolok" nyomán — hazánkban elsőként Köröspeterdi Arany Tamás képviselte. 1561 decemberében *Deberecen*ben öt napig tartó hitvitában Méliusz Juhász Péter, Szegedi Gergely és Huszár Gál, a kálvinista irányzat vezéregyéniségei legyőzték ugyan Arany Tamást, aki esküvel fogadta, hogy megtér eretnokségéből, de tanításai terjedtek tovább, hanem is az Alföldön, hanem a Felvidéken, Egerben, ahová már Lukács pap Kolozsvárról vitte a "gyújtó lángot".³

Erdélyben az antitrinitárius irányzat terjedése, a szentháromság-ellenes gondolkodás megerősítése Dávid Ferenc nevéhez fűződik.⁴

A szász származású erdélyi reformátort, aki előbb a lutheri, majd a kálvini irányzat híve volt, Blandrata György nyerte meg az antitrinitárius tanításoknak.⁵

1565-től kezdve János Zsigmond támogatását is élvezve rohamosan terjedt Erdélyben a reformációnak ez az új ága — melynek követőit először davidistáknak, majd később, 1600 után unitáriusoknak nevezték — "bevett" vallássá lett.

Erdélyben a 16. század végén 12 egyházmegye keletkezett Dávid és utódai kormányzása alatt. Ezek egyike a Marosi Egyházmegye. Az 1578. évi zsinaton több mint 300 unitárius lelkész volt jelen. A 17. század végén 151 anyaegyháza volt az unitáriu-

soknak. Számuk fogyatkozó tendenciát mutat. 1880-ban már csak 109, az 1940-es években 111 egyházközséget tartottak számon.⁶

Állandó fogyatkozásuknak az oka elsősorban az állami hatalom és a katolikus egyház együttesen végzett rekatolizáló törekvése, továbbá a lutheránusok, de főleg a reformátusok irántuk tanúsított türelmetlensége és sokszor szintén erőszakos visszatérítési akciója volt.

Háromszékre vonatkozóan Orbán Balázs így ír az unitáriusokról: "Háromszékben nagyon elterjedt, csaknem kizárólag uralgó, hitfelekezet hívei napjainkban kis körre vannak szorítva, apasztotta azok számát újabb időkben, főleg Mária Terézia korában az államvallással törvényesen felerőszkölt katolicizmus, de fogyasztotta és nem éppen szelíd eszközökkel maga a protestantizmus is a 17. század kezdetén..."⁷

Az unitárius egyház Erdélyben iskolákat is tartott fenn. A kolozsvári Unitárius Theológiai Akadémia volt a legmagasabb fokú iskolájuk. Gimnáziumuk Kolozsváron és Székelykeresztyén, felekezeti elemi iskoláik a gyülekezetekben voltak.

Az egyház szervezete és kormányzata a református egyházéhoz áll a legközelebb. A lelkészek mellett a gyülekezet köréből választott gondnok és presbitérium intézi az egyházközség ügyeit, egyházmegyéenként az esperes mellett gondnok, a püspök mellett főgondnok áll.

A főgondnok hivatalt 1718-ban állították fel. Egyházalkotmányuk consistoriális jellegű, állandó kormányzóhatóságuk az egyházi képviselőtanács, mely Kolozsváron székel. Legfőbb hatóságuk a zsinati főtanács, mely négyévenként ül össze. Tagjai lelkészek és világiak, egyenlő arányban.

Hivatalos hitvallásuk az 1579-ben keletkezett "Consensus ministrorum", és 1632-ből az úgynevezett "Dési complanatio". Ma is használatos hitvallásuk a többi keresztyén felekezet által elfogadott úgynevezett "Apostoli Hitvallás"-sal szemben így hangzik: *Hiszek egy istenben, az élet teremtményében és gondviselő Atyában. Hiszek Jézusban, Isten legjobb Fiában, a mi igaz tanítómesterünkben. Hiszem a Szentlelket. Hiszek az Unitárius Egyház hivatásában. Hiszem a bűnbocsánatot és az örökéletet. Amen.*⁸

Az utóbbi száz évben az Erdélyi Unitárius Egyház püspökei a következők voltak: Ferencz József 1876-1928, Boros György 1928-1938, Varga Béla 1938-1940, Józán Miklós 1941-1946, Kiss Elek 1946-1970. Jelenleg Dr. Kovács Lajos az erdélyi unitáriusok püspöke.⁹

Az unitáriusok istentiszteletében – mint a protestáns egyházaknál általában – nagy jelentősége van a gyülekezeti éneklésnek. Ezért mindig igyekeztek a gyülekezet számára megfelelő énekeskönyvről gondoskodni. Első énekeskönyvüket *Dávid Ferenc*-nek tulajdonítják és keletkezésének idejét 1570-re teszik. E legrégebbi formájú énekeskönyvnek 6 kiadása volt. Az utolsó 1777-ben "Isteni Dicséretnek és vigasztaló énekek" címen jelent meg. Ez 299 dicséreten kívül a 150 Szent Molnár Albert féle zsoltárt tartalmazta.

Ebből az énekeskönyvből állította össze 1837-ben *Székely Sándor*, az akkori püspök a máig használatban lévő Unitárius Énekeskönyvet, amely 1913-ig újabb hat kiadást ért meg "Énekeskönyv, Istent dicsőítő magasztalások és esedezések az unitáriusok használatára" címmel.

A jelenleg is használatban lévő énekeskönyvet 1924-ben *Pálfi Márton* állította össze a régebbi kiadású énekeskönyvek felhasználásával, a régi énekek átdolgozásával, modernizálásával és az először 1660-ban megjelent "Halotti Temetéskorra való Énekek" címen megjelent énekeskönyvben lévő halottas énekek beolvasztásával. Legutóbb 1983-ban adták ki változatlan formában. Ebben olvashatjuk az első kiadás előszavának intő és buzdító üzenetét: "Tennünk kell valamit s legalább keresnünk a

jobbat, különben elsorvadunk. Ahol az ének is elnémul az ajkakon, ott a halál kopogtat, ott a harang is el fog némulni ... Jaj nekünk, a fényes múlt örököseinek, ha idejében föl nem ébredünk, ha újra meg nem találjuk az elvesztett templomot, ha nem őrizzük szerető gonddal az összetartó és éltető szent oltártűzet, apáink büszke örökségét, az unitárius múltat és öntudatot ..."¹⁰

2. Nyárádgálfalva, Nyárádszentlászló és Szentháromság

Nyárádgálfalva. A Nyárád jobb partján fekszik. Gálfalva néven 1567-ben 9 kapuval fordul elő egy adóregesztrumban. Kezdetől fogva unitárius székelyek laktak. Régészeti kutatások az egyik régi gálfalvai nemes családnak, a Szentiványiaknak a kertjében harangok maradványait találták. A néphagyomány szerint valamikor itt kolostor állott.

Határának terjedelme az 1880-as években 1372 hold és 317 négyszögöl volt. Ebből 956 hold 863 négyszögöl szántó, 48 hold erdő 24 hold szőlő, a többi legelő és kaszáló.

Közigazgatásilag a múlt század végén Marosszék Gálfalvi járásához tartozott, járási székhely volt. Népségének száma összesen 843 lélek. Ebből 600 unitárius, 119 katolikus, 75 református, 30 görögkatolikus, 6 görög nem egyesült és 13 idegen.

Az elmúlt száz év alatt a reformátusok száma megnőtt, az unitáriusok lélekszámuknak csaknem felére fogytak.

A község és unitárius egyháza történetére vonatkozóan a következő fejezet bővebb ismertetést ad.

Nyárádszentlászló. A Nyárád mentének egyik legrégibb települése és legrégibb unitárius egyháza. "A jobbpartilag Nyárádba siető Nyomát pataka torkolatánál két kiszökellő, a Nyárád által körülkanyargott hegyfok emelkedik. E két hegyfokon helyezkedett el Szentlászló. Az innenső, ugynevezett Sügérdombon fekszik a falu csinos udvarházaival, a tulsón pedig az unitáriusok ódon temploma, mert e falut minden szent neve mellett is protestánsok és nagyrészt unitáriusok lakják."¹¹

A néphagyomány szerint ahol most az unitárius templom fekszik, ott egy Szent László által alapított kolostor állott. A hagyomány azt is tudni véli, hogy a falu erről a kolostorról kapta a nevét. Valószínűbb azonban az, hogy a középkorban épült templom először a katolikusoké volt és építéskor Szent László lett a védőszentje. Egyébként a falu nevével a 16. század első felében a pápai tizedjegyzékekben találkozunk, amikor is 1332-ben papja "Matheas Sacerdos de S. Iadislao" 5 dénárt fizetett adóba.

Legismertebb földesura a 16-17. században a Sigér család volt. Temetkezési helyük a templomban a torony alatti csarnokban ma is megvan. A Sigér családról szóló monda még most is él. Sigér királynak emlegette a nép tündöklő, hatalmas vára a most is Sügérdombjának nevezett emelkedésen állott, mely átellenben van az unitárius templommal. Sigér király a két domb között húzódó völgy fölé függőhidat építtetett, hogy könnyebben átmehessen a templomba.

A lelkeszlakás kertjében most is buzog az a tiszta vizű forrás, melyet Szent László forrásának neveznek és úgy tartják, hogy Mátyás király is járt oda vadászni.

Az 1880-as években Szentlászló a Gálfalvi járáshoz tartozott. 113 ház volt benne. Határának terjedelme 1149 hold és 1501 négyszögöl. Ebből 329 hold szántóföld, 20 hold erdő, 6 hold szőlő, a többi legelő és kaszáló. Ebben az időben összesen 620 lélek

lakta. Ebből unitárius 353, református 110, görögkatolikus 90, katolikus 56, görög nem egyesült 2, idegen 9 fő.

Szentháromság. A a Nyárádszentlászló közelében fekvő falu nevével már a 16. században találkozunk, amikor is önálló anyaegyházként szerepel a pápai tizedjegyzékben. Lelkésze: "*Petrus Sacerdos de S. Trinitate*" 12 dénárt fizetett a pápának adóba. 1567-ben azonban már *Szent Orontás* néven szerepel a falu.

Az 1880-as években ezeket írta róla Orbán Balázs: "Itt négy vallásfelekezetnek van temploma, s így a trinitás pótlásaként a keleti vallásnak kis imaházával van megtoldva." Templomai közt legérdekesebb a katolikusoknak a falu északi végén lévő szentegyháza. Ez a templom 1752-ig az unitáriusoké volt. A katolikusoknak az unitáriusok által testvériesen átengedett szomszédos telken volt kápolnájuk, papi és tanítói lakásuk. 1752-ben a katolikusok a környező falvakból összegyűjtött katolikusok segítségével, kardokkal és fegyverekkel éppen istentisztelet alkalmával rohanták meg a templomban összegyűlt unitáriusokat. Lelkészüket elhurcolták a katonaság segítségével. Sokat közülük meglőtték, megsebesítettek. A templom bútortáát összetörték. Így a több mint 200 éve az unitáriusok használatában lévő templomot erőhatalommal elvették. Az unitáriusok néhány hét múlva földesuraik segítségével visszafoglalták a templomot, de nem erőszakkal, mint azt a katolikusok tették, hanem felszólították a katolikusok kúrátorát, hogy az oltárt vigye ki a templomból, mivel az erre nem volt hajlandó, az oltárt és a többi templomi felszerelést, képeket és szobrokat átvitték a katolikus kápolna telkére. A világi felsőbb hatóság azonban a *szentháromsági* és a szomszéd falusi unitáriusok ellen – akik segítettek a templom visszafoglalásában – lázadás címén eljárást indított. Később ugyan az eljárást megszüntették, de a templomot végleg a katolikusoknak ítélték. Egyszersmind elrendelték, hogy ettől kezdve "*a falu ne Szent-Rontásnak, hanem Szent-Háromságnak neveztesse.*"

Az 1880-as években Marosszéknak Abodi járásába volt beosztva. Lakóinak száma 1370 lélek. Ebből unitárius 409, katolikus 603, református 176, görögkatolikus 172, idegen 10 fő. Határának területe 3439 hold 559 négyszögöl. Ebből szántóföld 1787 hold 1358 öl, 829 hold erdő, 86 hold szőlő, a többi legelő és kaszálóföld.

3. Nyárádgálfalva és Nyárádszentlászló egyházainak története

A *nyárádgálfalvi* gyülekezet története elválaszthatatlan a szomszédos *nyárádszentlászlói* gyülekezet történetétől, mert csak alig százötven esztendeje, hogy az állandóan gyarapodó gyülekezet önálló lett. Addig a szentlászlói anyaegyházközség filiája volt. Nincsenek biztos adataink, de a történészek szerint mind a két egyházközség az 1570–80-as években lett unitáriussá. A két falu elhatározásában nagy szerepet játszottak a vezető, nemes családok, a *Sigérek*, *Sárosiak*, *Szentiványiak* és *Ózdiak*, akik mindkét falu hangadói, szellemi, erkölcsi és anyagi irányítói voltak. *Sigér János* Báthory István és Zsigmond uralkodása alatt az udvarhelyi vár parancsnoka, és részt vett abban a küldöttségben, melyet Báthori Zsigmond trónralépése után Konstantinápolyba küldött a fejedelmi jelvényekért. Később Báthori kincstárnokának nevezték ki. A nyárádszentlászlói egyházi levéltárban lévő iratok tanúsága szerint a templomot Sigér János adományozta az unitáriusoknak. A másik nagy egyéniség *Sárosi János*, akinek I. Rákóczy György 1641. június 26-án mint ítélőmesterének adományozta Szentlászlót, mely azelőtt Sigér Jánosé volt. Ennek a Sárosi Jánosnak a felesége – amiről az adománylevél is beszél – *Ózdi Zsuzsanna*, aki a nyárádgálfalvi Ózdi családból szár-

mazott. E család egyik tagja, *Ózdi György* már 1598-ban alkirálybíró, egy másik *Ózdi György* 1661-ben szintén ezt a tisztséget töltötte be. Ő annak a régi vályogtemplomnak az adományozója, amely a mostani templom felépüléséig a nyáradágálfalviak temploma volt.

A Szentiványiak már az 1500-as évek elején itt laktak *Nyáradágálfalván*, amiről Orbán Balázs úgy emlékezik meg, hogy *Szentiványi Zsigmond*, György alvajda fia *Gálfalván* kúriát építtetett. Ezek a tekintélyes családok unitáriusok voltak, így természetes, hogy hitükben a nép is követte őket.

A két egyházközség hosszú időn keresztül közösen tartott papot és mestert. A lelkész *Szentlászlón* lakott, s időnként átjárt *Gálfalvára* istentiszteletet tartani a ma is "papok ösvényének" nevezett úton. A két egyházközség között a legnagyobb összhang volt mindaddig, amíg a Szentiványi és Ózdi családok birtokai gyarapodni nem kezdtek, s más községekből is vándoroltak be emberek, akiknek házhelyet adományoztak az urak és kötelezték őket az unitárius vallásra. Így történhetett meg, hogy az 1750-es évek adatai szerint a filia lélekszáma meghaladta az anyaegyházközségét. Felmerült a hívek körében az a gondolat, hogy a régi, sárral bevert "oratórium" helyett új templomot építsenek. Az ellentéthez az is hozzájárult, hogy a szentlászlói lelkész nem vette figyelembe a megnövekedett egyházközség igényeit, elképzeléseit. Nagy biztatás volt a híveknek a Szentiványi Zsigmond ajánlata, hogy a templom építéséhez tetemesebb összeggel járul hozzá. 1754 májusában a nemes szívű patrónus 100000 téglával és 40 hordó borral vállalja a templom építésének költségeit, a híveknek csak a közmunkát kellett volna biztosítaniuk. Még ebben az esztendőben lebontották a vályogtemplomot, s hozzákezdtek az új építéséhez. A munka négy évig folyt, a hívek nem tudtak elég segítséget adni, mert általában mind zsellérek voltak, akiket kötött a gazdák parancsa. A patrónus sokszor panaszkolt, hogy saját munkásait kell a legnagyobb dologidőben a templomépítéshez küldeni. A templom építését Szentiványi Zsigmond fedezte és vezette, erre utal az 1763. évi zsinaton elhangzott megjegyzése is: "nagy költséggel szép kő templomot építtettem".

Sajnos az új szép templom nem tölthette be nemes hivatását, tizenöt esztendőig sok kellemetlenség és ellenségeskedés forrásává vált. A Szentiványi és Ózdi családok között napról-napra mélyülő ellentét, valamint Mária Terézia törvénye oda vezetett, hogy bezárták a *gálfalvi* és *székelykáli* unitárius templomokat. Az történt, hogy az egyre gyarapodó, szaporodó Szentiványi család – hogy ne vegye igénybe az Ózdiak már meglévő malmát – a Nyárádra egy új malmot épített. Ez a két baráti család eltávolodásához vezetett. Még súlyosbította a helyzetet, hogy Sárosi György szentlászlói birtokos válni készült feleségétől Szentiványi Máriától, aki a templomépítő Zsigmond húga volt. Szentiványi húga védőügyvédjének Kaáli Nagy Zsigmondot kérte fel, aki ezt el is vállalta. Sárosi pedig az Ózdi családdal összefogva a malom és a válás okán bosszút esküdött a Szentiványiak és Kaáli Nagyok ellen. A fiatal Ózdi György, aki a bécsi kancellárián dolgozott, áttért katolikusnak, hogy jobban érvényesülhessen, s vele megszakadt az Ózdi család unitárius ága. Ózdi Bécsben mindent megtett szülei és Sárosi barátja érdekében. Mivel a "Decrétum" tilalma ellenére épült mind a két templom, bizottságot küldtek ki mindkét egyházközségbe, Sándor Pál római katolikus királybíró és Botos Sándor református hivatalnokot, akik kérelmetlenül végrehajtották a felsőbb parancsot. A templom lepecsételése után *Szebenbe*, az Országos Archívumba küldték a templom kulcsait. Erről azt tartotta a néphagyomány, hogy Mária Terézia a kulcsot a nyakában hordta, annyira vigyázott rá. A hívek kéréssel fordultak a Kancelláriához templomukért, de választ nem kaptak, s így a szentlászlói templomba jártak, ahol nem nézték őket jó szemmel a két község között kialakult el-

lentétek miatt. De sokkal nehezebb helyzetben voltak a *székelykáfiak*, akiknek nem maradt más, mint hogy a "*papcsűrben*" tartsák meg az istentiszteleteiket, ami ahhoz vezetett, hogy többen visszatértek katolikusnak. A két egyházközség prokurátort fogadott Bécsben, Demjén Gergely személyében, akinek 160 forintot fizettek abban a reményben, hogy ki tudja eszközölni a templomok megnyitását. A pénz elveszett, az ügy elintézetlen maradt. Így teltek a hónapok, az évek. Egy nyári kirándulás alkalmával bécsi barátaival ifj. Ózdi György Gálfalvára érkezett vadászatra, s őt kérte meg Kozma Mihály *szenilászlói* lelkész, hogy nyújtson segítséget a templom megnyitásához, s honoráriumot helyezett kilátásba Ózdi és barátai megígérték jóindulatú támogatásukat. Ózdi Bécsbe való visszautazása után értesíti a lelkészt, hogy kapott egy embert, aki 1000 forintért elintézi az ügyet. A feltételeket ifj. Ózdi diktálta, aki Nagy János későbbi lelkész feljegyzései szerint már tudott a készülő Türelmi Rendeletről. A pénz megküldése után megjött ugyan a templom kinyitásának engedélye, de vádat emeltek az építők ellen, akik engedély nélkül mertek templomot építeni. Ennek a pernek az volt a célja, hogy a templom vagy katolikus vagy református tulajdonba menjen át. Kozma lelkész vitába kezdett Ózdival és szüleivel, követelte az összeg felének visszafizetését, mivel csak félmunkát végzett az ifj. Ózdi, aki 1776-ban meghalt. A per 1783-ban, a Türelmi Rendelet megjelenése után fejeződött be. Addigra az egyházközség gyűjtésből és közadakozásból kiegyenlítette az adósságát a Kaáli Nagyoknak.

Ebben a templomban az első istentiszteletet 1772 karácsony első napján tartották, nagyon mostoha körülmények között. A pap a szomszédból hozott széken ült, a hívek családonként egy-egy deszkapadot ütöttek össze, de nagyobb részük állva vett részt az istentiszteleten. Ekkor születik meg a templom belső berendezésének gondolata, mely már egy évvel később valóra válik a hívek adakozásából. A templomon 1840-ig kisebb javításokat végeztek, de a szépen gyarapodó gyülekezetnek már kicsi a hely, ezért Szombatfalvi Ferenc gondnok javaslatára és vezetésével három öllel kibővítik a templomot. A torony építésére viszont csak 1844-ben került sor.

A két egyházközségben már előzőleg is merültek fel viták a klenódiumok kérdésében, de 1817-ben olyan heves vita alakult ki, hogy az esperesi vizsgálószéknek kellett döntenie a vitában. Döntésük a következő volt: "Mindenféle klenódiumok, ezüst poharak és csészék, asztalkendők, abroszok a -Szentlászlói Mátér és nem a Filiális Ecclesiában konzerváltassanak." Ebbe a döntésbe a *gálfalviak* nem nyugodtak bele, s talán e döntés vezetett oda, hogy kirobbanjon az újabb ellentét az úrvacsorai bor jogi kérdésében, ugyanis mindkét egyházközség igényt tartott rá. Kaáli Nagy Miklós ezt a kérdést bölcsen elintézte mind a két fél megnyugvására. A *gálfalviak* ekkor újabb kéréssel jöttek, hogy tekintettel a filia létszámának megnövekedésére, mely már meghaladja az anyaegyházközség lélekszámát, változtassák meg az istentiszteletek sorrendjét. A szentlászlóiak ragaszkodtak a hagyományokhoz, s nem járultak hozzá a változtatáshoz. Az elmérgesedett helyzetben bölcs döntést hozott 1854-ben az Egyházkerületi Tanács: "A két egyházközség összebékítése többszöri próbálkozás után sem sikerült, továbbá annyira népes, hogy egyedül önálló egyházközséget alakíthat, így az Egyházkerületi Tanács a két egyházközséget szétválasztja, s *Gálfalvát* felruházza mind azon jogokkal, amelyekkel más önálló egyházközségek is rendelkeznek." Mivel Az E.K. Tanács tudta az előbbi viták alapján, hogy a közös használati tárgyak ügyében ismét ellenségeskedésre kerülhet sor, az önállóság megadásakor már ebben a tárgyban is döntést hozott. Székely Mózes és Mikó Lőrinc helyettes elnök és jegyző értesítik az egyházközséget megfellebbezhetetlen határozatukról: "*A gálfalvi Gáspár István által 1677-ben ajándékozott kisebb fedeles ón-kanna a gálfalviaké. A Szent-Iványi György és Zsuzsanna által adományozott abrosz és kendők a szentlászlóiaké, mert az ajándékozók így hagyták meg.*"

A Szőcs Mózes által ajándékozott 1505 forint tőkéből 500 ft Szentlászlót, 500 ft Gálfalvát illeti, az 505 forint kamatja a két egyházközség papjára és iskolamesterére. A Sárosi Klára által a gálfalvi templom javára kölcsön adott 100 forintot visszafizetni tartoznak, mert így hagyott meg... Az egyházközség önállósulásával véget értek az évtizedes viták.

Az elszakadással, önállósulással aktív egyházi élet indult meg, s felvetődött a lelkészi állás betöltésének és a lelkészi lakás építésének gondolata. Vályogból lelkészlakást építenek, megjavítják a siralmas állapotban lévő templomot.

Az I. világháború kirobbanása nagy kárt okozott az egyházközségnek is. Elvitték az egyik harangot, (Kovács Mihály "nem sok borral" elintézte, hogy a kicsi harangot vigyék el), de elvitték az orgona frontsípjait is, amelyeket csak 1986-ban tudott pótolni a gyülekezet. Új harang vásárlására csak 1926-ban került sor id. Zsigmond István és családja adakozásából.

A háború befejeződése után hozzákezdtek a templom kijavításához, Kovács Mihály gondnok vezetésével, aki 1919-ben úgy adta át a gondnokságot Keresztesi Zsigmondnak, hogy bejelentette: húsz esztendeig nem kell komolyabb költséggel javítani a templomot és a paplakot, ha vigyáznak rá. Valóban, 1942-54 között kerül sor újra a templom nagyobb javítására.

Az 1960-as években, a mezőgazdaság szocialista átalakulása idején az egyházközség lelkésze a keblitanács (presbitérium) határozata alapján belépett a termelőszövetkezetbe, ami az egyházközség anyagi csődjéhez vezetett, mert a hívek, akik hozzá voltak szokva ahhoz, hogy az egyházközség földjei után éltek, nehezen értették meg, hogy nekik kell az egyházközséget fenntartani. Így a lelkészlakás, a templom állapota siralmasra vált, anyagi gondokkal küldött a gyülekezet.

Az egyházközségnek a feljegyzések szerint 36 gondnoka és 8 lelkésze volt.

Az első lelkész *Hadnagy Pál* volt, nevéhez fűződik az egyházközség megszervezése, 1885-ig szolgált az egyházközségben.

Nagy János firtosmartonosi származású építő pap 1885-1895 között volt lelkésze a gyülekezetnek, sírja a nyárádszentlászlói cinteremben van.

Gaál Elek 1895-1912-ig szolgált. Az ő idejében vásárolta a gyülekezet az orgonát.

Halmágyi János esperes 1912-1926 között szolgált a gyülekezetben. A világháború ideje alatt nemes szolgálatot végzett az özvegyekért, árvákért. Innen *Marosvásárhelyre* ment, ami nagy csalódást okozott a gyülekezetnek.

Lelkészcserevel került a gyülekezetbe *Rédiger Géza* költőlelkületű, fiatal pap. Lelkészsége alatt virágzott az egyházi élet, hirtelen halt meg 1934-ben.

Kovács Domokos lelkészségének 25 esztendeje alatt, az 1940-es években kezdődött el az iskola és a kultúrotthon építése.

1960-ban került a gyülekezetbe *Göncz Mihály*, s csak 3 esztendeig szolgált itt.

Az egyházközség megalakulástól kezdve, a lelkészi állás betöltetlenségekor *Nagy János*, *Csogvai Lajos*, *Kecskés Lajos* voltak az ún. beszolgáló lelkészek.

Az egyházközségben jelenleg ifj. *Török Elek* szolgál, akinek megválasztására 1963-ban került sor.¹²

4. Istentisztelet és templomi ülésrend Nyárádgálfalván

A vasárnapi és ünnepi istentisztelet emberemlékezet óta délelőtt 11 órakor kezdődik. Az istentiszteletre harangszó hívja a gyülekezetet. Tíz órakor húzzák az első, fél tizenegyre a másodikat, tizenegyre a harmadikat. Az első gyűlőnek, a

másodikat *figyelmeztetőknek* hívják, a harmadik a *papé*. A figyelmeztető harangszó alatt felgyűl a nép a templom bejáratához. Itt beszélnek meg a falu eseményeit, s a környékbeli híreket is. A harmadik harangszó, amelyik a papnak szól, egyúttal a templomba való bemenetelnek a jelzése is. Csak a rendkívüli időjárás késztetheti arra a gyülekezet tagjait, hogy előbb bemenjenek a templomba. A harmadik harangszó megkezdése előtt a kántor felmegy az orgonához. Amikor az orgona megszólal, a férfiak az egyházgondnok (kurátor) vezetésével kor szerint, élükön a *keblitanács* tagjaival vonulnak be.

A lelkész családjával együtt megy, amikor a harmadik harangszó a végéhez közeledik. Amikor belép a templomajtón, a harangozó abbahagyja a harangozást. A templomban a gyülekezet feláll (tiszteletadás a pásztnak, illetve személyében az Istennek, a főpásztornak). Mikor a lelkész beér a papiszékre, (papszék, mőzesszék) a gyülekezet elkezd az előéneket, más elnevezéssel a *fennálló éneket*:

*"Élő Isten egybegyűltünk,
Te előtted megjelentünk,
Hogy házádban háliát mondjunk,
Színed előtt leboruljunk.
Nosza istenfélő lelkek,
Imádkozni jertek jertek,
Zengő szóval zengő verset,
Énekeljünk az Istennek."
(5. számú ének)*

Ezután a lelkész leül és a kántor elkezd a *"derekas"* éneket. Ez rendszerint egy zsoltár, melynek minden versét éneklük. A gyülekezet az istentisztelet folyamán aktívan csupán az éneklésben vesz részt. (Mivel az unitárius liturgia lehetőséget ad a gyülekezetnek az éneklésre az orgona beállítása és használatba vétele többeket elkedvetlenített a templombajarástól, mert úgy érezték, hogy mellette nem érvényesülhet jól az éneklésük, nem hallik ki a hangjuk.) A derekas ének utolsó versének éneklése alatt a lelkész felmegy a szószékre. Egy rövid imádság elmondása után egyedül mondja a Miatyánkot. Eközben a gyülekezet áll. Ezután következik a *közének*. Ez valamelyik zsoltár vagy dicséret egyetlen verse. A gyülekezet állva éneklük. Ezután a lelkész felolvassa beszéde, prédikációja alapigéjét, a *textust*. A unitáriusoknál textus előtt Bibliaolvasás – lectió – nincs. A prédikációt a gyülekezet ülve hallgatja. A prédikáció után újra a Miatyánkot mondja a lelkész, majd az *utófohász* és végül az *áldás* következik. Orgonaszó alatt a lelkész lejön a szószékről, és amikor helyet foglal a papiszékben, a kántor elkezd a záróéneket. Ezalatt a papné vezetésével először a nők mennek ki a templomból. Előbb az idősebbek, őket követik a fiatalabbak. A papné a templom ajtajában minden asszonnyal kezét fog. Ezután a lelkész is kimegy a templomajtóhoz a férfiakkal, áldást kíván életükre, s kezét fog velük.

Az *úrvacsorás istentisztelet* alkalmával a záróének helyett a gyülekezet a 166. éneket éneklük, mely így kezdődik:

*"Jer az Úrnak asztalához, Jézus áldott serege,
Rád erőt, megújulást hoz életosztó melege.
Asztalához íme vár, megterítve készen áll,
Úr Jézusnak vacsorája, lelkünk boldog megnyugtára ..."*

Az éneklés után az úr asztalához megy a lelkész, felolvassa az úrvacsora szerezetési igéjét a Bibliából (1 Kor. 11:23-26.), majd úrvacsorai beszédet mond (ágendázik). Imádkozik, és újra a Miatyánkot mondja. Először a lelkész és a gondnok veszi fel az úrvacsorát (egy darabka kenyeret és néhány korty bort). Ezután a férfiak félkörben körülállják az úrasztalát, a nők a helyükön maradván énekelnek. A lelkész mindenkinek odaviszi a szent jegyeket, előbb a kenyeret, azután a bort. Amikor a nők veszik az úrvacsorát, a férfiak énekelnek. Befejezésül a lelkész hálaadó imádságot mond, és újra – negyedszer – elmondja a Miatyánkot. Az úrvacsorás istentisztelet befejező éneke mindenkor az evangélikusok és reformátusok által is használt "Erős várunk nekünk az Isten ..." kezdetű ének, melyet Luther Márton szerzett. Az úrvacsora után a lelkész kézfogással bocsátja el a híveket.

A *templomi ülésrendnek* ma már csak az emlékezete van meg. Még néhány évtizeddel ezelőtt mindenki tudta, hogy melyik pad, melyik családnak a helye. Valamikor ugyanis vagyon és rang szerint ültek a templomban.

A templombelső északi oldalán van a *papszék* és a *szószék*, vagy a *katetra*. A templom keleti és déli része a férfiaké. A keleti *elsőszék* valamikor az egyik leggazdagabb családé, a Nagyoké volt. A déli első padban a Zsigmondy család tagjai ültek. A templom nyugati része a nőké. Itt ültek a tanítónők vagy a tanító felesége is. A nyugati karzatban a legények, a keletiben a lányok ültek. A padosorok előtti kispadokon pedig az iskolásgyerekek foglaltak helyet. Amikor a legény megnősült, mint házasember az ő családját megillető helyre kellett ülnie. Az esküvő után való vasárnap történt a *padfogadás*, vagy *székfogadás*, amikor is a vőfély az istentisztelet kezdetén ünnepélyesen bevezette az új házasembert az őt megillető helyre. Ugyanígy történt az újasszony esetében is. Őt a férje után megillető családi székbe kísérték az esküvő után.

A templomi ülésrend valamikor a temetőben is érvényesült. Ma már *Gálfalván* ennek semmi jelét nem tapasztalhatjuk. *Nyárádszentlászlón* azonban, ahol még ma is a *cinteremben* van a temető, bizonyos mértékben még érvényesül a régi rend. A templomhoz legközelebbi sorokban ma is csak a keblitanács tagjai és hozzátartozóik, vagy azok kerülhetnek, akik jelentősebb adományt adtak életükben, vagy végrendeletileg az egyháznak. A *cinterem* a templom fala és kerítése közötti bekerített terület, a *portikus* vagy *putikus* a templomhoz épített előtér, toldalék, rendszerint a főbejáratnál.)

5. Sátoros ünnepek

A karácsonyi ünnepkör

Gálfalván és a nyárádmenti unitárius falvakban a karácsonyt megelőző *adventi* időszakban semmi említésre méltó hagyománya nincs, illetve ma már nem ismeretes. Az ünnep advent negyedik vasárnapjával kezdődik, amikor a lelkész meghirdeti a karácsonyi úrvacsorát és a penitenciás, vagyis bűnbánati hetet. Advent negyedik vasárnapja és karácsony között ugyanis minden este istentiszteletet tartanak, amelynek ma is sokak által használatos neve *vecsernye*. A *vecsernye* liturgiája, istentiszteleti rendje a hallgatók számától függően változik. Ha kevesen vannak, akkor a lelkész csak igét olvas és imádkozik, ha többen, akkor prédikációt is tart.

a) *Karácsonyi kántálás* (cantatio): A jó egyházas, templomos középkorú férfiak járnak karácsony estéjén kántálni. *Gálfalván* három csoportban mennek a kántálók. Egy csoportba 25-30 férfi tartozik. Az idők folyamán kialakult csoportokon csak akkor változtatnak, ha valaki meghal, vagy elköltözik a faluból. Annak pótlására új tagot hívnak be. A felkészülést már november elején, a külső mezei munkák megszűnése után elkezdik. Esténként a parókián vagy valamelyik csoportbeli *énekvezér* házában gyűlnek össze. Ezek az összejövetelek, próbák egyúttal beszélgetések, az egyház és a világ dolga megbeszélésének alkalmai is. A felkészülés a lelkész és a kántor irányításával folyik. A kántálásra a lelkész úgynevezett "karácsonyi köszöntőt" ír, melyet minden háznál a kántálók vezetője olvas fel. Ebben az egész közösség, a gyülekezet nevében áldást kíván a családnak, boldog ünnepeket és békességet. Kéri és inti a gyülekezet tagjait az erkölcsös, jó életre, hitük megartására és áldozathozatalra szólítja fel a híveket. Jelenleg *Gálfalván* a köszöntőt Fekete Károly *kebli tanácsos* (presbiter) mondja az egyik csoportban. A köszöntő elhangzása után egy-két karácsonyi éneket énekelnek a ház népének:

1. *Úristennek szent fia,
születék e világra,
Eljött lelkünk boldogságára.*
2. *Céltalul bujdosánk,
bujdosánk és nem volt hazánk,
Istenem, de árvák is valánk.*
3. *Fényes csillag támada,
Hit reményünk csillaga,
Szenvedőknek lelki balzsama.*
4. *Hajnal támadt napkelet,
ármynak, éjnek vége lett,
Eltévednünk már sosem lehet.*
5. *Bujdosásunk véget ért,
Csüggedés már nem kísért,
Már hajónk a biztos révbe ért.*
6. *Úristennek szent fia
Születék e világra,
Eljött lelkünk boldogságára.
(151.)*

*Pásztoroknak hirdették: Eljött már a gyermek,
Új nap, újabb virradat Ő nap emberének.
Vak világok, bal hitek látó szemre lelnek,
Már e földön örökös mennyországot nyernék.*

*Jöjjetek, nem kell nekem drágán vett ajándék,
Minden kincsnél többet ér egy kis tiszta szándék,
Mást nekem ne hozzatok, tömjén, mirha nem kell,
Jöjjetek, nem kell egyéb, tiszta szívetekkel.*

*Hol kerestek? Ott vagyok minden dobbanásban,
Megtaláltok könnyeteket omló záporában.
Mit kerestek? Nem vagyok, hogyha nem a szívben,
Aki ott meg nem talál, annak Isten nincs.*

*Jertek, jertek Im izent néktek szent karácsony,
Szívet őrlő bánatot senki már ne lásson.
Vak világok, bal hitek látó szemre lelnek,
Már e földön örökös mennyországot nyemek.
(13.)*

Az éneklés után a házigazda kaláccsal, borral kínálja meg a kántálókat és az egyház számára adományt ad a csoport vezetőjének, aki rendszerint kebli tasnácsos, vagyis az egyház vezetőségének, a presbitériumnak tagja. A kántáláskor felekezetre való tekintet nélkül minden házhoz bemennek az unitárius kántálók. Természetesen adományokat rendszerint csak az unitáriusoktól kapnak. A kántálás befejezése után a csoportok együtt elmennek a parókiára és megkántálják a papi családot is. A kurátor jelenlétében a lelkész kezébe adják a kántálás pénzbeli eredményét. Az összeg egy-egy kántálás alkalmával mostanában 25-30.000 lej is szokott lenni.

Gálfalván akarácsonyi kántálás a középkorú férfiak körében nagyon kedvelt szórakozás és egyben szolgálat az egész közösség, az egyház anyagi terheinek hordozásában. Szívesen vállalják, mert tartalmas elfoglaltságot jelent és az együtténeklés örömét adja. Kitüntetésnek veszik, ha hívják őket a kántálók közé, és büszkéek is jó hangjukra. A televízió elterjedése azonban a Nyárád völgyében sem kedvez – többek között – ennek a régi szokásnak sem.

A környékbeli falvakban – így *Gálfalván* – reformátusok is élnek. Ők is járnak kántálni karácsonykor, de az utóbbi időben csak a reformátusokhoz mennek be.

b) *Karácsonyfa ünnepély*. Jelenleg karácsony estéjén szinte minden háznál állítanak fel fenyőfából vagy fenyőágakból karácsonyfát az általános, mai szokásos díszítésekkel.

A karácsonyi ünnepély *Gálfalván* és *Szentlászlón*, de minden olyan helyen is, ahol karácsonyi kántálás még van, az ünnep első napjának estéjén van a templomban. Ez annyiból áll, hogy az úrasztalára vagy a papiszék elé karácsonyfát állítanak fel. Ha nagyobb, akkor teszik a papiszék elé, ha kisebb, akkor kerül fel az úrasztalára. A karácsonyfát a konfirmált, valamint a vallásórára járó leányok díszítik fel. A díszítéshez valókat az egyház vásárolja meg. A karácsonyi templomi ünnepélyen a lelkész a vecsernye szerinti liturgiával elvégzi az istentiszteletet, majd a vallásórák gyermekei énekelnek és verseket mondanak.

A *betlehemes játékok* nem gyakorolják és ma már nem is igen emlékeznek erre a környékbeli unitáriusok, hogy valamikor szokásban volt-e ez az általánosnak mondható karácsonyi hagyomány. A betlehemzés helyett karácsony negyedik napján az unitárius falvakban ma is gyakorolják az *aprószentelést*. Ezt a 7-10 éves gyerekek a maguk kedvtelésére csinálják, nem szervezi őket sem az egyház, sem más közösség. Az ismerős és rokon gyermekek csoportokba verődnek, felkeresik először a nagyszülőket, nagybácsikat, majd a szomszédokat, ismerősöket és maguk fabrikálta vagy a nagyobbaktól hallott *csók-bók verseket* mondanak, amiért a háziasszony aprópénzt ad nekik:

*"Ma karácsony napja van, nem kell nekem hagyma,
Egye meg a gazda, aki nekem adta ..."*

Egy másik ilyen vers így hangzik:

*"Aprószentek, szent Dávid, az Úr éltesse sokáig,
Pénzben járjon bokáig."*

A karácsonyi ünnepkörhöz kapcsolhatjuk még a *téltemetés* szokását is. Ennek ma már csak az emléke él *Gálfalván* és *Szentlászlón*. Néhány öregember a régi öregek elmondása alapján emlékezik arra, hogy óév estéjén a legények nagy lármával, zenebonával, éneklés és kurjongás között egy szalmabábut hordtak körül a faluban. Az ablakok alatt megálltak és kántálással búcsúztatták az óévet, majd a szalmabábut, ami a múltó esztendő képe volt, a falu szélén a hóba tették és havat szórtak rá. Ha nem volt hó, akkor avarral vagy szalmacsomóval borították be.

A húsvéti ünnepkör

Bőjtnek nevezik a húsvét előtti hat hetet. A régi kalendáriumok februárt *bőjtelő*, márciust *bőjtmás* havának nevezték bizonyára azért, mert a húsvét dátumától függően február végén, vagy március elején vette kezdetét a húsvét ünnepét megelőző bőjt. Az időszak kezdete az erdélyi unitáriusok szerint is *bőjtő vasárnapja*, vagy *bőjt első vasárnapja*, amely pontosan negyvenkét nappal előzi meg az ünnepet. Ez a hat hét a *bőjti időszak*, *bőjti hetek* néven ismert és emlegetett a nyárádi unitáriusok és reformátusok között is. Ilyenkor már *bőjti szelek* fújnak, olvasztják a havat, szárítják a földet. A bőjti hetekkel kezdődik a húsvéti ünnepkör. Mivel húsvét ünnepének dátuma összefüggésben van a tavaszi napéjegyenlőséggel, az ünnepekhez kapcsolódó népszokások kutatásával foglalkozó néprajzosok tavaszi napéjegyenlőség idejére eső ünnepi szokásokról beszélnek, ha nagypéntekről, húsvétról van szó. Húsvétnek mint keresztyén ünnepnek az idejét a 325-ben megtartott niceai zsinat egyik végzésében úgy állapította meg, hogy az minden évben a tavaszi napéjegyenlőséget (március 21.) követő holdtölte utáni első vasárnap legyen. Ehhez a több mint ezerhatszáz éves döntéshez alkalmazkodik a keresztyénség többsége ma is.

Nyomai vannak még az idősebbek emlékezetében a bőjttel kapcsolatban annak, hogy András napján (november 30-án) a nagyon férjhez kívánczó leányok bőjtöltek azért, hogy éjszaka megálmodják, hogy ki lesz a férjük és mikor mennek férjhez.

A régiek ha haragudtak valakire, mert megbántotta őket, bőjtöt fogadtak, hogy Isten büntesse meg azt, aki vétett ellenük (megbőjtölték).

A böjt fogalma és elnevezése ma is megvan az unitáriusok között, és akárcsak a reformátusok, nagyon büszkék arra, hogy ők nem böjtölnek. Büszkén vallják, hogy a legnagyobb különbség az unitárius és a katolikus vallás között az unitáriusok javára az, hogy nem tartanak böjtöt. Pedig a régi írások bizonyosága szerint a 17. és 18. században az unitáriusok és a reformátusok is gyakorolták a böjtöt a család kegyességi életében is. Az egyházi felsőbbség pedig nagy csapások, pestis, árvíz vagy pusztító háborúk közepette kollektív böjtöltre és imádkozásra szólította fel a gyülekezeteket. *Nyárádgálfalván* a böjtölés csökevényeként csupán az maradt meg máig is a gyakorlatban, hogy nagypénteken lehetőleg kerüljük a zsíros ételek fogyasztását. Nemrégiben még volt olyan háztartás, ahol nagypénteken egész nap nem ettek mást, csak "vékakakast" (pattogatott kukoricát). Volt a faluban egy cigányasszony, aki nagyon jól értette a "vékakakassütést" és azt hívták el, hogy elkészítse. Ezért szalonnával, zsírral fizettek neki. *Kakasnak* nevezték azt a kukoricaszemet, amely jól kipattant és fehér lett. *Tyúk* volt a neve annak a szemnek, amelyik csak megpörköldött, de nem bomlott ki. A tyúkot meg sem ették. Nevezetes böjti étel volt nagypénteken az *aszaltlé* (magyar reformátusoknál az aszaltszilvából készített nagypénteki levest *ciberének*, *szilvaciberének* nevezték). Fogyasztották még nagypénteken a *törtaszulyt* *puliszkával*, természetesen ezt is minden zsiradék nélkül.¹⁴

Legrégibb eredetű és ma is gyakorolt ünnepi, vallásos hagyomány *Nyárádgálfalván* a *passió*, vagyis Jézus kínszenvedésének előadása.¹⁵

Az unitárius reformáció – a helvétí irányzathoz hasonlóan – a templomból minden, felfogásával meg nem egyező berendezést, az oltárt, a szobrokat és az orgonát is eltávolította. Azt vallották, hogy az orgona megzavarja a nép áhitatát és csökkenti a hívek aktivitását az éneklésben. Azokban az évszázadokban, amikor orgona nem volt a templomokban, a karzatban elhelyezett *pulpitusra* kitett kottából diktálták és kezdték az éneket. Ebből a korszakból való legrégebb és legértékesebb unitárius örökség a középkori egyházi gyakorlatból átvett passió, Jézus elítéltetésének, keresztfeszítésének, szenvedésének és halálának evangéliumi elbeszélése és ennek szövegére szerzett, szintén középkori eredetű, úgynevezett *gregorián* dallam.

A passiók szövegét és dallamát is a kézzel írott énekeskönyvek, *graduálok* őrizték meg. A magyar reformátorok – mind a kálvini, mind a dávidi irányzat hívei – a gregorián énekek latin szövegét fordították magyarra és alkalmazták a megváltozott egyházi gyakorlathoz. Ezeket az énekgyűjteményeket, melyek a mindennapi énekek mellett ünnepi himnuszokat, lamentációkat (Jeremiás siralmait versbe szedve) és passiót is tartalmaztak. Azért nevezték így, mert ezeket az énekeket a pap az oltár lépcsőfokán /*gradus* = lépcső/ énekelte. A legrégebb protestáns jellegű passiót a Batthyány-kódex őrizte meg, melyet ismeretlen másolói 1563 körül dolgoztak át protestáns jellegű énekeskönyvvé.

A könyvtárakban fennmaradt passionálék mutatják, hogy az erdélyi unitárius eklézsiák többsége századokon át igényelte a passió éneklését, s azt is, hogy az egyházi felsőbbség a 18. században sem tiltotta meg annak éneklését vagy előadását. A passionálékat a 16-17. századi graduálokból a kántorok másolták. A legrégebbiek közül bemutatjuk a következő, kifejezetten unitáriusok használatára készült másolatokat:

1) 1696-ból a Pókai passionálé. A kézirat a passionálék szokásos beosztását követve a tulajdonképpeni passiót, majd Jeremiás próféta imádságát foglalja magába. Lefője két bejegyzésének tanúsága szerint Pókai Ferenc *kolozsvári* unitárius pap volt, aki 1696 január-februárjában írta le.

2) 1709-ből Passió és Lamentáció. A kottás passionálé a világ megtartójának, az Isten Fiának, a Jézus Krisztusnak keserves szenvedését, Jeremiás próféta imádságát,

egy Memoriale című, kotta nélküli versszöveget és az erdélyi unitáriusok történelmére vonatkozó latin nyelvű jegyzeteket tartalmaz.

3) Kolozsvári Mihály passionáléja 1750-ből. A kottás passionálé Jézus Krisztus szenvedésének történetét és Jeremiás imádságát tartalmazza, tehát azonos tartalmú *Kolozsvári* Unitárius Könyvtár kéziratának Kövendi, Pálffy, Vas és Kiskadácsi Simén passionáléjával. Szent-Gerlicén, 1750-ben készült másolat.

4) Kövendi Tamás passionáléja a 18. századból. A 18. században gondosan leírt, de a sok használattól ma széthullott állapotban lévő kottás kézirat csak a négy részből álló passiót tartalmazza. A kézirat a 19. század elejétől a *kisolymosi* Márkos család kezén lehetett, sőt a bejegyzések tanúsága szerint a család tagjai 1812–1893 között többször és több helyen el is énekelték a passiót.

5) Pálffy Mózes passionáléja 1805-ből. A passionálé az eddig ismert passió-kéziratok egyik legfiatalabbja. A Lamentációt és Jeremiás imádságát tartalmazza. A Pálffy Mózes által leírt 1805-ös kézirat csonka, a második darabja csak töredékesen maradt meg.

6) Kiskadácsi Simén passionáléja 1875-ből. Az 1875-ben leírt passionálé a szokásos História-t, lamentáció-t és Jeremiás próféta imádságát tartalmazza, tehát beosztását és szövegét tekintve is a 17. századtól kezdve ismert passionálék sorába tartozik. Ezért került bele – késői leíratási kora ellenére is – a verses kéziratok itt adott sorozatába.¹⁶

Amint láttuk, a legkésőbbi másolat 1875-ből való, ami a passió énekes előadásának folyamatosságát mutatja az unitáriusoknál. *Péterffy Gyula*, aki 1957-ben újította fel, illetve dolgozta át az unitárius passiót, ebben az időben közel harminc különböző korból való, a kántorok által másolt passionálét nézett át, de megállapítása szerint legalább még ennyi volt akkor a különböző eklézsiákban. Ennek az 1957-ben kiadott és átdolgozott passiónak a szövegét a négy evangélium alapján *Dr. Erdő János* és *Lőrinczi László* állította össze. Zenei részét Péterffy Gyula az ősi melódiák megtartásával, szóló előadásra vagy 15-20 személy közreműködésével való előadásra dolgozta fel. "Előadása lehet orgona, vagy harmóniumkísérettel vagy kíséret nélkül. Több énekessel való előadásnál a megszemélyesítő szerepeket, mint Jézus, elbeszélő, evangélista, Péter, Júdás, főpap, Pilátus és százados, külön-külön személy, míg a tömeget (turba) háromszólamú férfikar énekli ..."

Az unitárius passió történetét így vázlatosan áttekintve érthető, és természetesnek tűnik Péterffy tanulmányának befejező mondata: "... ha bizonyos szertartások időnként a fejlődés és tisztább felfogás következtében át is alakultak, a passióéneklés nagypénteki szertartásunk mindmáig élő szokásgyakorlata maradt. Gyülekezeteink mindig szerették és szeretik hallgatni ma is a passiót ..."¹⁷

Mielőtt rátérnék a *gálfalvi* unitáriusoknál ma is gyakorolt passióéneklés módjának és hatásának leírására, összehasonlítás végett szólnom kell a magyarországi és erdélyi reformátusok passióénekléséről is.

Magyarországon a passió éneklését már a 17. század második felében komoly, teológiai és himnológiai alátámasztott érvek alapján támadták. Ezek a támadások azonban semmit sem csökkentették a gyülekezetek kívánságát és ragaszkodását a passió énekléséhez. A 18. század elején a kerületek zsinatai foglalkoztak a kérdéssel és 1703-tól kezdve egyre-másra létrejöttek a passió éneklését tiltó határozatok. Ezek ellenére azonban még tovább folyik a passionálék másolása és éneklése. A 18. század második felében azonban fegyelmi intézkedések kilátásba helyezésével mindinkább kevesbedett azoknak a gyülekezeteknek a száma, ahol a kántor – a lelkész és az esperes határozott tilalma ellenére – merte énekelni a passiót. Így lassan a passió-

éneklés teljesen megszűnt, helyette nagypénteken a déli 12 órakor kezdődő istentiszteleten a lelkész vagy a legátus olvasta fel a Bibliából Jézus szenvedésének történetét.¹⁸

Az erdélyi egyházkerületben egészen más volt a helyzet. Amikor Magyarországon megindult a passió elleni támadás, Erdélyben a reformátusok "szükséges ünnepi ceremóniának" nyilvánították a passió éneklését és előadását.¹⁹

Erdélyben – tudomásom szerint – később sem hoztak hivatalosan passióellenes határozatokat. Így érthető, hogy több erdélyi református gyülekezetben a 20. század első harmadában is élő gyakorlat volt a passió. Így Désen az 1920-as évek végéig a kántor szülőben énekelte, majd kórusra dolgozta át. Székelykeresztúron minden nagypénteken a Református Tanítóképző Intézet fiúkórusa adta elő hosszú éveken át az első világháborúig. Bánfyhunyadon a református templomban egy 1898-ban készült másolatból, melyet Bálint Ferenc parasztkántor másolt egy régebbi passionáléból, a kántor saját orgonakísérettel minden nagypénteken három részletben, a reggeli, a déli és a déleesti istentiszteleteken a rövidített lamentációval (Jeremiás siralmai) együtt énekelte, a gyülekezet nagy örömeire. Jelenleg a lelkész énekel saját orgonakísérettel.²⁰

Az erdélyi unitáriusok is ragaszkodtak a passióhoz. Ez a ragaszkodás tartotta életben és készítette arra az egyházi előjárókat, hogy megteremtsék megfelelő átdolgozásokkal, másolatokkal a lehetőségét annak, hogy a nép kívánsága szerint hallgathassa a Jézus kínszenvedéséről szóló éneket. Helyesen ismerte fel az erdélyi unitárius egyház ebben a "ceremóniában" azt az erőt, amely nagy vonzereje által segítségül lehet a más vallású és fajú népek között a székelynek és unitáriusnak való megmaradásban.

A passió előadásának vagy éneklésének ma – csakúgy mint az elmúlt századok folyamán – személyi feltételei is vannak. Megfelelő énekhanggal és tehetséggel rendelkező kántor vagy lelkész szükséges ahhoz, hogy a passió régies dallamát megfelelő színvonalon elénekelje. Ezért van az, hogy ma már csak azokban a templomokban hangzik fel a passió, melynek papja vagy kántora rendelkezik ezekkel az adottságokkal. Adatközlőim szerint Szentlászlón – a környék legrégebbi unitárius anyaegyházában – a most élő legöregebb emberek sem emlékeznek arra, hogy énekeltek vagy előadták volna. Szentmártonban a lelkész "tehetetlensége" miatt szűnt meg az előadása néhány évvel ezelőtt. A szomszédos Szentháromság hosszú ideig nem volt önálló lelkész és ezért maradt abba a passiózás a második világháború előtt.

Gálfalván 1942-ig a jelenlegi lelkész nagypapja kántorként játszotta és énekelte szülőben a passiót több mint harminc éven keresztül. Utána még egy másik lelkész 1945-ig folytatta az éneklést. Ezután majdnem húsz évig szünetelt a szokás. A jelenlegi lelkész 1963-ban – a gyülekezet sürgető kívánságának eleget téve – kezdte el újra. Előbb csak egyedül, szülőben énekelte és harmóniummal kísérte magát. Mintegy tíz éve a Péterffy-féle feldolgozást használva szereposztásban adják elő, illetve énekelik a "dalárdával". Míg a lelkész maga énekelte, addig – mivel fárasztó volt – egyik részét nagypénteken délelőtt, az istentisztelet folytatásaként, másik részét az esti vacsérny után énekelte. Amióta a dalárdával, illetve több énekes közreműködésével énekelik, a délutáni istentiszteleten adják elő. Ilyenkor olyanok is elmennek a templomba a passiót meghallgatni, akik egyébként csak ritkán járnak. A szomszéd falubeli unitáriusok és a falubeli reformátusok közül is sokan hallgatják. Olyan időpontra kell tenni a kezdést, amikor már azok a fiatalok is hazaértek a faluba, akik a vársoba járnak dolgozni. Igen nagy az érdeklődés, mert sokan szeretnék, hogy a megfelelő kort elérvén, a szereplők közé bekerüljenek. Általában harminc év körüli házaspárok alkotják az előadógárdát, és 10-12 évig viszi egy-egy férfi a szerepét, hacsak elköltözés, betegség vagy halál meg nem akadályozza a közreműködésben. A falu lakói között

igen népszerűek ezek az emberek. Sokszor, ha szó esik róluk, nem is a rendes nevükön emlegetik őket, hanem a szerepük után Jézusnak, Pilátusnak és így tovább.

A szerepekre való felkészülés a télvégi napokon kedvelt időtöltése ezeknek a fiataloknak. A gyülekezet alkalmait pedig megelenevíti, az összetartást erősíti, hitbeli gazdagodást nyújt és az egymással való érintkezés vonatkozásában is igen hasznos a passiózás szokásának felújítása.

A húsvéti virágzás a Nyárad völgyében a húsvéti határkerülés összetett szokáskörének egyik mozzanata.²¹

Gálfalván jelenleg már csak ezt gyakorolják. Nagypénteken a vecsernye után a legények felmennek a hegyre és zöld fenyőágakat vágnak. Ezeket az egyik legény udvarában helyezik el. Azután idejönnek a legények és választanak maguknak a fákból. Hoznak kicsi fákat és oldalágakat is. Húsvét szombatjának estéjén a fiatal legények a lányok segítségével a kiválasztott fákat feldíszítik színes szalagokkal és tojásokkal, melyeket a lányok odahaza előre elkészítenek. Egy régebbi leírás szerint "a lányos házaknál nemcsak szalagot készítenek papírból, hanem a napot, holdat és a csillagokat is kivágják. A fenyő-almákat, vagyis a tobozokat az ágon hagyják, sőt fel is kötik rá, hogy díszesebb legyen ..." Gálfalván ma már ezekre a díszítésekre nem emlékeznek, s nem is készítik ezeket.²²

A feldíszített fenyőágakból nagyszombat éjszakáján a kapuzábéra, a ház ereszére, vagy a ház tetejére virágot kötnek. A lányos házakra, a prédikátor és a rektor házára tetőt, azaz egy egész kis fenyőfát, vagy nagyobb fenyő levágott tetejét illik tenni. Főleg a lányos házakra tett tetőket őrizi az érdekelt legény egész éjszaka, mert éjfél után elkezdődik a tetőlopás. Megesik, hogy egy-egy ügyes legény a maga szeretőjének kapuzábéjára még egy-két tetőt lop. Van olyan lányos ház, hogy húsvét reggelére három virág is díszlik a kapufélfán vagy a háztetőn. Olykor más falubeli legények is megpróbálják a tetőlopást.

Húsvét ünnepének első reggelén mindenki templomba megy és úrvacsoárt vesz. Ünnepe második napján – régebben már kora hajnalban, mostanában csak 8-9 óra felé – elkezdik az öntözést.

Az öntözés virágzó bandában történik. Tagjai közül választanak minden évben egy elsővőfélyt és egy másodvőfélyt. Egy mókázásra, tréfálkozásra alkalmas legényt felöltöztetnek tiszta fehérbe, fejére álarcot húznak, amelyet színes festékekkel festenek ki, nyakába nagy tarisznyát akasztanak, melybe hamut tesznek. Ezt a figurát hamubucskós-nak nevezik. A kisgyermekeket csúfolják, ilyeneket kiabálnak neki: Kell-e kotlóstojás, hamubucskós? Ő pedig ijesztgeti a gyermekeket, tréfálkozik, mókázik, míg egyik háztól a másikig érnek. Cigányokat is fogadnak ilyenkor és azok is mennek a virágzó, öntöző legényekkel. A falu egyik végén kezdik az öntözést és a másikon fejezik be, de csak ahhoz a házhoz mennek be, ahol "virágoztak". A legények megállnak az udvaron vagy a tornácon. Elsőnek az első vőfély megy be a házba, köszönti a háziakat: "Adjon Isten kellemes húsvéti ünnepet ..." és elmondja a húsvéti köszöntőt (megkántálja a családot):

*"Názáreti Jézus kinszenvedéseit
Hirdetjük itt most mi felszenteltetésit
Ő már feltámadott világi örömünk,
Keresztre feszíték volt régen érettségünk,
De feltámadt éppen húsvét ünnepére,
Kinek első napját eltöltöttük csendben,*

*Bizonysága ennek a napnak sugára,
Mely szépen feljöve második napjára,
Kívánjuk, hogy Isten áldja meg e házat,
Hozzon a leánynak öntözöt vagy százat!"*

A háziak megköszönik: "Köszönjük legények, hogy nem kerültétek el szegény házunkat. Éltesen az isten titeket is, hogy számos húsvét ünnepeket érhessetek." Ekkorra bejönnek a házba a többiek is. A másodvőfély, akinek a kezében egy kancsóban szagosvíz, kölnivíz van, (régebben sajtárt használtak, ma inkább egy csinosabb kancsót visznek) a szintén nála lévő fenyőágot bemártja a kancsóba, és megöntözi a leányt. Ha a leánynak ott van az öntözők között a választottja, akkor annak virágot ad. Az ügyesebb vőfélyek ekkor is verset mondanak:

*"Azt hallottam, hogy egy szép virágszál
El akar hervadni, szabad-e megöntözni?"*

A megöntözés után a cigányok csárdást muzsikálnak, a legények megtáncoltatják a lányt, sokszor még az anyját is. Az asztalra bor és kalács kerül. Templomozás előtt azonban bort, vagy pálinkát nem fogadnak el a legények (ez még ma is így van). A második vőfély megköszöni az adományokat, a tojást, (nem főtt, hanem nyers tojást adnak) a kalácsot, bort, pálinkát. A természetbeni adományok mellett pénzt is adnak az öntözőknek, akik a délelőtti istentisztelet után tovább folytatják az öntözést, sokszor késő délutánig. Este az ünnepi vecsernye után annak a háznak az udvarán gyülekeznek, ahová nagypénteken a fenyőágakat vitték. Itt az összegyűjtött tojásokból rántották készítettnek a háziasszonnyal és "táncot csinálnak", ahol a falu apraja-nagyja megjelenik.

A begyűlt pénzt régebben teljes összegében az egyház céljaira adták. *Gálfalván* mostanában a változó idők szavát megértve, az ifjúság egyházi közösségben való megtartása érdekében a régi hagyomány úgy változott, hogy az öntözési bevétel felerészből az egyházzé, felerészből a helybeli sportegyesületé. A hagyomány tehát megőrizte egyházi jellegét, kezdeményezője – és még ma is jelentős mértékben – meghatározója a szokás gyakorlatának, (figyelembe veszi az istentisztelet ünnepi rendjét, alkalmazkodik annak időpontjához, a virágozó banda legelőször a lelkész házához megy és onnan indul tovább stb.).

Szentlászlón és *Szentháromságon* hasonlóképpen gyakorolják a húsvéti virágozást azzal a különbséggel, hogy ott még ma is egyházi célokat szolgál a teljes pénzbevétel.

Csutakhúzás. A falu "erkölcse" és az élet rendje megköveteli, hogy a fiatalok – ha eljött az ideje – megházasodjanak, illetve férjhez menjenek. Erre a rendre figyelmezteti szelíd iróniával a vénlegényeket *Gálfalván* is a máig fennmaradt csutakhúzás szokása. Azoknak a *vénlegényeknek*, akik betöltötték 30. évüket és még nem nősültek meg, egy farönköt kell nagypénteken templomozás után *végighúzni* a falun. A csutakot a falubeli idősebb emberek készítik elő. Régebben, amíg az iskola az egyházzé volt, az iskola udvarán volt az előkészítés. A csutakba annyi kampót vernek és annyi láncot tesznek rá, amennyi öreglegény van a faluban. Annak a legénynek, aki kivonja magát a csutakhúzásból, az a büntetése, hogy egy leány sem megy el vele a bálba táncolni húsvétkor. Az egész falu, de különösen a férjhezmenendő eladólányok nagy érdeklődéssel figyelik az eseményt. A lányos házakból és udvarokból ilyen csúfolódá-

sok hallatszanak: "Nem vettél el, most már húzzad. Na, a rangod nem engedte, hogy elvegyél, ezt engedi?!". Megesett, hogy az öreglegényeket vízzel leöntötték.

Amikor a csutakot végighúzták a falun, visszamentek a kultúrház udvarára. Ott az előző évben konfirmált kislegények várták a csutakot. Majd rözsével beborították és elégették. Amikor a tűz hamvadni kezdett, a csutakhúzó vénlegények "kipisilték aszenet", azaz eloltották a paraszat.²³

A húsvéti határkerülés Gálfalván és a másik két, általunk vizsgált unitárius faluban már csak az emlékezetben él. Vannak még a faluban idősebb emberek, akik gyermek- vagy fiatal legény korukban látták, de leginkább már csak hallották atyáiktól a határkerülés szokását. Ezeknek elbeszélése szerint: húsvét szombatjának estéjén legények és fiatal házas emberek, valamint középkorúak is a falu közhídján gyülekeztek. Itt megtették a határkerülésre az előkészületeket: kirányt, bírót, papot és csapómestert választottak. Ilyen verseket mondtak:

*"Határt kerülünk, királyt emelünk,
Adjon Isten bort, búzát, békességet,
A hazában csendességet, szőröstökű malacot ..."*

Ezután elindultak és végigjárták a falu határát. A határjeleket megigazították, és a velük lévő, az előző évben konfirmált fiúgyermekek közül egyet-egyet a határjelre, *határhozra* fektettek és a csapómester 22 pálcaütést mért rá. *Megcsapták* őket, *emlékeztükbe hompolták* a határjelek helyét, hogy öregkorukba se felejtsek el, hol van a falu határa. Régebben ugyanis az a közmondás járta, hogy "fehérmépért, kocadisznoért ne menj túl a határon, míg jó süldőt kapsz a faluban".

Azok a fiatal legények, akiket ilyenkor megcsaptak, vagy meghompoltak, ezután már a nagylegények sorába tartoztak. Járhattak a lányokhoz és a kocsmába is tartózkodhattak.

3) *A pünkösdi ünnepkör* valamint az egyházi év egyéb ünnepi szokásanyagának összegyűjtésére az Erdélybe való utazás nehézségei miatt nem keríthetünk sort. Vizsgálódásainkat azonban tovább kívánjuk folytatni.

Összegezve tapasztalatainkat örömmel állapíthatjuk meg, hogy a nyárádvölgyi unitárius székelyek ma is ápolják az elődeiktől átvett szép és hasznos egyházi és népi hagyományait. Ezek a hagyományok alkalmasak arra, hogy mélyítsék a ma élő, sokféle jó – de inkább rossz – hatásnak kitett ifjúságban ősei hitét, tudatosítsák bennük nemzeti hovatartozásukat. Segítenek ezek a hagyományok abban is, hogy művelőik úgy maradjanak meg székelynek, magyarnak és unitáriusnak, hogy vallásos hitük és kultúrájuk a jövőben nemzedékek megmaradásának záloga is legyen.

Jegyzetek

1. Magyarországon és Erdélyben is elterjedt irányzat. A Szepességben 1529 körül Fischer András munkálkodott, nem is eredménytelenül. A felnőttek keresztelésének elvét egyébként nagyon sok helvétirányú reformátor is magáévá tette hosszabb-rövidebb ideig. Az anabaptistáknak Erdélyben is akadtak követői. Különösen amikor Dávid Ferenc erdélyi reformátor állást foglalt mellettük és könyvet adott ki védelmükre. V.ö. Zoványi Jenő: 1977., továbbá Zsilinszky Mihály: 1907: 30.

2. Zsilinszky Mihály: 1907. 30.p.
3. U.o. 11-112.p.
4. Dávid Ferenc eredélyi szász családból származott. Eredeti neve Hertel volt. Kolozsváron született 1515-1520 körül. Gyulafehérváron, majd Wittenbergben, valamint Frankfurt am Oder-ben tanult. Rektorkodása után 1555-ben Nagyszébenben a lutheránus irányzat prédikátora, egy év múlva kolozsvári prédikátor, és 1557-ben a magyar lutheránusok püspökévé választották. 1559-ben már a helvét irányzatot vallotta magáénak. 1564-ben a fejedelem újból püspökké tette az időközben kálvinistává lett magyarok között. 1565-ben még a helvét hitvallás értelmében nyilatkozott, de ezután egyre tovább haladt elveiben annyira, hogy az anabaptisták tanítását is elfogadta. 1571-ben megszűnt református püspöksége, Báthori fejedelem az udvari papságból elmozdította és ettől kezdve csak az unitáriusok püspöke maradt. 1579-ben "ereineksegei" miatt Báthori Kristóf Déva várába záratta és ott is halt meg. V.ö. Zoványi Jenő: 1977.
5. Blandrata György Piemontban született, 1515-ben, Gyulafehérváron halt meg 1588-ban. orvosi tanulmányokat folytatott. 1558 után, mivel Zürichből, majd Lengyelországból is menekülnie kellett antitrinitárius tanai miatt, Erdélyben, János Zsigmondnál talált menedéket, akinek udvari orvosa lett. V.ö. Zoványi Jenő: 1977. 97-98 p.
6. U.o. 667.p.
7. Orbán Balázs: III. 49.p.
8. Összehasonlítás végett álljon itt a többi protestáns egyház által, valamint a római katolikusok által is vallott úgynevezett *Apostoli Hitvallás*: "Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában, mennynek és földnek teremőjében. És a Jézus Krisztusban, Ő egyszülött Fiában, mi Urunkban, ki fogantaték Szentlélektől, születék Szűz Máriától, szenvedé Poncius Pilátus alatt, megfeszítették, meghala és eltemették. Szálla alá poklokra, harmadnapon halottaiból feltámadta, felméne mennyekbe; ül a Mindenható Atya Istennek jobbján, onnan leszen eljövendő ítélni eleveneket és holtakat. Hiszek Szentlélekben, hiszek egy közösleges keresztény anyaszentegyházat, hiszem a szentek egységét, bűneinknek bocsánatát, testünknek feltámadását és az örök életet. Ámen."
9. Zoványi Jenő: 1977. 668.p., továbbá Unitárius Énekeskönyv. (Előszó.)
10. Unitárius Énekeskönyv. 1983. Előszó az első kiadáshoz V-VII.p.
11. V.ö. Orbán Balázs: i.m. IV. 58-64.p.
12. Egy nyárádgálfalvi presbiter feljegyzései alapján.
13. Unitárius Énekeskönyv. 151. és 163.sz. karácsonyi énekei.
14. Nyárádszentimrén, ahol református székelyek élnek, böjtfővasárnap utáni kedden tartották a *húshagyókeddet* vagy *püposnapját*. Ez a nap csupán annyiban különbözött a hétköznapiaktól, hogy a vacsorához kürtöskalácsot sütöttek. V.ö.: Szabó Bálint: 1981. 87.p.
15. Molnár Ambrus: 1984.
16. Ezek a kéziratok a Kolozsvári Unitárius Könyvtárban vannak.
17. Péterffy Gyula: 1979.
18. Molnár Ambrus: 1984.
19. Uő.: A passió mint paraliturgikus elem a református istentiszteletben. (Kézirat a szerzőnél)
20. A lelkész elmondása szerint, abban a gyülekezetben ahonnan idejött nem volt szokásban a passió éneklése. A Bánfihunyadi gyülekezet kifejezett kívánságára kellett megtanulnia énekelni és játszani a számára addig ismeretlen szöveget és dallamot.
21. Barabás László: 1980. 203.p.
 "A határkerülés összetett szokás a következő mozzanatokkal:
 1. Előkészületek. 2. Gyülekezés és tisztségválasztás. 3. Határkerülés és megcsapás. 4. Fenyőágazás (virágózás). 5. Hajnalozás."

Néhány rigmust is közöl a szerző a határkerülés szokásából:

"Határt kerülünk, Búzát szentelünk,

Királyt emelünk."

"Királyt emelünk, papot szentelünk

Adj, Uram áldást,

Bort búzát, törökbúzát".

22. Zilahy József: Húsvéti virágozás (kézirat); ld. Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár. 10627. é.n. A szerző szerint ez a "népszokás még az ősmagyar vallás tavaszi ünnepének maradványa. Igen valószínű, hogy vele nemcsak a természet megújulását, hanem egyúttal a világ teremtését is ünnepelték. Gondoljunk csak a húsvéti virágokra aggatott nap, hold és csillagok kiábrázolására".
23. A Néprajzi lexikon 5. kötet 522-523.p. *vénlánycsúfolás* címszó alatt foglalkozik ezzel a szokással, megjegyezvén, hogy meg nem nősült legények kicsúfolására csak szórványosan fordul elő *tuskóhúzás, tőkehúzás* néven.

Irodalom

- BARABÁS László: Tavaszi határkerülés a Nyárádmentén és a Kisküküllő felső völgyében. /Népismereti Dolgozatok./ Budapest, 1980.
- GYÖRGYI Erzsébet — ÚJVÁRY Zoltán: Vendégcsúfolás. = Magyar Néprajzi Lexikon, 5. Budapest, 1982. 522-523.p. •
- MOLNÁR Ambrus: Krisztus 7 szava a kereszten. = Confessio, 1984. 3.
- MOLNÁR Ambrus: A passió mint paraliturgikus elem a református istentiszteletben. (Passim.)
- ORBÁN Balázs: A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból. I-VI. Pest, 1868-1873. (Hasopmás kiadása: Budapest, 1982.)
- PÉTERFFY Gyula: A passió. = Keresztyén Magvető 85. 1979. 4. Kolozsvár — Cluj-Napoca.
- SZABÓ Bálint: Az étkezés rendje Nyárádszentimrén. /Népismereti Dolgozatok. Szerk. Kós Károly, Faragó József./ Bukarest, 1987.
- Unitárius Énekeskönyv. (11. kiad.) Kolozsvár — Cluj-Napoca 1983.
- ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. (3. kiad.) Budapest, 1977.
- ZSILINSZKY Mihály: A magyarhoni protestáns egyház története. Budapest, 1907.

Egyházi népszokások az oltszakadati magyar evangélikusoknál

Sándor Andrásné

Oltszakadát Nagyszebentől 27 km-re fekszik *Fogaras* felé, az Olt jobb partján. A község lakosainak száma körülbelül 900, ebből 200 lélek magyar. *Vámszer Géza* "Szakadát monográfiája" című könyvének statisztikai adatai szerint a község magyar lakossága soha nem haladta meg a 350-et.¹

A nagy román és szász tengerben a maroknyi magyarság évszázadokon át sajátos népszokásokat őrzött meg, melyek egy része mind a mai napig élő, és szoros összefüggésben van az egyházi élettel. Azok a népszokások, melyek az egyház életével nem voltak kapcsolatban, az utóbbi évtizedekben teljesen elsovadtak, de amelyek összefonódtak az egyházzal, azok ma is továbbélnek és megmaradtak régi szépségükben.

Újév első napján a délelőtti és a délutáni istentisztelet között a konfirmált fiúk (legények) a lelkési hivatalban gyűlnek össze, ahol a *legények atyja* (a presbitérium által megbízott, az ifjúságért felelős presbiter), a gondnok, a felügyelő és a lelkész jelenlétében titkos szavazással vezető választanak maguknak a három legidősebb legény közül. Ez az ún. *öreglegény* szervezi meg az ifjúság tevékenységét, népi hagyományokkal összekapcsolt mulatságait.

Az *öreglegény* mellé – annak segítőjeként – szintén titkos szavazással "*nagypolgárt*" választanak, aki az *öreglegény* helyettesítője annak akadályoztatásakor. A megválasztott *öreglegény* választ magának "*kispolgárt*", aki a küldönc és a szolga szerepét tölti be mellette. A falu férfi tagjai a választás eredményét a templom melletti kertben, az ún. *cinteremben* várják meg, ahonnan az ifjúság templomi zászlóival a 42. zsoltár éneklése mellett az újonnan választott *öreglegényt* hazakísérik. Ott már a nagykapu ki van tárva, melyen a legények bemennek az udvarra, a kísérő férfiak kinn maradnak a kapu előtt. Az előző év *öreglegénye* – vagy újraválasztás esetén, ami szintén lehetséges, egy megbízott, idősebb korú legény – köszönti a megválasztott *öreglegényt* és megköszöni, hogy a falu férfi tagjai megtisztelték és elkísérték. Régebben szokásos volt a *legények törvénykönyvének* felolvasása, de az a II. világháború alatt elveszett, azóta csak hivatkoznak rá, és fogadalmat tesznek, hogy annak szellemében és előírásai alapján cselekszenek. Ennek alapján köteles minden ifjú az istentiszteleteken minden alkalommal jelen lenni, minden lányt a mulatságok alkalmával egyenlő mértékben megtáncoltatni. Ugyanakkor a lányok is kötelesek minden fiúval táncolni. Aki ezt valamilyen okból nem teszi meg, első fokon a legények atyjától figyelmeztetésben részesül, s amennyiben ezután sem tesz a kíváncsolomnak eleget, eltilthatják a mulatságokon való részvételtől.

Az újév napi *öreglegény*, *nagypolgár* és *kispolgár* megválasztása után ezeknek szülei vacsorát készítenek a fiataloknak, akik zeneszó mellett mulatnak, táncolnak.

A legnagyobb ifjúsági megmozdulás a *húsvéti locsolás* és az ezzel egybekapcsolt *kakasütés*. *Oltszakadát*on *kakasütés* van, máshol, például *Apácán* *kakaslövés*.²

Nagyszombat délután a kispolgár végigjárja az összes lányos házat és mindenütt megkérdezi, hogy fogadják-e a locsolókat. Csak ritka esetben, ha a családban gyász van vagy a lány munkahelyi elfoglaltság miatt semmiképpen nem tud otthon lenni történik meg, hogy nem fogadják őket. A szombat délutáni megkérdezésre azért van szükség, hogy a lányok is felkészülhessenek a locsolók fogadására, s a legények is pontos tervet tudjanak maguknak készíteni.

Húsvét másnapján reggel, virradat előtt, 5-6 óra között gyűlnek össze a legények a templom előtti tér melletti kútnál. Jelen van a legények atyja is, akit már szombaton este értesítenek és felkérnek, hogy velük menjen. Fogadott zenészek kíséretében énekszóval indulnak el a legények. Először minden háznál az udvaron énekelnek mindaddig, amíg be nem hívják őket a házba. Ez az apa vagy az anya feladata. Benn a házban pálinkával, borral, kaláccsal, tésztával és festett tojással kínálják őket. Amíg minden legény fordul a lánnyal, a kispolgár összeszedi mindazt, ami ki van rakva az asztalra. Utoljára a lelkész feleségét locsolják meg, onnan a gyülekezeti terembe mennek, ez kötelező minden legénynek, s ha valamelyik nem vigyázott magára és többet ivott, s ezért nem vehet részt az istentiszteleten, nem vehet részt a délutáni kakasütésen és az esti mulatságon sem.

A délelőtti istentisztelet után a falu magyarsága ünnepi népviseletbe öltözve megy ki a közeli rétre két-három zenész kíséretében, ahol a kakasütés történik. A rét falufelőli részénél félkörben állnak a nézők, kissé távolabb az érdeklődő románok; a félkörön belül a legények és lányok kisebb-nagyobb csoportokban. Amikor mindenki megérkezik, megkezdődik a tánc. A táncolóktól 80 lépésre – melyet az öreglegény mér ki – a földbe vernek egy rövid karót, mely csak arasznyira látszik ki a földből és 2-3 méteres zsineggel a lábánál fogva ahhoz kötik ki a kakast. Lényeges, hogy a kakas piros tollú legyen, nagy farktollakkal. A közelben a földre lefektetnek egy 6-7 méter hosszú vékony rudat. Az öreglegény is visszamegy táncolni és egy-két tánc után elindul a kakas felé. A rúd vastagabb végét kezében fogva, a másik végével könnyedén tovább löki, vagy csak megmozgatja a kakast. Ezután leteszi a rudat és visszamegy a táncolók közé. Közben a táncoló legények a szemük sarkából élénken figyelik, mit tesz az öreglegény, mert ha ráút a kakasra, és utána leszalad a rét két végén lévő régi határkőhöz, akkor üldözőbe veszik, s aki elfogja, az lesz azután az újabb választásig az öreglegény. Ha a jelenlegi öreglegény bízik önmagában, akkor csak amikor harmadszor kerül rá a sor, miután kor szerinti sorrendben minden legény a kakast már *"hergette"*, szalad el. Első alkalommal szégyen az öreglegénynek elszaladnia, harmadszorra kötelező. Eddig még nem fordult elő, hogy az öreglegényt megfogták volna. Tudnak viszont arról, hogy volt alkalom, amikor egy jól szaladó legény virtusból kijelentette, hogy a 80 lépés ellenére is megfogja az öreglegényt, de ezt az idősebbek nem engedték, mondván, hogy az öreglegény tekintélyén nem eshet ilyen csorba.

Amíg a legények üldözik az öreglegényt, a kakas közelében álló legények atyja zsebkésével elvágja a kakas nyakát, kiengedi a vérét, kihúzza hosszú farktollait és eloldja a zsineget. Eközben továbbfolyik a tánc és az események megbeszélése a nézők között. A győztesen visszaérkező öreglegényt az idősebb legények vállukra veszik, kalapjukba tűzik a kakas tollát – természetesen a leghosszabb és legszebb 2-3 toll az öreglegényt illeti – s énekszóval térnek vissza a gyülekezeti házhoz. A kakast odaadják az öreglegény édesanyjának, aki a nagy- és kispolgár anyjának segítségével húslevest és "sóbafőttet" készít az ifjúság részére. Szégyen és megalázó, ha valaki a reggeli és délutáni istentiszteleten nincs ott. A vacsérnyé után a legények a legények atyja felügyelete mellett bemennek a gyülekezeti házba a nagy kosárban lévő tojásokat szétosztani és az összegyűjtött pálinkát, bort, kalácsot, tésztát előkészíteni az esti mulat-

sághoz. A tojás szétosztásánál sorba állnak a legények, élükön az öreglegény, a nagy- és a kispolgár, sorban a többiek kor szerint. Az öreglegény elmegy a kosár mellett, egyet kivesz, és nagy körben kerül vissza. Azután sorban vesznek a legények mindaddig, amíg van a kosárban. Este hat órakor kezdődik a mulatság, melyen először elfogyasztják a kakast és a levágott tyúkokból készült húslevest laskatésztával, majd a főthúst (a sóbafőttet) a zöldséggel. A vacsora után megszólal a zene. Közben az idősebbek is gyülekeznek a teremben a falak mentén, s ők is táncra perdülnek. Tizenegy óra körül azonban lassan hazavonulnak az idősebbek, csak a legények atyja marad ott felvigyázni a rendre és a szabályok betartására.

A *karácsonyi mulatság* hasonló formában történik. Ilyenkor 2 pár oldalast gyűjtenek minden lányos háztól, valamint 1/2 liter pálinkát és 1 liter bort. A mulatozás az ünnep második napján délután kezdődik és a harmadik napon (aprószentek) is tart.

Egyházi népi hagyomány, amelyet – tudomásom szerint protestáns gyülekezetben sehol sem tartanak – az *oltárkerülés*. Ez minden bizonnyal a római katolikus egyház körmeneti szokásából maradt fenn, mely a reformáció után új formát és tartalmat nyert.

A három sátoros ünnep alkalmával – karacsony, húsvét, pünkösöd – az istentiszteleti rendbe van beépítve az *oltárkerülés*. Luther Credója második versének kezdetekor a lelkész letérdel az oltár elé, ezzel egyidőben megindulnak először a férfiak, szigorúan kötött, kor szerinti rendben – a születés órája is számít ilyen alkalmakkor –, őket követik a nők szintén ilyen rendben. Amint az oltárhoz érnek jobbról-balra megkerülik azt, s a jobb oldalán elhelyezett – a 18. században készült – óntálba helyezik pénzadományukat. Mindenki maga teszi bele, aki nem éri fel, azt az álló gócs (pénztáros) felemeli, s így a karonülő kicsi is maga helyezi a tábla adományát. Ezt olyan áhítattal és komolysággal teszik, mint ahogyan az úrvacsora jegyeit veszik magukhoz. Amikor mindenki visszatért a helyére, a lelkész is feáll és együtt énekelnek tovább. Régebben a sátoros ünnepeken csak oltárkerülés volt, úrvacsoraosztás pedig a megelőző vasárnap. 1964-től kezdve – Antal Béla lelkész szolgálati ideje alatt – az oltárkerülés után kerül sor az úrvacsora ünneplésére.

Külön érdemes szólni a *temetéssel kapcsolatos szokásokról*. A falu magyar lakossága két ún. "tizedre" van osztva, a templom felőli és a vele szemben lévő részre. A *lélekharang* megszólalásával egyidőben a tized egyik végén lévő *halottérsítő fatáblát* elindítják, s viszik egyik magyarulakta háztól a másikig. Minden család maga köteles gondoskodni arról, hogy a táblát továbbadják. Ez a tábla a 19. században készült, felirata értesít a halálesetről, s pénzbüntetés terhe mellett kötelezi a falu lakosait, hogy vegyenek részt a temetésen. A sír kiásásáról mindig az ellentétes tizedben lakók kötelesek gondoskodni, 6-6 férfi sorban.

A temetési szertartás három helyen történik. A halottas háznál az éneklés, igelovás és imádság után négy férfi megfogja a szállítórudakat, kettő pedig középen, erre a célra használt kendőt tart, s így viszik – váltva egymást – a koporsót a temetőig. A halottvivők váltását a gócs irányítja a temetési menet mellett menve. Az utcán énekelnek, ezt régebben a kántor diktálta, ma már mindenki viszi magával az énekeskönyvet. A férfiak egyébként a templom előtt gyülekeznek a temetésre, s a lelkésszel, kántorral együtt mennek a halottas házhoz. A nők viszont a házhoz mennek, és útközben nem énekelnek, mert ez nem illik.

A temetőben a sírhoz érve éneklés közben kötéllel leeresztik a koporsót és nagy sietséggel behantolják a sírt. A sírásó és hantoló szerszámokat a sírhantnak támasztva jelzik, hogy befejezték a hantolást. Az ének elhallgatása után a lelkész pár mondatban szól az elmúlásról, az emberi élet végéről, s a feltámadás reménységéről. A lelkész

áldása után megindulnak a templomba. Közben megszólalnak a harangok. A közvetlen családtagok még ott maradnak, hogy háromszor megkerüljék a sírhantot utolsó tiszteletadásképpen, azután távoznak ők is. A templomban tartják a tulajdonképpeni gyászistentiszteletet. A temetést tor követi. Ennek három változata lehetséges: 1. a leg-egyszerűbb, amikor frissen sült házikenyeret és pálinkát szolgálnak fel; 2. ha ezek mellé még torlevest is kínálnak (a torleves 2-3 féle húsból készített gulyásleves); 3. ha az előbbiektől mellé sültet és bort is adnak a vendégeknek.

A tort minden esetben az asztali áldás nyitja meg és asztali hálaadó imádság zárja be. A gyülekezet elnöke vagy gondnoka megköszöni, hogy a gyülekezet halottját elkísérték utolsó földi útjára, a gyászolóknak vigasztalódást kíván és megköszöni vendégszeretetüket. A falu román lakosai közül csak az vesz részt a toron, akit erre a család külön meghív.

Temetések alkalmával a két román templomban is harangoznak, s ha a románok közül meghal valaki, a magyar templomban is megszólalnak a harangok.

A vázlatosan ismertetett népszokások még ma is élnek és színezik az *oltszakadati* magyar lutheránus közösség életét. Bátran nevezhetjük őket egyházi népszokásoknak, mert szervezőjük az egyház, a gyülekezet. Mint általában mindenütt itt is a templomtól indulnak el az istentisztelet után és oda térnek vissza a világi mulatság, ünnepi esemény végeztével. Az egyházi előjáróság – a legények atya képviselőjében – felügyel arra, hogy a játék, a tánc és minden esemény a szokás szerint ékesen és szép rendben folyjon. Ezek a közösségi tudatot, az egymáshoz tartozást erősítő szokások valóban erőforrásai lehetnek a lutheránus magyarság megmaradásának, különösen a szász evangélikusok ismétlődő beolvasztási kísérletei közepett.

Ez a vázlatos ismertetés híradás és figyelemfelkeltés akar lenni arra nézve, hogy határainkon kívül élő magyarságunk életében mennyi szép szokás és hagyomány él még ma is, színesítve és gazdagítva egyetemes magyar kultúránkat. Felkutatásuk, pontos leírásuk, értékelésük utolsó lehetőségének idejét éljük.

Jegyzetek

1. Vámszer Géza: Szakadát. Egy Szeben megyei magyar szórvány. Kolozsvár, 1940. /Az Erdélyi Enciklopédia könyvei. 6./
 2. Orbán Balázs: A székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból. I-VI. Pest, 1868-1873. (Hasonmás kiadása: Budapest, 1982.) Orbán Balázs "kakasünnep" néven említi, illetve írja le ezt a szokást, melyet Hétfaluban húsvét harmadik vasárnapján szoktak megtartani. Véleménye szerint csupán a hétfalusiaknál élt ez a szokás: "Ezen régi, ma már egészen elfeledett ünnepek helyett más, korszerű ünnepeket szoktak a lelkészek és tanítók a nép ifjúsága számára rendezni." VI. 153-154.p. Annál is érdekesebb tehát a szokáshagyomány leírása Antal Béla, volt oltszakadati evangélikus lelkész elmondása szerint. 1973-ig, amíg ő Szakadaton lelkészkedett, a kakasütést még gyakorolták. Antal Béla jelenleg Svájcban él, a berni magyar protestánsok lelkésze.
- A szokáshoz ld. még: Néprajzi lexikon, 2. kötet "kakasütés" címszavát.

Emlékeim a dévai székely telepesek vallásos életéről

Makkai Endre

A közölt anyag alapjául szolgáló gyűjtés a Déva (Hunyad vm.) határába betelepített ú. n. bukovinai csángók, tehát a már közel száz év óta dévai illetőségű székelyek körében történt az elmúlt évtizedekben.

Az 1888–1910 közötti években megközelítőleg 110-120 székely család körülbelül 700-as lélekszámmal települt be Dévára az államilag szervezett és irányított települési akciók – és a későbbi szórványos beköltözések – során.

A bukovinai csángók néven ismert székely telepesek a Madéfalvi veszedelem (1764) idejében bújdostak ki hazájukból, Csík, Háromszék és Udvarhely vm. falvaiból. 1764–1784 között Moldva magyarlakta téerein találtak szállásra. 1775-ben, amikor Bukovina ausztriai tartomány lett, a Moldvában csángáló székelyek egy része odatelepült, ezáltal megalapítva Istensegits és Fogadjisten székely telepesfalvakat.

1785-86-ban – II. József uralkodása idején – a Moldvában maradt székelyek is követték a Bukovinába települteket, és ott létrehozták a Hadik András nevét megörökítő Hadikfalvát és Andrásfalvát, később pedig az uralkodóról elnevezett Józseffalvát. Bukovinában ismét egygyóforrott a székelységből kimenekült székely nép-csoport. Innen történt meg – az alábbi kimutatás szerint – a dévai telepítés.

A Dévára betelepült családok eredete és száma

Honnan települ- tek Dévára	1888-1892 között	1910- ben betelepülés	későbbi szórványos	összesen
<i>Andrásfalva</i>	45	18	14	77
<i>Istensegits</i>	5	14	2	21
<i>Hadikfalva</i>	2	8	4	14
<i>Józseffalva</i>	-	4	1	5
<i>Hertelendyfalva</i>	-	-	2	2
<i>Gyorok</i>	-	-	2	2
<i>Békés</i>	-	-	1	1
összesen:	52	44	26	122

Csoport meg- jelölése	Férfi	Nő	Gyermek		Összesen
			Fiú	Leány	
I. 1888-1892	54	54	97	97	292
II. 1910	44	44	119	96	303
III. szórványos	26	26	34	24	110
Összesen:	124	124	250	207	705

Az *Andrásfalván* maradtak a másik négy falu népével 1941-ben Bácskában telepedtek meg, ahonnan az 1944. évi német megszállást követő nyomorúságok és nyomorítások közül 1945-ben *Bonyhádra* és környékére menekültek, ahol ma 32 kisebb-nagyobb faluban körülbelül 20-200-an élnek.

A *dévai*, ez a ma mintegy 3500 lelket számláló népcsoport, amely történelmi jelentőségű mozgásaiban hűen megőrizte nyelvét, népi műveltségét, ma is sorsformáló helyzetben él. Első alkalom – évszázadok nyomorúságai után –, hogy a gyors ütemű fejlődés és országépítés következtében az idetelepített székelység sokévszázados egysége veszélybe került. A telepések házai a városrendezési terv szerint lebontásra kerültek. Egy részüket – a házak körülbelül 30%-át – az 1969 esztendővel kezdődően már le is bontották, s lakóiknak tömbházakban utaltak ki lakást. Az egymáshoz szokott nép szétszóródik s a néphagyományok megőrzésére, átszármaztatására, illetve más formákban való továbbfejlesztésére a legjobb akarat és hűség esetében is alig marad lehetősége. A *dévai* telepes származék néphagyományainak felmérése tehát további sürgős adatgyűjtést igényel.

Szemponatok a vizsgálathoz

Mint minden műveltségre, a vallási műveltségre is jellemző az ún. hagyományos hitmegvallási rétegnek és a kritikai vizsgálatoknak alávetett történelmi egyházak hitének ismert vagy ismeretlen egymásra hatása, viszonya, keveredése.

Szükséges, hogy a vallási néprajz adatai révén feltáruljon a vallás kettős jelentkezésének szoros rokonsága. Népünket az egyházi hatás olyan műveltségi fokon érte, amikor számára a keresztyén vallás és az egész nyugati műveltség (benne az egyházi is) idegen volt – és az egyház nyelvi adottsága miatt – érthetetlen is. Tény, hogy népünknek a keresztyén hitrendszerrel való találkozása – a keresztyénség felvétele – nem történt egyik napról a másikra, és nem is történt keresztyén eszközökkel. Népünk a keresztyénség felvétele előtt is vallásos volt. Európában nem kicserélte vallását, hanem "felvette" az "új" hitet.

A népi vallásosság is a népi tudás, lelkiség egyik megnyilatkozási formája, anélkül, hogy tartalmában, gyökerében elszakadna attól a talajtól, amely létrehozta. Kifejezésében egy nép készsége, tulajdona, de tartalmában egyetemes, emberi. Túlutalás az élet konkrét valóságain!

Tamási Áron mondhatja egyik színpadi szereplőjével: Balla Péterrel: *"Maga azt hiszi, hogy csak emberek vannak a földön s csak az ő irányukba tartozunk becsülettel?!"*

Sok minden van még az emberen kívül, Sári néni! Mert van Isten, vannak állatok, van föld, vannak fák s felettük csillagok! Hát azok iránt nem tartozunk becsülettel?" Igen, van, létezik egy gazdag áramlású, színes, összetett világ.

A dévai telepes székelyek néphagyománya megőrzött kincs. Megjárták Moldvát, Bukovinát és hazatelepültek a megváltozott hazába. Ennek megfelelően van egy olyan hagyományréteg, mely felöleli a bukovinai hagyománygyakorlás bizonyos vonatkozásait, melyeket Szabó Imre, Kolumbán Samu, Makay Jenő, Kis Várdai Gyula, László Elek tollából az Ethnographia közölt, valamint Volly István és Sebestyén Ádám könyve. S van ma is élő, új formákat kereső, találó hagyomány, amely a mi éveinkben éli át korunk társadalmi, gazdasági és egyéb átalakulásának hullámcsapásait.

"Amióta mi átaljöttünk a Kárpátokon, állandó mozgásban élünk. Moldvában, de még Bukovinában sem kötött meg talpunk alatt a talaj. Mintha egy nagy áradás vizében éltük volna az életünket, mi mindég sodrásban élünk. Sokmindent elragadott a nagy víz de a kövek megmaradtak" + vallja magukról László János.

Az urbánizálódás folyamata különösképpen a két világháború éveiben hatott a telepes székelyekre. Okos és türelmes magatartás tanúsításával szoros kapcsolat épült ki a városi közigazgatás és a telep lakói között. A telepnek közigazgatási szervezete a Gazdatanács volt, melynek bírója tagja volt a városi tanácsnak, s így a kapcsolat szépen működött.

1888-ban megszerveződött és kaput nyitott az egytanerős elemi iskola. 1900-ban új iskolaépület és kultúrház épült, az EMKE népkönyvtárat és óvodát alapított.

Iparra általában a többgyermekes szülők adták gyermekeiket a dévai iparosokhoz. A kedvelt és jól menő iparágak: a cipész, szabó, ács, kőműves, lakatos voltak.

Azokban a családokban, ahol több leánygyermek volt, a felserdült leánykák tizenkettedik évük betöltése után szívesen szegődtek el pesztrának, idősebb korban szolgálónak is. Szegődésükben a család kikötötte, hogy a lány-inas nyaranként a mezei munkára hazamehet, minden vasárnap és ünnepnapon – a zsidó gazdától is – templomba mehet, fenntarthatja a szülőkkel a szoros kapcsolatot.

A munkábaállók kezdték meg a városiasodást. Ők kezdtek el városi ruhába járni, kitekinteni a zárt rendszerű életből. Fizetésükkel függetlenebbek, tehetősebbek, műveltebbek lettek. A közösség az első időkben a gyermekeiket inasnak, szolgálónak engedő szülőket "hitványoknak" minősítette, de amikor azok kiöltöztek, szórakozhattak megszűnt az ellenállás s elfoglalta helyét az irígység.

A telepes gazdák vásároló fuvarozással és az ács, illetve akőműves mesterség folytatásával jól kerestek, az asszonyok a konyhakertészetből piacozással pótolták a földek gyenge hozamát.

Az egyház és a vallásos néphagyomány

A népi vallásosság értéke, tartalma különböző korok, körülmények egymástól eltérő légkörében bontakozik ki. Másképpen jelentkeznek a maguk virágzásában, amikor egy konkrét kérdésre keresnek, találnak megoldást, választ; és másképpen, amikor halódnak, sok esetben már nem is a maguk "teljességében", hanem csak foszlányaikban, széthullásukban élnek.

Néphagyomány, vallás akkor is amikor gyakorolják és gyakorlásában hatást gyakorol az őt létrehozó népre, és néphagyomány és vallás marad akkor is, amikor már

csak emlék. Bármely csoportba tartozzék is, a hagyomány elszakíthatatlanul és szorosan a nép életében beállott hatásokat, változásokat tükrözi.

Tanulmányozását, lejegyzését a kérdés bonyolultsága megnehezíti. Annyira együvé tartozó, egymást építő, értelmező – és nemegyszer egymást keresztező – jelek, utalások halmaza az egész, hogy egyáltalán nem könnyű tisztázni, hogy tudatos szintézis, rekapituláció vagy szinkretista összessége a minden keretet, megkötöttséget átlépő emberségnek, magának az emberi létnek.

Déva Erdélyhonunk délnyugati szögletében közvetlenül azon kapuk között fekszik, melyeken által legtöbb dülő ellenség rontott bé édes hazánkba. Valószínű, hogy a történelem előtti időktől fogva lakott település. Híres várának építési ideje is a messze-múlt kódébe vész. Legrégibb épülete a Hunyadiak által az 1370–1440. években épített Szt. Miklósnak szentelt római katolikus templom volt, mely *Déva* reformációjakor (az 1545–1550-es években) a reformátusok birtokába került és az is maradt 1904-ig, összeomlásáig.

Az új református templom felszentelése 1910. október 25-én volt. A gondos építők az összeomlott templomból átmentették és az új templom falába stílusosan beépítették a faragott kövekből készített címereket, feliratos emléktáblákat, köztük a Tordai Sándor Andrásét, a *dévai* református gyülekezet első lelkipásztorának sírkövét, amelyre címer helyett a Bibliát faragták:

"Obiit anno aetatis 50 MDLXXIX"

Harangjai, klenódiumai, úrasztali terítői a patrónusok és a hívek adományaiból gyűltek.

A jelenkori templom torony alatti falán elhelyezett fekete márványtáblán ez van aranyozott betűkkel bevésve:

*"Épült ... azok adományaiból,
akiket Isten megtisztelt azzal,
hogy ajándékaikat kész volt elfogadni."*

A betelepedéskor a római katolikusoknak még nem volt saját templomuk. Lelkigondozásuk, a város másik végén az ún. görög-városi, bolgárszegi plébánia ferencrendi szerzeteseire hárult, kik feladataikat nagy buzgósággal el is látták. Fontos szerepet játszottak a telep kulturális fejlődésében is. A telepi templom ugyancsak a ferencesek segítségével, a hívek adományaiból és áldozatos közmunkájával 1935–45 között épült fel Szent Antal tiszteletére. A hívek szellemi, lelki magatartásáról László János így ír: *"Bukovinában magától értetődő volt, hogy a déli és az esti harangszókor a kalapot le kell venni és el kell imádkozni az Úrangyalát. A templom előtt senki el nem megy, hogy kalapját le ne venné. Vallási kötelezettségének mindenki, még a férfiak is eleget tesznek. Jó templombajárók, húsvétra mindenki meggyónik. A bukovinai férfi a trágár és káromkodó beszédet nem folytatja. Olyan értelemben vett mocskosszájúakat még keresve se lehet találni. A gyászoló család férfitagjai a halál pillanatától a temetés utáni napig hajadon fejfel járnak, úgy gyászolnak."*

Egy hagyományaihoz hű székely lépcsőházának lakóira mutatva mondja: *"A tíz lakosztály lakóiból hét család katolikus, de csak ketten járnak rendszeresen templomba. A többiek csak akkor, ha valami bajuk van. Még az ünnepeket se tudják. De káromkodni"*

azt tudnak. Káromolják Istent, Szűz Máriát, Szent Antalt ... nem félik hogy Isten egyszer megolvasztja /megnémitja/ a nyelvüket."

Egy másik atyánkfia a fiatalyságról mondja: *"nem rosszak, nem rosszabbak, mint mi is voltunk fiatalkorunkban. De körülbelül fele nem jár templomba. Vasárnap kirándulás, mozi, tánc, ez kell nekik. Könnyen odamondanak az embernek: majd ha mi is megvénülünk, mi is a templomba fogunk járni. Mit tehetek? Forcáljam /erőszakoskodjak/? Nem hallgatnak reám! Hagyom. A kötél a végére ér / Mindennek van vége."/*

A templomba nem járó emberek is rendszeresen részt vesznek az egyházfenn-tartásban, közmunkákban. A házszenteléskor fogadják a papot, és magukat a telepés székelyek közösségéhez tartozónak vallják. A nagy ünnepeket megtartják, különösképpen a húsvéti ünnepkör istentiszteleti alkalmaira, gyónásra eljárnak, hagyományaikat igyekeznek tiszteletben tartani.

Népi hagyományaikhoz való ragaszkodásuk jele, hogy 1982-ben az új templom kertjében márvánnyal bevont emlékkeresztet állítottak, melynek felirata elől:

**AZ ÁTTELEPEDÉS
EMLÉKÉRE
1888-1910**

az emlékkereszt hátoldalán, pedig:

**VIGYÁZ REÁNK
ÉDESANYÁNK
ANGYALOKNAK
KIRÁLYNÉ
ASSZONYA
DÉVA 1982**

Az egyemeletes papilak, mely a gyülekezeti munka szükségleteinek is eleget tesz, ezekben az esztendőkhöz épült, ugyanúgy ahogy az egyházi épületek épülni szoktak: "Azoknak adományaiból akiket Isten megtisztelt azzal, hogy ajándékaikat kész elfogadni."

A székely telepésekkel és a köztük lévő reformátusokkal való kapcsolatfelvételtől Szóts Sándor a betelepedés idejében szolgáló református lelkipásztor az alábbiakban számol be az 1892. évi február 7-én tartott egyházközségi közgyűlésen: *"nem tartozik ugyan szorosan ide, föl kell említenem mégis, mint igen öröndetes jelenséget azon vallásos buzgóságot és egyházunkra [sic!] való ragaszkodást melyet én az ún. "csángó" helyesebben "székely telepések" közt levő hitsorsos háznál tapasztaltam náluk tett kétféle látogatásom alkalmával. Felkerestem valamennyit, kivétel nélkül, családi tűzhelyeiknél és örömmel győződtem meg arról, hogy legalább a hozzánk tartozó kálvinista családok, úgy anyagi mint erkölcsi tekintetben a jóra törekvő becsületes és vallásos székelyek erényeivel ékeskednek. Megnéztem épülőfélben lévő házaikat és gazdasági épületeiket: számbavettem és kikérdeztem ő magukat, feleségeiket és gyermekeiket, meghallgattam panaszait, reményeiket és óhajait s különösen gyermekeik iskolába adhatására nézve felajánlottam nekik a legkészségesebb szolgálataimat. Biztosítottam őket afelől is, hogy itt a gyülekezet részéről igaz hitsorsosi szeretettel fogadtatnak és teljes erkölcsi támogatásra számíthatnak mindaddig, amíg erre vallásos, munkás, józan és becsületes életük egyházunk és nemzetünk iránt való szeretetteljes ragaszkodásuknál fogva érdemeseknek bizonyulnak.*

Felhívtam őket végül arra is, ha miként egy pár közülük állította, vallásuk miatt netán mellőztetésben részesülnének, vagy éppen hátrányokat és méltatlan bánásmódot tapasztalnának, forduljanak hozzám egész bizalommal, mert én az eklézsia presbitériumával s szükség esetén a gyülekezet összes tagjaival védelmükre és támogatásukra leszek ... A székely telepések közt a múlt év szeptemberében hét család körében összesen 25 református egyént találtam, kiknek száma azóta születés folytán kettővel szaporodott, így jelenleg 27. Ezen hét család egyházi adó alá még nem vonatott s úgy gondolom, hogy még egy pár évig, addig míg házaikat föl nem építik s az idetelepedés költségeik előteremtésével küszködnek maga az eklézsia sem kívánhatja tőlük."

A reformátusok lélekszáma, a lakosság migrációja és a városrendezés következtében nem tartható pontosan számon; hozzávetőlegesen a város lakosságának 3-5%-a.

Szépen karbantartott temploma, papilakja, temetője van. A hívek templomlátogatása az ünnepi, a sákrámentumos és vasárnapi istentiszteleteken viszonylagosan kielégítő. Jó orgonája, szépen szóló harangjai vannak. A hívek készséggel vesznek részt a gyülekezeti munkában és anyagilag is rendszeresen hozzájárulnak az egyház fenntartásához.

Mivel a székelyek telepe bontásban van, felbomlott a területiális elhatároltság, de a gyülekezet ma is számon tartja az ún. "csángókat", kiknek beköltözésüktől fogva mindig volt, ma is van képviselőjük az egyházközség vezetésében. Számuk a vegyes házasságok következtében csökkenőben van.

Szerellem – gondok

A rendre elmaradt leány-, legényavatás helyére az ifjúság első komoly korváltásának kérdésében a nép az egyértelműen egyházi hagyományhoz csatlakozott. A római katolikus vallású fiatalok a bérnállással, a reformátusok a konfirmációval léptek magasabb osztályba: járhattak táncba, fonóba, beszélhettek hozzáillő korú legényekkel, leánykakkal. Az ilyen találkozások nagyrészt szülői, családi keretekben történtek. (E keret bizonyos mértékig a találkozgatás feladatát is betöltötte.) Ilyen vonatkozásban elhatározó szerepe volt a népi összejöveleteknek is, melyek nemcsak lehetővé tették a fiatalok egymás iránti vonzódásának, szerelmének kialakulását, de ugyanakkor a közvélemény nyilvánításában maga a közösség hallatta, érvényesítette is szavát, ítéletét.

Az egymáshoz vonzódásnak megvoltak a maga külső, dologi jegyei, jelei, mint például a május elseji "zöldágazás", a közös fonóba-táncba járás, "megéneklés", "karácsony szenvedélye" december 24-én stb. A bensőséges találkozás a leányos ház kapujában történt. A legény az otthoni gazdasági munkák elvégzése után rendbe szedte magát és úgy ment a leányos házhoz. A kezdeti időben a szülők is fogadták a legényt, elbeszélgettek, a leány pedig a kínálgatást rendezte. Szürkületkor a legény elköszönt a szülőktől, a leány pedig kikísérte a kapuba, hol a beszélgetés órákig is eltarthatott. A szülők – az apa talán jobban mint az anya – szigorúan vigyáztak leányukra. Ha nagyon elmúlt az idő ki-kiszóltak: gyere már be! Késő van, megfázol, holnap korán kell kelni stb. Az asszony "bergette" a férjét: eredj már ki és hívd be a leányodat!

Egyik adatszolgáltató arra is emlékezik, hogy amikor ő többszöri hívásra se ment be, kijött az apja s ott a kapuban "olyan nyaklevest kaptam, hogy nekiestem a kapufélfának."

"Ma már szabad a világ! Sok anya azt se tudja, hol járkal, honnan kerül haza a leánya, s ha szól az ember, még rosszabb ... de ma már szabad a világ! Sajnos! Az öregek

tudják, hogy az ördög nem alszik ... a fiú nem sokat törődik a következményekkel ... a leánynak kell viselnie falu száját ...".

Sajátos erkölcsi felfogás, magatartás szerint nem abban van a hiba, hogy a leány "megesik". Mindaddig míg szülei, mások ezt nem veszik észre, semmi baj! Ugyanez a mentalitás jelentkezik a tolvajlás megítélésében is. Míg rá nem bizonyul a lopás valakire, akár vezető ember is lehet. A nép értékítéletét nem lehet se vallásos, se hívő magatartásnak minősíteni, noha a nép a maga ítéletét vallásosnak tartja. A "megesett" leány nem öltöztetett fátylas menyasszonynak, csak leengedett, szalaggal befont hajjal mehetett az oltár elé.

A közvélemény megkívánja, hogy a bajba került leány, mintegy a közösség jogos megbántottságát megengesztelendő, gyónja meg "bűnét". Ha a gyóntatószékben megkapta a maga penitenciáját, lezáródik az ügy illetve a szóbeszéd.

A házasságnak sok egyéb buktatója, nehézsége is volt. "Mindenlében-kanál" fehérsépek foglalkoztak a fiatalok szerelmével. Kedvükre való esetben segítettek, más esetben esetleg a szülők vagy a fiatalok egyikének kérésére, igyekeztek zavart kelteni a fiatalok között. Megbírálták, "pásztgatták" a fiatalokat társadalmi, gazdasági és egyéb értékek, érdekek szerint, melyből nemegyszer született veszekedés, harag a fiatalok között vagy esetleg házasság is.

A feltétlenül jelen levő különbségek, ellenállások leküzdésére Bukovinában biztos megoldást találtak a fiatalok a leány ellopásával. Ebben segítséget nyújtott nekik egy-egy barát, esetleg együttérző rokon. A megjelölt időben egy beavatott jóbarát kihívta a leányt egy szóra. A kaputól néhány lépésnyire állt az előkészített lovasszekér, amely felvetette a menyasszonyt, a lovak hajtója máris rácsapott a lovakra, s indultak is, ha volt megbízható hely a faluban, akkor oda, más esetben egy szomszéd községbe.

A megbékélés nem váratott magára sokáig. Legkésőbb a gyermek megszületése után a fiatalok hazakerültek. A leányt otthon megdorgálták, esetleg meg is verték a szülők, de az esettel járó fájdalmak, haragok elcsitultak és meg lehetett tartani a szerényebb kivitelű házasságkötést, lakodalmat, melyet az egyház a szokásos szertartás keretében meg is áldott.

A szülők akarata, végzése alapján létrejött házasságok nem mindég voltak tartósak. A társadalmi, gazdasági és egyéb szempont szerint egymáshoz kényszerített fiatalok valameddig együtt éltek, aztán otthagyták egymást, s ha mód volt rá megkeresték, megtalálta az igaz szeretőt a legény s a leány is.

Család – gyermek

A vallási hagyományok a múlt jelzései a jelenben a jelen számára. Segítség és erőforrás; lehetőség és ösztönzés a nagy omlások utáni megmaradásra, talpraállásra. Elsősorban mindig a családban és ezáltal magában a társadalomban.

A család nélküli ember családon kívüli ember. Nincs élő kapcsolata a hagyományátszármaztatás csatornáival. Igaza van a római katolikusoknak, hogy minden nap egy szent életével kapcsolatos. És igaza van a reformátusoknak, hogy Isten minden napja szent. A néprajz igyekszik különböző rendszerezéssel körülhatárolni a hagyományokat, mint például jeles napok, ünnep- és hétköznapiak stb., de a hagyományok gyökerét szétszedni nem lehet. Például az Újesztendőnek a megünneplése nem szakítható el az időtől, az Őesztendőtől, de a közösségtől, elsősorban a családi kerettől sem. Éjfélkor egy székről ugranak bele az új esztendőbe, de ugyanennek az ünnepnek

a keretében történik a férj- és időjósítás, valamint a harangozás, az ártó szellemek űzése, a számadáskészítés, istentisztelet, a hagyományos ételek-italok bőséges fogyasztása stb. És ebben a csodálatos időben szerepe, helye van gyermeknek, fiatalnak, felnőttnek, öregnek, embernek, állatnak egyaránt a falakon belül és kívül.

Az egyénnek a néphagyománnyal való érintkezése, illetve a néphagyomány hatása az egyén életére az időtlen időben kezdődik. Lényegében készen várja a megszületendő gyermeket, hogy oltalmába vegye, önmagával megajándékozza. Magának a világnak kell léteznie, hogy elhangzhassék a parancs: "Szaporodjatok és sokasodjatok, és töltsétek be a földet" (I. Mózes, 1:28), de úgy, hogy mindenki azt a földet, mely szülőföldje, hazája mívelje és őrizze" (I. Mózes, 2:15).

Az Istenről, szeretetről, jóságról, emberségről az anya beszél először a gyermeknek, s ő maga a saját életmegosztásában példázza is a romantikusan pelikánsorsnak ábrázolt emberi hivatást: a felebaráti, emberi szeretetet, a társadalom békés, emberhez méltó életszolgálatát, építését.

A múlt évszázad utolsó évtizedeiben Bukovinában nem volt ritkaság a sok gyermek. Családonként 4-5-6 gyermek volt az általános. Akkor még nem volt gyermekkorlátozás. A gyermeket Isten áldásának tekintették. Az állapotos asszony áldott állapotban volt s a megszületett gyermeket megkeresztelték, hat hét után pedig "kiavatódás" (kolozsna) következett.

A mélyen vallásos és erkölcsös élet következménye a bő gyermekáldás – írta László János. Ma már nem mindenki él eszerint, de sok esetben ma is, ha egy anya magára kell, hogy hagyja a csecsemőjét, rózsafüzért, szentképet tesz a pólyájára. Az is szokásban van, hogy a kisbaba csuklójára valamelyik szentnek a megáldott érmét kötik, mert ez megóvjá a gyermeket a gonosztól.

A gyermekáldástól való tartózkodás nagy bűn volt. Most is az, de a fiatalok azzal nem törődnek *"a munkába járó asszonyok pedig muszáj csináljanak valamit ... azért is van annyi beteg asszony. Még jó hogy megvénültem"* – mondja egy idősebb asszony. Mint rossz ízü emlék él az idősök tudatában a fogamzásgátlás régi praktikája: a nők – még házasságban élő asszonyok is –, hogy megszabaduljanak a terhességtől, *"felszúrkálták a testüket papsajtyökérrel, a férfi pedig a csűrben csépett és a csűr előtt szórt, szelelt"*. A terhességtől való szabadulásban a régi időben a guruzsló asszonyok igyekeztek segíteni, de nagyon nagy titokban. Ilyen dologról még beszélni sem illet. Vallásos ember nem is foglalkozott effélékkel.

Az ikrek szenzációt jelentenek, mivel érthetetlen módon nagyon hasonlítanak egymáshoz. Egy fiatal asszonymak ikrei születtek, de az egyik gyermek születés után rövidesen meghalt. Az anya a másikat nagyon féltette. Egy asszony tanácsára reggel, napfelkelte előtt egy cseréptálba melegített tejet tett és abból keresztvető mozdulatokkal megmosta a kisded fejét. A gyermek megmaradt és jó keresztény lett belőle.

A meddőség nagy gond, sok fájdalom. *"Mindent megettünk megmozgattunk, imádkoztunk, böjtöltünk, búcsúra jártunk – eredmény nélkül. Nem tudunk beleavatkozni az Isten dolgaiba."* Egy magtalan család úgy segített magán hogy a rokonságból fogadott magának gyermeket.

Születés – keresztelés – vallásos nevelés

A gyermek születése családi öröm, melyet a rokonok, ismerősök is számon tartanak. Az új egészségügyi lehetőségek biztosítják a szülés egészséges, veszélytelen lefo-

lyását. A szakszerűen felkészült védőnők feleslegessé tették, teszik a bábaasszonyok munkáját, kik többnyire kihaltak, csak emléküik él az idősebb generáció tudatában.

A család minden tagja készül a nagy eseményre. Az iskola elhagyta a gólyameséket, s ezzel az anyák tiszteletét, szeretetét erősítette, erősíti. A gyermeket "csinálják" és aki már csinált, illetve szült gyermeket, az a közösség megítélésében tiszteletreméltó cselekedet hajtott végre. Vallásos érzülettel követik az eseményeket és mindenki reménységgel várja a szülést: *"legyen az ami lesz (fiú vagy leány), csak a jó Isten őrizze meg az anyát és a gyermeket"*.

A szülő asszony látogatása a szülőotthon rendje szerint alakult, de a komák, barátok s ma már a nők is szívesen koccintanak az apával. Otthon, de gyakrabban a vendéglőben, lopva a munkahelyen is. A keresztkomák a legtöbb esetben a násznagyok. Mellettük lehetnek más komák is. Az első látogatáskor az anyának virágot, a férfinak italt visznek. A komák félkéz kosárban "rodinát" visznek. A rodina tyúkhúsleves, hosszú vékonylaskával, egy üveg köménymagos pálinka (régebben ízesítették szentjánoskenyérrel, datolyával, mandulával is), tejeskalács, mákos-, tehéntúrós rétes. A komák nem egyeztették, hogy mikor ki visz rodinát. Mindenki vitt egyszer vagy többször, míg a szülőasszony fel nem erősödött. A régi időkben gyertyára csavart méterárut is vittek, ingnek, fehérneműnek valót. Szülés után a szülőanya hat hétig nem tehetette ki a lábát az utcára. Első útja a templomba vezetett *"kiavatódásra"*. A szülés után hálaadás, és Istenhez forduló jókívánságok hangzanak el, az anya, az apa és egymás életére.

A gyermek nevelésébe beavatkozik a közösség. Egy római katolikus székely leány ortodox férfihoz ment feleségül, az egyházi esküvőt – a házasság megáldását – a férfi vallásos szüleinél tartották meg, de gyermeküket a római katolikus egyházban kereszteltették meg. Mivel a háznál románul folyt a társalgás a gyermekek értették ugyan a magyar beszédet, de beszélni csak románul tudtak. A kománék, rokonasszonyok, akik hagyományos feladatuknak tekintették a bevett egyházi rend betartását és betartatását, megfigyelték, hogy a fiatalasszony se nem viszi, se nem küldi gyermekeit (keresztgyermeküket) a rendszeresen tartott hittanórákra. Két kománé meglátogatta az anyát és számonkérték közömbösségét. Szavaik kemények voltak: *"Hát te a gyermekeiddel sem törődsz? A te testedet eladtad, de a gyermeked lelkiüdvösségeért felelős vagy! Nem is érdemled meg, hogy Isten gyermekkel áldjon meg. Aztán később sírhatsz, ha semmi sem lesz belőle, de akkor már lehet, hogy késő lesz."*

Az anya kötelessége az ún. *valláserkölcsi nevelés*. Ő tanítja meg a köszönésekre: *"Dicsértessék az Úr Jézus Krisztus! Békesség Istentől!"*, az imákra. Így imádkoznak étel előtt:

*Jövel Jézus, légy vendégünk,
amit adtál áldd meg, kérünk! Amen.*

ennek folytatása is van:

*Adj a szegény embereknek,
akik fáznak és éheznek! Amen.*

Étel után:

*Aki ételt, italt adott,
Annak neve legyen áldott. Amen.*

*Hál' Istennek jól laktam,
Ételt, italt iót kaptam.
Mára is volt elegendem,
Másnak is adj Istenem! Amen.*

Reggeli ima:

*Hozzád száll fel Istenem!
Te őriztél meg az éjjel,
Maradj ma is énvelem.*

*Téged áldlak és imádlak,
Mint szerető gyermeked.
Szívem csakis azt akarja,
Ami kedves Tenedek!*

*Édes Jézus adj kegyelmet,
Őrizz engem szüntelen,
Hogy egész nap Neked éljek
Tiszta szívvel büntelen.*

*Szűz Mária Jézus anyja
Te mindnyájunk anyja vagy.
Oltalmazz meg minden bajtól,
Kísértésben el ne hagyj! Amen.*

Esti ima:

*Oh, édes Istenem, hálát rebeg lelkem,
Hogy egész napon át úgy szeretted engem.
Bánom sok vétkeket, Szent fiadnak vére
mossa meg kegyesen szívemet fehérre.*

*Virasszon felettem gondviselő szemed,
Kérlek óvd ez éjjel testemet, lelkemet.
Szűzanyám s őrangyal legyetek énvelem,
Ha Ti rám vigyáztok, nyugodt lesz éjjelem. Amen.*

A római katolikus gyermek kilencedik évét betöltött korában lehet elsőáldozó. Az áldozás módjára a plébános készíti elő. Alkalma az áldozócsütörtök. Az utóbbi időkben – a körülményekhez alkalmazkodva – áttolódhat az időpont a pünkösdi ünnepkör más napjára. Az áldozó leányok öltözete fehér ruha, cipő fejükön fehér mirtusz vagy gyöngyvirágkoszorú, és hosszú fátyol; a fiúké rendes tiszta ruha.

Bérmálásra a tizenegyedik életév betöltése után kerülhet sor. Bérmaszülőnek a gyermek azt választja, akit ismerősei közül legjobban szeret, aki római katolikus vallású és egyházi áldással és esküvéssel házas. Bérmálás napján a bérmaszülő meghívja

otthonába a gyermeket és valamilyen értékes dologgal ajándékozza meg (pl. rend ruha, nyaklánc, gyűrű, fülbevaló). E nap után közeli rokoni viszony jön létre közöttük, a gyermek a bérmaszülőket "tatának", "mamának" szólítja, s ők lesznek házas ságkötések a násznagyok, ők örködnék, hogy a fiatalok vallási szempontból is kíváncsot házasságot kössenek. A bérálás nem azonos a konfirmációval, mert a bérálás szentség, a konfirmáció pedig vallástétel, melyet az ifjak templomi gyülekezet előtt tesznek.

A vallásos nevelés végzője a családi kereten kívül, de azzal egyértelműen a közösség. A néphagyományok gyakorlása a jeles napok, ünnepek megtartása vallásos ihletű. Ez egyaránt jellemző a római katolikus és református emberekre azzal a különbséggel, hogy az előbbieknél több, az utóbbiaknál lényegesen kevesebb ünnepük van.

Halál és temetés

A betegek mindég szívesen veszik, ha papjuk meglátogatja és lelkileg erősíti, vigasztalja őket.

A halál közeledtének jelei vannak, melyeket figyelnek a hozzátartozók és megkérdezik a beteget, akarja-e, hogy elhívják a papot. Van aki azt válaszolja: nem, nem akarok még meghalni. Más kéri az utolsó kenetet vagy az úrvacsorát. Az öntudatvesztés idején a római katolikusok összeszedezik a beteg kezét és abba égő, szentelt gyertyát raknak. Ha nem tudja biztosan tartani, akkor egy, a családhoz tartozó nő segít az összekulcsolt kezét átfogva tartani. A helyiségben néma csendben a gyertyát tartó nőre figyelve imádkoznak. A halál beálltával lefogják a halott szeméit és olyan súlyú pénzt tesznek rá, ami a szemhéjat lenyomja. Régebben a család rangjának, tartásának megfelelően réz vagy arany pénzt alkalmaztak és felkötötték a halott állát.

Sűrű, sok gondú, fájdalmú idő ez. A halált nem lehet megszokni. A római katolikus vallásúakat a meghalt lelkiüdvéért való szolgálat irányítja, a reformátusokat a fájdalom és a világ szája. Az utolsó kenet, a gyertyagyújtás és minden temetéssel kapcsolatos művelet komoly, vallásos lélekkel végzett szolgálat.

A fába, kőbe, márványba vésett vagy ércbe öntött szavak, jelzések (A.B.F.R.A., Feltámadunk!, Nyugodj békében, A viszontlátásra stb.) a virágos sírok és az egyre díszesebb sírkövek a halál közelében elvesztik fontosságukat. Tudva, tudat alatt a lélek létének kérdése készlet cselekvésre.

Van aki "látta", hogy a halott kezében lévő gyertya lángja meglobbant, amikor a haldoklóból "kiszállt a lélek". Más a front emlékeit emlegeti: *"ott igazán sok halált láttam, de lelket egyet se"*. A középutas véleménye: *"aki hisz a lélekben, annak van, aki nem hisz, annak nincs"*.

A hagyományokat azonban be kell tartani, mert azok az ember leghűbb társai. Nincs olyan helyzet, alkalom, hogy magára hagynák az élet és halál nagy kérdéseivel küzdő embert. A halál beálltakor megállítják az órát, letakarják a tükröt, ablakot, átrendezik a ravatoló szobát és gondoskodnak, hogy a halott mellett mindég égjen szentelt gyertya. A halott körüli teendőket a rokonok látják el. Említésre méltó, hogy ilyen helyzetekben a román szomszédok, ismerősök is nagy együttérzéssel segítkeznek.

A halott fürdetése, öltöztetése női feladat. A legtöbb asszony ötvenéves kora körül előkészíti és féltve őrzi halotti ruháját. A fiatal lányok halotti ruhája fehér.

A felravatalozott halott mellett jobb és bal felől állandóan ég gyertya. A szobában naponta kell seperni, de a szemetet nem szabad kivinni a házból, hanem a ravatal alá kell seperni.

A halálesetet jelenteni kell az államnál, és egyházi szertartás igénylése esetében az illetékes egyháznál. Napjainkban a ravatalozása temetőekben lévő kápolnában történik. *Déván* minden felekezetnek van temetője, kápolnája. Sokan, különösképpen a telepi házába elhunytak hozzátartozói a háztól való temetést igénylik. Ezekben az esetekben élnek tovább és mentődnek át a jelenbe az ősi temetési szokások, hagyományok.

A halottnak való harangozás "*szaggatással*" kezdődik. A harangozásnak az egyház által megállapított díjazása van. Lehet napi 1-2-3-szori harangozást igényelni, de harangozás nélkül nincs egyházi temetés. Bizonyos, külön elbírált esetekben lehet harangoztatni a távolban elhunyt temetésén is. A harang szavára a római katolikusok keresztet vetnek, a reformátusok megemelik a kalapjukat.

A temetés az egyházi rend, liturgia szerint történik. A gyászbeszédet követő név szerinti búcsúztatás egyre ritkább, mivel "inkább rikattat, mint vigasztal".

Tor, torozás általában nincs. Szokás azonban, hogy a temető kapuján belül – régebben a halottasház kapujában – megkínálják a végtisztességen résztvevőket egy szelet erre az alkalomra sült kenyérből és egy pohár "köményessel" "a halott megkönnyebbülésére, lelki üdvére".

Idősebb emberek emlékeznek arra az időre, amikor a halottas háznál ilyen alkalomkor paszulylevest főztek, módosabb háznál, ahol asztalt is terítettek, bő étkezés, (húsleves, töltöttkáposzta), italozás (bor, pálinka, "nagy hangulat") is volt. Voltak emberek, akik alig vártak egy-egy tort, hogy ott egyenek, igyanak. Emlgették a megholtat: "ilyen-olyan ember volt". Egy idős ember torán az egyik torozó azt javasolta: "énekeljük el a megboldogult nőtáját, mert világeletemben jó nótás ember volt". El is énekelték az "Akácós út"-at, pedig az "világi nótá".

Amikor a koporsót az egyházi szolgálat után leeresztik a gödörbe a lelkész elsőnek dob földet a koporsóra, miközben hirdeti: "porból lettünk, porrá leszünk". Ezt követik a temetésen részt vevők is. A nyitott sírba dobják a karszalagokat, virágot és ritkán – többnyire az ortodox vallásúak – aprópénzt is.

Az elhantolás után a sírásó lapátjával keresztalakban ráüt a sírra: "Isten nyugtassa".

Egyre gyakoribb, hogy a reformátusok is – különösképpen a vegyesházasságban élők – a temető kapujában megkínálják a végtisztességet tevőket egy pohár itallal, kaláccsal, téstával.

A gyász esetenként rövidebb, hosszabb ideig tart. Általában feloldódott a szigorúan fekete gyászruha viselete, helyette a férfiak a kabáthajtókán, a nők ruhájuk melletlen fekete szalagot, masnit viselnek.

November 1-jén a halottak napját ma már a legtöbb felekezet tagjai megünneplik. A reformátusoknál a sírokon való gyertyagyújtás nem általános, de az esti órákban a temetőben tartott istentiszteleten a felkérés a feltámadás ígését hirdeti, és a temető kapun belül felállított perselyben a gyülekezeti karácsonyfa-ünnepélyen részt vevő gyermekek megajándékozására perselyeznek.

A római katolikus temetőben az ott lévő kereszt tövében gyertyát gyújtanak, azok akiknek távoli, háborúban elesett, eltűnt halottjuk van, és mindazok lelkiüdvéért, akiknek senkijük sincs: "*mert a lelket megkönnyíti a gyertyafény*".

Déván nem fordul elő, de *Dévához* közel nézte, hallgatta végig egy kőfaragó, hogy egy férfi feleségének sír-keretére ülve ételt szedett elő és miközben a sírkereszt mellé a sírra öntötte az ételt, hangosan mondta: "légy nyugodt, én is nemsokára idejövök".

A nép hagyományai sohasem a jelent, hanem mindig a múltat igazolják. Abban a szobában, ahol egyik adatközlőm él, az ágyon az 1972-ben eltemetett feleségének a ruhája van kiterítve. Sötét ruha, fehér kötény, a szívtájon imádságos könyv, a fejrésznél a mellre hajló olvasó. Megdöbbenő látvány. "Tetszik látni?! Ennyi maradt nekem belőle." Időtlén mélység jelentkezik a halott emlékének ebben a megőrzésében. Éppen úgy lehet gondolni a halott földi továbbélésének hitére, mint a hazajáró lélek gondolatára. És mindenekelőtt a halállal szembeni titokzatosságra, félelemre. Itt azonban csak kapcsolattartás, egyedi emlékezés jelentkezik.

A múlttal való kapcsolattartás eszközei a képek is. A falakon, éjjeliszekrényeken, asztalokon egymásra utalva függenek, állnak a színes litográfiák Jézusról, Máriáról, Szent Antalról, tanítványokról, néhol Munkácsy-reprodukció, s a betelepülés korának fényképei.

Az ünnepkörök, jeles napok hagyományairól a század elején megjelent közlések és a mai idősebb emberek szórványos emlékezései egyértelműen arra engednek következtetni, hogy amikor a *dévai* telepes székelyek kimozdultak Bukovinából és letelepedtek *Déván*, az életüket és minden élet megnyilvánulásukat meghatározó erővel formálták a mindennapi életükkel szorosan egybefonódott vallási hiedelmek, szokások. Mindennek a "kosarakba gyűjtése" sokkal nagyobb és igényesebb feladat, mint ami jelen körülmények között elvégezhető lenne.

Áttekintésünk sem vállalhat többet, minthogy ízelítőt nyújtson népünk egy sok megpróbáltatást viselt csoportjának életéről, mely idegen tájakon, ellenséges környezetben, konkrét erkölcsi és gazdasági támogatás nélkül keresztyénységének és népi vallásosságának oltalmában, erőforrásából élni, megmaradni tudott.

A téli és tavaszi néphagyományokról készített tanulmányom folyamatban van, de szükségesnek látom ismételni, hogy a kíváncsú felmérés a mai napig is hiányzik. Történelmünk és korunk megtanított arra, hogy ne csak a "tökéletesen" elvégzett munkát, hanem már azt is eredménynek minősítsük, ha hírt tudunk adni magunkról, múltunkról, a reánk bízottakról.

A *dévai* székely telep házainak bontása és lakóinak tömbházakba való beköltöztetése egyaránt veszélyt jelent a múlt hagyományaira és megsemmisülést a régi gazdasági felszerelésekre, használati tárgyakra, képekre, könyvekre is.

Ezen az úton hatalmasan halványul az apákra, ősökre való emlékezés megtartó ereje, ami kérdésessé teheti, teszi az új generációk etnikai identitását is.

Irodalom

KIS-VÁRADY Gyula: A bukovinai székely falvak. = Ethnographia, 44. 1933. 131-139.p.

KOLUMBÁN Samu: Babonás hiedelmek a *dévai* csángóknál. = Ethnographia, 15. 1904. 35-42.p.

KOLUMBÁN Samu – MAKAY Jenő: A *dévai* csángók népdalaiból. = Ethnographia, 15. 1904. 462-474.p.

LÁSZLÓ János: Bukovinában élő (élt) magyarság és kirajzásának története 1762-1914-ig.
/kézirat/ é.n.

A Magyarság néprajza, I-IV. Budapest, 1933-1937.

SEBESTYÉN Ádám: A bukovinai andrásfalvi székelyek élete és története Madéfalvától napjainkig. Szekszárd, 1972.

SZABÓ Imre: Csángó székely telepések lakása és lakásberendezése. = Néprajzi Értesítő, 4. 1903. 208-221.p.

SZABÓ Imre: Csángó székely népviselet és táplálkozás. = Néprajzi Értesítő, 5. 1904. 69-84.p.

SZABÓ Imre: A dévai csángó székelyek karácsonya. = Néprajzi Értesítő, 6. 1905. 12-24.p.

SZABÓ Imre: Dévai székely csángók haziipara. = Néprajzi Értesítő, 10. 1909. 180-189.p.

A református vallás szerepe a magyarságtudat őrzésében a szlavóniai Szentlászlón és Kórógyon

Molnár Ambrus

Dolgozatom célja az említett szlavóniai magyar református falvak vallásos életének, ma is élő vallásos szokásainak – a teljesség igénye nélkül való – bemutatása. 1984 nyarán jártam az *Eszék* környéki négy magyar faluban, *Kórógyon*, *Szentlászlón*, *Harasztiban* és az *Eszékkal* ma már teljesen összeépült és annak egyik kerületeként ismert *Rétfalun*. Gyűjtést azonban csupán Harasztin és Szentlászlón végeztem.

A *jelen* bemutatása előtt azonban szükségesnek tartom a *múlt* felidézését is, hiszen a szlavóniai magyar reformátusságnak múltja és jelene együttesen mutatja meg – a nagy, idegen nemzetiségi és a vallási tengerben lévő kis *szigetmagyarság* anyanyelvében, vallásában való megmaradásának – magyarságtudata és református hittudata megőrzésének titkát.

1. Szlavónia reformációja

Szavónia területén, a régi Verőce vármegyében *Eszék* és *Verőce* városok vidéke a mohácsi vésztől, tehát 1526-tól kezdve török hódoltsági terület volt. Ez a tény nagymértékben megkönnyítette itt a reformáció terjedését.¹ Köztudott ugyanis, hogy a török jobban eltűrte a protestánsokat, mint a katolikusokat. Így a reformáció tanítása már a 16. század elején eljutott erre a területre és kedvező fogadtatásra talált, mivel a vidéken igen sok magyar élt. Az új hit tanítói főleg Tolnából és Baranyából való magyarok voltak.

A reformáció terjedésének kedvezett az is, hogy szerémi katolikus püspök – aki még 1533-ban arra kérte VII. Kelemen pápát, hogy tegyen valamit a protestáns hit terjedése ellen, "*mert Luther követői majdnem az egész országot elborították ...*" –, Brodarics István az 1530-as évek végén maga is egy kicsit lutheránus volt, ("*aliquantum Lutheranus fuit*") pártolta a papok házasságát és nemigen tisztelte a szentképeket.

Ilyen kedvező körülmények között Szlavóniában a városok és falvak lakói – nemcsak a magyarok, hanem a horvátok is – tömegesen fogadták el az új hit tanításait, és alakultak át eleinte a lutheri, majd később a kálvini irányzatú reformáció szellemében reformált egyházakká.²

Legismertebb és legnagyobb hatású reformátora ennek a vidéknek *Sztárai Mihály* volt.³ Szlavónia működésével kapcsolatban azt tartotta fenn az emlékezés, hogy réme volt a katolikus papoknak és ferencrendi szerzeteseknek. *Lampe* is úgy emlékezik meg róla, szinte közmondássá vált, hogy Sztárai "reformátói büntetést" alkalmazott az új hitet befogadni, és annak szellemében tanítani vonakodó katolikus papokon. Ez ab-

ból állott, hogy a papokat teknő alá rejtette és a teknőre három asszonyt ültetett. Csak akkor szabadulhattak meg, ha engedtek az "Evangéliumnak".⁴

Sztárai legfőbb segítője Szigeti, vagy Eszéki Imre (Zigerius), aki 1545-ben Wittenbergből hazatérve előbb Tolnán, majd Alsó-Baranyában és Szlavóniában működött.⁵ Sztárai és Eszéki reformátori munkássága idején a ferencrendi szerzetesek a reformáció ellensúlyozására a katolikus hitre való visszatérítésen, illetve a régiben való megmaradásért munkálkodtak. Mindkét fél a maga meggyőződése szerint magyarázta a Bibliát. Ez természetesen zavart keltett a lakosság körében. A vitás kérdések eldöntésére hitvitákat, zsinatokat tartottak, előbb 1550-ben Vaska-Szentmártonban, majd 1551-ben Tordafalván (Tordnici) "Valkó és Vuková" között.

A vaskaszentmártoni zsinatot Dervis bég, a török szultán pécsi és vidékbeli helytartója azért hívta össze, mert "a közelebb elmúlt napokban a vaskaszentmártoni polgárok lelkészekkel együtt megjelentek előttünk és tudatták velünk, hogy lelkészeik az Isten igéjét egymást megcáfolva tanítják és e miatt két részre szakadtak, mert az egyik ezt, a másik azt prédikálja".⁶

A viatakozás – melyen a törökök is jelen voltak – a reformátorok győzelmével végződött. Tárgya főleg a bőjt és a papok házasságának a kérdése volt. Ezeket a vitákat írta meg Sztárai drámai formában.⁷

A reformáció híveinek győzelme következtében a vidékbeli ferences kolostorok elnéptelenedtek, mert a szerzetesek elmenekültek. Ekkor pusztult el többek között a szentlászlói ferences kolostor is. A szerzetesek közül azonban nem mindenki ment el messzire, hanem sokan a közeli erdőségekben találtak menedéket. Egyesek szerint a zsinatok tartásának egyik célja az elrejtőzött papok előcsalogatása volt. Ezért tartották volna 1551 pünkösdjén a tordinci (tordafalvi) zsinatot is. (A helység Kórógy szomszédságában ma is meglévő Kisfalu, ahol néhány horvát család ma is református.)

Sztárai a Dráván innen és túl mintegy 120 egyházat formált. Ezek között jelentős számmal voltak horvátok is. Mind kevesebb lett a katolikusok száma. Sztárai megszervezte a baranyai szuperintendenciát, melynek negyedik senioratusa (egyházmegyéje) lett a szlavóniai. "*Tractu Valkonensis inter Savam et Dravum flut*", vagy más elnevezéssel: *Districtus Valkonensis olim seu Posgaviensis, seu Posegiensis*. Székhelye a horvátok által lakott Tordinci, magyarul Tordafalva. Első esperese (senior) Tordafalvi Mihály – "*Michael Tordafalvi, Past. Eccl. Patriae Tordafalvensis, et Senior*." – volt.⁸ Ehhez az esperességhoz tartozott Eszék, Kórógy, Szentlászló, Haraszi és még 18 helység, melyek között több a Száván túl volt és horvát vagy szláv lakosai voltak.

Segítették a reformáció terjedését a katonai parancsnokok, a földesurak feleségei, például Ártándy Hedvig, egy bihari nemesasszony, aki Szlavóniába ment férjhez. Támogatták a magyar városok is, Debrecen, Kolozsvár, ahol szlavón ifjakat is tanítottak, hogy szülőföldjükön és anyanyelvükön hirdessék az igét, mert Szlavóniában akkor "úgy a magyarok mint a szlávok félelem nélkül hallgathatták Isten igéjét".⁹

Sztárai utódai – egy Eszékről származó István, aki 1558-ban Wittengergben tanult, majd később Skaricza Máté – tovább folytatták a megkezdett munkát, de a 16. század második felében már nem tudtak olyan eredményeket elérni, mint korábban. A ferences szerzetesek visszatértek és egyre nagyobb erővel indult meg az ellenreformáció. Először a horvátokat térítették vissza. A ferences térítők jelentéseiből tudjuk, hogy a 17. század elején már nemcsak lutheránusok, hanem kálvinisták is voltak – különösen a magyarok között – Szlavóniában.

A 17. század végére szinte alig maradt néhány Sztárai reformált egyházközségeiből. A térítés és üldözés ellenére 1698-ban még 18 kálvinista falut találunk Sztárai egyházterritóriumán a Valkói districtusban. A horvát történetírók a kálvinista

magyarokkal kapcsolatban rosszállóan emlegetik, hogy jó barátságban éltek a törökökkel. A magyarok szempontjából viszont megmaradásuknak egyik elősegítője volt ez a magatartás. *Kórógy, Szentlászló, Haraszi, Rétfalu* lakossága úgy maradt meg, hogy többször is nem a török elől, hanem az erőszakos térítés elől a közeli mocsarakba futottak.

A karlóczai béke Szlavóniát a Habsburgok uralma alá juttatta. Törvényt hoztak arra nézve, hogy a visszahódított földeken csak katolikusok lakhatnak. Ennek ellenére 1702-ben még mindig több falu lakossága kálvinista *Eszék és Valkó* környékén.¹⁰

2. Adatok a gyülekezetek 18–19. századi történetéhez

Bizonyos fokú enyhülést jelentett II. József Türelmi Rendelete. A határőr-vidéken több evangélikus egyház alakul, és több helyen a katolikusok és a protestánsok között jó a kapcsolat. Eljártak egymás istentiszteleteire, lakodalmakra, komaságot vállaltak egymásnál, míg a pápa 1779-ben meg nem tiltotta ezeket.

A református gyülekezetek anyakönyveibe a 18. század második felében tett feljegyzések is tükrözik a földesurak és megyei hatóságok jóindulatát és segítségét, különösen a templomépítésekkel kapcsolatban. "*Harasztiban az elmúlt esztendő végén* – írja 1769.február 28-án Dömény József prédikátor Rétfalun – *azaz novemberben a mi részünkről egy szép templom szenteltetett föl. Kórógyon is a NGS szerémi V. Ispán úr nemcsak megengedte, hogy a templom romladozását építsék, ha nem parancsolta is, hogy kőből rakják fundamentumot.*" A templom mellett a harangláb 1787-ben épült fel. "*A nagyobbik harang vétett is a toronyba helyzetett 1775-ben Istóka Dávid nagy Biróságában.*

A Parochiális ház Építetett 1776-ba Illyes János nagy Biróságában. A mostani kőtoronynak és Templomnak a Fundamentoma lehetővéhott die 13 November 1793. El végeződött die 24 Octobris 1795. A templomba be mentünk die 1. Novembris és Predikállomttam. Pető István m. k. A köműves 498 napok alatt dolgozott és végezte el a köművesi munkát. Annyira ment a napszám.

A kő pinczét tsinálták 1795-ben Eszéki köműves tsinálta 8 napok alatt."

A rétfalui prédikátor Dömény József a püspökhöz írt levelében beszámol arról is, hogy "*Ngs Földesuraink és Ns vármegye vallásunk gyakorlásának szabadságát nemcsak megengedték, hanem segítették is, mint Ngos Fő Ispán Mark Pejátsevits földesurunk 1756-ban templomunknak kőből lett építésében, azután következő Ngs. Pejátsevits József zsindelezetetésében, harangok hozattatásában: Tis V. Ispán Adamovits János Uram székek csináltatásában.*"

"Az 1774-dik Esztendő előtt még a Sz. Lászlói Templomnak igen régi formája volt, azt faragták ki belőle némellyek, hogy Pál apostol a Sz. Lászlói Templomban prédikállott. Ha már ez igaz volna, úgy Rómával és a keresztyén Vallást bé vett legrégibb Ekklesiákkal vetekedhetne Sz. László. De hogy azoknál sokkal is újabb azt állítja ama bizonytalan Documentum, melyet a Sz. Lászlói legrégibb Matrixnak leg első levelén Notabenében még most lehet olvasni "NB A Szent Lászlói Templom építetett leg először Ao 1218 a melyet ki tanulván Connotált."

Kórógyon "templom építetett 1778-ban téglából. Az idén pedig kívül belől reparáltatott, a börtözött és három karok Ujjonnan kifestettek igen díszesen és most a legjobb állapotban van. Sajnáljuk hogy Orgonánk nints ámbár Tornyunk grof Eltz Imre Ő Excel-

lentiájának a Vukovári Uradalom örökös abban pedig kórógynak is kegyes, tisztelettel és háládatossággal említendő Földes Urának ajándékából Orával diszlik.

Pali István idejében ugyan azon 1778-dik Esztendőben, Felséges Istenünk ditsőségére, Ditsőségesen Országló Kegyelmes Király Asszonyunk Mária Theresia Kegyes Engedelméből, Tekintetes Vármegye és Dominális Tisztein nevezetesen Ttes Cseh Mihály Méltóságos Groff Eltz örökös földes Urunk Plenipotentiariussának, protectiojok, irántunk való ritka Szeretetek, directiojok által ezen Rft a kórógyi Ekklesiának tulajdon költségén épített Templom tégiából és annak tetejére egy kis veres Torony. Ez le vágattatott a R. Cathol. Atyafiak parantsolatából azon Ats által, a ki tsinálta. Ugyanakkor tsináltattam az ur Asztalát is. Vettem egy Zöld Sellyem Abroszt, egy Sellyem Keszkenőt egy fejér Abroszt, egy Aranyos Poharat Tsináltattam. Bali János öreg Biróságában, mellette szolgáló, Gyöke Miklós, Ferentz István, Ambrus János, Palkó István, Martin János, Csurman István Eskütt Embereknek, cooperatiojok által.

A Templom felszentetett 29-dik Novemb. Prédikállott Tiszteletes T. Peleskei János Uram mostani Daróti Predikátor a 27. Solt 4 dik Vers és Tiszt. T. Debreczeni János uram. Haraszi mostani lelki Pásztor a Solt. 84. 17. V."¹¹

A 18. században a református közösségek igen szigorúan büntették a káromkodást, a lopást, de leginkább a paráznság bűnét; ám ügyeltek arra is az eklésia és a falu előljárói, hogy csak akkor büntessenek, ha az elkövetés valóban bizonyítható. Ezt tanúsítja a kórógyi anyakönyvbe feljegyzett eskütétel 1791-ből: "Forma Juramenti: Az Igaz Isten Atya Fiu Szentlélek, teljes Sz. Háromság egy bizony Isten tégedet úgy adjon elő menetelt úgy adgya meg a mennyei országát látnod, hogy mint szemmel láttott dolgot, úgy erősited sem nem irigységből, sem nem haragból vagy bosszuságtételből, hogy Hegedüs Dávid felment Ferencz István ágyába és Ferencz Istvánnak feleségét megparáznásította. Isten Tégedet úgy segélyenn ..."¹²

Verőce vármegye követe az 1832–36. évi országgyűlésen felszólalt a protestánsok ügyében. Elmondták, hogy sok protestáns van közöttük és ezek mind példás életű emberek. A "Tömerdek baj megszüntetésére és hogy Szlavónia az óhajtott virágzáshoz juthasson" meg kellene adni a protestánsoknak a birtoklás és a közhivatal-viselés jogát – javasolta a vármegye küldötte.

A javaslatot nem is tárgyalták és csak nagyon lassan szűnt meg a protestánsok üldözése. 1852-ben engedték meg, hogy a protestánsok észéki polgárok lehessenek. Az 1859-ben kiadott császári pátens teszi lehetővé a protestánsok szabad letelepedését és vallásgyakorlatát Szlavóniában.¹³

A szlavóniai református falvak az első világháborúig a Dunamelléki Református Egyházmegyébe tartoztak. 1885-ben Szász Károly dunamelléki püspök generális vizitációt tartott a Baranyai Egyházmegye gyülekezeteiben. Meglátogatta – többek között – a szentlászlói és kórógyi gyülekezeteket is. Naplószerű feljegyzéseiből plasztikusan bontakozik ki ezeknek a református falvaknak az élete, mert nemcsak a hivatalos egyházi ügyeket intézte el, hanem megfigyelte és feljegyezte az ottani magyarok mindennapi életének néhány mozzanatát is.

Az alábbiakban részleteket közlünk Szász Károly feljegyzéseiből: "1885 május 4-én este Szentlászlóra mentünk, ahol másnap, május 5-én reggel szándékozunk végezni. A nép csaknem kivétel nélkül szintén tiszta református magyar, a késő esti óra daczára, ébren vár: lovasok fogadnak a határon, ki a korábbi hasonló kísérethez csatlakozva nagy tisztelettel vezettek be a faluba, ahol diadalkapu zöld ágakból fonva és sehyem kendőkkel s egyéb tarkaságokkal ékesítve, valamint a házakon, fákon, póznákon is hasonló diszítés (de amit csak másnap de. vehettünk szemügyre) s a legszivesebb fogadtatás várt (az elmaradhatatlan és sehol el nem is maradt harangszó kíséretében).

A község és lakossága módosabb a két szomszédjánál, ami nagyrészt — a most már idős — de még most is eleven és lelkierejében lévő érdemes lelkész (Nt. Kelecsényi Mihály) érdeme, a ki a XIII. sz. elejéről származott, bár azóta természetesen többször újított régi templom helyett, 18.000 forint költséggel egészen újat, szebbet, nagyobbbat építtetett, már előbb 1850-ben új iskolát s tanítólakot, mely ma is megfelelő, csak saját kényelmét hanyagolta el — s az 1833-ban épült, alacsony és rozszant paplak helyére nem sietett még mást építeni.

Reggel korán gyülekezett már a nép s alig várta a fél 8 órai harangozást. Begyűltünk a bármely kisebb városi gyülekezetnek is becsületére válandó templomba, ott az Urasztalához kilépve, az Ur segítségül hívása után körülbelül így beszéltem:

Mint kis sziget a tenger közepén, mindenfelől csapkodva a hullámok által, mint magános fa a pusztaságban hajongatva az erős szelektől, úgy állotok itt atyámfiai az idegen elemek közepett. Századok teltek el, mióta a reformáció és a magyarság e kisded közsiklját itt ellenséges szelek és hullámok csapkodják. A régiség homályába nyulnak be a ködölte emlékek, melyek arról szólnak, hogy már a XIII. évszám elején, az Árpádok korában itt magyar templom volt, a reformációnak Baranyában s a Dráva mindkét partján fellépése óta pedig a Kálvin tana itt állandó fészket talált. A régi templomból alig látszanak maradványok, — mindössze egy hatalmas kőküszöb, a századok lábnyomaitól elkoptatva — ami belőle megmaradt — a protestáns magyarság azonban fenntartotta s nemzedékről nemzedékre újra szülte magát. Megtartotta a nyelvéhez és hitéhez való ragaszkodást, és megállani segítette a fáradhatatlan munkásság mely őseiteknek — s nektek is őtánok — hiven megőrzött örökségnek — becsülésére méltó tulajdonságok mindenütt, kétszeresen is azok itt — a ti helyzetetekben. S e részben legjobb bizonyosság arra hogy ti munkások vagytok, a szomszédaitokhoz képest még ma is meglátható jobblét községetekben. E részben nincs is ellenetek panaszom, legalább általánosságban, ámbár lehetnek — s tudom hogy, fájdalom, vannak is közöttetek is olyanok, akikre legalább a józan munkásság dicsére nem illik reá. ... stb.

A hosszú templomi beszéd leírása után így folytatódik Szász Károly püspök beszámolója:

"Az Iskolában itt is csak külsőleg lehet örömrünk. Az iskolaépület jó, tágas, egészséges s aránylag elég jól fel is van szerelve. De az iskolalátogatás rendkívül hanyag. Még ezen a püspöki vizsgálaton is a gyermekeknek alig 2/3 része volt jelen. Az iskolamulasztás megrögzött rossz szokás, s szintén az is, hogy a tavasz nyíltakor tömegesen kiveszik a szülők az iskolából gyermekeiket, A tanító Hitre József, régi ember akinek az új tanmód-szerről fogalma sincsen. A tantárgyak közt papiroson szerepelnek ugyan az egyházkerületi tanterv által követelt tárgyak, de az olvasáson, egy kis számításán, a kátén és a zsoltárokon kívül alig valami tanítatnak s az is csekély eredménnyel, kivéve az olvasást, melyben az eredmény nemcsak kielégítő, de a többihez képest meglepő is.

A presbitériumot mindenek előtt az iskola ezen sajnos belállapottaira figyelmeztettem, szigorú intézkedésre kértem föl az iskolalátogatás szorgalmazását s a mulasztók szüleinek törvény szerinti megbüntetését illetőleg, a lelkész pedig az iskola szellemi részének vezetése és a tanító kellő utasítása tekintetében figyelmeztettem teendőire.

Felhívtam azután a presbitérium figyelmét a paplak rossz, rozszant s mindenképp alkalmatlan voltára és kértem, hogy miután a templom és iskola olyan szépen épültek, most már áldozatkészségüket megfelelő paplak építésére fordítsák.

Az egyház anya- és jegyzőkönyvei rendben találtattak. Meg kell jegyezmem, hogy az egyház levéltárát a püspöki vizsgálat alá eddig esett egyházak közül egyikben sem találtam oly jó rendben tartva mint itt.

Befejezván ezzel a püspöki vizsgálat déli 12 órakor, ebédig egy körültekintő sétát tettünk a faluban. A nép többnyire az utcákon, mindenütt nagy örömmel és lelkesedéssel üdvözölt. Megtekintettük a házak és utcák – már említett – sajátos feldíszítését, az ősrégi építkezés némely jellemző maradványait, jelesen a faragott fa oszlopokkal bíró házakat, éléskamrákat és ólakat, végre a határörvidék módjára itt is divatozó "házközösség" némely specimenjeit. A család fiai megházasodván, feleségeiket az apai házhoz viszik, néhol, kivált a jobb módúak, lányaikat férjhez adván, vejeiket vették magokhoz. Azontul a háztartás közös, de mindenik fiatal pár egy külön hálókamrát kap, melynek falai a női hozománnyal – a többnyire háziipar termékeiből kitelő vászon- és ruha-szőttesekkel van teleaggatva. A háztartást (a közös konyhát) a családi tanács által erre legalkalmasabbnak, legügyesebbnek talált fiatal asszonyok közül vezeti. Megtekintettünk egy pár ily közös háztartást s az abban lévő külön hálókamrákat, hol a lakók részéről mindenütt a legszívesb előzékeny fogadtatással találkozunk.

A nép szentlázslón úgy, mint a többi községekben, ép, egészséges, erőteljes és szépnek mondható. Megőrizte magyar jellegét, s a satnyulás egyáltalán nem látszik meg rajta. Szaporaság tekintetében sincs kifogás ellene – ámbár a magyar sehol sem mondható szapora fajnak. Ugyanaznap délután Kórógy volt látogatásunk tárgya. Szlavónia egyházaink közt ez a legnépesebb – most ugyan már csak 1016 lélekkel, de ezelőtt 1100-1200 lélek közt. Egykor a legvirágzóbb is társai közt, ma már azonban, fájdalom, minden tekintetben hanyatlott. Különös figyelmet érdemlő pont, melynek megövására sőt megmentésére mindent el kell követnünk. A nép, anyagilag rohamosan hanyatlik, s félő hogy az anyagi romlás az erkölcsit is magával hozandja. Az előtt az uraságtól (előbb Khevenhüiten, ma gr. Elek uradalom, Vukovár székhellyel) nagy terjedelmű legelőket birtak, oly pottom áron használatban, mely csak a birtokjog elismeréséül volt vehető s a százados használat folytán majdnem a zálogjog jellegével birt. A birtokrendezéssel az uraság visszavette tulajdonát s a népek az addig magáét, haszonbérben vagy megvételre megfelelő áron ajánlotta fel. A nép azonban a könnyű birtokláshoz szokva a haszonárt nehezen, a vételárat pedig éppen nem tudja megfizetni. A mit fizet a tőke kamatját alig fedezi a vételár tőkéje törlesztetlen marad, sőt némelyiknek – aki a kamatot sem bírja fizetni –, még növekszik. Ez az állapot, megrendítvén az anyagi helyzet egyensúlyát, azzal együtt elveszi a nép önbizalmát is s mindenben visszás állapotokat teremt. Áthat az egyházi élet terére is.

A nép súlyosabbnak érzi egyházi s iskolai terheit mint azelőtt, s vagy csak zúgolódva, vagy éppen nem fizeti tartozásait.

1874-ben behozatván az új iskolai törvény, a községek felhivattak: fenn akarják-e tartani felekezeti iskolájukat egészen a magok költségén, vagy inkább községivé teszi, hogy a községi vagyonból (első sorban a fogyasztási adó jövedelméből) fedeztessék annak költsége. A község házánál azt mondták, legyen az iskola községi, ezt a tanfelügyelő s általa a zágrábi közoktatási kormány is tudomásul vette, de az iskola tényleg még sem lett községivé. A tanítót most is a nép fizeti, mint eddig, a lukmával, s a presbytérium, valamint az egyházmegye és kerület, a felekezeti iskolának községivé átváltoztatásáról soha tudomást nem vettek. Mind a mellett a tanító (Kopa Imre) a falusi bíróval, tanfelügyelővel, megyei hatósággal trafikálva, uton-utfélen hirdette, hogy az iskola községi, s neki a presbytérium, egyházmegye, kerület nem parancsol s más ily badarságokat. E miatt a presbytérium jelentést tett az esperesi vizitációkor s folyamadott a tanító ellen az egyházmegyéhez. Az egyházmegye legutóbbi (f.é. április 14-i) ülésében vizsgálatot rendelt el, az ügy még folyamatban van, de a vizsgálóbíró velem közölvén a vizsgálatról készült jelentést, tudomást vettem róla, annál inkább, mert a mint értesültem, a presbytériumban is van egy kisebbség, mely a községi előljárók egy részével együtt, az iskolát községinek akarja.

A zavart, melyben ma senki sem tud eligazodni, nehézzé és veszélyessé teszi az a sajnos körülmény, hogy a lelkész (Sebestyén Pál) — derék s jóra való ember különben — régóta súlyos beteg s testi baja lelki tehetségeit is megtámadták: emlékező tehetsége, szellemi erője, munkaképessége, mindannyira fogyatékos, hogy az egyház vezetésére majdnem képtelen. Jelenlegi káplánja (Sedizi Frigyes) sokkal gyengébb, mintsem hiányát pótolhatná.

Minden állapotokról én már eleve értesülve, érkezünk után azonnal a templomba menve — mely új és diszes építmény, az előbbi kis, régi s roskadt templom helyétől messze, a falu közepén, míg a lelkészlak, régi rokkant állapotban, még régi helyén van, de ujnak a templom mellett építése mér el van határozva, — körülbelül a következőket szóltam a gyülekezethez:

Nagy kívánsággal óhajtottalak látni titeket Atyámfiai itt a magyar korona peremén, távol az édes hazától, távol egyházunk testétől, hogy meglássam: miképp álltok még a ti hitetekben, a ti régi erkölceitekben. Azt hallottam felőletek, hogy mindig a ref. egyházaink között nem csak lélekszámra, de különben is legelsők és legerősebbek.

Hallottam azt is, hogy vannak közöttetek bontrákozásoknak szerzői, a kik — hogy egyebet ne említek — még az Úr szolgáját is bántalmazták, s az ő testi erőtlenségeit ki-gunyolják. Elfeledkezvén arról, mily tisztelettel tartozunk a szenvedés iránt, melyekkel Isten a legjobbakat is közülünk gyakran meglátogatja.

De ami mindenek fölött fáj szívemnek, hogy míg oly nagy és eléggé nem dicsérhető — áldozatkészséggel s magatok megerőltetésével ily templomot építtettek, Isten dicsőségére, s iskolát a ti gyermekeiteknek az ismeretekben való gyarapítására az ősök nemzetiségében és hitében való megtartására — ezt a templomot csak gyéren látogatjátok, az iskolát pedig közületek némelyek az egyház testétől elszakítani s idegen kézre adni czélozták s így lassanként az idegen nyelv és érzés behozatalának az útját egyengették. Ezt a dolgot külön is meg fogom még vizsgálni, de nem mellőzhettem, hogy itt a gyülekezetben is fel ne hozzam s mindnyájotok figyelmét e merényletre föl ne hívjam, mely valódi vétség a tiz parancsolat elsője ellen: Ne legyenek tenéked idegen isteneid én előttem!

A beszéd, ima s megáldás után és az ének végeztével az iskolát látogattuk meg, összesen 100 a tanulók létszáma (44 f, 56 l) kik hat osztályba vannak sorozva: az egyház kerületi tanterv úgy ahogy meg van tartva, a horvát nyelv (mely itt kötelező tantárgy) tanítatik, de — különös — ez itt a kormány közegei sokkal kevésbé szorítják, mint vártam volna, még oly "névleg" községi iskolában sem. — A tanító ki inkább demagóg szerepében tetszik magának, s felfuvalkodottsága daczára még a helyesírásban is tudatlan, — középszerűnél is kevesebb eredményt bir felmutatni növendékeinél. Az iskolalátogatás is laza, rendetlen. — Az összetartó s vezérlő kéz hiánya, bizony mindenben meglátszik.

A püspöki vizsgálat a presbitériumban is többnyire kellemetlen dolgokkal volt kénytelen foglalkozni. Mindenek előtt tárgyalni kellett az iskola ügyét, de az e fölött uralkodó homályból itt sem lehetett több világosságra virradni mint főntebb előadatott. A tanító, midőn egyfelől az iskolai tanításban való csekély eredmény miatt érdeme szerint megróvatott, kérdőre vonatott egyszersmind a községi iskola érdekében a politikai hatóságokkal való kaczerkodása miatt s egyenesen megnondatott, hogy az egyházi felsőségen kívül más felsősége nincs. A presbitérium az iskola felekezeti jellegének fenntartási iránti határozott kívánságát kijelentvén, a tanítónak fegyelmi uton való elmozdítását kérte, mire nézve a törvényes eljárás, jelesen az egyházmegyei hatóság ítéletének nyugodt, a türelmes bevárására utasított.

Kérdés intéztetvén a papi és tanítói illetékek (lukma) beszédésének módja iránt, kitiint, hogy az a pap és tanító a presbiterek minden közbejötté nélkül magok szedik, an-nál fogva meghatározatlan időben, egész ősön és télen át folyt a lukma-befizetés és sok

hátralékban is maradt s végre veszendőbe megy. A presbytérium a törvények megfelelőbb eljárásra utasított, hogy előre meghatározott és közhírré tett időben, a presbyterek közbejöttével szedessék lukma.

Vége ígéret tételén, hogy alkalmas – és mind a templomi szolgálat mind az egyházkormányzat igényeinek megfelelő káplánról lesz gondoskodás, a presbitérium a lelkész iránti tisztelete s az egyház java és felvirágzásában való lelkes és hathatós közreműködésre intetett.

(Itt legyen megemlítve, hogy Szentlászlóról Kórógyra jöve Szerém Megye határánál, a főispán képviselőjében, kiküldötte által, a községi elöljáróságok élén, horvát zászló alatt, horvát nyelven üdvözöltetett a Vizsgáló Testület, mire magyarul feleltem, beszédem azonban – a magyarul is értő Mihalovics főisp. tollnok ur által azonnal tolmácsoltatott s lelkes "zsivio" kiáltások által viszonztatott.)

Késő lévén már az idő, az éjet Kórógyon töltöttük, s csak másnap reggel mentünk át – a kórógyiaktól kísérve s a határon előnkbe jött tordiczeiektől fogadva, s melegen üdvözölve Tordiczére.¹³

3. Szentlászló és Kórógy rövid története

Szentlászló egyike a négy szlavóniai reformációkorabeli gyülekezetnek. A község az Eszék-Vinkovci vasútvonal és országot mentén körülbelül félúton az említett útvonalon, a Vuka folyó bal partján fekszik.

Keletkezésére nézve egy 1910-ből származó feljegyzés a szájhagyomány alapján megemlíti, hogy jelenlegi temploma helyén volt egy régi templom, amely kettős falazatú volt, és a kettős falazat között alagút vezetett a Vuka folyóhoz. Ez a régi templom Vespasianus császár idejében épült Kr. u. 70 körül, s Pál apostol is prédikált benne. Ez a néphagyomány a római levélre hivatkozik: *"Mert nem merek szólni semmiről, amit nem Krisztus cselekedett volna általam a pogányoknak engedelmisségére, szóval és tettel, jelek és csodák ereje által, az Isten Lelkének ereje által: ugyanannyira, hogy én Jeruzsálemtől és környékétől fogva Illyriáig betöltöttem a Krisztus evangéliumát."* (Rom. 15: 19-19.) Ez a vidék a római birodalom idején Illyria tartományához tartozott, tehát már akkor lakott terület volt.

Paksi János prédikátor anyakönyvi bejegyzése szerint a régi szentlászlói templomot 1218-ban Stephan szerb vajda építtette az őhitűek számára. Ugyancsak ő jegyezte fel, hogy az 1774 előtti templomnak igen régi formája volt és az ajtó felett valami felirat volt a falban. Erről az írásról jegyezte fel Tatay József lelkész Becze János presbiter szavaira hivatkozva 1827-ben, hogy egy királyi kommisszárius azt mondta: a felirat bemeszelésével több kárt tettek a szentlászlóiak, mint amennyit a templomuk ér. Ennek a felírásnak a leolvasása adhatott volna hiteles adatot a templom építésére vonatkozóan, hogy kik, mikor és kinek építették.

Szentlászlót mint falut először 1404-ben említik a pápai okmányokban: "Sanctus Ladislaus" néven. Annyi bizonyos, hogy Szentlászló megvolt már 1404 előtt is, csakhogy ilyen néven ebben az évben van róla első feljegyzés, mint az "Oziaghi arhidiakonat"-hoz tartozó helyről. Ebben az időben, tehát már a római katolikus egyházhoz tartozott a falu.

Szentlászló 1540-ben vette be a reformációt. Szentpéteri Miklós prédikátorsága alatt kezdődik az első anyakönyv, amely 1776-ig a "kereszteltettek" bejegyzését foglalja

magában. A második anyakönyvben 1777–92-ig már a "megkereszteltek, eskettek és elhalálozottak" adatai, s más szükséges, emlékeztető méltó dolgok vannak feljegyezve.

Mint reformációkorabeli gyülekezetnek felekezeti iskolája volt egészen 1928-ig. A tanítói közül kiemelkedő egyéniség volt Dávid Lajos, aki negyven évig munkálkodott, és az iskola mellett mintaképe volt a szorgalmas, törekvő, népe jólétéért dolgozó egyházi munkásnak.

A jelenlegi templom 1878-ban épült idős Kelecsényi Mihály lelkeszsége alatt. Tornya teljesen meg lett újítva 1955-ben. Felszerelése: 3 harang, 1 villanyharmonium és 420 főt befogadó, jó karban lévő templomi pad.¹⁴

Kórógyot 1290-ben említik az oklevelek először "*Comitatus Valkóban Castrum Kourugh*". 1296-ban "*Castrum Koorong ultra fluv. Drauwe*", 1496-ban "*Kys Korogh. Ketges Korogh, Chasar Korog*" néven említik, 1697-ben pedig "*dirutum castellum Korogvar*"-ként szerepel.

Az ősi település a maitól délre, a Haraszi közelében lévő Korogvár pusztának emlegetett területen lehetett. A vár romjai még ma is megvannak. A falu többször változtatta helyét (pl. amikor a reformációt, a megújított vallást befogadták, új helyre költöztek, új életet kezdeni), többször elpusztult a tatár- és törökidő idején, de a lakosság a Palacsá tó és a Vuka folyó mocsaraiban és ingoványaiban húzódott meg az üldözések elől. Kórógy nevét és várát a 13. század óta birtokló bennszülött macsói bán-ságot is viselő főúri családtól, a Kórógyiaktól kapta. 1259-ben említik először őket. Az utolsó Kórógyi (Gergely?) Mohácsnál esett el. Ettől kezdve sok család kezén megfordult a falu. Az első világháború előtt Kórógy a régi Szerém megye vukovári kerületéhez tartozott.

Az egyházközség történetére nézve a legrégebb feljegyzéseket 1776-ban feljegyzett adatokból vehetjük, melyben az akkori lelkész, Nagy István visszatekintést ad a rendelkezésre álló adatok alapján az egyházközség múltjára. A gyülekezet "*1531 vagy 1540 tájon Sztárai Mihály és Szent Antal Gergely kegyes, buzgó s tudós tanítóknak szolgálata által reformálódott.*"

Iskolája egyidőben keletkezett az egyházközséggel, abból a célból, hogy a gyermekeket a Szentírás olvasására és a Zsoltárok éneklésére megtanítsa. 1956-ban ünnepelte 400 éves fennállását. 1947-ig kéttanerős "nyilvánossági joggal bíró felekezeti népiskola" volt. Áldásos munkáját két feltételnek köszönhetette: a gyülekezet áldozatkészségének és a tanítók önfeláldozó munkájának. A környékbeli iskolák az első világháború után, leginkább az 1928-as években megszűntek. A kórógyi iskola fennállását Záké János és Záké Jánosné példás, önfeláldozó munkájának köszönhetette, mert az állami hatóságok bár kifogásolták a tanítók alacsonyabb fizetését, de tanügyi síkon az iskolavizsgálatok során mindig a legnagyobb elismeréssel voltak a tanítók munkája alapján elért tanulási eredményért, sőt, például állították őket oda a többi tanítók elé. Voltak idők az első világháború utáni években – amikor a szomszédos telepese-községekből is jártak gyerekek a kórógyi magyar iskolába.¹⁵

4. A közelmúlt és a jelen

A trianoni békeszerződés Szlavóniát Jugoszláviához csatolta. Ennek a döntésnek a következtében kiszakadt a Dunamelléki Egyházkerület kebeléből és Jugoszláviai Református Egyház néven megkezdte önálló életét. Jelenlegi püspöke Hódosy Imre feketisci református lelkész.

A Jugoszláviai Református Egyház három egyházmegyére tagolódik, a bácskai, a bánáti és a baranya-szlavóniai egyházmegyékre. Ez utóbbinak a kebelében él és szolgál a szentlászói és kórógyi református gyüleket is.¹⁶

a) Keresztelés és konfirmáció

A megszületett gyermeket igyekeztek minél előbb megkeresztelni. Ezt az igyekezetet indokolta egyrészt a szapora gyermekhalandóság miatti aggodalom – "nehogy a gyermek kereszteleetlenül, pogányul haljon meg", másrészt a Bibliának az a tanítása, mely szerint Jézust nyolcadnapra körülmetélték. Ezért a keresztelést – különösen az első világháború előtti időben – nyolc napon belül szinte kötelező volt megtartani. Ez alól a szabály alól csak nagyon ritka esetben volt kivétel.

A keresztelőt tehát a gyermek megszületése után egy héttel tartották. Mielőtt a gyermeket kivitték a házból háromszor a földre kellett letenni és felvenni, hogy a templomba menet az utcán valaki "szemmel meg ne verje". A templomi keresztelésre mindenik keresztanya elkísérte a gyermeket. *Szentlászón, Kórógyon*, de a többi szlavóniai református faluban is, nemcsak egy, hanem öt-hat keresztszülőt, illetve komát és komaasszonyt hívtak. Erről tanúskodnak a szentlászói anyakönyvben talált következő bejegyzések: *"Baptizandi: Berze Miklós fiatskája született Ao 1761 15 May s maga nevére kereszteltetett Miklós nak 19 ejusdem anni et mensis (= ugyanabban az évben és hónapban). Kereszt Attyjai és Anyjai: 1. Tekintetes Fiscalis Uram. 2. Az Ecclesia Curatora feleségestül. 3. Gajmok András feleségestül. 4. Zabó Mátvás feleségestül. 5. Öz. Kovács Jánosné."*

Ez a bejegyzés is világosan mutatja, hogy a gyermeket hamar megkeresztelték, s keresztszülőnek nemcsak házaspárokat hívtak: a "Fiscalis Ur" egyedül szerepel mint keresztapa, illetve az özvegyasszony szintén egyedül mint keresztanya.

A szentlászói anyakönyvet vizsgálva szintén 1761-ből való az a keresztelési bejegyzés, amelyben az ismereteink szerint legtöbb – hat – keresztszülő van feljegyezve: *"Gajmok János leánya Judit meg kereszteltetett 1761 augusztus 1. Compater et Compatrissae: Berze Miklós feleségestül. 2. Kelemen János feleségestül. 3. Gyöke Mózes feleségestül. 4. Dezső János feleségestül. 5. Gyöke Miklós feleségestül. 6. Jóni István feleségestül."*

A protestáns egyházak már a 18. századtól kezdve – ha nem is tiltották kifejezetten – nem nézték jó szemmel és nem pártolták azt a szokást, hogy sok keresztkomát hívjanak a gyermeknek. Egyébként a közmondás is azt tartja "sok bába közt elvész a gyerek". A békéscsabai evangélikus lelkész már az 1740-es években arra kéri a gyülekezet tagjait, hogy egy vagy esetleg két házaspárt kérjenek, illetve hívjanak keresztszülőnek. A reformátusok félhivatalos lapjában 1875-ben találunk olyan cikkeket, amelyet rossznak, illetve feleslegesnek tartják a több keresztszülőt.¹⁸

A 19. század végére az általunk vizsgált területen is egyre csökken a keresztszülők száma. Ma már csak ritkán fordul elő, hogy a gyereknek két keresztanyja, keresztapja van. Ma is élő szokás azonban, hogy amikor a gyermeket visszahozzák a templomból, a keresztanyák leteszik a pólyában a földre, abban a szobában, ahol az édesanyja a gyermekágyban fekszik ezzel a mondással: "Pogányként vittünk keresztyénként hoztunk". Az apja pedig a földről felvéve magáénak ismeri el és a családba befogadja a megkeresztelt gyermeket. A keresztelés alkalmával a keresztszülőket ebéden látják vendégül. A keresztapák a gyermek pólyájába a feje alá pénzt tesznek.

A konfirmáció a fiatalok úrvacsorára való előkészítése a 19. század elején kezdődött meg. Az Újvidék melletti Piros nevű faluban – amely szintén az akkori Alsó Bara-

nyai Tractushoz tartozott – a következő bejegyzést találtam a protokollumban: "Az Uri Sz. vatsorával élni akarók Confirmációja, ahol még eddig szokásban nem volt, szokásba vétetteni és e végre a Pápn készült ezen Actusra tartozó Liturgica formula felvételni rendeltetett ..." ¹⁹ Az úrvacsorához való előkészítés eleinte nem egy meghatározott időpontban volt, hanem minden úrvacsoraszentség (régie elnevezés szerint *Communio*) előtt felkészítették azokat, akik alkalmasnak találtattak az úrvacsorával való élésre. A kórógyi protokollum szerint: "Az Úrvacsorával való élésre Ezeket elkészíttem: ... 1811-ben Karátsonykor ... Husvétkor ... Aratáskor ..." stb. Minden úrvacsoravétel előtt név szerint felsorolja azt az 5-10 főt, akiket a lelkész felhatalmazott a sákramentum felvételére. ²⁰

Jelenleg ezekben a gyülekezetekben – mint 1945 előtt szinte minden református gyülekezetben Magyarországon – áldozócsüdtörtök ünnepén történik a konfirmáció 12-13 éves korban. Többhetes előkészítés után ezen az ünnepen a felvirágozott, feldíszített templomban van a konfirmáció vizsga, amikor a lelkész a gyülekezet előtt kikérdezi a konfirmandusokat és felhatalmazza őket az úrvacsorával való élésre, azaz a gyülekezet felnőtt, illetve teljes jogú tagjainak nyilvánítja őket. A lelkész és a gondnok kezét fognak a konfirmáltakkal. Ez az aktus a gyülekezet közösségébe való befogadást jelképezi. Az első úrvacsorázás a szülőkkel, keresztszülőkkel együtt Pünkösöd első napján történik.

b) Templom és istentisztelet

A gyülekezetnek a temploma iránti szeretete és együttes felelőssége fejeződik ki abban a – *Szentlászlon* már néhány évtized óta elmaradt, de *Kórógyon* még ma is gyakorolt – szokásban, hogy a konfirmált lányok, míg férjhez nem mennek, minden szombaton délután, vagy vasárnap reggel feljárnak a templom, a lelkési iroda és a parochia környékének felseprésére, takarítására. Évente egyszer, Pünkösöd előtti hétfőn ők végzik el a templomban a nagytakarítást is. *Szentlászlon* a konfirmált lányok négy rendet alkottak. Az évente lekonfirmált leányok abba a rendbe nyertek beosztást, amelyikből abban az évben valaki férjhezment. A kurátor tartotta számon, hogy melyik rend a soros a takarításban. A vasárnap délelőtti istentisztelet után a takarítást végző rend legidősebb leánytagja jelentette a kurátornak, hogy hányadik rend következik a jövő vasárnap a templomot takarítani és az úrasztalára friss virágot tenni.

Hagyományos szokásként gyakorolták még nem is olyan régen azt is, hogy minden családból a nagylány (vagy a nagylányok) 3 napot szolgáltak az egyháznak a papi kertben, illetve az egyház földjén. Ennek fejében mentesült a család a leány után járó *lukma* (természetben fizetendő egyházi adó) megfizetése alól.

Néhány évtizeddel ezelőtt a temetéseken és a templomi istentiszteleteken is diktálás után énekeltek. *Kórógyon* ma sincs se orgona, se harmónium a templomban. Jóhangú parasztemberek kezdik az éneket. Sokat és lelkesen énekelnek. Éneklésük stílusa – a szakemberek megállapítása szerint – "felbecsülhetetlen adalékokkal szolgálhat az ősi dallamstílus fejlődésének vizsgálatánál". Mindkét falu lakóinak nyelve ősi sajátosságokat őriz. Népzene kutatók sok rokon vonást fedeztek fel a bukovinai csángók népzenejével és dallamstílusával.

Természetesen az ősi dallamstílusnak leginkább a táncsal egybekötött népszokásokban maradt nyoma. Ilyenek voltak *Szentlászlon* a *kalalázás* és a *rezálás*, *Kórógyon* pedig a *derenkázás*. Azért említettem ezeket itt, mert a kalalázás abból állt, hogy a nagylányok és a menyecskék vasárnap és ünnepeken a délutáni istentisztelet után bal kezükben kendőt lobogtatva, jobb kezüket az előttük lévő lány vállára helyezve, színpompás népviseletükben a *kebélben*, hosszú sorban, énekszóval vonultak végig a falun.

A nagyobb tereken kört alkottak és elkezdték a táncot, a rezálást. Ez egy rezgős, riszálós tánc volt, melyhez dalokat énekelve adták a ritmust.²¹

c) *Az újkényéri zsenge búza*

Mózes harmadik könyvének 13. részében olvassuk: "új kenyeret ... és zsenge kalácsokat ne egyetek mind ama napig, amíg be nem viszitek a ti Isteneteknek áldozatját. Örök rendtartás ez nemzetségről-nemzetségre, minden lakóhelyeteken ..." A kórógyiak és a szentlászlóiak bibliai hitét tükrözi a *zsenge búza adakozás* máig élő hagyománya.

Néhány évtizeddel ezelőtt, a kombájnok munkába állítását megelőző időkben az itteni református földműves magyarok életében kiemelkedő és megkülönböztetett alkalom volt az aratás. Az aratók fehér színű öltözetet vettek fel az aratáshoz. Ez fehér vászoning, fehér gyoicsnadrág volt és elébük fehér vászon félkötényt kötöttek, melyet *pergacsanak* neveztek. A nők is leginkább tiszta fehérbe öltöztek, de ha a szoknya nem is volt tiszta fehér, az elájuk kötött félkötény a nőknél is mindig az volt. Az aratási öltözetet a férfiaknál szalmakalap, a nőknél fehér fejkendő és mindkettőnél a fekete bocskor egészítette ki.²²

Az aratást – hacsak lehetett – a Péter-Pál nap utáni első hétfőn kezdték el. Mielőtt hozzáfogtak a munkához, megfenték a kaszát, azután egy percre megálltak és a családfő imádkozott. "Édes jó istenem, segiccs mög!". A marokszedők félhangosan mondták vele.

Az aratás első napján az első kévét sarlóval aratták le és külön letették ott, ahol az aratást elkezdték. Este, az aznapi munkát befejezve, ezt a kévét hazavitték és kézzel ki-dörzsölték belőle belőle a szemeket. Másnap a családból valaki – rendszerint a nagylány – letakart tálban felvitte a *szentegyházba*. Itt külön zsákba gyűjtötték a zsenge búzát. Régebben olyan kézidarálón őrölték meg, amelyik csak a korpa nagyját választotta ki. Ebből a barna lisztből sült – általában a tiszteletesasszony – az *újkényéri úrvacsorához* az aratás első hetének vasárnapján kenyeret. Az aratás még hetekig folyt tovább, de az *újkényéri communio* az aratást kezdő hétfőt követő vasárnapon volt.

A ma is élő hagyomány úgy módosult, hogy a cséplés, illetve a kombájnozás kezdetén viszik fel a zsengebúzát. Azt amikor összegyűlt, malomban megőrletik. Ma is minden úrvacsorához ebből sütik az úrasztalára a kenyeret. Pünkösöd után a *zsengebúzából* megmaradt lisztet szétosztották a szegények között. Ma a karácsonyi szertetcsomagba sütnék ebből a lisztből az asszonyok süteményeket.

Az úrvacsorázással kapcsolatban még meg kell említenem, hogy *Szentlászlón* az úrasztalához kimennek a hívek és ott *karéjba* állva veszik magukhoz a *szent jegyeket*. Az öregasszonyok (70 évnél idősebbek) a templomi ülésrend szerint a karzat alá ülnek. Úrvacsorázni sem jönnek ki az úrasztalához, hanem a padokból kijöve karéjba (félkörbe) állva a lelkész viszi oda hozzájuk az úrvacsorai jegyeket.²³

d) *Karácsonyi asztal, karácsonyi morzsa*

Ezen a vidéken is a karácsonyt tartják a legnagyobb ünnepnek. Az iskolás gyermekek, leginkább csak fiúk, elmentek a rokonokhoz *polozsáknak*. A polozsak ilyen verset mondott:

Eljött a karácsony

Ehetném kalácsot

Megsült a disznóhus

Jól érzem a szagát

Nékem adják az utolsó boncát /comb=sonka/

Régebben jártak a gyerekek *karácsonyt áldani* is. Tarisznját vittek magukkal a süteménynek, diónak, amit kaptak. Ilyenkor a református karácsonyi énekeket énekelték és a végén hangosan kiáltották: "Megszületett az Úr Jézus!"

Még három-négy évtizeddel ezelőtt általában terítetlen asztalnál étkeztek. Karácsonykor azonban leterítették abrosszal az asztalt. A karácsonyi vacsora "*savajó leves-disznófejből*" (savanyú leves disznófejjel) állt. Karácsony előtt néhány nappal levágták a disznót. Sok helyen malacot is sütöttek és verebet. A verebet rendszerint nyáron sütötték. Vacsora előtt a család elénekelte az "Istennek szent angyala" kezdetű éneket, majd a családfő imádkozott. Vacsora után almát, diót, foghagymát és más gyümölcsöt öntöttek az asztalra. A maradékot mindenképp az asztalon hagyták. A morzsát is összegyűjtötték és ráhajtották az abroszt. A karácsonyi asztalt csak az ünnep elmúltával szedték le. Vacsora után beengedték a szobába a csirkéket, hogy az esetleg földre hullott morzsát szedjék fel. Egy *szapuba* /véka/ karácsony estére mindenféle gabonát összekevertek és az ünnep alatt ez benn volt a szobában. Ünnep után ezzel a "karácsonyi gabonával" etették a józságot, mert ennek bűvös erőt tulajdonítottak. A karácsonyi morzsát meg azért kellett összegyűjteni, mert ezzel füstölték meg a beteg és síró gyermeket, hogy a *rontás* távozzon belőle. A karácsony este bűvös ereje abban is megnyilatkozott, hogy ilyenkor a lovak beszélgetnek egymással, ezért nem szabad ilyenkor befogni őket.

1940-45 előtt nemigen volt a faluban a házaknál karácsonyfa. Ehelyett rozmaring ágat *öltöztettek fel*. A rozmaring ágat babbal telt fazékba állították és a fazekat *szüvött* kendőbe csavarták, hogy ne látszék ki a fazék és a bab.

Kórogy és Szentlászló református magyarságának az életében a karácsony ünneplését a sok babonásnak tűnő szokás mellett mély bibliai kegyességre valló magatartás is meghatározza. Karácsony estig minden kölcsönkért dolgot visszaadnak. Ha tartoznak, adósságuk van, azt is megadják. A harangosok felkeresik egymást és kibékülnek.

e) *Hidegágy, hidegasztal*

Igen jellegzetesek és sok ősi vonást őriznek a halállal, temetéssel kapcsolatos szokások. A ravatalt mindkét községben *hidegágnak*, de régebben Kórogyon inkább csak *hidegasztalnak* nevezték. A hidegágyat a nagyszobában állították fel, a két ablak között, a tükör alá. A szobából minden bútort kivittek. Régebben – erre már csak az idősebbek emlékeznek – a hidegasztal abból állott, hogy két székre kocsioldalt tettek. Erre a szalmazsákot, a halott feje alá szalmapárnát helyeztek. Ezt leterítették a *haló-lepedővel*. Ez fekete-fehér szőtt, úgynevezett vesszős lepedő vagy *ponya* volt, amit *hizonás lepedőnek* is neveztek. Az idősebb halottnak *fekete vesszős*, a fiatalabbnak *piros vesszős haló-ponva* járt. Ilyen hizonás kendővel terítették le a tükröt is. Ezeket a szőtteket az asszonyok jóelőre elkészítették maguknak és sokszor családjuk férfitagjainak is.²⁴ Mostanában már a hidegágyat rendes ágyon készítik el úgy, hogy az egyik ágyat kiviszik a szobából, a másikat pedig a tükör elé állítják. A szemfedéllel – amit üzletből vásárolnak – letakarják a halottat. Erre azonban sarkosra hajtogatott delin vagy selyemkendőt raknak. Végül az egész ágyat körülveszik hizonás-ponyvával. A halott 48 óráig fekszik a hidegasztalon. A koporsóbatétel a temetés előtt egy fél órával történik.

A hidegágy mellett *verasztanak*. Az *énekzők*, régebben férfiak, most inkább asszonyok – halottas énekeket énekelnek. A virrasztásra összegyűlnek a rokonok (a "*faja*") meg a szomszédok. Az asszony a hidegágy körül a halottas házban, a férfiak inkább a

konyhában. Újabban éjjélkor mindenkinek asztalt terítenek. Pálinkát, bort isznak. Míg a halott a házban van, nem szabad főzni.

A *halottnyiző* (halottkém) engedélyezi a temetést, az asztalos rendszerint erre a célra régen eltett tölgyfából csinálja a koporsót. A koporsó készítése régebben a rokonok feladata volt.

Koporsóbatételkor a szemfedő egyik sarkából levágnak egy darabot és temetés után ezzel füstölík ki a házat, hogy a halott ne járjon haza. A halottas házba összegyűlt szemetet a koporsóba a halott lábához teszik, ugyanezzel a gondolattal.

Nagy gonddal készítették el a pappal a *búcsúlevelet*, melyet a temetéskor a háznál olvastak fel.

A fejfát itt *emlékfának* nevezik. Akác- vagy tölgyfarönkből készítik, földbe kerülő, vastagabb részét nem faragják meg. Az emlékfá a föld felett 170-175 cm magas. Az oszlop teteje le van kerekítve. A fejfá előrenéző oldalát, amelyen a felirat van, laposra faragják és két oldalon ujjnyi széles, sok esetben faragott szegőlécet szegeznek az elkarcsúsított nyakig, amelyen túl már nincs felirat. Az emlékfá tetején is van szegőléc.

Az emlékfák feliratait vizsgálva megállapíthatjuk, hogy több bibliai ihletésű szöveg is van közöttük:

"Nincs elhagyva ki buba él, örömet már nem remél, Mert Tevéled vigaszt talál, ott hol nincs éj és nincs halál." (Szentlászló, Szöllőskei Illés "Emlékfája":)

ELHERVATÉLE
TEM VIRÁGSZÁ
LKORÁBAN
GYÁSZOS A TEM
ETŐMEJBE VAGY
OKZÁRAL-AZÉN
LÁNYSÁGOM-JAJ
DEKEVÉSIDŐ
HAMAR-ELTAKAR
TA-ATEMETŐ
KISMARTIN
LIDIA-ÉLT
HÓNAPOTMEGHALT
1973-X-24-
(Kórógy)

MEGÁLJ HALANDÓ E SIR FELETT
MERT EZ A SIR EGY JÓ APÁT FEDEZ
KI VOLT A JÓ APA HA TUDNI AKAROD
K E L E M E N I L L É S N E K
HIVTÁK NEVÉT ITT LÁTHATOD ...
(Szentlászló)

ITT NYUGSSZIK AZ URBAN

K E L E M E N D E Z S Ó K E
ÉLT 6 ÉVET MEGHALT 1973 VII. 2.

LILIOMNÁL RÓZSÁNÁL VOLTAM SZEBB
VIRÁGSZÁL
DRÁGÁBB VOLTAM SZERETTEIMNEK
EZÜSTNÉL ARANYNÁL
DE KORÁN LETÉPETT A KEGYETLEN HALÁL
"MERT TUDOM, HOGY AZ ÉN MEGVÁLTÓM
ÉL ÉS
UTOLJÁRA AZ ÉN POROM FELETT MEGÁLL"
(Szentlászló)

*

Néhány ecsetvonást próbáltam felrakni a szlavóniai szigetmagyar-reformátusság vallási néprajzának fehér vásznára. Ezeknek a hagyományoknak a fennmaradása azért volt lehetséges, mert nyelvileg és vallásilag különböztek a környező szláv és német falvak lakosaitól, de sokat számított fennmaradásuk tekintetében belső zárkózottságuk is. Ami azt jelentette, hogy a legutóbbi időkig csak a környező, református-magyar falvakból házasodtak. Tehát szigorú felekezeti és nemzetiségi endogámiában éltek.

Ezeknek a körülményeknek köszönhető, hogy hitviláguk archaizmusai, a csodásan szép női viselet, a sajátos népi nyelv és kiejtés, a népdalokban és templomi éneklésben is megőrződött ősi dallamstílus élő valóság, különösen Kórógy, de Szentlászló reformátussága életében is.

Összegezeként megállapíthatjuk, hogy ezek a szép hagyományok, melyek az egyházi közösség irányítása alatt az istentisztelettel, a kultusz gyakorlásával voltak és vannak összefüggésben, bibliai hitük mellett segítségül voltak abban, hogy ez a nép más nyelvű és vallású környezetében is megőrizhette hitét és magyarságát.

Jegyzetek

1. Református Képes Naptár az 1968. évre. 104.p. és TARCZAY Erzsébet 202.p.
 2. TARCZAY Erzsébet: 250.p.
 3. Ferencrendi szerzetes volt. Padovában tanult és ott magisteri címet szerzett. 1544-ben mint a lutheri reformáció híve, Laskón működött. Baranyában és Szlavóniában 120 reformált gyülekezetet alapított. V.ö. ZOVÁNYI Jenő: 616.p.
 4. V.ö. EMBER Fál műve nyomán LAMPE Frid. Adolpho: Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transilvania. "Pop ge pod Coritom, pod troyon senon" = pap van a tekenőnek alatta, három asszony ül rajta. 1728. 103.p.
 5. ZSILINSZKY Mihály: 52-53.p.
 6. Thury Etele: 424., 475.p. Korabeli feljegyzés szerint: "Vaskaszentmárton egy város a török hódoltságban a Dráva folyó mellett. 1564-ben török adókerület székhelye volt, melyhez 72 falu tartozott. V.ö. VELICS Antal – KAMMERER Ernő: 185.p.
 7. TARCZAY Erzsébet: i.m. 253.p.
 8. EMBER – LAMPE i.m. 661., 679.p. v.ö. Tarczay Erzsébet: i.m. 252.p.; továbbá Békássy Zoltán: 101-102.p.
 9. BÉKÁSSY Zoltán: i.m. 102.p.
 10. 1728-ban a Szlavóniában lévő református egyházközsegekről így számol be Patay Sámuel püspök: "Rétfalván prédikátor Székelyhidi Dániel, Harasztiban Vörösmártoni Sámuel, Szentlászlón Szentpéteri Miklós, Kórógyon ugyancsak ő a lelkész. Tordafalva Kórógy filiája szerb-horvát nyelvű lakosok között több család kálvinista." FÖLDVÁRI László: 1898. 12.p.
 11. Idézi PENA VIN Olga: 1981. 201-202.p.
 12. A Kórógyi Református Egyház I. Anyakönyve, 25.
 13. V.ö. TARCZAY Erzsébet: i.m. 261.p.
 14. ANDEL Károly: 57-60.p. Közlő: Gönzö Sándor.
 15. U.o. Kórógy 60-64., valamint 67-70.p.
 16. Református Évkönyv. Újvidék, 1982.
 17. A szlavóniai szigetmagyarság történetét, néprajzi és nyelvi vonatkozásait többen feldolgozták. Hazánkban is jól ismert kiváló történészek és néprajzosok foglalkoztak és foglalkoznak az ott élő magyarság múltjával, jelenével. Különösen az utóbbi években lendült fel a néprajzi kutatás, illetve látott napvilágot sok értékes munka. Ezek közül a szakirodalomjegyzékben csupán néhányat említek: Elsősorban Penavin Olga műveit, valamint az újvidéki Fórum kiadó *Hagyományaink* c. sorozatát, a *Hungarológiai Intézet* kiadványait. Ezek jelzik az ott élő magyarság szellemi hagyományainak felmérésére és értékelésére irányuló hozzáértő igyekezetet.
- A sajátos nyelvi szigetet alkotó négy szlavóniai magyar falu egyháztörténete még a múlt század végén, illetve századunk elején ismertté vált a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok (a továbbiakban PEIL) tanulmányaiban, vö. 1886. évf., FÖLDVÁRI László, 1902., továbbá TÓTH Lajos, 1902., és más egyházi sajtóorgánumban: Hegedűs Lóránd 1903: 342-344.p. és BALSSA József: 312.p.
- A Szentlászlói Református Egyházközsege I. Anyakönyve. 1761. 11.p.

18. V.ö. MEKIS Ádám: A Békéscsabai Evangélikus gyülekezet anyakönyvi bejegyzései (1722-1745). (Kézirat.); valamint PEIL, 1875. 10.sz.
19. A Pirosi Református Egyházközség Körleveles jegyzőkönyve (Protokollum.) 1816. 37.p.
20. A Kórógyi Református Egyházközség. Presbiteri Jegyzőkönyve. 1811., 1812. 61.p.
21. PENAVIN Olga 1975: II. 113.p., továbbá u.ö. 1981.
22. Sípós Mihály 70 éves református ny. lelkész elmondása alapján. Több mint 40 évig volt kórógyi lelképásztor. Ezúton is köszönetet mondok lelképásztor testvéremnek és a kórógyi presbitereknek, asszonyoknak, akik sok értékes adattal és szép éneklésükkel segítettek munkámat.
23. Takács Lajos szentlászói presbiter és felesége nem tudtak magyarázatot adni erre a szokásra, de azt mondják, hogy gyermekkorukban is így volt és ma is gyakorolják ezt a szentlászói templomban úrvacsorakor. (Nem függhet össze ez a szokás az öregséggel, mert ugyanakkor az idős férfiak kimennek az úrasztalához a szent jegyekért.)
24. Dezső Kántor Pál kórógyi gondnok és felesége mutatta meg a "hízon haló ponvát", amit a kurátorné már előre elkészített mindkettőjük számára. Köszönöm nekik és a szomszédjukban lakó 90 éves öreg szülőknek is a sok értékes adatot és magyarázatot.
További adatközlők: Weisz Tibor református lelkész Szentlászó, és felesége Fazekas Ibolya református lelkész Kórógy.

Irodalom

- /-/: Adatok a szlavóniai reformáció történetéhez. = Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok, 29. 1886.
- ANDEL Károly: Jugoszláviai Magyar Református Lelkészegyesület Laskovo-Szentlászó Református Évkönyv. Újvidék, 1981.
- BALASSA József: A szlavóniai magyarokról. = Debreceni Protestáns Lap, 34. 1914.
- BÉKÁSSY Zoltán: A reformáció Szlavóniában. = Református Képes Naptár. Újvidék, 1968.
- FÖLDVÁRY László: Adatok a dunamellékireformátus egyházkerület történetéhez. II. Budapest, 1898.
- FÖLDVÁRY László: Egyházi élet Szlavóniában. = Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok, 45. 1902.
- HEGEDŰS Lóránd: A dunántúli kivándorlás és a szlavóniai magyarság. = Budapesti Szemle, 1903.
- PENAVIN Olga: Szlavóniai (kórógyi) szótár. I-III. Újvidék, 1965-1975.
- PENAVIN Olga: A nagycsaládszervezet Szlavóniában (Kórógyon). Újvidék, 1981.
- Református Évkönyv. Újvidék, 1982. Jugoszláviai Református Lelkészegyesület.
- Református Képes Naptár. Újvidék, 1968. Jugoszláviai Református Lelkészegyesület.
- TARCAZAY Erzsébet: A reformáció Horvát-Szlavonországban. = Theológiai Szemle 5. 1929 4-6.sz.
- THURY Etele: Az 1550. évi vaskaszentmártoni zsinat. = Protestáns Szemle 5. 1913.
- TÓTH Lajos: Magyar nyelvű református anyaegházak Szlavóniában és a misszió. = Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok, 45. 1902.
- VELICS Antal – KAMMERER Ernő: Magyarországi török kincstári defterek. Budapest, 1886-1890.
- ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Budapest, 1977. (3. jav. és bőv. kiad.)
- ZSILINSZKY Mihály: A magyar honi protestáns egyház története. Budapest 1907.

Adalékok a jugoszláviai magyarság búcsújáró hagyományainak ismeretéhez

Bárh János

A jugoszláviai magyarság búcsújáróhelyei

A Jugoszláviában élő magyarság búcsújáróhelyeinek sorában népszerűségét, kedveltségét, vonzásterületét tekintve messze kiemelkedik a bácskai *Doroszló* /Doroslovo/ falu Szentkútja.

Doroszlón kívül természetesen más kegyhelyeket is felkeresnek a Jugoszláviában élő katolikus magyarok, így a Pétervárad melletti, szerémségi *Tekiját*, valamint a Horvátország északkeleti csücskében fekvő, Duna menti *Almást*.

A 18. században jelentős vonzereje volt *Bácsnak*, a szerémségi *Újlaknak* és *Szottnin* kegyképének.¹ Az első világháború végi impériumváltozás előtt a később Jugoszláviához került magyar helységek népe rendszeresen látogatta *Radna*, *Szeged*, *Vodica* és *Gyúd* búcsúit is.

Kis hatósugarú, helyi jellegű katolikus búcsújáróhely létezik *Zombor* Čicovi határ-részen egy 1780-ban épült kápolnánál. Havi Boldogasszony ünnepén magyarok és bunyevácok egyaránt látogatják. Hajdan forrás is volt itt nagy körtefával. A katolikus kápolnától nem messze, a régi Mosztonga partján erdős területen egy 1928-ban épített kis pravoszláv kápolna áll, tetővel ellátott ásványkútjal. A Szent Ilia tiszteletére szentelt kápolnácska pravoszláv búcsújáróhely. A helyi hagyomány szerint a kápolna megépülése előtt is zarándokoltak ide a pravoszláv búcsúsok.²

Van a Bácskának egy görögkatolikus kegyhelye is: *Bácskeresztúr*, amely a bácskai ruszinok számára nyújt lelki vigaszt.

A nagy vonzásterületű, népszerű kegyhelyek, mint például *Doroszló* és *Tekija* ... század első felében a korábbi időkhez hasonlóan nem váltak egy-egy nemzetiség kizárólagos búcsújáró helyévé. Búcsúikat látogatták magyarok, németek, szlovákok és katolikus délszlávok (horvátok, sokácok, bunyevácok) egyaránt. Legfeljebb azt lehetett megfigyelni, hogy a búcsúüdőpontokon osztoztak a nemzetiségek, és a választott búcsúnapot a választó nemzetiség inkább látogatta, mint a más búcsúüdőpontokat. (Ezt a kérdésre *Doroszló* esetében még visszatérünk.)

A 20. század közepe óta némileg változott a kép. A szerémségi *Tekiját* továbbra is több nemzetiség látogatta egyidejűleg. Legjelentősebb a szerémségi és a bácskai horvátok, bunyevácok száma. 1986-ban Havi Boldogasszony ünnepén a gyógyító erejű *tekijai* forrás előtt találkoztam boszniai és Mura-vidéki zarándokokkal is, pedig ezek a területek fölöttébb messze esnek innen. A magyarság jelen van a *tekijai* búcsún, hiszen az ünnep vasárnapján reggel kilenckor magyar misét is tartanak, gyónni is lehet magyarul, de számarányánál fogva nem jut domináns szerephez a horvát búcsúsok tengerében.

Ezzel szemben Doroszló az elmúlt négy évtizedben jellegzetes magyar búcsújáráshelyé formálódott. Korábban magyarok és németek egyaránt kedvelték a *doroszlai* búcsúkat. Előfordultak horvát, bunyevác zarándokcsoportok is. A nagy változást a bácskai németek drasztikus kitelepítése indította el. A németek kiestek a *Doroszlót* látogató búcsúsok sorából. Lassan a bunyevácok is elpártoltak *Bunarityra*, amely új bunyevác búcsújáráshely Szabadka határában. *Doroszló* így a magyarok búcsújáráshelye maradt. A *doroszlai* főbúcsún elvileg előfordulnak horvátok, állítólag miséjük is van a korareggeli órákban, de elvesznek a magyar búcsúsok sokadalmában. 1978-ban Kisasszony napján, amikor először jártam a *doroszlai* búcsún, nem hallottam horvát szót a kegyhely területén. Két nap alatt kétszer ütötte meg a fülem horvát beszéd: amikor a kegyhely parkolójában járva a vidám autóbusszofőrök csevegését és amikor a búcsúvásár árusainak kiabálását hallgattam. A búcsún a papok magyarul prédikáltak, magyarul miséztek, az összegyűlt sokezer zarándok magyarul énekelt és imádkozott. Csak a parkoló autóbusszok oldalán olvasható hatalmas feliratok Bečjtrans, Severtrans, Suboticatrans stb. emlékeztettek arra, hogy Jugoszláviában vagyunk. A *doroszlói* búcsújáráshely magyar voltára, illetve magyar látogatottságára jellemző, hogy a praktikus figyelmeztetéseket és tudnivalókat ("A szemeteles tilos", "A körmenethez itt és itt kell sorakozni" stb.) is kizárólag magyar nyelven hirdették ki a hangszórókon.

Ahhoz, hogy *Doroszló* az egész jugoszlávai katolikus magyarság fő búcsújáráshelye lehessen valószínűleg hozzájárult az első világháború végi impériumváltozás. Korábban is sokan és sokfelől jártak a *doroszlai* Szentkúthoz, de nagyon távoli bánási és horvátországi helységekből bizonyára kevés zarándok érkezett rendszeresen. *Doroszló* elsősorban a Bácska búcsújáráshelye volt. Manapság a Kisasszony-napi főbúcsú résztvevői Jugoszlávia legtöbb magyarul beszélő katolikus helységét képviselik. A legtávolabbi bánási falvakból és a horvátországi magyar szórványok világából egyaránt érkeznek autóbusszos zarándokok.³ 1920 előtt a bánásiak valószínűleg inkább *Radnára* és *Szegedre* jártak búcsúba. A horvátországi magyarok közül sokan kereshették fel *Gyűdöt*. A bácskaiak egy része pedig szívesen elgyalogolt Máriát köszönteni *Hajósra* és *Vodicára*. 1920-ban azonban *Radnát* Romániához csatolták. *Szeged*, *Hajós*, *Gyűd* Magyarországon maradt. A Jugoszlávia kötelékébe került katolikus magyarság számára így *Doroszló* vált a legfontosabb magyar búcsújáráshelyé. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az impériumváltozás után a Jugoszláviába került *Doroszló* magához vonzotta *Radna*, *Szeged*, *Hajós*, *Vodica*, *Gyűd* hajdani híveinek egy részét: az új határvonal által régi kegyhelyeitől elválasztott jugoszlávai katolikus magyarságot.

Doroszló és néprajzi környezete

Doroszló kis magyar falu Zombortól délre, a Duna közelében, az elmocsarasodott Mosztonga partján. 1910-ben 2722 lakosa volt. Közülük 2602 magyar, 102 német anyanyelvűnek vallotta magát.⁴ A *doroszlaiak* óriási többsége, 2669 fő, a tulajdonképpeni törzsszerű *doroszlai* lakosság, a római katolikus vallást követte.⁵

A középkori *Doroszló* helység legkésőbb a 17. században elpusztult. A királyi kamara 1752-ben határozta el újraneépítését. A falut életre keltő magyar telepések többsége a Dunántúlról, elsősorban Tolna megyéből érkezett.⁶ Hasonló irányból és hasonló módon népesedett újjá *Doroszló* testvérfaluja: *Gombos* /Bogojevo/ is.⁷ A két szomszédos település népe rendszeresen házasodott egymás között. Népi kultúrájuk hasonló fejlődési utat járt. Messze földön híressé vált díszes viseletük. Alapos kutató-

sok híján csak sejthető, hogy a magyar *Doroszló* és *Gombos* kis néprajzi csoportot alkot a soknemzetiségű Duna-tájon. Ez a néprajzi csoportocská a 19. század végén és a 20. század első felében élénken terjeszkedett és doroszlói-gombosi diaszpórát, kirajzást hozott létre Horvátország északnyugati szögletében. *Doroszlóval* és *Gombossal* szemben a Duna jobb oldalán, a Dráva torkolatától délre, a Duna szeszélyes kanyarulatában horvátországi területen kis hegyvonulat húzódik, amelyet keletről az erdődi vár koronáz. Az "Erdődi hegy"-ként, illetve "Dályi hegy"-ként emlegetett Duna-parti dombvonulat három helység, *Erdőd* /Erdut/, *Dályá* /Dalj/ és *Almás* /Aljmas/ határát képezi. A három horvát, illetve szerb többségű falu völgyben fekszik. A Duna menti hegyvonulaton a módos horvát gazdák szőlőket ültettek. Ezekbe a szőlőkbe doroszlai és gombosi szegények húzódtak át szőlőmunkásnak, "vincellérnek". A szorgalmas szőlőmunkások lassan szőlőtulajdonosok lettek. Fokozatosan megvették a horvát gazdák szőlőit és hegyi szántóföldjeit. A hegyen hosszan elnyúló szórványtelepülés alakult ki, amelynek magyar népe – Erdei Ferencről kölcsönzött kifejezéssel szólva – egymással társadalmasodott.

Akinek úgy alakult a sorsa, hogy leköltözött a völgybéli faluba, az előbb utóbb horvát lett. Aki fönt maradt vagy fölkerült a hegyre, a szórványtelepülés magyar közösségébe integrálódva magyarként élt.⁸ A "hegyi tanyák" népének magyar iskolája és kápolnája a "Dályi hegyen" jött létre.⁹

Az "Erdődi hegy" és a "Dályi hegy" magyarjai, a "hegybéliek" rendszeresen tartották a kapcsolatot Doroszlóval és Gombossal, ahonnan származtak. Összeházasodtak az anyafalvakban élőkkel. Hazajártak torkosbúcsúba és családi ünnepekre. A Doroszlóról és Gombosról hozott asszonyok a hegyen is megőrizték viseletüket. A "hegybéli" magyar asszonyok közül még ma is sokan járnak népviseletben. Ruházatuk a doroszlai és a gombosi népviselet enyhén modernizált, egyszerűsített változata.

Doroszló és *Gombos* kis néprajzi csoportja tehát bővíthető a Horvátországba költözött *doroszlaiak* és *gombosiak* körével: az *erdődi*, *dályi*, *almási* magyar "hegybéliekkel".¹⁰

A doroszlaiak vallásos életének néhány jellegzetessége¹¹

Doroszló népének vallásos szokásait, a doroszlai egyházi ünnepek rendjét jelentős mértékben befolyásolta, hogy a helységnek két kultuszhelye volt: a falu közepén álló, Szent Imre herceg tiszteletére szentelt templom és a Szűz Máriának ajánlott faluszéli kegykápolna. Tavasztól őszi a vallásos események megoszlottak a két templom között.

Doroszló népe egy plébánia kötelékébe tartozott, de a papra két templom gondja hárult. A falusi templomnak és a szentkúti kápolnának külön pénztára volt.¹² Bevételeik és kiadásaik jellege különbözött.

Tavasztól őszi a szentkúti kápolnában is volt Oltáriszentség. Az első misét húsvét másnapján, az utolsót szeptember 12-én, Szűz Mária nevenapján tartották a kegyhelyen.

Szent József napjától (márc. 19.) Szent Mihály napjáig (szept. 29.) rendszeresen harangoztak a szentkúti kápolna harangjával is. Reggel egy órával később, este egy órával előbb szólt a szentkúti harang, mint a falubeli. 1923-ban harangozólakás épült a kegykápolna mellé. Ebben lakott a szentkúti harangozó, aki takarított is a kápolnában és környékén.

Húsvéthétfőn és a kegyhely búcsúnapjain a falusi templomban csak reggeli kismise volt. A nagymisé a kegykápolnában tartották. Más nyári vasárnapokon a falusi templomban rendezték a nagymisé. Ilyenkor a szentkúti templomban csak kismise volt, amely fél órával előbb kezdődött, mint a benti, általában fél 8-kor. Újholdvasárnapokon a falusi templomban egyáltalán nem volt reggeli kismise.

A búcsúnapok előtti szombat este a falusi templom helyett a szentkúti templomban tartották a litániát.

1945 előtt a kegyhely négy búcsúnapján és húsvéthétfőn Doroszló népe a szentkúti nagymise előtt nagy körmenetben vonult ki a falusi templomból a szentkúti kápolnához, majd a kinti nagymise után ugyanúgy vonult vissza a falusi templomba.

A menet elején legény vitte a *doroszlai köröszót*. Utána egy leány lobogtatta a Mária-lányok zászlaját. Ezt követték a lobogópárok, majd a Mária-lányok. (A zöld lobogók a falu német eredetű lakosaié voltak, a többi lobogó a magyaroké.)

A két háború közötti években a Mária-lányok csoportjába 30-32 nagylány tartozott. Ha valamelyikük férjhez ment, új került helyette a fiatalabbak közül. A Mária-lányok nagy ünnepeken a helyi népviselet szabásformái alapján varrt hófehér ruhába öltöztek. Fejükre fehér koszorút tettek. Bal vállukon és mellükön széles piros szalagot viseltek, amelyet "patrontás"-nak neveztek.

A Szentkúthoz vonuló menet fontos szereplője volt a mintegy harminc fős vegyes énekkar és a nyolc-tíz fős rezesbanda. A Csibili-banda néven emlegetett rézfúvós zenészek nagy ünnepeken a templomban is muzsikáltak az orgonával együtt. Elsősorban nagyszombaton, húsvét vasárnapján, Úrnapján, a Szent Imre-napi templombúcsún és az újholdvasárnapi nagymiséken szerepeltek a templomban. Emellett muzsikáltak a feltámadási, úrnap, a Szent Imre-napi és az újholdvasárnapi falubeli körmeneteken, valamint húsvét hétfőjén és a négy búcsúnapon rendezett szentkúti kivonulásokon.

A falubeli templom és a szentkúti kápolna közötti vonulások alkalmával az 1940-es években a hivatalos kántor csak ballagott a tömegben és a résztvevőkkel együtt énekelt. Az éneklést egy parasztember, Mezei Mihály doroszlai előénekes vezette és irányította. Mezei Mihálynak már az apja is előénekes volt Doroszlón.

Nevezetes nap volt Doroszló népének életében augusztus 16-a, Szent Rókus ünnepe, a falu fogadalmi napja. Ekkor egyetlen *doroszlai* lakosnak sem illett dolgozni. Rendőrök, mezőőrök, csőszök vigyáztak, nehogy valaki kimenjen a határba. Doroszló másik "fogadott napja" Sarlós Boldogasszony volt, amikor jégveréstől félve szintén nem dolgoztak a doroszlaiak. Ez a nap *Gombos* népének is fogadalmi napja volt.

A *doroszlaiak* megítélésében más-más szerep jutott a szentkúti búcsúnak és a falu torkosbúcsújának. A négy szentkúti búcsú igazi szentbúcsú volt, sok-sok imádsággal és áhítattal. (Közbevetőleg jegyzem meg, hogy a *doroszlaiak* kivonultak ugyan a búcsúkra, részt is vettek a nagymisé és a körmeneten, de a terep inkább a máshonnan jötteké volt. A doroszlaiak inkább csak szemlélték az idegen helységekből érkezettek áhítatát.) A szentbúcsú nem kapcsolódott össze rendszeres vendéglátással, rokonlátogatással. Erre a célra a falu torkosbúcsúja, a Szent Imre-napi, illetve a Szent Imre-nap (nov. 5.) utáni vasárnap tartott templombúcsú szolgált. Ennek a napnak is voltak vallási tényezői, hiszen az ünnepi nagymisé és a körmenetben ott feszített a falu aprajánagyja. A Szent Imre-napi torkos búcsúnak azonban az evés, ivás, vendéglátás, bálozás, mulatozás volt a fő funkciója. Ilyenkor minden családnál sok étel került az asztalra. Eljöttek a környező helységekből élő rokonok, ismerősök. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha úgy fogalmazunk, hogy a szentkúti szentbúcsú vallási ünnep, a Szent Imre-napi templombúcsú viszont elsősorban társadalmi ünnep volt.

A *doroszlaiak* vallásos életében fontos szerep jutott az újhordvasárnapoknak. A falu népe vasárnap általában nem dolgozott, de különösen ügyelt arra, hogy újhordvasárnap senki ne dolgozzék. Húsvétól Szent Imre-napjáig minden újhordvasárnap nagy körmenetet tartottak. Egyik adatközlőm úgy vélekedett, hogy amióta az első ember leszállt a Holdra, az újhordkultusz alábbhagyott *Doroszlón*.

Flórián napján (máj. 4.) tűzoltó misét tartottak körmenettel. (A tűzoltócsapat 1903-ban alakult. Valószínűleg utána jött divatba a tűzoltómise.) A Flórián-napi körmenetben meghordozták a tűzoltózászlót, amelyet a Flórián-anya vett és őrzött.

Az úrnapi körmenet 1945 előtt sokkal hosszabb volt, mint manapság. Több utcát is megjártak a menet résztvevői. Az útvonal érintette a téglából épített négy kis kápolnát, amelyeket magánszemélyek tartottak karban és díszítettek föl Úrnapi tájékán. Ezek lakóházak telkén álltak és az utca felé néztek. Mesélik, hogy az egyik kápolnaépítő és gondozó családban kikapós híre támadt a menyecskének. Büntetésül a pap elvette a családtól a kápolnatartás jogát. A funkcióját veszített építményt nem lehetett semmire használni. A szomszéd kapott jogot arra, hogy új kápolnát építsen, aki örült a megtiszteltetésnek.

Amióta csak a templomkertben lehet körmenetet tartani, az úrnapi kápolnák kiszorultak a használatból. A rövid körmenet útvonalán, a templom közelében négy lombsátrat állítanak föl.

Hajdan Úrnapi előtt (és ugyanúgy a négy szentbúcsú előtt is) diákok járták a falut. Virágot gyűjtöttek kosárba, a körmenetben szokásos szíromszóráshoz.

A doroszlai kegyhely múltjának vázlata

A *Doroszló* falutól délre eső Szentkút valószínűleg azonos azzal a hellyel, amelyet a középkorban Bajkút néven emlegettek, s a török idők előtt is búcsújáró helynek számított. Föltételezhető, hogy kultusza a török uralom idején sem ment teljesen feledésbe.

Az újkori *Doroszló* Szentkútjánál történt csodás gyógyulások első adata 1792-ből származik. Ekkor egy Záblóczi János nevű *gombosi* lakos nyerte vissza elvesztett szemévilágát azáltal, hogy egy álombeli sugallat hatására a Doroszlótól nem messze csörgedező forrás vizével mosta meg szemhéjait. A csodás gyógyulás híre futótűzként terjedt el a Duna-Tisza közén és a környező területeken. Egyre többen keltek útra, hogy gyógyulást nyerjenek a csodás hírű forrásnál. Csodákban nem is volt hiány, különösen az első időkben. 1792 és a 20. század közepe közötti bő másfél évszázadban 80 csodás gyógyulást jegyeztek föl a *doroszlai* lelkészek, de ettől valószínűleg több is történt. A helyi hagyomány szerint, amikor 1859-ben leégett a szentkúti kápolna, annyi mankó égett el benne, hogy egy szekér tele lett volna velük. Az utolsó csodás gyógyulást 1933-ban jegyezték fel a *doroszlai* kegyhely naplójába.

XVI. Gergely pápa 1835-ben örök időkre engedélyezte a Kisasszony-napi és a pünkösdi búcsúkat. A többi búcsút X. Pius pápa 1910-ben hagyta jóvá.

Az első feljegyzett csodás gyógyulás után néhány évvel 1796 táján Tordy Ferenc *Doroszlón* élő kamarai erdőhivatalnok kis fakápolnát építtetett a szentkúti forrás fölél. Az épületben misézni nem lehetett, hiszen két öl hosszú és másfél öl magas volt, hét-nyolc ember fért el benne egyszerre. 1796 nyarán Gyuroska István doroszlai plébános több levelet váltott kalocsai egyházi feletteseivel a tervezett kápolna építéséről. Egyik leveléhez mellékelte *Doroszló* helység elöljáróinak nyilatkozatát, amelyben ígérik, hogy

az alapító és építtető erdőhivatalnok halála után gondját viselik a kápolnának. Az 1803. és 1806. évi Visitatio Canonica-k már megemlékeztek a Szentkutat magába foglaló kis kápolnáról, amely ismeretlen időpontban, valamikor a 19. század első felében enyészett el.

A második szentkúti kápolnát, amely szintén fából készült, 1808-1809 táján építették a kút, illetve a kút fölött álló első kis kápolna közelében, északkeleti irányban. Méreteinél fogva már misézni is lehetett benne. Állítólag ott állt, ahol ma az 1861-ben felállított Szűz Mária szobor látható. Csáby Mihály kanonok 1806. október 10-én vizitált Doroszlón. Kánoni látogatása után felterjesztette az érsekhez a doroszlaiak azon kérelmét, hogy a Szentbkútnál nagyobb kápolna épüljön, amelyben misézni lehet. Megjegyezte, hogy a hívek már 5378 forint 48 krajcárt följánlottak a kápolna céljaira. Kollonits László kalocsai érsek 1806. december 31-én Budáról keltezett levelében felszólította az érseki szentszéket, hogy mondjon véleményt. Az ügymenet további sorsa ismeretlen, de az 1810. évi Visitatio Canonica már említi az új kápolnát, amelyben misézni is lehetett. Ez a fakápolna 1859-ben a zaránudok gyertyáitól kigyulladt és leégett.

A harmadik kápolnát, amely már kis templomnak is beillett, Kőrmendy István plébános építtette 1823 és 1825 között téglából, fa mennyezettel és fatoronnyal. Viszonylag távol állt a Szentkúttól. A mai szentkúti templom elődjének, illetve egy részletének tekinthető. Metszetrajzát egy priglevica-szentiváni ácsmester, Riedmüller György készítette el 1823. május 22-én. 1824. január 14-én Gfelter Ferenc zombori kömüves munkája nyomán a falak már készen álltak. Rajtuk volt a tetőszerkezet és a zsindelytető is, amelyet a tervező Riedmüller György készített. Ekkor azonban vita támadhatott az építők és a plébános között. 1824. január 14-én kelt bizonyáglevelükben a doroszlai bírák tanúsították, hogy a zombori kömüvesmester nem volt hajlandó legényeket adni az építés befejezéséhez, ezért a plébános kénytelen volt más kömüveseket megbízni a munkával. Riedmüller György valószínűleg tönkrement. Halála után 1833-ban a kamarai uradalom ügyvédje követelte Zsinszky Ferenc doroszlai plébánostól a szentkúti kápolna még ki nem fizetett munkadíját.

A negyedik szentkúti kápolna, amely azonos a mai szentkúti kis templommal, a harmadik átépítése, megnagyobbítása révén keletkezett 1874–75-ben. Terveit, költségvetését már 1872-ben elkészítették, de az érseki hivatal különböző kifogásokat támasztott, elsősorban azért, mert sokalta a kápolnára fordított összeget. Torma József doroszlói plébános azonban, aki leveleiből ítélve ügyes és kitartó szervező lehetett, az akadékoskodókkal szemben végig kitartott a kéttornyú változat megépítése mellett. Hangoztatta, hogy a hívek Igénylik a két tornyot, mivel a legtöbb kegytemplom kéttornyú, ezért a doroszlai Szentkút sem adhatja alább. Végre 1874. augusztus 10-én megkötötték az építési szerződést Holzinger János filippovai építőmesterrel, aki a munkálatok nagy részét a tél beálltaig el is végezte. Fölmerült, hogy tavasztól őszig épüljön a templom, de ezt az ügyes plébános elvetette, mert így az építkezés zavarta volna a nyári búcsújárásokat és megfosztotta volna a szentkúti kápolnapénztárat egy esztendő búcsújáróinak adományaitól. Az 1785-ben befejezett templom építéséhez a doroszlaiak sok fuvarral, illetve a tégláégetéshez tüzelővel járultak hozzá. Vállaltak fuvar a környező helységek is. Haynald Lajos érsek 1000 forintot adományozott a szent célra. Torma József plébános 1875. augusztus 9-én kelt levelében jelentette főpásztorának, hogy élete nagy vágya teljesült: elkészült a szentkúti kegykápolna. Szeretné, ha valamelyik nagy búcsú alkalmával az érsek szentelné fel.

1909-ben újabb fontos építkezések történtek a Szentkút környékén. Ekkor készült el a csodatévő forrás máig létező díszes kútszerkezete és mosakodómedencéje. A díszes kutat, a fölötte álló oszlopos épületet, valamint a mosakodómedencét Petrovác

Gyula érseki mérnök, felső-építőipariskolai tanár tervezte. (Lásd az 1., 2., 3. sz. ábrákat!) A kivitelezést nagyrészt Angyal János zombori építőmester végezte, akivel 1909. március 21-én kötöttek szerződést. 1909. augusztus 20-án Petrovác Gyula már jelentette az érsekségnek, hogy a munkálatok befejeződtek. A zombori vállalkozó jó munkát végzett. Úgy tűnik azonban, hogy az építkezés alatt megromlott a viszony Petrovác Gyula érseki építész és Knézy Péter *doroszlai* plébános között. Erre utalnak ingerült hangú levélbeli megnyilatkozásaik. Knézy Péter plébános hónapokon át bizonygatta, hogy a vízkiemelő szerkezet rossz, alig használható. Nehéz felhúzni a vizet. A vödört kifordító kampó nem mindig működik. Petrovác Gyula a plébános tényszerű állításával szemben rendre igyekezett védelmezni saját tervét és a zombori mester művét.

Ugyanebben az évben, 1909-ben Knézy Péter plébános 42 méter hosszú nyitott gyóntatófolyosót építtetett a templom közelében, amelyben háromfülkés gyóntatószékeket helyezett el. Korábban a sekrestyében folyt a búcsúszok gyóntatása.

1909-ben a plébános lebontotta a kegykápolna régi kerítését. Telekcsereével a kegyhely területét megnagyobbította, majd a templom környékét bekerítette, fákkal, bokrokkal beültette. Knézy Péternek a következő években sok pénzügyi gondja és bonyodalma akadt az 1909-ben végrehajtott építkezések miatt.

1967-ben Fritz Ferenc plébánossága idején a szentkúti templomot egyházmegyei adakozásból kívül-belül megújították. Ekkor vezették be a villanyvilágítást és megépítették a szembemiséző oltárt. 1973-ban újra nagyobbitották a kegyhely telkét. 1974-ben szabadtéri miséző oltár és keresztút épült a templom mögött.

A Kárpát-medence kegyhelyeinek egyik jellegzetessége, hogy gondozásukban nagy szerepet kaptak a szerzetesek. A legnevezetesebb búcsújáróhelyek szervezeteinek kezén voltak. *Doroszló* Szentkútja azonban soha nem került szerzetesi kezelésbe, mindig a doroszlai plébánia felügyelete és gondozása alá tartozott. 1942-ben a Bácska visszacsatolása után felmerült, hogy a *doroszlai* kegyhely az Isteni Ige Társulata nevű missziós rend doroszlói letelepítésével szerzetesi gondozás alá kerüljön. Hosszú huzavona után 1943. november 16-án a missziós társulat kiskunfélegyházi képviselője közölte a kalocsai érsekséggel, hogy egyelőre nem kívánja átvenni a *doroszlai* kegyhelyet.¹³

A doroszlai kegyhely néprajzi jellemzése, néhány adata, sajátossága

A Kárpát-medence újkori kegyhelyei kialakulásukat, eredetüket tekintve alapvetően kétfélék. Az egyik típust *csodatevő szentképes*, a másikat *csodatevő szentkutas* kegyhelynek nevezhetnénk. Az első típusnál adva volt egy Szűz Mária kép vagy szobor, amely csodatevő hírre jutott. A másik típusnál egy forrás csodásan gyógyító ereje vonzotta az embereket. A két típus azonban rendre összekeveredett. A "szentképes" kegyhelyeken előbb utóbb akadt valamilyen forrás vagy kút, amelynek vizét előszeretettel használták jobbitó óhajjal a zarándokok. Az eredendően "szentkutas" kegyhelyeken pedig Mária-képet, vagy Mária-szobrot állítottak, amelyet ugyanúgy tiszteltek az emberek, mintha "kegyképes" búcsújáróhelyen járnának. Tehát a magyarországi búcsújáróhelyek létének két fontos eleme: a csodatevő kegykép és a csodás erejű víz a többféle kegyhelyet látogató búcsújárók tudatában összekeveredett. Szinte minden kegyhely a Szűz Mária tiszteletének jegyében virágzott, és a zarándokok időtöltéséhez a legtöbb kegyhelyen hozzátartozott a kultikus célzatú vízvétel és vízhasználat.

Doroszló a "szentkutas" csodatevő kegyhelyek típusába tartozik. A búcsújáróhely a csodás erejűnek mondott Mosztonga-parti forrás vizének köszönheti létét. Az emberek

eredendően azért zárandokoltak *Doroszlóra*, hogy a Szentkút elhíresedett vizében gyógyulást remélve megmossák beteg testrészeiket. 1861-ben azonban Mária-szobrot állítottak fel a Szentkút közelében, amelynek elsőrangú szerepe van a búcsúsok vallásos megnyilatkozásaiban. Jórészt ennél a szobornál folynak a "körösztok" beköszöntései, búcsúzásai. A hívek itt végzik felajánlásait, magányos ájtatosságait. Itt égetik vágyaik és hálájuk jeleit, a gyertyákat. A kegykápolnába is Mária-kép került, mégpedig a török alóli felszabadító háborúra utaló ún. segítő Szűzanya (Mária-hilf) kegykép.

A kút közelében álló Mária-szobor és a kápolnában elhelyezett Mária-kép csak tárgyi tükröződései annak a Mária-tiszteletnek, amely a Szűz Mária hajdani jelenléteit valló népi tudat elevevén alapul. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a Szentkút különleges erejű vize mellé a csodára áhítozó nép gondolatban, legendákban odatelepítette Szűz Máriát is. E népi tudati tükröződés hozta magával a hivatalos egyház szoborállító, képfestető és Lourdes-i oltár-építető tevékenységét. Mindez azonban elvezetett oda, hogy manapság a *Doroszlóra* érkező búcsúsok Szűz Mária tiszteletét és köszöntését tekintik utuk fő céljának, éppúgy mint a "Mária-képes" eredetű kegyhelyeken. Szűz Máriáról zengenek az énekek, hozzá szólnak az imák. A búcsújáróhely tulajdonképpeni alapja, a Szentkút, funkcióját tekintve a népi vallásosság és a néphit világába szorult vissza.

Szűz Mária Szentkútra "telepítése" a népi tudatban mindenképpen előbb kezdődött, mint a Mária-szobor és a Mária-kegykép felállítása. Hiszen már az első csodás gyógyulóról, Záblóczi Jánosról foljegyezték, hogy egész életében határtalan rajongással tisztelte Szűz Máriát. Álmában a boldogságos Szűz Mária jelent meg neki és ő vezérelte gyógyulása helyére, a *doroszlai* Bajkúthoz.¹⁴ A doroszlai hagyomány kiszínezte a történetet. Eszerint a vakságból gyógyult férfi, mikor örvendezve látásának lenézett a kútba, ott egy szép asszony képében Szűz Máriát látta.¹⁵ Bálint Sándor úgy tudta, hogy a doroszlai jámbor nép szerint *Doroszlón* történt a Lourdes-i jelenés, a Szeplőtelen Fogantatás Lourdes-i kinyilatkoztatása.¹⁶

Kovács Endre *doroszlai* mesélői úgy tudták, hogy a Szűz Mária hajdan megfürdött a Mosztonga vizében, a doroszlai Szentkút szomszédságában. A Mosztonga ma már elmocsarasodott, tele van hínárral, sással, náddal. Ahol azonban a Szűz Mária fürdött, ragyogó tükrű, tiszta a víz.¹⁷

A doroszlai búcsúk forgatagában, különösen a Mosztonga partján, a Szentkút tájékán magam is találkoztam olyan mesélgető búcsúsokkal, akik Szűz Mária hajdani *doroszlói* jelenlétét sugallták és tudatosították kiszínezett történeteikkel.¹⁸

A doroszlai kegyhely viszonylag nagy, 2 kat. holdas területet mondhat magáénak. Az országút és a Mosztonga között elnyúló, lejtős, téglalap alakú, gyöpes telek a búcsúbeli kultuszok szempontjából kétpólusú terület. Az országút felé eső, keleti végén épült a kegykápolna, a gyóntató épület és a szabadtéri oltár. A Mosztonga felőli, nyugati, "alsó" végén található a tulajdonképpeni Szentkút a mosakodómedencével és a Szűz Mária-szoborral. A két pólus közötti szabad térségen húzódik az újkeletű kálvária. Rövid szemlélődéssel is megállapíthatjuk, hogy a terület kápolna felőli vége elsősorban a hivatalos egyház rítusainak színhelye. Itt az egyház hivatásos szolgálai, a papok viszik a szót. Miséznek, prédikálnak, áldást osztanak, gyóntatnak, áldoztatnak. Az "alsó pólus", a kút környéke inkább a népi vallásosság terrénuma. Ott folyik a beköszöntés, a búcsúztatás, a gyertyaégetés, az egyéni ájtatosság, a kultikus mosakodás, a gyógyító erejű zöld növények gyűjtése. A két pólust a keresztútjárások és a körmenetek kötik össze.

A doroszlai kegyhely búcsúnapjainak számát és időpontját általánosságban nehéz meghatározni, mivel többször változtak. Egy század eleji ihletésű, de 1922-ben impri-

mált ponyvanyomtatvány az alábbi napokat jelölte meg *doroszlai* búcsúnap gyanánt: áldozócsütörtök, pünkösd három napja, Szentháromság vasárnapja, Nagyboldogasszony, Kisasszony, Sárlos Boldogasszony, Szűz Mária nevenapja, valamint húsvétól Szűz Mária nevenapjáig minden újholdvasárnap.¹⁹ Nem egyszerűbb a kép, ha a plébániai iratokat fogjuk vallatóra. Pünkösd, áldozócsütörtök, Kisasszony-nap szerepel a legtöbb kimutatásban, de a többi nap változik. Vagy van, vagy nincs. A bonyodalmakat fokozza, hogy az 1910. évi pápai bullába adminisztratív hiba csúszott. A kalocsai érsek-ség által kért négy búcsúnap helyett a pápai kancellárián nyolc napot fogalmaztak a kiadott bulla szövegébe.²⁰ A *doroszlai* plébános 1974-ben kiadott "Búcsús könyv"-e négy doroszlai szentbúcsúról tud: áldozócsütörtökről, Pünkösd három napjáról, Kisasszony-napjáról (szept. 8.), Mária nevenapjáról (szept. 12.).²¹ A népi emlékezet némiképp ettől is eltér. Kihagyja a búcsúnapok sorából Mária nevenapját, és helyette Nagyboldogasszonyt szerepelteti.²²

Bárhogy is áll a dolog, kedveltségét, vonzerejét tekintve messze kiemelkedik a doroszloi búcsúalkalmak sorából pünkösd és Kisasszony napja. Ezt a két búcsút hagyta jóvá 1835-ben XVI. Gergely pápa. Nem véletlen, hogy ezek lettek a legnépszerűbbek.

Doroszló esetében is lejátszódtak azok az átrendeződési, változási folyamatok, amelyek más búcsújáróhelyek múltját jellemzik. Hajdan sok olyan búcsújáróhely volt a Kárpát-medencében, amelynek főbúcsúja pünkösdre esett. Manapság viszont a csík-somlyói, és a *ferencszállási* pünkösti főbúcsú valamiféle archaikus nevezetességnek számít. Ezzel szemben a nyárvégi Kisasszony-nap népszerűsége megnövekedett. *Doroszlón* is a pünkösti búcsú fokozatosan veszített jelentőségéből. Az 1960-as évek eleje óta egyértelműen Kisasszony napján van a doroszlai Szentkút főbúcsúja.

Az 1960-as évektől Jugoszláviában is divatba jöttek bizonyos búcsúnapok nevezett, egyházpolitikai célokat szolgáló, hagyomány nélküli, demonstratív vallási összejövetelek. Ilyenek az ún. férfibúcsú és az ifjúsági búcsú. *Doroszlón* a férfibúcsút Kisasszony-napelőtti vasárnap, az ifjúsági búcsút pedig Kisasszony-naputáni vasárnap tartják. Hasonló hagyomány nélküli, demonstratív vallási összejöveteleket rendeztek a *doroszlai* Szentkútnál az 1940-es évek elején a bácskai németek.²³

Témánk szempontjából fontosabbak azok a különleges búcsúnapok, amelyeken egy-egy helység népe, illetve egy-egy népcsoport látogatja, illetve látogatta a *doroszlai* kegyhelyet fogadalomból. Ilyen nevezetes nap a pünkösd másnapja, amikor szerb-horvát nyelvű nagymise van a kegytemplomban a *szontai* sokácok kedvéért, akik ezen a napon régi idők óta fogadalomból a doroszlai Szentkúthoz zárandokolnak. Az eseményt "sokac búcsú"-ként emlegetik a doroszlaiak. 1945 előtt pünkösd harmadnapján sváb búcsú volt a *doroszlai* kegyhelyen, amelyet a *szentiváni* /*prigrevicai*/ és a *kerényi* svábok látogattak fogadalomból. Emlegetik az öreg *doroszlaiak*, hogy a *szentiváni* svábok díszes fogatokkal jöttek, de az árusoktól semmit sem vettek. A csárdába sem néztek be. Fogadalmuk ugyanis tiltotta, hogy ezen a napon pénzt költsenek.

Megfigyeléseim a doroszlai búcsún

Legelőször 1978. szeptember 7-8-án, Kisasszony napján jártam a doroszlai búcsún. 7-én déltől 8-án délig a Szentkútnál töltöttem az időt, csak éjfél után mentem be a faluba aludni. Magnetofont vittem ugyan magammal, de szövegek és énekek gyűjtésére érdemben nem kerithettem sort, mivel akkor Jugoszláviában már elterjedt az a szokás, hogy a kegyhely több száz méteres körzetében folyamatosan harsogtak a

miséket, szentségimádásokat stb. közvetítő hangszórók. /Azóta ez a technicizálás Magyarországon is elterjedt. A kegyhelyek fűlsíktető hangszórós hangzavara sokhelyütt tapasztalható.) Megfigyeléseimet azonban jegyzetfüzetemben rögzítettem és sokat fényképeztem. E feljegyzéseket és fényképeket vettem alapul a jelen adatközlés megfogalmazásakor. Másodszor 1980. szeptember 7-8-án vettem részt *doroszlai* búcsún. Ekkor a két évvel korábbi megfigyeléseimet kiegészítettem. Többször jártam *Doroszlón* olyan időpontban is, amikor éppen nem volt búcsú. Ilyenkor szemügyre vehettem a máskor oly mozgalmas és zajos Szentkút elnéptelenedett, csendes világát.²⁴ Búcsú nélküli időben tett legfontosabb szentkúti látogatásaim: 1979. augusztus 17-19., 1985. május 5., 1986. augusztus 3-4.

A Kisasszony-napi *doroszlai* búcsút ma is a "napján" tartják, vagyis az újabb magyarországi gyakorlattal ellentétben, nem helyezik át a következő vasárnapra. Ez jórészt összefügg azzal, hogy a búcsút elsősorban falusiak látogatják, akik a jugoszláviai agrárpolitika adottságaiból következően nem mezőgazdasági nagyüzemekben dolgoznak, hanem családi munkaszervezetben művelik kisgazdaságaikat. Így nem köti őket a munkaidő fegyelme. Ha saját gazdaságuk érdeke az otthonmaradást nem kívánja, hétköznap is útra kelhetnek és felkereshetik a *doroszlai* Szentkutat.

Hajdan a búcsúsok gyalog jártak *Doroszlóra*. Az 1950-es években gumikerekű sátoros lovaskocsikkal érkeztek. Az 1960-as évektől terjedt el az autóbuszos, személyautós búcsújárás divatja.

A gyalogosan vagy lovaskocsival érkező búcsúscoportok századunk közepe előtt *doroszlai* házaknál szálltak meg. Egy-egy helység búcsúsnépe ismeretség révén évtizedeken át ugyanazon a telken talált szállást istállóban, fészerben, kamrában földre szórt szalmán. A szállásadó *doroszlai* gazda és a szállást igénybe vevő idegenek között barátságok és gazdasági kapcsolatok alakulhattak ki. A *doroszlai* "beszállásolás" szokásának még a legutóbbi időkben is megvoltak a maradványai. 1978-ban megfigyeltem, hogy szeptember 7-én délután több *doroszlai* ház udvarára hatalmas autóbuszok toltak be és ott töltötték az éjszakát. Búcsús utasaik egy része az udvaron álló buszban aludt. Az ünnep reggelén nagy jövés-menés volt az ilyen házak tájékán.

Az autóbuszok többsége azonban manapság a kegyhely telkén parkol a kálváriától délre. A búcsúsok bennük tartják csomagjaikat, bennük vagy mellettük esznek, és ha nagyon elálmósodtak, bennük alszanak. A búcsúsok, főleg az idősebb asszonyok, összecusukható kisszékeket hoznak magukkal. Vonulások idején a karjukon viszik. Amikor lehet, például a szabadtéri oltár előtt, mise alatt ráülnek. Kis méretű összecusukható faszékeket lehet vásárolni a búcsúvásár árusainál is.

Doroszlai adatközlőim szerint Jugoszláviában csak egyházi területen szabad egyházi jelvényekkel fölvonulni. Más szóval fogalmazva: tilos közúton kereszttel, lobogókkal gyalog haladni. Állítólag ezért tartják manapság az úrnapi körmenetet is kizárólag egyházi területen, a templom kertjében. A Szentkúthoz érkező búcsúscoportok is a szentkúti templom kerítésén belül bontják ki lobogóikat. A kaputól vagy autóbuszuk kertbéli parkolóhelyétől hagyományos búcsús menetben haladnak.

1978-ban 30 lobogópárat számoltam meg a Szentkút felé haladó esti gyertyás körmenetben. Ez 30 olyan helységet, illetve egyházközséget jelent, amelynek búcsújárói lobogót is vittek magukkal *Doroszlóra*. Akadnak azonban olyan csoportok is, amelyek praktikus okokból csak keresztet hoznak magukkal és azt viszik a menet elején.

A lobogókat lányok, vagy lányok hiányában fiatalabb asszonyok, a kereszteket férfiak viszik.

A lobogókon gyakori a hímzett, magyar nyelvű vallásos felirat. A magyarországi gyakorlattal ellentétben, helységnevet nem láttam a lobogóselymeken.

A hagyományörző búcsúscsoportok, például a *bezdániak* színes virágkoszorúkkal díszítik keresztjüket. A koszorúból egyet-egyet beköszöntéskor és búcsúzaskor a Szűz Mária szobránál hagynak.

A lobogók szélére néhány csoport színes szalagokat köt. A *szenttamásiak* lobogója mellett fehér szalagok lengenek. Szerintük ezek a tisztaság és a szeretet jelképei. A *mohófiak* úgy vélik, hogy lobogóik kék szalagjai Mária kék ruhájára emlékeztetnek. A *bezdániak* büszkén vallják, hogy fehér lobogóik szélén a piros szalagok "az Úr Jézus győzelmét jelképezik".

A *szenttamásiak* – legalábbis *Doroszlón* – különös módon viszik a lobogót. Nem egyenesen tartják, mint mások, hanem ferdén kifelé hajtva. Az érdeklődőnek erről nem adnak meggyőző magyarázatot.

Előfordul, hogy két kereszttel és négy lobogóval érkezik a búcsúscsapat. Ilyen eset akkor fordul elő, ha egy kisebb helység zárandokai csatlakoznak valamely nagyobb egyházközség népéhez és közösen bérelnek buszt. Az ilyen négylobogós csoport nem válik szét, hanem a kegyhelyen együtt vonul fel. Jellemző példaként említhetem a *zentaiakat*, akikhez 1978-ban a *felsőhegyiek* csatlakoztak.

1978-ban *Hajdújárás* /Hajdukovo/ csoportjának élén lobogók helyett modernnek mondott vallási jelképet vitt egy erős férfi: széles, hatalmas barna fakeresztet, amelynek vízszintes fáján széles kék selyemanyagot vetettek át. Emellett volt hagyományos búcsújáró keresztjük is.

A búcsú szeptember 7-én koradélután kezdődik és 8-án délben ér véget. A búcsúscsoportok szeptember 7-én du. 4 óra tájban kezdenek érkezni. Este 7 óráig folyamatosan jönnek az autóbuszok, illetve a "köröszők". A "köröszők" többsége a zsúfolt templom helyett a Szentkút melletti Szűz Mária szobornál végzi a beköszöntést és a búcsúzást. A buszos búcsújárás miatt a "Köröszöket" üdvözlő harangozás napjainkban legtöbbször elmarad, mivel nehezen érzékelhető az újabb csoportok érkezése.

A beköszönteni szándékozó búcsúscsoportok kereszttel, lobogóval körmeneti rendben vonulnak a kegytemplom irányából a telek északi szélén a szentkúti Mária-szobor felé. Viszonylag sok csoporttal jön fiatal magyar pap. Az ilyen csoportok beköszöntését a pap végzi. Énekeik a hivatalos egyházi énekeskönyvek énekei körül kerülnek ki. A szoborhoz közeledve gyakran hangzik föl az "Angyaloknak királynéja ..." kezdetű közismert Mária-ének. Általánosságban megfigyelhető, hogy pap jelenlétében a régi magyar énekek jugoszlavizált szövegű változatát éneklik. Például ha az ének szövegében "Magyarország királynéjáról" volt szó, ott "népeinknek királynéját" énekelnek stb. Akadnak azonban pap nélkül érkező, igazi "népi arculatú" "köröszők", mint a *bezdáni* és a *zentai*. Az ilyen csoportokat paraszti előénekesek vezetik, akik kézíratos énekeskönyveikből mondják különleges régi énekeiket és imáikat. A hagyományhoz ragaszkodó "köröszők" öreg előénekesei keveset törődnek az eleiktől kapott népi tudás, valamint az államfordulat okozta követelmények és az aktuális nemzetiségpolitikai elvárások összehangolásával. 1978-ban magam hallottam, hogy egy jeles bácskai magyar falu öreg énekes asszonya, kézíratos füzetet tartva kezében, hat évtizeddel Trianon után a "Magyarország nagyasszonya, drága jó anyánk" kezdetű énekkel köszöntötte a *doroszlai* Szűz Máriát.

A beköszöntő csoportok megérkezésük pillanatában háromszor meglengetik lobogóikat a Mária-szobor felé. A köszöntő ének és ima elhangzása után, jobbról balra haladva, énekelve megkerülik a szobrot, majd elvonulnak keleti irányba, a templom felé. A Mária-szobrot kerülő kereszt feszületét, elsősorban Jézus sebeit, a körbenállók közül sokan megcsókolják. (Ugyanígy cselekednek búcsúzó kereszt esetében is. Kereszt-csókolások előfordulnak a templom és a Mária-szobor közötti útszakaszon is.)

Öt óra tájban érkezik a legtöbb búcsús csapat. Ilyenkor összetorlódnak a "körösztök" a Mária-szobor előtt. Türelmesen kivárik egymás beköszöntőjét. Közben énekelnek, természetesen minden "köröszt" mást. Énekük összekeveredik. Talán ez a kegyes hangzavar jelenti a kegyhely egyik jellemző hangulatát.

Beköszöntéskor és búcsúzáskor egyaránt előfordul, hogy egyesek a szobor-kerülés nehezebb formáját választják. Fogadalomból, bűnbánatból, hálából térden csússzák körül a felvirágozott szobrot. 1978-ban az egyik búcsúscapat búcsúzása alkalmával megfigyeltem, hogy egy 30 év körüli nő jobbról balra haladva, összetett kezekkel imádkozva, térden csúszta körül a szobrot. Előzőleg hosszúszerű kék nadrágját felhajtotta, hogy meztelen térdével haladhasson a nyirkos, kavicsos kemény földön.

Estefelé járván az idő, bár tartanak még a beköszöntések, a szabadtéri oltárnál elkezdődnek a misék és a prédikációk. A hívek kissekeken ülve nézik és hallgatják a szertartásokat. Egyesek gyónnak, egyéni ájtatosságokat végeznek a kálvárián vagy a Mária-szobornál, gyertyát vesznek az árusoknál stb., azonban egyre többen gyülekeznek a szabadtéri oltár előtti térségen. Készülnek a búcsú legünnepélyesebb eseményére, a 8 óra után kezdődő gyertyás körmenetre.

Más búcsújáróhelyeken az esti körmenet, miként minden búcsús körmenet, úgy zajlik le, hogy a búcsús csoportok egymás után haladnak, követve keresztyüket és lobogójukat. *Doroszlón* azonban a menetbe csak a kereszt- és lobogóvivők állnak be, esetleg egy-két fő a csapatból. Így sűrű lobogóerdő keletkezik, amely a kegyhely telkének északi oldalán halad a Szentkút melletti Szűz Mária szoborhoz. A búcsús nép a saját lobogóitól különvált tömegként, különösebb rend nélkül halad a lobogóerdő után, illetve a gyöpes térségen önzölik a Szentkút felé. A búcsúsok többsége gyertyát tart a kezében, amelyet az árusoknál vásárolt. A gyertyát úgy fogják, hogy papírból kis tölcseért formálnak alá. Így, ha folyik, csöpög, nem égeti a gyertyavivők kezét.

A menet elején három pap halad. A lobogópárok sorát a *bezdániak* pirosszalagos fehér lobogói nyitják meg.

A szentkúti Mária-szoborhoz érkező az összes lobogót egyidőben háromszor meglengetik a szobor felé. Utána a lobogóerdő félkörben feláll a szobor előtt. Körük tömörül a gyertyákat tartó búcsús nép. A kör közepén, a szobor előtt öt pap áll, ők vezetik a hosszadalmas, körülbelül egyórás időtartamú rózsafüzér-mondást. Ilyenkor a szabadtéri oltártól elhozzák a hangszórókat és a mikrofonokat. A hangszórókat két férfi tartja. A mikrofont kézzel kézre adja az öt pap, akik felváltva mondják az örvendetes olvasó egy-egy titkát és a hozzátartozó üdvözlégeket.

A szentkúti kollektív imádkozás befejezése után a menet visszavonul a szabadtéri oltárhoz, úgy, hogy a lobogóerdő megkerüli a templomot. A visszatérés alkalmával az utolsókbal lesznek az elsők. Amelyik lobogó a kút felé menet hátul haladt, visszafelé az kerül előre.

Este tíz és tizenkét óra között a régi népi szentségimádást helyettesítendő vetítés van a szabadtéri oltárnál. 1978-ban vallásos témájú diafilmeket, 1980-ban hatalmas szabadtéri vászonra játékfilmet vetítettek Krisztus életéről. Éjfél után azok, akik végképp nem kívánnak nyugovóra térni, szentségimádást tartanak a szabadtéri oltárnál.

Nyolcadikán reggel misék követik egymást sorozatban. Kiemelkedik közülük a tíz órakor kezdődő nagymise, amelyen a legtöbb búcsús részt vesz. Az ünnepi nagymisét a szabadtéri oltárnál tartják több pap közreműködésével. A búcsús nép a Szentkút irányába húzódó gyöpes térségen áll vagy ül. A hangszórók jóvoltából a távolabb tartózkodók is hallják a szertartás szövegét. A misét hallgató tömegből kiemelkednek a lobogók, amelyeket kézben tartanak hordozók a mise alatt. Minden "köröszt" népe igyekszik lobogója közelében tartózkodva részt venni a misén.

A nagymise után, más búcsújáróhelyekhez hasonlóan, *Doroszlón* is körmenetet tartottak hajdanán. 1978-ban és 1980-ban azonban nem láttam az ünnep délelőttjén körmenetet. A mise végeztével a búcsúsok elindultak haza.

Természetesen hazaindulás előtt illik elbúcsúzni a *doroszlai* Szűz Máriától. Jellemző kortünet azonban, hogy a búcsúzást egyes "körösztök" már vasárnap koradélelőtt, a nagymise előtt elvégzik, hogy a mise után ne legyen rá gondjuk. Egyébként is, akkor nagy a tolongás a szobor körül – mondják. Tizenkét óra tájban, amikor valójában ideje lenne a búcsúzásnak, *Doroszlón* már alig búcsúzik egy-két elkésett "köröszt". A búcsúsok többsége a nagymise után özönlik a várakozó autóbuszokhoz.

Hetedikén délután és nyolcadikán délelőtt a Szentkút melletti Mária-szobrot és környékét virágerdő borítja. A legtöbb csoport hoz magával a keresztre vagy lobogóra akasztva virágkoszorút, amelyet igyekszik elhelyezni a Mária-szobor környékén. Az egyéni ájtatoskodók egy része is virággal rója le háláját Szűz Máriának. A virágkoszorúk és csokrok nagy része a szobor betonoszlopos kerítésére kerül, de jut belőlük a szobor köré a földre is. A vállalkozóbbak igyekeznek magára a szoborra aggatni virágaikat. 1978-ban láttam, amint egy férfi létrát támasztott a Mária-szobor talapzatához. Felment a létra legfelső fokáig és koszorúkat helyezett el a szobor karjain.

A szobor körüli kerítés jobb oldali sarokoszlopára valaki minden évben keskeny kék selyemszalagot köt. A szobor előtt térdeplő és egyénileg imádkozó búcsúsok közül többen megcsókolják ezt a kék szalagot, mintha Mária ruháját csókolgatnák. Hetedikén, nyolcadikán a Mária-szobron kék selyem lepelruha lengedezik. 1980. szeptember 7-én délután tanúja voltam, amint egy férfi létrával megközelítette a szobrot és egy másik kék ruhát adott rá, a hívek újabb ajándékát.

Hetedikén délután és este a Mária-szobor tövében rengeteg gyertya ég. A búcsúsok folyamatosan veszik, gyűjtik és állítják fel égő gyertyáikat a szobor előtt. Az áhítatosan térdeplő magányos imádkozók fohászkozó és fogadkozó arcát belengi az égő gyertyaerdő misztikusan csillogó fénye. Nyolcadikán délelőtt a gyertyák már nem égnek, csak csonkjaikkal van tele a föld.

Egyébként az árusoknál azért is vesznek gyertyákat a búcsúsok, hogy hazavigyék. 1978-ban még vastag, hosszú, Mária-képes faligyertyákat is lehetett venni, amit a bácskai hagyomány szerint otthon hét Gyertyaszentelő Boldogasszonyünnepén meg kell szenteltetni, mert akkor világítani fog a világ végén, a háromnapos sötétség idején. Kisebb gyertyákat azért visznek haza *Doroszlóról* a bácskai és a bánsági magyarok, mert úgy tartják: ezt kell égetni vihar idején, akkor nem csap a házba a villám. Hagyománytartó *Novo Milosevó-i* (Bánság) családok a halott kezébe is égő *doroszlai* gyertyát tettek.

Hetedikén délután és nyolcadikán délelőtt bőven van arra idő, hogy a "körösztök" végigjárják a kálvária stációit. Gyakran lehet látni magányos imádkozókat is a kálváriaoszlopok előtt. Sok búcsús magányosan is fölkeresi a szentkúti Szűz Mária-szobrot és hosszasan imádkozik előtte. Az ima legtöbbször a szobor lassú egyéni megkerülésével zárul. Ez a körbегyaloglás a hajdan oly általános térdencsúzás maradványa. De az sem ment ki teljesen a divatból, nemcsak beköszöntéskor, hanem magányos ájtatoskodás során is látható rá példa.

Nyelcadikán délelőtt a legtöbb búcsús növényeket és zöld ágakat gyűjt a Szentkúttól nyugatra eső bozotos, gázos, vízenyős Mosztonga-széli területen. A növénygyűjtők elsősorban asszonyok, akik szívesen sétálnak egy ideig csokraikkal. Közben történeteket sugdosnak egymásnak növényeik különleges megszentelt voltáról és gyógyító hasznáról. Később csokraikat gondosan elhelyezik az autóbuszban. Otthon

feltűzik az eresz alá, és ha a szükség úgy hozza, hasznosítják. Bánsági asszonyok mesélik, hogy a doroszlai Szentkútnál szedett növényeket száradás után apró darabokra kell törni és vihar alkalmával papíron tűzhely fölött el kell égetni. Arról is szólnak történetek, hogy egy megkopaszodott asszony teát főzött és ivott a *doroszlai* füvekből, és hamarosan elkezdett nőni a haja. Több helységben is vallják, hogy aki a *Doroszlón* szedett és megszáritott füvet zacskóban a *vánkusa* alá teszi, nem lesz ideges. Természetesen használhatók a szentkúti füvek állatgyógyításra is. (Körülbelül ugyanezek a jótulajdonságok jellemezték az úrnapi sátrak növényeit is.)

Különös elképzelés, de akad hirdetője, hogy a *doroszlai* szentkút 50 méteres körzetében csak uborka és paszternák nőne meg, más kerti növény nem. Ezért nem is szántják és vetik a területet.

A búcsúsok hangoztatják, hogy a Szentkút tájékán mindenféle növény gyűjthető, mert mind használ, ha baj van. Legtöbben azonban törekednek arra, hogy néhány különleges doroszlai növény is kerüljön csokrukba, mert ezek többre használhatók, mint a közönséges füvek és ágak. Különösen hasznosnak tartanak egy piros virágú növényt, amelynek levelében egy bordószínű kettős folt van. Egy *tiszaszentmiklósi* asszony szerint tyúkhúr a neve. A legtöbb búcsús *Mária-virágnak* hívja. A *doroszlaiak pulykataköny* néven ismerik.²⁵ A búcsújárók kizárólag halkán elszuttogott történeteik szerint a növény levelein azért van bordó folt, mert "Mária otthagya nőiességének nyomát." Más megfogalmazás szerint Mária "itt ült le először". A bátrabb asszonyok néha kimondják: a bordó folt Mária menstruációs vérének emléke.

Egy másik gyomnövényt azért gyűjtenek a búcsúsok, mert az ismereteik szerint "a Szűzanya könnyéből fakadt".

Tesznek a csokorba nádat is, mivel sokan úgy tartják, hogy a nádlevél szélén lévő rece a számár rágásának nyoma. Mégpedig azé a számáré, amellyel Jézus a földön járt.

A *Doroszlón* töltött idő alatt a legtöbb búcsús fölkeresi a Szentkutat, hogy a gyógyító erejű víz kedvező hatásából részesüljön. A négyoszlopos tető alatt álló 1909-ben épült díszes vasszerkezetű kút körül a búcsú idején állandóan sok ember tartózkodik. A kútszerkezet felső részén lévő kis medencébe ma már elektromos motor hajtja föl a vizet. Egy doroszlai férfi kapcsolja be rendszeresen a motort, amikor fogóban van a víz.

Az emberek körülállják a kör alakú kút csapjait. Egyesek csak isznak a vízből és odébbállnak. Legtöbben azonban megtöltik műanyag kannáikat, hogy hazavihessék a csodás erejű vizet. Még többen vannak azok, akik megmossák arcukat, szemüket a kútnál. Kezüikkel hosszasan törölgetik, kenégetik a vizet arcukon. Úgy vélik, ezáltal meggyógyul a szemfájásuk, fogfájásuk. Különösen a szemük gyógyulásában bíznak, hiszen a legelső feljegyzett zarándok is vakságból gyógyult meg a *doroszlai* Szentkútnál 1792-ben. Ezért szemeiket különös gonddal kenégetik, locsolgatják a doroszlai vízzel az arra rászorulókat.

Az asszonyok fejkendőjüket levéve, hajukra, fejük tetejére is dobznak néhány csöppet a vízből, valószínűleg fejfájás ellen. Az anyák gyermekeiket is odaviszik a kúthoz és fájós testrészeiket vízzel mosogatják.

Az edényben hazavitt doroszlai szentvizet sokféleképpen használják. Például isszák gyomorfájás ellen. Volt, aki két héten át esténként megmosta a lábát ugyanabban a szentkúti vízben, állítólag elmúlt a lábfájása. Hasonló történetek sokasága kering a kút körül búcsú idején.

Az arc vízzel érintése után sokan lábaikat is megmossák a díszes kútszerkezet mellett lévő, földbe mélyített mosakodó medencében. Az asszonyok levetik cipőjüket, harisnyájukat, beleállnak a vízbe és kézzel mosogatják lábaikat. Férfiak is állnak a

medencében levetett cipővel és feltűrt nadrágszárral. Amikor kijönnek a vízből, sokáig állnak a gyöpon, így szárítván lábukat. A búcsúsok egybehangzó véleménye szerint ugyanis a szentkúti vizet nem szabad letörölni, mert akkor elveszti az erejét. Meg kell várni, míg megszárad a vizes testrészek.

Előfordul, hogy egyesek a medence partján állva bevizezett ronggyal törölgetik cipőjüket, vagy cipőstől lóbálják meg lábukat a vízben.

Végezetül megemlítem a *doroszlaik* egyik mai, jellemző búcsús elfoglaltságát, amely a folklórizmus világába hajlik. *Doroszlaik* öregasszonyok a búcsúnap délelőttjén magukat és óvodáskorú leányunokájukat díszes doroszlaik népviseletbe öltöztetve páváskodnak, sétálgatnak a szentkúti tömegben. A szó szoros értelmében mutogatják magukat, szinte tüntetnek "doroszlaikukkal". Élvezik a rácsodálkozó, elismerő pillantásokat, megjegyzéseket. Sütkéreznek a siker fényében.

Jegyzetek

1. BÁLINT Sándor: 78-86., 204-205.p.
 2. A Zombor határában lévő két kis búcsújáró hely jórészt ismeretlen a magyar néprajzi irodalomban. Bálint Sándor utal az egyik kápolna létezésére és a búcsújárókra gyakorolt vonzerejére. 80.p. A katolikus kápolnát említi BOROVSZKY Károly. 218.p. Magam 1979. augusztus 23-án jugoszláviai tanyajáró tanulmányutam során találtam rá a két szomszédos kis búcsújáróhelyre.
 3. 1980. szept. 7-8-án, Tritz Ferenc doroszlaik plébános tájékoztatása szerint az alábbi helységekből érkeztek búcsús "körösztek" Doroszlaikra: Kevi /Kavia/, Horgos /Horgoš/, Tornjos /Tornjos/, Szabadka /Subotica/, Szabadka-Kertvárosi plébánia /Subotica/, Szabadka-Szent Ferenc plébánia /Subotica/, Palics /Palie/, Bácsgyulafalva /Telecka/, Bezdán /Bezdan/, Csonopja /tonopja/, Felsőhegy /Gornji Breg/, Szenttamás /Srbobran/, Ada, Zenta /Senta/, Mohol /Mol/, Obecse /Beej/, Gunaras /Novo Orahoovo/, Gunaras /Gunaroš/, Keresztur /Krstur/, Kucóra /Kucura/ (Külön róm. kat. és görög. kat. "körösztek"), Ludas, Tiszakálmánfalva /Budisava/ Káty /Kac/, Hajdújárás /Hajdukovo/, Csóka /foka/, Magyarkanizsa /Kanjiza/, Péterréve /Baeko Petrovo Selo/, Szivác /Sivac/, Bajsa /Bajsa/, Csantavér /fantavir/, Újvidék /Novi Sad/, Hódság /Odzaci/, Gombos /Bogojevo/, Szonta /Sonta/, Szilágyi /Svilojevo/, Bácskertes /Kupusina/, Apatin, Zombor /Sombor/, Monostorszeg /Baeki Monostor/, Csákovác /Cakovec — horvátországi magyarok/, Pincéd /Pivnice/, Bácsföldvár /Baeko Gradiste/, Kúla /Kula/, Pácsér /Pacir/.
- A fenti listán szerepel jónéhány olyan helység, ahonnan több autóbussnyi nép kelt útra. Pl. Csantavérről 6, Péterrévéről 5, Újvidékről 3 busz érkezett.
- 1980-ban szemlétomást kevesebben voltak a doroszlaik búcsún, mint 1978-ban. Az információkat adó plébános is megjegyezte, hogy a listáról több olyan helység hiányzik, amelynek népe rendszeresen látogatja a doroszlaik Szentkút búcsúját, de 1980-ban valamiért nem jött. Ilyen helységek: Bács /Bae/, Őrszállás /Stanisie/, Nemesmilitics /Svetozor Miletie/, Béreg /Baeki Breg/, Regőce /Ridjica/, Bajmok, Bogván /Bodjani/, Bácsújfalu /Selenc/, Petrőc /Baeki Petrovac/, Debeljácsa /Debeljaea/, Nagybecskerek /Zrenjanin/.
4. Rajtuk kívül lakott még a faluban 1 román, 3 horvát, 3 szerb és 11 "egyéb" anyanyelvű. (A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. Budapest, 1912. 176.p.) A németek, mivel kevesen voltak, jórészt elmagyarosodtak. Magyar iskolába jártak, magyarul imádkoztak, magyarul nótáztak. Életvitelben, szokásokban idomultak a magyar többséghez. Egyik doroszlaik adatközlőm talán túlzó, de mégis találó megfogalmazása szerint a doroszlaik magyar legények jobban tudtak németül, mint a doroszlaik svábok, mivel a magya-

rok német falvakban: Mileticsen, Szentfűlöpön, Hódságon, Szentivánon, Apatinban, Bresztovácon cseregyerekeskedtek.

5. Csupán mutatóban akadt a faluban 3 görögkatolikus, 4 görögkeleti, 3 református, 11 "egyéb". Az izraelita vallású zsidók 32 fővel részesedtek Doroszló népességéből.
6. ld. BÁRTH János.
7. ld. POLÁCSI János.
8. 1910-ben Erdőd 1779 lakosából 552, Dálya 6088 lakosból 682, Almás 1291 lakosából 89 vallotta magát magyar anyanyelvűnek. (A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. Budapest, 1912. 478.p.)
9. 1986. aug. 5-én a szerémségi tekijai búcsú forgatagában dályai magyar asszonyok, akiket viseletükről felismertem és megszólítottam, örömmel újságolták, hogy a "Dályi hegyen" magyar templom épül, amelyet hamarosan felszentelnek Szent István király tiszteletére. Velük volt egy bácskai származású magyar apáca, aki az almási plébánián szolgál és feladata a "hegybéli" magyarok lelki gondozása. 1979. aug. 26-án, vasárnap délután, amikor az erdői hegyvonulat szóránymagyarsága között jártam, horvát pap tartott misét a "Dályi hegy" magyar kápolnájában du. 4 órakor. A misére igyekvő népviseletes asszonyok érdeklődésemre elmondták, hogy a hegyre feljáró pap horvát nemzetiségű ugyan, de a misézéshöz szükséges mértékben már megtanult magyarul.
10. Néhány munka Doroszló és Gombos néprajzi irodalmából: KISS Lajos, 1982.; KOVÁCS Endre, 1982.; KOVÁCS Ilona – MATIJEVICS Lajos, 1975.; JUNG Károly, 1978.
11. A fejezet megírásánál elsősorban Kovács Endre szíves adatközléseire támaszkodtam.
12. Kalocsai Érseki Levéltár. (A továbbiakban: KÉL.) I. Plébániai iratok. Doroszló.
13. A történeti fejezet legfontosabb forrása: KÉL. I. Plébániai iratok. Doroszló, Vis. Can. Doroszló.

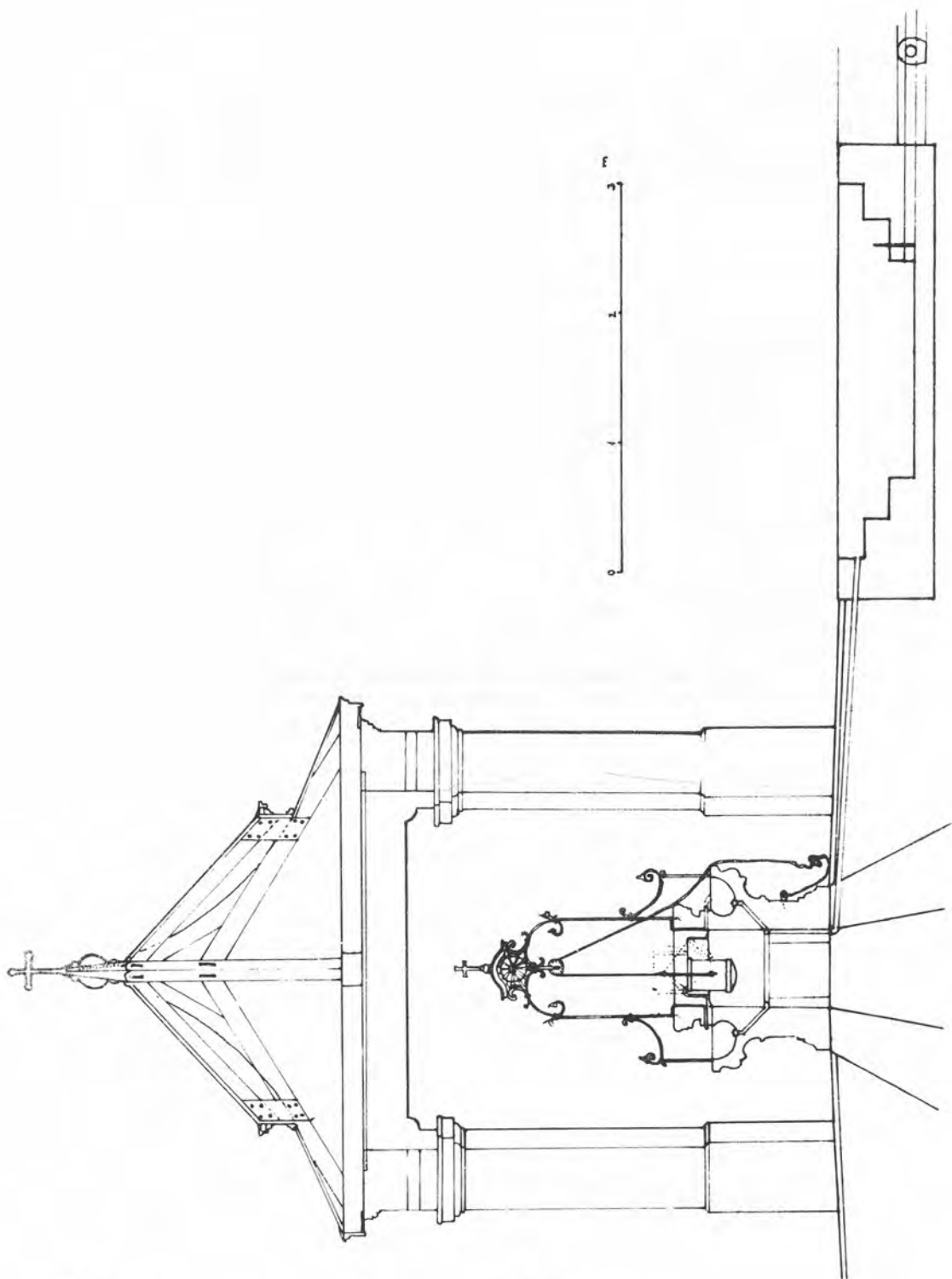
Ezen a helyen említjük meg, hogy a doroszlai kegyhely múltjáról tudományos igényű történeti feldolgozás ezidáig nem készült. 1885-ben Horváth Imre doroszlai plébános egy bizonyos szentkúti napló alapján rövid históriát írt a Szentkútról, különösen annak csodáiról. A kéziratot benyújtotta az érsekséghez jóváhagyás céljából. Az érseki hivatal kiadta a szöveget lektorálás céljából a doroszlai származású Kleiner Lajos kalocsai nagyobb papnöveldei aligazgatónak. Kleiner túl hevenyészettnek találta a fogalmazást, zavarosnak a szöveg szerkezetét és pontatlannak a történeti adatokat. Horváth Imre helyett Kleiner Lajos maga kezdett kutatni az Érseki Levéltárban – miként írja – a régmúltat illetően kevés eredménnyel. 1889. aug. 14-én kelt részletes lektori véleménye azonban ennek ellenére ma is tanulságos olvasmány. A bírálat hatására Horváth Imre közölte feletteseivel, hogy a történeti részt teljesen kihagyja. Csak a csodák elmesélésére korlátozza írását. (KÉL. I. Pléb. ir. Doroszló/. Végül a megrövidített kézirat 1887-ben jelent meg Malatin Antal kalocsai nyomdájában a szerző nevének feltüntetése nélkül. (HORVÁTH Imre, 1887.) A füzetke szövegét néhány sor betoldásával változatlanul kiadta egy későbbi plébános 1922. évi imprimálással, szintén a szerző feltüntetése nélkül. A betoldott szövegben az 1909-es építkezéseket magának tulajdonítja az újra kiadó plébános, következőképp Knézy Péter plébánosról lehet szó. (KNÉZY Péter, 1922.) 1974-ben Fritz Ferenc plébános Búcsús könyv címmel füzetkét adott ki, amely imákat, énekeket tartalmaz. A végén a szerkesztő az első két füzet alapján vázlatosan 6 kis oldalon összefoglalta a doroszlai kegyhely históriáját a jámbor olvasók számára. (FRITZ Ferenc, 1974.)

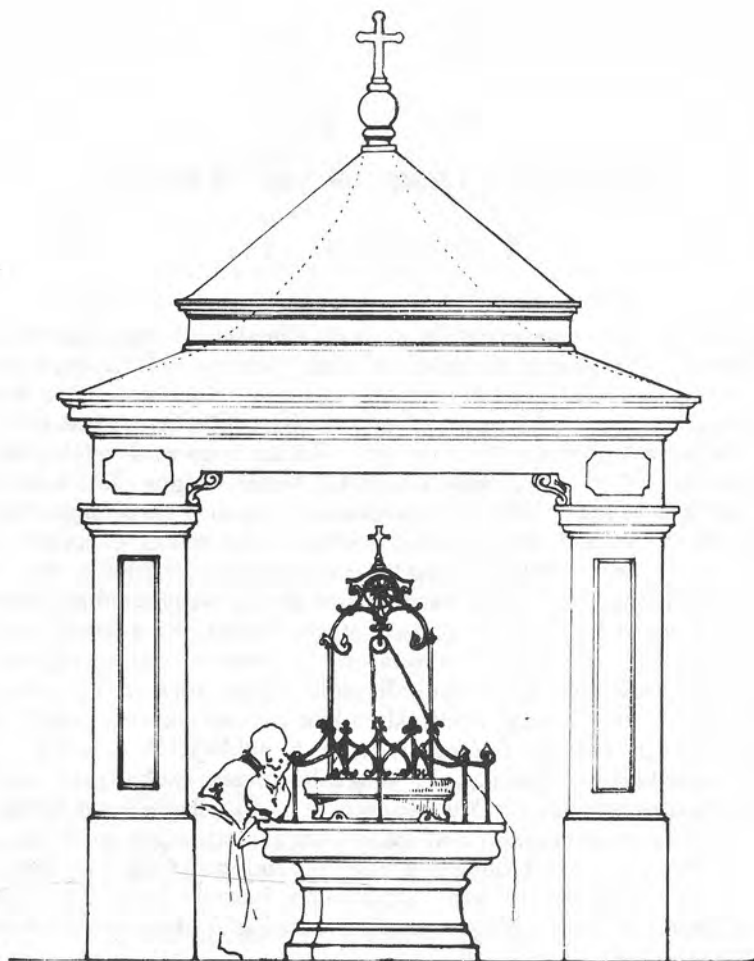
14. FRITZ Ferenc: 52.p.
15. KOVÁCS Endre: 88.p.
16. BALINT Sándor: 81.p.
17. KOVÁCS Endre: 88.p.
18. Egy gunarasi búcsús szerint a doroszlai forrásnál egyszer megjelent a Szűz Mária árnyéka. – Szűz Mária nyomot hagyott a Szentkút környéki növényeken – vallja szinte minden búcsús asszony. (Lásd az utolsó fejezet növénygyűjtéssel kapcsolatos adatait!)
19. KNÉZY Péter: 18.p. A nagy ünnepek vigiliájukkal együtt értendők, hiszen a búcsúsok általában előző nap érkeztek és az ünnep delén indultak haza.

20. KÉL. I. Pléb. ir. Doroszló.
21. FRITZ Ferenc: 56.p.
22. KOVÁCS Endre szíves szóbeli közlése.
23. KÉL. I. Pléb. ir. Doroszló.
24. Doroszlai látogatásaimat Kovács Endre szíves vendéglátásai tették lehetővé. Ezúton is köszönöm támogatását, meghívásait, kalauzolásait.
25. KOVÁCS Endre: 7.p. / (Polijgonum hydropiper.)

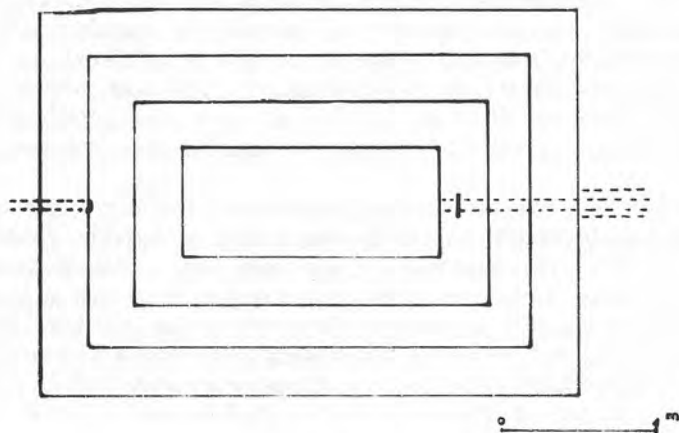
Irodalom

- BÁLINT Sándor: Sacra Hungaria. Budapest, 1943.
- BÁRTH János: Doroszló népessége a XVIII. század közepén. = Hungarológiai Közlemények 46-47: 1-70.p. 1981.
- BERTI János: A tekijai Boldogasszony. Petrovaradin, 1938.
- BOROVSKY Károly /szerk./: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. I-II. Budapest, 1909.
- FRITZ Ferenc: Búcsús könyv. Doroszló, 1974.
- HORVÁTH Imre: A doroszlai szentkúti kegyhely rövid ismertetése búcsújáró kat. hívek számára. Kalocsa, 1887.
- JUNG Károly: Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások. Újvidék, 1978.
- KISS Lajos: Gombos és Doroszló népzeneje. Újvidék, 1982. /A Jugoszláviai Magyar Népzene tára. 1./
- KNÉZY Péter: Bajkút. A doroszlói szentkúti kegyhely ismertetése. Doroszló, 1922.
- KOVÁCS Endre: Doroszlói kendermunka. = Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei 23-24: 237-244. 1975.
- KOVÁCS Endre: Doroszló hiedelemvilága. Újvidék, 1982.
- KOVÁCS Ilona – MATIJEVICS Lajos: Gombosi népballadák. Újvidék, 1975.
- POLÁCSI János: A bogojevói magyarok származási helye. = Délvidéki Szemle, I. 1942. 10. 427-430.p.

2. ábra

3. ábra

Adatok az alsóőri magyarok búcsújárásához

Barna Gábor

Az egykori Nyugat-Magyarország, a mai Burgenland búcsújáróhelyeivel, a magyar, a német és a horvát lakosság búcsújáró szokásaival számos tanulmány foglalkozik. Ebben a nyugat-dunántúli térségben van – összehasonlítva a történeti országterület más részeivel – a legtöbb búcsújáróhely, köztük számos középkori és barokk kori kegyhely. Ennek történetileg egyik oka az, hogy ez a vidék jórészt katolikus maradt a reformáció idején, vagy viszonylag korán, még a 17. század folyamán visszatért a katolikus vallásra. Másik fontos okként – ezzel is összefüggésben – az itt birtokos családok (Esterházy, Zichy, Nádasdy stb.) katolicizmusa, ellenreformációs és kegyúri tevékenysége, harmadikként pedig a barokk szellemi központok: Bécs, Pozsony és Nagyszombat, illetőleg a katolikus püspökségek (Bécs, Nagyszombat, Nyitra, Győr, Veszprém, majd Szombathely) kisugárzó hatását említhetjük. Ez a barokk szellemiség mindmáig rányomja bélyegét a nyugat-magyarországi területek vallásosságára.

A nyugat-dunántúli búcsújáróhelyekről szóló írások sorát a 17. század végén *Esterházy Pál* könyvei nyitják meg, amelyekben különös szeretettel ír a saját birtokain lévő kegyhelyekről (pl. *Fraknó, Boldogasszony*).¹ A publikációk azonban – néhány korábbi példától eltekintve² – csak az első világháború utáni évektől, azaz a területnek Ausztriához való csatolása után, s különösen a második világháborút követően szaporodtak meg.³ Ez összefüggésben volt az új osztrák tartomány saját múltja iránti érdeklődésével, illetve nem volt független a német tudományosságban egyre jobban ható vallási néprajzi törekvésektől sem. Ugyanakkor hasonló tematikájú kutatások a második világháborút követően Magyarországon ideológiai okok miatt a közelmúltig erősen háttérbe szorultak.

A burgenlandi vallási néprajzi, szűkebben a búcsújárásra vonatkozó kutatások azonban elsősorban az északi burgenlandi, a volt Moson és Sopron megyei kegyhelyekre vonatkoztak. A délebbi területek, az Őrség, ezen belül *Alsóőr* /Unterwart/ vallásos népeletének kutatása elmaradt más témakörök vizsgálata mögött.⁴ Az elszórt adatok mellett újabban mégis két – bár rövid – írás is foglalkozik az alsóőri magyarok 20. századi búcsújárásával.⁵ Rövid tanulmányom ezeket az adatokat foglalja össze, kiegészítve a Bécsben élő Posch Mária kéziratoss visszaemlékezéseivel, amelyet kérdőívünk⁶ alapján írt szülőfaluja, *Alsóőr* búcsújáró szokásairól, annak századunkbeli változásairól.

Alsóőr katolikus magyar lakói hagyományosan két kegyhelyre zarándokoltak el minden évben emberemlékezet óta: a stájerországi *Máriacellbe* /*Mariazell*/ és a volt Vas megyei *Lékára* /*Lockenhaus*/. A közösségi zarándoklatok kezdeteire és indítókaira eddig nem bukkantam. Valószínű azonban, hogy már a 18. század elejétől kezdve látogatták mindkét kegyhelyet, *Máriacell*t esetleg már korábbi periódusban is felkeresték. A magyarok *máriacelli* zarándoklatainak okát a mai *alsóőr*iek a kegyhely ősi magyar történeti kapcsolataiban, Nagy Lajos király alapításaiban jelölik meg.⁷ *Léka* azonban csak a 18. század elején, a Rákóczi szabadságharc idején vált búcsújáró helyé.

Az itteni ferences kolostor kriptájában, ahol a Nádasdy-család tagjai nyugszanak, a történeti hagyomány szerint egy református kuruc katona Mária ősi kegyképét összetörte és egy kútba dobta. A kút fölött feltűnő fény azonban hamarosan elárulta a kép helyét, kivették és oltárra helyezték. A mai, 18. századi barokk templomban három Mária-kép is van, amit kegyképként tisztelnek. A főoltáron lévő kép Máriát mint a magyarok királynéját, Magyarok Nagyasszonyát, a törökök legyőzőjét látjuk. A legrégebbi kegykép pedig a Fekete Mária ábrázolása⁸ a Nádasdy-kriptában van.

Máriacell-be hagyományosan májusban, legtöbbször áldozócsütörtök hetében mentek. A régebbi gyakorlat szerint vasárnap indultak, vissza szombaton érkeztek, majd ezt változtatták meg úgy, hogy hétfőn elindulva áldozócsütörtököt is *Máriacell*-ben töltötték, s csak vasárnap értek haza *Alsóőr*-be.⁹ *Lékára* szeptember 8-án, azaz Kisasszony-napján mentek. Elzarándokoltak még előző nap, hetedikén, s nyolcadikán jöttek vissza.

A zarándoklatra lehetőséget teremtett, hogy ebben a májusi és szeptemberi időszakban kevesebb mezei munka volt, a munkacsúcsok máskorra estek. E két időpontot mindenki tudta a faluban, így fel tudtak készülni. Jelentkezni egy hónappal a zarándoklat előtt lehetett a búcsúvezetőnél, de a *feliratkozást* általában az utolsó napokra hagyták. A gyalogos búcsújárásunk az 1940-es évek végéig¹⁰ kialakult rendje volt, amelyben mindenki tudta a helyét, ismerte a szerepét. Már az előkészületek is e szerint zajlottak. Eltérő jelentősége és külsőségei miatt külön ismertetem az *alsóőriek máriacelli és lékai zarándoklatait*.

A máriacelli búcsújárás

A búcsújárók között többségben mindig nők, asszonyok és nagylányok voltak. *Máriacell*-be gyereket nem vittek. Az előkészületek során az asszonyokra hárult nemcsak az útravaló előkészítése, hanem az otthon maradók ellátása is: sok munkát előre el kellett végezni. Mostak, sütöttek-főztek. Az útra, szállásra és élelemre némi pénz is kellett, bár az ennivaló nagy részét magukkal vitték. Ezt az összeget, az asszonyok tojásból és tejből, s amiből csak tudták, spórolták meg. Öltöztetük az időjáráshoz igazodott. Általában jó, ritkán új ruhában mentek. Esernyőt is vittek magukkal. A cipőre különös gondjuk volt, hogy a hosszú gyaloglást el tudják viselni.¹¹ Útközben, településen kívül bizony gyakran lehúzták, és mezítláb mentek tovább. Az indulás előtti napokban, bár nem böjtöltek, igyekeztek gyónásukat és áldozásukat elvégezni. Azt tartják, hogy a zarándokút során őket ért testi, fizikai fáradalmak és mérsékelt böjtölés vezeklő jellegű, s annál érvényesebbé válik a búcsújárás.¹² A zarándokok többsége kenyeret, tojást, túrót, sajtot és száraz szilvát vitt magával, a jómódúak pedig rétest, szalonnát, esetenként sült húst.¹³ Az 1950-es évektől kezdődően, ahogy a gyalogos zarándoklatoknak vége szakadt, kevés élelemmel, ám annál több pénzzel indulnak az autóbuzsós, autós, vonatos zarándokutakra.

Az indulás napján a búcsúsok a templomban gyülekeztek hozzátartozóikkal együtt. A pap a búcsúsokért mutatta be a szentmisét, s rövid beszéddel, áldással bocsátotta útnak őket. Az induló ének és ima után a zászlóvivő háromszor meghajtotta a búcsús zászlót az oltár felé s elindultak. A pap és a hozzátartozók a falu nyugati szélén álló Szent Flórián-kápolnáig kísérték őket, s itt várták vissza őket egy hét múlva. A búcsús menetben elől legények vitték a keresztet, mellette a zászlót és annak bádog tokját. Útközben, ha esett az eső a zászlót feltekerték, s a tokba tették. Utánuk a fér-

fiak, majd a nők, s a leeresztett hajú lányok mentek. A férfiak és a nők között haladt a búcsúvezető, az *előimádkozó*.

Útközben énekeltek, imádkoztak. A magyar nyelvű imakönyvek közül az *Égi manna* és a *Lelki manna* című könyveket említik. A régi előénekesek kezén kézzel írott énekeskönyvek is voltak. Különösen értékes az az 1858-ból származó kéziratot énekeskönyv, amely a Seper család tulajdonában van. Címe: *A Boldogságos Szűz Máriának nagyobb tiszteletére a búcsú járásra alkalmaztatott énekek foglaltatnak magában iratott 1858 évben Német Mihál részére*.¹⁴ A búcsúvezető, a vezető és az *előimádkozó* mindig ugyanaz a személy volt. A múlt század végétől a leghíresebb búcsúvezetők a következők voltak: Moór György (ragadványnevén Vida Gyuri, született 1841.), Farkas László (született 1860.), Bogád János (született 1866.) és Seper József (született 1907.). Seper József 1980-ban már az ötvenedik zarándoklatát vezette *Máriacellbe*.¹⁵ A búcsúvezetők jeles dalárdatagok is voltak.

A visszaemlékezések a búcsús menet másfajta felállításáról is tudósítanak. Eszerint a keresztet és a lobogókat elől legények vitték. A településen kívül a lobogót összehajtották, s a tokjába tették. Csak *Máriacellbe* érkezéskor, s a hazaéréskor vették elő. A menetben vitték viszont a keresztet, s a *lobogó fáját*. A menet elején a vezető haladt, utána a legények, a lányok, az asszonyok, végül az emberek mentek.

Útközben az *előimádkozó* vezetésével a rózsafüzért imádkozták, a lorettói litániát mondták. Útmenti keresztelnél, kápolnáknál és templomoknál imádkoztak, énekeltek, s egyúttal kicsit megpihentek. Pihenőhelyek voltak a forrásoknál is, hiszen az útra vizet nem vittek, hanem forrásoknál, kutaknál ittak. Reggel, délben és este, étkezési időben is pihentek. Azokban a falvakban, ahol áthaladtak, emlékezet szerint nem harangoztak nekik. A település szélén rendezték soraikat, s a falvakon énekelve haladtak át. A hosszú út, a pihenések alkalmat teremtettek arra is, hogy az imádság és az ének mellett jusson idő a kegyhellyel, a zarándokaltokkal kapcsolatos történeti hagyományok továbbadására is. Ilyenkor beszéltek el annak a leánynak a történetét, akinek szívét vették ki a rablók, s azt vitte el felajánlani Máriának. Elbeszélték az útmenti kápolnák, keresztok alapításának történetét. A templomokba esetleg egy énekre tértek be, de misét nem hallgattak. Más zarándokcsoporttal nem egyesültek az úton, a kölcsönös üdvözlések után külön csoportban haladtak tovább.

*Alsóőr*ből három napig tartott az út *Máriacellbe*. Első nap a következő utat tették meg: *Alsóőr* – *Felsőőr* /Oberwart/ – *Bükkösd* /Buchsachen/ – *Kicléd* /Kitzladen/ – *Lipótfalva* /Loipersdorf/ – *Lapincsujelepe* /Neustift an der Lafnitz/, ahol átlépték a régi magyar országhatárt, s *Vorau* híres prépostsági templomában rövid ájtatosságot tartva értek el *Wenigzellbe*. Itt volt az éjszakai szállás. Olcsó kocsimákban, házaknál aludtak. Szabad ég alatt vagy templomban sosem. Gyakran ketten aludtak egy ágyon, főleg asszony és lányok, míg a férfinepség a padlásokon, szalmán hált. Bár a visszaemlékezések szerint mindig ugyanazokban a falvakban szálltak meg, állandó szálláshelyük nem volt. Ezt legtöbbször más-más helyen kérték. Másnap reggel a tarisznyából reggezték, s fizetés és mosakodás után folytatták útjukat.

A második nap *Wenigzell*ből elindulva a következő településeket érintették: *Ratten* – *St.Kathrein* – *Alpl* – *Krieglach* – *Mittendorf* (ezt az alsóöréket *Vörösvárnak* nevezték) – s végül *Veitsch*, ahol megáludtak.¹⁶

Harmadik nap reggel elindulva felmentek a *Nagyhegyre* /H. Veitsch/. Ez volt az út legfáradtságosabb része. A hegy tetején a Szent Miklós kápolna áll, amely a hagyomány szerint úgy épült fel, hogy minden zarándok egy követ vitt fel a völgyből. Hasonló hagyomány, mint vezeklő szokásismert a *Máriacell*hez közeli *Annaberg* templomával

kapcsolatban, s megtalálható más területeken is.¹⁷ A Szent Miklós kápolnától a veszélyes *Mária-úton* ereszkedtek le *Aschbachon* és *Gusswerken* keresztül *Máriacell*be.

Nagy volt az öröm a búcsús csoportban, amikor megpillantották a *celli* templom tornyát. Az öregek közül néhányan megcsókolták a földet. Megálltak, a pataokban megmosakodtak és átöltöztek. A lányok és a legények előre mentek a templomba Mária szobráért. A menet ezalatt rendeződött, s a templomból kihozott szoborral, kereszttel és zászlóval vonultak be a bazilikába. A lányok hajukat leengedték, s felrakták viaszkoszorújukat. Beköszöntő énekük után a lorettói litániát imádkozták el.¹⁸

Mint minden zárandokcsoportot, az *alsóőrie*ket is egy pap fogadta s rövid beszéddel köszöntötte a templom bejáratánál. A kegyoltár elé vonultak, s a beköszöntő ájtatosság után széledtek szét. Az egyes *alsóőri* búcsús csoportok gyakorlata eltérő lehetett. Némelyik csoport megérkezéskor például körüljárta a templomot, mások nem. A beköszöntés után a búcsús zászlókat és a keresztet a *köszál Mária oszlop* közelében egy padhoz támasztották a kivonulásig, éjszaka pedig a szálláshelyen a tokba téve tartották.

A *máriacelli* szállás – az útihoz hasonlóan – a sok olcsó kocsmá valamelyikében vagy magánháznál volt. A *celliek* erre be voltak rendezkedve. Sok helyütt szalmát szórtak a padlóra, s a zárandokok azon aludtak. A férfiak, legények nagyobb része pajtában szalmán hált. Sokan a rendház folyosóin éjszakáztak, illetve késő éjszakába nyúlóan a templomban ájtatoskodtak. A szálláshelyeken nem volt ájtatosság. Napjainkban az *alsóőri* búcsúsok is komfortos szállodákban töltik az éjszakát.

Az érkezés napjának fontos mozzanata volt az esti gyertyás körmenet. Addig elfoglalták szállásaikat, sokan ekkor végezték gyónásukat, egyénileg ájtatoskodtak, vagy éppen a kincstárban nézelődtek, az árusoknál vásároltak. A közös csoportos program csak a másnap reggeli szentmisével folytatódott.

Az esti körmenetben az összes *Máriacell*ben tartózkodó zárandók részt vett. Külön is kiemelték, hogy a magyarok mellett németek és horvátok */krobot/* is voltak. A processzió a szegényháztól indult a bazilika elé. Az *alsóőri* lányok és legények magyar ruhába öltözve vitték Mária szobrát, a búcsús zászlót és a keresztet. A körmenetben mindenki anyanyelvén énekelt, a magyarok magyar Mária-énekeket. Templomi éjszakázásról nem tudnak.

A visszaemlékezések szerint következő nap reggel hat órakor volt az *alsóőrie*k miséje. Ezen mindannyian részt vettek. Misét egyénileg is irathattak az otthon maradtokért, illetve ki-ki a saját szándékára: betegekért, halottakért. Ennek, a kegyhelyen mondatott misének – Mária Közbenjárása miatt – több erőt és kegyelmet tulajdonítottak. Aki még nem végezte el gyónását, a reggeli mise előtt még megtehetette. Legtöbb búcsús ezen a misén áldozott.

Egyes búcsús csoportok a délután folyamán a templomban kereszti ájtatosságot végeztek, vagy 1955 után a Kálvária-hegyen fölállított kereszti stációknál imádkoztak. Ezt a napot a hazaindulást megelőző nap reggeli miséig kötetlenül tölthették.

Egyéni időbeosztásától függően látogatták meg a *Szentkúti kápolnát*. Vízéből ittak, benne mosakodtak, s kis üvegben hoztak haza belőle. A vizet gyógyító erejűnek tartják, hatásosságában bíznak.¹⁹ Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a búcsúkeresztség szokását, amelynek Nyugat-Magyarországon (például a közeli *Vasváron*) számos emléke van, az *alsóőrie*k nem ismerik, a *Máriacell*ben sem gyakorolták.²⁰ A szentkút vize a hiedelem szerint szembetegségeket s már betegségeket is gyógyított. Egészséges emberek is ittak belőle: *ha nem használ, nem is árt* mondással. Közben Máriához fohászkodva kéréseiket, panaszait, bajait mondták el.

A közelmúlt évtizedekig – a visszaemlékezések alapján pontosan nem állapítható meg, meddig – a templom körüli sátrakban vásárolhattak viasz-offereket: lábat, kezét, egész alakos emberfigurákat, fejet, illetőleg különböző állatfigurákat. E viaszformákat imádság kíséretében a kápolna oltárára tették. Kinek milyen testrésze fáj, vagy milyen baja volt, annak megfelelő viaszformát vásárolt. E viasztárgyak mára teljesen eltűntek a sátrakból, felajánlásuk megszűnt, helyettük gyertyákat vesznek, ajándékoznak és égetnek. A visszaemlékezés azt mondja: *Hogy ezek a figurák segítettek-e vagy nem, nem tudjuk. Hitben megvettük, reménnyel odatettük.* Volt, aki a hajából vágott le, s tette oda Máriához. Inkább egyénileg intézték ezt, s nem a csoport, a falu népe előtt.

A búcsú sok hosszú időt igénybe vevő, de kedvelt programja volt a bazilika kincstárának megtekintése, körül a templom karzatán. A fogadalmi képek, a szép és értékes votív tárgyak megismerése nemcsak a szemet gyönyörködtette, hanem a hozzájuk kapcsolódó csodás gyógyulások és imameghallgatások történetei révén a búcsú sok lelki épülését is szolgálta. E tárgyak megerősítették Mária közvetítő hatalmába, s a kegyhely csodás hírébe vetett hitüket. A kegyhelyhez kötődés szempontjából nagyon fontosak a Nyugat-Magyarország, a mai Burgenland területéről származó votív képek.²¹ A magyar főurak és főpapok, magyar települések adományai ugyancsak a magyarság és Máriacell hagyományos és régi kapcsolatait jelezték. Ezért nem mulasztották el az alsóőriek sem a kincstári Madonna-kép megtekintését, a bazilika magyar kápolnáinak felkeresését.²² A bazilika kerítésének keleti kapujában álló Szent István és Szent László szobor – ezt látták először a kelet felől érkező magyar csoportok – szintén a magyar történeti kapcsolatokra figyelmeztettek. A kincstár nemesfém-ből készült áldozati adományai megerősítették őket abban a hitükben, hogy kéréseik meghallgatásra találnak, betegségükből meggyógyulhatnak, gondjaiktól megszabadulhatnak. A menyasszonyi koszorúkat házasságuk boldogságáért ajánlották fel az ifjú asszonyok.

Az alsóőriek között is voltak, akik gyűrűt, aranyláncot adományoztak a templom kincstárának, leadták a kincstárba *"hálából, hogy egészségesek lettek, vagy egy nehéz célt értek. Sok veszély van rajtunk, úgy hogy gyors az ígéret, de azt (amit felajánlottunk) oda is kell adni."*²³

Máriacelli tartózkodásuk alatt kegytárgyakat és búcsúfiákat vásároltak. A kegytárgyakat: gyertyát, a kegykép másolatait, szobrocskákat, örökmécs olajat, szentkút vizét, rózsafüzért, a lányok hajába viaszkoronát, kis szentképeket, háziáldásokat, a templom körüli sátrakban maguknak és az otthonmaradtnak vásároltak, s megáldatták. Ezeken kívül főleg mézeskalács figurákat vásároltak még. A legények szívet vettek a lányoknak, a szülők, nagyszülők babát a lányoknak, katonát vagy lovat a fiúgyerekeknek. *"A féreg már belement, olyan sokáig tartottuk. Azután elégettük, mert szent helyről való."*

Az egykori máriacelli búcsú elmaradhatatlan alakjai voltak a koldusok.²⁴ Ma már nem lehet látni őket. Máriacelli útjuk során is találkoztak velük az alsóőriek. Az utak mentén szentképpel álltak vagy ültek, énekeltek és imádkoztak. Nyomorékok és egészségesek is voltak közöttük. Az útra vitt kalácsból adtak nekik egykor.

A kegyhelyen töltött második éjszaka után korán reggel gyülekeztek a kegytemplomban. A mise után elkészöntek Máriától, a zászlókkal és a kereszttel kivonultak a faluból, s útnak indultak hazafelé. Ugyanazt az útvonalat, s ugyanazokat a szálláshelyeket vették igénybe, mint odaútban. Három napig tartott a hazaút is. Útközben a lányok és legények virágot szedtek a búcsú keresztre és zászlóra, zöld nyárfaágat kötöttek rá. Mindezt tiszteletből csinálták. Ha az ág és a virág elhervadt, elégették, mint minden szentelt holmit, sokszor éppen zivatar idején.

Késő délután hat óra tájban értek *Alsóőr* közelébe. Hazaérkezéskor a lányok fehér blúzba és tiszta ruhába öltöztek, a legények is tisztát váltottak. A tiszta ruhát, s a mosakodáshoz vizet a hozzátartozók, otthonmaradtok hozták elébük. Néhányan, különösen a nagyobb gyerekek, messze *Felsőőr* /Oberwart/ a búcsúsok elé mentek. A falu népe és a pap a Szent Flórián-kápolnánál várta őket zászlókkal, kereszttel. Itt üdvözölték, megcsókolták egymást *Üdvözet Máriacellből*, vagy *Részed legyen a máriacelli búcsúból!* köszöntéssel. Virágcsokorral várták a hazatérőket. Ez általánosan elterjedt szokás más burgenlandi búcsújáró helyen is.²⁵ De mindenki jött egy kézzszorításért, üdvözléért. A lányok ismét fejükre tették a viaszkoronát. A menet felállt, s bevonult a templomba. Elöl a búcsús kereszt haladt két zászló között, utána következtek a gyerekek, majd a férfiak dalárdája, a pap, a kántor és a ministránsok, utána a zárándokok zászlója, majd pedig a búcsún részt vevő nők és férfiak, kezükben vagy nyakukba akasztva egy celli képpel. Égő gyertyával vonultak végig a falun a templomba. Eközben a lorettói litániát énekelték. A templomban hálaadást tartottak, Te Deumot, majd a pap áldással bocsátotta el őket. A búcsúsok háromszor körüljárták – régebben térden körülcsúszták – az oltárt.

Hazatérve, de gyakran már a találkozás perceiben átadták az itthoniaknak hozott ajándékokat. Különösen a gyerekek várták ezt türelmetlenül.

Az 1960-as évektől kezdve az áldozócsütörtöki búcsún kívül sok *alsóőri* ellátogat *Máriacell*-be szeptember folyamán is, amikor a hagyományos celli zárándoklatot tartják a különböző magyar emigráns csoportok.²⁶

A lékai búcsújárás

Alsóőr másik hagyományos búcsújáró célja *Léka* volt. Ide Kisboldogasszony napjára jönnek, az ünnep vigiliáján. Útvonaluk a következő: *Felsőőr* /Oberwart/ – *Őrszentmárton* /St. Martin/ – *Drumoly* /Drumling/ – *Városszalónak* /Stadtschlaining/ – *Gáborfalva* /Goberling/ – *Alsószénégető* /Kohlstätten/ – *Hosszúszeg* /Langeck/ és *Léka*.

Figyelemre méltó, hogy az *alsóőriek* számára, s más település számára is a kisboldogasszonyi ünnep jelenti a búcsújárás napját, jöllehet a templom titulusa Tolentíno Szent Miklós. Neki szeptember 10. az ünnepe, s eredetileg a zárándokcsoportok is ezen a napon érkeztek. Az ünnepek egymáshoz való közelsége miatt könnyen előtérbe léphettek a Mária-ünnepek: Kisboldogasszony-napja, Mária nevenapja, s lett *Léka* – titulus ünnepe ellenére – tipikus máriás búcsújáróhely.²⁷ *Bozsok* magyar falu lakói – a trianoni határok meghúzása után is még körülbelül az 1930-as évekig – szeptember 8. és szeptember 12. azaz a két Mária-ünnep közötti vasárnapon jöttek ide.²⁸ Az 1950-es években az *alsóőriek* egy része kerékpárral járt *Lékára*. Később ide is, mint más kegyhelyekre autóval és autóbusszal jöttek és jönnek.

A gyalogszerrel érkező *alsóőrieket* *Lékán* harangzúgás fogadta. Az ünnepélyes templomi bevonulás és beköszöntés után rövid ájtatosságot tartottak, majd elfoglalták szállásaikat. Az egyes zárándokcsoportok, falvak itt évről-évre ugyanazokhoz a házakhoz szálltak. A búcsúsok többsége egyszerű körülmények között, a férfiak például szénapadlásokon éjszakáztak.

Az ünnep fénypontja az a gyertyás körmenet volt, amelyet az ünnep előestéjén tartottak. Ezen minden búcsús részt vett. A főteret megkerülő processzióban fátyollal és virággal díszített lourdes-i Mária-szobrot vitt négy Mária-lány leeresztett, hosszú

hajjal, hajukon virágkoszorúval. A búcsúsok között magyarok németek és horvátok is voltak. Ezért a máriás lányok kiválasztásánál is figyelembe vették azok nemzetiségi hovatartozását. Először németek, majd horvátok, végül pedig magyarok vitték a hordozható szobrot.

A körmenet után az *alsóőriek* a szállásaikon vacsoráztak, majd egy részük visszatért a templomba. Itt éjszakába nyúlóan énekeltek, imádkoztak. Főleg a rózsafüzért végezték, s Mária-énekeket énekeltek. Az egész éjszakát ugyan nem töltötték a templomban, de reggel korán felkeltek, s a 6 órai misén már részt vettek. A nagymise délelőtt tíz órakor kezdődött. A távolabbról jött búcsús csoportok a nagymise után rögtön hazaindultak, míg a közelebbieket, köztük az *alsóőriek* is, megvárták a délutáni búcsús áldást, s utána tértek haza.

Az utóbbi évtizedekben, az autós és autóbuzos búcsújárásra áttérés miatt a *lékai* búcsús ünnep programjából a gyertyás körmenet és a kegyhelyen való éjszakázás elmaradt. A csoportok az ünnep napján a nagymisére érkeznek.²⁹

Az *alsóőri* búcsúsok a kegytemplomon kívül fel szokták keresni a Nádasdyak kriptáját.

A búcsújárás indítékai között az *alsóőriek* a hálaadást, az egyéni fogadalmakat, a gyógyulás reményét és a különböző kéréseket említik. A búcsújárók között napjainkban is mindegyik korosztály és nem képviselve van. A gyalogos zárandoklat idején egy búcsús csoport átlagosan hatvan, rossz idő esetén harminc főből állott. A búcsújárás fontos részének tartották a testi szenvedést, a törődést, amely a vezeklésnek fontos formája volt. Ezért úgy vélik, hogy *Máriacell*be zárandokolni többet jelentett, mint elmenni *Lékára*, mert *Máriacell* messzebb van.

A vallásilag megosztott őrségi falvak között *Alsóőr* római katolikus. A közösségen belül és a szomszédos településekkel fenntartott kapcsolataiban elsődlegesen fontos a magyar nyelvűség volt. A vallásnak a közösség életében a magyar nyelvet támogató szerepe érvényesült, illetve érvényesül. *Felsőőrrel*, különösen a felsőőri reformátussággal összehasonlítva – ahol a vallás a fő megkülönböztető tényező az etnikumok között – *Alsóőrben* a vallás a magyar anyanyelv mögött másodlagos tényező.³⁰ A vallás azonban a közösségi élet minden területén jelen van, szerepe nem korlátozódik csupán a templom falai és a szűkebb értelemben vett vallásos életkeretei közé. A plébánia és az ifjúsági otthon színhelye számos rendezvénynek. Dr. Galambos Ferenc Ireneusz plébános tudatosan ápolja a magyar hagyományokat. Ebből a szempontból különösen a vallásos jellegű szokásokat, jeles napok hagyományait, dramatikus játékaikat emelhetjük ki. Ezek részletes ismertetése most nem feladatunk. Kiemeljük viszont a búcsújárást, a modern zárandoklatokat.

Az alsóőri zárandoklatok úticéljainak, a meglátogatandó kegyhelyek kiválasztásában ugyanis nagyon fontos szerepet játszik a magyar történelmi múlt, a magyar keresztény múlt megismertetése, vallásos életük magyar gyökereinek felfedezése, s e szálak ápolása. Ezért a hagyományos *máriacelli* és *lékai* zárandoklatok mellett évente megszervezett búcsújáró kirándulások úticélja leggyakrabban dunántúli kegyhelyekre (*Győr, Pannonhalma, Celldömölk, Osló, Szentgothárd, Búcsúszentlászló, Máriagyűd*) vezet. Nem mulasztják el megtekinteni az útba eső magyar történelmi emlékhelyeket sem. Az 1985 októberében *Oslóba* vezetett zárandokút során például megnézték Nagycenket, Sopront és Kapuvárt is.³¹ Vagy az előtte való évben (1984) *Búcsúszentlászlóra* menet út közben több műemlék templomot meglátogattak.³² Mindezekről az eseményekről az Őrség című időszaki kiadványban rendszeres tudósítások is megjelennek.³³ A zárandoklatok során tehát a nyelvi kisebbségben élő alsóőri magyar közösség az anyaországgal szoros kapcsolatot tart fenn. Még a mai Jugoszlávia területén lévő kegy-

helyek is alkalmasak a magyar kapcsolatok, a magyar múlt emlékének ápolására, felelevenítésére.³⁴

Ilyen funkciója van a többi utódállamban élő magyar közösségek búcsújáró szokásainak is. Ez nyíltabban megmutatkozhat Jugoszláviában, az ottani magyar falvak helybeli és külföldre vezetett zarándoklatai során, rejtettebben, de megvan a szlovákiai és erdélyi búcsújárásokban is. Konkrét megnyilvánulási formáik a helyi hatóságok türelmességétől függenek.

Alsóőr sajátos szerepe abban is gyökerezik, hogy a közfelfogás szerint ő lett "a" magyar falu Burgenlandban. Az egyházmegyei rendezvényeken, így a búcsújárásban is a magyarság képviselését "hivatalosan" is *Alsóőrrre* ruházták. Ezt tükrözik az egyházmegyei kiadványok is. Jelzi ezt a már többször idézett 1978. évi egyházmegyei kalendárium, s az 1987–1988-as Mária-év alkalmából *Kismartonban* megnyitott kiállítás is Burgenland máriás emlékeiből.³⁵ A legfiatalabb osztrák tartomány erős Máriatiszteletét ez a kiállítás Szent István királytól eredeztetni, későbbi erősítői között pedig a *máriacelli* és *aacheni* alapítványával is kitűnő Nagy Lajos királyt, s Esterházy Pál nádort, tehát három magyar emel ki. Ilyen módon is megnyilatkozhat tehát a vallásnak az etnikai tudatot erősítő szerepe.³⁶

Fentebb már röviden utaltam rá, hogy az 1960-as évektől kezdve az ausztriai menekült magyarság ősz folyamán elzarándokol *Máriacell*be. Ezt a zarándoklatot a magyar egyházközségek és egyesületek szervezik. Ismerünk olyan fényképfelvételeket, amelyeken magyar zászlók alatt vonulnak a búcsúsok, s a zászlókon a magyar emigráció két jeles évszáma olvasható: 1945 és 1956. Tagadhatatlan, hogy az őszi *máriacelli* magyar zarándoklatba politikai mozzanatok is belekerültek. Ám az *alsóőri*eket ide nem a politika, hanem a magyar testvéreikkel közösen végzett ájtatosságok melege, az együvértartozás tudata hívja és vonzza. Az őszi *máriacelli* magyar zarándoklatok így válnak tehát az őslakos magyarság vallásos életének is fontos részévé.

Végezetül a modern zarándoklatok néhány mozzanatára szeretnék röviden utalni. Az 1950-es évektől kezdődően, az anyagi lehetőségek megnövekedésével és a közlekedési feltételek gyors javulásával ismét divatosá váltak a távoli, világhíres kegyhelyek. A mindvégig jelen lévő vallási motiváció mellett felerősödött a világlátás igénye, kialakult a búcsús turizmus. Már a magyar történelmi emlékhelyek, a magyar kegyhelyek felkeresése is ebbe a kategóriába sorolható. Külön vonatok, bérelt autóbuszok szállítják az *alsóőri* búcsúsokat is *Rómába*, *Loretóba*, *Lourdes-be*, *Fatimába* és a *Szentföldre*. A távoli kegyhelyek meglátogatása életre szóló vallási és turisztikai élményt jelent.

Jegyzetek

1. ESTERHÁZY Pál: 1690., 1696.
2. MOHL Adolf; n. n.
3. Főleg a helyi kiadványokban: Volk und Heimat, Burgenländische Heimatblätter. Részletesen ld: SCHMIDT, Leopold; 1948.; 1953.; KOREN, Hanns; RIEDL, Adalbert; PROBST, Franz; FRANK, Norbert; KLIER, Karl M.; ASSMANN, Dietmar; LUKÁCS László.
4. Lásd pl. KARDOS László; BÍRÓ Friderika; TÓTH János; KÓSA László – FILEP Antal; GAÁL Károly 1965., 1966.
5. SEPER, Karl; FARKAS József 1983.
6. BARNÁ Gábor – NÁDASI Éva.
7. SEPER, Karl: i.m. 82.p.

8. SEPER, Karl: i.m. 82.p.; FISCHER, R. – STOLL, A.: 62-63.p.
9. FARKAS József: i.m. 14.p.; POSCH Mária.
10. FARKAS József: i.m. 14.p. Más adat szerint utoljára 1957-ben volt gyalogos máriacelli zarándoklat. V.ö.: Burgenländisches Jahrbuch, 1978. 71.p.
11. FARKAS József: i.m. 14.p.
12. POSCH Mária.
13. FARKAS József: i.m. 14.p.
14. Burgenländisches Jahrbuch, 1978. 92.p.
15. FARKAS József: i.m. 14.p.
16. FARKAS József: i.m. 15.p.
17. Vezeklő szokásként él ez pl. Pécs-Havihegyen is. (Saját gyűjtés)
18. FARKAS József: i.m. 15-16.p.
19. A szentkúti gyógyulásokról a 17. századból több feljegyzés maradt: pl. 1676-ban a komáromi Constantin Eva itt nyerte vissza egyenes tagjait úgy, hogy a forrás vizében megfürdött. V.ö.: ROEDLER, Bernhard; WONISCH, Othmar.
20. Ugyanakkor a Máriacellbe vezető északi út mentén, Tünnitz Hétforrás-kápolnájáról /Siebenbründlkapelle, Maria Siebenbrunn/ írva utal Gustav Gugitz arra, hogy az első ízben Máriacellbe zarándoklókat a forrás vizével megspiccelik. Ld.: GUGITZ, Gustav: 203-204.p.; A búcsúkeresztység ismert a történeti Magyarország egész területén. V.ö.: BARNA Gábor: é.n.
21. GRABNER, Elfriede.
22. A bazilika északi oldalán a Szent Imre kápolnát Draskovich Miklós gróf építtette 1777-ben, a Szent István kápolnát pedig Szelepcsényi György primás. V.ö.: JANITSCH, Franz: 87-89.p.
23. POSCH Mária.
24. BARNA Gábor, 1988.
25. RITTSTEUER, Josef: 23.p.
26. Burgenländisches Jahrbuch, 1978. 71.p.
27. FASCHING, Maria-Kornelia: 137.p. A hely történetéhez ld. még: SCHERMANN, Aegid.
28. FASCHING, Maria-Kornelia: 138.p.
29. A lékai búcsú leírása Maria-Kornelia Fasching disszertációján alapszik. FASCHING, Maria-Kornelia: 138-140.p., itt idézi a hely bővebb irodalmát is.
30. V.ö.: TRIBER, Ladislaus: 160-164.p.
31. Őrség, 20. 1986. március 23.
32. Őrség, 18. 1984. augusztus 3.
33. Az idézett Őrség című időszaki kiadvány a Burgenlandi Magyar Kulturális Egyesület tájékoztató közleménye. Jelenlegi szerkesztője dr. Galambos Ferenc Ireneusz alsóöri plébános.
34. FARKAS József: i.m. 17.p.
35. Rendezője az egyházmegye levéltárosa és könyvtárosa, dr. Hans Peter Zelfel.
36. V.ö.: BARTHA Elek 1987., 1988.

Irodalom

- ASSMANN, Dietmar: Die bedeutungsten Wallfahrtsorte Österreichs und Südtirols. = Österreichische Volkskundeatlas. Lieferung 6. Teil 2. 1979. 116.p.
- BARNA Gábor: Bettler an den ungarischen Wallfahrtsorten. = Műveltség és Hagomány, 23-24. Debrecen, 1988. 234-238.p.
- BARNA Gábor: A búcsúkeresztység. /Kézirat./ é.n.
- BARNA Gábor – NÁDASI Éva: Kérdőív a búcsújárás néprajzi kutatásához. Debrecen 1983.
- BARTHA Elek: Az egyházak szerepe a nemzetiségi kultúra megőrzésében. = Folklor és tradíció, 4. Budapest, 1987. 238-247.p.

- BARTHA Elek: Religion as a preserving force in the culture of ethnic minorities. = *Műveltség és hagyomány*, 23-24. Debrecen 1988. /*Ethnographica et folkloristica Carpathica*. 5-6./ 283-288.p.
- BIRÓ Friderika: Jobbágyparaszti ház és lakáskultúra az őrségi Szalafőn. = *Néprajzi Értesítő*, 1969. 118-158.p.
- Burgenländisches Jahrbuch. 1978.
- ESTERHÁZY Pál: Az egész világon levo csudálatos boldogságos Szűz kepeinek rövideden föl tet eredeti ... Nagy-Szombatban, 1690.
- ESTERHÁZY Pál: Mennyei Korona az az Az egész Világon lévő Csudálatos Boldogságos Szűz Kepeinek rövideden föl tett Eredeti ... h.n. 1696.
- FARKAS József: Az alsóőriek búcsújárása. = *Őrség*, 17. 1983. okt. 14-17.p.
- FASCHING, Maria-Kornelia: Zur Geschichte der Wallfahrtsorte Südwestpannoniens. Wien, 1986. /*Kézirat*./
- FISCHER, R. – STOLL, A.: Kleines Handbuch österreichischen Marien-Wallfahrtskirchen. I-III Wien, 1979.
- FRANK, Norbert: Die Verbindung der Wallfahrt nach Frauenkirchen an der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert. = *Burgenländische Forschungen*, VII. Eisenstadt, 1984. 71-83.p.
- GAÁL Károly: Angaben zu den abergläubischen Erzählungen aus dem südlichen Burgenland. Eisenstadt, 1965. /*Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland*, 33./
- GAÁL Károly: Spinnstubenlieder. Lieder der Frauengemeinschaften in den magyarischen Sprachinseln im Burgenland. München, 1966. /*Studia Hungarica*, 3./
- GRABNER, Elfriede: Burgenländische Motivbilder in Mariazell. = *Volk und Heimat*, 11. 1958. Nr. 1. 5-6.p.
- GUGITZ, Gustav: Österreich Gnadenstätten im Kult und Brauch. Ein topographisches Handbuch zur religiösen Volkskunde in 5 Bänden. I-II. Wien, 1955.
- JANTSCH, Franz: Mariazell. Das Heiligtum der Gnadenmutter Österreichs. Graz, 1952.
- KARDOS László: Az Őrség népi táplálkozása. Budapest, 1943.
- KLIER, Karl: Allgemeine Bibliographie des Burgenlandes. Eisenstadt, 1965.
- KOREN, Hanns: Die Beziehungen zwischen den südlichen Burgenland und der Oststeiermark im Spiegel des Wallfahrtswesens. Burgenländische Beiträge zur Volkskunde. Hrsg. SCHMIDT Leopold. Wien, 61-70.
- KÓSA László – FILEP Antal: A magyar nép táji-történeti tagolódása. Budapest, 1975.
- KOVÁCS Márton: A felsőőri magyar népszívet. Budapest, 1942.
- LUKÁCS László: A magyar szellemi néprajz kutatása Ausztriában. = *A határainkon kívüli magyarok néprajzi kutatások*. MÁTÉNÉ SZABÓ Mária /szerk./. Budapest, 1984. 208-218.p.
- MOHL, Adolf: Der Gnadenort Loretto in Ungarn. Eisenstadt, 1894.
- n.n.: Geschichte des Calvarienberges und Wallfahrtsortes Maria-Eisenstadt. Von mehreren Priestern des Raaber Bistums. Győr, 1912.
- POSCH Mária: Az alsóőriek búcsújárása. /*Kézirat*./ é.n.
- PROBST, Franz: Die Wallfahrt nach Stotzing. Eisenstadt. = *Burgenländische Forschungen*, 26. Eisenstadt, 1954.
- RIEDL, Adalbert: Wallfahrtstätten, – Lieder und Gebete im Burgenland. = *Volk und Heimat*, 7. 1954. 7-15.
- ROEDLER, Gerhard: Geschichte und Beschreibung der Gnadenkirche: Mariazell. Mariazell, 1907.
- RITTSTEUER, Josef: Wallfahrt im Burgenland. Burgenländisches Jahrbuch 1978. Eisenstadt, 1978. 20-24.p.
- SCHERMANN, Aegid: Die Geschichte von Lockenhaus. Pannonhalma, 1936.
- SCHMIDT, Leopold: Die Bedeutung der Wallfahrt Maria Einsiedeln auf dem Kalvarienberg bei Eisenstadt in den ersten Jahren ihres Bestandes. = *Burgenländische Forschungen*, 2. Eisenstadt, 1948.

- SCHMIDT, Leopold: Volkskunst und Wallfahrtswesen im südlichen und mittleren Burgenland. Burgenländische Beiträge zur Volkskunde. Hrsg. SCHMIDT, Leopold. Wien, 1953. 45-60.p.
- SEPER, Karl: Unterwarter Heimatbuch. Geschichte, Kultur und Wirtschaft einer südburgenländischen Gemeinde. Unterwart, 1976.
- TRIBER, Ladislaus: Die "Obere Wart": interdisziplinäre und überregionale Zusammenarbeit bei der Erforschung einer Kleinregion. = BOCKHORN, Olaf — GAÁL Károly — ZUCKER, Irene /red./: Minderheiten und Regionalkultur. Vorträge des 4. Internationalen Symposiums "Ethnographica Pannonica" in Bernstein 1978. Wien, 1982. 159-167.p.
- WONISCH, Othmar: Wallfahrtskirche Mariazell, Steiermark. Waldessen, é.n.

Adalékok a Zobor-vidéki magyar falvak vallásos hagyományaihoz

Tátrai Zsuzsanna

Zobor-vidék: "Nyitra város szomszédságában a Zobor és Gimes hegyek aljában fekvő magyar településcsoport megjelölésére használt tájnév. Ismeretes a Zoboralja szinoním megnevezése is. A honfoglalás koráig visszanyúló szélesebb kiterjedésű nyitrai magyarság a 18.sz. óta elszigetelt, sajátos fejlődésű és kultúrájú maradványa. *Alsó-hodok, Béd, Csitár, Egerszeg, Gerencsér, Geszte, Gimes, Kolon, Menyhe, Pográny, Vicsáppapáti, Zsére* és sok tekintetben más kulturális sajátosságokat mutató *Barslédec* községeket számíthatjuk területéhez."¹

Zobor-vidék archaikus folklórját néhány szórványos korábbi közlés mellett *Kodály Zoltán, Manga János és Putz Éva* gyűjtései nyomán készült tanulmányok és könyvek tették ismertté. Jelentősek még e tájon végzett kutatásaikban *Gunda Béla, Morvay Judit, Újváry Zoltán és Vitéz István* közlései.² Újabb gyűjtéseket publikálnak s kis példányszámban megjelenő, könyvárusi forgalomba nem kerülő Néprajzi Közlések című CSEMADOK kiadványok.³

Magam 1984 óta végzek rendszeres gyűjtőmunkát a zobor-vidéki falvakban. A fiatalok ismerkedési, udvarlási, párvalasztási hagyományainak alakulásával és a jeles napi, ünnepi szokások változásának vizsgálatával foglalkozom. Az eddig felgyűlemlett nagy mennyiségű anyagból válogattam ki az alábbiakban közölt vallásos néprajzi adalékokat. Az adatok *Egerszeg, Gimes, Kolon, Menyhe, Vicsáppapáti* és *Zsére* községekből valók. Zoboralja népe katolikus vallású. Ezek a falvak korábban sok tekintetben különböztek egymástól: nemcsak társadalmilag, gazdaságilag, hanem nyelvjárásukban, viseletükben is. Mára ezek a különbségek összemosódtak. A szlovák környezetből amúgyis szigetként kiemelkedő magyar falvak életében a II. világháború óta a hagyományos népi kultúra és szokások rohamos elhalásának lehetünk tanúi. Ugyancsak hasonló tapasztalhatunk a vallásos jellegű hagyományok terén is. Identitásuk, nyelvük megőrzése évszázadokon át konzerválta tradicionális kultúrájukat. A mai körülmények azonban legfeljebb azt teszik lehetővé, hogy hagyományörző csoportok ápolják ideig-óráig az elszlovákosodó zoboralji falvak magyar anyanyelvű folklórját.

Adatközlőim szó szerint lejegyzett megjegyzései is tükrözik ezt a ma már megálíthatatlannak tűnő folyamatot. Ma már csak az idősebb korosztályok emlékezetéből idézhetjük fel a sok esetben a két világháború között élő szokásokat és hiedelmeket.

Templom, templombajárás, hitoktatás

"Mindenki ment a templomba vasárnap. Valamikor nagyon is jártak. De máma a nép sok elvadult attól. Ha elmegy a templomba jót hall, rosszat nem. Hogy miért tiltják? Nem árt az senkinek. A tanítók nem mehetnek, a gyerekeiknek sem szabad". (Lédec,

1986. 70 éves asszony.) Ugyanő beszélt arról, hogy amikor a falujuktól távol, például Zselizen summásként dolgoztak, ott sem mulasztották el a templombajarást. *"tudja hol van Zseliz? Oda is jártunk templomba. Ott minden harmadik vasárnap vót mise. Nem hagytuk el a misét, mint máma könnyen elhagyják. A vót két óra hossza járás! [...] Eleinte, mikor én gyerek vótam, idejártak templomba. Egy pap vót csak. Néver, Kosztolány, Gimes mind idejárt Lédec. És vót egy káplánya, aki minden negyedik vasárnap vót más faluba. Itt minden vasárnap vót tíz órakor. Most a gimesi Néverrel van a mienk meg Kosztolánnyal. De akkor mind a négy község ide tartozott."* (Gimes, 1985. 76 éves férfi.) Hozzá kell fűznöm, hogy Néver és Kosztolány szlovák lakosságú községek!

"Jelenleg nincs plébánosunk. Átment Gimesre. Őszintén megmondom, ahogyan hallottam. Nagyon szlovákosított. Kényszerítette, hogy legyenek szlovákok. Beszélt magyarul. Mert ott is [ti. Gimesen] azt akarja, amit itt. Majd elrakják őt biztos. Én megmondom őszintén, nem járok jelenleg, mert nagyon nehéz beteg vagyok. Addig nem létezik, hogy mulasztottam volna egy szentmisét vagy egy litániát. Nálunk talán túl is vót. Állandóan áldoztak mindennap az asszonyok. Tömve vót, zsúfolva vót a templom. Áldozás áldozásra. Az divat vót. Olyan egyszerűen vették ezt. Templomba ott megette az ostyát, a Jézusnak a testit. Onnan kijött és pletykázott. Úgy gondolom, hogy talán abból a szempontból nem adtak ide papot. Ez a pap behozta azt az áldozást 12-13 éve. Buzdította a népet, hogy menjenek áldozni, járjanak templomba." (Vicsáppáti, 1985. 64 éves asszony.)

A két világháború közötti hitoktatásra vonatkozóan így nyilatkozott egy zsérei 76 éves asszony: *"Rendesen jártunk hittanra minden vasárnap. Egy órától két óráig hittan vót a templomba. Pap tartotta. Legények, lányok, azoknak ott kellett lenni és kikérdezett mindenből. Még jobban, mint az iskolában. Hát ott nem lehetett senkinek kicsapongónak lenni. Nem."*

A templombajárási jeles alkalmak voltak az ünnepek. Az ünnepek megtartásában azonban változások következtek be.

"Karácsony, húsvét, pünkösd az ünnepnek számít. Karácsonykor van két nap, húsvétkor van két nap, pünkösd ma már csak egy nap. Mise van este, reggel, de már úgy mond nem tartják meg azt a pünkösd vasárnap hetfűjét. Únapot se tartják meg, csak vasárnap, de régen már megtartottuk csütörtökön." (Zsére, 1987. 69 éves asszony.) *"Ünnepek megvannak tartva, megtartják a húsvét hétfőt. Pünkösd hétfőn már a pap a misét csak este mondja. Már nem mondja 10 órakor, mint előbb. A Péter-Pál az is meg van tartva, de már a tisztelendő csak este mondja a misét. De azért a hívek megtartják. Valamikor Mária-Magdolna védőszentje vót a templomunknak, úgy megtartották, hogy akkor aratás vót és a gazda nem engedte a földjére az aratót. Akkor vót nálunk szentségimádást, de má' most május huszonhetedikén van nálunk a szentségimádás."* (Egerszeg, 1986. 68 éves asszony.)

Az ünnepek munkatiltalommal jártak. *"Minden ünnepet megtartottunk és mégis el volt végezve a munka. Most meg mindig dolgoznak, mégis munka van mindig"* – véli egy lédeci asszony. *"Valamikor nem is vót szabad dolgozni. Elmentünk a szőlőbe ásni, a csendőrök elkergettek. De má'most nem."* (Lédec, 1985. 70 éves asszony.) A vasárnapi munkatiltalom nyomai azért még ma is érződnek, különösen az idősebbek tartják meg. *"Most is vasárnap nem mosunk."* (Egerszeg, 1986. 68 éves asszony.)

A fiatal lányok és menyecskék az ünnepnek megfelelő viseletdarabokat öltöttek magukra. Például nagypénteken tiszta feketébe mentek. *"Nagyobb ünnepeken, első vasárnap, az vót nagy ünnep, akkor vettünk fel selyemszoknyát, vagy ilyen szőrszoknyát, azt úgy híttuk, de az másképp kasmir."* (Vicsáppáti, 1985. 60 éves asszony.) A lányoknak *"vót külön ing amit csak a táncmulatságba vettünk fel és vót külön ing, amit temp-*

lomba ... *De az gyócsba vót kivarrva.*" (Vicsápapáti, 1985. 60 éves asszony.) Az újmennyecskék a lakodalom utáni első vasárnap a főköthő fölött csipkekendőt viseltek. Ezen kívül csak Úrnapkor és kórmeneteken viselték fiatal menyecske korukban. Még a második világháború után is egy ideig a templomba viseletbe jártak a fiatalok is. A későbbiekben látni fogjuk, hogy a viselet felújítására – ünnepek alkalmával – egészen új törekvésekkel találkozunk.

A templomi ülérendre vonatkozóan Lédecről van adatunk: *"Lányok vótak elől a szentély felől, mert vót ott egy selyemfonál. A gyermekek ott vótak az oltár előtt, lányok egyik felén, gyerekek másik felén. A lányok elől, utána a fiatal asszonyok, osztán jöttek az öregebbek hátra. Az emberek meg a kóduháza hátra az asszonyok után. Az emberek leghátul vótak. Kóduház, ahol bemegyünk a templomba, mindjárt balra, a harangláb alatt. Amikor még gyerek vótam egy nap harminc, negyven kódu is jött a faluba. Azok ott szoktak megpihenni, azért mondják kóduháznak."* (Lédec, 1985. 76 éves férfi.) A bér-málással és áldozással kapcsolatosan csak egy-egy "világi" megjegyzést találtam az eddigi gyűjtésemben. Menyhén az első áldozóknak legújabbban tortát sütnék a keresztanyák. Zsérén hiányolják a sátrakat, a vásárt: *"Bérmáláskor nincs sátor Zsérén, még egy szem cukorkát sem vehetett senki."* (Zsére, 1987. 68 éves asszony.)

Az emberi élet fordulóival kapcsolatos egyházi szokásokról ugyancsak két rövid adatközlésem van. Az esküvő előtti hirdetésről az alábbiakat mondta egy vicsápapáti 60 éves asszony: *"Ha elment valaki beiratkozni a menyegző előtt, aztán a pap hirdette három vasárnap. Hirdették, hogy ez és ez férjhez megy ehhez és ehhez, ha valaki valami akadályt tud a hit szempontra akkor jelentkezzen a parókián. Háromszor ki vót hirdelve."*

A kisgyermek születése után tíz nappal ment az anya és gyermeke a templomba áldásra. Vicsápapáti-ban erre az alkalomra különösen szép piros vagy sárga mintás vászonból készült lepedőfelébe vitték az újszülöttet. Ez nem is volt mindenkinek, úgy kölcsönözték egymástól. (Vicsápapáti, 1985. 64 éves asszony.)

Végezetül a templomtakarítással kapcsolatos emlékezést idézek Zsére községből. *"Valamikor a fiatal lányok mentek takarítani a templomot, most ilyen öregasszonyok járnak. Fiatal lányok mentek. Én is vótam. Nem vót itthon munka, akkor csináltam azt."* (Zsére, 1987. 68 éves asszony.)

A templomlátogatással, vallási élettel kapcsolatosan a szakirodalomból csupán két idézetet hozok. Az egyik Manga János 1942-ben megjelent *"Ünnepi szokások a nyitra megyei Menyhén"* c. munkájából származik, a másik a jelen állapotokat tükrözi, Zita Škovierova pozsonyi néprajzkutató vizsgálatai alapján.

Manga János így ír: *"A község lakói római katolikus vallásúak. Templomuk, mely a múlt században épült helyben van. Templomba járnak. A nők egyharmada havonként áldozik, kétharmada évenként kétszer (karácsonykor és húsvétkor). A férfiak átlag évente egyszer gyónnak és áldoznak. Hitbuzgalmi lap 30 példányban jár a faluba."*⁴

Zita Škovierova, a III. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségtudományi Konferencián tartott előadásában kifejtette: *"Az egyházi kapcsolatok terén 1945 után jelentős eltolódás következett be. Csökkent azoknak a községeknek a száma, amelyek közösen vettek részt az egyházi szertartásokon, egyrészt néhány további egyházközség különválasztása miatt, másrészt a lelkészek fokozott mobilitása következtében, akik az istentiszteletre autóval érkeznek, s így egy nap alatt több településen képesek istentiszteletet végezni. Csökkentek és megszűntek a vallásos meggyőződés tömeges megnyilvánulásai (itt főként a búcsúkra gondolunk). Csökkent az egyházi szertartások látogatottsága is, s ezáltal csökkentek a szomszédos községek lakosainak kapcsolat-teremtési alkalmai."*⁵

"Má mingyá kezdődött Gyertyaszentelőkor a templom körül vót a körmenet, aztán megint vót Virágvasárnap, Húsvétkor, aztán vót úgye Úrnapi, Jézus Szívékor, Szent Jánoskor. Pünkösd előtt Keresztjáró Napok vótak. Aztán föl a szőlőhegyre, no ott is vót egy Mária szobor, ahhoz is vót körmenet és ott volt az Urbán [Orbán] a szőlőhegyeknek a pártfogója. A Szent Flórián a tüzeknek a védelmezője, állítólag valamikor nagyon leégett a falu és aztán valaki odatette. Oda is vót körmenet. Szentháromsághoz is vót. No, szóval minden szenthez, amik vótak ünnepek valamikor. Akkor mikor az Úrnapi körmenet vagy a Feltámadás vót végig gyertyák gyúltak az ablakokba." (Egerszeg, 1984. 70 éves asszony.) Ezek a körmenetek lányok vitték a Mária-szobrot. A húszas, harmincas években a tanító felesége úgy osztotta be a tizenöt-tizenhat éves lányokat, hogy mindenki sorra kerüljön.

"Nyóc lány vót fölötözve, négy vitte, négy meg felvette, szóval cseréltek. A szoknya vagy olyan fátolszoknya vót, vagy selyem bősoknya. Má csak az én időmbe kezdték azt a magyaros, zsinóros pruszlíkot hordani, bársonyból vót természetes." (Egerszeg, 1984. 70 éves asszony.)

Nagypénteken Lédecen is a feszülethez mentek imádkozni. "Vótak feszületek. Má több helyen, most is vannak. Már akkor kimentek három-négy óraker a feszülethez. Az a szokás megvolt. A feszülethez jártak imádkozni éjjel és hajnalban. Hát most má én se vótam, meg má ez is elmaradt." [Körülbelül 15-16 éve.] /Lédec, 1986. 76 éves férfi./

Úrnapi a II. világháború előtt nagy szabású körmeneteket rendeztek, ma azonban csak a templom körül lehet. Az ünnepet ha hétköznapra esik vasárnap tartják meg. "Hát most úgyi csütörtökre esett, nem lehetett megtartani. Régen, mikor ráesett arra a napra, de most nem. Nincs megengedve. Valamikor úgy vót, hogy a faluba vótak bujdocskák [úrnapi sátrak]. Most is csinálnak, de most má csak a templom körül van. Kettő az ez felin, kettő a másikon. Má most úgy megyünk körbe a templom körül. Erdőből hozzák azt a tölgyfa levelet és azt szépen körülrakják. Most úgy van megcsinálva, hogy drótból van a bujdocska, aztán arra össze szednek virágot, mindenféle szípet, kötik úgye előre koszorút. Szépen meg van csinálva nagyon. Aztán már délután szítszedik, elviszik, hogy az jó, ha valaki megbetegedik, hogy akinek az arca piros, az az orbánc, hogy azzal meg kell füstöltni, az segít. (Lédec, 1986. 70 éves asszony.) Az úrnapi sátrat Egerszegen "hajlik"-nak nevezik. Itt is arról számoltak be, hogy korábban az egész falun végigment a körmenet, ma csak a templomkertben, az utcán nem engedik. Zserén, akárcsak Lédecen "bujdicskáknak" nevezik az úrnapi felvirágozott oltárakat. Gimesen ezeket az oltárokat nemcsak virággal díszítették, hanem fehér kivarrott és virágos kendőkkel is.

A szőlőben állnak az Orbán-szobrok, melyeket ugyancsak körmenetben keresnek fel. Május 25. Orbán napja gyakran fagyot hoz. "Ha lefagyott a szőlő, nem vigyázott rá, karóval megverték az Urbánkát." (Lédec, 1986. 70 éves asszony, és 73 éves férfi.) Ellenkező esetben, ha jó idő volt, az Orbánkát megkoszorúzták, virággal díszítették.

A zoboralji falvakban a templombúcsú neve szlovák jövevényszóval "hodi". Erre az alkalomra meghívják a távolabb élő rokonokat, ismerősöket és nagy lakomákat csapnak. Jellegzetes étel volt ilyenkor a főzött liba például Gimesen, ahol a búcsúnap szeptember 13. Ma már inkább kirántott húst, fasírozottat, sült húst készítenek és aprósüteményeket. Egerszegen Mária Magdolna (július 22.) a templombúcsú napja, Vicsápapátiban Mindenszentek, melyet mindig egy héttel később tartanak meg. Min-

denütt hiányolják, hogy nincs búcsúvásár. A háború előtt ilyen alkalommal volt ringlispl, sátrak a vándorárusokkal és sokféle portékával.

A zoboralji falvak életében fontos szerepe volt és van ma is a búcsújáró helyeknek, azaz az ország határain belül és kívül levő kisebb-nagyobb vonzáskörű szenthelyeknek.

A két világháború közötti búcsújárásra vonatkozik egy hetvenöt éves lédeci férfi visszaemlékezése: *"Búcsúra jártunk Tapolcsányba, Kistapolcsányba, Nagytapolcsányba, Pogrányba, Zsérebe, Taszára, Selmecbányára. Harminckettőben ott is vótam. El se hinnék, hogy vótak idős asszonyok, olyan hatvan évesek vagy öregebbek is, hogy elindultunk Selmecbányáról délután 1 órakor és már 9 órakor Benedekbe szállásoltunk, pajtába. Hogy a hetven kilométert ilyen egykettőre? Keresztet vittünk, hogy hogyan még ezi is elmondom. Alsóháromnak mondják azt a falut, no. Ángyom, apám testvéreinek a felesége vót a vezetője. Háromnál megálltunk a templom mellett, már este vót, ugyi holdvilág. Hát mink mentünk a faluba szállást keresni. Hát nem kaptunk sehol. Aztán ott maradtunk a templomnál. Mellettünk vót egy iskola. Aztán kijöttek onnan, hogy hát bemenjünk, ne legyünk a szabad ég alatt. A fészületet meg otthagytuk. Hát éjfélre jött eszembe, hogy a fészület ottmaradt. Akkor mentem ki, hát bevittem. Hátha azt elvitte volna onnan valaki!"*

Manga János menyhei megfigyelése szerint a két világháború közötti időben ebből a faluból Pogrányba, Máriavölgybe, Sasvárra, Selmecre és Mariazellbe jártak búcsúra.⁶

A búcsújárás interetnikus vonatkozásaival foglalkozik több cikkében is Barna Gábor.⁷ Egyetlen rövid megjegyzését idézem, amely a fentiekben is említett búcsújáró helyekre vonatkozik. *"A nyitrai Kálvárián, Kistapolcsányban vagy másutt találkozó magyar és szlovák búcsúvezetők egymás énekeit megtanulhatják, szövegüket szabadon vagy kötöttebben lefordítják, s így tanítják meg saját anyanyelvű búcsútársaikkal. A közös egyházi múlt és keretek mellett bizonyára ezek a kapcsolatok is hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar és szlovák népének-anyag sok vonatkozásban közel áll egymáshoz."*⁸ A búcsújárás néprajzának vizsgálata, a változások felmérése, a jelen vizsgálata külön tanulmány tárgya lehetne, akár a zoboralji falvak vonatkozásában is."

A búcsújárás visszaszorulásáról ad számot Zita Škovierova, valószínűleg a hivatalos statisztikák alapján. Az igazság ugyanis az, hogy ma kirándulás címen szerzenek autóbuszokat és úgy látogatják a magyarországi búcsújáróhelyeket. Ezek az utak egyúttal a bevásárlás lehetőségét is jelentik. *"Jártak Nyírára Boldogasszonyhoz, Máriacellbe voltak. Most meg Magyarországra járnak. Nem engedélyezik, de azért mindig kapnak buszt. Két napra mennek. Többnyire asszonyok járnak. Valamikor azért az emberek is többen jártak."* (Egerszeg, 1984. 70 éves asszony) *"Mindig máshol Szentkúton, Besenyőre, Csatkára, Márianosztrára, mindenfelé. Budapesten Ritához. Olyan jól érezzük magunkat. Olyan jó nekünk Magyarba, tudja. Búcsúra megyünk, aztán közbe bejárunk a Vidám Parkba, elmegyünk mindenfelé. Ott minden van. Tudja, hogy mennyi sátrak vannak? Csak pinz vóna egy zsákkal!"* (Zsére, 68 éves asszony.) *"Már én is vótam ottan Máriabesnyőn, Verebélyen ott vótam háromszor, hát ott olyan nagy vásárok vannak, hogy borzasztó, az ég világon mindent lehet ottan venni."* (Gimes, 1987. 67 éves asszony.)

A pap szerepe a falu életében

A helyi papságnak mindig nagy szerepe volt a szokások visszaszorításában éppúgy, mint azok újraélesztésében. Erre a jelenségre hozott példákat Manga János Nyitra és Ipoly vidéki községekből. Így például a plébános beavatkozására szünt meg a kiszehordás, halottsiratás, halotti tor, szentiváni tűzgrás. "Ritkábban ugyan, de találkoztunk

ennek az ellenkezőjével is, amikor az egyház, illetve a lelkész akarata ellenére vagy néha tudatosan is felújítja, támogatója egyes régi szokásoknak.⁹

A falu papja gyakran nemcsak a hívei lelki életével törődött, hanem erkölcsi, sőt hétköznapi életével is. Tekintélyével régebben sok mindent el is érhetett. *Vicsáppapánban így emlékeztek vissza a két világháború közti időben tevékenykedő plébánosukra: "Sokáig egy tálból ettünk faluhelyen. Aki nem fért [nem fért el] állva. A menyecskék álltak az uraik háta megett és úgy ettek. Aratók is tízen ettek egy tálból, ha aratás volt. Egy pap eljött a faluba, azt úgy hitták, hogy Zakar Rezső. Az a húszas években volt. És akkor nagyon felütött a faluba a tüdőbaj, a tubera. És az betiltotta egy tálból enni. A templomba prédikált és azt mondta, hogy minden gazdasszonynak a konyhájába legyen tányér. Mer tányér volt, de fölakasztva, az csak díszre volt. És akkor azt mondta, mindenkinek legyen tányérja, fogok járni a házakhoz és azt kifogom prédikálni, akinek nem lesz. Aztán féltek az asszonyok. Egy pár helyre elment. Aztán hát így az egész falu betányérosodott. Úgy tányérra nem volt pénz. Gyűttek: rongyot, csontot asszonyok! — Olyan elmaradott rongyokért vettünk tányérokat. Így rongyokért kicseréltük."* (Vicsáppapáti, 1985. 60 éves asszony.) Egerszegen is emlékezetes maradt a plébános tevékenysége, aki másfél évtizedet töltött itt el. *"No, de erre sokat is csinált a pap. Csinált kultúrházat, elkerítette a temetőt, a templomot, járdákat csináltatott, állomást csinált. Abba az időbe Prágába volt képviselő. Ő aztán elment nyugdíjba. Annyi szava volt, hogy ezt mind el tudta intézni. Aztán ahol az üzlet van, azt az emeletes házat ő csinálta, hogy ne kellessen máshova jární vásárolni. Az az üzlet úgy volt berendezve, hogy ott mindent lehetett kapni. Huszonkilencbe gyűlt ide, negyvenkettőbe, negyvenháromba ment el."* (Egerszeg, 1986. 65 éves asszony.) Ugyanerről a plébánosról elbeszélték azt is, hogy a 16 éven aluli lányokat elkergette a táncmulatságból. A templomból is kikergette a beszélgetőket. *"Mer akkor úgy volt, elől vótak a fiúk, lányok, legények, lányok. De akkor annyian jártak templomba, hogy ott nem volt út, ott sűrűn voltak. Arra nagyon emlékszek, hogy egy fiú egy lánnyal úgy de csak tán egy röpke szót szóltak, meglátta őket a szószékről. Végig a templomon kellett nekik kimenni. Ez a mai világba nem vóna semmi, de abba a világba ez rettenetes nagy szegén volt."* (Egerszeg, 1986. 65 éves asszony.) Ugyancsak ez a pap veszekedett az asszonyokkal, hogy miért hordják a kényelmetlen, hagyományos viseletet. Az asszonyok hallgattak rá, és egyre-másra vetették le a régi viseletüket. Különös ellentétnek az a mai plébános, aki a zsérei lányokat rávette arra, hogy ünnepeken népviseletbe öltözzenek és úgy vigyék a Mária szobrot. *"Azt mondta a pap, Jézus Szívékor és Úrnappor készüljenek el a lányok parasztviseletbe. És most felkészültek a lányok parasztviseletbe, most az idén. Most varratták. Újat varattak nekik. Olyan volt mint egy virágos rét, szép cifra volt. Négy legény vitte a Jézus szívét, négy lány Máriát."* (Zsére, 1987. 69 éves asszony.)

Gímesen a helyi plébános a két világháború között honosította meg a pünkösödölés szokását, hogy az egyház javára gyűjtsenek pénzt, adományt. Ez a leányszokás a dunántúli, különösen a Vas és Győr-Sopron megyei falvakban még az 1960-as években is élő gyakorlat volt; más változatait pedig az ország keleti felén még emlékezet után jegyezheték le a gyűjtők.¹⁰

A zóbor-vidéki falvak közül kizárólag Gímes községben ismerik a szokást. A szöveg első két versszaka a dunántúli változatokkal mutat rokonságot, a harmadik az alföldiekkel, a negyedik versszak feltehetően a szövegeket összeszerkesztő egykori plébános egyéni leleménye. Éneküket a mai pünkösödölők előadásában magnetofon-szalagon rögzítettem 1987-ben:

*A pünkösdi rózsá, kihajlott az útra.
El akar hervadni, le kell szakajtani.
Nem ám bazsarózsa, ki a kertbe nyílik,
Hanem az a rózsá, ki egymást szereti.*

*Elhozta az isten, piros pünkösdi napját,
Mi is meghordozzuk királyné asszonykát.
Piros pünkösdi napján mindenek újulnak,
A kertek, a mezők virágba borulnak.*

*Én kicsike vagyok, nagyot nem szólhatok,
Szüleim kertjibe most nyílni akarok.
Ki akarok nyílni, mint pünkösdi rózsá,
De ki nem nyíllhatok, csak úgy illatozok.
Gyenge vessző vagyok, mindenfelé hajlok.*

*Választunk, választunk, királynét választunk,
Aki köztünk legszebb aztat kiválasztjuk.
Kezünkbe a rózsá magasra fölvetjük,
Akire rá esik, királynévá tesszük.
Ráesett a rózsá erre a kislányra,
Ő lett a királyné virágos pártába.*

*(Gimes, 1987. iskolások; I. a., b., c.
kottamelléklet)*

"Akkor is felöltöznek népviseletbe. Egy felöltözik közülük abba a régi menyasszonyiba, ami vótunk mi menyasszonyok. Párta, három koszorú; rozmarinkoszorú, viaszkoszorú és amit piros pünkösdi rózsából fonnak. Nem mennek be házakhoz. Aki akar valamit adni, vagy megnézni, akkor azok kijönnek a kapuba. Ad pénzt mindenki, valamikor tojást adtak, aztán kolbászt. Mindig legutoljára mentek a sor végén, akik gyűjtötték a pénzt meg a tojást. Mennek nyolcadikosok, ugyi hetedikesek, akik iskolába járnak. Régebben a nagylányok jártak. Ő, a kisebbeket nem is engedték. Tudja, hogy milyen gyönyörű vót, hogy símék, ha eszembe jut. Amint gyönyörűen felöltözve, piros szoknya, akinek volt ilyen piros szoknya, sáforkendő, olyan rojtos kék. Akinek kék volt a szoknyája, annak meg piros sáforkendője volt. Az a sok szalag, csak úgy fújta a szél. Azt nem lehet elmondani, hogy milyen gyönyörű!" (Gimes, 1987. 66 éves asszony)

"Mikor pünkösdi volt, akkor kimentünk litánia után az utcára. Aztán lányok csoportban harminc-negyvenen is és elindultunk. Az utcán mentünk, énekeltünk, táncoltunk. Ki mit tudott adni; pénzt vagy tojást. Úgyhogy a plébános úr szerkesztette össze, annak olyasmi tetszett és aztán mink is folytattuk." (Gimes, 40 éves asszony.)

Népi imádságok, ájtatosságok

A népi imádságok, archaikus népi imák Erdélyi Zsuzsanna munkássága révén jól ismertek.¹¹ "Hegyet hágék, lőtőt lépék" gazdag példatárában Zsére, Alsóbodok, Alsócsitár és Gimes községekben gyűjtött imákat olvashatunk. Az alábbiakban a gyűjtéseim során felbukkant teljesebb és töredékes szövegeket idézek, amelyek Erdélyi Zsuzsanna gyűjteményében ebben a változatban nem szerepelnek:

Názáreti Jézus, zsidók királya,
Betlehemi forgóknak Istene,
Ne hagyj bűnbe elveszni!
Szent Isten, szent erős Isten,
Szent és halhatatlan Őristen.
Hét kereszt alatt lefekszek,
Hét kereszt alatt fékelek [felkelek].
Őrizz angyalkám éjjélig.
Boldogságos Szűz Mária veradtig [virradatig].
Jézus Krisztus mindétig.
Názáretben van egy mustánfa.
Kívül aranyos, belül kegyelmes,
Abba hallgatnak hétszer hét szent miséket.
Én ott hallgatok az én szerelmes fiamval,
Az én ártatlan Jézuskámval.
Egyszer csak elkapják tőlem a kegyetlen zsidók.
Keresem utcákról-utcákra,
Sehol sem találom,
Előtalálom Szent Lukács evangélistát.
Kérdezem tőle, hogy nem-é láttad az én szent fiamat,
Az én ártatlan Jézuskámat?
Ó anyám, ó anyám, szép Szűz Máriám!
Menj el, menj el a magas Kálváriára!
Ott vagyon egy szent keresztfa,
Azon vagyon felfeszítve.
Vasdárdákkal nyitogatják,
Epével, ecettel itatják,
Tövissel koronázzák.
Ó anyám, ó anyám, szép Szűz Máriám,
Menj el, menj el a fekete föld színe alá,
Ádám magvai közé.
Kiáltsad, hirdessed,
Hogy még ma velem leszel a Paradicsomban!
Aki ezt az imádságot háromszor lefektibe,
és háromszor fölketibe elmondja, az megüdvözik.

(Zsére, 1987. Czövek Judittal közös
gyűjtés; 79 éves asszony.)

Tíz évvel fiatalabb adatszolgáltatónk egy másik imádságból már csak töredéket tudott:

*Angyalkák csendítenek,
Paradicsomkertbe mennek.
Kelj föl Mária,
Szent Fiad elfogták,
Keresztfára szegezték.
Csepp vére kicseppent,
Angyalkák fölszedték,
Mennysországba felvitték.*

*(Zsére, 1987. Czövek Judittal közös gyűjtés;
69 éves asszony.)*

Ugyancsak töredékes változata a fenti imádságnak Koloni adatszolgáltatónktól így hangzott:

*Szentséges Szűz Mária,
Szent fiad megfogták,
Keresztfára kötözték.
Egy csepp vére lecseppent,
Szentangyalok felszedték,
Szent városba bevitték,
Jézus eleibe tették.
Jézus azt mondta:
Aki ezt az imádságot,
Lefektibe, főketibe elmondja,
hét halálos bűne megbocsátatik.*

*(Kolon, 1987. Czövek Judittal közös
gyűjtés; 65 éves asszony.)*

Hozzátette azt is, hogy "a Hét lakatról is vót valami imádság. Mi csak Miatyánkot, Üdvözlégyet, Hiszekegyet, Úrangyalát szoktuk imádkozni. Ezek csak olyan öregasszonyos izék, mondókák, a mi plébánosunk előtt az babona."

A paraszti ájtatosságnak egyik formája a Rózsafüzér Társulat. Zsérén a két világháború között még volt Rózsafüzér Társulat. "Lányoknak vót Rózsafüzér egylet. December 8-án beállt mindenki a Rózsafüzérbe, aki járt iskolába. Minden nap elmondottak egy tizedet a Rózsafüzérből. Minden nap. Meg kaptak titkot, kaptak olyan szentképecskét, rajta van "Első titok", második nap "Második titok", tizenöt titok van. Azt minden hónapban el kell váltani. Az első titkot beadja, megkapja a másodikat. Beiratkoznak a Rózsafüzér Társulatba. De most az nincs, mióta ez a rezsím van." (Zsére, 1987. 68 éves asszony.)

Verses Mária-legendák változatai ponyván és szájhagyomány útján terjedtek. Karácsony előtt kilenc este, kilenc családnál végezték az ájtatosságot, miközben Mária

és József szálláskereséserei, a vak és kezetlen lány csodálatos gyógyulásáról szóló verses legenda valamelyik változatát is elénekelték.

A paraszti ájtatosságnak ünnepi megnyilvánulása az ún. *Szent Család járás*. Egyik zoboralji változata a következő volt: "Hát kilenc este megyünk egymáshoz szomszédokba, vagy odább. Karácsony előtt este végződik. Tizenötödikén kezdik, huszonharmadikán végződik. Hát aztán bemegyünk a házhoz, köszöntünk: dicsértsék a Jézus Krisztus! Aztán kezdünk éneket:

*Szállást keres a szent Család,
De senki sincs, ki helyet ad.
Nincsen, aki befogadja
Őt, ki égnek, s földnek ura.*

*Az idő már későre jár,
A madár is fészkére száll.
Csak a szent Szűz jár hiába,
Betlehemnek városába.*

*Ne sirj tovább Szűz Mária,
Ne menjetek ma máshova.
Szállásunkat mi megosztjuk,
Kis Jézuskát befogadjuk.*

(II. Kottamelléklet)

Akkor elmondjuk az Úrangyalát, utána a Rózsafüzért, utána litániát, valami Szűz Anyához való imádságot, még osztán énekelünk egyet." (Kolon, 1987. 65 éves asszony).¹²

Zsére községben gyűjtöttem a Kánai mennyegző szövegváltozatát. A zoboralji községekben lakodalmak alkalmával adták elő a hosszú éneket. Manga János Nagycétényben mint a népi ájtatosság sajátos megnyilvánulását gyűjthette. Itt ugyanis Vízkereszt utáni második vasárnap Jézus neve vasárnapján egy nagyobb háznál jöttek össze a búcsúvezető emberek, a Rózsafüzér Társulat tagjai, leányok és menyecskék. Közösen gyűjtötték össze a kalácsra valót és a bort. Terített asztal körül ültek külön a férfiak, külön az asszonyok, a lányok és gyerekek álltak. Imádságok, egyházi énekek után került sor a Kánai mennyegző eléneklésére. A Kánai mennyegzőről szóló ének szövegváltozatát már a 17. századból is ismerjük.¹³

A zsérei, az emlékezet szerint csak lakodalomban előadott Kánai mennyegző-szöveg a következő:

*Az igaz Messiás már eljött,
Köztünk sokféle csodákat tett.
A vizet is borrá tette,
A ház népét vendégelte,
Kána mennyegzőbe.*

*Itt nagy lakodalmat kezdének,
Jézust is meghívták vendégnek,
Őt követték tanítványi,
Mint tyúkot a tyúkfia
Kána mennyegzőbe.*

*Az első tál ételt föladták,
Jézust is vendégül meghívták.
Mindenben tetszett az éték,
Csak a borban volt a vétek.
Kána mennyegzőbe.*

*Szűz Mária amint ezt látta,
Fogyatkozásukat megszánta.
Fiam, monda, boruk nincsen,
Ezért semmi kedvük nincsen
Kána mennyegzőbe.*

*Jézus, hogy vigasságot tenne,
Szent anyja kérése meglenne,
Parancsolá, mérítsenek,
Kútból hat vödört töltsetek,
Kána mennyegzőbe.*

*A szolgák itt gyorsan siettek,
Kútból hat vedret megtöltöttek.
Jézus borra változtatta,
Első csodáját mutatta
Kána mennyegzőbe.*

*Bort adák a násznagy kezébe,
Hogy adná a vendég elébe.
A násznagy a bort kóstolá,
A vőlegényt megszólítá
Kána mennyegzőbe.*

*Minden ember, úgymond elsőbe
Jó bort ad a vendég elébe.
Te pedig a jó bort hagytad
És az alábbverőt adtad
Kána mennyegzőbe.*

*Simon Teodásnak azt mondja,
Tölts kulacsba, jó lesz holnapra,
Mert az a bor igen jó bor,
Bárcsak volna mindig egy korty,
Kána mennyegzőbe.*

*János a poharat vigyázza,
Soká kerül, nehezen várja.
Tamás elől elragadja,
Száras torkába behajtja
Kána mennyegzőbe.*

*Itt már most mindnyájan mulatnak,
Vigan együtt kettőt ugranak,
Úgy kipörgették Magdolnát
Mind szétrugdalta patkóját
Kána mennyegzőbe.*

*Mária két fia betértünk,
Hogy adjon ily jó bort minekünk
Mert az a bor igen jó bor
Bárcsak olykor volna egy korty
Kána mennyegzőbe.*

*Mert ez a bor igen jó bor,
Bárcsak olykor volna egy korty
Kána mennyegzőbe.*

(III. Kottamelléklet.)

"Eztet leirattam tíz esztendeje, mikor a keresztlányom ment férjhez. Aki tudja eléneklí lagzikor, mikor már tálalták az ételt, a vacsoránál este énekelték." (Zsére, 1987. 68 éves asszony.)

Végezetül, egy Szűz Máriáról szóló ponyvaballadát közlök. Zsére községben gyűjtöttem, az adatközlő elmondása szerint tollfosztóban és otthon "esteleken" énekelték:

*Midőn egykor Szűz Mária ablaknál fonott,
Az ablaknál önmagában így gondolkodott:
Jaj istenem mit tegyek, elűtött tizenegyet,
Végre hazajön jegyesem, nincs kész az ebéd.
Gyorsasággal, frissességgel konyhába futott,
De már akkor két anyyalka ott sürgött, forgott.
Egyik tűzét megrakta, másik vizét meghozta,
Egy bújdoso bús gerlice oda berepült,*

*Melyet angyal szemlátomást mindjárt meg is ölt.
Mindjárt meg is pucolta, mindjárt meg is sütötte.
Szűz Mária térdre esvén így fohászkodott:
Áldassék a szent neve, aki ezt így rendelte,
Hogy a szolgálónak dolgát angyal végezze.
Egyik angyal közbeszólal, már csak egyetek,
Isteni győzelemmel elégedjetek.
Isten ül fölöttetek, szent békesség köztetek.
Imádkozni, énekelni meg ne szünjetek.*

(IV. sz. Kottamelléklet.)

E szöveg bővebb variánsát Sopron megyéből, mint virrasztóéneket jegyezték le. "Mária csodái" címmel közli Kriza Ildikó a legendaballadákat, a vallásos témakörű epikus énekeket vizsgáló munkájában.¹⁴

Karácsony bőjtje

Az év ünnepei közül karácsony bőjtje, vigiliája, Ádám-Éva napja (dec. 24.) hagyományos szokáscselekményei tükrözik leginkább a népi vallásosság és a hitvilág sajátos ötvöződését. A keresztény vallásgyakorlat és a néphit egyes elemei csak a kívülálló, a szakember számára válnak szét. Különösen jó példa a karácsony este szinte forgatókönyvszerűen előírt cselekménysorozata a hagyományosan megszabott eszközökkel, ételekkel. Zoboralja falvaiban ezek a hagyományos elemek ma már csak töredékekben élnek. A két világháború között azonban még hagyományos módon ünnepelték ezt a napot, mint ahogyan az alábbi emlékezők ezt felelevenítik.

A házigazda beköszöntőjének helyi változatait mutatom be a következőkben. Vicsápapátiban a gazda bekopogott. "Kérdik felőle, hogy mi újság? Mondja, hogy Krisztus Jézus született Betlehembe. A gazda háromszor megfordul a rostával. A rostában méz, dió, alma, ostya, ahányan vannak kiolvasva mindenkinek kettő." A gazda köszöntőt mond: "No úgy, hogy hát itt van karácsony napja és kívánom, hogy még máskor is együtt legyen a család."

Egy ugyancsak vicsápapáti házaspár elmondása szerint: a házigazda "Be is kopogott háromszor. — Mit hoz ké? — Jó szerencsét, isteni áldást. — Mégegyszer kopogott. — Mit hoz ké? — Jó szerencsét, isteni áldást — válaszolta, és ez mégegyszer megisméltődött. Akkor háromszor fordult. Hozta a kenyérkét a hóna alatt és a rostát. Valamit akkor is mondott. És akkor aztán vette [vetette] a diót és mind a négy sarokba vetett egyet. És aztán öntött az édesapám a poharakba pálinkát és a nagyapa mondta a karácsonyi köszöntőt: Adjunk hálát az Atya Úristennek, hogy megadta érnünk ezt a mai dicsőséges szent napot, úgy mint Ádám és Éva napját. Adja a fölséges Atya Úristen, hogy továbbra is megérhessük jó erőben és egészségben isteni áldásban és békességben. Adjon az úristenke a gazdasszonynak tyúkot, lúdat, a gazdának bori és búzát, a megholt élőknek örökké való nyugodalmat. Isten áldjon meg bennünket — ezt mondta. Akkor mindnyájan felvettük a poharat és koccintottunk."

A hatvan éves férfi elmesélte, hogy egyedül élő nagyanyjánál még kisfiúként neki kellett bevinni a kenyeret és a rostát.

Nagyanyja felszólítására a "gyivót [diót] csapd a sarokba!" Azt kellett mondania: "Keleten békesség, nyugaton békesség, délen békesség, északon békesség legyen a földön, mint a karácsonyi békeünnep."

Egerszegen a vacsora előtti köszöntő így hangzott: "Boldog karácsonyi ünnepeket kívánok kéteknék, több jóval, kevesebb búval mulathassunk Krisztus Urunk születése napján. Adjon az isten a gazdának bort, búzát, gazdasszonynak tyúkot, lúdat, a jányának egy szép mátkát, a legénynek azon szerint. Aztán köszönti, hogy Dicsértessék a Jézus Krisztus. Egy nagy szitában van méz, alma, dió, Morvánt [kalácsot] süttek, olyan kismorvánt, azza köszönti a karácsonyt a gazda. Valamikor régen diót is hajigáltak minden sarokba: Árpá, búza, rozs, zab. Mikor már megtalálták azt a diót, mikor takarítottak, akkor fölbontották és ha rohadt vót, akkor nem lesz jó termése." (Egerszeg, 1985. 70 éves asszony.)

Egy másik ugyancsak egerszegi asszony a következőképpen mondta el a karácsonyi bejövetelet és köszöntőt: "A gazda szitával hozta be az almát, diót, ostyát, mézet és a cipót is. Parázsolt: Dicsértessék az Úr Jézus Krisztus! Boldog karácsonyi ünnepeket kívánok kéteknék több jóval, kevesebb bóval mulathassunk Krisztus urunk születése napján. Adjon az isten a gazdának bort, búzát, a gazdasszonynak tyúkot, lúdat. A leánynak egy szép mátkát, a legénynek azon szerint. országunkba csendes békességet, holtunk után örök üdvösséget. Dicsértessék az Úr Jézus Krisztus. Aztán leültek, töltött pálinkát mindenkinek. A dióval keresztet vetettek a négy sarokba, hol vacsoráltak. A négy sarokba, de úgy Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek és még kifüstölték, kiszentelték vacsora előtt az egész lakást." Egerszeg, 1985. 59 éves asszony.)

Zsérén "Karácsony estéjén a rostába, egy szitába be vót téve ostya, méz, alma, szőlő, gyivó [dió]. Apám bekopogott szépen, beköszöntött: Dicsértessék a Jézus Krisztus, mulathassunk Krisztus Urunk születése napján. Több jóval, kevesebb búval. Adjon isten gazdának bort, búzát, bőven, gazdasszonynak tyúkot, lúdat bőven. Gyerekek, lánykának egy-egy csomó vesszőt. Legényeknek egy szép mátkát, Csendes békességet, ha meghalunk örök üdvösséget! — Ezzel köszönt be. Aztán begyün és imádkoznak. Minden sarokba egy diót az angyalkáknak. Letérdepeltünk és imádkoztunk. Gyerekek az Úrangyalát imádkoztuk." (Zsére, 1987 68 éves asszony)

Kolonban a gazda az előbbiekhöz hasonlóan köszöntött:

"Dicsértessék a Jézus Krisztus! Boldog Karácsonyi ünnepeket kívánok kéteknék. Aggyon isten gazdának bort, búzát bőven. Gazdasszonynak tyúkot, lúdat. Lyánynak, legénynek egy-egy szép mátkát. Országunkba csendes békességet, ha meghalunk léleküdvösséget. Dicsértessék a Jézus Krisztus. Mondták anyámék: Amen. Aztán elmondtuk az Úrangyalát és akkor imádkoztunk a holtakért, megáldottuk egymást. Énekeltük a karácsonyi énekeket." (Kolon, 1987. 65 éves asszony.)

Gímesen is háromszor kopogtatott a gazda. A gazdasszony megkérdezte: "Mit hoztál?" a felelet: "tejet, vaját, üstöt, aranyat." Mikor már harmadszor mondta, beeresztette: "No ha te hoztál valamit, én is adok valamit. És akkor mindig kapott egy liter pálinkát. Először elmondtuk az Úrangyalát közösen, aztán leültünk az asztal mellé és azután az apám dobált angyaloknak diót minden sarokba. Hogyan is mondta no? — én megajándékozlak téged egy dióval." (Gímes, 1987. 66 éves asszony.)

Gunda Béla a nyitragerencséri karácsonyi szokások ismertetésénél érzékletes leírást ad diódobálás rítusáról és szövegéről: "A vacsora megkezdése előtt az asztal sarkánál a sarokpad összeszögelésére a gazdasszony rostát tesz, amelyben ostya, dió, szőlő, fokhagyma, köménymag, alma, feketebors van. A gazda balról a rosta mellé ül s a rostáról jobbra helyezkedik el a gazdasszony. Azután a gazda az asztal négy sarka felé — először a vele keresztben levő sarok irányába — egy-egy diót dob (a belső sarok felé szánt diót hátrafelé a falnak dobja), miután ezeket a szavakat elmondotta: Édes

Angyalkáim tik megajándékozottatok erővel egészséggel, én megajándékozlak egy-egy dióval. – A diók dobása közben a következőket mondja: Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek nevében! Amen."¹⁵

Az 1940-es években Manga János még élő néphagyománnyal találkozott, igaz ugyan, hogy már csak néhány családnál. A fenti leírt szokáselemeken kívül ír az ablakra vetett búzáról: "... a gazda bemegy a szobába a gazdasszony pedig kinn marad és búzát szór az ablakra. Erre a gazda a szobából, az asztal mellől kérdezi: Mit vet kend? – A gazdasszony bekialtja: Üstöt, aranyat, gyöngyarány búzát, mindennapi jó szerencsét. Ezt háromszor ismétlik, ami után a gazdasszony is bemegy a szobába két fehér lepedőt vesz magára, amelyeket bent az asztalra terít. A két terítővel azután ismét mágikus hatású cselekményt végez. A gazdasszony a felső terítő alól kihúzza az alsó terítőt, míg a gazda a felsőt húzza, hogy le ne csússzon az alsóval. Miközben a gazdasszony az alsó terítőt húzza, kérdezi a gazdától: Mit húz kend? – Erre a gazda válaszol: Konkót, [konkolyt], mindenféle gajzot [gajzt] a búzából."¹⁶

A karácsonyi ételek rendkívül jellegzetesek. Megfelelő sorrendben kellett elfogyasztani, s fogyasztásuknak különféle jelentőséget tulajdonítottak.

Elsőként mindenütt az ostyát fogyasztották mézzel és borssal. Vicsáppapátiban úgy vélték, hogy ezeket azért kell enni "*mert hát egész évben mindenféle jön az életbe és azt mind meg köll emészteni*". Egerszegen csak úgy "*mondiák, hogy egészséges a feketebers és a fokhagyma*". Gímesen úgy magyarázták, hogy azért tettek az ostyára feketeborsot, mézet és fokhagymát, hogy csípős is legyen, meg édes is.

Ezután ették az almát. Vicsáppapátiban úgy mondták, hogy az a vacsora előkészület. "*Az almát cseréljük, kétfelé vágjuk, a felét odaadom a férjemnek, hogy egyesült erővel legyen a család egészséges.*" Ugyancsak Vicsáppapátiban egy másik család elmondta, hogy "*a nagyapa, az apának az apja az ő saját almáját elosztott annyifelé ahányan vagyunk. Most ahhoz még mondott valamit, hogy miért osztja. Azt azért mondta, hogyha valaki idegenbe kerül, hogy győjön eszibe, hogy hol ette meg a karácsonyi almát és kivel ette meg a karácsonyi almát. És a tieteket egyetek meg, úgy hogyha nyáron megszomjazztok, akkor ez a karácsonyi alma jusson eszetekbe, hogy a szomszédokat eltűnjön*". (Vicsáppapáti, 1985. 60 éves férfi.) Egy koloni asszony pedig így okoskodott az almaevés eredetével kapcsolatban: "*Ádám-Eva levette az almát a fárl és abban vót a bűn. Na és akkor ezt meg kő ennyi, hogy ne fogjon a bűn rajtunk. Én tudom, hogy apám annyi felé vágta az almát, ahányan voltunk. No azt meg köll ennyi má!*"

Manga János menyhei leírása szerint, az almát "*mindenki kettévágja és a házastársak és testvérek megosztják egymással, hogy ha eltévednek annak a nevé kurjantassák, akivel a karácsoni almát megették*".¹⁷

A vacsora bőjtös volt. Vicsáppapátiban borsó-, bab- vagy lencselevest ettek és mákos "pupácskát" [mákos guba]. Ma már halat esznek krumplisalátával. A bablevesbe száraz szilvát vagy gombát is tettek. Lédecen is régebben gombaleves volt és mákos pupácska. Ma már nem készítik. Itt is halat esznek krumplisalátával és kalácsot sütnék. Gímesen is "*vót bableves és mákos pupácska és megvót a karácsonyi vacsora. Most meg ha nincsen rántott hal meg krumplisaláta hozzá, akkor az nem is karácsonyi vacsora.*"

Fontosnak tartották, hogy a karácsonyi asztalon egész kalács vagy kenyér legyen. Érdekes módon a vizsgált községekben más-más terminust használnak és mind elkészítési módra, mind formára különböznek. Vicsáppapátiban a kenyérkét "styedráknak" hívták, vagy karácsonyi kenyérnek. Egerszegen "morván"-kalácsot sütöttek, s azzal köszöntette a karácsonyt a házigazda. Lédecen "*No, csinálunk egy kis kalácskát, ami tiszta, amiben nem teszek semmit. Úgy mondjuk, hogy morvánka.*" Zsérén egész kenyeret tettek az asztalra az üveg pálinka és üveg bor mellé, "*hogy mindenkől legyen bősé.*"

A karácsonyi asztalon nemcsak ételek voltak, hanem egyéb is. Ezek közül a legfontosabb a széna volt. *Vicsápapátiban* az asztal tetején és a székeken volt egy kis széna. Az asztal tetején lévő szénába tették azt az ostyát, amibe petrezselymet sütöttek. *Egerszegen* az asztal alatt volt a széna és a here. *Kolonban* még emlékeznek arra, hogy gyerekkorukban azon a szénán aludtak. *"És valamikor az én édesapám úgy emlegette, hogy az apja bevitt egy nagy kice zsuppot karácsony estin és éjjel azon kellett aludni, mint ahogy a jászol körül feküdnének Krisztus születésénél."* (*Kolon*, 1987. 65 éves asszony.) Ezt a szalmakötéssel összekötött szénát és szalmát *Kolonban* "báránkának" nevezték. Az asztalra égő gyertyát is tettek. *"Azt a gyertyát, úgy mondták, hogy aki felé hajol, annak meg köll halni, meg a diót is, ha összetörök beteg lesz, ha rossz a dió."* (*Egerszeg*, 1985. 59 éves asszony.) Égett egy másik gyertya is a kemence "siskó" szélén a megholtakért.

A karácsonyi asztalon, vagy a gerendára akasztva már az utóbbi évtizedekben mindenütt ott volt a *karácsonyfa*. A gyerekek számára ez volt egyúttal az ajándék a ráaggatott nyalánságokkal. Ezerkilencszázhuszonötben született adatközlő, *Vicsápapátiból* a következőket mondotta: *"Az én gyerekkoromban már volt karácsonyfa mindenütt, de még édesanyám gyerekkorában, azt mondják a faluban csak kettőnek volt karácsonyfája. El volt húzva a függöny és akkor minden gyerek azt jött megnézni. Két özvegyasszony volt és vetélkedtek, hogy kinek lesz szebb."* *"Az én apám úgy mondta, hogy csak egy báránkát csinált nekik az apjuk. Répát vagy krumplit lehámozott és arra ragasztott vattát. Ilyen fogasféle mindenütt volt, és azt oda tették, hogy majd jön az istenbáránka. Elsőbb még a hegyekbe, délbe már a kertek megett, már aztán jön a vacsora, má jön az Istenbáránka."* (*Egerszeg*, 1985. 60 éves asszony.)

A karácsonyfa díszei a két világháború között többnyire saját készítésűek voltak. Kockacukrot csomagoltak kicifrázott papírba, színes papírláncokat készítettek, aranyozott diót tettek a fára és mézes süteményeket.

A *karácsonyi maradék*, az ételek, a széna a későbbiekben is fontos szerepet kapott. A karácsonyi asztalon és környékén különleges varázserővel ruházódnak fel az ételek, melyből egyaránt részesítették az élő embereket és jószágaikat, valamint a megholtakat. *Vicsápapátiban* "félretettünk mindenből, még azt most is teszünk az égi madaraknak." *Lédecen* a karácsonyi maradékot, amit lehetett, a tyúkoknak adták, amit nem, azt elégették. *Egerszegen* a családfő mindenből, mielőtt megkezdte tett egy tányérra, amit azután a madaraknak tettek ki. *Kolonban* "egy tányír vót odátíve külön és arra a tányírra tettek minden jót. A mézet, hogy a tyúkok seggit kell vele megkenni, hogy sokat tojjanak és az ostyát odaadták a tehénnek. Az vót olyan külön ostya, amibe a petrezselymet belesütötték. És az ételt a tyúkoknak adták, hogy sokat tojjanak. Aztán a búzából is tettek egy keveset, búza is vót az asztalon a szitába." (*Kolon*, 1987. 65 éves asszony.) Egy külön tányérra tették azoknak a részét, akik meghaltak. *"Azokról is megemlékeznek, hogy mindenből részesülhessenek."* (*Kolon*, 1987. 65 éves asszony.)

Egy *gimesi* asszony ugyancsak megerősítette, hogy a maradékot, amit nem használnak fel, tűzbe vetik. *"Aki nem eszi meg az almát, visszateszi a rostába, abból nem szabad eldobni. És még a diót is, ha megtörik azt is visszateszik a rostába a haját. És akkor aztat tűzbevetik, mert ez a szent estéji vacsorához tartozott és azt nem szabad kidobni. Emlékszek rá, mikő olyan lányka vótam mindenből elsőnek járt a madaraknak, ugyi a levesből, a mákos pupácskából. Na és aztán kora reggel ki kellett vinni a kertbe a madaraknak. És vinni azt a kanalat és megverni mindenegyes diófát, hogy jövőre sok teremjen."* (*Gimes*, 1987. 68 éves asszony.) A szénát *Vicsápapátiban* a kertbe vitték, ki, minden fát megkötöttek vele, hogy jó termés legyen. Amin ülték, az állatok alá vitték.

A karácsonyi ünnephez, akárcsak minden ünnepnaphoz szigorú munkatiltalom tartozott. *"Nagykarácsony napján egyáltalán se söprés volt, semmi, hát ez borzasztó nagy ünnep. Az a legnagyobb ünnep. Akkor nálunk még a kocsmák is be voltak zárva."* (Vicsápapáti, 1985. 60 éves férfi.) *"Hát karácsony naptól nem söpörtünk. Mosni, teregetni sem lehetett."* (Egerszeg, 1986. 70 éves asszony) *"Azt tudom, hogy karácsonykor és húsvétkor nem söpörtek. Söpörtek, de vissza, de nem tudom miért. Azt tudom, hogy a nagymama nem engedte söpömi, csak az ajtótól az asztal alá. Karácsonytól egész újévig ott volt az asztal alatt széna és oda volt söpörve minden."* (Egerszeg, 1986. 59 éves asszony)

Az egykori karácsonyi szokásokat az emlékezés is megszépíti. Egyes elemeit mára szinte teljesen elfeledték. Ilyen például a lakás és az ólak kiszentelése. *"Ott vót a karácsonyi marzsalik, dióhaj, almahaj, szőlőt, mindent beletettünk egy zacskóba. Ábbó füstötünk. Apám rakott egy tüzet, rátette a teményt [tömjént]. Avval füstöte a szobát, a kamrába füstöt, ólba füstöt. Olyan szag vót a házba attól az illattól, karácsonyi szag vót."* (Zsére, 1987. 68 éves asszony.)

Egy egerszegi asszony így értékeli a karácsony változását. *"Valamikor a karácsony olyan hangulatos vót, hogy azt megmondani nem lehet. Ma mindenki a karácsonyfa alatt kotórkodik, keresi az ajándékot."* Ma a karácsonyi szokásokban a hangsúly az ajándékozáshoz tolódott át, míg a két viágháború közti időben a zoboralji falvakban a karácsonyi események átélése, ezáltal a környezetük átlényegülése, a különféle mágikus cselekmények elvégzése, tehát a következő esztendő sikerének a biztosítása állt a középpontban.

A zobor-vidéki falvak sajátos, archaikus néphagyománya az utóbbi évtizedekben egyre erőteljesebben sorvad. Az okok között szerepet játszik az, hogy néhány községben van csupán magyar nyelvű elemi iskolai oktatás. Ezekben az iskolákban is évről-évre csökken a beiskolázottak száma a szlovák nyelvű iskolák javára. A szülők a továbbtanulást tartják szem előtt. Magyar nyelvű középfokú oktatás legközelebb Pozsonyban van. A múlt emlékeit a helyi néprajzi gyűjtemények és főként az évenkénti folklórfesztiválokon való részvétel igyekszik feleleveníteni. A folklóregyüttesek azonban összemoszák a különböző zoboralji falvak sajátos színeit. A szokások felelevenítésénél jelenleg sajnos az is fontos szempont, hogy ne legyen egyházi jellege.

Méry Margit írja: "Amikor pl. a gyermek születéséhez kapcsolódó szokásokat mutattuk be, arra kértem a szereplőket, hogy a gyertyákat ne vigyék magukkal, hogy ne legyen egyházi jellege. A próbán, amikor nem viseletben és nem a bepólyált gyermekkel próbáltunk, csupán a színpadon a helyeket határoztuk meg, ez sikerült. A fellépésnél azonban valmennyen vitték a gyertyát is azzal indokolva, hogy ők sosem mentek a bemutatásra gyertya nélkül."¹⁸

Az elszlovakosítás folyamata egyre erőteljesebb. Ehhez járulnak a területre helyezett szlovák anyanyelvű papok is. Ritka az olyan eset, mint az egyik községben. Néhány évvel ezelőtt új plébános érkezett. Az egyik középkorú mozgássérült híve elhatározta, hogy megtanítja magyarul. Azóta eltelt néhány esztendő és a szlovák anyanyelvű pap megtanult magyarul és magyar nyelven is mond misét. Ez azonban a ritka kivételek közé tartozik.

Zoboralja vallási néprajzának alapos és rendszeres felgyűjtése fontos és igen sürgős feladat. Ezen a területen valóban a huszonnegyedik órában vagyunk, mert a hagyományokra emlékezők már a legidősebb generáció tagjai.

1. Magyar Néprajzi Lexikon, 5. Budapest, 1982. Zóboralja. /Filep Antal./
2. Ipolyi Arnold; Rész Ensel Sándor; Kodály Zoltán: Ethn. 1909., 1913.; Manga János: 1942.; Putz Éva; Gunda Béla; Morvay Judit; Újváry Zoltán; Virt István.
3. Néprajzi Közlések, I-III. Kiadj. a CSEMADOK Közp. Bizottsága [1970-es évek]. Zóboralja. Kiadj. a CSEMADOK járási bizottsága.
4. Manga János: 5.p.
5. Skovierova Zita: 287-294.p.
6. Manga János: i.m.
7. Barna Gábor: 1986. III. 677-685.p., 1987. 226-236.p.
8. Barna Gábor: 1986. 677-685.p.
9. Manga János: i.m. 7-8.p.
10. Magyar Népzene Tára, II. 1953. 193-250.p.
11. Erdélyi Zsuzsanna: Zóborvidéki adatok: Zsére: 177., 245.p.; Alsóbodok: 252., 257.p.; Alsócsitár: 336.p.; Gimes: 380., 413.p.
"Názáreti Jézus ..." kezdetű zsérei archaikus népi imádság legközelebbi párhuzama a gyűjtemény 63. számú (269-274.p.), Somogyban lejegyzett, tolnai születésű asszonytól való. Ennek oka, hogy búcsújáróhelyeken ponyván terjesztették a szöveget. (274.p.)
12. A leírttal azonos szövegű, de különböző dallamú változatok az MNT II. kötetében 349.sz. 388.p.; 351.sz., 392.p. Kríza Ildikó: 77-88.p.
13. Manga János: i.m. 139-140.p. Berze Nagy János: Ethn. 1939. 135.p.
14. Kríza Ildikó: i.m. 217.p.
15. Gunda Béla: i.m. 151-152.p.
16. Manga János: i.m. 21.p.
17. Manga János: i.m. 24.p.
18. Méry Margit: 138.p.

Irodalom

- BARNA Gábor: A magyar búcsújárás interetnikus vonatkozásai. = A III. Békéscsabai Nemzetközi Nemzetiségtudományi Konferencia előadásai, I-III. Szerk. Eperjessy Ernő – Krupa András. Budapest – Békéscsaba, 1986. 677-685p. : Egy szokáskör a búcsújárás strukturális változásai kisalföldi példák alapján. = Folklor és tradíció, IV. Budapest, 1987. 226-236.p.
- ERDÉLYI Zsuzsanna: Hegyet hágék, lőtöt lépék. Archaikus népi imádságok. Budapest, 1976.
- GUNDA Béla: Magyar népszokások a Zóbor vidéken. Ethnographia, 1958. 151-155.p.
- IPOLYI Arnold: Magyar mythológia. Pest, 1854.
- KELECSÉNYI József: Koloni népszokások. (Magyarország és Erdély képekben, Pest. 1854. III. 26-32.p.) = Magyar tájak néprajzi felfedezői. Szerk. Paládi Kovács Attila. Budapest, 1985. 207-217.p.
- KODÁLY Zoltán: Zóborvidéki népszokások. = Ethnographia, 1909. 29-36., 116-121., 245-247.p. Pótlék a zóborvidéki népszokásokhoz. = Ethnographia, 1913. 114-116., 169-174., 235-239., 292-294., 357-361.p.
- KRÍZA Ildikó: A legendaballada. Budapest, 1982.
- MANGA János: Ünnepi szokások a Nyitra megyei Menyhén. = Néprajzi füzetek, 9. Budapest, 1942., A kánai mennyegző Nagycétényben. = Ethnographia, 1941. 139-140.p.
- MÉRY Margit: A folklórfesztiválok hatása a szlovákiai magyarok népi kultúrájában. = Folklor és tradíció, IV. Budapest, 1987. 133-138.p.
- MORVAY Judit: Néprajzi adatok a Zóborvidékről. = Néprajzi Közlemények, 1957. 1-2. 122-127.p.

MAGYAR NÉPZENE TÁRA. II. Jeles Napok Budapest, 1953.

PUTZ Éva: A koloni lagzi. Pozsony, 1943.

RÉSÓ ENSEL Sándor: Magyarországi népszokások. Pesten, 1867.

ŠKOVIEROVA, Zita: A Nyitra környéki községek közötti társadalmi kapcsolatok. = III. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai. I-III. Szerk. Eperjessy Ernő, Krupa András. Budapest – Békéscsaba, 1986. 287-294.p.

TÁTRAI Zsuzsanna: Az ünnepi szokáshagyomány változásvizsgálata a Nyitra vidékén. = Folk-lór és tradíció, IV. Budapest, 1987. 123-130.p.

ÚJVÁRY Zoltán: Szokások és hiedelmek a Csallóközben és Nyitra környékén. = Hajdú Bihar Megyei Múzeumok Közleményei, 25. Debrecen, 1975. 14-35.p.

VIRT István: Halállal kapcsolatos hiedelmek és szokások Zoboralján. = Folk-lór archivum, 17. Budapest, 1987.

I/a.

A pün - kös-di ró - zsa, ki - haj - lott az út - ra.

El a - kar her-vad - ni, le kell sza - kaj - ta - ni.

Nem ám ba - zsa ró - zsa, ki a kert-ben nyí - lik,

Ha-nem az a ró - zsa, ki egy-mást sze-re - ti

I/b.

Elhozta az isten...

El-hoz-ta az is - ten, pi - ros pünkösöd nap-ját,

Mi is meg - hordoz - zuk ki - rály - né asz - szony - kát

Pi - ros pün - kösd nap - ján min - de - nek új - jul - nak,

A ker - tek, a me - zők vi - rág - ba bo - rul - nak.

I/c. Választunk, választunk

1. Vá-lasz-tunk, vá-lasz-tunk, ki - rály - nét vá - lasz - tunk ,

1. A - ki köz-tünk leg-szebb, az - tat ki - vá - laszt-juk .

1. Ker-tünk-ben a ró - zsa, ma - gas - ra föl - vet - jük ,
2. Rá - e - sett a ró - zsa er - re a kis - lány - ra

1. A - ki - re rá - e - sik ki - rály - né - vá tesz - szük
2. Ő lett a ki - rály - né vi - rá - gos pár - tá - ba

Gimes, 1987., kislányok

Lejegyezte: Fülöp Zsuzsanna

II. Szent Csalad járás

1. Szál-lást ke-res a szent Csa-lád ,

De sen - ki nincs ki he - lyet ad

Nin - csen a - ki be - fo - gad - ja ,

Őt, ki ég - nek s föld - nek u - ra

Kolon, 1987. 65 éves asszony

Lejegyezte: Fülöp Zsuzsanna

IV

MÁRIA-ÉNEK

Mi-dőn egy-kor Szűz Má-ri-a ab-lak-nál fo-nott,
 Az ab-lak-nál ön-ma-gá-ban így gon-dol-ko-dott
 Jaj ís-te-nem mit te-gyek El-ű-tött ti-zen-e-gyet,
 Vég-re ha-za jön je-gye-sem nincs kész az e-béd

Zsére, 1987., 68 éves asszony

Lejegyezte: Fülöp Zsuzsanna

III.

Kánai Mennyegző

Az i-gaz Mes-si-ás már el-jött,
 köz-tünk sok-fé-le cso-dá-kat tett
 A vi-zet is bor-rá tet-te,
 A ház né-pét ven-dé-gel te
 Ká-na meny-nyeg-ző-be

Zsére, 1987., 68 éves asszony

Lejegyezte: Fülöp Zsuzsanna

**"A temető e csendes árnyán, itt nyugszik egy
vándor árván":**

A chicagói magyarok temetkezési szokásai

Fejős Zoltán

Az Amerikába vándorolt magyarok szokásai, közösségi életük jellemző sajátosságai közül talán mindmáig a legkevésbé ismertek a temetkezés vallásos és világi cselekményei, "hagyományai". Az Újvilágban az otthonitól gyökeresen különböző körülmények közepette a kivándoroltak a temetés társadalmi aktusában, a temetés egyes mozzanataiban meglepően új eljárásokkal találkoztak. Igaz ugyan, hogy az "amerikai temetés" korántsem volt – s valószínűleg ma sem – mindenütt egységes szokásforma, hiszen épp a bevándoroltak azok, akik számos mozzanatban "áttelepítették", őrzik óhazai, etnikailag eltérő hagyományait.¹ A századforduló táján azonban az ipari civilizáció hatására a különbségek már jelentősen csökkentek és egyre szaporodtak a temetések, a temetők modern kellékei. Így például a múlt század utolsó évtizedeiben már alig készültek a korábbi időköt annyira jellemző artisztikus, faragott síremlékek. Az amerikai temetések legsajátosabb eljárását, a holttest kikészítését, balzsamozását pedig már 1882-től tanítják különböző főiskolákon.² A temetési vállalkozók, temetésrendezők, a koporsókészítők tevékenysége egyre nagyobb jelentőségre tett szert, és a temetés komplex szolgáltatássá alakulása megállíthatatlan folyamat lett.

Az amerikai temetések sajátos, számunkra különös világába Jessica Mitford ma már klasszikus könyve segítségével nyerhetünk bepillantást, amit kissé leleplező szándékkal "Ravatalbárók" címmel nálunk is kiadtak.³ E könyv szerzője részletesen ismerteti az "amerikai halálforma" kialakulását, a temetésrendezők költséges, orvosilag sem igazolható eljárásait. Igen élesen bírálja a temetési vállalkozók "maffiját", a halál, a gyász kezelésének egész szolgáltatóiparát. Könyvét, néhány hasonló művel egyetemben, mérföldkőnek tekintik abban a folyamatban, melynek során sokat változott, alakult az amerikai társadalomban az embereknek a halálhoz fűződő viszonya.⁴

Az amerikai magyarok – mint más bevándorló csoportok – temetési szokásaiban az újvilági és az óhazai jegyek sajátos ötvöződését tapasztalhatjuk, amelynek időbeli fázisait és különböző típusait a kutatásnak még tisztáznia kell. Tanulmányommal erre az eddig részleteiben nem vizsgált problémára szeretném a figyelmet felhívni. A szakirodalom áttekintése után chicagói kutatásom alapján a kulturális alkalmazkodás és az etnikai jegyek továbbélésének, megőrzésének, tudatos kifejezésének eseteit fogom bemutatni. Adataim főképp helyszíni terepmunkámból származnak, melyeket történeti forrásokból merített információkkal egészítettem ki.⁵

A kivándorolt magyarok és az amerikai születésű leszármazottaik temetkezéséről mindeddig csak szórványos, jobbára csupán az utalások szintjén mozgó feljegyzéseink vannak. Mindössze néhány szakszerűbb vizsgálatról lehet számot adni, de ezek többsége kéziratban van. Ez lett a sorsa a két legkorábbi ismertetésnek, két egykori

sárospataki diák értékes kéziratának is. Dabóczi István és Vatai László az 1930-as évek második felében amerikai segédlelkéshi működésükből hazatérve az amerikai magyar reformátusok liturgikus és egyházi életéről, szokásairól írtak vizsgadolgozatot. Mindketten beszámoltak a temetésről is.⁶ Dabóczi *detroiti* tapasztalatai alapján arról ír, hogy a temetés a temetkezési intézet kápolnájában kezdődik. Megelőzőleg itt tartanak virrasztást is, majd innen kísérik az elhunytat – motorkerékpáros rendőrök felügyelete mellett – utolsó útjára a temetőbe. Megemlíti, hogy a halotti tort hazai formában minden esetben megtartják. Vatai László *New York* és *Pittsburgh* környékén több gyülekezetnél megfordult. Legjobban két kis bányatelepet ismert – *Leechburgot* és *Windbert* –, mivel itt több mint egy évig működött beszolgáló lelkészként. Ő még a háznál történő ravatalozás és virrasztás szokásáról számol be, ahol a lelkipásztor is megjelenik, szertartást végez. A háztól a virrasztást követő napon a templomba mennek, ahol gyászistentisztelet után vonulnak ki a temetőbe. Érzékletesen ír a temetés-rendező tevékenységről, a temetés világi külsőségeiről:

"A temetés az egyik legjobban jövedelmező üzlet és egyúttal az egyik legérdekesebb cirkusz Amerikában. A halottnak a temetési vállalkozó különböző eljárásokkal vérét az utolsó cseppig eltávolítja, arcát, kezét többféle festékkel kifesti, az élő bőr színét igyekezve rámaázolni. A hullát érckoporsóba teszik, és autóval szállítják a templomba, onnan a gyászszertartás után a temetőbe. A koporsót vivő autó után még 20-30 másik autó megyen, tele gyásznéppel. A temetőben a kiásott sír fölé egy oldalt nyitott, hatalmas sátor van húzva, az úttól a sátorig vezető ösvény piros, a sír környéke pedig zöld szőnyeggel van borítva. A legtöbb temetőben a szertartás alatt harangjáték cseng. Mindenféleképp hangulatossá igyekeznek tenni a temetést. Az érckoporsót a temetőben beleteszik egy hatalmas acélkazettába, melyet légmentesen bezárnak, s ezt egy csigás szerkezet segítségével lassan lebecsátják a sírba. A koporsó után a halottvivők kesztyűjüket bedobják a sírba, a közönség virágokat hajigál be, a hozzátartozók pedig egy üvegből homokot öntenek a leeresztett koporsóra."

Ez az eljárás – az esetek többségében – általánosnak mondható, amit Mitford idézett műve is alátámaszt. Vatai a sírjelek kapcsán megemlíti, hogy az újabb temetőkben sírdomb és fejfa nincs, csak a földre vízszintesen elhelyezett érclap. Elszórt adatok azt tanúsítják, hogy korábban verses sírfeliratok is lehettek. *Perth Amboy* (*New Jersey*) temetőjében egy harmadik sárospataki diák, Bíró Sándor a következő sírverset jegyezte le: "Ez idegen országba / Estem a halál torkába / Hetven-hat éves koromba. Béke poraira". A közeli *New Brunswick* (*New Jersey*) régi magyar temetőjéből pedig Puskás Julianna közölt egy 16 soros szöveget.⁷

Makár János *Franklini* (*New Jersey*) református lelkész az 1960-as években vetette papírra gyülekezetének történetét és röviden ismertette néprajzát. Ebben ő is említi, hogy kezdetben a háznál volt a ravatalozás. Utal a virrasztásra és a temetés során a magyar egyletek szerepére. Az egyleti tagok díszőrséget álltak a halottasháznál és díszruhában vettek részt a temetési szertartáson. Végül szól arról, hogy ma már a

"temetés kötelességszerű, mit el kell végezni műpompával" – a temetkezési intézetből, a Funeral Home-ból.⁸

Sári Gál Imre *clevelandi* "szociográfiájában" a *clevelandi* magyarok egyik legrégebbi temetőjének, a Kálvária temetőnek hangulatát szépírói eszközökkel idézi föl. Érdekes, amit futólag megjegyezz az egyik temetési vállalkozóról: ifj. Jakab István fiatalember korában a temetési menetben a papokkal beszélgetve tanult meg magyarul. Egy másik forrásból tudjuk, hogy az általa vezetett céget nagyapja 1905-ben alapította.⁹

A *toledói* magyar közösségről írt disszertációjában John Hrivnyák tért ki elsőként a temetés katolikus változatára is. A katolikus pap *Toledóban* a templom bejáratánál fogadta a temetési menetet, majd megszentelte a koporsót. Ezt követően a koporsót a templom szentélyébe vitték és fekete szövettel beborították. Hrivnyák utal arra is (sajnos a keltetésnél szűkszavúbban), hogy olykor zenekar is játszott a temetések alkalmával. A zenészek gyászzenét játszva pár száz méterre elkísérték a templomból távozó temetési menetet, majd visszafordultak és víg muzsikába kezdtek.¹⁰

Egy mai virrasztó hangulatát érzékelteti útikönyvében Ignác Rózsa. *East-Chicagóban (Indiana)* meglepődve tapasztalta, hogy a virrasztóra összegyűlt tarkaruhás nép a rövid egyházi szertartás után vígan tereferált a nyitott koporsóban fekvő halott mellett. A szertartás angolul folyt, melynek még befejező imáját, a Miatyánkot sem tudta senki a lelkésszel együtt magyarul elmondani.¹¹

Az eddig említett területekhez képest nagyon különböző földrajzi és társadalmi körülmények között alakultak ki a kanadai magyar prérítelepülések. *Békevár* néprajzi vizsgálata azt tanúsítja, hogy a kivándoroltak a magukkal hozott paraszti kultúra sok elemét megőrizték – legalábbis az első generáció életében. Sajnos a közzétett *Békevár-kötet* nem tartalmazza a kutatás minden eredményét; így kimaradtak a temetőről, a sírjelekről készített fényképek, és a folklór fejezet a temetkezési szokásokra sem tért ki. Ezekről a témákról Kresz Mária adott ízelítőt egy előadásában. Megemlítette, hogy a faragott fa sírjelek között találtak egy olyat, amely a Szatmár vidéki ún. csónak alakú fejfákat idézi. Részletesebben szólt a fejfák szimbólumairól: leggyakrabban a fűzfa és a rózsza ábrázolással találkozott. Ismertette a sírfeliratok változását, valamint a síroknak a temetőn belüli elhelyezkedését. A temetésről Kovács Márton közölt adalékokat saját *Békevár-könyvében*, s azt hangsúlyozza, hogy az átmeneti rítusok legszívósabban továbbélő óhazai vonásait a temetkezés őrizte meg. A koporsókat például kezdetben házilag ácsolták. A háznál felavatolozott holttestet gyalogos temetési menettel vitték a templomba, majd innen a templom mellett lévő temetőbe. A kötetben szereplő néhány fénykép azonban azt jelzi, hogy a temetésrendezőzők tevékenysége a negyvenes évek közepére már itt is átalakította a korábbi gyakorlatot.¹²

Bakó Ferenc szintén Kanadában, de *Torontó* ipari körzetében, illetve a dohányvidéken (*Delhi* és *Tillsonbourg* környékén) vizsgálta a családi élet átalakulását. Azt tapasztalta, hogy a hagyományos temetkezési szokásokból már a harmincas évek közepén is legfeljebb a halotti tor és annak étvendje – kolbász, hurka, pogácsa – maradt fenn, noha más apróbb mozzanatok, mint például a sírokra helyezett muskátli, sajátságosan magyar vonásokat őriznek.¹³

Az újabb néprajzi-folklorisztikai irodalomban nem találunk a temetésre vonatkozó további feljegyzéseket. Az Egyesült Államokban folytatott kutatások elsősorban az amerikai magyar etnikus kultúra szimbolikus eszközeinek kialakulását, használatát érintették. A példák legtöbbször a közösségi élet ünnepi, látványos eseményeinek világából származnak.¹⁴ Más megközelítésben két kutató érdeklődését keltették fel a temetők. Kürti Lászlót a sírjelek változása, a sírkövek formájának, ornamentikájának, a sírfeliratoknak alakulása foglalkoztatja. Az ő nevéhez fűződik az ed-

digi legalaposabb, több települést érintő temetővizsgálat. 1985-ben *New Jersey* állam következő városainak temetőit járta be és dokumentálta a magyar sírköveket: *Alpha, Franklin, New Burnswick, Passaic-Lodi-Garfield, Perth-Amboy, Roebling* és *Wharton*. Kutatási zárójelentése gazdag anyag összegyűjtéről tanúskodik, amelynek feldolgozása még elvégzendő feladat.¹⁵ Az Egyesült Államok egyetlen jelentősebb magyar mezőgazdasági településén, *Árpádhonban (Louisiana)* Böröcz József szintén a sírköveket vizsgálta, de nem az anyagi kultúra, hanem a társadalomtörténet szempontjából. Tanulmányában az elhunytak születési, halálozási dátumait és a rokonsági viszonyokat vetette össze, elemezte.¹⁶

Az idézett publikációk és más források alapján érdemes tehát az amerikai temetőkre vonatkozó legfontosabb ismereteket összefoglalni. *Önálló magyar temető*ről viszonylag kevés esetben beszélhetünk. Ezek főként farmvidékeken alakultak ki. *Saskatchewanban* a *békevári*, az egykori *otthon*-telepi, *lestocki*, *halmoki* református templom mellett, *Kaposváron*, *Canán*, *Székeltyföldön* a katolikus templom kertjében létesült a temető.¹⁷ Hasonló jellegű *Árpádhonban* mind a katolikus, mind a református temető. Kisebb városokban vagy bányatelepeken szintén előfordult, hogy a templom melletti temetőkertbe temetkeztek. Ez történt például *Vintondale-en*, és *Windberen (Pennsylvania)*.¹⁸ Olykor a temető az egyház javai közé tartozott. Egy 1908-as felmérésben az *alphaí (New Jersey)* református egyházközség ingatlanai között a temetőt is feltüntették, mégpedig 500 dollár értékkel. A templom 6000 dollárt ért.¹⁹ Néhány *Pittsburgh* környéki egyház szintén fenntartott saját temetőt. *McKeesporton* a Szent István Római Katolikus plébániának a templomtól távol, a város keleti részén volt "magyar temető"-je, mely ma már elhanyagolt állapotban van. A *homesteadi* Szent Illés görög katolikus egyház 1920-ban vette temetőrészét. A *duquesne-i* és a *homesteadi* református egyház szintén vásárolt saját temetőt, az előbbi megalakulásakor, 1918-ban, az utóbbi 1921-ben. A *homesteadiek* ma is rendben tartják, használják temetőjüket.²⁰ A temető gondozására *South Bendben (Indiana)* külön egyesület, a Jézus Szíve Magyar Temető Bizottsága alakult, mely ma is betölti hivatását.²¹

Chicago egyik ipari elővárosában, *Hammondon (Indiana)* volt a Szent József Magyar Temető, amit a hatvanas évek második felében számoltak fel. Visszaemlékezések szerint a sírokat, sírköveket a St. John temető egyik parcellájába (*Sacred Heart Section*) vittek át. Ezt a részt az újabb sírokkal együtt ma is magyar temetőnek tekintik.²² Különböző temetőkben több helyütt kialakultak ilyen magyar részek. Jelentősebb magyar részt találni *New Brunswick* Evergreen temetőjében, ahová a reformátusok és a katolikusok vegyesen temetkeztek. A legnagyobb amerikai magyar temetőnek a *detroiti*t tartják, ahol becslések szerint több mint 30000 magyar nyugszik.²³ Még *New Yorkban* is van magyar temető. Városterképek szerint a brooklyni városrészben egy nagy területű temető-csoport egyik kisebb része a "magyar temető". Annak okát, hogy az egyes városokban, egyes temetőkben hogyan alakultak, alakulhattak ki magyar részek, további kutatásnak kell tisztáznia.

A magyar közösségeknek nagyon sokszor egyáltalán nincs saját temetőjük vagy temetőrészük, hanem a különböző temetőkben a kronologikus rendnek megfelelően temetkeznek. Alapjában ez a helyzet *Chicago*ban is.²⁴ A város óriási területi kiterjedése és a magyarok nagy szétszórtsága miatt a magyarok már eleve különböző temetőkbe kerültek, s lényegében egyikben sem találunk számottevő magyar részt. A város különböző területein kialakult közösségeik, általában vallási különbségek szerint, más-más temetőket vettek igénybe. Így a belvárosból, *Chicago* északi részéből, az ún. North Side-ről, valamint a West Side-ről, ahol egykor egy kisebb, zártabb magyar negyed is volt, a reformátusok elsősorban a Waldheim temetőbe temetkeztek s temetkeznek. A

katolikusok, főként az észak-nyugati részen lévő Szent István Király katolikus plébániához tartozó hívek kb. tíz kilométerre nyugatabbra lévő St. Joseph temetőbe kerülnek. Korábban az Elmwood Park-it is használták, egyes források szerint itt kisebb magyar rész is volt.²⁵ A katolikus egyházközség hivatalos megalakítása (1934) előtt pár évig ideiglenesen működött ennek egy elődje, mely saját temetőt is vásárolt, de miután papjukat a felettes hatóság nem ismerte el, és a híveivel is összekülönbözött, az egyház feloszlott, a temetőből pedig a hozzátartozók máshova szállították az elhunytak maradványait.²⁶ A Chicagóban megtelepült magyar zsidók mindkét önszegélyező egylete – a Dr. Herzl Egylet és a Máramaros Betegségélyező – tartott fenn saját temetőt, temetőrészt. Valószínűleg az "Osztrák-Magyar Temető"-t szintén a magyar zsidók és a magyarországi németek vették elsősorban igénybe.²⁷ Chicago déli részén, a South Side-on gyárak, vasúttársaságok ipari munkásai, kisvállalkozók kolóniai alakultak ki a South Chicago, a Burnside és a West Pullmann nevű városrészekben. Legjelentősebb a három magyar templom – római és görögkatolikus, valamint református – körül kialakított Burnside-i negyed volt. E területek római és görögkatolikusai többnyire a Mount Olivet, a Holy Cross és a St. Mary's temetőkbe kerültek, a reformátusok a Mount Greenwood és az Oakwood temetőkhöz. Ez utóbbiban katolikusok is találhatóak. Ezek mellett Chicago 100 temetője közül szinte mindegyikben fellelhetünk még magyar sírokat. (A chicagói temetők zöme a város határain kívül van.)

A Waldheim Cemetery-t 1873-ban német bevándoroltak alapították, amely sajátos amerikai üzleti vállalkozásként, temetővállalként²⁸ működik. Ebben a nagy területű temetőben elszórtan, a temető bővülésének megfelelően sokfelé láthatunk magyar sírokat. Egyik félreeső részén a tízes, húszas években elhunyt gyermekek sírjai vannak, s közöttük néhány magyar sírkő (1. kép). Tőlük nem messze két másik szekcióban a zömmel ugyanebben a korban állított sírjelek jó 10-15%-a szintén magyar fölíratú. Számunkra a Waldheim temető "K" parcellája a legérdekesebb, ahol az 1930-as évek közepétől kezdődően kisebb magyar rész alakult ki. 1988-ban valamivel több mint 100 magyar nevet számláltam össze. Ide az egykori West Side-i negyedből temetkeznek, miután a családok úgy vették meg a sírhelyeket, hogy ne csak a családtagok, hanem több család is egymás mellé kerüljön.

A West Side-i "kis Magyarország"-ról azt szükséges e helyütt elmondani, hogy magvát az egykori Máramaros megyei Viskről kivándoroltak alkották. A negyed az 1910-es évek elejétől kezdett magyar többségűvé válni. A magyarok az 1914-ben alakult református egyház Carroll Avenue-i temploma körül, öt-hat utcában laktak. Néhány üzlet-, italbolt-, mészárszék-tulajdonos, önálló vállalkozó mellett a többség a környékbeli vasutaknál és gyárakban dolgozott. A West Side-i negyed nem volt különösebben népes magyar kolónia, az egyházhoz 1940 táján körülbelül 120-140 család tartozott. A nőegyletnek 1940-ben 161 tagja volt, ugyanebben az évben anyagilag 330-an támogatták az egyházat. Közülük sem mindenki lakott a templom környékén, igaz, a negyedben nemcsak reformátusok éltek. Az egyházi életben nagyon aktív viskiek egy kis betegsegélyező egyletet is alakítottak.²⁹ A közösség mozgalmas tevékenységére, a szoros rokon, baráti szomszédsági kapcsolatokra a még élők ma is élénken emlékeznek, jöllehet a negyed már nem létezik. Lakói 30-40 km-es körzetben szétszóródva, Chicago nyugati kertvárosaiban laknak. A templomot 1968-ban adták el, azóta az istentiszteleteket az egyik elővárosban – Norridge-ban – lévő paplakban tartják. A szétszéledt közösség jószerivel csak a virrasztások és a temetések alkalmával találkozik. Ez a viski "magra" is vonatkozik, noha közülük több családot baráti és erősebb, rokon szálak is összefűznek, de az azonos helyről származás tudata korántsem motivál mindenkit azonos módon. A viskiek által kezdeményezett közös

temetőrészt kétségtelenül erős közösségi érzésük kifejeződése, bár bizonyos, hogy nem minden onnét kivándorolt, *Chicagóban* megtelepült falubeli vásárolt a többiek mellett sírhelyet. Akik nem a West Side-on, hanem *Chicago* más részein vagy attól távolabbra laktak, egyáltalán nem temetkeztek a Waldheim temetőbe. Az anyakönyvi adatok ismerete híján nem tudtam pontosan megállapítani, hogy a West Side-iak közül hányan nyugszanak a közös temetőrészen kívül, vagy más temetőben. (Hasonlóképp nem sikerült kideríteni azon "idegenek" számát, akik összeházasodás révén a viskiek mellé kerültek.) Ezek az adatok feltétlenül szükségeseek lennének ahhoz, hogy az "áttelepült" kisközösséget pontosabban jellemezhessük³⁰, de enélkül is megállapítható az elszármazottak szolidaritásának fokozottabb tudata. A kapcsolatok ápolásában, az egykori közösségi élet szervezésében aktívabb családok elhunytuk után sem akartak az idegen földön szétszóródni, így a régi közösség emlékét ma a temető őrzi. Itt ugyanúgy egymás mellett sorakoznak az Ígyártók, a Csákaiak, a Szépiak és mások sírjai, ahogy egykor a magyar negyedben a templom környékén e családok laktak.

A Waldheim temető parányi magyar parcellája egymás melletti síremlékek hét, kb. 40-60 méteres sorából áll (2. kép.) Az újabb amerikai szokásoknak megfelelően sírhantok nincsenek, hanem a sima füves talajon állnak a márvány, gránit vagy beton sírkövek, a körülbelül fél méter magas, 1-1,5 méter széles kötömbök. E sírjeleket magyarul többnyire fejének mondják. A régebbi sírkövek tisztán magyar feliratúak:

ITT NYUGSZIK

ZADVAECZ IMRE

SZÜLETETT 1887 APR. 28

MEGHALT 1935 MAR. 27

BÉKE PORAIRA

IDŐS IGYÁRTÓ PÁL

SZÜLETETT 1870 MÁJUS 20

MEGHALT 1943 JULIUS 14

BÉKE HANVAIRA

A kétnyelvű sírkövek alaptípusa a következő: "OUR MOTHER, SUZANNA TURY, 1883-1945, NYUGODJON BÉKÉBEN". Az ilyen feliratok elhelyezésének legkedveltebb formáját a 3. kép mutatja. A magyar szövegek csak a legtipikusabb sírfeliratokra korlátozódnak: "NYUGODJON BÉKÉBEN", "LEGYEN ÁLMOK CSENDES", "BÉKE PORAIRA". A családi kapcsolatokat, rokonsági viszonyokat viszont mindig angolul írják ki: "MOTHER", "FATHER", "BROTHER", "GRANDMOTHER" stb. A sírkövek harmadik típusa tisztán angol nyelvű:

IGYARTÓ

FATHER

PAUL

1881 – 1947

MOTHER

ÁGNES

1886 – 1978

REST IN PEACE

Néhány síremlék eltér ettől az általános formától. Vannak a földre vízszintesen elhelyezett kő- vagy érclapok, melyeken mindössze a halott neve, születési és halálozási éve olvasható: "William Csakai 1893 – 1967". Látni alacsony kőalapzaton vízszintesen fekvő kőhengert, vagy az átlagosnál jóval nagyobb, függőlegesen álló márványlapot. Az

álló, magas sírkövek a magyar részen kívül gyakoribbak. Ezek egyik típusát a korábban már említett gyereksírok képviselik 1. kép, amelyek alacsony kő alapzatra állított vékony téglalap alakú (kb. 50x120 cm-es) kőlapok. Felső élük ívelt vagy figurális díszítésű. E sírkövek teljesen magyar feliratúak és a szövegek hosszabbak, mint a későbbiek:

ITT NYUGSZIK
NAGY JÁNOS
ÉLT 7 HÓNAPOT
MEGH. 1916 MÁR. 18
BÉKE HAMVAIRA

KERESZT SZÜLŐK
DICZHÁZI JÁNOS
ÉS NEJE

Olykor még ennél részletezőbb feliratú sírkő is előfordul, de kizárólag a West Side-iek részen kívül. Ritkán az elhunyt származását is jelölték:

*From Gábor emléke
felett viraszt Jo
baráti szeretette
sz: Magyar Országon
szt. M. 1875 év M. H.
1916 Márcz 21 Isten veled
Alud álmodat csende
sen!*

A fényképek jól mutatják, hogy a West Side-iek sírkövei igen egyszerűek, a díszítés mindössze a feliratokat övező keretre és néhány erősen stilizált levélre, virágra korlátozódik. (Kivételes esetekben – szokásos módon – kereszt jelzi a katolikusokat.) Ez az "ornamentika" és a kövek formája teljesen igazodik a korszakonkénti sírkőipar termékeihez.³¹ Jelzi ezt például az, hogy az elhunytak fényképét csak az 1910-20-as években állított magyar sírköveken lehet látni, vagyis a Waldheim temető régebbi részeiben (10. kép). Az is jellemző, hogy a "magyar rész" több sírkövét egy *Viskről* kivándorolt férfi faragta, de ezeken sem utal semmi az óhazára, ő is mindenben a helyi divatot követte. Még a kivándoroltak szülőfalujának neve sem szerepel egyik sírkövön sem. A temető magyar parcellája csupán a magyar nevek és feliratok révén válik el környezetétől, más külső jel nem utal az ide temetkezők etnikai származására. Fontosabb az, aminek csak az eredménye látható, ami a temetőrész kialakulásához vezetett: az a törekvés, hogy az egy faluból származók együvértartozásukat az egymás mellé temetkezéssel erősítsék meg. Mindez úgy is megfogalmazható, hogy az etnicitás a kivándoroltak közötti primer kapcsolatok ápolásán, a közösség összetartásának normatív igényén keresztül fejeződik ki.

A temetési szertartások első mozzanata, a holttest felravatalozása kezdetben – általában a huszas évek végéig – a háznál történt. A Burnside-i Magyarok

Nagyasszonya katolikus egyház életéről egy, a chicagói érsekség számára 1912-ben készített jelentésben külön kitértek e szokásra:³²

"Egy valószínűleg nehezen leküzdhető óhazai szokás szerint a magyarok közül sokan ragaszkodnak ahhoz, hogy temetések alkalmával az elhunyttal kapcsolatos végső szertartások elvégzése érdekében a pap és a kántor elmenjenek a házhoz."

A West Side-on a felravatalozott halott mellett a reformátusok két napig virrasztottak. A rokonok, ismerősök, munkatársak a munka végeztével, vacsora után gyülekeztek a halottas háznál. A virrasztásba a magyar negyedből szinte mindenki elment, de a távolabb lakók közül is sokan felkeresték az elhunyt hozzátartozóit. A vendégeket mindig megkínálták, "mindig volt valami", többnyire süteményfélék és pálinka. A virrasztóba a temetést megelőző nap estéjén a lelkipásztor is elment. Az összegyűlték csendben imádkoztak, beszélgettek és diktálásra halotti énekeket énekeltek. A South Side-on egész éjszaka énekeltek, "nem hagyták magára a halottat". A ház ajtajára jelet tettek, ami mutatta, hogy milyen halott van a házban: kis rózsaszín virágot rózsaszín szalaggal ha leány, kék szalaggal ha fiú volt. Idősebb elhunyt esetében nagyobb virágot tettek. E szokás további mozzanatait nem sikerült kideríteni, de a visszaemlékező ezt a temetés sajátos magyar vonásának tartotta.³³

Maga a temetés három helyen bonyolódott: a háznál, a templomban és a temetőben. A holttestet a háztól a délelőtti órákban a pap vezette szertartás: bibliaolvasás, ima, ének után vitték a templomba. Ha az elhunyt s családja valamelyik "magyar negyedben", a templom közelében lakott, akkor rendszerint gyalog, temetési menettel vitték, távolabbról pedig kocsin hozták a koporsót a templomba. A halottvivők az elhunyt hozzátartozói, barátai voltak vagy annak az együletnek a tagjai, ahova az elhunyt tartozott. A katolikus templomban, miközben harangoztak, a pap az oltárnál fogadta a koporsót, amit fekete szövettel beborítottak. A fekete gyász a háború után már elmaradt s a gyásznép sem ragaszkodik a sötét ruhához.³⁴ A reformátusok a koporsót az úrasztala előtt helyezték el. A gyászistentiszelet végeztével mindenki elment a koporsó előtt, utolsónak a családtagok, majd a halottvivők kivitték a templom elé. Itt a család rendszerint fényképet készített az elhunytól és a gyásznépről (5-6. kép). A halott fényképét gyakran az óházába is elküldték. A harmincas években a reformátusoknál még általános volt a búcsúztatás szokása. A búcsúztatót ekkor a templomi szertartás végén a pap olvasta fel. (Korábban a temetői szertartáshoz tartozott.) A West Side-on a búcsúztatókat szinte kivétel nélkül a környék lakóit, rokonait jól ismerő asszony, a Viskről származó Berce Bálintné írta. Ezek tartalmilag-formailag – amint ezt a függelék első szövege mutatja – teljes mértékig az óhazai szokást követik.

A West Side-i református templomból a koporsót halottaskocsival, később autóval vitték a 8-10 km-re lévő temetőbe. Elöl a kocsis haladt a virágokkal, utána a koporsó, majd a halottvivők kocsija következett, aztán a családtagok és a többiek. Népesebb temetés esetén egész kocsisor kísérte az elhunytat, s a rendőrök a forgalmat is leállították. A Burnside-i templomoktól villamossal mentek a temetőbe s a koporsót is egy erre a célra kialakított villamos vitte:³⁵

"Én arra emlékszek, hogy kisfiú voltam – ha azt a halottat kihozták a templomból, kézzel vitték a Cottage Grove-ra. Az egy utca. És banda játszott utána, nagyon csendes halottasi muzsikát játszottak."

És rukkoltak a halottal. Mikor a Cottage Grove-ra értek, akkor ottan volt egy sztrítkaré [= villamos]. Ez csak halottas káré [= kocsi] volt, mert feketével volt kidíszítve és a nép beleült a káréba. A káré alatt kinyílt egy, egy olyan ajtó, hogy oda tették bele a koporsót és akkor aztat bezárták. /.../ Mikor a temetőbe ért, akkor kivették a koporsót és vitték. Akkor mán ottan volt olyan szekér, amire rátették a koporsót."

A temetőben a lelkész imát mondott, a katolikusoknál a pap természetesen beszentelte a sírt. Olykor az egyházi énekkar vagy csak a gyászolók egy csoportja halotti énekeket énekelt. Rendszerint a sírnál vett végső búcsút az elhunytól az egyletének valamely szószólója is. Ezt követően a rokonok rögtön dobta a koporsóra, virágot helyeztek rá és betakarták a sírt. A temetőből visszatérő gyásznépet az elhunyt hozzátartozói házuknál vagy ebédre, vagy vacsorára, halotti torra látták vendégül.

A temetés menetében a legjelentősebb változás a háznál történő ravatalozás megszűnése volt. Csáka Reginát, akit édesanyja három éves gyerekként hozott magával Viskáról, 1914-ben még otthon ravatalozták föl, miután tüdőgyulladásban négy évesen elhunyt. Fehér, üveg tetejű, selyemmel bélelt koporsóját az ismerős családok nagylányai vitték a templomhoz (5. kép). A halottvivők vállára tűzött fehér szalag lehetséges, hogy azt a viski szokást őrzi, amely szerint az elhunyt fiatalok koporsóját vivő lányok, legények vállára fehér kendőt tűznek.³⁶ A koporsó mögött a gyászoló szülők állnak, az édesanya otthonról hozott fekete kendőben. Ő alig két évtizedet élt az Újvilágban, 1937-ben hunyt el. Ekkor már az általános szokás szerint a temetkezési intézet kápolnájában ravatalozták fel a holttestet és itt tartották a virrasztást (6. kép). A temetési vállalkozó által összeállított, ma is a család birtokában lévő díszes emlékkönyv ("Treasured Memory") a temetés minden mozzanatát megörökítette. Ebben nemcsak az istentisztelet helye, ideje, a temető neve található meg, hanem névszerint felsorolják azokat, akik a virrasztáson részt vettek, akik virágot küldtek, sőt azokat is, akik telefonon nyilvánítottak részvétet (ők 273-an voltak). Ekkor még a koporsót a gyásztisztiszteletre bevitték a templomba. Itt hangzott el a függelékben közölt búcsúztató is. Az ötvenes években általában már csak ritkán mentek el a templomba, s amióta az egyháznak nincs saját templomépülete, ez egyáltalán nem is lehetséges. Azóta a temetésrendező kápolnájától, a Funeral Home-ból egyenesen a temetőbe mennek. A virrasztás a mai körülmények között is, vagy éppen azért, kötelező jellegű, az összetartozás kinyilvánításának szinte utolsó alkalma.³⁷

E két példa közötti időszakban amennyire meg lehetett állapítani³⁸ a harmincas években még előfordult a háznál való ravatalozás. A 4. kép egy, a Chicago déli vidékén lévő református egyházhoz tartozó elhunyt ravatalát és gyászoló rokonságát mutatja. A nyitható fedelű, selyemmel, bársonnyal bélelt koporsót a nappaliban állították fel, keresztben a lefüggönyözött, bezárt ablakok előtt. A tükröt csipketerítővel takarták le. Az ilyen esetekben a temetésrendező a balzsamozás után az elhunytat a családhoz szállította. Az ő tevékenységére utal a rengeteg virágcsokor, koszorú elhelyezése és a halál időpontját jelző óra (vö. a 6. képpel). Itt jegyzem meg, hogy az amerikai temetések jellemző jegye a ravatalra küldött virágok bősége. Olykor – kiváltképp az arra rászorultak – külön kérték a virágok pénzbeli adománnyal való megváltását. A fenti példák is jól mutatják, hogy Chicagóban a temetkezési intézetet a harmincas évek elején kezdték igénybe venni, s a következő évtizedben már szinte mindenki a Funeral Home-ból temetkezett.

Kivételes alkalmakkor az elhunytat valamilyen közösségi helyiségben ravatalozták föl. A papokat természetesen mindig a templomban, s temetésükről az egyházközség gondoskodott. West Pullmanon viszont az is előfordult, hogy egy-egy halottat valamelyik nagyobb *halléban* (étterem, klub dísztermében) terítették ki. Amikor például az egyik helyi gyárban egy fiatalember halálos balesetet szenvedett, akkor egy ilyen helyen ravatalozták fel.³⁹ A temetést ezekben az esetekben is a temetési vállalkozó rendezte.

Chicagóban a tízes években Hartman Vilmos hirdette magát az "egyedüli magyar temetkezési vállalat" tulajdonosaként. Cégét még az 1890-es évek elején alapította. Hirdetéseiből arra lehet következtetni, hogy cége ekkor balzsamozással még nem foglalkozott, csak szorosabban vett temetést intézte: saját fogataival a koporsót a templomba, a temetőbe szállította, kiás(at)ta a sírt stb. A *Rimaszécsénből* (Gömör vm.) kivándorolt Hartman 79 éves korában hunyt el 1933-ban. Saját kápolnájában ravatalozták föl, majd egy német templomból búcsúztatták, de ezután a chicagói magyar zsidó templomba is átvitték, s innét kísérték utolsó útjára az Osztrák-Magyar Segélyegylet temetőjébe. Temetési intézetét gyermekei vették át.^{39a} 1926-ban alapította meg a Temes megyei *Orczifalváról* kivándorolt Hollerbach József ma is meglévő temetkezési vállalatát. Ő már hivatásos, a Worsham Embalming College-ban szakképesítést nyert balzsamozó és temetésrendező volt. 1987-ben hunyt el, mesterségét két fia és unokája folytatja. Chicagóban rajta kívül alkalmanként más magyar temetésrendező is működött, de a magyarok többségét nem magyar cégek temették. A West Side-iakat főleg a Boland and Son, a South Side-iakat John Zimmermann és a Carlson Funeral Home. Alig volt olyan, magyarok által is lakott amerikai település, ahol magyar temetési vállalkozók ne működtek volna. A mesterség rendszerint öröklődött a családon belül: *Bridgeporton* például a Lesko-családnak 1909-től áll fenn cége, mely jelenleg már az ötödik generáció kezében van; az 1928-ban alapított *detroiti* Molnár-féle vállalatot ma negyedik generációs leszármazottja vezeti⁴⁰ stb. Ezek – mint a *chicagói* Hullerbach-féle cég – elsősorban a magyarok szükségleteit szolgálták, "belőlük éltek": a temetési vállalkozó mestersége az "ethnic buisness" jellemző válfajává válhatott.

A virrasztáson, a temetésen részt vett nép megvendégelése, a halotti tor szintén sokat változott. Idővel a háztól ez is közösségi térbe került. A Burnside-on a reformátusok és a görögkatolikusok templomuk alagsori termét vették igénybe. Itt mindig volt konyha, ahol elkészítették a temetés utáni vacsorát vagy ebédet. A rokonság mindig segített a konyhán az ételek elkészítésében. A halotti tor alkalmával a termet az egyház saját egyháztagjainak ingyen, bérleti díj nélkül adta. Formailag a tor a gyülekezeti összejövetelekre – szeretetvendégség, uzsonna – kezdett hasonlítani, azok étrendjét követte. Töltöttkáposzta, húsleves, paprikáscsirke, sült hús, hurka, kolbász s általában házilag sütött sütemények szerepeltek leggyakrabban. Szerényebb temetések után csak szendvicseket, süteményeket és italt adtak. Utóbb a szokás úgy alakult, hogy mindenkit, aki részt vett a temetésen meghívnak egy étterembe ebédre ("funeral luncheon"-ra). A West Side-on a református templomnak nem volt közösségi terme, így már régóta étterembe járnak. A South Side-i katolikusok a Magyar Házban, esetleg valamilyik másik magyar templomtól bérelt teremben tartották a tort. A reformátusok, mint alább erről még szó lesz, alkalmanként ma is igénybe veszik a lynwoodi templom alagsorát.

A temetés jelentős összeget emésztett fel, s ma is komoly terhet ró az elhunyt családjára. Attól függően persze, hogy a temetést milyen pompával rendezték meg – kértek-e például a koporsó mellett énekszólót, vagy zeneszámot⁴¹ – a költségek terén nagy különbségek lehettek. A hagyatéki iratok segítségével jól érzékeltethetők a

különbségek, valamint a betegsegélyző és temetkezési egyleteknek a temetések során játszott szerepe.

B. Gáborné 1925-ben *Hammond*-ból (*Indiana*) így írt elhunyt férje temetéséről az óhazai rokonságnak Somogyba:

"...Kedves Testvérem tudatom veletek szomorú sorsom, a mi leírhatatlan nekem, Kedves jó Sogorotok meghalt Április 29., temetése volt május 2. délután /.../ it küldök egy pár dolárt és harangoztatások ki úgy mintha otthon halt volna meg /.../ ojan temetést még soha nem láttak akik jelen voltak, én nem sokat tudok most írni, elbúcsúzott szépen tőlem /.../ sorsot vettem neki ezer dollárért, övége teteje van, csak azon lehetett állítani és egy darab hejet, temetőhej 16 lépésszéles és ojan hó[ss]zu, háromszázhusz dollár, és százötvenzáré automobil volt /.../ három gép vité a virágot."

A *chicagói* L. János, az *Illinois Steel Co.* vasmunkása, 60 éves korában 1929-ben hunyt el. Az *Adam Griesel and Son* cég 463,71 dollárért temette el őt a *South Side-on* lévő *St. Mary's* temetőbe. A görögkatolikus pap 55 dollárt kapott a sír beszenteléséért és a szertartásért. L. János jól kereső, takarékos ember lehetett, hiszen nyírábrányi rokonsága közel 12 ezer dollárnyi hagyatékot kapott örökségül. Mennyire más sorsot sejtet a következő levélrészlet, amit a *Munkás Betegsegélyző Szövetség Chicago West Side-i* osztályának titkára írt a konzulhoz:

"... az elhalt V. Miklós Magyar Testvéremnek semmi féle ingatlan vagy ingó Tárgya ezen országban nincsen /.../ Fent nevezett Magyar Testvérünk nem volt azon helyzetben, mivel hogy állandó Munkája nem volt, én mint személyt ismertem 15-16 évig, de még jó ruhát sem látam rajta."

A *Boland and Son* cég a *Marokpapiból* (Bereg vm.) származó V. Miklóst 1937-ben 409 dollárért temette el, amit éppen hogy fedezett az említett betegsegélyző egylet 500 dolláros temetkezési és haláleseti járuléka. A fennmaradó pénzen társai egy olcsóbb sírkövet szerettek volna számára állítani, amihez az elhunyt óhazában élő testvére nem járult hozzá s kérte a megmaradt összeg hazaküldését. Végül egy, a temetés minden mozzanatának anyagi oldalát részletező példát említek. A *paszabi* születésű B. György, az *Illinois Central* vasúttársaság munkása 1935-ben 61 évesen hunyt el. Temetését a *Chicago-Burnside, Ill.* Első Magyar Férfi és Női Munkás Betegsegélyző Egylet intézte, s fizette ki a következő összegeket: a *Thompson and Zimmermann* temetkezési vállalatnak egy szerény temetésért 205 dollárt, a *Beverly* temetőben felállított sírkőre 35 dollárt, virágért pedig 10-et. Noha B. György "templomban soha nem volt", sógorai a *South Side-i* református lelkészsel temették el, amiért 15 dollárt fizettek. (Egy egyháztag temetésének stólája 5 dollár volt.) A temetési tor költségeire egy asszony 16 dollár 45 centet kapott.⁴²

Most nézzük meg, hogyan biztosították az egyletek a temetkezési költségeket! Példaként egy kisebb, helyi egyletet mutatok be, de az alapelveket illetően nagyjából a többi is hasonlóan vett részt az elhunytak eltemetésében. A *West Side-i* negyedben

1906-ban alakult a Chicago I. Magyar Testvér Betegsegélyző Egylet, amely – mint utaltam rá – főképpen a Vískről elszármazottak önkéntes társulása volt. Természetesen máshonnan kivándoroltak is voltak tagjai között, s az egylet hathatós eszköz volt a különböző helyről származók közösséggé szervezésében. Az egyletnek minden "keresztény vallású", nem testi fogyatékos, 16–45 év közötti felnőtt tagja lehetett. A tagsági díj havi 1 dollár 25 cent volt. Aki elmúlt 45 éves, az betegségre már nem jogosult, de havi 50 cent fizetése mellett a "temetési osztály" tagja maradt. A temetési költségekről így rendelkezett az alapszabály:

- "1. Egy rendes tag elhalálása esetén az örököse kap kétszáz /200/ dollár temetési költséget az egylet pénztárából és annyi dollárt, ahány rendes tagja van az egyletnek, amit az egyleti testvérek kötelesek minden elhunyt tagtársunk után az egylet pénztárába befizetni.
2. Ha egy tag elhaláloz, az egylet tisztviselői kötelesek képviselni az egyletet. Ezen tisztviselők az elhunyt tagtestvért egy automobilon kísérik ki a temetőbe és egy koszorút helyeznek a sírjára, amelynek az ára azonban a tíz /10/ dollárt meg nem haladhatja. A kocsit, valamint a koszorút az egylet pénztára fedezi."

A temetésen az egyleti tagság és a tisztségviselők megjelenése emelte a szomorú esemény ünnepélyességét. Az egyleti zászlóval, a fekete gyászoldalával kitűzött egyleti jelvényekkel, tisztségviselői vállszalagokkal felvonuló egylet a temetési menet sajátos színfoltja volt (7-9. kép). Az egylet zászlaját a temetkezési otthonban a ravatal mellett is felállították (6. kép). Az egyik West Pullman-i egylet, az Egyesült Betegsegélyző Zászlaját az elhunyt elnökkel együtt temették el.⁴³ A Chicagó és Környéke Első Magyar Társalgó és Betegsegélyző Egylet egy-egy tagtárs elhunytáról, a temetés időpontjáról és helyéről nyomtatott levelezőlapon értesítette a többieket, akik a város északi részén, nagy területen szétszóródva laktak. A temetéseken a csoportos egyleti részvétel inkább a kisebb, egy-egy lokális közösség tagjaiból verbuválódott szervezetre volt jellemző. Közöttük is az egyházak fenntartásában és az egyházi életben legaktívabb nőegyletek mutattak kiváltképp példát "testvéri kötelezettségük"-ről.⁴⁴

Az önszegélyző egyesületeket is fenntartó (vagy akként működő) munkásmozgalmi szervezetek a temetési ceremónia egészét maguk végezték. A chicagói Munkás Klub és a Testvériség Betegsegélyző Egylet helyi osztályának jegyzője S. Sándor rendszeresen elvállalta a temetési búcsúztatást. Olyanokat is "temetett", akik nem hívtak papot a temetéshez. "Mikor valaki öngyilkos lett – emlékezett vissza –, mert a feleségével verekedett, akkor a bánatos özvegytől kellett nekem elbúcsúzni." A búcsúztatón, ravatalozó helyen a Chicagói Munkás Dalárda vett részt, többek között, a "Mért oly borús ..." és a "Révpartra talált a test ..." kezdetű temetési énekeket énekelték.⁴⁵

A betegsegélyző és temetkezési egyletek ténykedése az amerikai bevándoroltak életének jellemző közösségi megnyilvánulása volt. Ez a forma az európai, polgárosultabb parasztság körében sem volt teljesen ismeretlen, de működése az Újvilágban lett általános, itt vált a mindennapi élet egyik fontos pillérévé.⁴⁶ Túl a tagságnak biztosított betegsegélyen, temetési járulékon, gazdag – ezáltal nem tárgyalandó – társadalmi tevékenységükkel az új, ipari-városi környezethez való alkalmazkodást mozdították elő,

valamint az egymásra utalt társadalmi csoportok összetartozásának tudatát, a bevándoroltak etnikai-közösségi érzését erősítették. Az egyletek etnikai funkciója elsősorban a társadalmi kapcsolatok ilyen ápolásából állt, amit a szervezetek szimbolikus eszközei: jelvények, zászlók, ünnepi öltözetek külsőségeikben is megerősítettek. Mára ezek a bevándorolt léthez, helyi kisközösségekhez kötött egyletek a bevándoroltak utódai és az újabb, a második világháború utáni emigránsok életében elvesztették funkciójukat. Kivételt az egyházak fenntartásában ma is fontos nőegyletek jelentenek. A nagy országos betegsegélyző egyletek pedig fúziók után biztosító társaságokká alakultak (ld. a William Penn és a Református Egyesületet).

A temetés nagyjából általános mai rendjének sajátos változatát alakították ki a *chicago-lynwoodi* református egyházközösségben. Ez a gyülekezet az egykori Chicago South Sidei Magyar Református Egyház utóda. Egy másik tanulmányomban már ismertettem, hogy az egyház hogyan hagyta el eredeti Burnside-i templomát, hogyan került kertvárosi környezetbe s miként alakult át társadalmi és közösségi élete. Már ott jeleztem, hogy a szórványgyülekezet összetartásának eszközei között milyen fontos szerepet kapnak az amerikai egyházak életében általánosan használatos egyházi értesítők, a postai úton szétküldött prédikációk, a jubileumi kiadványok s a rádiós istentiszteletek. Az amerikai forma nem zárja ki, hogy éppen ezek segítségével fejezzék ki a közösség etnicitását olyan helyzetben, amikor a gyülekezet tagsága döntően már a bevándorolt elődök leszármazottaiból áll.⁴⁷

Más amerikai magyar gyülekezetben nem szokás a temetésekkor külön halotti értesítőt készíteni. Rendszerint a vasárnapi istentiszteleti rendet és az aktuális híreket tartalmazó vasárnapi értesítőben szoktak beszámolni a halálesetekről is. Ezek olykor az elhunyt néhány életrajzi adatát, a gyászoló hozzátartozók nevét is fenttűntetik. Több egyházban alkalmanként temetési prédikációk sokszorosított szövegét is közreadják, különösen abban az esetben ha az elhunyt jelentősebb közösségi, közéleti funkciót töltött be, vagy ha ismertebb személyiség volt. A *chicago-lynwoodi* egyház halotti bulletinjei formailag és funkciójukban is különböznek ezektől. Az értesítők készítése az egyház lelkészének, Orth Győzőnek a nevéhez fűződik, aki 1968 végétől 1987 januárjáig szolgált az egyházban. Ez idő alatt több mint 200 temetésen hirdette az ígét s összesen 177 elhunynak készített halotti értesítőt, amelyek szervesen beépültek a temetés mind szertartásos-liturgikus, mind pedig közösségi-társadalmi rendjébe.⁴⁸

Az értesítők három részből állnak: 1) az elhunyt élettörténete; 2) az elhunytat gyászoló hozzátartozók felsorolása, 3) a virrasztás és a gyászistentisztelet rendje (olykor a temetői szertartásé is), ami az imák, a bibliai olvasmányok jelzése mellett rendszerint az énekek szövegét is tartalmazza. Szemben a vasárnapi értesítővel, amelyek magyarul és angolul készülnek, a halotti bulletinek csak angol nyelvűek. Mindössze 8 magyar nyelvűről tudok, melyek egy kivételével mind 1945 vagy 1956 után kivándoroltról készültek. Előfordult, hogy külön kérésre a lelkész magyar nyelvű bulletin is közreadott. T. István (meghalt 1973-ban) például azért kérte a halotti értesítő magyarra fordítását, hogy elküldhessék falujába rokonainak, Göncre.

Mielőtt az értesítők elemzésére: a temetésben játszott szerepük s ezáltal az identitás alakításában betöltött funkciójuk vizsgálatára térnék, háttérként a gyülekezet nyelvhasználatának alakulását foglalom össze. Az egyház évi jelentéseiből pontosan nyomon követhető, hogy a nyelváltás alig egy évtized alatt végbement. Angolul először 1936. február 2-án tartottak istentiszteletet, reggel az ifjúság számára, miután a 605 teljes jogú – megkonfirmált és úrvacsorázó – egyháztag közül ezt nyolcvanán kérték. A következő évben a hívek tiltakozására az angol istentiszteleteket megszüntették, az angol nyelvet csak a vasárnapi iskola keretén belül engedélyezték. Hamarosan, 1940-

ben, azonban már nem lehetett az új igényeknek gátat szabni: véglegesen meghonosították az angol nyelvű istentiszteletet, amit a vasárnapi magyar nyelvű előtt tartottak. Ekkor még csütörtökön este is volt istentisztelet – magyarul. A gyülekezeti krónika 1947 húsvétját jegyezte föl határkölként, mert ekkor történt meg először, hogy az angol nyelvű istentiszteleten többen vettek úrvacsorát, mint a magyaron. Ezt követően feltartóztatatlanná lett az angol téródítása, az egyházi jelentések kétnyelvűek lettek. Megcserélődött a két istentisztelet időpontja, a magyar került előbbre, amit a fő időben az angol követ. Egyesek az új lelkésznek 1968-ban azt jóslták, hogy még mintegy öt évig lesz szükség a magyar nyelvű istentiszteletekre.⁴⁹ Ez a jóslat nem vált valóra, amiben az egyházi életben bevezetett újítások is szerepet játszottak. A nyelvhasználat alakulása azonban jól jelzi azt az alapvető változást, hogy a mai egyházközösségben kisebbséget alkot a magyarul beszélő bevándoroltak rétege. A többiek még ha valamennyire meg is tanultak magyarul, hitéletükben már csak az angol nyelvet tudják és kívánják használni. Ez indokolja, hogy a temetésekkor az értesítőket angolul készítik, hiszen éppen az a cél, hogy az elhunyt életrajzát mindenki megértse.

A temetés egészen belül a leginkább magyar rész a virrasztás, mind funkciójában, mind tartalmában. A virrasztás, hasonlóan a korábbi példákhoz, a temetést megelőző este van, amikor hét óra körül az ismerősök, a barátok, a gyülekezet tagjai összegyűlnek a rokonsággal a Funeral Home-ba. A virrasztás szertartása a vizsgált időszakban csekély kivételtől eltekintve mindig két nyelven folyt, de a legtöbb magyar nyelvű rész itt szerepelt, szemben a templomi és a temetői szertartással. A hetvenes évek folyamán, amikor az egyház legidősebb tagjait, az "öregamerikások", az alapítók utolsó képviselőit veszítette el, a virrasztásokon több volt a magyar ének, a lelkész imáit is magyarul mondta. Angol halotti énekek és imák inkább csak kiegészítették a szertartást. Ez magyar halott esetben utóbb is így történt, de egyre ritkábban. Legáltalánosabb volt az a szokás, hogy ha az elhunyt óhazai születésű volt s él(t) még magyarul (is) tudó hozzátartozója, a virrasztást a 90. zsoltárral, legtöbbször annak második versével kezdték.⁵⁰ A lelkész imádkozott, bibliát olvasott. Mindig elmondták az apostoli hitvallást és a miatyánkot, lehetőleg magyarul is. A nép halotti énekeket énekelt, közöttük csak a vegyes származású vagy teljesen amerikai családok összegyűltekor nem szerepeltek magyar nyelvűek. A gyülekezet az 1947-ben összeállított, általánosan elterjedt amerikai magyar énekeskönyvet használja, továbbá egy kisebb énekfüzetet, amely tíz zsoltár, nyolc ének és a magyar himnusz műfordításait tartalmazza, kottákkal.⁵¹

A virrasztáson olvasta fel a lelkész a halotti értesítőben közreadott életrajzot, ismertebb hazai terminussal: a nemzetségelevelet. Az "öregamerikások" elhunytakor az egész szöveget magyarul mondta, de ha a rokonság többsége magyarul már nem értett, akkor csak magyar összefoglalót adott, s legtöbbször úgy olvasta fel, ahogy íródott: angolul. Az elhunyt életrajza az anyakönyvi adatok, a családi bibliában olvasható feljegyzések és a rokonoktól kapott információk alapján készült. Egyesek olykor haláluk előtt a lelkész számára maguk leírták életük fontosabb állomásait. Egyháztagok esetében az életrajz pontos adatokat tartalmazott az elhunyt születési helyéről, idejéről, szüleiéről, házastársáról, a házasságkötésről. Részletesen beszámolt a gyermekek születéséről. A lelkész mindig beleszótta személyes élményeit is a szövegbe és az életrajzok felolvasáskor rendszerint kikerekítette saját emlékeivel. Felidézte az elhunythoz fűződő kapcsolatát, és idézte azokat az érdekesebb történeteket, amiket az elhunyttól, családjától korábban hallott. Az életrajzok minden esetben aprólékosan beszámolnak az elhunyt betegségről, a halálának okáról, körülményeiről, megemlíttve a végső órákban segédkező családtagok, barátok áldozatvállalását.

Az értesítők, az életrajzok legfontosabb tartalmi jegye, ezáltal alapvető funkciója, hogy mindig a kivándorlósorsot mutatják be s állítják az összegyűltekre példaként. Ha az elhunyt Amerikában született, akkor is rendszerint erre került a hangsúly, a szülők sorsán keresztül. Mindegyik életrajz ismerteti a kivándorlás körülményeit, a munkavállalás állomásait, a családalapítást és az életkörülmények alakulását, jellemzőit. A személyes életsors természetesen alig választható el a szűkebb közösség, az egyházközség múltjától és életétől.

*"1904-ben jött ebbe az országba. Először Pittsburgh, Pa.-ba ment, ahol jövendőbeli férjével S. Károllyal találkozott. 1908-ban összeházasodtak. Pennsylvania bányavárosaiiban próbálták munkát találni, de egyszer még az óceánon is átkelt, hogy az óhazát meglátogassa. Végül Chicagoba költöztek és itt telepedtek le. Férje (aki eredetileg hentes és mészáros volt) mozdonyvezető lett az Illinois Central vasúttársaságnál, ahonnan 1952-ben ment nyugdíjba. Abban az időben, amikor Chicagóban telepedtek le, egy új gyülekezet vált ki a South Chicago-i Magyar Református Egyházból. Teljes szívükből támogadták a fiatal egyházat és részt vettek a gyönyörű téglatemplomuk felépítésében, amely a Burnside nevű városrészben, a 92. utcában áll."*⁵²

Az egyéni élettörténetet a lelkész gyakran a "bevándorlók ezreinek és ezreinek" sorsához hasonlítja, akik munkájukkal felépítették Amerikát, a "szabadság és gazdagság hazáját".

*"Oklohama City mellett Cherokee Stripnél áll a Pionír Asszony szobra. Jobb kezével fiát vezeti, ahogy nyugat felé tartanak, miközben bal kezével a bibliát tartja. Drága szeretett halottunk kétségtelenül egyike volt azoknak a pionír asszonyoknak, akikről a szobrász a Cherokee Strip-i művét megformálhatta volna ..."*⁵³

A nemzetségelevek gyakran az elhagyott szülőföldről is részletesebben szólnak, felvillantva a leszármazottak előtt az alapítók megbecsülendő örökségét. Az egyháznak számos tagja Tiszabercelről és környékéről származott, az ő életrajzukban gyakran előfordultak ilyen sorok:

*"Ez volt az a terület Észak-Magyarországon, ahol II. Rákóczi Ferenc szabadságharcosai letelepedtek, miután 1711-ben vereséget szenvedtek. De a szabadság szeretete vérükben maradt. Kétségtelenül ez a magyarázata, hogy olyan sok magyar jött Amerikába ..."*⁵⁴

Az Erdélyből kivándoroltak életrajza szintén a szülőföldhöz fűződő erős érzelmi kötődést fejezi ki:

"A legendás 'székegyek' törzséből származott, akik a 'magyar' nemzet keleti határait védték Erdélyben (Transsylvaniaiban). Az

*évszázadokig tartó harcok megkeményítették a székeleyeket, s képessé tették őket arra, hogy bármilyen helyzethez alkalmazkodjanak. Talán ez a magyarázata annak, hogy miként tudott egy 16 éves legény barátaival átkelni az óceánon egy teljesen ismeretlen földre jöve 'szerencsét próbálni' (ahogy az óhazában mondták). A fiatalember nagybátyjához, Felszegi Jánoshoz jött 1906-ban Chicagoba. Vasúti műhelyben talált munkát s gyorsan alkalmazkodott az új környezethez. West Pullman második otthona lett, ahol élete társát is meglegelte ..."*⁵⁵

A bevándorló sors, az óhaza iránti hűség és a vallási hagyomány összefonódását illusztrálja a következő részlet:

*"Az Sz. család az észak-magyarországi városból, Göncből, Abatúj megyéből származik. Ez a város híres a magyar irodalomban és a magyar református egyház történetében. Itt Göncön élt Károli Gáspár, magyar tudós, aki az egész bibliát (az Ótestamentumot héberből, az Újtestamentumot görögéből) magyarra fordította ..."*⁵⁶

Az életrajz végétével az elhunyt hozzátartozóinak felsorolása következik: azaz a halott nevében fogalmazott, búcsúformulákba szőtt, hosszadalmas névjegyzék. A gyászoló rokonság említésekor természetesen a magyarországi hozzátartozók is szerepelnek. Az elhunyt búcsúzása a következő formulával zárul:

"Végül Isten hozzádot int a Chicago South Side-i magyar református gyülekezetnek, lelkipásztorának és családjának. Isten velünk, a viszont látásra!"

Egy rendhagyó esetben, Id. S. Pál virrasztóján az elhunyt lezárt levélben hátrahagyott saját maga írta búcsúversét is felolvasták. (Ezt a lelkész a halotti értesítőben magyarul és szabad angol fordításban közölte is.) Id. S. Pál Tiszabercelen született, 1906-ban vándorolt ki Youngstownba (Ohio), ahol vasgyárakban dolgozott. Innen a michigani rézbányák vidékére költözött, s kihozatta családját. 1918-ban költöztek Chicagóba, ahol vasúti munkás lett. Itt hunyt el 91 éves korában, 1973-ban. Id. S. Pál és családja (6 fiú, 2 lány s azok leszármazottai) az egyház egyik legodaadóbb híve volt. Halála előtt arra kérte Magyarországra látogató lányát, hogy szülőfalujából, édesanyja sírjáról hozzon neki majdani sírjára "óhazai rögöt".⁵⁷ "Búcsúzás" című versét több mint nyolcvan gyászoló rokona hallgatta:

*"A temető e csendes árnyán
Itt nyugszik egy vándor árván.
Mikor majd az Ur szavára
Ebbe a nagy idegenbe.*

*Itt pályáját megfutotta,
Lelkét Istenének adta.
Oda néznek már szemeim,
Ambár hullanak könnyeim.*

*Testem van a koporsóba'
Koporsómmal megyek sírba.
Hogyha majd a sírban nyugszom:
Nem tűnődöm jövőn, múlton.*

*Zord életem gondos őre,
Jőjj ki majd a temetőbe.
Látogasd meg a síromat,
Hozd el legszebb virágodat*

*Ott aluszom mély álmomat,
Vándorbottal jött az ide
Mikor majd az Úr szavára
Felpattan a sírom zára.*

*Tedd gyöngéden a fejfámra,
Könnyeidet hullasd rája.
Hiszen még e földön éltem
Töviséből volt sok részem*

*Valamikor fájt a sok seb,
Ma már pihenni édesebb.
Kedveseim most elmegyek,
Legyen a jó Isten Veletek.*

Ira: E koporsó lakója, S. Pál"

Talán e rövid ismertetésből is világos, hogy a halotti értesítőkből lévő életrajzok és búcsúszövegek a magyar temetkezési szokások azon mozzanatát "éltetik tovább" újszerű formában, ami nem tartozik a szorosabban vett egyházi szertartáshoz: a búcsúztatást. Ismeretes, hogy a verses kántorbúcsúztatók helyett a protestáns helyeken általában lelkész olvasott fel rövid búcsúszöveget, ami az elhunyt életrajzi adataiból és a rokonság felsorolásából állt. Teológiai okokból még ezt a "kompromisszumot" is igyekeztek a lelkészek kiküszöbölni, melyre az amerikai magyarok köréből is hozhatunk példákat.⁵⁸ Mint előzőleg láttuk, az 1950-es évekig ez a szokás a *chicagói* magyarok körében is ismert volt, s a szövegeket "közösségi specialista" írta. A *chicago-lynnwoodi* egyházban a lelkész korábbi tapasztalatai alapján vezette be a halotti értesítőket, a búcsúztatók készítését. Az ötlet Kanadában, *békevári* szolgálata idején fogant, ahol a nagy tél idején, kiváltképp születésnap vacsorák alkalmával az öregek sokat meséltek arról, hogy hogyan kezdték életüket az idegen földön. E történeteket használta fel a temetéseken, ami a rokonság, a barátok, ismerősök körében nagy elismerést keltett. Ennek hatására a későbbi állomáshelyein is mindenütt megírta az elhunytak élettörténetét. A *chicago-lynnwoodi* egyház életéből, gyakorlatából vett példák meggyőzően bizonyítják, hogy a halottbúcsúztatás szokását az itteni virrasztó egyházi-liturgikus keretébe ágyazva, milyen jól lehetett adaptálni az amerikai magyar társadalmi és vallási élet mai szükségleteihez. A kivándoroltak s utódaik gyülekezetében az elhunytak életének megőrzése, az egyházalapítás-fenntartás tényeinek ismertetése, a bevándorló sors érzékletes bemutatása, a rokonság "föltérképezése", s mindezek nyilvános közzététele a közösség származástudatának és a kollektivitás érzésének megerősítését szolgálja. A sokszorosított életrajzok összegyűjtésével, melynek számos családban magam is tanúja voltam, sajátos közösség- és gyülekezet-krónika állítható össze. Ez nemcsak az öregek múltbátekintését, a régi szép idők felidézését, hanem a múlt továbbélését, a kontinuitást is szolgálja. Egyértelmű tehát, hogy az értesítőket, az élettörténeteket tartalmilag az etnicitás eszközei, de paradox módon ez mondható el a szövegek nyelvről, az angolról is. Más kontextusban végzett vizsgálatokhoz hasonlóan,⁵⁹ itt azt tapasztaljuk, hogy az angol az etnicitás kifejezésének eszköze s nem az örökséggel való szakítás vagy a múlt "elfelejtődésének" jele. Az angol nyelv olyan funkciókat vesz föl, amelyeket az adott társadal-

mi mliőben a magyar már nem vagy csak töredékesen tud(na) betölteni. A virrasztás, a halotti értesítő sokrétűen ötvözi tehát a "magyar" és az "amerikai" vonásokat, s ezáltal fenntartja, kifejezi a más etnikumoktól való kulturális különbözőség tudatát, érzését.

A virrasztást követő nap délelőttjén, általában tizenegy órakor van a temetés, ahol búcsúztatás, "megemlékezés" már nincs. Az értesítők tanúsága szerint a vizsgált időszakban az egyháztagokat rendszerint a templomból temették, tehát a temetkezési intézettől bevitték az elhunytat a magyar templomba s innen kísérték utolsó útjára a temetőbe. Olykor már a szertartás előtt egy, másfél órával korábban odavitték, hogy a család itt is fogadhasa a látogatókat. 1983-ban például a nőegylet öt idős, igen aktív tagját vesztette el – ketten még az első világháború előtt, hárman közvetlenül utána érkeztek. Hármójukat a templomból temették, a másik kettőt a temetkezési intézettől. Nem egyháztagokat a Funeral Home-ből temették (s temetik). A temetési istentisztelet gyülekezeti énekből, bibliaolvasásból, imából, igehirdetésből és néha szőlőénekből állt. A szertartás alapvetően angol nyelvű, magyarul legfeljebb a lelkész vagy a felesége által előadott szőlő, s egy-egy közös ének hangzott el. Ez alkalommal is énekelték a 90. zsoltárt, vagy a "Jer, temessük el a testet ..." kezdetű temetési éneket. Kivételes esetben – mint 1983-ban a nőegyleti elnöknő elhunytakor – a prédikáció előtt a nőegylet egy-egy képviselője magyarul és angolul is méltatta a megboldogultat. A lelkész Szabolcska Mihály "Őszi estén" című versét énekelte s magyar imát is mondott. Z. Pálnét a *hammondi* Oak Hill temető magyar részébe temették, ahol az elhantolás után a húsvéti himnusz 3. versét énekelték: "Nincs már szívem félelmére, nézni sírom fenekére...". A temetés szinte kivétel nélkül mindig ezzel a magyar énekkel ér(t) véget s lett e himnusz az amerikai magyar reformátusság életének legmaradandóbb etnikai-vallási szimbóluma.

A halotti szokások kapcsán említést érdemel még, hogy e gyülekezet körében (is) általános gyakorlat az elhunyt emlékére mondott, mondatott ima. Ez úgy történik, hogy az emlékimát kérők magukra vállalják a soros vasárnapi értesítő sokszorosításának költségeit, s a lelkész az istentiszteleten imában emlékszik meg az elhunytól:

*"Özv. S. Károlyné K. Terézia áldott emlékére adományozta mai értesítőnket szerető leánya Isabelle és veje U. Lajos. A mindenki által szeretett 'S. néni' két esztendeje 1982 augusztus 25-én halt meg 90 éves korában. Az Úr vigasztalja a gyászolókat."*⁶⁰

Ez a református teológia szempontjából aligha elfogadható szokás az amerikai magyar egyházakban a bevételek gyarapítása érdekében alakulhatott ki.⁶¹ Ám mai formájában ez a gesztus az egyéni megemlékezésen túl, hozzájárul a közösség múltjának, emlékének ápolásához.

Tanulmányomban arra törekedtem, hogy a chicagói magyarok temetkezési szokásainak legjellemzőbb példáit és a változások főbb irányait bemutassam. A továbbiakban feltétlenül vizsgálni kellene, hogy kisebb telepeken, vagyis nem nagyvárosi környezetben mik voltak a temetkezés tipikus jegyei, s vajon a változás üteme, jellege mennyiben volt más az itt megismertekhez képest. Az ebből a leírásból is egyértelmű

tanulság, hogy a temetés példáján keresztül apró részletekbe menően kitapintható a kulturális alkalmazkodás alakulása, menete. Ilyen vizsgálatra a temetés különösen alkalmas, mert lélektani, vallási okok miatt ebben az etnikai jegyek megőrzése, illetve megváltozott formában történő kifejezése ma is megfigyelhető.

A közelebbi és a távolabbi múltból vett adatok elsősorban azt mutatják, hogy a magyarok temetkezése az amerikai ipari-nagyvárosi környezetben az óhazai mintákhoz képest jelentősen megváltozott. A temetési ceremónia már a századforduló első évtizedeiben, majd egyre nagyobb mértékben a temetésrendezők által bonyolított szolgáttatással alakult, amelyhez a különböző nemzetiségű bevándoroltak viszonylag hamar alkalmazkodtak. Az átvett kulturális rendszer társadalmi rétegek szerint alig különböztethető meg, jórészt azonos az ipari munkás, a kisvállalkozó vagy az intelligencia tagjai számára is. Ugyanakkor ez a kulturális nyelv csökkentette az egyes etnikumok, illetve a bevándoroltak és a "befogadó" amerikai társadalom közötti szokás- és kultúra-különbségeket. Elegendő csak arra gondolni, hogy noha a temetésrendezők gyakorta egy-egy etnikai csoporton belül látták el mesterségüket, tevékenységük alapján azonos volt. Láttuk, hogy külső jegyzékben a temetők, a sírkövek sem mutatnak jelentősebb etnikai eltéréseket.

A homogenitás mellett azonban különbségeket, sajátos vonásokat is megfigyelhetünk. Ezek részben a városi környezet adottságaiból, körülményeiből származnak, mint például a temetési menet, a halottszállítás módjának (ki)alakulása. E tanulmány példái igazán akkor azt is jelzik, hogy a temetési szokásokban jól érzékelhetőek az "általános amerikai" gyakorlattól való eltérések, melyek jórészt etnikus vonásoknak tekinthetők. Volt szó olyanokról, amelyeket ideig-óráig szinte töretlenül az óhazai módra gyakoroltak. Sőt, mint a *lynwoodi* egyház búcsúztatói jelzik, van olyan, amelyiknek "felújított" formában ma is tényleges funkciója lehet. Az is megfigyelhető volt, hogy olykor etnikus jegyek az amerikai formákon belül, azokon keresztül nyilvánulnak meg, gondoljunk például az egyleti jelvények használatára. A temetkezési intézetnél tartott virrasztások is megőrizhették a halottbúcsúztatás más körülmények között kialakult menetét. Ugyancsak jellemző példa a halotti tor, ami Chicagóban ugyan nem általánosan, de amerikai-magyar módra a templom közösségi helyiségébe került, s főleg a jellegzetesen magyarnak tartott ételek elkészítésével járt együtt.

A temetés résztvevői számára azonban csak ritkán válik fontossá az etnikai önmegkülönböztetés látványos és tudatos kifejezése. Elsődleges a közösségi szolidaritás ápolása, megerősítése, ami kivételes esetben a közös helyre való temetkezésben is testet ölthet. Általános viszont a családtagok, egymással lazább vagy szorosabb kapcsolatban álló személyek összetartozásának alkalmi kinyilvánítása. Így a virrasztás a társas együttlétnek, a kapcsolatok ápolásának olyankor is hangsúlyozottan fontos alkalmává válik, amikor a bevándoroltak s utódaik között minimális az interakció.

Jegyzetek

1. ARMOUR – WILLIAM: 86.p.; MATHIAS; ZANIELLO.
2. DUVAL – RIGBY; BOWMAN; WARNER.
3. MITFORD. A könyv eredeti címe az "amerikai életforma" (american way of life) parafrázisa: "The American way of death".

4. Ennek szerteágazó gazdag irodalmát rendszerezi: ARMOUR – WILLIAMS. V.ö. ROSENBLATT – WALSH-JACKSON: 105-124.p.
5. Kutatásomat az MTA-ACLS társadalomtudományi együttműködésének néprajzi programja tette lehetővé 1984-ben. Kiegészítő adatokhoz 1988-as Fulbright ösztöndíjammal köszönhetően jutottam. E tanulmány témájához különösen sok segítséget kaptam William Csáka úrtól, aki a Waldheim temető magyar részében kalauzolt és aki a volt West Side-i negyed temetkezési szokásaival ismertetett meg. A chicagó-lynwoodi reformátusokra vonatkozó adatokat elsősorban Orth Győző (1912-1988) nagytiszteletű úrtól és feleségétől kaptam. Ugyancsak nekik köszönhetem, hogy az alább elemzésre kerülő halotti értesítőket lemásolhattam. Mindhármuk önzetlen segítségéért ezúton mondok köszönetet. A tőlük származó információkat alább már nem jegyzetem.
6. DABÓCZI; VATAI. E kéziratok Sárospatakon a Faluszeminárium Kézirattárában találhatók.
7. Sárospatak, Adattár, At. 20: 9.p.; PUSKÁS 1982: 320.p.
8. MAKÁR: 82.p.
9. SÁRI GÁL: 33., 91.p.; KÁLDOR: 49.p.
10. HRIVNYAK: 88-89.p.
11. IGNÁCZ: 148-151.p.
12. KRESZ; KOVACS 1980. 65-66.p.; ld. még: KOVACS 1982: 72.p.
13. BAKÓ: 214-229.p.
14. DÉGH; FEJŐS.
15. KÜRTI; Kürti László a toledói temetőben is végzett vizsgálatot.
16. BÖRÖCZ.
17. Ld. Canadai Magyar Farmer (Winnipeg) 1910-1916. közötti számain, valamint Bethlen Naptár, 1956: 130.p.; DOJCSÁK: 145-150.p.
18. Kürti László közlése.
19. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, 2. f. Konventi Külügyi Bizottsági iratok; e) Amerikai ügyek iratai: 123 cs. 5469/1908. Az alaphai temető nem a templom mellett, hanem a város szélén van. V.ö. KÜRTI.
20. Magyar Katolikus Zászló (Mckeesport), X. évf. 1921. 292-293., 309-310., 325-327.p.; St. Elias Church; SZABÓ; BOROS-KAZAI: 9., 12., 20.p.; Bethlen Naptár, 1988: 173.p.
21. A south bendi... 105.p.
22. Niedermüller Péter közlése.
23. Így vélekedett a detroit-i temetőről Vatai László 1965-ben. – Újszász Kálmán közlése.
24. E tanulmányban nincs mód arra, hogy a chicagói magyarok történetéről, földrajzi elhelyezkedéséről, társadalmi összetételéről bővebben szóljak. A déli városrész egykori magyar negyedéhez ld. FEJŐS.
25. Ld. a chicagói Az Irás című lapban megjelent nekrológokat az 1930-40-es évekből.
26. "A Szűz Mária Rom. Katolikus Egyház Nőegylet Jegyzőkönyve" (Kézirat a chicagói Szent István Római Katolikus Plébánián); Interjú S. Sándorral, Chicago, 1988. november.
27. Ezekről ugyancsak Az Irás tudósít pl. 1937-ből, illetve 1942-ből.
28. MITFORD: 123-143.p. A Waldheim temető a város határán kívül, a Forest Park nevű kertvárosban található.
29. A Chicago West-Sidei Magyar Evangéliumi és Református Egyház évkönyve, 1940. [Chicago, 1941]; "A Chicagói Magyar Testvér Betegsegélyző Egylet Főtörzs Könyve 1925. évtől" (kézirat, William Csáka birtokában) névjegyzékei és a Viskről kivándoroltakkal készített interjúk alapján. Sajnos az egyház anyakönyveibe nem nyeltem betekintést, így egyelőre nem sikerült pontosabban megállapítani, hogy a West Side-i negyed társadalmi összetételében milyen tényleges helyet foglaltak el a viskiek. Viskről egyébként Chicago déli részére, továbbá East Chicagóba, Whitingba (Indiana), Missouri Valley-be (Iowa) is letelepedett néhány család. Az azonban minden idealizálás nélkül meg lehet állapítani, hogy legjelentősebb tömörülésük Chicago West Side-on volt. Az egyház is hangsúlyt fektetett a viski származás ápolására. 1937-ben alkalmi lapjukban, a West Sidei Ref. Kis Lap-

ban PELESKEY alapján részleteket közöltek a viski református templom történetéről azal a cíllal, hogy "az ősi gyülekezetnek leszármazottjai itt Amerikában" is olvashassák az óhazai "inspiráló történelmet". (A lap egy példánya Sárospatakon megtalálható.)

30. V.ö. PUSKÁS.

31. Ennek általánosságát a másutt végzett vizsgálatok is mutatják, ld. WARNER : 296; GRAVES.

32. Chicago. Érseki Levéltár, "Our Lady of Hungary church". Box 2819. Ugyanitt az egyház készülő alapszabálytervezete mutatja, hogy milyen részletekbe menően szabályozták a temetési szertartás költségeit.

33. Interjú B. Williammal, Chicago, 1988. november.

34. Interjú D. Margarettel, Chicago, 1988. november.

35. Interjú a Chicagóban 1917-ben született B. Williammel, Chicago, 1988. november.

36. Interjú a viski születésű K. Erzsébettel, Munkács, 1988. május.

37. Éppen azért, hogy az egykori közösség tagjai "vidámabb körülmények között is találkozzanak" kb. 10 éve nyáron egy pikniket, ősszel egy társas vacsorát rendeznek. Ez az indoklás az 1984-es piknik meghívóján is szerepelt.

38. A helyi lapok híradásai szerint még az 1930-as évek végén is előfordult, hogy a háztól temettek. Nagy Lajos műbútorasztalost például 1938-ban saját házából kísérték utolsó útjára. Koporsóját két zenész hegedűjátéka mellett tették a gyászkocsira. Ld. Az Irás, 1938. febr. 25.

39. Interjú D. Margarettel, Chicago, 1988. november.

39a. Az Irás 1933. október 21.

40. KÁLDOR és mai újságok, alkalmi kiadványok hirdetései alapján.

41. Megállapítható, hogy főleg a helyi közéletben aktívabb, ismertebb személyeknek volt zenés temetése. Cigányok, főleg cigányzenészek temetésén általános volt a cigányzenés kíséret. Ld. Interest, 1937. április 22.; KERSHNER: 24-25.p.

42. Országos Levéltár. A chicagói konzulátus iratai (K 114): 10. cs. 1939-M/15; 18. cs. 1929-J/26; 23. cs. 1939-J/10; 9. cs. 1935-J/17. Az idézett részletekben a szöveg vesszőkkel való tagolás tőlem származik, más változtatást nem eszközöltem.

43. Interjú D. Margarettel, Chicago, 1988. november. Az egyesület tagjai közül az elnök halt el utoljára.

44. A Testvéregylet 1984-ben már csak 13 tagot számlált. A legrégebbi chicagói magyar egyesület, a Társalgó 1892-től működött 1986-ig. SCHWARTZ: 523.p. fejt ki, hogy a templom elsősorban a nők számára volt a társadalmi élet központja.

45. Interjú S. Sándorral, Chicago, 1984. szeptember. A helyi munkásmozgalom egyik megbecsült tagját, S. Józsefet (Kassáról vándorolt ki 1902-ben) a magyar munkászenekar kísérte utolsó útjára; ld. Az Irás-Otthon, 1949. július 1.

46. BODNÁR: 120-130.p.; WAWRYKIEWICZ: Ld. pl. a kalandos társaságokat, az alföldi mezővárosok temetési egyleteit.

47. FEJŐS.

48. Az értesítők házi sokszorosítású 4 vagy több lapos kis füzetkék. Egy angol és egy magyar értesítő teljes szövegét ld. a függékben. Amerikai magyar egyházi értesítők gazdag gyűjteménye található Sárospatakon. Ugyanitt a jelen tanulmányban elemzett halotti értesítőkből is vannak példányok, de csak az utóbbi 5-6 évből. A halotti bulletinnek kapcsán, távolabbi példaként a Délausztráliai Magyar Református és Evangélikus Egyház Egyházi Értesítője említendő még, amely pár éve rendszeresen közöl az elhunytakról megemlékezéseket, igaz viszonylag röviden és kevés életrajzi információval.

49. A Chicago South Sidei Magyar Evangéliumi és Református Egyház Évkönyve, 1936, 1940, 1947.; "Lelekészjubiläum Chicagóban". = Reformátusok Lapja, 83. évf. 1983. 6. sz. 10-11.p.

50. "Az embereket Te meghagyod halni / És ezt mondod az emberi nemzetnek: / Légyetek porrá, kik porból lettetek / Mert ezer esztendő előtted annyi / Mint a tegnapnak ő elmúlása / És egy éjnek rövid vigyázása." A virrasztókon leggyakrabban még a következő énekeket énekeltek: "El távozott kedves halott ..."; "Fogjad kezem oly gyenge vagyok ...",

"Istenem tehozzád mind közelebb ...", "Seregeknek szent Istene ...", "Útas vagyok a világban ..." stb.

51. Énekeskönyv amerikai magyar reformátusok használatára. Szerk.: Az Amerikai Magyar Reformátusok Közös Énekeskönyv Bizottsága. St. Louis, (Mo.), 1947. (több kiadásban); Little Psalterium. Compiled, translated and adapted by Julianna C. Tóth. Lorain, Ohio, 1969.
52. S. Károlyné Sz. Júlia, 1884, Magyar Géres (Szabolcs vm.) – 1969, Oak Forest (Ill.), halotti értesítője.
53. F. Károlyné T. Barbara, 1900, Horka (Gömör vm.) – 1971, Forest Park (Ill.) /Mrs. Barbara F./ halotti értesítője.
54. Andrew H., 1921, Chicago – 1982, Chicago halotti értesítője.
55. F. Zsigmond, 1890. Nagyalambfalva (Udvarhely vm.) – 1970, Chicago halotti értesítője.
56. Joseph Sz., 1916, Chicago – 1984, Harvey (Ill.) halotti értesítője.
57. Id. S. Pál, 1882, Tiszabercel (Szabolcs vm.) – 1973, Chicago halotti értesítője alapján. Kivándorló vidékeken van annak emléke, hogy a "hazai rögöt" kereskedők is árusították és visszaéltek vele Amerikában, ld.: BALASSA: 285.p. Id. S. Pál halotti értesítője egyébként 4 gyermeke, 22 unokája és 32 dédunokája, valamint ezek családtagjai neveit sorolja föl.
58. VATAI: 97.p. – Perth Amboyban a búcsúztatót a háznál tartott szertartás végén mondták, Leechburgban "pedig sikerült az egész búcsúztatót elhagyni". Egy helyütt Orth Győző nagytiszteletű úr is megjegyezte: "amikor 1929-35-ben a Kolozsvári Ref. Teológiára jártam professzoraink nem ajánlották, sőt tiltották a búcsúztatást". Ld.: Értesítő, 48. évf. 33. sz. 1986. augusztus 24.; V.ö. KUNT: 153-164.p.
59. FISHMAN: 420-421.p.
60. Értesítő, 46. évf. 35. sz. 1984. augusztus 26. Bazár vasárnapra.
61. VATAI: 98.p.

Irodalom

- ARMOUR, Robert A. – WILLIAMS, J. Carol: Death in popular culture. = Handbook of American popular culture. Ed. by M. Thomas Inge. Westport (CT), 1980. Vol. 2. 79-104.p.
- BAKÓ Ferenc: Kanadai magyarok. Budapest, 1988.
- BALASSA Iván: Lápok, falvak, emberek. Budapest, 1975.
- BODNAR, John: The transplanted. A history of immigrants in urban America. Bloomington (IN.), 1985.
- BOROS-KAZAI, Mary: Hungarian historical sources and collections in greater Pittsburgh. Pittsburgh, 1981. Educational Curriculum Kit 8./
- BOWMAN, Le Boy E.: The American funeral: a study in guilt and extravagance and sublimity. Washington, 1959.
- BÖRÖCZ József: Tombstone inscriptions in Árpádhon, Louisiana, 1986. /Hungarian Studies./ /Sajtó alatt./
- DABÓCZI István: A detroiti magyar reformátusok liturgiális élete és szokásai. Sárospatak. é. n. /Kézirat./
- DÉGH Linda: The ethnicity of Hungarian Americans. = Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum. Turku, 1980. VIII. 20-27. Turku, 1980. Pars IV. 225-290.p.;
- DOJCSÁK Győző: A kanadai Esterházy története. Budapest, 1981.
- DUVAL, Francis – RIGBY, Ivan: Early American gravestone art in photographs. New York, 1978.
- FEJŐS Zoltán: "Magyar ruha", "szüreti bál" és az amerikai magyar etnikus kultúra néhány kérdése. = Magyarságkutatás, 1987. 267-282.p.
- FISHMAN, Joshua et al.: The rise and fall of the ethnic revival. Berlin – New York, 1985.
- GRAVES, Thomas: Leibsten Kinder und verwandten: death and ethnicity = Keystone Folklore, 2. 1983, N° 1-2. 6-14.p.
- HRIVNYAK, John M.: Birmingham: Toledo's Hungarian community. Toledo, 1975. /Kézirat./

- IGNÁCZ Rózsa: Utazások emlékönyve. Budapest, 1980.
- KÁLDOR Kálmán /szerk./: Magyar-Amerika írásban és képből. St. Louis, 1937.
- KERSHNER, William: Problems in acculturation. (A study of a Hungarian Gypsy community). Thesis, University of Chicago, 1965. /Kézirat./
- KOVACS, Martin L.: Peace and strife: some facets of the history of an early prairie community. Kipling, Saskatchewan, 1980.; The Saskatchewan era, 1885-1914. = Struggle and hope. The Hungarian-Canadian experience. 61-93.p. Toronto, 1982.
- KRESZ Mária: Possibilities of researching material folk art among Hungarians of North America. Előadás az I. Magyar-Amerikai Folklór Konferencián, Budapest, 1981. /Kézirat./
- KUNTI Ernő: Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe. Budapest, 1987.
- KÜRTI László: Historical development and regional diversity of Hungarian cemeteries and tombstones in New Jersey. é.n. /Kézirat./
- MAKÁR János: A Franklini Magyar Egyház története, néprajza. New Brunswick, 1966.
- MATHIAS, Elizabeth: The Italian-American funeral: persistence through change. Western Folklore, 33. 1974. 35-49.p.
- MITFORD, Jessica: Ravatalbárók. Budapest, 1967.
- PELESKEY Sándor: A viski református egyház története. Beregszász, 1925.
- PUSKÁS Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880-1940. Budapest, 1982.; A tengerentúlra vándorlás. Az áttelepült közösségek néhány jellemzője egy mikroanalízis tükrében. = Magyarságkutatás 1987. 243-265.p.
- ROSENBLATT, Paul – WALS, Patricia – JACKSON, Douglas: Grief and mourning in cross-cultural perspective. Human Relations Area Files. 1976.
- SÁRI GÁL Imre: Az amerikai Debrecen. Toronto, 1966.
- SCHWARTZ, Laura: Immigrant voices from home, work, and community: women and family in the migration process, 1890-1938. /Ph. d. Diss. University of New York at Stony Brook./ 1983.
- A south bendi magyarok 50 éves letelepedésének jubileumi emlékkönyve, 1882-1932. South Bend, 1932.
- St. Elias Church. South Hockensach (NY), 1966.
- SZABÓ Antal (összeáll.): Négy évtized a Homesteadi Magyar Református Egyház életéből, 1903-1943. Homestead, 1943.
- VATAI László: Az amerikai magyar református egyház szervezete, liturgiája, élete és egyházi szokásai. Sárospatak, é.n. /Kézirat./
- WARNER, Lloyd W: The living and the dead. A study of the symbolic life of Americans. Westport (CT), 1975. /Reprint./
- WAWRYKIEWICZ, Malgorzata M.: Polish-American fraternalism: between ethnic organizations and insurance institutions. Ethnic Forum, 7. 1987. No. 2. 76-92.p.
- ZANIELLO, Thomas A.: American gravestone: an annotated bibliography. Folklore Forum, 9. 1976. 115-137.p.

FÜGGELÉK

I.

Ezen koporsóban nyugszik a mi testvérmőnk Csákai Bálintné Heczeli Rozália. Született Magyarországon Máramaros Megye, Visk községben 1891 Május 7-én. Meghalt 1937 Január 30-án Chicagó városában. Élt 48 évet. Házasságra lépet férjével Csákai Bálinttal 1909 June 6. Ezen boldog házasságból négy gyermek származott, ezekből egy meghalt és három él: Bálint, Rózi, és Károly. Búcsúját veszi szeretett férjétől Csákai Bálinttól akivel 27 évi boldog házasságban élt.

*Szeretet hű párom, szomorú ez óra,
Amejben el válok, tőled utóljára
Nem látod már többé, a halavány arczom,
A hideg sir lészen, ezután lakásom.
Nagy hirtelenséggel, jött a halál értem,
Hogy anél nagyobb legyen, a fájdalom szivedben
Tudom sokszor fogol, rólam gondolkodni,
Szomorú perczekben, könnyeket hullatni,
De légybátor s viseld, az élet nehéz terhét,
Amit 27 évvel ezelőtt, együtt kezttünk meg.
Én már be végeztem, földi futásomat,
Istentől várva majd, égi jutalmamat.
Te azért légy bátor, s bizál az Istenbe,
Ő az ki vigaszt add, az özvegyek szívébe
Ő veled lesz, meg vigasztal, és erőt ad néked,
Hogy nevelhesd anya nélkül maradt gyermekinket.
És ha majd be végzed, te is futásodat,
Kivánom Istentől hogy ismét találkozunk.
Isten veled, Isten veled drága hitves társam.*

*

Továbbá bucsuzik legidősebb fiától Csákai Bálinttól aki nem csak fia volt, hanem egy hűséges munka társa is.

*Kedves fiam Bálint, bucsút veszek tőled,
Nem fogok már többé, dolgozni te veled,
Tudom hogy fogok, hiányozni néked,
Mert nem fogol többé, látni már engemet
Hol együtt dolgoztunk, azon kicsiny hejen,
Nem leszek már többé, üres lesz a hejem.
Meg-áltak kezeim, néma lett az ajkom
Nem halod már többé, anyai parancsom,
Tudom hogy emlékem, meg marad örökre,
Nem lesz az szivedből, soha ki törölve
Legyél Isten-félő, engedelmes gyermek,
Igy enyhisd apádnak, bánatal telt szívét.
Isten veled, Isten veled, drága kedves fiam.*

Továbbá búcsúzik leányától Csáka Rózitól

*Drága lányom Rózi, te kit ugy szerettem,
Akinek kedvéért mindég, mindent tettem.
Itt hagylak téged is, elmegyek örökre,
Egy méjséges sebet, hagyva a szivedbe,
Nem vigyáznak szemeim már, ez életben reád,
Sem nem halod ajakimnak, jóra intő hangját,
Fiatalon reád szakatt az élet nehézsége,
Hogy megölje az örömöket, fiatal szivedbe,
De az Isten ki az árvák, és özvegyek Atyja,
Végtelen nagy kegyelméből, reád is lesz gondja.
Igyekezél be tölteni, 's pótolni helyemet,
Anyja helyet, anyja leni, kisebb testvérednek
Legyél szó fogadó-leánya apádnak
Istenek áldása legyen, mindég rajtad
Isten veled, Isten veled drága kedves lányam.*

*Továbbá búcsúzik kisebbik fiától Károlytól akit szintén
nagy veszteség ért a drága jó édes anya
elhalálózásával.*

*Kedves fiam Károly, legkisebb gyermekem
Akinek bus könyvek fojnak szemeidben.
Korán meg sebezte szivedet a bánat
Mert ime elvesztet a drága jó anyádat
Nem védelmez többé, szerető két karom,
Nem vesz többé körül, anyai oltalom
Azon féltőn szerető szív, mej érted dobogot,*

*Kint nyugszik a temetőben, a hideg hant alatt.
De az Isten gondot visel, majd csak te rólad is,
Hiszen néki gondja van még a kis madára is,
Legyél szó fogadó, engedelmes gyermek,
Áldja meg az Isten, minden lépésedet
Isten veled, Isten veled, drága kedves fiam.*

*

(Ohazában élő rokonok)

*Továbbá búcsúzik óhazában élő özvegy édes apjától,
Heczel Bálinttól;
Továbbá tesvtéreitől Heczel Páltól és családjától
Heczel Bálinttól és családjától.
Továbbá búcsúzik szintén óhazában élő nagy bátyaitól
Heczel Károly és családjától. Anyósától özvegy Csákai
Bálintnétól, sógornőjétől Csákai Linkától, férjétől és
gyermekeitől, Csákai Cziczától és férjétől, és
sógorától Csákai Imrétől és családjától.
Továbbá búcsúzik az itteni rokonoktól;
Unoka testvérétől Ötvös Imrétől és családjától,
Heczel Borbálától, férjétől Huszár Szilvesztertől és
gyermekeitől,
Heczel Ágnestől, férjétől Gérra Józseftől és
gyermekeitől
Özvegy Kovács Jánostól és gyermekeitől,
Louisianában levő sógorától Csákai Bálintól,
Továbbá búcsúzik sógorától, Kereszt komáitól, és
keresztgyermekeitől, név szerint, Heczel Imrétől és
családjától,
Szabó Bálinttól és családjától, if. Botos Páltól és
családjától, Igyártó Márton és családjától,
Továbbá búcsúzik a Női barátnéitól; [17 név]
Továbbá búcsúzik a West-Side Református Női-Egyletől és
annak minden egyes tagjától.
A Református egyesület 163-dik osztályától és annak
minden egyes tagjától.
A testvér egyesületől és annak minden egyes tagjától.
A Református egyháztól, annak Lelkészetől, és minden
egyes tagjától
És az Őszes Magyar és Angol Vevőktől és azoktól akik*

*virágal el halmozták ravatalát, és az automobiljuka
segítetek,
és végül bucsuját veszi a vég tiszteségtevő
gyűlekezetről.*

*Végül pedig minden egyes meg nem említett rokonától,
jóbarátjától és kedves ismerősétől kikkel ebben az
életben a szeretet vonzalmán át az ismeretség
kötelékén keresztül érintkezésbe jött.*

II.

William /Balint/ Joza

Born: October 1 1891 Szádelő, Abauj Torna M. Hungary

Died: February 14. Chicago, Illinois, U.S.A.

Lived: 81 Years, Four Months and Thirteen Days.

God called him home on Valentine's Day, the day of love as love was undoubtedly the keyword of his life. And I feel it is of no coincidence either, that he also dies on the birthday of his much beloved wife Rose. Theirs was a romantic love story, that started in the old country, where they met and fell in love with each other, and truthfully I can add, for life and eternity. This love gave the young man faith and strength to cross the ocean in 1910 and the fair sweetheart the patience to wait for two years, until her beloved earned the sufficient funds, that enabled her to follow him to America. On October 13th their dream came true, and the pastor of the South Chicago Hungarian Reformed Church, Rev. Aladar Jezerniczky married them. And if romances in general and, with the wedding, their has rather started with it, as with the passing years their affection toward each other rather grew, than deererased. When after 59 years of the most harmonious Christian marriage, his beloved Rose has returned to her Creator, — I could say, that in a way he died with her, and could never find his place in this world anymore. And if he became weaker and weaker since the departure of Rose, and — as he himself expressed it — tired, — then we can add, he became tired of living in this world, without his life companion, the "half of his life" as the Hungarians term the word "Wife" /feleség/. Now, on the day of love, on Valentines day, on Roses birthday the eternally young lovers were reunited once more and forever . . .

His father was John Jozsa, his mother Julia Kortvely. Undoubtedly, they both strongly influenced the upbringing of their children by their strong Reformed Christian faith, that was the guiding spirit of their Son Balint /William/ in his whole life too. This made him choose to serve the two "other" great loves of his life: His Family and his Church. — How proud he was, when three of his five sons assisted him in his life's work, the coal business. For outside of the beginning years in America, and some odd years of working for the Nickle Plate Co. he earned a livelihood for his large family of seven children, working with the Black Diamond.

After his beloved Wife and Family, we could say his third "love" was his Church. When we celebrated its 60th Anniversary on October 15 1972 — he was too weak to attend. God, however granted us ture of the Consistory, wich is included in our Anniversary Album. Future generations can see the man, who since its beginning was a devoted member and faithful church worker, who served his church in many capacities, but most of all by his faithful church attendanc until just recently, when his failing health has provented him from going to church. This is why the grateful congregation elected him Honorary Life Long Vice President.

He retired from his busy life as a business man only eight years ago, but did not enjoy his retirement too long, as his beloved wife, Rose died four years ago. This wounded his spirit so deeply, that actually from that time his health started to fail him. He was hospitalized several times. On January 16th he took the Holy Communion and on February 19 he was taken to the Hospital once more. On Monday Evening I saw him and we talked of the times, when our church moved from Langley and 92. He was scheduled to by X rayed on Tuesday. Then more tests were scheduled for Wednesday, — February 14th — but as he told Grace, he felt very tired and wanted to go home. God granted him to go home — to his heavenly home to his beleveld Rose...

He is predeceased by his beloved wife Rose

Survived by five sons, two daughters, 13 grandchildren and 6 great grandchildren.

WILLIAM and his wife born Ona Fae Bertoff, with their son David and his wife Betsy with their children: Frederii Douglas and William.

GRACE and her husband William Burk of South Holland, with whom he made his home in the last years of his life and who provided him the most loving care and comfort. — Their Son Russell Burk and his wife Rosalie with their children Scott 2 and Kristin 6 months old.

JOAN and her husband Edward Newman with their children Dianne and her husband John McElgin with their daughter. Joan Elizabeth — and Jim Newman of the University of Illinois in Champaign Ill.

ERNEST and his wife Betty Evans with their children Cheryl and Wayne.

ZOLTON John and his wife Marianne Dalle with their daughter Susan.

KOLEMAN and his wife Natalie Forte with their son Keith.

PAUL and his wife Natalie Forte with their son Keith.

PAUL and his wife Elizaberth Lundberg with their children Michael, Susan, James, Daniel, Timothy.

He is also survived by one niece Irma Jozsa, whose husband Michael Gara passed away last June in Delhi, Ont. Canada, by one nephew Peter Jozsa and his wife Kathy and their children in Canada. — By his sister in law Mrs. Julia Pall Sabo her husband George, Family in Van Nuys Calif. — Bidding farewell to his many good friends, neighbours, the CONSISTORY and members of the Church, Citizens' Club.

GOD BE WITH YOU TILL WE MEET AGAIN.

WAKE SERVICE AT CARLSON'S FUNERAL CHAPEL 304 West 119. Tel 785-0184. Pastor: Rev Victor G. Orth, Organist: Steve Toth Jr.

Solist: Mrs. Irene Toth. — Calvin Hungarian Reformed Church.

Friday, February 16 at 8.00 P.M. Evening

Call to Worship.

The 23. rd Psalm.

INVOCATIONAL HYMN IN HUNGARIAN /2. VERSE OF 90. Psalm/46.H/
Az embereket Te meghagyod halni / És ezt mondd az emberi nemzetnek: / Legyetek
porrá, kik porból lettetek / Mert ezer esztendő előtted annyi / Mint a tegnapnak, ő
elmulása / És egy éjnek rövid vigyázása. (ENGLISH TRANSLATION: Man must die,
yielding up his life to Thy trust. / Thus saith the Lord: "Ye children return to dust /
One thousand years are in Thy sight a new dawn, / Or out as one more day when it
has passed on: / Short watch that ends the silent, transient night; / Fast fleeting
dream, dispelled by morning light.)

BIBLE LESSON: Ecclesiastes 12. Prédikátor 12.

PRAYER and APOSTLES' CREED

SOLO. Jézus ölébe bizton...: Mrs. Iréne Toth.

THE LIFE STORY OF THE DECEASED in Hungarian.

PRAYER AND THE LORD's Prayer.

CLOSING HYMN: 485. Utas vagyok e világban / Mennyországban Vár örök
házam készen / A testem csak lelkesült por / És ha Reá jön porrá leszen.

Lelkemnek földi társától, / Sátorától,/Bizonyos a válása. De csak annak, ki Istent
fél / S ketgyesen él / Lesz boldog kimulása.

Atyám, hogy meg ne rettenjek / Bátran menjek / A minden test útjára. / Adj
szívet, mely téged féljen / Néked éljen / És társai javára.

FUNERAL SERVICE: Calvin Hungarian Reformed Church, 123. and S.
Michigan corner. February 17th Saturday 12.30. P.M.

Order of Service

Call to Worship.

INVOCATIONAL HYMN: 202 Softly and Tenderly Jesus is calling

BIBLE LESSON: I. Corinthians 13.

PRAYER

THE APOSTLES' CREED

Solo: Mrs. Irene Toth

Text: I. Corinthians 13:13 "... there are three things that last forever: faith, hope
and love, but the greatest of them all is love."

SERMON.

PRAYER AND THE LORD'S PRAYER

CLOSING HYMN 198 Just as I am...

BENEDICTION

III.

Tóth Istvánné szül. Poloma Margit.

Született: 1902 Április 14.én Egyházfán, Pozsony m. Magyarország.

Meghalt: 1973 Február 24.én Oaklawn. Illinois, USA-ban

Élt: 70 évet tíz hónapot és tíz napot.

Amióta csak 1970. október 2-án leforrázta magát, élete csak szakadatlan
küzdelem volt a létért. És ebben a küzdelemben szerető férjétől támogatva, aki
mindvégig részt vett kálváriás útjában, az utolsó pillanatig is reménykedett. "Pista

Bátyánk" ahogy szeretett férjét neveztük, egyházunk egyik legkiválóbb tagja, – szinte minden vasárnap ott volt a templomban és a szerencsétlenség előtt megboldogult felesége mindig elkísérte. Miután Mr.Tóth mindig szívén hordozta az egyház ügyét, így természetes, hogy mindig közel voltunk egymáshoz. Mikor megtörtént a tragédia egyházunkban több más családot is szomorúság és szenvedés ért és ez késztetett arra, hogy prédikációinkban akkortájt az emberi élet nagy "Miért" kérdéseit helyeztük az Isten Igéjének fénye alá. Miért kell ilyen tragédiáknak megtörténniök, miért történnek ilyen szerencsétlenségek, miért kell akkor is szenvedni, amikor valaki őszinte keresztyén életet igyekszik élni?

Kérdéseinkre próbáltunk feletet nyerni, de végül is abban állapodtunk meg, hogy a végső megoldást itt ezen a földön sohasem fogjuk megtalálni. És amikor ma a koporsó mellett magasodik ismét a kérdés, hogy "Miért?" – egyet tudunk már: A mi szeretett Megboldogultunk most már. . . tudja a feleletet, hogy miért kellett annak a szerencsétlenségnek megtörténnie és tudja a megoldást emberi életünk titkaira – az ő szeretett Megváltójától, az Ur Jézus Krisztustól. . .

1902 Április 14.én született Magyarországon. Édesapja Poloma Ferenc, édesanyja Podloznik Vincencia volt. Ő volt a legfiatalabb a hét gyermekből, öt leányból és két fiúból álló családban. Először Ferenc bátyja volt az, aki átszelte az Óceánt és az Igéret Földjére, Amerikába jött. Utána vándorolt ki Megboldogult drága halottunk, nővérével Szidóniával, Szédivel az Első Világháború után Csikágóba. A Poloma lányok hamarosan jó hírt szereztek maguknak szorgalmas, munkás életükkel és így nemsokára férjhez mentek. Margit Meier Józsefhez ment férjhez és milyen boldogság volt számukra, mikor Isten két fiugyermekkel ajándékozta meg őket: Megszületett Ferenc és József. Minden együtt volt egy boldog családi élet folytatására, mikor a fiatal apa váratlanul elhagyta a családot. . . Margit egyedül maradt abban, hogy két szép fiát felnevelje. Mindazáltal nem rettent vissza ettől a feladattól még a bekövetkező gazdasági válság idején sem. Egy ruhatisztító és festő műhelyt nyitott, melyet kemény munkával tartott fenn a 119.ik utcán. A tisztításon és festésen kívül, mint kiváló varrónő átalakításokat és javításokat is vállalt. Különösen ügyesen kezelte a szőrmét. Nemcsak hogy nem vette igénybe a kormány által felajánlott segélyt a gazdasági depresszió alatt, hanem hálás volt Istennek, hogy nénijét Franciskát és családját, Nyuli Lajost és fiukat Edit is be tudta fogadni otthonába. A kis Edi valósággal bálványozta Margit Néniét és mindig hangoztatta, hogy ha majd megnő egy szép ruhát fog venni neki.

És ahogy tovább fejlődött életének története, eszembe jutott az a vers amelyet Feleségem, Nt. Orth Győzőné szavalt csikágói magyar rádiótemplom programján /Melyet ő is szeretett hallgatni/ A vers arról szól, hogy egy lélek nem akart földre szállni és megszületni, mert annyira szerette mennyben lévő lélek-társát. Végre is engedelmeskedett az Úr parancsának, aki kilátásba helyezte számára, hogy valamikor talán megleli az ő társát odalenn. Valahogy úgy érzem ez történt, amikor Tóth István Csikágóba jött, hogy meglátogassa bátyját, Sándort akit életében még sohasem látott. Egy új ruhát vett és azt vitte Margit üzletébe a szükséges kiigazításra. Ebből indult meg az a felejthetetlenül szép ismeretség, amelynek koronája volt, amikor 1937 Augusztus 5.én Saskatoonban, Kanadában megesküdtek.

Mikor visszatértek Csikágóba, kis üzletük lelkiismeretes és szorgalmas munkájuk nyomán hamarosan felvirágzott. /Mr. Tóth volt az, aki munkaórák után a házhoz szállítást és az újabb munkáknak átvételét végezte – biciklin./ Egybekelésük pillanatától fogva nagyon boldog családi életet éltek és Mr. Tóth a legszeretőbb szívére a két fiúnak, akik hamarosan, 1939 Május 15.én kis öccsüket üdvözölhették Ifj.

István személyében. — Eljöttek a háborús évek, amelyek, mint mindenki számára, sok nehézséget okoztak. De ők sohasem veszítették el hitüket Isten vezérlő kezében. 1947-ben az üzletet átadták a fiuknak és Mr. Tóth mint asztalos-ács dolgozott, míg Mrs. Tóth ruhákat varrt szőrméken dolgozott. /Életében soha egy ruhát nem vett, egész ruhátárát maga varrta meg./

Körülbelül tíz éve annak, hogy Mr. Tóth egyházunk életében igen aktív szerepet vállalt. Kétszer volt algondnok és háromszor főgondnok. Felesége így egészen magátólértetődőleg szinte belenőtt egyházunkba és meleg, mindig mosolygó személyiségével mindenki szeretetét kivívta. A változó idők Csikágóban kényszerítették őket arra, hogy az Egglestone utcán levő szép bérházukat eladják és a szomszédos Calumet Cityben építsenek egy két emeletes házat. Nagy reménységgel költöztek új otthonukba, remélve egy boldog, nyugodt öregséget...amikor...két nappal beköltözésük után, megtörtént a tragédia. . .

És hogyha mindezidáig egyek voltak a boldogságban, kemény munkában, az élet terheinek hordozásában, éppen így egyek maradtak a megpróbáltatásban is. Ami csak emberileg lehetséges volt amit csak az orvosi tudomány nyújtani tudott: Mindent megpróbáltak. Ahogy Mrs. Tóth állapota rosszabbodott, úgy adott Isten erőt a szerető férjnek, aki éjjel nappal szolgálta feleségét. Mikor már száz százalékgig magatehetetlenné váltott, teljesen férje kimondhatatlan szeretetére volt utalva. És ezen a ponton nem lehet elfelejtenünk algondnokunknak Deme Jánosnak feleségét, Annát, aki keresztyéni együttérzésétől indítva szolgálta a nagy beteget. Milyen jól esett anyai szívének az is, amikor István fiuk fémből egy olyan szerkezetet épített, amelyen elernyedő izmait gyakorolhatta. — Szivettépő volt, amikor a híres Rochesterben megtudták, hogy nincsen segítség. . . valahogy mégsem tudott addig meghalni, míg egy szombat délután valamennyien a szerettei körülvették. /És én tudom, hogy mennyire imádkozott ő ezért./ És így szeretteitől körül véve és abban a reményben, hogy azok a jövőben is összefognak tartani, visszaadta nemes lelkét Teremtőjének. . .

És most Isten Hozzádót int szerető élettársának Istvánnak, akivel 35 boldog évet töltött a házasesetben.

Három dali fiának:

Meier Ferencnek, feleségével Angelával és gyermekeikkel: Charon, Gary, a két iker Timmy és Terry és Cynthia és Dianne.

Meier Józsefnek, feleségével Louise-zal és gyermekeikkel: Kenneth Meier és Neje Donna és Tony.

Ifj. Tóth István és Feleségének Jean-nek, aki oly szeretettel szerzett nagy bajában és gyermekeikkel: Debbie és Kristine.

Igen, a tíz szépséges unoka és három daliás fia voltak élete koronájának drágakövei.

Isten Hozzádot mond még nővérének Rózának Eckhart Henriknének és fiuknak Ernőnek Highland Falls-on New York államban. Franciskának, Nyuli Lajosnának és fiuknak Edinek, Feleségével és öt gyermeküket St. Benedict, Kanadában továbbá három unokaöccsének és egy unokahugának Csekszlovákiában.

Férje oldaláról Isten Hozzádot mond Tóth Sámuelnek és családjának, Tóth Károlynak és családjának, Tóth Bálintnak és családjának Leask, Saskatchewan Kanadában. — Tóth Ferencnek és családjának Örszentmiklóson, Tóth Lászlónak Veresegyházán Magyarországon. — Férje unokatestvéreinek: Tóth Sándornak és családjának, Tóth Károlynak és családjának, Dorothynak — Mrs. McCulloghnak, Margitnak, Mrs. Carltonnak és családjának, Tóth Józsefnek és családjának, Tóth Williamnak és családjának.

Végül búcsúzik sok sok jóbarátjától, a Kálvin Magyar Református Egyház Presbiteriumának és az Egyháznak tagjaitól, Deme Jánostól és Nejétől Annától, Bagamery Ferenctől és Nejétől, akik mint jóbarátok mindig készek voltak segíteni és őket Rochesterbe is elkísérték és végül Lelkipásztorának és családjának, Nt. Orth Győzőéknek: Isten Velünk a Viszontlátásra. Virrasztási istentisztelet volt 1973 Február 27.én a 119.u.n. levő Carlson Temetkezési Otthon kápolnájában. Temetési Istentisztelet 123.utca és Michigan Ave sarkán levő Református Templomban. Énekeltük: óh áldandó Szentháromság. . . Ments meg Uram minket. . . Orgonista volt: IFJ TOTH ISTVÁN, szólót énekelt neje IRÉNKE.

1.kép. Magyar sírkő a Chicago melletti Waldheim temetőben (Fejős Zoltán felvétele, 1984.).

2.kép. A Waldheim temető magyar parcellája (Fejős Zoltán felvétele, 1984.).

3.kép. Családi sírkő a Waldheim temető magyar parcellájában
(Fejős Zoltán felvétele, 1984.).

4.kép. Háznál ravatalozott halott, az 1930-as évek elején.

5.kép. Halottvivők, 1914.

6.kép. Ravatal a temetkezési intézet kápolnájában, 1937.

7.kép. Gyásznép a Chicago West Side-i református templom mellett, az 1910-es évek elején.

8.kép. A Chicago I. Magyar Testvér Betegsegélyző Egylet tagsági szalagja.

9.kép. A Chicago I. Magyar Testvér Betegsegélyző
Egylet jelvényének gyász-oldala.

10.kép. Magyar sírkövek a Chicago melletti Waldheim
temetőben (Fejős Zoltán felvétele, 1988.).

EPILOGUE

IMOLA KÜLLÖS

It is only a few what we know of the Hungarians' "folk culture" who live outside of the border. We know even less of their religious life, more exactly the cultural functions of their religious life. This lack of information is to be reduced — for the first time in Hungarian social sciences — by these essays of religious ethnography.

The serial "Religious folk life in Hungary" was started by the Folklore Department of the Eötvös Loránd University of Budapest and is edited by Imre Dankó and Imola Küllös. All the volumes of the serial have the purpose of bridging a gap by publishing sources and data. (1. Calvinist folk traditions. Budapest, 1985.; 2. Traditions, researchers and sources of the Protestant Church. Budapest, 1985.; 3. Methods and historical data. Budapest, 1987.)

Editing the 4th volume our preconception was that the religious life (liturgical and folk custom, organizations of the church, spontaneous small communities) of the Hungarians in national minorities is one of the last chances of culture and education in their mother tongue. The link to the church plays an important role in keeping the ethnic identity alive, and strengthening it as well. The authors of this volume were asked to prove or disprove this assumption by their knowledge and recent collection of data. We had to change our original plan to publish recent information on all the Hungarian groups and communities outside of our border. We could have some data from more or less all the territories inhabited by Hungarians around the border in the geographical sense. Then 40% of the information released by the essays contained and concluded historical data. Lacking an earlier summary of similar character in the theme examined by Jenő Szigeti, József Nikefor Petrassevics, and István Domán, a current description and analysis would have been uncomprehensible. In other cases, where the research was impossible, we had to use earlier essays, which recorded previous situations. Thus the treatise of Gábor Fazekas, vicepriest of Técső is about the 1940s in Kárpátalja, now the Soviet Union.

Historical data seem to be more colourful and characteristic than the urban and cosmopolitan ones of today according to the folk religious life as well. As a comparison the authors willingly quote the earlier historic and ethnographic descriptions, just as the church records, registers of birth marriage and death and statistics. There are several religions and sects in the given territory (Calvinists, Lutherans, Unitarian, Roman Catholic, Greek Orthodox, Greek Uniate Catholic, Jewish) so it seemed necessary to publish the historical records of the sects and congregations. Our intention was to have meaningful essays, "thick descriptions" according to the technical term of the cultural anthropology. The essays should describe the changing historical connections of the cultural characteristics derived from the existence of the nationalities and minorities.

The authors of the essays are of two kinds according to their degree and profession: ethnographers and voluntary collectors of ethnographic data. The latter are pastors and priests in majority. Many of them are co-workers of the valuably operating Ethnographic Section founded in the 1980s within the College of the Doctors of Theology. This double-sidedness determines the viewpoints, the scientific level and the methods of the essays. Because modern ethnography and history need the vast amount of "soft" data to tell about the "hidden" sphere of common life, the editors consider the co-operation with the priests, who are volunteers at the field work to be very important. Living very close to the human communities and the sources to be examined, and by their profession they can draw a very precise picture about the "non official" atmosphere built around the religion and about the so called "folk religious life" which is expressed in keeping certain values, forms of behaviour etc. All these factors are essential for the scientist studying ethnography and cultural history, and their practical significance is very important for the cultural anthropology, politology or sociology as well.

Not forgetting the earlier aims of the serial "Religious Folk life in Hungary" we intended to publish essays: containing facts and data, which are suitable to approach theoretically. Thus the scientific analysis and conclusion can be left to the future. The themes belong to various kinds of the field of religion. The writings which deal with the habits and the ritual patterns of religious behaviour form an important group. A recognition is reflected in this scientific approach. This recognition considers the behaviour and the ceremonial movements integrated in the practice of the every day life to be primary (e.g. the essays of Olga Nagy, József Hála, Anna Virág and Péter Kovács, Mrs. András Sándor, János Bárh, István Virt, Gábor Barna, Zsuzsanna Tátrai). We also have to stress the significance of the essays, which study the organizations of the group's religious life. These organizations are part of a constant structure, which partly allows to hold religious ceremonies and rituals, and to learn the patterns of traditional behaviour. There is a great importance for the social sciences in the writings about the Hungarians living in minorities or trying to adapt themselves to the American lifestyle and culture or about the Jews in Hungary. Their ethnic consciousness appears in different practical levels and is symbolized by folkloristic phenomena (e.g. Zoltán Fejős, János Bárh, István Domán). There are similarly worthy descriptions about the changing of religious habits and functions of organizations in a historical aspect. Given habit and belief structures can be secondary christianized or effected by othersects of other people's culture. These essays contain information about the cultural interaction between communities of different languages and religions or between the high and the popular culture (mainly the data of József Nikefor Petrassevics, István Domán, Endre Makkai, Zoltán Fejős, István Fenyves). Aspects and possibilities of new, even broader studies are implied in these writings.

As a summary we can say, that our issue, just as the earlier three volumens clarifies the complexity of the concept of religion. It is not enough to examine this concept only from the viewpoints of the history of the church, the liturgy, the civilization etc. Sciences studying culture and its changing need writings, which consider the religious life to be part of the common life. Instead of or besides the high culture the people's religious practice should be examined (e.g. Zsuzsanna Erdélyi, Gábor Fazekas, Endre Makkai). The picture drawn by the essays proves, that religion is primarily a concept rooted in the everyday life, a basic, important unit of the world view. This cultural order is originally combined with everyday life, and also determines it in many aspects.

Though these studies are results of actual field work, due to the recent political facts in Central Europe concerning the nationalities, we only refer to informants by their initials or in deformed names. To prepare the essays, to edit and to publish the volume were allowed by the financial support of the Institute for studies because the Folklore Department of the ELTE does not have any financial facilities to continue the serial "Religious folk life in Hungary."

Kötetünk munkatársai

- Barna Gábor – folklórkutató, tudományos munkatárs – Budapest
Bárth János – etnográfus, múzeumigazgató – Kalocsa
Domán István – szerkesztő – Budapest
Erdélyi Zsuzsanna – folklórkutató, ny. tudományos főmunkatárs – Budapest
Fazekas Gábor – református lelkész – Balajt
Fejős Zoltán – folklórkutató, tudományos munkatárs – Budapest
Hála József – etnográfus, tanársegéd – Budapest
Kovács Péter – református lelkész
Küllös Imola – folklórkutató, adjunktus – Budapest
Makkai Endre – ny. református lelkész – Kolozsvár
Molnár Ambrus – református lelkész – Hajdúszoboszló
Nagy Olga – folklórkutató – Kolozsvár
Petrassevics Nikefor – görög katolikus lelkész – Eger
Sándor Andrásné – református lelkész
Szigeti Jenő – adventista lelkész, dékán – Budapest
Tátrai Zsuzsanna – folklórkutató, tudományos munkatárs – Budapest
Virág Anna – református lelkész
Virt István – főiskolai hallgató – Budapest

Szedte: Szilágyi Judit, Magyarságkutatás Programiroda
Szövegszerkesztés: Somogyi Levente

A sorozatban megjelent:

**Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467-1706.
I.-II. kötet. Szerk.: Benda Kálmán (1989)**

Előkészületben:

**A kolozsvári magyar egyetem 1945-ben.
Szerk.: Joó Rudolf - Barabás Béla**

A romániai magyarság története 1919-1989.